EMIL DUMEA

BISERICA CATOLICĂ ȘI COMUNISMUL ÎN EUROPA

(în internet)

Prelucrare după Philippe Chenaux, *L'Église catholique et le communisme en Europe, 1917-1989: de Lénine à Jean-Paul II*, Cerf, Paris 2009.

Iași 2017

Cronologie

1917

9-27 februarie (22 februarie-12 martie): revoluția din Februarie. Căderea țarismului
1 mai: înființarea Congregației pentru Biserica Orientală
1 august: Notă de pace trimisă liderilor țărilor beligerante
15 octombrie: fondarea Institutului Pontifical Oriental
24-25 octombrie (6-7 noiembrie): revoluția din Octombrie. Preluarea puterii de către bolșevici

1918

23 ianuarie: decret privind separarea dintre Biserică și stat
3 martie: tratatul de la Brest-Litovsk
25 aprilie: numirea lui Achille Ratti (viitorul Pius al XI-lea) ca nunțiu apostolic în Polonia
11 noiembrie: sfârșitul Primului Război Mondial

1919

5 ianuarie: declanșarea revoluției spartakiste
2 martie: înființarea celei de-a Treia Internaționale (Comintern) la Moscova
21 martie: instaurarea Republicii sovietice maghiare

1920

23 mai: enciclica *Pacem dei munus*
30 iunie: acreditarea lui Eugenio Pacelli (viitorul Pius al XII-lea) ca nunțiu apostolic pe lângă Reich
19 iulie-7 august: al doilea congres al Comintern. Adoptarea celor 21 de condiții
25 decembrie: înființarea Secțiunii franceze a Internaționalei comuniste (viitorul Partid Comunist Francez)

1921 21 ianuarie: înființarea Secțiunii italiene a Internaționalei comuniste (viitorul Partid Comunist Italian)

1922 6 februarie: alegerea lui Pius al XI-lea
12 martie: acordul Pizzardo-Vorovskij privind misiunea pontificală de asistență în Rusia
10 aprilie-19 mai: conferința economică internațională de la Genova
14 septembrie: Pius al XI-lea încredințează Institutul Pontifical oriental iezuiților

1924 21 ianuarie: moartea lui Lenin
21 martie: scrisoarea apostolică *Equidem verba* în vederea unei organizări monastice în Rusia
23 iunie: constituirea la Paris a Antantei internaționale împotriva celei de-a Treia Internaționale (Liga Aubert)

1925 20 iunie: înființarea Comisiei pontificale *pro Russia*
19-24 august: conferința „Creștinismului practic" la Stockholm
Sfârșitul lui decembrie: înființarea Mănăstirii Uniunii la Amay-sur-Meuse

1926 29 martie: consacrarea episcopală a părintelui Michel d'Herbigny la nunțiatura din Berlin
1 aprilie-15 mai: a doua călătorie a monseniorului d'Herbigny în Rusia
4 august-6 septembrie: a treia călătorie a monseniorului d'Herbigny în Rusia

1927 3-27 august: conferința mișcării Credință și Constituție la Lausanne

1928 6 ianuarie: enciclica *Mortalium animos* împotriva ecumenismului

1929	8 aprilie: decret sovietic privind liberalizarea propagandei antireligioase Octombrie: fondarea Colegiului pontifical rus (Russicum)
1930	2 februarie:scrisoare a papei Pius al XI-lea privind persecuțiile religioase în Rusia
1933	30 ianuarie: sosirea lui Hitler la putere în Germania 2 octombrie: plecarea de la Roma a monseniorului d'Herbigny
1936	17 aprilie: apelul „mâinii întinse” a lui Maurice Thorez, adresat catolicilor 3 mai: victoria Frontului Popular în Franța 18 iulie: insurecția generalului Franco și debutul războiului civil în Spania 23 iulie: interzicerea revistei *Terre nouvelle* 5 decembrie: adoptarea Constituției sovietice
1937	14 martie: enciclica *Mit brennender Sorge* împotriva nazismului 19 martie: enciclica *Divini Redemptoris* împotriva comunismului 1 iulie: scrisoare colectivă a episcopatului spaniol 14 iulie: decret al Sfântului Oficiu prin care era suprimat hebdomadarul *Sept*
1939	2 martie: alegerea lui Pius al XII-lea 23 august: pactul Molotov-Ribbentrop 1 septembrie: invadarea Poloniei și debutul celui de-al Doilea Război Mondial
1941	22 iunie: atac german împotriva Uniunii sovietice 8 decembrie: intrarea în război a Statelor Unite

1945 4-11 februarie: conferința celor Trei Mari Aliați (Marea Britanie, URSS ȘI SUA) la Yalta (Crimeea)
8 mai: sfârșitul războiului în Europa
6-9 august: trimiterea primei și celei de-a doua bombe atomice asupra Hiroshima și Nagasaki

1946 8-10 martie: lichidarea Bisericii greco-catolice ucrainiene în cadrul sinodului de la Lvov

1947 12 martie: proclamarea doctrinei Truman pentru stăvilirea progresului comunismului în Europa
5 iunie: anunțarea planului Marshall de ajutor pentru reconstrucția economică a Europei
5 octombrie: înființarea Cominform și formularea doctrinei Jdanov

1948 24 februarie: lovitura de stat de la Praga
18 aprilie: triumful electoral al Democrației Creștine în Italia
7-10 mai: congresul de la La Haye pentru o Europă unită
23 iunie: debutul blocadei Berlinului
22 august-4 septembrie: prima Adunare a Consiliului Ecumenic al Bisericilor la Amsterdam
1 octombrie: lichidarea Bisericii greco-catolice din Transilvania în cadrul sinodului de la Cluj

1949 8 februarie: condamnarea cardinalului Mindszenty la închisoare pe viață
4 aprilie: semnarea la Washington a Pactului Atlantic
1 iulie: decret al Sfântului Oficiu care interzicea colaborarea catolicilor cu comuniștii
14 iulie: explozia primei bombe atomice sovietice

1950 18 martie: lansarea „apelului de la Stockholm" împotriva bombei atomice
14 aprilie: acord între episcopat și guvernul polonez

25 iunie: începutul războiului din Coreea

1952 27 mai: semnarea la Paris a tratatului Comunității Europene de Apărare (CEA)
23-28 iunie: primul congres de la Florența pentru pacea și civilizația creștină
7 iulie: Scrisoare apostolică adresată popoarelor din Rusia
31 octombrie: explozia primei bombe termonucleare americane

1953 5 martie: moartea lui Stalin
12 august: explozia primei bombe termonucleare sovietice
26 septembrie: arestarea cardinalului Wyszynski

1954 18-19 ianuarie: interzicerea preoților-lucrători
25 ianuarie-18 februarie: conferința celor „Patru Mari" miniștri de Externe la Berlin (SUA, Marea Britanie, Franța și URSS)
15-31 august: a doua Adunare a Consiliului Ecumenic al Bisericilor la Evanston
24 decembrie: radio-mesajul papei Pius al XII-lea privind „coexistența în adevăr"

1955 4 februarie: interzicerea bilunarului *La Quinzaine*
14 mai: constituirea Pactului de la Varșovia
29 iunie: condamnarea mișcării Pax
2 octombrie: congresul primarilor din toate capitalele lumii la Florența
16-30 decembrie: vizita lui Marcel Reding în Uniunea Sovietică

1956 14-25 februarie: al XX-lea congres al Partidului comunist din URSS
17 aprilie: dizolvarea Cominform
28 iunie: protestele muncitorești de la Poznan

21 august: întâlnirea dintre însărcinatul cu afaceri sovietice la Roma și nunțiul apostolic în Italia
26 august: adunarea Bisericii poloneze la sanctuarul marian din Czestochowa
28 și 30 octombrie: eliberarea cardinalilor Wyszynski și Mindszenty
1-4 noiembrie: insurecția de la Budapesta și intervenția trupelor sovietice
7 decembrie: nou acord între episcopat și guvernul polonez

1958 28 octombrie: alegerea papei Ioan al XXIII-lea

1959 25 ianuarie: anunțarea Conciliului Vatican II
12-26 august: călătoria lui Giorgio la Pira în Uniunea Sovietică
21 august: incidentul de la Rhodes

1961 15 mai: enciclica *Mater et Magistra*
12-13 august: construirea Zidului Berlinului
19 noiembrie-5 decembrie: a treia Adunare a Consiliului Ecumenic al Bisericilor la New Dehli

1962 27 septembrie-2 octombrie: călătoria monseniorului Willebrands la Moscova
11 octombrie: deschiderea Conciliului Vatican II
16-28 octombrie: criza rachetelor din Cuba

1963 25 ianuarie: eliberarea monseniorului Slipyj
7 martie: audiența soților Adjubei la Vatican
11 aprilie: encliclica *Pacem in terris*
18 aprilie: vizita cardinalului König la Budapesta
7-9 mai: călătoria monseniorului Casaroli la Budapesta
12-16 mai: călătoria monseniorului Casaroli la Praga
21 iunie: alegerea papei Paul al VI-lea
4 octombrie: eliberarea monseniorului Beran

1964 6 august: enciclica *Ecclesiam Suam*

21 august: decesul lui Palmiro Togliatti la Yalta
15 septembrie: acord între Sfântul Scaun și Republica populară maghiară
14 octombrie: destituirea lui Hrușciov

1965 8 aprilie: înființarea Secretariatului pentru dialogul cu necredincioșii
Sfârșitul lui aprilie: primul congres al Paulus-Gesellschaft la Salzburg
22 mai: alegerea părintelui Pedro Arrupe ca superior general al Societății lui Isus
4 octombrie: discurs susținut de papa Paul al VI-lea la Adunarea generală a Națiunilor Unite
18 noiembrie: scrisoare a episcopilor polonezi adresată episcopilor germani
8 decembrie: încheierea Conciliului Vatican II

1966 28 aprilie-1 mai: al doilea congres al Paulus-Gesellschaft la Herrenchiemsee (Bavaria)
25 iunie: protocol între Sfântul Scaun și Republica Federativă Iugoslavă
19-23 noiembrie: călătoria monseniorului Casaroli la Varșovia

1967 30 ianuarie: vizita președintelui Sovietului suprem Nikolai Podgornyj la Vatican
26 martie: enciclica *Populorum Progressio*
27 aprilie-1 mai: al treilea congres al Paulus-Gesellschaft la Marienbad

1968 20-21 august: invadarea Cehoslovaciei de către trupele Pactului de la Varșovia

1970 16-23 august: congres mondial al Științelor istorice la Moscova
12 noiembrie: audiență a lui Andrei Gromyko la papa Paul al VI-lea

7 decembrie: tratat germano-polonez privind recunoașterea frontierei Oder-Neisse
14 decembrie: grevă a muncitorilor din șantierele navale din Gdansk

1971 29 martie: vizită oficială a mareșalului Tito la Vatican
14 mai: scrisoare apostolică *Octogesima Adveniens* adresată cardinalului Roy

1972 29 aprilie-1 mai: adunarea creștinilor în cercetare și a comunităților de bază la Rennes
8 mai: deschiderea sinodului de la Cracovia
22 noiembrie: deschiderea discuțiilor preliminare privind Conferința de la Helsinki
28 octombrie: declarația episcopilor francezi „Pentru o practică creștină a politicii"
16 decembrie: acord între Sfântul Scaun și guvernul cehoslovac
21 decembrie: tratat fundamental între cele două Germanii

1973 18 decembrie: cardinalul Mindszenty este demis din scaunul primațial
Sfârșitul lui decembrie: apariția (în versiune originală) a lucrării *Arhipelagul Gulag* a lui Soljenitin la Paris

1974 21 februarie: audiență a lui Andrei Gromyko la papa Paul al VI-lea

1975 6 iunie: moartea cardinalului Mindszenty la Viena
30 iulie-1 august: semnarea Actului final al Conferinței de la Helsinki
15 noiembrie: declarație comună între Partidul Comunist Francez și Partidul Comunist Italian

1976 10 iunie: apelul lui Georges Marchais la creștinii din Franța la Lyon

25 iunie: proteste muncitorești la Radom și Ursus
27 septembrie: înființarea Comitetului de Apărare a Muncitorilor la Varșovia

1977 1 ianuarie: manifest al Cartei 77 la Praga
15 mai: consacrarea bisericii Arca Domnului la Nowa Huta
30 iunie: declarația episcopatului francez „Marxismul, omul și credința creștină”
7 octombrie: scrisoare a lui Enrico Berlinguer adresată monseniorului Luigi Bettazzi
1 decembrie: vizita lui Edward Gierek la Vatican

1978 9 mai: asasinarea lui Aldo Moro
26 august: alegerea lui Ioan Paul I
16 octombrie: alegerea lui Ioan Paul al II-lea

1979 24 ianuarie: audiență a lui Andrei Gromyko la papa Ioan Paul al II-lea
4 martie: enciclica *Redemptor Hominis*
19 martie: scrisoare a lui Ioan Paul al II-lea adresată cardinalului Slipyj
2-10 iunie: prima călătorie a lui Ioan Paul al II-lea în Polonia
2 octombrie: discurs susținut de Ioan Paul al II-lea la Adunarea generală a Națiunilor Unite

1980 2 iunie: discurs susținut de Ioan Paul al II-lea la UNESCO
31 august: acordurile de la Gdansk care consacrau existența legală a sindicatului independent „Solidarnosc”
31 decembrie: proclamarea sfinților Chril și Metodie „copatroni” ai Europei

1981 15 ianuarie: vizita lui Lech Walesa și a unei delegații a Solidarnosc la Vatican

13 mai: tentativa de asasinare a papei Ioan Paul al II-lea
28 mai: moartea cardinalului Wyszynski
14 septembrie: enciclica *Laborem exercens*
6 octombrie: intrarea sub tutelă a Societății lui Isus
13 decembrie: proclamarea stării de asediu în Polonia

1983 16-23 iunie: a doua călătorie a papei Ioan Paul al II-lea în Polonia

1984 6 august: instrucția „Câteva aspecte ale teologiei eliberării"
19 octombrie: asasinarea părintelui Jerzy Popieluszko

1985 11 martie: Mihail Gorbaciov devine prim secretar al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice

1986 22 martie: instrucția „Libertatea creștină și eliberarea"
8-10 octombrie: simpozion la Budapesta pe tema „Societate și valori etice"

1987 8-14 iunie: a treia călătorie a papei Ioan Paul al II-lea în Polonia
30 decembrie: enciclica *Sollicitudo rei socialis*

1988 4 ianuarie: petiție a catolicilor cehi și slovaci în favoarea libertății religioase
13 iunie: întâlnire a cardinalului Casaroli cu Gorbaciov la Kremlin

1989 6 august: scrisoare a lui Gorbaciov adresată papei Ioan Paul al II-lea
19 august: numirea lui T. Mazowiecki ca prim șef al guvernului Poloniei libere
9-10 noiembrie: căderea Zidului Berlinului
1 decembrie: vizita lui Gorbaciov la Vatican

INTRODUCERE

„Dumnezeu este mort, Marx este mort și nici eu nu mă simt prea bine." Această frază a unui profesor de filosofie, din toamna lui 1977, este reprezentativă pentru „noile filosofii" (așa cum se chemau pe atunci) care denunțau „barbaria cu chip uman" a totalitarismului comunist.[1] Bomba literară a lui Alexandru Soljenitin, *Arhipelagul Gulag*[2], apăruse cu câțiva ani înainte. Zidul Berlinului nu fusese încă dărâmat, dar nimeni (sau aproape nimeni) nu mai credea în „viitorul luminos" anunțat de propaganda partidului. Era timpul pentru unele revizii dureroase în interiorul stângii intelectuale franceze și europene[3]. Ce se alegea însă de Biserică și mediile catolice? Cu siguranță, catolicii vedeau o incompatibilitate între mesajul creștin și un sistem atât de inuman precum sistemul concentraționar sovietic. Pe lângă Soljenitin, printre marii clasici ai dizidenței se numără și Andrei Amalrik[4], Alexander Zinoviev[5].

---

[1] Andre Paradis, „Bernard-Henri Levy: Le mal radical ou la philosophie du desespoir", *PHILOSOPHIQUES*, Vol. X, Nr. 1, aprilie 1983, https://www.erudit.org/revue/philoso/1983/v10/n1/203210ar.pdf

[2] Aleksandr Solzhenitsyn, *The Gulag Archipelago, 1918-1956*, Vol. I, New York 1973, https://ia801308.us.archive.org/0/items/TheGulagArchipelago-Threevolumes/The-Gulag-Archipelago__vol1__I-II__Solzhenitsyn.pdf, *Idem*, Vol. II, https://ia601308.us.archive.org/0/items/TheGulagArchipelago-Threevolumes/The-Gulag-Archipelago__vol2__III-IV__Solzhenitsyn.pdf, *Idem*, Vol. III, https://ia801308.us.archive.org/0/items/TheGulagArchipelago-Threevolumes/The-Gulag-Archipelago__vol3__V-VII__Solzhenitsyn.pdf

[3] *Contribution a une histoire de la Gauche Communiste de France*, http://www.quinterna.org/pubblicazioni/tesietesti/mr_contribution_histoire_gauche.pdf

[4] Andrej Amalrik, *Sopravvivera l'Unione Sovietica fino al 1984?*, Roma 1970, http://www.maldura.unipd.it/samizdat/italia/pdf/amalrik1.pdf

Studiile privind fenomenul comunist s-au înmulțit după încheierea experienței sovietice. Luând poziție împotriva istoriografiei oficiale, dominantă pentru vreme îndelungată, studiile au scos în evidență primatul ideologiei și natura criminală a regimurilor la care aceasta a dat naștere. Indiferent că este vorba de lucrarea lui François Furet intitulată *Trecutul unei iluzii. Eseu privind ideea comunistă în secolul XX* (1995)[6] sau de controversata *Carte neagră a comunismului*[7], publicată doi ani mai târziu sub conducerea lui Stephane Courtois, aceste noi abordări aveau în comun faptul că toate insistau asupra dimensiunii „totalitare" a fenomenului.

În timp ce unele vedeau renașterea unei istoriografii anticomuniste militante, a cărei capitală intelectuală să fie Paris[8], altele, într-un mod mai serios, vor contesta această abordare de reducere care nega diversitatea experiențelor comuniste[9]. Comunismul, dincolo de diversitatea expresiilor sale reale, s-a

---

[5] TomislavSunic, *Zinoviev's "Homo Sovieticus": Communism as Social Entropy,* https://ia800304.us.archive.org/33/items/ZinovievshomoSovieticus/HomoSovieticus.pdf,
Alexander Zinoviev, *The Radiant Future*,
http://www.zinoviev.ru/en/writings/zinoviev-future.pdf

[6] Daniel Poitras, „La mémoire dans *Le passé d'une illusion* (1995) de François Furet. Relectured'une pratique historienne de la temporalité", *Historiographie et langage*, nr. 7 (2011),
https://acrh.revues.org/3689

[7] Stéphane Courtois, Nicolas Werth, Jean-Louis Panné, Andrzej Paezkowski, Karel Bartosek, Jean-Louis Margolin,
Le livre noir du communism. Crimes, terreur et repression, Paris 1997,
https://soldatducontingent8308.files.wordpress.com/2014/01/courtois_stephane_-_werth_nicols_-_panne_jean_louis_-_paczkowski_andrzej_-_bartosek_karel_-_margolin_jean-jouis_-_le_livre_noir_du_communisme.pdf

[8] Enzo Traverso, *El Totalitarismo. Usos y abusos de un concepto*,
http://historiacontemporanea.sociales.uba.ar/files/2014/02/Traverso-Enzo-El-Totalitarismo-Uso-y-abuso-de-un-concepto.pdf

[9] Michel Dreyfus, *Le siècle des communismes*, Paris 2000,
https://books.google.ro/books?id=SsRSUUcGW7QC&printsec=frontcover&dq=Le+si%C3%A8cle+des+communismes+By+Michel+Dreyfus&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi37LTy5PbRAhVsApoKHcieBI4Q6AEIJjAA#v=onepage&q=Le%20si%C3%A8cle%20des%20communismes%20By%20Michel%20Dreyfus&f=false

dorit a fi înainte de toate „Contra-Bisericii", imitând modelul Bisericii Catolice cu al său „Vatican", organizarea sa, dogmele, riturile. În rest, este meritul autorilor catolici (Waldemar Gurian, Jacques Maritain, Eric Veogelin) de a identifica, în anii 1930, natura religioasă a totalitarismului sovietic și a „legăturii sale de rudenie" cu fratele său inamic, totalitarismul nazist. Se poate constata totuși clar că cei doi monștri ai secolului n-au beneficiat de același tratament în memoria colectivă. Într-o lucrare apărută acum câțiva ani, Alan Besançon stigmatiza „uitarea creștină a comunismului". „Deși în perioada comunismului au fost mai mulți martiri ai credinței decât în orice altă epocă a istoriei Bisericii, nu există nici graba, nici zelul de a completa martirologiul."[10] Această constatare de amnezie este evidentă dacă luăm în considerare un anumit număr de lucrări sau publicații consacrate martirilor creștini din secolul XX, care fac parte din rândul victimelor opresiunii comuniste. Fără a fi lipsită de supoziții ideologice, analiza lui Alain Besançon atinge totuși un punct sensibil: acela al locului, mai degrabă restrâns, al studiilor despre comunism în panorama istoriografiei religioase recente.

Deși comunismul nu a mobilizat atenția specialiștilor catolicismului în aceeași măsură ca alte fenomene ideologice din secolul trecut precum nazismul sau fascismul și derivatele sale, a lăsat totuși loc unor lucrări pioniere. Prima lucrare, care a fost pentru mult timp o autoritate în domeniu și care reprezintă chiar și în prezent o referință incontestabilă pentru istorici, este cea a jurnalistului german Hansjakob Stehle privind politica orientală a Vaticanului din 1917 până în zilele noastre.[11] În calitate de corespondent roman al publicației *Frankfurter Allgemeine*

[10] Alain Besançon, *Nenorocirea secolului. Despre comunism, Nazism şi unicitatea „Şoah"-ului*, București 2007, https://ia800404.us.archive.org/14/items/AlainBesanconNenorocireaSecolului/alain%20besancon%20nenorocirea%20secolului.pdf

[11] Hansjakob Stehle, „The Ostpolitik of the Vatican and the Polish Pope", *Biblical Studies*, https://biblicalstudies.org.uk/pdf/rcl/08-1_013.pdf

Zeitung apoi al hebdomadarului *Die Zeit,* Stehle a fost un observator privilegiat al primelor tentative de deschidere față de Estul comunist. Utilizând în cel mai bun mod documentația pe care a reușit să o strângă de-a lungul anilor petrecuți la Roma, el și-a propus să arate continuitatea acestei politici de deschidere care a atins apogeul prin semnarea Actului final de la Helsinki (1975)[12].

Lucrările părintelui Antoine Wenger merită, de asemenea, să fie aduse în discuție. Istoric ca formare, acest specialist în Orientul Bizantin, profesor la facultăți catolice din Lyon vreme îndelungată, a fost solicitat să preia conducerea publicației *La Croix* în ianuarie 1957. Observator atent al scenei vaticane, în primul rând ca jurnalist, apoi în calitate de consilier al ambasadei Franței pe lângă Sfântul Scaun, clericul asumpționist[13] publica, în 1987, o lucrare importantă despre relațiile dintre Roma și Moscova în prima jumătate a secolului XX. Fondată pe arhivele ordinului său, dar și pe fondul lui d'Herbigny conservat la Biblioteca Națională a Franței și la arhivele diplomatice franceze, ancheta sa revela numeroase aspecte inedite ale politicii ruse a Sfântului Scaun după 1917. Nu poate fi omisă nici sinteza istoricului roman Andrea Riccardi privind jumătatea de secol care a separat semnarea pactului Molotov-Ribbentrop (1939) de vizita lui Gorbaciov la Vatican (1989). Făcând uz de extraordinara sa cunoaștere a lumii și de arhivele romane, autorul reia istoria

[12] *Conference on security and cooperation in Europe. Final Act, Helsinki 1975,* http://www.osce.org/helsinki-final-act?download=true,
Maria Luisa Paronetto Valier, *La Conferenza di Helsinki. Le imprevedibilirisorse del dialogo,* http://www.edizionistudium.it/download_rivista/3-2006_333-366%20CSCE-Paronetto.pdf,
Giovanni Barberini, „La Santa Sede e la Conferenza di Helsinki per la sicurezza e la cooperazione in Europa", *Stato, Chiese e pluralismoconfessionale*, nr. 37/2014, http://www.statoechiese.it/images/stories/2014.12/barberini.m.2_la_santa_sede.pdf

[13] Séverine Blenner-Michel, „Entre tradition et constitutions: le dilemme de l'Assomption (1850-1923)", *Mélanges de l'École française de Rome - Italie et Méditerranée modernes et contemporaines*, 122-2 (2010), http://mefrim.revues.org/584

relațiilor între cele două Rome (prima și a treia), acordând un loc prioritar factorului religios al raporturilor cu ortodoxia.

Deschiderea arhivelor Cominternului și, mai recent, ale pontificatului lui Benedict al XV-lea și al lui Pius al XI-lea îndeosebi, relansează interesul cercetătorilor pentru relațiile dintre Sfântul Scaun și Rusia Sovietică în perioada interbelică. Au urmat o serie de colocvii și lucrări (dintre care unele de-a dreptul inedite) care ar dura prea mult să fie enumerate în detaliu. Prima parte a acestei cărți, fondată în mare parte pe arhivele vaticane, reia și completează toate aceste lucrări, studiind în mod succesiv evoluția relațiilor între Vatican și statul sovietic, după revoluția din Octombrie, tentativa (eșuată) de recucerire catolică a Rusiei și raporturile catolicismului cu ortodoxia la sfârșitul anilor 1920, problema colaborării între catolici și comuniști de la momentul Frontului Popular până la condamnarea doctrinală a comunismului de către Vatican în 1937, tentația apoi refuzul cruciadei împotriva bolșevismului în contextul războiului civil spaniol și al celui de-al Doilea Război Mondial.

Dacă a doua parte consacrată anilor cei mai duri ai Războiului Rece, marcați de ascensiunea electorală a comunismului în Vest și amplificarea persecuțiilor în Est, poate părea mai puțin inovativă din punct de vedere al surselor, este totuși diferită de cea de-a treia dedicată perioadei conciliului și post-conciliu. Publicațiile și memoriile, deja numeroase, despre această perioadă recentă a istoriei Bisericii sunt completate în prezent de o lucrare de o importanță excepțională, care reproduce esențialul documentelor cardinalului Casaroli, marele artizan al Ostpolitik vaticană în anii 1963-1978, înainte de a deveni secretar de stat al papei Ioan Paul al II-lea până la retragerea sa în decembrie 1990. Ansamblul acestor documente ne permite să reconstruim cu precizie marile etape ale „politicii dialogului” cu

Estul comunist, aplicată de Sfântul Scaun sub pontificatul papei Ioan al XXIII-lea și cel al lui Paul al VI-lea.[14]

Viziunea sintetică a lucrării îi conferă un al doilea element de originalitate. Își propune să ofere o vedere panoramică a evoluției raporturilor între Biserica Catolică și comunismul din Europa până la căderea Zidului Berlinului. Dacă aspectul diplomatic al relațiilor între Vatican și Uniunea Sovietică face obiectul unei aprofundări, nu sunt neglijate nici celelalte aspecte: aspectul politic al colaborării între catolici și comuniști în interiorul fiecărui stat, aspectul intelectual al raporturilor între gândirea creștină și marxism, aspectul religios al relațiilor catolicismului cu ortodoxia rusă. Din punct de vedere cronologic, lucrarea corespunde celor trei mari perioade ale istoriei politice a Europei din secolul XX: perioada pe care istoricul german Ernst Nolte a numit-o „războiul civil european" (1917-1945) în care Biserica s-a văzut confruntată cu imposibila dilemă de a trebui să aleagă între „Caribda" comunistă și „Scila" nazistă; perioada Războiului Rece (1945-1958), în care Biserica papei Pius al XII-lea s-a identificat cu Occidentul în lupta sa împotriva comunismului sovietic; perioada „dezghețului" și a destinderii (1958-1989), în care Biserica conciliară a ales calea dialogului cu Estul pentru a contribui în cele din urmă la prăbușirea sistemului. Se poate constata că primul succes înregistrat, cel din 1945, s-a datorat unui eveniment exterior, înfrângerea lui Hitler și sfârșitul războiului în Europa, în timp ce cel de-al doilea, din 1958, s-a produs în urma unui eveniment intern, moartea papei Pius al XII-lea și alegerea lui Ioan al XXIII-lea ca suveran pontif.

Lucrarea a fost delimitată în mod deliberat la Europa. Franța și Italia ocupă un loc principal datorită importanței

[14] Giovanni Barberini, „Mons. Casaroli nella politica internazionale", *Stato, Chiese e pluralism confessionale*,
iulie 2009, http://www.statoechiese.it/images/stories/2009.7/barberini_mons.m.pdf, Marco Lavopa, „Mgr. Agostino Casaroli, un habile «tisseur de dialogues européens» (1963-1975)", *Revue de l'histoire des religions*, 2014/1 (Tome 231), pp. 101-115, https://www.cairn.info/revue-de-l-histoire-des-religions-2014-1-page-101.htm

partidelor comuniste din aceste țări cu o puternică tradiție catolică. Statele din Est nu au fost uitate, dar din cauza barierelor lingvistice nu a fost posibilă accederea la istoriografia recentă al căror obiect făceau[15].

[15]Din vasta bibliografie tipărită pe această temă, menționăm: ROYAL, R., *Martirii catolici din secolul al XX-lea*, Sapientia, Iași 2003; *La Chiesa e le dittature* (editor Elio Guerriero), Edizioni San Paolo, Cinisello Balsamo 2005; COMISIA NATIONALĂ DE STUDIERE A ISTORIEI BISERICII CATOLICE DIN ROMÂNIA, *Biserica Romano-Catolică din România în timpul prigoanei comuniste (1948-1989)*, Sapientia, Iași 2008; NOLTE, E., Dopo il comunismo, Sansoni Editore, Firenze 1992; *Biserica Ortodoxă din Europa de Est în secolul XX* (Coordonator Christine Chaillot), Humanitas, București 2011; *Rolul Bisericii Catolice din Europa de Est la căderea comunismului* (Coordonator Fabian Doboș), Sapientia, Iași 2015.

Partea întâi

ÎNTRE CARIBDA ȘI SCILA

(1917-1945)

Capitolul I

BISERICA ȘI REVOLUȚIA DIN OCTOMBRIE

„Scurtul secol XX” (Eric Hobsbawn)[16] a început cu o revoluție, cea din octombrie 1917[17], care a dat naștere la primul stat ateu din istorie, Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice. Istoria relațiilor, destul de conflictuală, între acest stat aparținând unei noi tipologii, purtător al unui mesaj mesianic de răscumpărare adresat întregii umanități și această internațională

[16] Eric Hobsbawn, *Age of Extremes. The short twentieth century 1914-1991*, Londra 1994,
https://libcom.org/files/Eric%20Hobsbawm%20-%20Age%20Of%20Extremes%20-%201914-1991.pdf

[17] M. N. Roy, *The Russian Revolution*, Calcutta 1919,
https://ia601902.us.archive.org/21/items/in.ernet.dli.2015.52782/2015.52782.Russian-Revolution.pdf,
William Henry Chamberlin, The Russian Revolution, 1917-1921, Vol. I, Londra 1935,
https://ia601501.us.archive.org/11/items/in.ernet.dli.2015.172837/2015.172837.The-Russian-Revolution-vol-I.pdf,
Idem, Vol. II,
https://ia601501.us.archive.org/34/items/in.ernet.dli.2015.178167/2015.178167.The-Russian-Revolution-1917-1921.pdf

religioasă depozitară a unui mesaj de mântuire cu vocație universală, numită Biserica Catolică, rămâne încă să fie scrisă. Comunismul sovietic reprezintă prima formă de amenințare totalitară cu care s-a confruntat Sfântul Scaun după încheierea războiului. Ar fi totuși eronat să considerăm că preluarea puterii de către Lenin și bolșevici în Rusia, în octombrie 1917, a fost percepută imediat, în palatele apostolice, ca reprezentând un pericol pentru viitorul catolicismului pe Vechiul Continent. Căderea dinastiei Romanovilor, protectorii tradiționali ai ortodoxiei, a fost primită „fără tristețe" la Vatican, în timpul primei revoluții din februarie.[18] Ba chiar a condus la renașterea visului convertirii Rusiei schismatice la credința catolică romană. „Mirajul rus", așa cum a fost numit, a condiționat într-o mare măsură politica Sfântului Scaun în privința Kremlin-ului în anii 1920. Cel mai surprinzător este că revoluția din Octombrie, în pofida caracterului său fățiș antireligios, nu a condus papalitatea la schimbarea liniei de conduită stabilită după pontificatul lui Leon al XIII-lea privind așa-numitele state moderne apărute în urma Marii Revoluții din 1789. Înainte de a ne interesa de eforturile depuse de diplomația vaticană în vederea ajungerii la concluzia unui *modus vivendi* cu autoritățile sovietice, convine să lăsăm locul unei alte lecturi, mai puțin optimiste, a evenimentelor din Rusia.

De la o revoluție la alta

Conform lui François Furet, „revoluția rusă n-ar fi căpătat o asemenea amploare în imaginația oamenilor din această epocă dacă nu s-ar fi înscris în prelungirea celei franceze; și dacă

[18] Leon Trotsky, *Histoire de la Revolution russe. Februarie*, 1930, https://www.marxists.org/francais/trotsky/livres/hrrusse/fevrier.pdf

această ruptură în ordinea timpului n-ar fi căpătat o demnitate particulară în împlinirea istoriei prin voința oamenilor". Pentru catolici, de asemenea, revoluția rusă se înscria în linia dreaptă a Marii Revoluții care a precedat-o. Aceasta s-a desfășurat în același spirit ca toate celelalte care au îndoliat istoria Europei în secolul al XIX-lea: spiritul Antihristului. Făcea trimitere la un tip cunoscut de evenimente, ai căror instigatori erau ușor de identificat: francmasonii[19], dar și evreii, așa cum se va vedea. Teoria complotului, atât de pregnantă în cultura catolică intransigentă, oferă din acest punct de vedere un cadru de analiză comod pentru a decripta natura și cauzele a ceea ce s-a petrecut în fostul imperiu țarist. Caracterul comunist al revoluției este relativ secundar. Liberalismul, socialismul, comunismul n-au fost oare fațetele ideologice ale aceluiași proiect subversiv care nu avea alt scop decât acela de a distruge fundamentele ordinii sociale naturale dorite de către Dumnezeu și pentru care Biserica Catolică era cel mai sigur garant?

Într-un *Votum* privind relațiile cu Rusia (17 decembrie 1923), părintele Enrico Rosa, director al *Civilta cattolica,* explica cum Revoluția franceză a reprezentat „un model pentru revoluția rusă", cu regicidul său, regimul Terorii[20], apoi cel al

[19] Fulvio Conti, „La Franc-maçonnerie et le mouvement pour la paix en Europe (1889-1914)", *Cahiers de la Méditerranée*, nr. 91 (2015), pp. 87-99, https://cdlm.revues.org/8101#tocfrom1n4,
Felix Dupanloup, *Étude sur la Franc-Maçonnerie*, Paris 1877, https://ia802607.us.archive.org/30/items/tudesurlafranc00dupa/tudesurlafranc00dupa.pdf,
J. G. Findel, *Histoire de la Franc-Maçonnerie depuis ses origine jusqq' a nos jours*, Paris 1866, http://bibnum.sceaux.fr/sites/bibnum.sceaux.fr/files/sites/default/files/fonds/Voltaire/920716201_VOL_0393458.pdf

[20] Hiroaki Kuromiya, *The Voices of the Dead: Stalin's Great Terror in the 1930s*, Londra 1930, https://books.google.ro/books?id=g_mZl5_KaCwC&printsec=frontcover&dq=The+Voices+of+the+Dead:+Stalin%27s+Great+Terror+in+the+1930s+Hiroaki+Kuromiya&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjDzLeI65LSAhXGiSwKHUPNALwQ6AEIIzAA#v=onepag

Directoratului. Nu este dificil de găsit în numeroasele articole pe care publicația iezuiților romani le-a consacrat evenimentelor din Rusia (peste o sută între anii 1917-1925!) acest tip de lectură „satanică" a fenomenului revoluționar împrumutat literaturii contra-revoluționare de un Joseph De Maistre[21] sau de un Juan Donoso Cortes.[22] Interpretarea pe care revista a dat-o celor două revoluții (cea din Februarie și cea din Octombrie) nu este foarte departe de cea a cercurilor reacționare rusești: ea încearcă să atribuie un rol determinant în declanșarea acestora, „evreimii internaționale". Istoricul italian Giovanni Miccoli a arătat că evreii au fost relativ absenți de la polemica privind originile Revoluției franceze. Ei nu joacă, de exemplu, niciun rol în

---

e&q=The%20Voices%20of%20the%20Dead%3A%20Stalin%27s%20Great%20Terror%20in%20the%201930s%20Hiroaki%20Kuromiya&f=false

[21] Joseph de Maistre, *Du Pape*, Paris 1860,
https://ia600406.us.archive.org/6/items/bub_gb_WxPVlLrK2CIC/bub_gb_WxPVlLrK2CIC.pdf,
Camille Latreille, *Joseph de Maistre et la papauté*, Paris 1906,
https://ia600205.us.archive.org/22/items/josephdemaistre00latrgoog/josephdemaistre00latrgoog.pdf,
Georges Goyau, *La pensée religieuse de Joseph de Maistre: d'après des documents inédits*, Paris 1921,
https://ia902701.us.archive.org/22/items/lapensereligi00goya/lapensereligi00goya.pdf,

[22] Juan Donoso Cortes, *Saggio sul cattolicismo, liberalismo e socialismo*, Florenza 1851,
https://ia802303.us.archive.org/14/items/bub_gb_TLN99i8hl78C/bub_gb_TLN99i8hl78C.pdf,
Scritti vari di Giovanni Donoso Cortés, Roma 1861,
https://ia801200.us.archive.org/5/items/bub_gb_lwUtx6pwrgMC/bub_gb_lwUtx6pwrgMC.pdf,
Oeuvres de Donoso Cortés marquis de Valdegamas, publiées par sa famille. Précédées d'une introd. par M. Louis Veuillot, Vol. I, Paris 1862,
https://ia802708.us.archive.org/7/items/oeuvresdedonosoc01dono/oeuvresdedonosoc01dono.pdf,
Idem, Vol. II,
https://ia902205.us.archive.org/20/items/oeuvresdedonosoc02dono/oeuvresdedonosoc02dono.pdf,
Idem, Vol. III,
https://ia601403.us.archive.org/14/items/oeuvresdedonosoc03dono/oeuvresdedonosoc03dono.pdf

faimoasele *Memorii pentru a servi istoriei iacobinismului* (1802)[23] ale abatelui Augustin Barruel, operă care a fost mult timp folosită ca referință pentru interpretarea faptelor. Abia începând din anii 1870-1880 au început să ocupe un loc de prim-plan în conspirația anticreștină: într-o anumită parte a presei catolice a apărut ideea că evreii nu ar fi doar principalii beneficiari ai revoluției" (prin intermediul legilor de emancipare), ci și „veritabilii artizani subterani".[24] Suprareprezentarea evreilor în instanțele de conducere ale revoluției (17 din 21 în Consiliul Comisarilor Poporului) nu avea tendința să facă din bolșevism o simplă variantă a iudaismului și să acrediteze realitatea unui complot iudeo-bolșevic la scară mondială? Diplomații Sfântului Scaun nu au omis să sublinieze acest rol predominant al evreilor în rapoartele lor trimise la Roma. Precum era scris într-o telegramă a nunțiaturii din München, în aprilie 1918: „Șefii tuturor ministerelor sunt evrei. Doar posturile de mai mică importanță sunt ocupate de funcționari inteligenți și bine intenționați. Aceștia sunt flancați de fetele evreice care îi domină și îi fac să lucreze în interesul guvernului. Prietenul unui ministru a spus unui agent secret că revoluția este în principal opera evreilor și că este fondată pe ideea unei guvern evreu mondial".

Revolta spartakistă în capitala bavareză și cea a lui Bela Kun în Ungaria au consolidat teza unei legături între comunism și

[23]Augustin Barruel, *Memoirs Illustrating The History Of Jacobinism*, Michigan 1995, https://ia601203.us.archive.org/24/items/BarruelMemoirsIllustratingTheHistoryOfJacobinism/barruel%20Memoirs%20Illustrating%20the%20History%20of%20Jacobinism.pdf,

*Idem, Storia Del Clero In Tempo Della Rivoluzione Francese,*Roma 1888, https://ia802303.us.archive.org/17/items/StoriaDelCleroInTempoDellaRivoluzioneFranceseAbateBarruel/Storia%20del%20clero%20in%20tempo%20della%20Rivoluzione%20francese%20-%20Abate%20Barruel.pdf

[24] Annalisa di Fant, *Alcune considerazioni su polemica antiebraica e polemica anticlericale alla fine dell 'Ottocento,*
https://www.openstarts.units.it/dspace/bitstream/10077/10247/1/Di_Fant.pdf

iudaism.[25] Invocând instaurarea de către bolșevici a unui regim al terorii în Ungaria, nunțiul din Viena, monseniorul Valfre di Bonzo, constata că „au fost luate cele mai severe dispoziții de guvernul iudeo-comunist împotriva tuturor acelora care îndrăznesc să-și manifeste opinii contrare celor impuse de stat". Salutând căderea regimului câteva luni mai târziu, el insista asupra urii acumulate „împotriva elementului iudaic care infestează orașul Budapesta și care a fost autorul și conducătorul experienței bolșevice în Ungaria".[26] În 1920, hebdomadarul *Documentația catolică,* fondat anul precedent de părintele Salvien, va fi una dintre primele publicații occidentale care va publica un extract din faimoasele *Protocoale ale Înțelepților*

[25] A. Homer, „Judaism and Bolshevism. A challenge and a reply. Some facts concerning Bolshevism, Judaism, Christianity and International (Jew-Controlled) Finance, Bolshevism and Zionism",*Catholic Herald,*
octombrie-noiembrie 1933,
http://www.thechristianidentityforum.net/downloads/Judaism-Bolshevism.pdf,
Kevin MacDonald, *The Culture of Critique*, Cap. 3 „Jews and the Left",
http://www.kevinmacdonald.net/cofc-chap3.pdf,
Stanislaw Kraejwski, *Jews, Communism, and the Jewish Communists*,
http://web.ceu.hu/jewishstudies/pdf/01_krajewski.pdf,
Judaism in action, Collection of data organized and put into book form in 1963,
https://emahiser.christogenea.org/sites/default/files/Judaism%20In%20Action,%20Book.pdf,
Frank L. Britton, *Behind Communism*, 1952,
http://www.jrbooksonline.com/PDF_Books/Behind%20Communism.pdf,
Stephen M. Cullen, *'Jewish Communists' or 'Communist Jews'?,*
https://www.marxists.org/subject/jewish/cpgb-jews.pdf,
Maurice Pinay, *The Plot against the Church*, 1962,
https://christogenea.org/system/files/resources/PlotAgainstTheChurchComplete.pdf

[26] Leslie Laszlo, „Fighting Evil with Weapons of the Spirit: The Christian Churches in Wartime Hungary", *Hungarian Studies Review*, Vol. X, Nr.2 (1983),
http://efolyoirat.oszk.hu/00000/00010/00009/pdf/HSR_1983_2_125-143.pdf,
Thomas Sakmyster, „Gyula Gombos and Hungarian Jews, 1918-1936", *Hungarian Studies Review*, Vol. XXXIII,
nr. 1-2 (2006), pp. 157-168,
http://epa.oszk.hu/00000/00010/00040/pdf/HSR_2006_1-2.pdf,
Arthur R. Butz, *The Hoax of the Twentieth Century The Case Against the Presumed Extermination of European Jewry*, „Cap. V. „Hungarian Jews", Chicago 1976,
http://vho.org/aaargh/fran/livres3/HoaxV2.pdf

Sionului[27], acest fals al poliției țariste care va contribui puternic la relansarea antisemitismului în mediile catolice (îndeosebi cele clericale) după Primul Război Mondial. Mediile catolice integriste nu au fost străine de răspândirea sa. În Franța, rolul monseniorului Ernest Jouin și al publicației sale *Revista internațională a societăților secrete*[28] (fondată în 1912, apare între 1920-1939) este bine cunoscut. În Italia, unul dintre principalii promotori ai acestei campanii antisemite a fost nimeni altul decât monseniorul Umberto Benigni și rețeaua sa de luptă antimodernistă. Evocând „perfidia dovedită de faptele" liderilor sovietici, superiorul general al iezuiților[29], părintele Ledochowski, scria într-o notă adresată cardinalului Gasparri[30] în mai 1922:

„Este necesar să se țină cont de faptul că actualul guvern revoluționar al Rusiei nu a luat naștere, cum a fost cazul altor revoluții, din condițiile economice și sociale ale statului însuși, ci este un guvern străin, iudaic, cu o excelentă organizare internațională, care intenționează să distrugă civilizația creștină și să asigure israeliților dominația absolută asupra lumii".[31]

---

[27] *Protocols de Sages de Sion,*
https://explicithistoire.files.wordpress.com/2014/01/revue-internationale-des-societes-secretes-protocoles-des-sages-de-sion.pdf

[28] *Revista internațională a societăților secrete* poate fi descărcată de la adresa:
http://www.histoireebook.com/index.php?post/2012/05/03/Revue-Internationale-des-Societes-Secretes-001,
http://www.iapsop.com/archive/materials/revue_internationale_des_societes_secretes/revue_internationale_des_societes_secretes_v1_n6_1912_jun.pdf

[29] Edmond Paris, *The Secret History of the Jesuits*, (limba engleză)
https://ia801600.us.archive.org/12/items/SecretHistoryOfTheJesuits_648/Secret_history_of_jesuits_EParis.pdf
Idem, varianta în limba franceză,
https://explicithistoire.files.wordpress.com/2012/12/paris-edmond-histoire-secrc3a8te-des-jc3a9suites.pdf

[30] Francesco Maria Taliani di Marchio, Vita *del cardinal Gasparri, segretario di stato e povero prete*, Milano 1939,
https://ia902708.us.archive.org/18/items/MN5160ucmf_4/MN5160ucmf_4.pdf

[31] *A Collection Of Reports On Bolshevism In Russia*, Londra 1919,
https://ia600401.us.archive.org/0/items/ACollectionOfReportsOnBolshevismInRussia_

Audiența acestor teze integriste în lumea catolică rămâne mai degrabă limitată. În 1921, Benedict al XV-lea a dizolvat organizația monseniorului Benigni cunoscută sub numele „Sodalitium pianum”[32]. Această orientare a fost confirmată de succesorul său, Achille Ratti, devenit papă sub numele de Pius al XI-lea în februarie 1922[33]. Intelectual, noul pontif a dat dovadă de o mai bună înțelegere cu privire la evrei. Nu a studiat el și a predat ebraica la seminarul din Milano din 1907 până în 1910? Nu a avut el o relație apropiată cu marele rabin al orașului ambrozian, Alessandro de Fano, pe care îl va primi la Vatican în

---

201606/A%20collection%20of%20Reports%20on%20Bolshevism%20in%20Russia.pdf

[32] *Sodalitium*, An XXIII nr. 6, decembrie 2007, (număr special la împlinirea a o sută de ani de la eniclica „Pascendi”, *Catolicii Intransigenți,*
http://www.sodalitium.eu/sodalitium_pdf/Soda-F60.pdf

[33] Zsolt Aradi, *Pius XI, the Pope and the Man,* New York 1958,
https://ia601508.us.archive.org/20/items/in.ernet.dli.2015.58447/2015.58447.Pius-Xi-The-Pope-And-The-Man.pdf,
Patrick Hayes, *Pope Pius XI*, Washington 1936,
https://ia800208.us.archive.org/1/items/popepiusxi00haye/popepiusxi00haye.pdf,
Richard L. Smith, *Pius XI*, Londra 1939,
https://ia600209.us.archive.org/13/items/piusxi00smit/piusxi00smit.pdf,
Franz Griese, *An Den Papst Pius XI. In Vatikanstadt*, München 1938,
https://ia601701.us.archive.org/35/items/AnDenPapstPiusXIInVatikanstadt/Griese,%20Franz%20-%20An%20den%20Papst%20Pius%20XI.%20in%20Vatikanstadt%20(1938,%2021%20S.,%20Scan,%20Fraktur).pdf,
Marc Agostino, „Le Pape Pie XI et l'opinion (1922-1939)”, *Publications de l'École française de Rome*,
Vol. 150 (1991),
http://www.persee.fr/doc/efr_0000-0000_1991_ths_150_1#efr_0000-0000_1991_ths_150_1_T1_0219_0000,
David I. Kertzer, The Pope and Mussolini: The Secret History of Pius XI and the Rise of Fascism, New York 2014,
https://books.google.ro/books?id=yYh3AAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=author+of+the+kidnapping+of+edgardo+mortara+The+Pope+and+Mussolini:+The+Secret+History+of+Pius+XI+and+the+Rise+of+fascism+in+Europe+david+kertzer&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiIrcP6kL_SAhUGbRQKHVLWA_cQ6AEIIzAA#v=onepage&q=author%20of%20the%20kidnapping%20of%20edgardo%20mortara%20The%20Pope%20and%20Mussolini%3A%20The%20Secret%20History%20of%20Pius%20XI%20and%20the%20Rise%20of%20fascism%20in%20Europe%20david%20kertzer&f=false

1931? În ciuda acestor premise mai degrabă favorabile, Achille Ratti nu a fost scutit, ca mulți alți ecleziaști ai timpului său, de prejudecăți antievreiești. Ca nunțiu în Polonia, și-a pus în gardă superiorii de la Secretariatul de Stat împotriva pericolului evreu într-un raport adresat Romei în ianuarie 1919: „Una dintre influențele cele mai puternice și nefaste care s-au făcut simțite, poate cea mai puternică și cea mai nefastă, este aceea pe care o exercită evreii." Începutul pontificatului său a părut să confirme o atitudine nouă, mai deschisă, față de iudaism și chiar față de sionism. Această solicitudine pentru poporul evreu se va exprima în rugăciunea de consacrare a ființei umane la Sacre-Coeur de Jesus la sfârșitul Anului sfânt 1925: „Priviți cu milă la copiii acestui popor care a fost cândva preferatul vostru; căci asupra lor coboară, dar astăzi ca botez de viață și mântuire, Sângele pe care altădată îl chemau asupra capetelor lor".[34]

Principalul reprezentant al curentului „filosemit" la Vatican nu era nimeni altul decât prefectul Congregației De Propaganda Fide (din 1918), cardinalul redemptorist olandez Willem M. Van Rossum. În aprilie 1922, el l-a recunoscut pe președintele mișcării sioniste, Chaim Weizman, înainte de a susține eforturile unei catolice olandeze convertite de origine evreiască, Francisca Maria van Leer, în vederea promovării cauzei sioniste în lumea catolică.[35] Născută în 1892 la

[34] Georges Passelecq, Bernard Suchecky, *L'encyclique cachée de Pie XI: Une occasion manquée de l'Église face à l' antisemitisme,* Paris 1995,
https://books.google.ro/books?id=tbk_FCdDN0QC&pg=PP26&dq=L%27encyclique+cach%C3%A9e+de+Pie+XI:+Une+occasion+manqu%C3%A9e+de+l%27%C3%89glise+face+%C3%A0+l+antisemitisme&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjw8_7Hg_7RAhXGC5oKHT72BP8Q6AEIJjAA#v=onepage&q=L%27encyclique%20cach%C3%A9e%20de%20Pie%20XI%3A%20Une%20occasion%20manqu%C3%A9e%20de%20l%27%C3%89glise%20face%20%C3%A0%20l%20antisemitisme&f=false,
Agathe Mayeres, „Massignon face au sionisme", *Bulletin du Centre de recherche français à Jérusalem,*
nr. 20 (2009),
http://bcrfj.revues.org/6248

[35] Thomas Brechenmacher, *Der Vatikan und die Juden: Geschichte einerunheiligenBeziehungvom 16 Jahr hundert bis zur Gegenwart,* Munchen 2005,

Amsterdam, într-o familie de evrei, aceasta din urmă a emigrat la Lucerna și a frecventat în timpul războiului mediile avangardei artistice (*Der blaue Ritter*) și literare la Berlin. Prietenă a Rosei Luxembourg, a participat la revoluția spartakistă din München în 1918, înainte de a se converti la catolicism anul următor și de a lega relații de prietenie cu mai mulți episcopi (printre care și cardinalul Faulhaber, arhiepiscopul de München) și preoți catolici.

În urma întâlnirii cu un cleric belgian flamand rezident la Roma după încheierea războiului, părintele Anton Van Asseldonk[36], vicar general al ordinului Sfintei Cruci, a luat naștere, în februarie 1926, o asociație de tip nou, „Opus sacerdotale Amici Israel". Scopul său era de a promova în Biserică, și mai ales în rândul preoților, o atitudine nouă față de Israel, fondată nu pe ură sau sfidare, ci pe înțelegere și iubire. Într-un opuscul publicat sub titlul *Pax super Israel*, asociația cerea membrilor săi să nu mai vorbească de „poporul *deicid*" sau de „orașul *deicid*", nici de „*convertirea* evreilor (numită mai degrabă *reîntoarcerea* sau *trecerea*)" ori de „*lipsa de convertabilitate a* evreilor", și de a inculca „prerogativa iubirii divine față de poporul Israel" și „persistența (*perduratio*) acestei iubiri: mai mult, creșterea sa prin moartea lui Cristos".[37] Contând pe sprijinul mai multor cardinali ai Curiei (printre care și prefectul Congregației De Propaganda Fide), asociația a cunoscut o dezvoltare rapidă în mai multe țări ale Europei Occidentale (Belgia, Franța, Germania). După un an de existență, număra

---

https://books.google.ro/books?id=vx16sY4iVXUC&printsec=frontcover&dq=Der+Vatikan+und+die+Juden:+Geschichte+einer+unheiligen+Beziehung+vom+16&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjVk6Scxv3RAhWBIJoKHWd3BRwQ6AEIJjAA#v=onepage&q=Der%20Vatikan%20und%20die%20Juden%3A%20Geschichte%20einer%20unheiligen%20Beziehung%20vom%2016&f=false

[36] Menahem Macina, *Le Père Anton van Asseldonk,*
https://amici.pressbooks.com/chapter/2-le-pere-anton-van-asseldonk/

[37] *Pax super Israel*, martie 1925, pp. 3-5
http://www.utopia.it/Amici_di_Israele.pdf

optsprezece cardinali, două sute de arhiepiscopi și episcopi și în jur de două mii de preoți.[38]

În martie 1926, Congregația Sfântului Oficiu publica un decret prin care ordona suprimarea asociației. Considerentele condamnării nu au fost clare: decretul vorbește de o manieră de a acționa și de a gândi contrară sensului și spiritului Bisericii, gândirii Sfinților Părinți și liturghiei". Asociația Amicii Israelului a fost dizolvată de fapt pentru că a îndrăznit să ceară modificarea rugăciunii din Vinerea sfântă, eliminând epitetul jignitor „*pro perfidis Iudaeis*" și reintroducând obligația genuflexiunii, suprimată la începutul Evului Mediu. Cererea, adresată de conducătorii asociației la Congregația riturilor în data de 2 ianuarie 1928, a fost transmisă pentru avizare Congregației Sfântului Oficiu la sfârșitul aceleiași luni. Secretarul celei din urmă, cardinalul Raphael Merry del Val[39], a scris un *votum* (7 martie 1928) absolut contrar oricărei idei de modificare, în care exprima neîncrederea mediilor romane cu privire la uneltirile iudaismului internațional (sionism[40]) după încheierea revoluției din Octombrie: „Nu aș vrea ca acești Amici ai Israelului să cadă fără să-și dea seama într-o capcană întinsă chiar de evrei, care sunt prezenți în toate straturile societății moderne și caută prin toate mijloacele să risipească memoria propriei lor istorii și să surprindă buna credință a creștinilor. Eu nu pot să o exclud..."

---

[38] *Ibidem,* pp. 22-25

[39] Philippe Roy-Lysencourt, „Le parcours curial du cardinal Rafael Merry del Val", *Mélanges de l'École française de Rome - Italie et Méditerranée modernes et contemporaines*, 128-1 (2016),
https://mefrim.revues.org/2415

[40] Carole Monica Burnett, *Zionism through Christian Lenses: Ecumenical Perspectives on the Promised Land,*
New York 2013,
https://books.google.ro/books?id=yVZJAwAAQBAJ&pg=PP1&dq=Zionism+through+Christian+Lenses:+Ecumenical+Perspectives+on+the+Promised+Land+Carole+Monica+Burnett&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiugu6u-IXSAhUFMBoKHUFwDVIQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Zionism%20through%20Christian%20Lenses%3A%20Ecumenical%20Perspectives%20on%20the%20Promised%20Land%20Carole%20Monica%20Burnett&f=false

După ce l-a ascultat pe cardinal, Pius al XI-lea a cerut să fie pregătit un decret „bine motivat” pentru a preveni „acuzația de antisemitism”.

Biserica Catolică, de fapt, a avut întotdeauna obiceiul de a se ruga pentru poporul evreu, care a fost depozitarul promisiunilor divine până la Isus Cristos, în ciuda orbirii continue a acestui popor, sau mai bine spus chiar din cauza acestei orbiri. Nu datorită acestei compasiuni, a protejat Scaunul apostolic poporul evreu împotriva ofenselor nedrepte? Pentru că el respinge toate animozitățile între popoare, condamnă la cel mai înalt grad ura împotriva poporului altădată ales de către Dumnezeu, această ură care astăzi este desemnată sub numele de „antisemitism”.[41]

Comentând acest decret, *Civilta cattolica* a conferit acestei condamnări o interpretare restrictivă, explicând că ceea ce era condamnat, nu era atât antisemitismul, cât excesele sale, altfel spus această formă de antisemitism radical și extrem, incompatibilă cu spiritul creștin, care se răspândea în unele medii catolice integriste. O astfel de dezaprobare nu elimina însă nimic din realitatea unui „pericol evreu” care amenința popoarele

[41] Menahem Macina, *Essai d'élucidation des causes et circonstances de l'abolition, par le Saint-Office, de l' „Opus sacerdotale Amici Israel” (1926-1928),*
https://www.academia.edu/4612959/Essai_d_%C3%A9lucidation_des_causes_et_circonstances_de_l_abolition_par_le_Saint-Office_de_l_Opus_sacerdotale_Amici_Israel_1926-1928_,
Idem, Réévaluation des motifs invoqués par le Saint-Siège pour justifier la suppression de l'association philojudaïque „Amici Israel” (1926-1928),
https://www.academia.edu/8392562/R%C3%A9%C3%A9valuation_des_motifs_invoqu%C3%A9s_par_le_Saint-Si%C3%A8ge_pour_justifier_la_suppression_de_lassociation_philojuda%C3%AFque_Amici_Israel_1926-1928_,
Idem, L'Eglise à l'épreuve des Juifs: la suppression d'Amici Israel par l'Eglise,
https://www.academia.edu/24662693/LEglise_%C3%A0_l%C3%A9preuve_des_Juifs_la_suppression_dAmici_Israel_par_lEglise,
Decretum, De Consociationevulgo « Amici Israël » Abolenda, in *Acta Apostolicae Sedis*, 25 martie 1928, Acta Apostolicae Sedis, AAS 20, 1928, p. 104, http://www.vatican.va/archive/aas/documents/AAS-20-1928-ocr.pdf

creștine și în special popoarele catolice și latine, împotriva căruia acestea aveau datoria de a se apăra. Papa Pius al XI-lea însuși s-a declarat „impresionat” (*impressionato*) de ideea emisă de cardinalul Merry del Val conform căreia, „în spatele mișcării”, se găseau „mâna și inspirația evreilor”. Departe de a-și epuiza efectele într-o răsturnare a ordinii sociale externe, revoluția amenința să se infiltreze chiar în interiorul Bisericii. Constituirea unui Consiliu de preoți la Budapesta, după încheierea primei revoluții maghiare în noiembrie 1918, a constituit un motiv de îngrijorare pentru Vatican. Fiind în favoarea abolirii celibatului ecleziastic precum și a edificării unei Biserici naționale maghiare autonome și democratice, acești preoți se declarau „gata de a accepta comunismul economic”. Într-o scrisoare adresată primatului Ungariei, cardinalul Csernoch, papa lua poziție împotriva „inamicului infernal” care „încearcă să profite de bulversările actuale pentru a aduce atingere solidei organizări a Bisericii și a interfera cu acțiunea sa binefăcătoare”.

Logica concordatară

Pe cât de paradoxal ar putea părea, apărând ca o reluare și un rezultat al procesului început în 1789, revoluția bolșevică nu va produce, în primă instanță, nicio schimbare în strategia Sfântului Scaun cu privire la noul stat rus. În același mod în care Leon al XIII-lea a recomandat catolicilor francezi să se ralieze la Republică în numele principiului indiferenței Bisericii față de diferitele forme de guvernare, Benedict al XV-lea și Pius al XI-lea au crezut că este posibil să încheie cu autoritățile sovietice o formă de acord concordatar. În accepțiunea sa cea mai largă, cuvântul „concordat” desemnează un acord, o tranzacție între două părți pentru a reglementa o situație conflictuală. În dreptul public ecleziastic, concordatele sunt *convenții* sau acorduri

juridice încheiate între Sfântul Scaun și state.[42] După pierderea puterii temporale, concordatul a devenit pentru papalitate „instrumentul prin excelență" pentru a reglementa raporturile între Biserica Catolică și state.

Această politică concordatară a Sfântului Scaun atinge o formă de apogeu sub pontificatul papei Pius al XI-lea (1922-1939): nu mai puțin de optsprezece acorduri de acest tip (indiferent că era vorba de concordate propriu-zise, convenții sau *modus vivendi*) au fost semnate sub conducerea sa[43]. În vreme ce înainte de război instrumentul concordatar părea să aparțină trecutului (*un relitto del passato*), condițiile politice ale Europei de după 1919 îi confereau o nouă actualitate. Separația nu mai era la ordinea zilei. Benedict al XV-lea, papa Marelui Război, aflat sub influența atotputernicului său secretar de stat, cardinalul Gasparri, a prevăzut consecințele acestei stări de fapt. În alocuțiunea sa consistorială din 21 noiembrie 1921[44], el anunța programul noilor pacte cu statele ieșite din război. Argumentația era următoarea: statele suferiseră profunde transformări (teritoriale, politice) ne mai putând fi considerate „ca persoane

[42] Angelo Mercati, *Raccolta di concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le autorità civili*, Roma 1919,
https://ia800202.us.archive.org/15/items/raccoltadiconcor00cathuoft/raccoltadiconcor00cathuoft.pdf,
Ombretta Fumagalli Carulli, „Concordats as instruments for implementing freedom of religion", *Universal Rights in a World of Diversity, The Case of Religious Freedom, Pontifical Academy of Social Sciences, Acta* 17 (2012),
http://www.pass.va/content/dam/scienzesociali/pdf/acta17/acta17-fumagalli.pdf,
Alfred Baudrillart, *Quatre cents ans de Concordat*, Paris 1905,
https://ia600204.us.archive.org/13/items/quatrecentsansde00baud/quatrecentsansde00baud.pdf

[43] Printre principalele acorduri încheiate, merită citate cele încheiate cu Letonia (1922), Bavaria (1924), Polonia (1925), Lituania (1927), Italia (1929), Germania (1933), Austria (1934), Iugoslavia (1935, niciodată ratificat).

[44] *Discorso del Santo Padre Benedetto XV ai cardinali riuniti in concistoro segreto, in occasione della conferenza internazionale di Washington per il disarmo*, 21 novembre 1921,
https://w2.vatican.va/content/benedict-xv/it/speeches/documents/hf_ben-xv_spe_19211121_conferenza-disarmo.html

morale cu care Scaunul Apostolic încheiase altădată o convenție" (teoria sfârșitului efectelor concordatului când cealaltă parte contractantă apare *funditus novata*). Convențiile semnate în trecut de Sfântul Scaun își pierduseră orice valoare. Prin urmare, era necesar să se încheie noi acorduri care să permită garantarea libertății și a drepturilor Bisericii într-un context internațional diferit. Această nouă politică concordatară căreia Benedict al XV-lea i-a stabilit principiul, va fi pusă în aplicare de succesorul său, papa Achille Ratti, ales sub numele de Pius al XI-lea la 6 februarie 1922, chiar cu colaborarea cardinalului Gasparri (până la înlocuirea sa cu cardinalul Pacelli la începutul anilor 1930). Această „perioadă a concordatelor" corespunde, în mare, perioadei de afirmare și de ascensiune a totalitarismului.[45]

Politica concordatară a Sfântului Scaun își găsea fundamentele într-o concepție a raporturilor între Biserică și stat care nu avea nimic liberal și care excludea, atât în fapt, cât și în drept, orice formă de separare în sens modern. Conform principalilor teoreticieni ai școlii romane de drept public ecleziastic din a doua jumătate a secolului al XIX-lea (Camillo Tarquini, Felice Cavagnis), cardinalul Gasparri însuși, în calitate de fost elev al școlii lui Apolinar și fost profesor de drept canonic

[45] Friederich Ritter von Lama, *Peace action of pope Benedict XV*, Washington, https://repository.library.nd.edu/view/370/838948.pdf,
Stefan Schima, „The Holy See, International Law and the Peace Initiatives of Pope Benedict XV", Simpozion "Giù le armi! Impariamo dalla storia della Prima Guerra Mondiale – Pace tra realtà politica e utopia", 8 octombrie 2014, http://www.oehirom.it/files/Schima_0.pdf,
Henri Bourassa, *Le Pape, arbitre de la paix*, Montreal 1918, https://ia600206.us.archive.org/7/items/lepapearbitredel00bour/lepapearbitredel00bour.pdf,
Louis Adolphe-Paquet, *Le pape et la guerre*, Quebec 1918, https://ia800502.us.archive.org/20/items/lepapeetlaguerre00paqu/lepapeetlaguerre00paqu.pdf,
Liliana Hentosh, *Vatican Policy on the Ukrainian-Polish War of 1918–1919 as an Example of the Catholic Church's Response to National Conflicts*, http://shron.chtyvo.org.ua/Hentosh_Liliana/Vatican_Policy_on_the_Ukrainian-Polish_War_of_1918-1919_anhl.pdf

la Institutul Catolic din Paris, fiind un fel de moștenitor direct, Biserica și statul constituiau două societăți *perfecte*, total independente și autonome în ordinea lor, dar nu erau egale. Superioritatea obiectivelor sale (mântuirea eternă a sufletelor) în raport cu cele ale statului (binele temporal al orașului), conferea Bisericii un drept de ingerință în chestiunile celui din urmă (*in temporalibus ratione spiritualium*). Statul sau societatea temporală ca *societas inferior*, ar trebui să fie subordonată Bisericii sau societății spirituale, ca *societas superior*. Această teorie a *potestas indirecta in temporalibus*, elaborată de marii teologi iezuiți ai Contra-Reformei (Bellarmin, Suarez), și reluată într-un sens intransigent de toată școala dreptului natural, a servit ca fundament al acțiunii diplomatice a Sfântului Scaun cel puțin până la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial.[46]

Înscriindu-se în logica acestei politici concordatare, „ atitudinea posibilistă de după 1917" (A. Riccardi) a Sfântului Scaun cu privire la Uniunea Sovietică avea indiscutabil alte motive.[47] Principalul era că nu au fost analizate imediat, la Vatican, natura și scopul revoluției din Octombrie. Lipsa de informații de primă mână privind situația din Rusia, dar și convingerea, puternic înrădăcinată, a caracterului tranzitoriu al tuturor revoluțiilor, i-au făcut pe papa și pe principalii săi colaboratori să minimizeze lovitura de stat bolșevică. Văzut de la

[46] Carlo Fantappiè, *Chiesa romana e modernità giuridica,* Vol. 1 „Il Codex Iuris Canonici 1917", Milano 2008, https://books.google.ro/books?id=VTBy2bSKopQC&printsec=frontcover&dq=Chiesa+romana+e+modernit%C3%A0+giuridica,+Volume+1+Carlo+Fantappi%C3%A8&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiHnYbIhv_RAhWTOSwKHYGmA5oQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Chiesa%20romana%20e%20modernit%C3%A0%20giuridica%2C%20Volume%201%20Carlo%20Fantappi%C3%A8&f=false

[47] Roland Cerny-Werner, *Vatikanische Ostpolitik und die DDR*, Gottingen 2011, https://books.google.ro/books?id=YdezPedgEBgC&printsec=frontcover&dq=Vatikanische+Ostpolitik+und+die+DDR+Roland+Cerny-Werner&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiwzJaK84DSAhXDvBQKHRzUCNIQ6AEILDAA#v=onepage&q=Vatikanische%20Ostpolitik%20und%20die%20DDR%20Roland%20Cerny-Werner&f=false

Roma, totul părea preferabil menținerii vechi autocrații țariste. Meritul bolșevismului nu era acela de a „înlătura vechile cadre" care împiedicau expansiunea catolicismului în Rusia? Trebuia cu orice preț să se profite de situația de anarhie care domnea în țară și de regimul de separare decretat de bolșevici în ianuarie 1918, pentru a consolida structura ierarhică înainte ca restaurarea monarhiei să restabilească „primatul Bisericii schismatice" și să limiteze „drepturile Bisericii Catolice".

Această stare de urgență explică numirea, în iunie, a unui vizitator apostolic în statele sovietice în persoana monseniorului Achille Ratti, fostul prefect al Bibliotecii Vaticane pe care papa îl trimisese în Polonia ca reprezentant al său pe lângă episcopat în momentul în care Polonia era pe punctul de a-și redobândi independența și suveranitatea. Rapoartele alarmiste ale celui din urmă despre situația haotică care domnea în fostul imperiu țarist și mijloacele subversive ale liderilor bolșevici, decișI să exporte revoluția în Imperiile centrale pe cale de dezintegrare, nu au fost suficiente pentru a modifica atitudinea de fond a autorităților vaticane, în ciuda apelurilor la ajutor ale responsabililor Bisericii ortodoxe ruse. „Acolo unde domnește puterea bolșevicilor, Biserica este persecutată cu mai mult ferocitate decât în primele trei secole ale creștinătății", scria, de exemplu, arhiepiscopul de Omsk, Silvestru într-o telegramă disperată adresată papei în februarie 1919. Ne putem întreba în acest stadiu dacă, de partea sovietică, exista o astfel de disponibilitate de a trata cu Vaticanul.

Schimbul de telegrame din martie 1919 între Benedict al XV-lea și Lenin oferă un prim indiciu despre starea de spirit a liderilor bolșevici cu privire la Vatican. Papa luase în serios apelul lui Silvestru. Într-o telegramă adresată lui Lenin, cardinalul Gasparri cerea cu insistență șefului guvernului bolșevic să pună capăt acestor persecuții antireligioase. „Umanitatea și religia vă vor fi recunoscătoare". Răspunsul nu s-a lăsat așteptat. Semnat de comisarul poporului pentru Afaceri Externe, G. V. Tchitcherine, răspunsul era la fel de ireverențios atât ca formă, cât și ca fond.

Liderul bolșevic nu s-a mulțumit doar să nege persecuțiile, dar și-a permis să ironizeze „interesul cu totul special" manifestat față de o religie „pe care Biserica Catolică o considera până astăzi schismatică și eretică" și pe care acum o califică drept „ortodoxă".[48] Tonul ofensator al telegramei care acuza Vaticanul că nu a denunțat „atrocitățile fără număr comise de inamicii poporului rus" în timpul revoluției, i-a surprins și i-a lăsat fără replică pe papa și pe colaboratorii săi. Se anunța prin urmare o schimbare radicală în maniera de a concepe raporturile diplomatice. Noul stat sovietic se dorea promotorul unei ideologii antireligioase pe care nu avea intenția să o ascundă: exigența unei curtoazii diplomatice ceda în fața exigențelor propagandei revoluționare. Luat pe nepregătite, Vaticanul n-a avut altă opțiune decât să publice, precedat de un scurt comentariu, textul celor două telegrame în *Observatorul Roman*. După ce, în primă instanță, s-au prefăcut că ignoră bunele intenții ale Sfântului Scaun pe care le considerau drept cantitate neglijabilă, „o figură de operetă a politicii internaționale" (Roberto Morozzo della Rocca), autoritățile sovietice vor înțelege avantajul pe care îl puteau avea, în termeni de recunoaștere diplomatică, în urma încheierii unui acord cu Vaticanul.[49]

---

[48] Caesarius Tondini, *The Pope of Rome and the popes of the Oriental Orthodox Church: an essay on monarchy in the church, with special reference to Russia, from original documents, Russian and Greek*, Londra 1871, https://ia801304.us.archive.org/32/items/ThePopeOfRomeAnd/ThePopeOfRomeAnd.pdf,
Catherine Gousseff, „Le schisme rénovateur: un mouvement pro-communiste dans l'Église orthodoxe russe", *Revue d'études comparatives Est-Ouest*, vol. 24, 1993, nr. 3-4. pp. 9-28., http://www.persee.fr/doc/receo_0338-0599_1993_num_24_3_2624

[49] Roland Boer, „Spiritual Booze and Freedom: Lenin on Religion", *New Proposals:Journal of Marxism and Interdisciplinary Inquiry*, Vol. 6, Nr. 1-22 (decembrie 2013), pp. 100-113, http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.659.8276&rep=rep1&type=pdf,
Vladimir Ilici Lenin, *Religion*, New York 1933, http://ciml.250x.com/archive/lenin/english/lenin_religion.pdf,

Izbucnirea războiului ruso-polonez în aprilie 1920, nu a facilitat stabilirea unei relații între cele două părți, în pofida apelurilor lui Benedict al XV-lea la „moderație creștină”[50]. Marea foamete care a lovit Rusia în vara lui 1921 a fost ocazia pentru papalitate de a relua inițiativa. Într-o scrisoare adresată cardinalului Gasparri, papa își exprima toată compasiunea pentru poporul rus, „asupra căruia strălucește simbolul lui Cristos și care a dorit întotdeauna să aparțină marii familii creștine”, și lansa un apel vibrant la comunitatea internațională în favoarea „unei acțiuni comune rapide și eficiente”[51]. După ce a participat activ la organizarea acestui ajutor internațional, Sfântul Scaun a ales să se retragă din „joc” și să acționeze de manieră independentă prin intermediul unei misiuni pontificale de asistență.[52] Originile acestei misiuni merită aprofundate, căci a avut drept fundament primul și singurul acord (niciodată semnat) între Sfântul Scaun și Uniunea Sovietică: acordul Pizzardo-Vorovskih din 12 martie 1922.

Oleh Gerus, *The Experience of Christian Churches in the Soviet Empire,* http://uocc.ca/pdf/reflections/The%20Christian%20Experience%20in%20the%20Soviet%20Empire.pdf

[50] Scrisoare a episcopatului polonez din 23 septembrie 1920.

[51] Scrisoarea datată la 5 august 1921 a fost publicată în *Observatorul Roman* la 8-9 august 1921.

[52] Sfântul Scaun a decis în particular să nu participe la Comisia internațională de ajutor care a avut loc la Geneva sub auspiciile Societății Națiunilor. Motivele acestui refuz nu sunt foarte clare. A fost vorba, cel mai probabil, de evitarea oricărui compromis în fața sovieticilor.

Evgenia Tokareva, „Vatican and Catholics in Russia in 1920 - 1930: communication problems”, *Procedia - Social and Behavioral Sciences,* nr. 236 (2016), pp. 379 – 384, http://ac.els-cdn.com/S1877042816316937/1-s2.0-S1877042816316937-main.pdf?_tid=c3c4f70a-eec6-11e6-9835-00000aacb361&acdnat=1486644993_2151feb9e2ebaf7f193cc7b40321ef82

Marisa Patulli Trythall, *The little known side of fr. Edmund Walsh. His mission to Russia in the service of the Holy See,* https://www.academia.edu/3274191/The_Little_Known_Side_of_Fr._Edmund_Walsh._His_Mission_to_Russia_in_the_Service_of_the_Holy_See,

Idem, (varianta în limba italiană), http://mptrythall.com/yahoo_site_admin/assets/docs/IGOR_15149-174.6162145.pdf

Acordul, negociat în cel mai mare secret la Roma, în perioada decembrie 1921-martie 1922, de către monseniorul Giuseppe Pizzardo, pe atunci sub-secretar al Congregației pentru Afacerile Ecleziastice Extraordinare, și Valclav Vorovskij, un diplomat sovietic care conducea o delegație comercială în Italia, avea un obiectiv limitat deoarece viza doar misiunea umanitară a Sfântului Scaun.[53] Prin urmare, a fost inițiativa diplomatului sovietic, un prieten de-al lui Lenin de origine poloneză care va fi asasinat la Lausanne anul următor de către un emigrant rus, ca o primă întâlnire să aibă loc la 16 decembrie 1921, cu sprijinul consilierului ecleziastic al ambasadei Germaniei pe lângă Sfântul Scaun, monseniorul Steinmann. Un prim proiect de acord a fost elaborat, pe care Vorovskij îl va trimite lui Lenin. Când a revenit de la Moscova, un alt pontif, Pius al XI-lea, ocupa Scaunul lui Petru. Dispariția lui Benedict al XV-lea nu modifica linia de deschidere urmată până atunci de Vatican. „Relativa indulgență" (Charles Loiseau) de care dăduse dovadă față de bolșevici, se explica acum prin faptul că regimul urma să dureze și trebuia prin urmare „să caute să ajungă la o înțelegere" cu acesta.[54]

Într-o măsură mai mare decât predecesorul său, noul papă era obsedat de ideea „convertirii Rusiei". Ca nunțiu la Varșovia, el a făcut chiar obiectul unui raport trimis superiorilor săi. În consecință, nu se putea decât felicita pentru negocierile în curs de desfășurare, în vederea trimiterii unei misiuni pontificale de ajutor în Rusia sovietică. Nu-i fusese lui imposibil, în calitate de

[53] Laura Pettinaroli, „Les *sessioni* de la congrégation des Affaires ecclésiastiques extraordinaires: évaluation générale (1814-1938) et remarques sur le cas russe (1906-1923)", *Mélanges de l'École française de Rome - Italie et Méditerranée modernes et contemporaines*, 122-2 (2010),
http://mefrim.revues.org/585

[54] Conform cuvintelor monseniorului Pizzardo într-o conversație cu consilierul federal catholic Giuseppe Mota (citat în: Giuseppe Croce, „Le Saint-Siège, l'Église orthodoxe et la Russie soviétique. Entre mission et diplomatie",
Mélanges de l'Ecole française de Rome. Italie et Méditerranée, Vol. 105, Nr. 1, 1993, pp. 267-297),
http://www.persee.fr/docAsPDF/mefr_1123-9891_1993_num_105_1_4256.pdf

vizitator apostolic, să intre în fostul imperiu țarist? Condițiile stabilite de guvernul sovietic la intrarea în țară a trimișilor Sfântului Scaun erau destul de severe. Primele trei articole (dintr-un total de treisprezece) interziceau orice activitatea politică din partea lor: nu doar că nu trebuiau să aparțină „naționalităților sau formațiunilor politice ostile Uniunii Sovietice" (art. 1), dar trebuiau „să se abțină de la orice acțiune politică directă sau indirectă, atât în interiorul Rusiei cât și în străinătate, împotriva guvernului existent" (art. 2) și să se dedice exclusiv „ajutorării poporului afectat de foamete" (art. 3). Contrapartida acestor concesii de natură politică care se vor regăsi în concordatele cu Italia fascistă și Germania nazistă, poate părea relativ slabă. În realitate, dreptul recunoscut preoților catolici de a intra în Rusia sovietică și a circula liber era de neprețuit pentru Sfântul Scaun. Trebuie menționat că acest acord marca punctul de plecare al unei relansări, desigur, foarte efemeră, dar semnificativă, a relațiilor dintre Roma și Moscova, iar conferința economică de la Genova, în mai 1922, va marca într-o oarecare măsură apogeul.[55]

Cu puțin timp înainte de începerea conferinței menționate, Pius al XI-lea își exprima public dorința unei „reveniri" la relații normale cu Rusia sovietică în interesul întregii Europei. Condițiile *sine qua non* ale unei astfel de recunoașteri diplomatice au fost stabilite într-un memorandum pe care înlocuitorul monseniorului Pizzardo l-a remis președintelui italian al conferinței prin intermediul prim-ministrului britanic Lloyd

[55] Antoine Wenger, „Pie XI et l'Union Sovietique. La conference de Genes et la mission pontificale d'aide", *Achille Ratti pape Pie XI*. Actes du colloque de Rome (15-18 martie 1989), Roma 1996. pp. 893-907, (*Publications de l'École française de Rome*, nr. 223),
http://www.persee.fr/docAsPDF/efr_0223-5099_1996_act_223_1_5067.pdf,
Etienne Fouilloux, *Au coeur du XXe siècle religieux*, „Vatican et Russie sovietique (1917-1939), Paris 1993,
https://books.google.ro/books?id=irXhNTHgOxAC&printsec=frontcover&dq=Au+coeur+du+XXe+si%C3%A8cle+religieux&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjlkLaI-orSAhWCzxQKHZOtBFcQ6AEIJjAA#v=onepage&q=Au%20coeur%20du%20XXe%20si%C3%A8cle%20religieux&f=false

George și delegaților celorlalte puteri aflate în relații cu Sfântul Scaun. Aceste condiții reprezentau garanția „deplinei libertăți de conștiință pentru toți, cetățeni ruși sau străini", restituirea bunurilor imobiliare confiscate de către sovietici Bisericilor. Trimisului Sfântului Scaun i s-a cerut „să acționeze cu energie", căci nu era în joc doar „cauza religiei", ci și cea a „civilizației elementare". În realitate, memorandumul în trei puncte era mai mult decât o simplă prelungire a scrisorii papale din 29 aprilie, el începea o veritabilă corecție în raport cu documentul prost-primit în mediile emigrației ruse. Această atitudine mai fermă împotriva „tiraniei" sovieticilor era apărată de superiorul general al Societății lui Isus, părintele Ledochowski, care afirma, într-o notă trimisă monseniorului Pizzardo, că Sfântul Scaun, prin exprimarea dorinței sale de pacificare, trebuia să dea dovadă de „fermitate" în apărarea principiului libertății conștiințelor. Memorandumul nu a avut o incidență directă asupra desfășurării conferinței, dar l-a obligat pe delegatul sovietic Tchitcherine, pe care monseniorul Pizzardo l-a întâlnit la Santa Margherita Ligure la 8 mai 1922, să reafirme, într-un comunicat, că libertatea religioasă era un drept respectat în Uniunea Sovietică conform legii.[56] Eșecul conferinței de la Genova a permis apropierea Rusiei de Germania (tratatul de la Rapallo) și a condus la stabilirea unor relații diplomatice între cele două țări în noiembrie 1922. Astfel, teatrul de negocieri între Sfântul Scaun și guvernul sovietic s-a mutat, începând din 1924, în capitala Reich-ului.

Germania, în calitate de „țară prietenă" s-a dovedit locul ideal de întâlnire a diplomaților celor două părți. Ambasadorul german la Moscova, contele Brockdorff-Rantzau, „deși protestant", s-a declarat pregătit să participe la bunele oficii în vederea unei apropieri între cele două părți. După ce Vaticanul a primit noi asigurări în timpul iernii 1923-1924, a decis să încredințeze nunțiului apostolic pe lângă Reich, monseniorul

[56] Decretul privind separarea dintre Biserică și stat din 23 ianuarie 1918.

Eugenio Pacelli, sarcina de a testa bunăvoința sovieticilor, propunându-le să deschidă o serie de negocieri la Berlin. Când acesta din urmă a primit o telegramă (13 mai 1924) de la cardinalul Gasparri, prin care era informat că Sfântul Părinte dorea să-i încredințeze o misiune „delicată" și „importantă", situația nu era la fel de favorabilă ca în urmă cu șase luni.[57] Poziția internațională a Uniunii Sovietice se consolidase considerabil în urma recunoașterii de către Anglia și Italia (februarie 1924). Guvernul rus „nu mai avea intenția de a o cumpăra" și pe cea a Sfântului Scaun prin concesii, precum lăsase să se înțeleagă anterior. Orice formă de concordat cu papa nu ar fi reprezentat decât „o breșă în sistemul ideilor și al sloganurilor noastre și o lovitură adusă propagandei comuniste în ochii maselor muncitoare europene și americane". Această schimbare nu i-a scăpat diplomatului abil Eugenio Pacelli: „Faptul că statele par să fie într-o competiție pentru a stabili relații cu guvernul rus, face situația și mai defavorabilă pentru negocierile cu Sfântul Scaun". Nunțiul nu era presat să stabilească un contact cu diplomații sovietici la Berlin, în cea mai mare parte asasini, conform informațiilor sale, fiind vinovați de vărsarea de sânge din timpul revoluției lui Bela Kun. În timpul conferinței de la Geneva, nu și-a ascuns perplexitatea față de „politica urmată de Sfântul Scaun în privința sovieticilor", estimând că „erau simpli criminali în care nu puteau avea niciun fel de încredere". La Roma, situația era percepută diferit. Conform logicii lor concordatare, Pius al XI-lea și secretarul său de stat erau convinși că nu trebuie lăsată să treacă o astfel de ocazie de a asigura viitorul religiei catolice în Uniunea Sovietică pe fundamente juridice solide. În momentul în care l-au însărcinat pe

[57] Despre rolul lui Pacelli a se vedea Philippe Chenaux, *Pie XII: diplomate et pasteur*, Paris 2003, https://books.google.ro/books?id=08V1_MN6MykC&printsec=frontcover&dq=Pie+XII:+diplomate+et+pasteur+Philippe+Chenaux&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiGnsmrw4PSAhWGvRQKHe4iCS4Q6AEILzAA#v=onepage&q=Pie%20XII%3A%20diplomate%20et%20pasteur%20Philippe%20Chenaux&f=false

reprezentantul lor la Berlin să înceapă negocierile, Moscova nu mai părea interesată de un acord bilateral.

Începute în iunie 1924, discuțiile au continuat până în decembrie 1927. Interlocutorii berlinezi ai lui Pacelli au fost în număr de trei: însărcinatul cu afaceri sovietice la Berlin, Bratman-Brodowski, ambasadorul sovietic pe lângă guvernul german, Nikolai Krestinski, comisarul poporului pentru Afaceri Externe, Georges Tchitcherine. Prima sarcină a lui Pacelli a fost să-i convingă pe sovietici să înceapă negocierile cu el la Berlin, și nu la Roma, unde avantajul ar fi fost acela de a fi în contact direct „cu responsabilii de la Vatican". Proiectul de decret privind „starea religiei catolice" în Rusia sovietică pe care i l-a prezentat ambasadorul Krestinski, în data de 4 februarie 1925, i s-a părut inacceptabil, „ca o nouă ediție, agravată în multe puncte, vechi legi tiranice de opresiune la care era supusă Biserica sub regimul țarist". Răspunsul oficial al Vaticanului, datat la 7 septembrie, sublinia numeroasele dificultăți ale proiectului: obligația obținerii acordului guvernului pentru numirea episcopilor și a vicarilor; controlul strict al tuturor mijloacelor de comunicare ale ierarhiei cu Sfântul Scaun; interzicerea tuturor congregațiilor și în general a oricărei activități misionare a Bisericii; lipsa de claritate în privința posibilității de ajutor financiar extern sau posibilitatatea de a preda religia copiilor mai mici de optsprezece ani. Aceste diverse puncte au fost discutate de Pacelli în cadrul celor două întâlniri ale sale cu Tchitcherine câteva zile mai târziu. Discuția cu Comisarul Poporului pentru Afaceri Externe l-a făcut să remarce că ar fi fost mai ușor să reglementeze toate aceste puncte doi ani mai devreme când „Uniunea Sovietică era recunoscută doar de Germania și de statele asiatice". În pofida bunăvoinței afișate de Tchitcherine, guvernul sovietic nu s-a arătat dornic de a răspunde la scrisoarea Vaticanului din 7 septembrie 1925. Răspunsul guvernului sovietic, comunicat în cele din urmă lui Pacelli de însărcinatul cu afaceri Bratman-Brodowski în data de 11 septembrie, menținea toate restricțiile anterioare: dreptul de

destituire al episcopilor și al vicarilor, interzicerea congregațiilor religioase și a ritului oriental, etc. Kremlinul a refuzat să joace cartea „libertății religioase" după modelul francez al legii de separare, cum îi sugerase Pacelli lui Tchitcherine, cu câteva luni înainte. Vaticanul a avut nevoie la rândul său de ceva timp pentru a reacționa la noile propuneri sovietice. În octombrie 1927, nunțiul a fost autorizat să-și comunice verbal observațiile ambasadorului Krestinski. Dar Sfântul Scaun nu mai era dispus la negocieri, cu atât mai mult cu cât nu se pusese capăt „persecuțiilor nedrepte împotriva clericilor nevinovați". Toate zvonurile despre reluarea negocierilor cu Moscova au fost dezmințite de către Vatican în anii următori. Eugenio Pacelli n-a crezut niciodată în posibilitatea unui acord cu „abominabilul regim bolșevic". Întoarcerea sa la Roma, în calitate de cardinal secretar de stat, va coincide cu adoptarea unui ton mai dur de către papalitate cu privire la comunism.[58]

Provocarea internaționalismului

Guvernul sovietic a înscris imediat acțiunea sa într-o perspectivă universală. Legat de acest proiect revoluționar

[58] T. Weir, „A European Culture War in the Twentieth Century? Anti-Catholicism and Anti-Bolshevism between Moscow, Berlin, and the Vatican 1922 to 1933", *Journal of Religious History*, 39(2), 2015,
http://pure.qub.ac.uk/portal/files/13445399/A_European_Culture_War_in_the_Twentieth_Century.pdf,
Laura Pettinaroli, *La politique russe du Saint-Siege (1905-1939)*, Roma 2015,
http://books.openedition.org/efr/2933?lang=it,
John Pollard, *The Papacy in the Age of Totalitarianism, 1914-1958*, Oxford 2014,
https://books.google.ro/books?id=MHObBQAAQBAJ&pg=PT41&dq=The+Papacy+in+the+Age+of+Totalitarianism,+1914-1958+john+pollard&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiPgeC3w_vRAhVhQpoKHXZWCcEQ6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Papacy%20in%20the%20Age%20of%20Totalitarianism%2C%201914-1958%20john%20pollard&f=false,

mondial s-a afirmat, după încheierea războiului, internaționalismul proletar. Pentru a putea exporta revoluția în alte țări, Lenin și liderii bolșevici au concurat la crearea unui instrument pe măsura acestui obiectiv strategic: a Treia Internațională sau Comintern[59]. Cele douăzeci și unu de condiții de aderare la această nouă organizație internațională au fost stabilite în cadrul celui de-al doilea congres de la Moscova, în iulie 1920. Acestea trebuiau să determine, în fiecare țară, sciziunea mișcării muncitorești și să conducă la formarea, precum în Franța și Italia, a unor partide comuniste puternice. Dar internaționalismul proletar nu era singura forță care, după sfârșitul războiului încerca să depășească antagonismele naționale și să restabilească o formă de fraternitate europeană transfrontalieră. Francmasoneria, profund divizată în timpul conflictului, s-a activat de asemenea în acest sens. Un important congres ținut la Geneva în octombrie 1921, a pus bazele unei organizații noi, Asociația Masonică Internațională (AMI), a cărei sediu a fost fixat acolo unde urma să fie și cel al Societății

[59] Milorad M. Drachkovitch, Branko Lazitch, *The Comintern: Historical Highlights – Essays, Recollections, Documents,* New York 1966, https://ia801507.us.archive.org/8/items/in.ernet.dli.2015.130925/2015.130925.The-Comintern--historical-Highlights---Essays-recollections-Documents.pdf,
R.A. Ulyanovsky, *The Comintern and the East: The Struggle for the Leninist Strategy and Tactics in National Liberation Movements,* Moscova 1979, https://ia801909.us.archive.org/11/items/CominternEastI/CominternEastI.pdf,
The programme of the Communist International; together with the statutes of the Communist International,
New York 1929,
https://ia800303.us.archive.org/3/items/TheProgrammeOfTheCommunistInternationalTogetherWithTheStatutesOfThe/CIprog.pdf,
Grigori Zinoviev, „The Comintern and the industrial workers of the world”, *International Studies in Industrial Democracy,* nr. 3 (1920), https://ia600504.us.archive.org/19/items/cominternindustr00zino/cominternindustr00zino.pdf,
Jane Degras, *The Communist International 1919-1943. Documents* (Vol. I 1919-1922), https://www.marxists.org/history/international/comintern/documents/volume1-1919-1922.pdf

Națiunilor[60]. Preocuparea de a combate bolșevismul, pe propriul său teren al internaționalismului, a fost resimțită foarte devreme în mediile catolice. În februarie 1917, o primă conferință internațională a reunit la Zürich oameni politici și parlamentari catolici provenind din Elveția, Germania, Austria, Ungaria și Polonia, în scopul organizării cooperării catolicilor din Europa după război, pentru „combaterea francmasoneriei și a socialismului”.[61] Această primă tentativă a Internaționalei Catolice, de inspirație germanică, nu a „supraviețuit” însă războiului.

Un alt proiect, și mai ambițios, lansat în 1919 de un profesor catolic olandez, Alphonse Steger, se va bucura de mai mult succes. Ideea era de regrupare a tuturor organizațiilor catolice într-un fel de Ligă universală care ar fi avut sediul la Roma. Venise momentul de a se organiza pe plan internațional „pentru a se opune inamicilor lui Dumnezeu și ai Bisericii”, așa cum scrisese cardinalul Van Rossum papei Benedict al XV-lea în susținerea proiectului. Modalitățile concrete de aplicare au fost discutate în timpul unei reuniuni la Paris în februarie 1921. Delegații francezi (canonul Beaupin) sau francofoni (baronul friburghez Georges de Montenach), considerând prematură realizarea unei Internaționale Catolice cu germanii, au propus începerea, mai modestă, prin „crearea unui Oficiu central” de informare, menținând intactă autonomia de acțiune a „lucrărilor și a organizațiilor aderente”. Prin urmare, un prim organism de informare și de coordonare denumit „Oficiul central al

[60] José Gotovitch, „Franc-maçonnerie, guerre et paix”, *Les Internationales et le problème de la guerre au XXe siècle,* Actes du colloque de Rome (22-24 noiembrie 1984) Rome, École Française de Rome, 1987, pp. 75-105, http://www.persee.fr/docAsPDF/efr_0000-0000_1987_act_95_1_2889.pdf, Luis P. Martin, *Le pacifisme et la franc-maçonnerie dans l'Europe de l'entre-deux-guerres*, pp. 165-178, Rennes 2000, http://books.openedition.org/pur/19613

[61] Conform unui raport al însărcinatului cu afaceri ale Vaticanului în Elveția, monsenior Marchetti-Selvaggiani, adresat cardinalului Gasparri, 17 februarie 1917.

organizațiilor catolice" a fost inaugurat la Roma în octombrie 1922. În ciuda unui start promițător, impactul său asupra cooperării internaționale a catolicilor a fost limitat. În cele din urmă, inițiativa unei astfel de cooperări a revenit catolicilor din Marea Britanie.

În 1924, a fost constituit la Londra, sub conducerea cardinalului arhiepiscop de Westminster, Francis Bourne, Consiliul Catolic pentru Relații Internaționale. După ce a încercat în zadar să medieze o apropiere între Sfântul Scaun și Societatea Națiunilor, fondatorii acestei mișcări conduși de secretarul general John Epstein, un tânăr convertit, au început să organizeze colaborarea forțelor catolice pe baze noi și mai ambițioase. O importantă conferință catolică internațională a avut loc la Oxford, în august 1925. Delegații celor douăzeci și cinci de state reprezentate au decis crearea unei Confederații internaționale catolice care relua de fapt proiectul englez. Noua Confederatio internationalis catholica proiectată la Oxford, a cărui statut a fost trimis la Roma pentru aprobare, nu a funcționat însă niciodată. „Crearea de la zero a unui organism internațional central, care are pretenția de a reuni toate organismele naționale și internaționale, de a acționa asupra lor, de a le influența acțiunile într-un scop determinat, de a le oferi o orientare și un impuls, pare dificilă și periculoasă. Doar liderii naturali ai acțiunii catolice, papa și episcopii au o misiune pentru realizarea acesteia", scria într-un memoriu adresat de către secretarul Congregației pentru Afaceri Ecleziastice Extraordinare, monseniorul Giuseppe Pizzardo, cardinalului Bourne în decembrie 1925. Reticențele Vaticanului cu privire la constituirea unui organism central de cooperare în afara sa, după modelul Cominternului, nu au împiedicat lansarea, de partea elvețiană de această dată, a unor noi inițiative care aveau același scop.

Fondată la Paris în noiembrie 1920 de către un mic grup de catolici francofoni, Uniunea Catolică de Studii Internaționale (UCEI) și-a adus toată susținerea la inițiativa engleză.

Președintele său, contele friburghez Gonzague de Reynold[62], membru al Comisiei de cooperare intelectuală a Societății Națiunilor după 1922 era convins personal de necesitatea unei acțiuni concertate a catolicilor împotriva bolșevismului. Convertirea la internaționalism a acestui intelectual conservator, apropiat de Acțiunea franceză și de dreapta catolică europeană, mai reacționară, a condus, conform biografului său, la greva generală din noiembrie 1918 care amenința să răstoarne instituțiile Confederației.

Eșecul de la Oxford, pe care Reynolds în *Memoriile* sale îl atribuie lipsei unei organizări tipic englezești, nu l-a descurajat. În noiembrie 1926, el a trimis Sfântului Scaun, prin intermediul episcopului de Fribourg, monseniorul Marius Besson, el însuși un partizan fervent al colaborării internaționale a catolicilor, două memorandumuri pe această temă: primul propunea crearea unui Centru catolic de reuniune și informare pe lângă Societatea Națiunilor la Geneva, al doilea propunea înființarea unui Institut catolic de studii internaționale. Cele două proiecte erau prezentate ca fiind complementare: „Primul este necesar bunei funcționări al celui de-al doilea. Așezând Uniunea pe aceste două baze, îi oferim cea mai bună garanție pentru viitor și o muncă eficientă pentru apărarea intereselor catolice și stabilirea domniei lui

[62] Stéphanie Roulin, *Gonzague de Reynold. Un intellectuel catholique et ses correspondants en quête d'une chrétienté idéale (1938-1945)*, Fribourg 2002, https://www.academia.edu/7279596/Gonzague_de_Reynold._Un_intellectuel_catholique_et_ses_correspondants_en_qu%C3%AAte_d_une_chr%C3%A9tient%C3%A9_id%C3%A9ale_1938-1945_ ,
Idem, „Une union des chrétiens conservateurs pour sauver l'Europe en 1940 ? L'œcuménisme selon Gonzague de Reynold", *Zeitschrift für schweizerische Kirchengeschichte*, 97 (2003), https://www.academia.edu/7279554/Une_union_des_chr%C3%A9tiens_conservateurs_pour_sauver_l_Europe_en_1940_L_%C5%93cum%C3%A9nisme_selon_Gonzague_de_Reynold,
Gonzague de Reynold, *Le Monde Russe*, Paris 1960, https://ia601501.us.archive.org/27/items/in.ernet.dli.2015.231178/2015.231178.Le-Monde.pdf

Cristos în lume".[63] Răspunsul Sfântului Scaun a fost mai mult decât „rezervat" cu privire la o inițiativă a cărei utilitate nu era percepută clar.[64] Asigurați de bunele intenții ale episcopului de Fribourg, liderii Uniunii (Reynold, dar și canonul Eugene Beaupin și friburghezul Jean-Daniel de Montenach) vor decide să meargă mai departe, cu sau fără permisiunea Romei.

În aprilie 1927, la inițiativa lor, reprezentanții a șapte organizații internaționale catolice s-au reunit la Fribourg, pentru a da naștere unui organism nou și singular, Conferința Președinților, care încerca, într-un mod discret, dar fără o eficiență reală, să coordoneze activitatea internațională a catolicilor până la începerea războiului. Deși nu a fost consultat în privința inițiativei, Sfântul Scaun a recunoscut în cele din urmă „spiritul excelent" care anima promotorii. Cu toate acestea, erau încă departe de Contra-Internaționala despre care unii visau că va contracara propaganda și planurile Cominternului. În 1929, atotputernicul președinte al Institutului Pontifical Oriental[65], monseniorul d'Herbigny, a primit vizita unui protestant german venit la Roma pentru a pune în gardă Vaticanul privind pericolele propagandei comuniste printre intelectuali. Cel mai mare pericol, conform acestuia, nu venea atât din răspândirea comunismului în rândul maselor populare, „care rămân în cele din urmă mai degrabă indiferente", cât din infiltrarea sa „în mediile intelectuale, printre studenți și profesori universitari". „Patronul" său, ex-cancelarul german Wilhelm Cuno, l-a însărcinat cu lansarea unei campanii de informare în acest sens. El dorea ca mesajul să ajungă la clerul catolic: „mi se pare că acesta este

[63] Aceste documente au fost trimise prin intermediul nunțiaturii din Berna cardinalului Gasparri în data de 18 noiembrie 1926.
[64] Minuta de răspuns trimisă de monseniorul Pizzardo monseniorului Besson este datată din 4 decembrie 1926.
[65] *Pontificio Istituto Orientale, Media Kit,*
https://unipio.org/it/wp-content/uploads/2016/11/MediaKitItalian.pdf

scopul vizitei sale și îndeosebi al venirii sale la Roma", scria iezuitul francez în raportul său remis Secretariatului de stat.[66]

La sfârșitul anilor 1920, necesitatea unei acțiuni internaționale împotriva comunismului a devenit și mai presantă. O organizație a fost creată în acest sens la Paris, în iunie 1924, sub conducerea unui avocat și om politic genevez, Theodore Aubert, Antanta Internațională împotriva celei de-a Treia Internaționale. Având baza la Geneva, unde putea să conteze pe susținerea elitelor orașului și a presei locale, Liga Aubert a reușit să pună bazele unei importante rețele de corespondenți și de filiale în Elveția și în străinătate, care viza culegerea de informații privind politica Uniunii Sovietice și contracararea, prin intermediul unei acțiuni de lobbying totodată eficace și discretă pe lângă centrele de putere politice și economice, a oricărei tentative de apropiere cu aceasta. Vaticanul și mediile catolice (îndeosebi din Germania) au fost de asemenea abordate. Cardinalul Mercier a manifestat o oarecare simpatie față de mișcare până la decesul său în ianuarie 1926. Fondatorul Ligii, Theodore Aubert, era el însuși un prieten apropiat al lui Gonzague de Reynold, președintele Uniunii catolice de studii internaționale. În aprilie 1927, nunțiatura din Berna a transmis un memoriu al Ligii adresat tuturor guvernelor cu titlul „Considerații actuale împotriva bolșevismului". Alte documente privind rolul bolșevismului în chestiunile din lume au fost trimise direct la Roma în anii următori. „Conflictul nu poate fi evitat; prin urmare, trebuie luate măsurile care se impun", scria Aubert cardinalului Pacelli în ianuarie 1931. În ciuda acestor evoluții, nu a fost stabilită nicio colaborare cu Antanta, Sfântul Scaun nedorind sub nicio formă să lase impresia că „este legat" de o organizație

[66] Stephanie Roulin, „Alerte rouge à Fribourg. Un plan de mobilisation anticommuniste (1929)", *Annales fribourgeoises*, vol. 74 (2012), Société d'histoire du canton de Fribourg,
https://www.academia.edu/7279550/Alerte_rouge_%C3%A0_Fribourg._Un_plan_de_mobilisation_anticommuniste_1929_

politizată care „nu ținea cont suficient de factorul religios” în lupta sa împotriva bolșevismului.[67]

Pentru a compensa această lipsă, a fost înființat un Comitet de legătură cu Bisericile în toamna anului 1928, dar nu s-au raliat foarte mulți catolici la cauza sa. În 1933, în cadrul său va fi constituită Comisia internațională „pro Deo” în scopul de a „reuni periodic diverse personalități ale celor trei mari confesiuni creștine interesate de lupta împotriva celor Fără-Dumnezeu[68], pentru a putea face schimb de experiență între ele, a-și coordona pe cât posibil eforturile și a studia în comun noile posibilități de acțiune”.[69]

Rezultatul acestei mobilizări a forțelor spirituale a rămas modest. Presat din toate părțile să organizeze la nivel internațional „apărarea civilizației, a religiei și a păcii”, Vaticanul lui Pius al XI-lea va prelua în cele din urmă toate frâiele luptei împotriva comunismului ateu.[70]

---

[67] Conform unei telegrame trimisă de nunțiatura din Berna (10 noiembrie 1928).

[68] Stephanie Roulin, „L’exposition itinérante sur les Sans-Dieu (1934)”, *Helvetia et le goupillon. Religion et politique en Suisse romande, XIX-XX siecles,* Lausanne 2012, https://www.academia.edu/7270211/L_exposition_itin%C3%A9rante_sur_les_Sans-Dieu_1934_

[69] Michel Caillat, „L'entente internationale anticommuniste de Théodore Aubert et ses archives”, *Zeitschrift für Geschichte*, nr. 13 (2006), https://www.google.ro/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&ved=0ahUKEwj9yZ3sqIjSAhWGnBoKHXAkC7MQFgg3MAM&url=http%3A%2F%2Fwww.e-periodica.ch%2Fcntmng%3Fpid%3Dtra-001%3A2006%3A2%3A%3A19&usg=AFQjCNGE02bzAVKdX979myMIQa_DElvf2g&sig2=08ebapulHH70kTbMThH-mw&cad=rja,
„Le cas de la Ligue Aubert ou la difficile epuration”, *Le Santinelle,* nr. 181, 8 august 1945,
http://doc.rero.ch/record/225698/files/1945-08-08.pdf

[70] Stephanie Roulin, *A martyr factory? Roman Catholic crusade, Protestant missions, and anti-communist propaganda against Soviet anti-religious policies (1929-1937),* https://www.academia.edu/7279465/A_martyr_factory_Roman_Catholic_crusade_Protestant_missions_and_anti-communist_propaganda_against_Soviet_anti-religious_policies_1929-1937_
Jean-Yves Rouxel, *Le Saint-Siège sur la scène internationa*le, Paris 1998, https://books.google.ro/books?id=GLTFtRdRlzAC&printsec=frontcover&dq=Le+Saint

Capitolul II

MIRAJUL RUSESC

Căderea puterii țariste a condus la renașterea vechiului vis al reîntoarcerii Rusiei schismatice în sânul Bisericii romane. Politica orientală a Sfântului Scaun, sub pontificatul lui Benedict al XV-lea și sub cel al lui Pius al XI-lea, nu va avea alt obiectiv decât crearea condițiilor pentru această reîntoarcere. Evocând

---

-Si%C3%A8ge+sur+la+sc%C3%A8ne+internationale+Jean-Yves+Rouxel&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjX_5GS-YXSAhUD1BoKHW-0B5IQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Le%20Saint-Si%C3%A8ge%20sur%20la%20sc%C3%A8ne%20internationale%20Jean-Yves%20Rouxel&f=false,

Dariusz Gora, *Eglise Catholique Et Transactions Politiques: L'Etat Dans Le Discours Social de l' Eglise au XXe siècle,* Paris 2001, https://books.google.ro/books?id=Tn-TBdb2jK8C&pg=PA1&dq=Eglise+Catholique+Et+Transactions+Politiques:+L%27Etat+Dans+Le+Discours+Social+de+l+Eglise+au+XXe+siecle+Dariusz+Gora&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiu-af--YXSAhXDCBoKHUNmAxkQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Eglise%20Catholique%20Et%20Transactions%20Politiques%3A%20L%27Etat%20Dans%20Le%20Discours%20Social%20de%20l%20Eglise%20au%20XXe%20siecle%20Dariusz%20Gora&f=false,

Wolfram Kaiser, *Helmut Wohnout, Political Catholicism in Europe 1918-1945,* New York 2004, https://books.google.ro/books?id=Z06QAgAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Political+Catholicism+in+Europe+1918-1945,+Volume+1&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiG-ueauYbSAhWCPRQKHdnFDk0Q6AEIIzAA#v=onepage&q=Political%20Catholicism%20in%20Europe%201918-1945%2C%20Volume%201&f=false,

Katherine Davies, Toby Garfitt, *God's Mirror: Renewal and Engagement in French Catholic Intellectual Culture in the Mid-Twentieth Century*, New York 2015, https://books.google.ro/books?id=DktGCgAAQBAJ&pg=PA4&dq=God%27s+Mirror:+Renewal+and+Engagement+in+French+Catholic+Intellectual+Culture+Katherine+Davies,+Toby+Garfitt&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwih8ObZu4bSAhVIWSwKHV-9AGsQ6AEIIzAA#v=onepage&q=God%27s%20Mirror%3A%20Renewal%20and%20Engagement%20in%20French%20Catholic%20Intellectual%20Culture%20Katherine%20Davies%2C%20Toby%20Garfitt&f=false

eforturile papalității „pentru convertirea Rusiei sau mai exact pentru reevanghelizarea Rusiei și uniunea Bisericilor sale" în raportul său de la sfârșitul mandatului în Varșovia, monseniorul Achile Ratti, viitorul Pius al XI-lea, scria că „era vorba de o inițiativă demnă din toate punctele de vedere de gloria lui Dumnezeu și de mărinimia lui August Pontif, și doar faptul de a încerca îi face o foarte mare onoare și ar trebui să aducă la cel mai înalt nivel prestigiul Sfântului Scaun".

Fără a descuraja totuși convertirile individuale, obiectivul declarat al acestei politici se înscria în linia dreaptă a politicii unioniste a lui Leon al XIII-lea, de la sfârșitul secolului al XIX-lea, vizând reîntoarcerea Bisericii ortodoxe ruse la comuniunea cu Roma.[71] Această tentativă de apropiere cu ortodoxia după revoluția din Octombrie, atât în Rusia, cât și în Occident, unde s-a stabilit, începând din 1992, o importantă comunitate de imigranți, făcea parte dintr-o mișcare mai largă de apropiere între Bisericile creștine, care a culminat cu marile conferințele ecumenice de la Stockholm (1925) și Lausanne (1927). Raporturile distante și tensionate ale Bisericii Catolice cu această mișcare ecumenică în formare constituie cadrul politicii ruse a Sfântului Scaun în anii 1920. Unul dintre cele mai pozitive aspecte ale acestei politici a fost favorizarea unei largi deschideri a lumii catolice față de ortodoxie și valorile sale. [72]

---

[71] Caesarius Tondini, *The Pope of Rome and the popes of the Oriental Orthodox Church: an essay on monarchy in the church, with special reference to Russia, from original documents, Russian and Greek*, Londra 1871, https://ia801304.us.archive.org/32/items/ThePopeOfRomeAnd/ThePopeOfRomeAnd.pdf

[72] Edmund Kee-Fook Chia, „Ecumenical Pilgrimage toward World Christianity", *Theological Studies*, Vol. 76 (3), 2015, pp. 503–530, http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0040563915593480,
George T. Havard, *Two Centuries Of Ecumenism*, Indiana 1960, https://ia801506.us.archive.org/14/items/in.ernet.dli.2015.180283/2015.180283.Two-Centuries-Of-Ecumenism.pdf,
Ellen A. Macek, *History of the Ecumenical Movement*, http://www.cadeio.org/documents/chapter1.pdf,

Mario Gnocchi, „Ecumenismo, dimensione di chiesa", *Quaderni del Centro Pastorale,* http://archivio.diocesidicremona.it/centropastoralediocesano/file/QUADERNI/1.pdf,
Jeffrey Gros, „Toward full communion: faith and order and catholic ecumenism", *Theological Studies* 65 (2004), http://cdn.theologicalstudies.net/65/65.1/65.1.2.pdf,
History of the 20th century ecumenical movement, http://www.calvarypandan.sg/images/articles/ecumenical-movement-history.pdf,
Cyril Hovorun, *Ecumenical Dialogue in the Perspective of the Russian Orthodox Church*, https://www.academia.edu/4914196/Ecumenical_Dialogue_in_the_Perspective_of_the_Russian_Orthodox_Church,
Pantelis Kalaitzidis, Thomas FitzGerald, Cyril Hovorun, et al, *Orthodox Handbook on Ecumenism*, Oxford 2014, http://www.ocms.ac.uk/regnum/downloads/Orthodox_Handbook_on_Ecumenism-Watermarked.pdf,
Jeffrey Gros, Eamon McManus, Ann Riggs, *Introduction to Ecumenism*, New York 1998, https://books.google.ro/books?id=CLFoZa-ecuYC&printsec=frontcover&dq=A+History+of+the+Ecumenical+Movement,+Volume&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi4leKfn5rSAhWDVxoKHf7CDkIQ6AEIPDAG#v=onepage&q=A%20History%20of%20the%20Ecumenical%20Movement%2C%20Volume&f=false,
Thomas Fitzgerald, *The Ecumenical Movement: An Introductory History*, Westport 2004, https://books.google.ro/books?id=z-Z2akbbYtgC&printsec=frontcover&dq=A+History+of+the+Ecumenical+Movement,+Volume&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi4leKfn5rSAhWDVxoKHf7CDkIQ6AEIMzAE#v=onepage&q=A%20History%20of%20the%20Ecumenical%20Movement%2C%20Volume&f=false,
Charles Boyer, *Le mouvement oecuménique: les faits, le dialogue*, Roma 1976, https://books.google.ro/books?id=4Pttqg_JY60C&pg=PA60&lpg=PA60&dq=conference+ecumenique+stockholm+1925++lausanne+1927&source=bl&ots=2oHkxgOwfV&sig=6OWpT9Gxg-uOtB5DMg0E-vVvzYQ&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjh6qnw_4zSAhVKchQKHRLPDL4Q6AEIQDAE#v=onepage&q=conference%20ecumenique%20stockholm%201925%20%20lausanne%201927&f=false
Idem, Chiesa cattolica romana e Chiesa ortodossa. Per la loro completa comunione, Roma 1977, https://books.google.ro/books?id=UMytPZDUzZwC&pg=PP1&dq=carlo+boyer+Chiesa+cattolica+romana+e+Chiesa+ortodossa+per+la+loro+completa+comunione&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiYjcbVgY3SAhXLkywKHW3KDlgQ6AEIIzAA#v=onepage&q=carlo%20boyer%20Chiesa%20cattolica%20romana%20e%20Chiesa%20ortodossa%20per%20la%20loro%20completa%20comunione&f=false

Roma și Orientul

Încă de la începutul pontificatului său, Leon al XIII-lea a marcat un interes cu totul particular pentru Orientul creștin. În enliclica *Grande Munus christiani propugnandi* (30 septembrie 1880)[73], care extindea la Biserica universală cultul sfinților Chiril și Metodie, papa sublinia solicitudinea Scaunului apostolic pentru popoarele slave și manifesta dorința sa de uniune și de bună înțelegere cu Bisericile orientale. În centrul atenției papale se găseau Bisericile uniate, aceste Biserici catolice orientale care au fost alipite la Roma în secolele XVII-XVIII. Pentru aceste Biserici, secolul al XIX-lea a fost cel al emancipării de sub tutela patriarhatelor ortodoxe, dar și al consolidării luptei împotriva Sfântului-Scaun și al progresului latinizării. După Congresul euharistic din Ierusalim (1893), în care s-au confruntat partizanii și oponenții latinizării, Leon a XIII-lea a urmat linia unui mare proiect unionist, insistând totodată asupra autonomiei necesare Bisericilor orientale (encliclica *Praeclara gratulationis*, 20 iunie 1894[74]) și asupra demnității tradițiilor lor lingvistice (constituția apostolică *Orientalium Dignitas*, 30 noiembrie 1894[75]).[76] Punerea în aplicare a acestui proiect necesita o mai bună „cunoaștere reciprocă" între Orient și Occident. În vederea realizării acestui scop, vom asista în timpul pontificatului său la înființarea de seminarii orientale (Cairo, Constantinopol, Mosul, Ierusalim),

[73] *Grande Munus Encyclical of Pope Leo XIII on SS. Cyril and Methodius,* 30 septembrie 1880, http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_30091880_grande-munus.html

[74] Papa Leon al XIII-lea, Scrisoarea apostolică *Praeclara Gratulationis*, 20 iunie 1894, https://w2.vatican.va/content/leo-xiii/it/apost_letters/documents/hf_l-xiii_apl_18940620_praeclara-gratulationis.html

[75] *Idem, Orientalium Dignitas,* 30 noiembrie 1894, https://w2.vatican.va/content/leo-xiii/la/apost_letters/documents/hf_l-xiii_apl_18941130_orientalium-dignitas.html

[76] Antonio Nora, *I decreti conciliari Unitatis redintegratio e Orientalium ecclesiarum,* http://www.cottolengo.org/doc/Nora%20_26-2-2013.pdf

fondarea de colegii pontificale la Roma (Colegiul armean, Colegiul maronit, Colegiul grec Sfântul Atanasie), apariția unor noi publicații (*Revue de l'Orient chrétien*[77], *Echos d'Orient*[78], *Bessarione*[79], *Oriens christianus*[80]). Strategia orientală a lui Leon al XIII-lea nu a fost înțeleasă de toți: pe de o parte suscita reticențele „Latinilor", iar pe de altă parte se lovea de ostilitatea deschisă a ortodocșilor. În 1896, a crezut de cuviință să reafirme în mod solemn primatul roman în enciclica *Satis cognitum* (29 iunie 1896)[81], înainte de a declara „absolut în zadar și totalmente nule" numirile anglicane în enciclica *Quod apostolicae curae* (18 septembrie 1896)[82]. Condamnarea americanismului (1899) a confirmat ideea unei slăbiri a poziției sale în ultimii ani ai pontificatului său.[83]

---

[77] *Revue de l'Orient chrétien*, Paris 1896, https://ia600301.us.archive.org/25/items/revuedelorientch01grafuoft/revuedelorientch01grafuoft.pdf

[78] Numerele revistei *Echos d'Orient* din perioada 1897-2011 pot fi găsite la adresa: http://www.persee.fr/collection/rebyz

[79] *Bessarione, pubblicazione periodica di studi oriental*, 1896, https://ia800205.us.archive.org/33/items/bessarionepubbl00studgoog/bessarionepubbl00studgoog.pdf,

[80] *Oriens Christianus*, Roma 1901, https://ia601301.us.archive.org/29/items/OriensChristianus1_2/Oriens_Christianus-4.pdf

[81] Papa Leon al XIII-lea, *Satis cognitum*, 29 iunie 1896, http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_29061896_satis-cognitum.html

[82] *Idem, Apostolicae Curae. De Ordinationibus Anglicanis*, 18 septembrie 1896, https://w2.vatican.va/content/leo-xiii/la/apost_letters/documents/litterae-apostolicae-apostolicae-curae-13-septembris-1896.html

[83] Julien de Narfon, George A. Raper, *Pope Leo XIII: His Life And Work*, Londra 1899, https://ia800504.us.archive.org/7/items/PopeLeoXIIIHisLifeAndWork/PopeLeoXIIIHisLifeAndWork.pdf,
Crispolto Crispolti, Guido Aureli, *La politica di Leone XIII da Luigi Galimberti a Mariano Rampolla, su documenti inediti*, Roma 1912, https://ia800301.us.archive.org/23/items/MN5007ucmf_0/MN5007ucmf_0.pdf,
Walter A. Montgomery, „The Pontificate of Leo XIII", *The Sewanee Review*, Vol. 11 (aprilie 1903), https://ia801701.us.archive.org/27/items/jstor-27530560/27530560.pdf,
Coyle F. Robert, „Leo XIII., His Work and Influence", *The North American Review*, Vol. 177 (septembrie 1903),

Succesorul său nu a manifestat același interes pentru chestiunile orientale: „Sub pontificatul lui Pius al X-lea, orice acțiune a lui Leon al XIII-lea a fost abandonată”, afirma unul dintre pionierii acestei mișcări, părintele Chiril Korolevskij.[84] Comisia pontificală pentru reuniunea Bisericilor dizidente, înființată în 1895, a încetat să-și exercite activitatea apoi a dispărut complet. În noiembrie 1910, călugării bazilieni din mănăstirea Grottoferrata (aproape de Roma) au decis să lanseze un nou periodic, *Roma e l'Oriente*, în scopul promovării temei uniunii Bisericilor, dar au fost imediat chemați la ordin pentru că au îndrăznit să publice un articol în franceză al unui profesor de la universitatea din Fribourg, prințul Max de Saxe, care invita Biserica romană să-și recunoască propriile „erori și deviații” după schisma din 1054 dacă dorea într-adevăr realizarea uniunii cu Biserica greacă. „Această scriere este presărată cu extrem de multe erori teologice grave, și chiar istorice”, declara Pius al X-lea într-o scrisoare adresată arhiepiscopilor din Orient în decembrie 1910. Alegerea lui Giuseppe Sarto a fost ca un duș rece pentru relațiile dintre Roma și Moscova. În anii pontificatului lui Pius al X-lea, nota istoricul rus Victor P.

---

https://ia801700.us.archive.org/11/items/jstor-25119443/25119443.pdf,
George F. La Piana, „From Leo XIII to Benedict XV”, *The American Journal of Theology*, Vol. 21 (aprilie 1917),
https://ia801702.us.archive.org/8/items/jstor-3155428/3155428.pdf,
Bernard O'Reilly, *Leo XIII: And His Probable Policy*, New York 1878,
https://ia802708.us.archive.org/32/items/leoxiiiandhispr00oregoog/leoxiiiandhispr00oregoog.pdf,
Edouard Lecanuet, *L'église de France sous la troisième République*, Vol. II „Pontificat de Léon XIII, 1878-1894”, Paris 1910,
https://ia800301.us.archive.org/16/items/a590342700lecauoft/a590342700lecauoft.pdf,
Salvatore M. Brandi, *Die Politik des Papstes Leo XIII*, Trier 1893,
https://ia801305.us.archive.org/8/items/diepolitikdespap00bran/diepolitikdespap00bran.pdf

[84] G. Hachem, Les *Melkites catholiques et les illusions de l'unionisme entre Vatican I et Vatican II*, 1998,
http://www.oeuvre-orient.fr/wp-content/uploads/2012/10/Les-melkites-de-Vatican-I-a-VaticanII-et-les-illusions-de-l-unionisme.pdf

Gajduk, Rusia a fost din nou considerată *gubernium diabolicum* (domnia diavolului), semn al revenirii intoleranței papale „față de ortodoxie în general și față de Biserica ortodoxă rusă în particular”.[85]

Izbucnirea Primului Război Mondial a părut să ofere, în mod paradoxal, noi șanse pentru o apropiere între catolicism și ortodoxie. Se pare că venise momentul lansării unei „campanii comune împotriva protestantismului războinic, imperialist și anticreștin”. Cel puțin aceasta era convingerea superiorului general al Societății lui Isus, părintele Wladimir Ledochowski, exprimată în timpul unei întâlniri cu un trimis al guvernului rus, venit să expună acest proiect de alianță al Vaticanului în octombrie 1916. Conform iezuitului polonez care fusese recent ales la conducerea ordinului său, conflictele teologice (chestiunea *Filioque*, chestiunea primatului) între cele două Biserici aparțineau unei alte epoci. Interesul Bisericii Catolice și menținerea unității sale în Europa, l-au determinat să se apropie de țările Antantei (Franța, Rusia). Papei Benedict al XV-lea, în calitate de vechi colaborator apropiat al cardinalului Rampolla, i s-a părut bine pregătit pentru a realiza această inițiativă de apropiere. Dacă memoriul transmis guvernului rus era net în regres față de ceea ce reușise să realizeze iezuitul, rămăsese ca

[85] Gianpaolo Romanato, „Pio X: studi e interpretazioni”, *Anuario de Historia de la Iglesia*, Vol. 23 (2014),
pp. 153-167,
https://www.google.ro/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=24&ved=0ahUKEwiY3JqF14_SAhXI_SwKHcZFBxs4FBAWCDQwAw&url=https%3A%2F%2Fdialnet.unirioja.es%2Fdescarga%2Farticulo%2F4695854.pdf&usg=AFQjCNHYmLfi5kZ8T5W4yRuZY9iOVO6NjQ&sig2=pfFd8Pvma6y4qwVNjRw6nw&cad=rja,
John Ireland, „The Pontificate of Pius X”, *The North American Review*, Volume 184 (februarie 1907),
https://ia801605.us.archive.org/16/items/jstor-25105774/25105774.pdf,
Emil Schmitz, *Life of Pius X*, New York 1907,
https://ia800203.us.archive.org/13/items/lifepiusx00schmgoog/lifepiusx00schmgoog.pdf,
Francis Alice Forbes, *Life of Pius X*, New York 1918,
https://ia600208.us.archive.org/13/items/LifeOfPiusX/LifeOfPiusX.pdf

noul pontificat să ofere garanții mai bune pentru o reluare a politicii orientale a lui Leon al XIII-lea.

În acest context au fost dezvoltate cele două mari inițiative lansate de Benedict al XV-lea în materie de orientalism: înființarea Congregației pentru Biserica Orientală (1 mai 1917)[86] și fondarea Institutului Pontifical Oriental (15 octombrie 1917)[87]. Prima a fost extrem de semnificativă deoarece viza detașarea „chestiunilor ritului oriental" de Congregația pentru Răspândirea Credinței, în competența căreia intrau din ordinul papei Pius al IX-lea din 1862, pentru a le încredința unei congregații autonome prezidate de papa însuși (spre deosebire de alte dicastere ale Curiei care erau conduse de un prefect). Competențele noului organism se extindeau la toți credincioșii Bisericii orientale, „indiferent că era vorba de Biserica catolică, de Biserica ortodoxă sau alte Biserici creștine de *rit non latin*".

În ceea ce privește cea de-a doua inițiativă, aceasta avea o origine mai „subterană". Ideea de a crea un „centru de studii la Roma" „cu o bibliotecă unde ar fi fost adunate toate documentele istorice, liturgice și teologice necesare celor care doreau să se consacre acestui apostolat prin predare sau propagandă" în direcția Orientului, figura deja printre propunerile pe care cardinalul Benedict-Maria Langenieux, arhiepiscop de Reims și legat pontifical la Congresul euharistic din Ierusalim, le remisese lui Leon al XIII-le în 1894. Abandonată în timpul lui Pius al X-lea, ideea a fost adusă din nou în discuție la începutul pontificatului lui Benedict al XV-lea. Diverse proiecte pe această temă (printre care și cel al asumpționistului Louis Petit, arhiepiscop al Atenei) au fost prezentate papei. Conceput ca o universitate ecleziastică pentru științele orientale, noul institut era

[86] Congregazione per la Chiese Orientali, http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/orientchurch/profilo/rc_con_corient_pro_20000724_profile_it.html

[87] Site-ul oficial al Institutului Pontifical Oriental, https://unipio.org/it/

destinat înainte de toate preoților catolici de rit latin „care doreau să-și îndeplinească ministeriatul lor sacru printre Orientali" (*qui apud Orientales sacrum ministerium obire voluerunt*). Dacă prezența, printre studenți, a preoților și a clericilor orientali „fie uniați, fie ortodocși, cum îi numim" (*tum unitis tum orthodoxis, qui appellantur*) nu era exclusă, nu era însă văzută nici ca o prioritate.[88] Obiectivul apostolic al Institutului era expus clar: mai mult decât specialiști sau erudiți, era vorba de a forma înainte de toate misionari care să cunoască limbile și tradițiile Orientului creștin. Fără a pune sub semnul întrebării aceastăorientare, Pius al XI-lea, după ce a ezitat în primă instanță dacă să închidă Institutul sau nu, va încerca să-i dea un caracter mai elitist. „Scopul său principal pentru Institut, înainte de formarea misionarilor, este acela, pe care mi l-a amintit deseori, de promovare a *competențelor științifice* într-o măsură mai mare decât chestiunile religioase, nu doar ale Rusiei, ci și ale diferitelor părți ale Orientului", scria părintele Michel d'Herbigny monseniorului Eugenio Pacelli în martie 1924. Sosirea iezuitului francez la conducerea Institutului Pontifical Oriental, ca înlocuitor al benedictinului Ildefons Schuster, a părut o schimbare strategică. Pentru a evalua cu adevărat impactul acestei schimbări de conducere, trebuie prezentat contextul în care fusese aplicată strategia orientală a Sfântului Scaun până în acel moment.

În primele luni după căderea țarismului în Rusia, cineva juca un rol semnificativ la Vatican: mitropolitul Bisericii greco-catolice a Ucrainei occidentale, monseniorul Andrea Szeptyckyj[89]. Este cunoscut că Uniunea de la Brest (1595) a alipit

[88] Benedict al XV-lea, Motu Proprio *Orientis Catholici*, 15 octombrie 1917, https://w2.vatican.va/content/benedict-xv/it/motu_proprio/documents/hf_ben-xv_motu-proprio_19171015_orientis-catholici.html

[89] Michal Wawrzonek, *Andrey Sheptytsky's „Christian Patriotism" in Light of Ukrainian Nationalism*, https://www.academia.edu/1788679/ANDREY_SHEPTYTSKY_S_christian_patriotism,

la papa mai multe dioceze ale vechii mitropolii ortodoxe din Kiev. Aceste Biserici „unite" cu Roma și-au putut conserva propriile tradiții liturgice (rit bizantin) în așteptarea unei latinizări percepută ca inevitabilă. Integrarea acestei regiuni cunoscută sub numele de Galicia în Imperiul Habsburgic la sfârșitul secolului al XVIII-lea nu a făcut decât să consolideze influența catolicismului latin în detrimentul uniatismului. Avântul luat de mișcarea naționaliștilor în secolul al XIX-lea a contribuit la redarea vieții acestei Biserici catolice de rit oriental până la a o transforma în „simbolul identității" ucraino-galiciene. Datorită acestui patriotism, tânărul aristocrat roman Andrea Szeptyckyj a decis, spre marea tristețe a familiei sale, să devină membru al Bisericii Rutene. Promovat foarte curând la rangul de episcop și apoi la cel de arhiepiscop greco-catolic de Lvov, a primit puteri foarte extinse de la Pius al X-lea pentru „misiunea din Rusia". Bazându-se pe aceste puteri, a încercat, de la începutul războiului, să pună bazele unei Biserici ruse unite cu Roma. O revistă, *Slovo Istiny* (*Cuvântului Adevărului*), publicată la Sankt Petersburg începând din 1913 de către o grupare ortodoxă catolică care dorea să promoveze uniunea Rusiei cu Biserica universală în spiritul lui Vladimir Soloviev, se dorea expresia acestei tendințe. De la Iaroslavl, unde guvernul țarist îl izolase, mitropolitul a salutat căderea „vechiului regim persecutor", printr-o scrisoare trimisă lui Benedict al XV-lea în martie 1917:

Benedictus Deus Israel, quia visitavit plebem suam! Vechiul Regim persecutor care a susținut schisma, s-a prăbușit, ca trăsnit de mâna Celui Atotputernic, schimbare providențială, miraculoasă – mutatis dexterae Altissimi – un cuvânt al lui Dumnezeu în istoria acestei lumi. Libertatea tuturor cultelor și a

---

„Sheptytsky, Andrei", *Internet Encyclopedia of Ukraine,*
http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CS%5CH%5CSheptytskyAndrei.htm,
Metropolitan Sheptytsky, Apostle of Church Unity,
http://catholicism.org/sheptytsky.html

tuturor propagandelor promise de guvern pare asigurată pentru mulți ani. „Ușa este larg deschisă”, trebuie aduse înapoi în sânul Bisericii Catolice un număr cât mai mare de suflete, poate chiar întreaga Biserică – ceea ce nu pare posibil fără intervenția lui Dumnezeu – omenește vorbind. Văzând că această lucrare trebuie începută de astăzi sau cel puțin pregătirea lucrării apostolice care ne așteaptă, îmi permit înainte de toate să prezint Sanctității Voastre un raport privind poziția actuală a Bisericii unite în Rusia.

Eliberat printr-un decret al guvernului provizoriu, mitropolitul s-a întors imediat la Sankt Petersburg pentru a organiza gruparea ortodoxă catolică și a numi exarhul cu drept de jurisdicție asupra întregii Rusii, cu excepția Ucrainei și Bielorusiei[90], monsenior Leonide Fedorov. „*Ut omnes catholici fiant, non ut fiant latini*”: monsenior Szeptyckyj și-a expus „planul său de lucru pentru convertirea Orientului Slav” într-un raport remis papei la data de 18 august 1917. Pentru a permite consolidarea relațiilor acestor biserici catolice orientale cu Roma, el insista asupra rolului marilor ordine religioase din Occident (Benedictini, Iezuiți, Dominicani, etc): „Roma nu are în diocezele din Orient slujitori fideli și vigilenți, care să fie prin organizația lor universală în contact direct cu centrul creștinătății”. Restaurarea unui monahism autentic oriental era piatra de încercare a marelui său proiect unionist.[91]

Dacă strategia catolică orientală a mitropolitului se bucura pe de o parte de susținerea Secretariatului de Stat, pe de alta se lovea de ostilitatea declarată a părții poloneze a Curiei. Unul dintre principalii opozanți ai proiectului arhiepiscopului de Lvov nu era nimeni altul decât un prelat polonez influent, de origine lituaniană, monsenior Casimir Skirmunt, consultant la diverse

[90] Alexander Nadson, *La Chiesa greco-cattolica Bielorussa*, http://chasaslovec.info/index.php?do=static&page=work_it_chiesa

[91] Aceasta a fost tema centrală a unui discurs-program susținut la Institutul Pontifical Oriental în februarie 2001.

congregații vaticane. Partizan al cauzei Imperiilor Centrale în timpul războiului, el a trimis un raport alarmist la Roma privind situația Bisericii în Rusia, în iulie 1917. Prelatul nu împărtășea speranțele unioniste ale Vaticanului, provocate de căderea țarismului. Acesta a subliniat în mod corect caracterul „cu adevărat *provizoriu*" al guvernului „care devine din ce în ce mai revoluționar și al cărui viitor este total nesigur". Cea mai bună strategie pentru Sfântul Scaun, în circumstanțele actuale, consta nu atât în a profita de un regim de libertăți care s-ar putea demonstra iluzoriu într-un viitor apropiat, ci a încerca să obțină de la noua guvernare „maximul posibil al concesiilor pentru Biserică". Dar mai ales, nu își ascundea profunda sa neîncredere față de orientalismul monseniorului Szeptyckyj, prezentat ca o formă de naționalism ucrainean. În viziunea sa, era indicat să adune maximul posibil de convertiri la catolicism „fără nicio distincție de rit" (*senza distinzione alcuna di rito*) înainte de a da o soluție definitivă acestei chestiuni a riturilor.

Raporturile trimise papei de către noul arhiepiscop latin de Mohilev, monsenior Edouard de Ropp, un baron de origine baltică, prezentau o viziune și mai realistă a situației Bisericii după preluarea puterii de către bolșevici. „Schimbările din Rusia ne-au dat un lucru de neprețuit: libertatea cultului și chiar libertatea de propagandă. Părea că nu se poate dori mai mult și cu toate acestea, starea lucrurilor este deplorabilă", remarca într-o scrisoare trimisă monseniorului Achile Ratti, noul nunțiu apostolic la Varșovia, în iunie 1918. Pentru a face față acestei situații haotice, Biserica catolică trebuia să se pregătească „să trimită în Rusia misionari atât de rit latin, cât și de rit oriental". Considerat drept „o capcană romană", uniatismul nu era soluția pentru Rusia. Trebuia menținută posibilitatea celor două rituri, dar sub o singură autoritate și cu un cler biritual. „A preveni trecerea rușilor la ritul latin ar însemna împiedicarea convertirii claselor superioare, a nu admite că ritul latin este imposibil din

cauza oamenilor de rând".[92] Nici strategia orientală a monseniorului Szeptyckyj, nici strategia latină a monseniorului Skirmunt, nici strategia birituală a monseniorului de Ropp nu mai păreau la ordinea zilei. Sosirea pe Scaunul lui Petru a fostului nunțiu al Poloniei, monsenior Achille Ratti, „a determinat Sfântul Scaun să abordeze într-o manieră nouă problema prezenței Bisericii Catolice în statul revoluționar și secularizat radical" care era Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste. Venise timpul părintelui Michel d'Herbigny.

Rusia și Biserica universală

Părintele Michel d'Herbigny[93] este una dintre figurile cele mai enigmatice ale istoriei religioase din secolul al XX-lea. Născut la Lille, la 8 mai 1880, într-o familie cu șapte copii, a intrat în noviciat în Societatea lui Isus în octombrie 1897, după finalizarea studiilor. Numit preot la Enghien (Belgia) trei ani mai târziu, și-a manifestat interesul pentru Rusia publicând în 1911 o lucrare remarcabilă despre Vladimir Soloviev, „Newman rus" cum îl denumea, puțin exagerat.[94] Este lesne de înțeles că această competență nu a fost străină de numirea sa ca profesor de filosofie la Universitatea Pontificală Gregoriană în toamna anului 1921. Arătând că separarea Bisericii ruse de Roma nu a ținut

[92] Expunere a monseniorului de Ropp în fața Congregației pentru Biserica Orientală (10 martie 1922).

[93] Michel d'Herbigny, *La persecution religieuse, diminue-t-elle en Russie sovietuque?*, iulie 1930, http://rddm.revuedesdeuxmondes.fr/archive/article.php?code=51762

[94] *Idem, Vladimir Soloviev, 1853-1900: un Newman russe*, Paris 1911, https://ia902605.us.archive.org/28/items/vladimirsolovie00herb/vladimirsolovie00herb.pdf,
James Likoudis, „Vladimir Soloviev („The Russian Newman") on christian politics and ecumenism", *The Catholic Social Science Review*, nr. 16 (2011), pp. 195-211, http://catholicsocialscientists.org/cssr/Archival/2011/Articles%20-%20Likoudis.pdf

decât de circumstanțe istorice particulare și că era mai mult o separare *de fapt,* decât una *de drept,* autorul lucrării *Rusia și Biserica universală*, publicată pentru prima dată la Paris în 1889 și reeditată în 1922, a deschis calea pentru toate speranțele de reconciliere. „Dați-ne preoți ca voi!". La aceste cuvinte adresate de Soloviev unui preot parizian în 1888 se referea părintele d'Herbigny când cerea, într-un articol publicat în revista *Etudes* în aprilie 1920, să se lucreze la „formarea unui cler catolic pentru Rusia". „Dacă Biserica formează peste tot un cler catolic, câtă importanță va căpăta pentru popoarele Europei! A asigura rușilor preoți catolici, de ritul și rasa lor, iată marele mod de educație națională: nicio intrigă politică nu se poate disimula. Interesul sufletelor și cel al națiunii, departe de a se combate, se întrepătrund: progresează unul prin celălalt". Cum a reușit iezuitul să câștige încrederea noului papă? Biografii clericului francez n-au oferit niciun răspuns convingător la această întrebare crucială. Fără îndoială, protecția cardinalului Gasparri nu a fost străină de ascensiunea sa fulgerătoare în ierarhia vaticană după alegerea lui Pius al XI-lea: numit director al Institutului Pontifical Oriental în octombrie 1922, devine consultant al Congregației pentru Biserica Orientală în septembrie 1924 și „consultant special" al noii Comisii pontificale pentru Rusia (*pro Russia*) înființată anul următor. Ocupând aceste diverse funcții, a efectuat trei călătorii în Rusia, între octombrie 1925 și septembrie 1926.

Una dintre principalele căi de acces în statul sovietic, cum am menționat anterior, era Germania. Berlin devenise, după sfârșitul războiului, „adevărata capitală a emigrației ruse" în Occident.[95] Acesta a reprezentat motivul, cel puțin din partea

[95] Karl Schlögel, *Russian-German Special Relations in the Twentieth Century: A Closed Chapter?,* Oxford 2006,
https://books.google.ro/books?id=TL7UAwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Russian-
German+Special+Relations+in+the+Twentieth+Century:+A+Closed+Chapter?++Karl+Schl%C3%B6gel&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjKqKCqzpTSAhUqJ5oKHbbBCD4Q6AEILDAA#v=onepage&q=Russian-

Romei, al organizării unei acțiuni pastorale în direcția acestei populații ruse emigrate, dacă nu dorea să fie „devansată" de către protestanți, cum scria părintele d'Herbigny monseniorului Pacelli în ianuarie 1924.[96] În timpul primei sale călătorii la Berlin, în mai 1923, iezuitul l-a întâlnit pentru prima dată pe reprezentantul Sfântului Scaun în Germania. Întâlnirea dintre cei doi pare să fi fost una prolifică, din moment ce la puțin timp, cel din urmă a intervenit la Paris pentru a facilita avansarea sa în carieră.[97] Dacă ar fi să dăm crezare acestei corespondențe, acțiunea pastorală de la ruși a durat ceva timp până a fost pusă în aplicare și a început să producă efectele scontate în ceea ce privește convertirile la catolicism, cu excepția celei faimoase a arhimandritului Serge Dabitch, care va fi timp de șase ani capelan al legației ruse în Grecia, apoi rector al Bisericilor ruse în Austria, Ungaria, Germania. Un raport adresat nunțiaturii din Berlin, în martie 1924, de asistentul ecleziastic al comunității ruse emigrate, confirma acest sentiment de eșec: conform celui din urmă, mare parte din ortodocșii credincioși și practicanți era plină de resentimente față de Biserica Catolică. „Atunci când un preot catolic se apropie de ei, este îndată suspectat că vrea să le acapareze (*acchiapare*) sufletele și dacă preotul dorește să facă un act de caritate față de ei, îl numesc „cumpărător de suflete". În 1925, după multe dificultăți, un nou responsabil al misiunii ruse la Berlin va fi în cele din urmă numit de către cardinalul Bertram, episcop de Breslau: un fost capelan al statului major din armata germană, Ludwig Berg, care a participat la campania din Rusia în

German%20Special%20Relations%20in%20the%20Twentieth%20Century%3A%20A%20Closed%20Chapter%3F%20%20Karl%20Schl%C3%B6gel&f=false

[96] „Dacă Rusia se deschide în fața lucrării de apostolat, ce forțe ar fi pregătite să conlucreze acolo? Câtă perseverență, câtă stăruință, câtă corespondență impusă Excelenței Voastre pentru a găsi un preot care să se poată dedica acestor suflete la Berlin! Dacă va fi nevoie de sute? Mă tem că protestanții care au pregătit atâția oameni, ne vor devansa (D'Herbigny lui Pacelli, 29 ianuarie 1924).

[97] Era vorba de nunțiatura din Paris sau deja de Secretariatul de Stat? Scrisoarea vorbește de o „campanie de presă care ar facilita responsabilități și mai serioase pe care Sfântul Scaun vi le-ar putea impune" (D'Herbigny lui Pacelli, 15 octombrie 1923).

1915 și care a demisionat din postul său doi ani mai târziu, oficial din motive de sănătate.

Centrul de gravitate al diasporei ruse se va deplasa mai către Vest, spre Franța. În 1925, Paris a detronat Berlinul ca „centru dinamic al emigrației ruse”.[98] Catolicii din Franța s-au mobilizat imediat pentru a veni în ajutorul acestor refugiați. Au fost constituite Comitete catolice de ajutorare care reuneau clerici și laici în diverse orașe franceze precum Paris, Lyon și Nisa.[99] Aceste acțiuni de caritate nu au fost total dezinteresate dacă ar fi să dăm crezare unui raport al monseniorului Guebriant la nunțiatură în noiembrie 1921: „În mai multe spirite drepte și sincere se va naște sau se va consolida ideea că Biserica Catolică este o forță binefăcătoare cu care este bine să te aliezi pentru viitor. Nu o fi această ‘alianță‘ calea care ar conduce la unitate?”. În 1922, un organism la nivel național, de inspirație confesională, Uniunea franceză de ajutorare a rușilor, a fost înlocuit de Prieteniile franco-ruse, fondate cu doi ani înainte, după un model laic. Organizația era prezidată de monseniorul Emmanuel-Anatole Chaptal, noul episcop auxiliar al Parisului, căruia cardinalul Dubois îi încredințase administrația diocezană a străinilor. De origine evreiască rusă după mama sa, vorbitor fluent de limba rusă, Emmanuel-Anatole Chaptal avea o vocație tardivă. Înainte de revoluție, a ocupat un post de atașat la

[98] Laura Pettinaroli, „Difficultés et fécondités d’une rencontre: catholicisme et orthodoxie à l’épreuve de l’émigration russe”, *Parcours de l‘émigration, 1917-1945: culture et histoire*, Lyon, Institut européen Est-Ouest, 2005, pp. 289-309, http://russie-europe.ens-lyon.fr/IMG/pdf/pettinaroli.pdf, Catherine Gousseff, „Quelle politique d'accueil des réfugiés en France? Le cas des Russes dans les années 20”, *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, nr. 44, 1996, *Exilés et réfugiés politiques dans la France du XXe siècle,* pp. 14-18, http://www.persee.fr/docAsPDF/mat_0769-3206_1996_num_44_1_403047.pdf

[99] Ralph Schor, „Solidarité chrétienne ? Orthodoxes russes et catholiques français dans les années 1920”, *Cahiers de la Méditerranée*, nr. 63 (2001), pp. 157-167, https://cdlm.revues.org/18

ambasada Franței la Sankt Petersburg. Bilanțul care cuantifica acestor eforturi într-un raport adresat nunțiaturii în octombrie 1923, era aproape triumfalist:

„Noi constatăm în fiecare zi că rușii, deveniți catolici pe teritoriul nostru, formează o cifră respectabilă. Dar la fel de important este că „zidul psihologic" al prejudecăților și al rezervelor dintre ortodocși și catolici, urmând expresia inspirată a unuia dintre ei, se micșorează pe zi ce trece. Putem spera că prin intermediul acestor acțiuni de caritate, cu grijă și răbdare, Franța catolică va cuceri aceste suflete recalcitrante. Câtă bucurie va fi pentru Părintele credincioșilor și câtă glorie pentru Dumnezeu! Cât câștig și pentru viitorul religios al Rusiei. Dar în același timp câte avantaje nu vor fi pentru Franța, în ziua în care acești emigranți vor putea merge în Rusia să-și reia locurile la care aptitudinile lor le vor conferi dreptul."[100]

Alte asociații s-au dezvoltat după același model. La Lyon, abatele Paul Couturier[101] s-a dedicat ajutorării acestor refugiați. La Nisa, un episcop benedictin belgian, monsenior Van Caloen, fondatorul abației Saint-Andre-lez-Bruges, a pus bazele unei Asociații de ajutorare a emigranților din regiunea Alpilor Maritimi. O asociație asemănătoare, Ajutorul Belgian Acordat Rușilor, a fost înființată în Belgia, în 1921, la inițiativa cardinalului Mercier. Cu sediul la Louvain, avea drept obiectiv sprijinirea tinerilor ruși pentru a urma studiile universitare în țară. În 1923, a fost înființat la Lille seminarul Saint-Basile, condus de dominicani și destinat formării preoților de rit oriental. Între 1923 și 1932, au fost în jur de treizeci de solicitanți, dintre care

[100] Raportul este datat din 12 octombrie 1923. Conform lui Ralph Schor, liderii Uniunii franceze de ajutorare a rușilor, „se măgulеau că au putut ajuta 25.000 de ruși, într-un mod sau altul, între 1922 și 1940".

[101] Dom Thaddée Barnas, „The Unity of Christians: The Vision of Paul Couturier. Paul Couturier and the Monastery of Amay-Chevetogne ", *The Messenger*, octombrie 2003, http://paulcouturier.faithweb.com/pcbook12barnas.pdf

cincisprezece ruși, dar au existat doar patru numiri.[102] Majoritatea rușilor din Franța va rămâne fidelă rădăcinilor sale religioase. Câștigul, în termeni de convertiri, a fost prin urmare minim pentru Biserica Catolică în Franța, ceea ce nu a împiedicat însă să fie acuzată de practicarea unei caritățiinteresate și de prozelitism. În aprilie 1926, autoritățile diocezane au decis dizolvarea Uniunii franceze de ajutorare a rușilor ca urmare a amplorii luate de protestele comunității ruse.[103] Nici disensiunile din interiorul comunității catolice nu erau de neglijat. În timp ce unii se cantonau de „obstacolele" puse de Roma în calea acțiunii lor (monseniorul Szeptyckyj, părintele Gillet), monseniorul Chaptal evoca „un soi de conspirație" dirijată „împotriva oricărui plan de organizare elaborat de Sfântul Scaun pentru formarea unei Biserici ruso-catolice."[104] În același timp, comunitatea ortodoxă emigrată se dota cu noi modalități de exprimare prin înființarea Institutului de teologie Sfântul Sergiu și publicarea revistei *Put'* (Calea) condusă de filosoful Nikolai Berdiaev.[105] Acest efort de

[102] A se vedea ancheta solicitată de Pius al XI-lea, *via* Cogregația pentru Biserici Orientale, nunțiului Maglione privind dezacordurile din cadrul Seminarului (între părintele Nikoloff și părintele Omez). Raportul, încredințat de către nunțiu abatelui Gustave Delattre din dioceza de Lille, recomanda distanțarea celor două interese.
[103] Pentru mai multe informații despre acest subiect, a se vedea articolul citat anterior al lui Ralph Schor (nota 92).
[104] Într-o scrisoare trimisă nunțiului la Paris, monsenior Maglione, 7 mai 1928.
[105] Nicolai Berdiaev, *El sentido de la historia*, Paris 1979,
https://docs.google.com/file/d/0B7HW065I2B-mZS1jTDlucGRCYzA/view,
Igor Sokologorsky, *La terre russe selon Nicolas Berdiaev ou les limites qu'impose l'espace illimité,* 2007,
http://www.univ-paris1.fr/fileadmin/CHSPM/pdf/ESPACEBERDepr.pdf,
Fabian Linde, *The Spirit of Revolt Nikolai Berdiaev's Existential Gnosticism*, Stockholm 2010,
http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:376017/FULLTEXT01.pdf,
Nikolaï Berdiaev, „L'esprit religieux de la philosophie russe", *Cœnobium, Rivista intern di liberi studi*, Lugano,
vol. IV, nr. 1, 1910,
https://bibliotheque-russe-et-slave.com/Livres/Berdiaev_-_L_Esprit_religieux_de_la_philosophie_russe.pdf,
Mijail Malishev, Manola Sepulveda, Garza, *Filosofía de la historia rusa de Nicolai Berdiaev*, 2002, http://www.redalyc.org/pdf/281/28100302.pdf,

integrare va fi încoronat la sfârșitul deceniului prin fondarea primei parohii ortodoxe în limba franceză, condusă de un călugăr benedictin francez convertit la ortodoxie, părintele Lev Gillet.[106]

Marko Marković, La Philosophie de l'inégalité et les idées politiques de Nicolas Berdiaev, Paris 1978,
https://books.google.ro/books?id=xQjdea3N9nMC&printsec=frontcover&dq=La+Philosophie+de+l%27in%C3%A9galit%C3%A9+et+les+id%C3%A9es+politiques+de+Nicolas+Berdiaev+By+Marko+Markovi%C4%87&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjRrOzuvfTSAhXqJZoKHeb2CZMQ6AEIGjAA#v=onepage&q=La%20Philosophie%20de%20l%27in%C3%A9galit%C3%A9%20et%20les%20id%C3%A9es%20politiques%20de%20Nicolas%20Berdiaev%20By%20Marko%20Markovi%C4%87&f=false,
Laurent Gagnebin, *Nicolas Berdiaef ou De la destination créatrice de l'homme: essai sur sa pensée*, Lausanne 1994,
https://books.google.ro/books?id=DdMKjQ2OzxMC&printsec=frontcover&dq=Nicolas+Berdiaeff,+ou,+De+la+destination+cr%C3%A9atrice+de+l%27homme:+essai+sur+sa+pensee+By+Laurent+Gagnebin&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi148D9vvTSAhVqDZoKHfTsDUYQ6AEIHTAA#v=onepage&q=Nicolas%20Berdiaeff%2C%20ou%2C%20De%20la%20destination%20cr%C3%A9atrice%20de%20l%27homme%3A%20essai%20sur%20sa%20pensee%20By%20Laurent%20Gagnebin&f=false,
Robert Clavet, *Nicolas Berdiaeff: l'équilibre du divin et de l'humain,* Montreal 1990,
https://books.google.ro/books?id=seqIaJXzdqIC&printsec=frontcover&dq=Nicolas+Berdiaeff:+l%27%C3%A9quilibre+du+divin+et+de+l%27humain+By+Robert+Clavet&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjlor3mv_TSAhXJd5oKHfx5ADoQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Nicolas%20Berdiaeff%3A%20l%27%C3%A9quilibre%20du%20divin%20et%20de%20l%27humain%20By%20Robert%20Clavet&f=false

[106] Paul Ladouceur, „Fr Lev Gillet", Pantelis Kalaitzidis et al. (editori), *Orthodox Handbook on Ecumenism: Resources for Theological Education* (Volos Academy Publications; Oxford: Regnum Books; Geneva: World Council of Churches, Volos 2014), pp. 258-262,
https://www.academia.edu/11373268/_Fr_Lev_Gillet_in_Pantelis_Kalaitzidis_et_al._eds._Orthodox_Handbook_on_Ecumenism_Resources_for_Theological_Education_Volos_GR_Volos_Academy_Publications_Oxford_Regnum_Books_Geneva_World_Council_of_Churches_2013_258-262,
Idem, „Amour en Christ: Le père Lev Gillet et Élisabeth Behr-Sigel", Logos (Ottawa), Vol. 51, Nr. 1-2, 2010,
pp. 45-65,
https://www.academia.edu/10236221/_Amour_en_Christ_Le_p%C3%A8re_Lev_Gillet_et_%C3%89lisabeth_Behr-Sigel_Logos_Ottawa_Vol._51_No_1-2_2010_45-65,
Luigi Ayala Valva, *Un monaco della Chiesa d'Oriente (Lev Gillet), Il roveto ardente*, Bose 2014,
https://www.academia.edu/4536221/Prefazione_a_Un_monaco_della_Chiesa_dOriente_Lev_Gillet_Il_roveto_ardente_Qiqajon_Bose_2014,

Reorganizarea Bisericii Catolice în Rusia reprezenta o altă prioritate pentru monseniorul d'Herbigny și superiorii săi romani. Trebuia reconstituită urgent o ierarhie, numind prelați la conducerea diocezelor. „Preoții și parohiile noastre sunt precum albinele care și-au pierdut regina-mamă. Când va lua sfârșit văduvia noastră?", își exprima îngrijorarea asumpționistul Pie Neveu în primăvara lui 1925. Trebuie menționat că la această dată nu mai existau episcopi catolici pe teritoriul Republicilor sovietice. Biserica latină fusese complet „decapitată" de guvernul sovietic. Ultimul prelat care părăsise Rusia fusese administratorul apostolic din Mohilev, monseniorul Johannes Cieplak. Arestat și condamnat la moarte pentru activități contra-revoluționare, a fost eliberat și expulzat în aprilie 1924. Vicarul său general, un polonez, monseniorul Budkiewicz, n-a avut această șansă: a fost executat sub pretextul că a susținut politica antisovietică a Poloniei. Ceea ce li s-a reproșat, în realitate, a fost opoziția lor față de politica de confiscare a bunurilor ecleziastice de către putere.[107]

Această politică brutală de represiune nu va provoca nicio schimbare în politica Vaticanului față de Rusia comunistă. Desigur, în privat, unii cardinali nu-și ascundeau îndoielile față de o astfel de atitudine. Pius al XI-lea[108] și cei mai apropiați

---

Peter Galadza, Unité en division: Les lettres de Lev Gillet („Un moine de l'Eglise d'Orient") à Andrei Cheptytsky – 1921-1929, Paris 2009, https://www.academia.edu/4835544/Unit%C3%A9_en_division_Les_lettres_de_Lev_Gillet_Un_moine_de_l_Eglise_d_Orient_%C3%A0_Andrei_Cheptytsky_1921-1929_Paris_Parole_et_Silence_2009_pp._328

[107] Bronislaw Czaplicki, *A History of the Persecutions*, https://www.google.ro/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=5&ved=0ahUKEwju0JKm3pbSAhUTrRQKHQAsAcEQFgg1MAQ&url=https%3A%2F%2Fbiographies.library.nd.edu%2Fassets%2FKniga%2520pamiati%2520-%2520Czaplicki%2520Essay-32a214cfdcb3be6685248c1a9e047606.docx&usg=AFQjCNHBVyTj9lVg-JBLEvR7gw-BzuwC9w&sig2=x1QNXmI9lwlxJP41K2msFQ&cad=rja

[108] Robert Hickson, *Weighing the Consequences of Character: The Contrasting Depictions and Diplomatic Acts of Popes Pius XI and Pius XII*, 2014, http://www.apropos.org.uk/documents/WeighingtheConsequencesofCharacter.pdf

colaboratori ai săi (cardinalul Gasparri, monsenior Giuseppe Pizzardo) erau convinși că singura cale viabilă era căutarea unui *modus vivendi* cu autoritățile sovietice. După eliberarea și expulzarea monseniorului Cieplak, nunțiul la Berlin, monseniorul Pacelli, a primit ordinul, expus anterior, de a începe negocierile cu diplomații ruși din capitala germană. Urgența situației nu permitea așteptarea rezultatelor tratativelor, chestiunea rămânând incertă. În 1926, papa a ordonat începerea imediată (*senza dilazione*) a reorganizării religioase a Rusiei, „în măsura în care o permiteau circumstanțele”.[109]

---

[109] Jonathan Luxmoore, Jolanta Babiuch, *The Vatican and the Red Flag: The Struggle for the Soul of Eastern Europe*, Londra 1999, https://books.google.ro/books?id=xQgvfWHhcQgC&printsec=frontcover&dq=The+Vatican+and+the+Red+Flag:+The+Struggle+for+the+Soul+of+Eastern+Europe+Jonathan+Luxmoore,+Jolanta+Babiuch&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwivrNvrxZTSAhUmCZoKHUp2AkoQ6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Vatican%20and%20the%20Red%20Flag%3A%20The%20Struggle%20for%20the%20Soul%20of%20Eastern%20Europe%20Jonathan%20Luxmoore%2C%20Jolanta%20Babiuch&f=false,
Pedro Ramet, *Religious Policy in the Soviet Union*, Cambridge 1993, https://books.google.ro/books?id=EGZWrMIXlPAC&printsec=frontcover&dq=Religious+Policy+in+the+Soviet+Union+Sabrina+Petra+Ramet&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjZ8s6eypTSAhXlKJoKHYhkBkMQ6AEIMTAA#v=onepage&q=Religious%20Policy%20in%20the%20Soviet%20Union%20Sabrina%20Petra%20Ramet&f=false,
Idem, Catholicism and Politics in Communist Societies, Londra 1990, https://books.google.ro/books?id=dKiDogEAo_kC&printsec=frontcover&dq=The+Vatican+and+the+Red+Flag:+The+Struggle+for+the+Soul+of+Eastern+Europe+Jonathan+Luxmoore,+Jolanta+Babiuch&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj0u8nvyZTSAhVFDZoKHeXwCM84ChDoAQhEMAY#v=onepage&q&f=false,
Idem, Religion and Nationalism in Soviet and East European Politics, Londra 1989, https://books.google.ro/books?id=50GTIhntKvYC&printsec=frontcover&dq=Religion+and+Nationalism+in+Soviet+and+East+European+Politics&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjV37mAzZTSAhVBQJoKHXWzAXgQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Religion%20and%20Nationalism%20in%20Soviet%20and%20East%20European%20Politics&f=false,
Jeffrey Bruce Beshoner, *Ivan Sergeevich Gagarin: The Search for Orthodox and Catholic Union,* Notre Dame 2002, https://books.google.ro/books?id=VloFDgAAQBAJ&pg=PT106&dq=Ivan+Sergeevich+Gagarin:+The+Search+for+Orthodox+and+Catholic+Union+Jeffrey+Bruce+Beshoner&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwienfqI0JDSAhXH7xQKHezYC3oQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Ivan%20Sergeevich%20Gagarin%3A%20The%20Search%20for%20Orthodox%20and%20Catholic%20Union%20Jeffrey%20Bruce%20Beshoner&f=false,

Pentru relansarea vieții creștine în această țară, fără a „ipoteca" viitorul, ideea a fost de a numi, în primă instanță, administratori apostolici cu rangul de episcopi. Dar cum trebuia procedat pentru a atinge acest obiectiv? Trebuia căutat un acord cu guvernul sau din contră, acționat în cel mai mare secret? Calea propusă de părintele d'Herbigny, într-un *votum* remis în februarie 1926, era aceea a discreției: nici o numire în secret, nici o înțelegere cu sovieticii, ci o „manieră discretă", „fără a face zgomot" (*senza chiasso*), în timpul unui „serviciu religios normal" în prezența credincioșilor care se găseau în acea zi la biserică, guvernul sovietic nefiind anunțat decât după aceea, indirect, prin intermediul ambasadei Franței la Moscova. Acționând astfel, considera iezuitul, s-ar fi creat un „precedent important, știind că consacrarea episcopilor catolici în Rusia se face în plină independență în cadrul Bisericii, ca și pentru diferitele ortodoxii, fără nicio intervenție din partea statului". Clericul francez, care efectuase o primă călătorie în Rusia în toamna precedentă, a reușit să-l ralieze pe papa la perspectiva sa. În martie 1926, Pius al XI-lea îl va numi „delegat pontifical" în Rusia cu titlul de episcop de Ilion și îi va conferi „toate puterile"

Dennis J. Dunn, *The Catholic Church and Soviet Russia, 1917-39*, New York 2017, https://books.google.ro/books?id=4xKHDQAAQBAJ&pg=PT92&lpg=PT92&dq=papal+famine+relief&source=bl&ots=krfJbtrMVn&sig=VUhwcQYy8DCduCf2Fwawm2uToYY&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjmo-7Ev5LSAhWhCJoKHUn1DTUQ6AEIRzAG#v=onepage&q=papal%20famine%20relief&f=false,

Christopher Lawrence Zugger, *The Forgotten: Catholics of the Soviet Empire from Lenin Through Stalin*, New York 2001, https://books.google.ro/books?id=HnUnJ7X10BMC&printsec=frontcover&dq=The+Forgotten:+Catholics+of+the+Soviet+Empire+from+Lenin+Through+Stalin+Christopher+Lawrence+Zugger&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiTiuiRwZLSAhVkOpoKHcwpA0sQ6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Forgotten%3A%20Catholics%20of%20the%20Soviet%20Empire%20from%20Lenin%20Through%20Stalin%20Christopher%20Lawrence%20Zugger&f=false,

Marian T. Horvat, „The Myth of a Converted Russia Exposed", *Catholic Family News*, martie 2001 & *Daily Catholic website*, 21 februarie 2002, http://www.traditioninaction.org/HotTopics/b007ht.htm

necesare îndeplinirii misiunii sale (motu proprio *Plenitudine potestatis*, 10 martie 1926), care consta în reorganizarea și restructurarea ierarhiei episcopale în teritoriile noii Uniuni a Republicilor Socialiste Sovietice (decretul *Quo Aptius*, 10 martie 1926).

A doua călătorie în Rusia a părintelui d'Herbigny a avut loc între 1 aprilie și 15 mai 1926. Guvernul francez îi făcuse un pașaport diplomatic căci, oficial, era vorba de o misiune de inspecție a bisericilor și a bunurilor ecleziastice franceze naționalizate de bolșevici în virtutea unui decret de separare din 23 ianuarie 1918. O altă oprire, după ocolul de la Paris, a fost aceea de la Berlin pentru a primi numirea episcopală din mâinile monseniorului Pacelli în capela nunțiaturii, la 29 martie. În raportul său trimis Sfântului Scaun, iezuitul insista mult asupra aspectului pastoral al misiunii sale. În realitate, monseniorul d'Herbigny nu se mulțumea doar să predice și să spovedească, ci avea contacte la cel mai înalt nivel și cu ambasadorii țărilor prietene (Franța, Germania), precum și cu reprezentanți ai patriarhiei, partidului și statului. La 21 aprilie, el îl va consacra episcop în biserica Saint-Louis-des-Français pe părintele Pie Neveu, numit în aceeași zi de către Vatican administrator apostolic al Moscovei. După o lungă călătorie până în Ucraina, va mai face două noi consacrări episcopale în aceeași Biserică franceză din Moscova: aceea a administratorului apostolic al Odessei, monseniorul Alexandre Frison și cea a administratorului apostolic al Minsk-ului, monseniorul Boleslas Sloskans[110]. Înainte de a părăsi Rusia, a avut o întrevedere cu un înalt responsabil al guvernului sovietic care i-a declarat că numirea unui episcop francez (nu polonez) ar putea fi acceptată „pentru că sovieticii nu doresc persecuția". La revenirea sa la Roma, pe 25 mai 1926, după o călătorie de o săptămână în cursul căreia s-a

[110] Arestat anul următor, deportat pe insula Solovki apoi în Siberia, monseniorul Sloskans (1893-1981) va fi eliberat în cele din urmă în 1933.

oprit la Berlin și la Zürich, unde s-a întâlnit cu generalul ordinului său, părintele Ledochowski, a fost primit de papa.

Având un permis de ședere de o lună, iezuitul francez a plecat de la Roma la Moscova *via* Berlin, la începutul lunii august. În timpul celei de-a treia (și ultima) călătorii în Rusia sovietică, nu a mai ținut secretă calitatea sa de episcop. La 15 august, sărbătoarea Adormirii Maicii Domnului, după ce a consacrat un nou episcop, două zile mai târziu, a celebrat o slujbă pontificală în biserica Saint-Louis-des-Français din Moscova cu toate însemnele demnității sale episcopale. Dar euforia suscitată de prezența sa printre catolicii ruși a fost de scurtă durată. Alertate, autoritățile sovietice l-au declarat *persona non grata* și i-au ordonat să părăsească teritoriul rus cât mai repede posibil. Delegatul Vaticanului se va găsi astfel constrâns, în urma unui nou ultimatum al guvernului, să părăsească țara la 8 septembrie 1926, dar nu înainte de a-și transmite puterile canonice părintelui Pie Neveu, noul episcop al Moscovei. La scurt timp, un decret al Consiliului comisarilor poporului interzicea „intrarea în Uniunea Sovetică a prelaților străini în scopuri religioase ori pentru a conduce comunități sau organizații religioase existente în URSS”. În octombrie 1926, doi alți iezuiți, un american de origine franceză, părintele Joseph Ledit, și un austriac, părintele Josef Schweigl, vor ajunge la rândul lor la Odessa, venind de la Roma. Motivul oficial al călătoriei lor era predarea francezei la Leningrad. În realitate, misiunea lor avea un scop precis: era vorba de deschiderea unui seminar catolic în Rusia. Demascați la scurt timp, ambii au fost expulzați de poliția sovietică.

Deși în Rusia acțiunea lui Michel d‘Herbigny provocase un impas, poziția sa la Roma nu înceta să se consolideze. În 1925, rectorul Institutului Pontifical Oriental a fost numit „consultant special” al unei noi comisii, înființată în cadrul Congregației pentru Biserica Orientală, în scopul, preciza o notă internă, „de a face mai rapidă examinarea și tratarea chestiunilor care priveau rușii, dar și rezidenții din patria lor precum și cei care se aflau în

străinătate". Înființarea comisiei „pro Rusia" a suscitat de la început rezervele Congregației consistoriale care se vedea deposedată de jurisdicția sa asupra diocezelor latine din Rusia. În februarie 1927, în timpul unei audiențe cu monseniorul d'Herbigny, Pius al XI-lea a extins competențele comisiei la ansamblul chestiunilor ruse. În 1930, aceasta a fost detașată de Congregația orientală și plasată direct sub tutela sa cu iezuitul la conducere. „Pentru toată Rusia, dreptul Congregației trecea astfel de la congregație la persoana monseniorului d'Herbigny". Deschiderea, în toamna precedentă, a colegiului rus din Roma sau *Russicum*[111], în scopul pregătirii unui cler catolic pentru misiunea în Rusia și al cărui sediu a fost stabilit pe colina Esquilin, la doi pași de Institutul Oriental, a consolidat și mai mult poziția celui care apărea, la începutul anilor 1930, ca omul puternic al Vaticanului.

„Căderea" iezuitului, demis din toate funcțiile sale romane (1933) înainte de a fi redus practic la starea laică (1937), a fost inevitabilă, dat fiind numărul ridicat al inamicilor săi, atât în interiorul, cât și în exteriorul zidurilor vaticane. În noiembrie 1932, un colaborator apropiat al președintelui Comisiei pro Rusia, părintele Alexandre Deubner, a fost acuzat de spionaj în profitul sovieticilor după ce s-a întâlnit cu Clara Zetkin și cu alți bolșevici din familia sa la Berlin cu ocazia unei călătorii în Polonia, polonezii în special profitând de asta pentru a discredita și mai mult acțiunea monseniorului d'Herbigny pe lângă superiorii săi.[112] Aceste atacuri l-au costat, în primă instanță, funcția de

[111] *Note sulla nascita del Russicum,* http://www.cristinacampo.it/public/informazioni%2020sulla%2020nascita%2020del%2020russicum%2020e%2020sull%85.pdf

[112] O scrisoare trimisă de secretarul Comisiei pro-Rusia, monsenior Giobbe, nunțiului la Bruxelles, monseniorul Micara, în data de 23 ianuarie 1935, pare să confirme aceste acuzații. Culpabilitatea acestui preot rus de rit oriental născut la Sankt Petersburg în 1899, fost elev al Asumpționiștilor la Constantinopol și fiu al părintelui Ivan Deubner, n-a fost totuși stabilită clar de istorici. Suspiciunile s-au mutat apoi asupra unui alt colaborator al Comisiei pro-Rusia, părintele Edouard Prettner-Cippico (1905-1983).

cardinal, care îi fusese promisă în timpul consistoriului din martie 1933, înainte de a provoca îndepărtarea sa definitivă de Roma. Activismul marcat de misticism al iezuitului francez explică cel mai bine prima sa cădere în dizgrație.[113] „Părintele Michel trebuia să-și amintească de maxima sfântului Ignațiu, conform căreia e mai recomandat să faci un singur lucru bine, decât o mie prost", afirmase părintele Ledochowski, nefiind foarte de acord cu confratele său francez. După plecarea monseniorului Neveu (iulie 1936) și executarea monseniorului Frison (iunie 1937), ultimii episcopi consacrați de el au dispărut și ei de pe scena religioasă. „Sistemul d'Herbigny" apusese. În câțiva ani, viitorul catolicismului în Rusia se întunecase considerabil. „Orizonturile s-au închis iar cerul de deasupra capetelor noastre este atât de greu încât, spun săracii noștri oameni, rugăciunea nu-l mai poate străpunge pentru a ajunge la Dumnezeu", scria, disperat, de la Leningrad, părintele Michael Florent, într-un raport adresat Sfântului Scaun în noiembrie 1937.[114]

Între unionism și ecumenism

După sfârșitul Primului Război Mondial, problema uniunii Bisericilor creștine a devenit prioritară. Arhiepiscopul luteran de Uppsala, Nathan Soderblom, a înțeles foarte bine chestiunea și a încercat să organizeze în orașul său o conferință a Bisericilor protestante în decembrie 1917. Deși limitată la țările neutre, reuniunea de la Uppsala a reprezentat preambulul pentru

---

Paolo Mieli, „La Chiesa contra l'URSS: il secolo delle due religioni", *Corriere della Sera*, 19.04.2011, http://www0.azionecattolica.it/aci/stampa/SEGNALAZIONI_STAMPA_VARIE/ANNO_2011/APRILE/Mieli.pdf

[113] În ceea ce privește cea de-a doua cădere în dizgrație, cea din 1937, s-a datorat cel mai probabil unor „abateri de la conduită".

[114] Raport din 15 noiembrie 1937, Pontificia Commissione pro Russia 247. Clericul dominican francez a trebuit la rândul său să părăsească URSS în iulie 1941.

prima mare conferință a mișcării ecumenice ținută la Stockholm în august 1925. Obiectivul acestei conferințe, a cărei idee a fost lansată de Soderblom în 1919, nu era atât de promovare a unei apropieri doctrinale între Bisericile creștine, cât de a pune bazele unei forme de colaborare practică, pe un teritoriu pașnic, al dezarmării și al justiției sociale. Niciun catolic nu a fost autorizat să participe la această primă conferință a „Creștinismului practic" (Life and Work) care a reunit șase sute de delegați ai Bisericilor protestante (în marea majoritate), dar și ortodocși în capitala suedeză, în vara lui 1925. Principala, dacă nu și unica reacție catolică cu privire la conferință[115] a fost publicarea unei lucrări scrise de un tânăr teolog elvețian, Charles Journet[116], intitulată

[115] Moulinet Daniel, „Réactions catholiques face aux tentatives d'union des Églises au début du xxe siècle", *Histoire et missions chrétiennes*, Vol. 1, nr. 13 (2010), pp. 137-154,
https://www.cairn.info/revue-histoire-monde-et-cultures-religieuses1-2010-1-page-137.htm

[116] Guy Boissard, „Charles Journet, théologien, cardinal, prêtre avant tout", *Nova et Vetera* (publicație trimestrială), ian./feb./mar. 2010,
http://www.novaetvetera.ch/pdf/articles/boissard.pdf,
Idem, Quelle neutralité face à l'horreur: le courage de Charles Journet, Saint-Maurice 2000,
https://books.google.ro/books?id=LVZ6ezLrOaEC&printsec=frontcover&dq=Quelle+neutralit%C3%A9+face+%C3%A0+l%27horreur:+le+courage+de+Charles+Journet&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjpruDylJ_SAhWIAJoKHZu3DYMQ6AEIJjAA#v=onepage&q=Quelle%20neutralit%C3%A9%20face%20%C3%A0%20l%27horreur%3A%20le%20courage%20de%20Charles%20Journet&f=false,
Jacques Rime, *Charles Journet: vocation et jeunesse d'un théologien,* Fribourg 2010,
https://books.google.ro/books?id=T6I8nohC1nEC&printsec=frontcover&dq=Charles+Journet:+vocation+et+jeunesse+d%27un+th%C3%A9ologien&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiNsMqalJ_SAhWlBZoKHae7AuEQ6AEIJjAA#v=onepage&q=Charles%20Journet%3A%20vocation%20et%20jeunesse%20d%27un%20th%C3%A9ologien&f=false,
John Saward, „*L'Eglise a ravi son coeur*: Charles Journet and the Theologians of Ressourcement on the Personality of the Church", Gabriel Flynn, Paul D. Murray, *Ressourcement: A Movement for Renewal in Twentieth-Century Catholic Theology*, Oxford 2012,
https://books.google.ro/books?id=VREUDAAAQBAJ&pg=PR6&dq=Ressourcement:+A+Movement+for+Renewal+in+Twentieth-Century+Catholic+Theology+edited+by+Gabriel+Flynn,+Paul+D.+Murray+with+the+assistance+of+patricia+kelly&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi8zvil9u_SAhWDHJoKH

simplu *Uniunea Bisericilor și creștinismul practic* (Paris, 1927). Fondată pe o documentație de primă mână, lucrarea evidenția incompatibilitatea dintre concepția catolică asupra unității (ordinea supranaturală, totodată vizibilă și invizibilă) și cea protestantă, expusă la Stockholm. Uniunea Bisericilor, prevenea el, nu putea fi construită după modelul Societății Națiunilor. Publicat cu puțin timp înainte de începerea celei de-a doua mari conferințe ecumenice de la Lausanne (3-21 august 1927), eseul teologului elvețian, deși scris cu titlu privat, anunța o rigidizare a poziției magisteriului. Inspirația „doctrinală" a conferinței corespundea prin urmare într-o măsură mai mare așteptărilor romane.

Relațiile destul de strânse între promotorii conferinței (în special episcopul american Charles Brent) și Secretariatul de Stat i-au făcut pe mulți să spere la posibilitatea participării catolice. În iulie 1927, cardinalul Gasparri a cerut nunțiului din Berna să-l țină la curent în privința congresului pentru unitatea religioasă din Lausanne. În timp ce un nou decret al Sfântului Oficiu înlătura orice posibilitate a unei participări oficiale, doi teologi catolici germani au asistat la conferință, cu acordul prealabil al episcopului locului, monseniorul Marius Besson. Unul dintre ei era abatele Max Josef Metzger, un preot al diocezei Fribourg-en-Brisgau, cunoscut pentru angajamentul său pacifist și convingerile sale internaționaliste.[117] Raportul său privind

---

WIhDR4Q6AEIGjAA#v=onepage&q=Ressourcement%3A%20A%20Movement%20for%20Renewal%20in%20Twentieth-Century%20Catholic%20Theology%20edited%20by%20Gabriel%20Flynn%2C%20Paul%20D.%20Murray%20with%20the%20assistance%20of%20patricia%20kelly&f=false

[117] Abatele Metzger a participat îndeosebi la la primul congres al Internaționalei Democratice a lui Marc Sangnier la Paris în decembrie 1921.
Olivier Prat, „La Paix par la jeunesse. Marc Sangnier et la réconciliation franco-allemande, 1921-1939", *Histoire@Politique*, nr. 10, 1/2010, https://www.cairn.info/revue-histoire-politique-2010-1-page-4.htm#anchor_citation, Gearoid Barry, *The Disarmament of Hatred: Marc Sangnier, French Catholicism and the Legacy of the First World War 1914-1945*, New York 2012,

conferința, publicat în revista austriacă *Schonere Zukunft* (25 septembrie 1927) și transmis la Roma de către nunțiatură, a fost mai degrabă favorabil. Raportul monseniorului Besson, trimis la Roma la începutul lui ianuarie 1928, era în schimb destul de critic: „tendința modernistă" emanată de conferința din Stockholm, care considera „toate confesiunile de credință și toate Bisericile ca formule umane", se situa deasupra „tendinței tradiționaliste" reprezentate de orientali și anglo-catolici.[118] Ar fi de asemenea eronat de atribuit doar mediilor non-catolice inițiativa acestei apropieri între Bisericile creștine. Un loc anume merită menționat pentru că a dat naștere la una dintre realizările cele mai originale și mai durabile în materie de ecumenism: mănăstirea Uniunii din Amay-sur-Meuse, fondată de benedictinul Dom Lambert Beauduin[119] în decembrie 1925.

---

https://books.google.ro/books?id=n0o0R7cc5K4C&printsec=frontcover&dq=The+Disarmament+of+Hatred:+Marc+Sangnier,+French+Catholicism+and+the+Legacy&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiju7zcyJnSAhUmCZoKHcGdAx8Q6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Disarmament%20of%20Hatred%3A%20Marc%20Sangnier%2C%20French%20Catholicism%20and%20the%20Legacy&f=false

[118] Raportul este transmis de nunțiatură în data de 5 ianuarie 1928. Enciclica Mortalium animos este datată la 6 ianuarie 1928: pare dificil, în aceste condiții, de a atribui vreo influență raportului Charriere în redactarea sa, în ciuda convergenței viziunilor celor două texte.

[119] Jacques Mortiau, Raymond Loonbeek, *Dom Lambert Beauduin: visionnaire et précurseur (1873-1960): un moine au coeur libre*, Paris 2005, https://books.google.ro/books?id=uBgsHcxgS74C&pg=PP1&dq=Dom+Lambert+Beauduin:+visionnaire+et+pr%C3%A9curseur+(1873-1960)+:+un+moine+au+coeur+libre+Jacques+Mortiau,+Raymond+Loonbeek&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjZzpbSzJnSAhXkIJoKHYqID0UQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Dom%20Lambert%20Beauduin%3A%20visionnaire%20et%20pr%C3%A9curseur%20(1873-1960)%20%3A%20un%20moine%20au%20coeur%20libre%20Jacques%20Mortiau%2C%20Raymond%20Loonbeek&f=false,
François Wernert, „La pedagogie de Dom Lambert Beauduin (1873-1960) jalons pour aujourd'hui", *Revue des sciences religieuses* 84, nr. 1 (2009), pp. 73-84, http://rsr.revues.org/367?file=1,
Idem, Dom Lambert BEAUDUIN (1873-1960) et sa vision de la „pastorale liturgique", Paris 2006, http://theocatho.unistra.fr/maj/pdf/wernert2beauduin06.pdf,
Louis Bouyer, *Dom Lambert Beaudin, un homme d'Église*,

Născut în Belgia la 5 august 1873, numit preot în dioceza Liege în 1897, devenit călugăr benedictin în 1907, Dom Lambert Beauduin a fost, înainte de război, unul dintre artizanii reînnoirii liturgice[120]. Abația din Mont-Cesar (Louvain) devenise, sub conducerea sa, unul dintre centrele cele mai active ale acestei mișcări. Lucrarea sa, *La Piéte de l'Église* (1914), a devenit „carta mișcării liturgice contemporane" (Roger Aubert). În 1921, după o perioadă de exil forțat în Irlanda în timpul războiului din cauza implicării sale patriotice de partea cardinalului Mercier, a fost chemat la Roma de superiorii săi pentru a preda teologia Bisericii la Colegiul Sfântul Anselm. Acest sejur roman va sta la originea vocației sale ecumenice. Studiul ecleziologiei orientale, dar și întâlnirea sa cu arhiepiscopul de Lvov, monseniorul Szeptyckyj, fără a vorbi de relațiile sale de prietenie cu alți doi benedictini

---

https://catholicapedia.net/Documents/cahier-saint-charlemagne/documents/C179_dom-Beauduin_Louis-Bouyer_44p.pdf,
André Haquin, „Dom Lambert Beauduin (1863-1960). Son engagement dans la question sociale, le mouvement liturgique et l'œcuménisme", *Eglise-Wallonie,* decembrie 2010,
http://www.eglise-wallonie.be/wp-content/uploads/Dom-L.-Beauduin-.pdf,
Mark Woodruff, *Arca Fœderis. The Theotokos, Lambert Beauduin and the Church's Prayer for Unity,* http://weekofprayer.faithweb.com/09woodruffbeauduin.pdf

[120] Stratford Caldecott, *Beyond the Prosaic: Renewing the Liturgical Movement*, Edinburgh 1998,
https://books.google.ro/books?id=6Ec0nucwL_YC&printsec=frontcover&dq=Beyond+the+Prosaic:+Renewing+the+Liturgical+Movement+Stratford+Caldecott&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjZg-3o4JnSAhVrMJoKHavxCuIQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Beyond%20the%20Prosaic%3A%20Renewing%20the%20Liturgical%20Movement%20Stratford%20Caldecott&f=false,
Gabriel Flynn, Paul D. Murray, *Ressourcement: A Movement for Renewal in Twentieth-Century Catholic Theology*,
Oxford 2012,
https://books.google.ro/books?id=VREUDAAAQBAJ&pg=PA17&dq=Ressourcement:+A+Movement+for+Renewal+in+Twentieth-Century+Catholic+Theology++Gabriel+Flynn,+Paul+D.+Murray&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiF4pfA4pnSAhVOb5oKHZffAx8Q6AEIIzAA#v=onepage&q=Ressourcement%3A%20A%20Movement%20for%20Renewal%20in%20Twentieth-Century%20Catholic%20Theology%20%20Gabriel%20Flynn%2C%20Paul%20D.%20Murray&f=false

francezi, Lev Gillet și Olivier Rousseau, vor conduce la conceperea unui proiect de fundație monastică pentru Orient, pe care l-a transmis papei prin intermediul cardinalului Mercier. Câteva luni mai târziu, în martie 1924, Pius al XI-lea adresa Primatului ordinului benedictin, abatele Stotzingen, o scrisoare apostolică în vederea unei organizări monastice pentru Rusia (*Equidem verba,* 21 martie 1924).

Inspirată de propriul său text, invitația pontificală îl va impulsiona în proiectul său de fondare a unei mănăstiri pentru Uniune, în pofida reticențelor abatelui. După Săptămâna pentru unitate creștină care a reunit, la inițiativa sa, la Bruxelles, în septembrie 1925, sub prezidența cardinalului Mercier, personalități catolice și non-catolice implicate în acest proiect de apropiere, Beauduin a decis să se instaleze la Amay-sur-Meuse, însoțit de o mică comunitate de frați benedictini, într-o fostă mănăstire de carmeliți francezi pusă la dispoziția sa de episcopul de Liege, monseniorul Kerkhofs. Astfel a luat naștere mănăstirea Uniunii din Amay-sur-Meuse. Șase ani mai târziu, în aprilie 1926, o nouă revistă, *Irenikon*, a fost lansată în scopul de „a efectua o apropiere spirituală a sufletelor; a-i cunoaște, a-i înțelege, a-i aprecia pe frații noștri separați, a ne ruga cu ei pentru buna înțelegere a Sfintelor Biserici”. Dar criticile privind proiectul de la Amay, mai exact față de metodele promotorului său, Dom Lambert, nu vor întârzia să-și facă apariția. În iulie 1927, un decret al Congregației pentru Biserica Orientală preciza că proiectul de la Amay trebuia să se limiteze „doar la Rusia”. Anul următor, Lambert Beauduin a fost constrâns să plece din funcția de superior și să părăsească mănăstirea din Amay, înainte de a-i fi impusă reședința, în 1932, printr-o decizie romană, la mănăstirea d‘En-Calcat (Tarn). Întoarcerea sa în Belgia nu era dorită, influența sa fiind considerată nefastă asupra vieții comunității călugărilor, conducând la „slăbirea vieții

supranaturale”.[121] Scrisoarea cardinalului Pacelli relua practic, cuvânt cu cuvânt, lista plângerilor formulate de abatele ordinului benedictin.[122] Ceea ce i se reproșa fondatorului mănăstirii Uniunii, dincolo de lipsa sa de rigoare în gestionarea financiară și abaterile de la disciplina ecleziastică, era îndrăzneala sa în materie de ecumenism: faptul că a dorit să facă din Amay simbolul uniunii tuturor bisericilor separate, în special a Bisericii ruse”.

Este adevărat că publicarea enciclicii *Mortalium animos* (6 ianuarie 1928) care critica activismul celor denumiți *pancreștini*, avusese efectul unui duș rece în mediile catolice doritoare să promoveze cauza uniunii pe baze noi în interiorul Bisericii. Apropierea care a avut loc între intelectualii catolici și mediile emigrației ruse, nu a mai continuat să se dezvolte. Două grupări au încercat să actualizeze acest dialog la Paris, la sfârșitul anilor 1920: una, destul de informală, concentrată în jurul lui Maritain[123] și al lui Berdiaev; alta, mai instituțională, cunoscută sub numele de „Studio franco-rus”.[124]

---

[121] Scrisoare trimisă de cardinalul Pacelli abatelui coadjutor al mănăstirii Mont-Cesar (Louvain), 30 martie 1932.

[122] Scrisoare trimisă de abatele Stotzingen cardinalului Pacelli, 15 martie 1932.

[123] Hwa Yol Jung, God, *man and politics: The political philosophy and theology of Jacques Maritain*, Florida 1962,
https://ia802306.us.archive.org/9/items/godmanpoliticspo00jungrich/godmanpoliticspo00jungrich.pdf,
Jacques Maritain, *Approaches To God World Perspectives*, New York 1954,
https://ia601507.us.archive.org/16/items/in.ernet.dli.2015.75326/2015.75326.Approaches-To-God-World-Perspectives-Volume-One.pdf,
Jaime Castillo Velasco, *En defensa de Maritain*, Santiago de Chile 1949,
https://ia902305.us.archive.org/17/items/endefensademarit00cast/endefensademarit00cast.pdf,
Joseph W. Evans, *The Social And Political Philosophy Of Jacques Maritain*, New York 1955,
https://ia601909.us.archive.org/33/items/in.ernet.dli.2015.191232/2015.191232.The-Social-And-Political-Philosophy-Of-Jacques-Maritain.pdf,
Bernard Hubert, Jacques *Maritain en Europe: la réception de sa pensée*, Paris 1996,
https://books.google.ro/books?id=QZd2LJ8az6IC&printsec=frontcover&dq=Jacques+Maritain+en+Europe:+la+r%C3%A9ception+de+sa+pens%C3%A9e+bernard+hubert&

hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjjqLSDjrHSAhVub5oKHfqkCK4Q6AEIJjAA#v=onepage&q=Jacques%20Maritain%20en%20Europe%3A%20la%20r%C3%A9ception%20de%20sa%20pens%C3%A9e%20bernard%20hubert&f=false,
Piero Viotto, Grandi amicizie: i Maritain e i loro contemporanei, Roma 2008,
https://books.google.ro/books?id=aonOg8KLOdIC&printsec=frontcover&dq=Grandi+amicizie:+i+Maritain+e+i+loro+contemporanei+By+Piero+Viotto&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwimp4Gu5O_SAhVDEJoKHT-TCvQQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Grandi%20amicizie%3A%20i%20Maritain%20e%20i%20loro%20contemporanei%20By%20Piero%20Viotto&f=false,
Rajesh Heynickx, Jan de Maeyer, *The Maritain Factor: Taking Religion Into Interwar Modernism*, Leuven 2010,
https://books.google.ro/books?id=tmArx-Qak5QC&printsec=frontcover&dq=The+Maritain+Factor:+Taking+Religion+Into+Interwar+Modernism+Rajesh+Heynickx,+Jan+de+Maeyer&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwidm9TBgZrSAhVDzxQKHTWdCKwQ6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Maritain%20Factor%3A%20Taking%20Religion%20Into%20Interwar%20Modernism%20Rajesh%20Heynickx%2C%20Jan%20de%20Maeyer&f=false,
Charles Blanchet, „Autonomie de la culture et esperance temporelle selon J. Maritain", *Les catholiques français et l'héritage de 1789: d'un centenaire à l'autre*, (Actes du Colloque du bicentenaire organize par le department de la recherché Institute Catholique de Paris 9-10-11 martie 1989),
https://books.google.ro/books?id=i8xhQkCsY0kC&printsec=frontcover&dq=Les+catholiques+fran%C3%A7ais+et+l%27h%C3%A9ritage+de+1789:+d%27un+centenaire+%C3%A0+l%27autre&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi1-d-wiqTSAhXJ1hQKHWraA2oQ6AEIJjAA#v=onepage&q=Les%20catholiques%20fran%C3%A7ais%20et%20l%27h%C3%A9ritage%20de%201789%3A%20d%27un%20centenaire%20%C3%A0%20l%27autre&f=false

[124] Livak Leonid, „Le Studio franco-russe (1929-1931)", *Revue des études slaves*, vol. 75, nr. 1, 2004,
pp. 109-123,
http://www.persee.fr/docAsPDF/slave_0080-2557_2004_num_75_1_6867.pdf,
Idem, „La dimension littéraire du Studio franco-russe", *Revue des études slaves*, vol. 75, nr. 3-4, 2004,
pp. 473-491,
http://www.persee.fr/docAsPDF/slave_0080-2557_2004_num_75_3_6918.pdf,
Idem, How it was Done in Paris: Russian Émigré Literature and French Modernism, Wisconsin 2003,
https://books.google.ro/books?id=yB43H0u4slwC&printsec=frontcover&dq=How+it+was+Done+in+Paris:+Russian+%C3%89migr%C3%A9+Literature+and+French+Modernism&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjKqIH1k5zSAhXJXBQKHTDuCa0Q6AEIIzAA#v=onepage&q=How%20it%20was%20Done%20in%20Paris%3A%20Russian%20%C3%89migr%C3%A9%20Literature%20and%20French%20Modernism&f=false,
Idem, Russian Émigrés in the Intellectual and Literary Life of Interwar France: A Bibliographical Essay,

Martor al renașterii religioase ruse de la începutul secolului inițiată de Soloviev, marcat de filosofia lui Nietzsche și admirator al lui Leon Bloy, pe care l-a ajutat să devină cunoscut în Rusia, filosoful Nikolai Berdiaev se definea el însuși ca un „liber gânditor creștin". Sosit la Paris în 1924, după ce locuise o vreme la Berlin, a fondat revista *Put'*, „extensia gândirii religioase ruse" în exil, care se dorea deschisă la „toate forțele intelectuale prezente, cu excepția celor cu tendințe vizibil obscurantiste și reacționare". Expulzat din țara sa de către Lenin, Berdiaev nu împărtășea „intransigența sterilă" a altor emigranți față de o revoluție în care el însuși crezuse la început, dar pe care acum o descria drept o „satanocrație". Cu ea și prin ea, istoria umanității a intrat într-o eră nouă, postindividualistă și postliberală, acest „nou Ev Mediu" care a preluat trăsăturile Antichristului, dar care putea la fel de bine să le ia și pe cele ale adevărului creștin. Prin intermediul ei, „Rusia cristoforă" indica Occidentului, sub această mască a terorii și a persecuțiilor, căile regenerării sale spirituale viitoare.

Un Nou Ev Mediu[125], a lui Nikolai Berdiaev, publicată întâi în Germania, a apărut în colecția „Roseau d'Or" (Trestia de Aur) la Plon în februarie 1927. În același an și în aceeași colecție era publicată *Apărarea Occidentului* a lui Henri Massis, un

---

Quebec 2010,
https://books.google.ro/books?id=MFXTs8Eh_AwC&printsec=frontcover&dq=Russian+%C3%89migr%C3%A9s+in+the+Intellectual+and+Literary+Life+of+Interwar+France:+A&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjF3P3suaTSAhXBQZoKHRDDAk0Q6AEIIzAA#v=onepage&q=Russian%20%C3%89migr%C3%A9s%20in%20the%20Intellectual%20and%20Literary%20Life%20of%20Interwar%20France%3A%20A&f=false,
Tatiana Victoroff, *L'émigration, lieu de rencontres culturelles: le Studio franco-russe, „tribune libre"*
des années 1930, Lyon 2004,
http://russie-europe.ens-lyon.fr/IMG/pdf/victoroff.pdf

[125] Nicolas Berdiaev, *Le Nouveau Moyen Age*, Paris 1924,
https://books.google.ro/books?id=FHZ2IY1BpWoC&printsec=frontcover&dq=un+nouveau+moyen+age+nicolas+berdiaev&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjb4Z3Ru5rSAhXGcBoKHdjzDkEQ6AEIJjAA#v=onepage&q=un%20nouveau%20moyen%20age%20nicolas%20berdiaev&f=false

veritabil semnal de alarmă lansat pentru denunțarea „pericolului asiatic" care amenința civilizația creștină occidentală și pe care îl identifica cu „amenințarea bolșevică". Autorul confunda în același oprobiu „moscovitismul ortodox, slavofilismul, eurasianismul și bolșevismul", aceste „forme succesive, dar identice ca fond, ale ostilității față de Occident și de civilizația romano-creștină". O a treia carte, și mai decisivă, a cărei titlu urma să devină sloganul unei generații întregi, în anii 1930, a apărut în „Roseau d'Or" în 1927: *Supremația spiritualului*[126] de Jaques Maritain. Lucrarea, care marca ruptura filosofului de Acțiunea Franceză, conținea o anexă despre ortodoxia rusă în care filosoful pleda „pentru o cunoaștere reciprocă mai bună și mai fraternă" între catolicii francezi și ortodocșii ruși, recunoscând la cei din urmă lipsa unei „filosofii" în acord „cu exigențele autentice ale spiritului creștin ca și cu cele ale filosofiei" pe care doar discipolii sfântului Toma le puteau oferi. Deși foarte critic cu privire la tezele lui Massis, Maritain a adoptat în această privință opiniile amicului său privind necesitatea de a răspândi tomismul[127] în afara Europei. Ori,

[126] Jacques Maritain, *Primaute du spiritual*, Paris 1927, https://ia601509.us.archive.org/26/items/in.ernet.dli.2015.189504/2015.189504.Primaute-Du-Spirituel.pdf

[127] Henry Ignatius Smith, „Benedict XV and the Historical Basis for Thomistic Study", *The Catholic Historical Review*, Vol. 7, 1921, https://ia801702.us.archive.org/4/items/jstor-25011735/25011735.pdf,
P. Reginald Garrigou-Lagrange, *La Sintesis Tomista*, Buenos Aires 1946, http://www.traditio-op.org/biblioteca/Garrigou/La%20S%C3%ADntesis%20Tomista%20-%20P.%20Reginald%20Garrigou%20Lagrange.pdf,
William A. Wallace, „Thomas Aquinas and Thomism", *The History of Science and Religion in the Western Tradition*, ed. Garry Ferngren, New York 2000, pp. 137-140, http://www.honors.umd.edu/219V/Wallace-Thomas%20Aquinas%20and%20Thomism.pdf,
Alfred J. Freddoso, *The Vindication of St. Thomas: Thomism and Contemporary Anglo-American Philosophy*, http://www3.nd.edu/~afreddos/papers/The%20Vindication%20of%20St%20Thomas%207-14-14.pdf,
Thomas Joseph White, *Thomism after Vatican II*,

această chestiune a tomismului era percepută ca obstacolul major care trebuia învins de susținătorii unionismului. În primul număr al revistei *Irenikon* din aprilie 1926, călugării de la Amay avertizau împotriva „erorii latinismului" care consta în dorința de „a impune orientalilor sistemele noastre filosofice și teologice" și a-i considera pe aceștia „ca un preambul sau o condiție prealabilă unei reîntoarceri la unitate".

Prin intermediul văduvei lui Leon Bloy, filosoful rus l-a cunoscut pe Jacques Maritain. Rezervele pe care le avea față de tomism și de ortodoxia catolică nu l-au împiedicat să se împrietenească cu acesta. Întâlnirile lor s-au desfășurat inițial în cadrul „reuniunilor interconfesionale", organizate la inițiativa lui Berdiaev într-o locuință rusească din bulevardul Montparnasse, și la care participau tomiști ortodocși, precum părintele Gillet, viitor maestru general al dominicanilor, dar și „moderniști" catolici, precum oratorul Laberthonniere și protestanți de diverse tendințe ca pastorii Marc Boegner, conducătorul Bisericii reformate din Franța sau Wilfried Monod, reprezentant al creștinismului social[128]. Aceste reuniuni „ecumenice", deoarece se transformau

---

http://www.op.org/sites/www.op.org/files/public/documents/fichier/white_thomism_after_vatican_ii.pdf,
Joseph A. Komoncha, *Thomism and the Second Vatican Council*,
https://jakomonchak.files.wordpress.com/2011/08/thomism-at-vatican-ii.pdf,
Deal W. Hudson, *The Future of Thomism. An Introduction*
https://maritain.nd.edu/ama/Hudson/Hudson04.pdf

[128] Klauspeter Blaser, „Du christianisme social au socialisme chrétien", *Autres Temps. Cahiers d'éthique sociale et politique*, nr. 62, 1999. pp. 75-84,
http://www.persee.fr/docAsPDF/chris_0753-2776_1999_num_62_1_2129.pdf,
Idem, „Élie Gounelle et Wilfred Monod, chefs de file français du socialisme chrétien", *Autres Temps. Cahiers*
d'éthique sociale et politique, nr. 66, 2000, pp. 73-82,
http://www.ordiecole.com/gounelle_elie.pdf,
Raoul Crespin, *Des protestants engagés: le christianisme social, 1945-1970*, Paris 1993,
https://books.google.ro/books?id=B3SHvpE7x2kC&printsec=frontcover&dq=Des+protestants+engag%C3%A9s:+le+christianisme+social,+1945-1970+preface+de+paul+ricoeur+Raoul+Crespin&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiZqc_OxPvSAhUK1xQKHevtCpkQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Des%20protestants%20enga

din ce în ce mai des în înfruntări între catolicii tomiști și moderniști, au fost înlocuite cu niște „întrevederi mai intime" centrate pe subiecte „nu doar teologice sau ecleziastice, ci și mistice și spirituale", care reuneau un număr restrâns de participanți, aleși de comun acord dintre prietenii apropiați ai celor doi filosofi: Louis Massignon, Stanislas Fumet, Olivier Lacombe, abatele Jean-Pierre Altermann, Charles Du Bos, Etienne Gilson și Gabriel Marcel. Atmosfera, calificată drept „amicală, în ciuda divergențelor" de către Berdiaev în memoriile sale, nu excludea tonul deseori pasional al discuțiilor: „Nu am avut impresia că atmosfera ultimei noastre reuniuni nu a fost destul de pașnică. Rușii discută întotdeauna cu pasiune. Trebuie să spun că îmi este dificil să vorbesc calm când este vorba de problema răului și a suferinței". Reuniunile de la Clamart și Meudon s-au întrerupt după trei ani, spre marele regret al lui Berdiaev.

Studioul franco-rus era mai mult un salon literar decât un cerc de gândire filosofică sau teologică. Fondat și animat de un mic grup de intelectuali în jurul lui Wsevolod de Vogt și al lui Robert Sebastian, avea scopul de a oferi diasporei ruse din Paris un loc de contact și de schimburi între scriitori și artiști francezi. Reuniunile, în principiu lunare, erau urmărite de o „asistență numeroasă", dar trebuiau, în ochii organizatorilor, „să păstreze caracterul unor discuții intime". „Căci contează foarte mult ca o colaborare să se stabilească de la început, chiar și între adversari literari, cu scopul de a ajunge la o înțelegere din ce în ce mai mare a ceea ce este profund original, unic, imperceptibil în primă fază și inexprimabil în sufletul fiecărui om". În cadrul întâlnirilor (paispreceze în total între octombrie 1929 și aprilie 1932) se discutau teme (influențele franceze și ruse, literatura sovietică, reînnoirea spirituală a Franței și a Rusiei) sau autori (Dostoievski, Tolstoi, Proust, Gide, Peguy) care reprezentau interes pentru

g%C3%A9s%3A%20le%20christianisme%20social%2C%201945-1970%20preface%20de%20paul%20ricoeur%20Raoul%20Crespin&f=false

ambele țări. Cele două prezentări (în principiu una franceză și una rusă) dădeau naștere unei dezbateri care făcea ulterior obiectul unei relatări în publicația *Cahiers de la Quinzaine,* condusă de Charles Peguy.[129] Una dintre serile cele mai animate a fost aceea despre „Orient și Occident", în mai 1930, în prezența lui Nikolai Berdiaev. Invitat să îi fie partener de dezbatere, Massis s-a retras în ultimul moment. „Privind chestiunea *Orient și Occident,* mi-am expus modul de gândire: pozițiile mele sunt cunoscute. Și dacă consider că schimburile de opinii personale ar putea fi eficiente și utile, nu cred că o discuție publică este în avantajul intereselor implicate în acest context". În ceea ce îl privește pe Maritain, invitat de asemenea, acesta a trimis o scrisoare prin care se scuza față de organizatori și în care invita creștinii din Occident, ca „ o prefață necesară" la această dezbatere, la „un examen sever al conștiinței", „căci Universul are de suferit în prezent din cauza erorilor lumii moderne occidentale exportate peste tot".

Scurta experiență a Studioului franco-rus, precum și cea a reuniunilor de la Clamart și Meudon, atestau întâlnirea, în jurul anilor 1930, a două lumi și a două tradiții de gândire creștină, personificate de figurile emblematice ale lui Berdiaev și Maritain, pe ruinele unei civilizații care uitase de Dumnezeu și care părea că se află în căutarea unui nou suflu în fața erorilor simetrice ale individualismului liberal și ale colectivismului totalitar. Se poate spune că această confruntare cu tendințele cele mai deschise ale emigrației ruse a deschis noi orizonturi pentru inteligența catolică.

---

[129] Daniel Halevy, *Charles Péguy et les Cahiers de la Quinzaine*, Paris 1918, https://ia800201.us.archive.org/7/items/charlespguyet00hal/charlespguyet00hal.pdf
Charles Peguy et les Cahiers de la Quinzaine, Paris 1950, http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k65346209/f1.image,
Numerele publicației Cahiers de la Quinzaine pot fi descărcate de pe site-ul Universității din Toronto, https://onesearch.library.utoronto.ca/onesearch/Cahiers%20de%20la%20Quinzaine%20//

Capitolul III

CATOLICI ȘI COMUNIȘTI

„Noi îți întindem mâna, catolic, muncitor, angajat, artizan, țăran, noi care suntem laici, pentru că tu ești fratele nostru și ești copleșit, la fel ca noi, de aceleași griji". Apelul lui Maurice Thorez, secretar general al Partidului Comunist Francez, transmis la Radio Paris la 17 aprilie 1936, ridica chestiunea colaborării catolicilor cu comuniștii. Lansat înaintea alegerilor care trebuiau să aducă Frontul Popular[130] la putere, apelul nu a lăsat catolicii francezi indiferenți. O parte considerabilă a Bisericii Franței a considerat că nu poate refuza pur și simplu acest apel al „mâinii întinse" a comuniștilor.[131]

---

[130] Paul Christophe, *1936: les catholiques et le Front Populaire*, Paris 1986, https://books.google.ro/books?id=2AT0UdtmI_MC&printsec=frontcover&dq=1936:+les+catholiques+et+le+Front+populaire+paul+christophe&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj0yYnBhqTSAhXELcAKHS9qCEEQ6AEIJjAA#v=onepage&q=1936%3A%20les%20catholiques%20et%20le%20Front%20populaire%20paul%20christophe&f=false,
Rene Redmond, „Les catholiques et le Front Populaire (1936-1937)", *Archives de sociologie des religions*, Vol. 10, nr. 1 (1960), Socialisme et religion, pp. 63-69, http://www.persee.fr/doc/assr_0003-9659_1960_num_10_1_2696,
Martin S. Alexander, Helen Graham, The French and Spanish Popular Fronts: Comparative Perspectives, Cambridge 1989, https://books.google.ro/books?id=xHTuWnb7cPYC&printsec=frontcover&dq=The+French+and+Spanish+Popular+Fronts:+Comparative+Perspectives+edited+by+Martin+S.+Alexander,+Helen+Graham&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiJ6tawo7_SAhVDUhQKHeouDnMQ6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20French%20and%20Spanish%20Popular%20Fronts%3A%20Comparative%20Perspectives%20edited%20by%20Martin%20S.%20Alexander%2C%20Helen%20Graham&f=false

[131] Marceau Pivert, *Tendre la main aux catholiques?*, Paris 1937, https://bataillesocialiste.files.wordpress.com/2009/10/pivert-tendre-la-main-aux-catholiques.pdf,
Maurice Thorez, figure du PCF, februarie 2014,

Pentru a înțelege bine motivele receptivității unei părți deloc neglijabile a catolicilor francezi la acest apel, trebuie să mergem puțin înapoi și să vedem cum era perceput comunismul, atât ca ideologie, cât și ca sistem, în mediile intelectuale catolice franceze înainte de momentul din 1936.[132] În capitolul precedent a fost expusă importanța, în planul strict religios, al întâlnirii acestor medii cu gândirea ortodoxă rusă a emigrației. În acest context, trebuie abordat doar aspectul politic al acestei influențe și al acestei întâlniri. În perioada în care Kremlinul lui Stalin își înăsprea politica antireligioasă și conducea o luptă nemiloasă împotriva creștinismului în Rusia,[133] o anumită lectură

---

http://lesmaterialistes.com/fichiers/pdf/dossiers/pcf-mlm-maurice-thorez.pdf,
Jacques Serieys, *17 avril 1936 Maurice Thorez lance son appel de la "main tendue" aux catholiques*,
http://www.gauchemip.org/spip.php?article19319,
Jacques et Raïssa Maritain, *Oeuvres complètes*, Vol. XVI „1900-1973", Paris 1999,
https://books.google.ro/books?id=1-ceVN5UlPgC&pg=PA947&dq=main+tendue+maurice+thorez&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwipht6Q8qvSAhVIJsAKHXELD9MQ6AEINDAE#v=onepage&q=main%20tendue%20maurice%20thorez&f=false

[132] Alfred Sudre, *Histoire du communism ou Réfutation historique des utopies socialistes*, Paris 1848,
http://classiques.uqac.ca/classiques/sudre_alfred/histoire_du_communisme/histoire_du_communisme.pdf

[133] Steven Merritt Miner, *Stalin's Holy War: Religion, Nationalism, and Alliance Politics, 1941-1945*, Londra 2003,
https://books.google.ro/books?id=rqQYtmcYUyIC&printsec=frontcover&dq=Stalin%27s+Holy+War:+Religion,+Nationalism,+and+Alliance+Politics,+1941-1945+Steven+Merritt+Miner&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjkrcXWzMzSAhUJ6xQKHYVZCTIQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Stalin%27s%20Holy%20War%3A%20Religion%2C%20Nationalism%2C%20and%20Alliance%20Politics%2C%201941-1945%20Steven%20Merritt%20Miner&f=false,
Vladimir Tismăneanu, *The Devil in History: Communism, Fascism, and Some Lessons of the Twentieth Century*, California 2012,
https://books.google.ro/books?id=UyYBseNHjZsC&printsec=frontcover&dq=The+Devil+in+History:+Communism,+Fascism,+and+Some+Lessons+of+the+Twentieth&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiV55GluK3SAhUqCMAKHfb7Ar0Q6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Devil%20in%20History%3A%20Communism%2C%20Fascism%2C%20and%20Some%20Lessons%20of%20the%20Twentieth&f=false,
Bruce F. Pauley, *Hitler, Stalin, and Mussolini: Totalitarianism in the Twentieth Century*, Londra 2015,

„postrevoluționară” a evenimentelor din octombrie începea să-și facă loc în mediile stângii catolice. Aceasta mergea pe ideea unui „anticomunism pozitiv”, căutând să salveze speranța socială promovată de comunism, pe care acesta o tăiase din rădăcinile sale filosofice materialiste. Se uitase că la Vatican, comunismul ateu și fără Dumnezeu devenise, între timp, pericolul major care trebuia combătut. În enciclica *Divini Redemptoris* (1937)[134], Pius al XI-lea va folosi cele mai dure cuvinte pentru a condamna această ideologie „intrinsec perversă” cu care orice colaborare era interzisă din acel moment.

Cel mai mare pericol

Anul 1930 a marcat indiscutabil o schimbare în politica Vaticanului față de Uniunea Sovietică. Până atunci, căutarea unui acord sau a unui *modus vivendi* cu guvernul rus în interesul Bisericii fusese obiectivul urmărit de Roma în ciuda persecuțiilor și a ofenselor. Eșecul acestor negocieri conduse, după cum am văzut, împotriva voinței sale, de către monseniorul Pacelli la Berlin între 1924 și 1927, apoi înăsprirea politicii antireligioase a Kremlinului l-au făcut pe papa și pe colaboratorii săi să-și revizuiască strategia. Trebuie menționat că în 1929, „o a doua mare ofensivă a statului sovietic împotriva Bisericii” a fost lansată după cea din anii 1918-1922. Aceasta s-a tradus, la nivelul

---

https://books.google.ro/books?id=9Ur1AwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Hitler,+Stalin,+and+Mussolini:+Totalitarianism+in+the+Twentieth+Century&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi_zoG-t63SAhUdOsAKHS_zBpEQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Hitler%2C%20Stalin%2C%20and%20Mussolini%3A%20Totalitarianism%20in%20the%20Twentieth%20Century&f=false

[134] Pius al XI-lea, *Divini Redemptoris*, https://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19370319_divini-redemptoris.html

legislației, prin liberalizarea propagandei antireligioase (decretul din 8 aprilie 1929) și prin instituirea săptămânii de lucru continuu de cinci zile „care elimina duminica drept zi de odihnă pentru populație”.[135] Această campanie a atins punctul culminant cu ocazia sărbătorii Crăciunului din 1929, marcată de numeroase incidente și închiderea, în săptămânile următoare, a sute de biserici și lăcașuri de cult (ortodoxe majoritatea).[136] Reacția Sfântului Scaun nu s-a lăsat așteptată. Scrisoarea publică pe care Pius al XI-lea a adresat-o cardinalului vicar al Romei, Basilio Pompili, în data de 2 februarie 1930, dădea semnalul de începere al contra-ofensivei pentru apărarea „drepturilor divine lezate în Rusia”. Încă de la început, papa a evocat propriile sale „eforturi” și cele ale predecesorului său „pentru a opri groaznica persecuție și a deturna nenorocirile acestor populații”. El regreta mai ales ocazia ratată a conferinței de la Genova „de a se pune de acord pentru o declarație comună care ar fi cruțat Rusia și restul lumii de nenorociri”. Subliniind „recrudescența” campaniilor atee (sacrilegii, publicitate oficială a blasfemiilor), el insista asupra necesității „unei reparații mai universale și mai solemne”:

Dorind să reparăm Noi înșine, în măsura posibilităților, toate aceste sacrilegii și să provocăm la reparare credincioșii din întregul univers, am decis, Domnule Cardinal, ca în ziua Sfântului Iosif, la 19 martie, să celebrăm cu solemnitate în Bazilica Sfântul Petru, o slujbă de iertare a păcatelor și de cerere pentru mântuirea sufletelor prea-iubitului Nostru popor rus, pentru încetarea acestei persecuții și pentru întoarcerea lor la

[135] Nicholas Werth, „A State against Its People. Violence, Repression and Terror in the Soviet Union”, *Livre Noir Du Communisme: Crimes, Terreur, Répression*, Londra 1999, p. 202, https://books.google.ro/books?id=H1jsgYCoRioC&printsec=frontcover&dq=Livre+Noir+Du+Communisme:+Crimes,+Terreur,+R%C3%A9pression&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjvi9PD85zSAhUB2SwKHbS-ANUQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Livre%20Noir%20Du%20Communisme%3A%20Crimes%2C%20Terreur%2C%20R%C3%A9pression&f=false

[136] „La 1 martie 1930, 6715 biserici au fost închise sau distruse”, scria Nicolas Werth, *ibid.*, p. 202.

unicul Salvator și Eliberator al popoarelor, precum și al oamenilor, Domnul Nostru Isus Cristos.

Slujba de iertare a fost celebrată de către Pius al XI-lea în ziua indicată, dar „fără prezența unor reprezentanți ai aparatului comunist". Ca un ecou la apelul papal, au fost organizate ceremonii religioase aproape peste tot, în Franța și în străinătate. În ciuda eforturilor Secretariatului de Stat de a preveni repercusiunile negative ale unui astfel de document, riposta Kremlinului a fost la înălțimea protestului.[137] Dacă ar fi să dăm crezare unei mărturii păstrate în arhivele vaticane, scrisoarea pontificală a fost luată foarte în serios. „Comisariatul Poporului pentru Afaceri Externe pare extrem de impresionat de această scrisoare, au fost organizate în birourile sale mai multe conferințe pentru a elabora programul de acțiune împotriva afirmațiilor făcute în scrisoare", era relatat într-o notă „strict confidențială", datată la 20 martie 1930. Conform aceleiași surse, două tipuri de contra-ofensive au fost stabilite pentru a combate „efectele" potențial dezastruoase ale intervenției papale: negarea indirectă prin intermediul reprezentanților clerului ortodox, respingerea directă pe cale oficială. Într-un prim registru, declarațiile făcute presei de mitropolitul Sergiu și de alți patru episcopi ortodocși care negau existența persecuțiilor religioase au creat o oarecare impresie. Declarația președintelui Comisariatului Poporului pentru Afaceri Externe, Rykov și două interviuri ale lui Stalin în presa sovietică în care se dădeau asigurări că „închiderea bisericilor nu putea avea loc decât în cazul în care populația ar fi cerut-o în mod explicit", făceau parte din a doua metodă. Unuia dintre liderii istorici ai mișcării bolșevice, Nikolai Boukharine, i-a revenit sarcina de a respinge cât mai convingător gravele acuzații romane. Într-un pamflet de o rară virulență, publicat în rusă și tradus în mai multe limbi de către oficiile de propagandă ale

[137] Noul secretar de stat, cardinalul Pacelli a cerut nunțiilor să intervină pe lângă misiunile sovietice pentru a „preveni un astfel de pericol", punând în evidență caracterul pur spiritual (și nu politic) al mesajului papal.

Internaționalei Comuniste, liderul bolșevic îl acuza pe papa Pius că incită lumea la o cruciadă sfântă împotriva Rusiei sovietice.

Dumneavoastră, bătrân ipocrit, de unde această îndrăzneală de a reproșa că noi bolșevicii corupem tineretul; voi care de-a lungul secolelor, împreună cu predecesorii voștri nu ați făcut nimic altceva decât să otrăviți tineretul cu doctrina voastră ecleziastică!!! Dacă priviți istoria, nu există nicio pagină în istoria mondială mai sângeroasă decât istoria Bisericii Catolice! Toate balivernele voastre cu toți sateliții voștri nu sunt decât manevre ipocrite pentru a pregăti atacul asupra Uniunii Sovieticii.

Vigoarea contra-ofensivei moscovite nu a avut altă explicație decât teama de a vedea proiectându-se, sub egida papalității, o puternică mișcare de opinie împotriva comunismului ateu. Scrisoarea lui Pius al XI-lea nu s-a bucurat doar de susținerea Bisericilor creștine non-catolice (ortodoxe, protestante, anglicane), ci și de cea a comunităților evreiești.[138] Această raliere a rabinilor la cruciada papală a suscitat replica usturătoare a publicației *Isvestia* (23 mai 1930) care a acuzat Vaticanul că a fost cel mai mare persecutor al evreilor din Europa.[139] Ne putem întreba, în acest stadiu, dacă intenția Vaticanului era chiar aceea de a lansa o veritabilă campanie de opinie împotriva comunismului pe plan internațional.

Multiplele intervenții ale lui Pius al XI-lea, începând din 1930, anunțau un plan de amploare pentru combaterea propagandei celor „fără Dumnezeu". Războiul care urma să implice cea de-a Treia Internațională pentru a exporta revoluția în

[138] Nunțiul la Viena a devenit ecoul sentimentelor de gratitudine și admirație ale comunității evreiești pentru scrisoarea papei, pe care îl recunoșteau drept „cea mai puternică autoritate de pe pământ" (scrisoare trimisă de monseniorul Sibilia cardinalului Pacelli, 18 februarie 1930).

[139] Informat de către monseniorul d'Herbigny de acest atac, Secretariatul de Stat nu a considerat oportună publicarea unei „replici" (*rettifica*) care putea „degenera într-o polemică". După cum se vede, atacurile sovietice împotriva Vaticanului referitoare la evrei sunt anterioare celui de-al Doilea Război Mondial.

lumea întreagă, era un război religios, condus îndeosebi împotriva catolicismului. Acesta era în principiu mesajul conținut în „Notă privind propaganda comunistă", trimisă tuturor nunțiilor în aprilie 1932. „Organizațiile partidului și directivele trimise liderilor lor repetă la nesfârșit că forța tuturor religiilor va fi distrusă dacă Biserica Catolică, respectiv Scaunul apostolic, va fi învins. Prin urmare, lupta este concentrată atât în Rusia, cât și în afara ei, împotriva a tot ceea ce este catolic, chiar dacă va fi nevoie să ne folosim de aliați provizorii precum sectele anticatolice, protestantismul militant, francmasoneria, liberalismul ateu și antireligios". Biserica era amenințată în mod direct. Iată de ce Sfântul Scaun dorea să fie informat „cu precizie" (*con esattezza*) de progresele și mijloacele propagandei comuniste în fiecare țară. Reprezentanții săi în străinătate au fost rugați să-i furnizeze cât mai curând posibil un raport detaliat în acest sens. Sarcina este „delicată și dificilă", scria cardinalul Pacelli, „dar necesară pentru salvarea sufletelor, a Bisericii și a societății".[140] Nunțiul la Paris, monseniorul Maglione, s-a adresat iezuiților Acțiunii Populare din Vanves.

Constituită la începutul secolului în urma enciclicii *Rerum novarum*[141] al lui Leon al XIII-lea, Acțiunea Populară a dezvoltat un interes cu totul particular pentru chestiunea comunismului începând din anii 1930, organizând conferințe, zile de studiu, cursuri de formare privind diverse aspecte ale realității sovietice. În publicațiile sale (*Acțiunea Populară*, dosarele Editions SPES), bolșevismul era prezentat ca „o religie inversă" cu dogmele sale (scrierile lui Marx și Engels[142]), Biserica sa (partidul), riturile

[140] Pacelli lui Maglione, 14 aprilie 1932.
[141] Leon al XIII-lea, *Rerum novarum,*
http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum.html
[142] Karl Marx, Friedrich Engels, *Manifeste du Parti communiste et Préfaces du „Manifeste",*
https://www.ucc.ie/archive/hdsp/Literature_collection/Manifest_French.pdf,

sale.[143] Este lesne de înțeles de ce nunțiul a apelat la directorul Acțiunii Populare, părintele Gustave Desbuquois, pentru a-i oferi un raport detaliat privind starea comunismului în Franța. Iezuitul a încercat din răsputeri să nu dramatizeze situația. În viziunea sa, comunismul francez nu conducea o campanie antireligioasă directă și declarată iar orice condamnare a comunismului ar fi fost considerată, în acel context, inoportună.

Manifestări oficiale, condamnări deschise împotriva comuniștilor, nu ar fi, credem noi, cu adevărat oportune în Franța. Observatori aflați în contact direct cu masele au relatat că la mulți comuniști se poate observa un fel de idealism (cu siguranță fals, incomplet, dar autentic), o ardoare a convingerilor, a dedicării și a acțiunii, care nu se regăsește în aceeași măsură și la socialiști, ca să vorbim doar de aceștia.[144]

Argumentația iezuitului era interesantă din două motive: pe de o parte, pentru că încerca să disocieze chestiunea comunismului francez de cea a comunismului rus; pe de altă parte, pentru că evidenția sinceritatea idealului a numeroși comuniști militanți. Faptul că acest raport a fost considerat „satisfăcător" la Roma (monseniorul d'Herbigny) indica o diferență de abordare și de percepție a fenomenului comunist.[145] În viziunea președintelui Comisiei pro Rusia, „lupta antireligioasă" a celor „fără Dumnezeu" nu a cruțat nicio țară, cu

[143] A se vedea Paul Droulers, *Politique sociale et christianisme. Le père Desbuquois et l'Action Populaire*, Vol. II (1919-1946), Paris 1981, https://books.google.ro/books?id=XDqijLu6tmAC&printsec=frontcover&dq=Le+p%C3%A8re+Desbuquois+et+l%27Action+Populaire&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjU1sr4p6HSAhXqB5oKHQPCAKwQ6AEIJjAA#v=onepage&q=Le%20p%C3%A8re%20Desbuquois%20et%20l%27Action%20Populaire&f=false,
L. Barde, *La menace du communise*, Action Populaire, Editions Spes, Paris, http://collections.mun.ca/PDFs/radical/LaMenaceduCommunisme.pdf

[144] Nota transmisă de Maglione lui Pacelli în data de 27 iunie 1932 părea „să reflecte exact situația comunismului în această națiune".

[145] Directorul Acțiunii Populare insista într-o nouă scrisoare trimisă lui Maglione (Vanves, 7 august 1932): „În mod evident, ar fi ușor de găsit exemple care să dea iluzia unui comunism francez violent orientat către ateism, către propaganda antireligioasă. Dar ar fi un tablou pe cât de inexact, pe atât de facil de realizat".

atât mai puțin Franța, comunismul aspirând la „cucerirea întregii lumi”. Această linie de fractură trecea chiar prin interiorul Societății lui Isus. În timp ce la Vanves iezuiții Acțiunii Populare încercau să analizeze comunismul plecând de la categoriile sociologice și economice, confrații romani de la *Civilta cattolica* nu încetau să-l considere, într-o perspectivă escatologică, ca ultima fațetă „demonică” a modernității disprețuite.

În acest context, trebuie menționată și inițiativa superiorului general al Societății lui Isus, părintele Ledochowski, de a crea, la Roma, pe lângă Institutul Pontifical Oriental, un Secretariat pentru ateism dotat cu un buletin informativ, *Lettres de Rome sur l'atheisme moderne* (Scrisori de la Roma privind ateismul modern), publicat în cinci limbi între 1935 și 1939. „Proiectul avea ceva grandios”, scria Giorgio Petracchi. Era vorba de a face din Roma centrul „Internaționalei Catolice”, precum Moscova era centrul Internaționalei ideologice și Geneva centrul politicii mondiale. Proiectul mobiliza tot ordinul.

Departe de a dori să se afilieze la una din organizațiile antibolșevice existente, precum Antanta internațională împotriva celei de-a Treia Internaționale, considerată nesigură din punct de vedere ideologic, deoarece Vaticanul lui Pius al XI-lea era de inspirație liberală protestantă, suveranul pontif s-a angajat în constituirea propriei sale rețele de informații și a încredințat sarcina iezuiților. „Era nevoie urgent de o publicație care să fie totodată catolică, internațională și să studieze în special ateismul militant”, scria în primul număr al *Scrisorilor de la Roma*, în mai 1935. Secretariatul, condus de părintele Joseph Ledit[146], un iezuit american de origine franceză, profesor de Istorie Rusă la Institutul Pontifical Oriental, a reunit în câțiva ani, cu ajutorul unei mici echipe de colaboratori (printre care și părintele iezuit

[146] Andrea Mariuzzo, *P. Joseph Ledit e le 'Lettres de Rome sur l'Athéisme Moderne'*, https://www.academia.edu/1659970/p._Joseph_Ledit_e_le_Lettres_de_Rome_sur_lAth%C3%A9isme_Moderne

german anti-nazist, Friedrich Muckermann[147]) o documentație impresionantă (reviste, broșuri, pliante) privind mișcarea comunistă internațională. O primă expoziție a acestui material a fost organizată la Russicum în 1936 (urmată de o a doua în 1938). Influența acestei rețele, despre care lipsește încă un studiu complet, nu a fost însă prea mare. În 1936, revista Secretariatului, *Lettres de Rome* număra puțin peste o mie de abonați. Spre acest mic grup de iezuiți își va îndrepta papa Pius al XI-lea atenția atunci când va publica o enciclică doctrinală împotriva comunismului ateu și fără Dumnezeu.

Infiltrarea comunismului în Franța va îngrijora mai ales Sfântul Scaun. În 1932, papa a cerut rectorului Institutului Catolic din Paris, monseniorul Alfred Baudrillart, să organizeze un concurs internațional de „romane antisovietice". Lansat oficial în ianuarie 1933, concursul a fost un succes. Peste o sută de romane, imprimate sau manuscrisuri, au fost analizate de juriu. În martie 1936, acesta s-a decis în favoarea unei opere apărute în Germania, papa acordând 85.000 de franci.[148] Cel mai mare motiv de neliniște rămânea vulnerabilitatea anumitor organe de presă catolice sau de inspirație catolică la propaganda comunistă. Două dintre aceste publicații au atras, încă de la înființare, atenția Sfântului Scaun: revista *Esprit*[149] fondată de Emmanuel Mounier

[147] Matteo Perrini, *„La via tedesca" di Friedrich Muckermann,* http://www.ccdc.it/UpLoadDocumenti/Muckermann.pdf,
Edmundas Gimžauskas, „The activities of Friedrich Muckermann in 1918-1919 in Vilnius: a significant application towards a civil society? (The phenomenon of the Christian Workers League)", *Lithuanian Historical Studies,* nr. 18 (2013), http://talpykla.istorija.lt/bitstream/handle/99999/1096/Lithuanian%20historical%20studies%2018_67-103_.pdf?sequence=1&isAllowed=y

[148] Romanul premiat a fost cel scris de Alia Rachmanova care a apărut în traducere franceză la Plon sub titlul *La fabrique des hommes nouveaux* (Paris 1936).

[149] Guy Coq, *ESPRIT comme préparation des chemins vers Vatican II?* http://www.emmanuel-mounier.org/wp-content/uploads/2014/01/ESPRIT-comme-pr%C3%A9paration-des-chemins-vers-Vatican-II%C2%A0.pdf,
Numerele revistei *Esprit*, din 1934 până în prezent, pot fi consultate gratuit la adresa: http://www.esprit.presse.fr/,

în octombrie 1932 și hebdomadarul *Sept*[150] fondat de dominicanii din Juivisy în martie 1934. Ambele ilustrau acest melanj de atracție și repulsie față de comunism care caracteriza noua generație de intelectuali catolici din anii 1930. Denumind revista *Esprit*, Mounier și amicii săi voiau să marcheze respingerea lor față de orice formă de materialism, indiferent că era de dreapta sau de stânga și dorința lor de a promova o „revoluție spirituală" diferită de „revoluția materială" preconizată de comuniști. Dar în același timp această aspirație la o „ordine nouă" fondată pe „supremația spiritualului", atât de dragă lui Jacques Maritain, vehicula o critică de fond a societății burgheze care însoțea critica marxistă a alienării naturii umane în economia capitalistă. *Esprit* încerca, pe scurt, „să nu confunde gândirea lui Marx ca persoană cu cea a marxismului contemporan" (Michel Winock). Începând din 1935, publicația se va ralia celor care vedeau în marxism o formă de umanism pe baza redescoperirii faimoaselor „manuscrise din 1844"[151] ale tânărului Marx (publicate pentru prima dată în 1932).

Dar a existat și o altă influență asupra căreia merită să ne oprim, căci a condiționat într-o mare măsură atitudinea revistei față de comunism la începuturile sale: aceea a filosofului rus Nikolai Berdiaev și a unui mic grup de gânditori ruși emigranți. Fondatorul *Esprit* l-a întâlnit pe filosoful rus în cadrul unei

---

R. William Rauch, *Politics and Belief in Contemporary France: Emmanuel Mounier and Christian Democracy*,
1932-1950, Haga 1972,
https://books.google.ro/books?id=CgDxCAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Politics+and+Belief+in+Contemporary+France:+Emmanuel+Mounier+and+Christian+democracy+1932-1950&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiG-bKc-KPSAhVIDcAKHdTTB7YQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Politics%20and%20Belief%20in%20Contemporary%20France%3A%20Emmanuel%20Mounier%20and%20Christian%20democracy%201932-1950&f=false

[150] *Sept: l'hebdomadaire du temps present*, Paris, 3/03/1934,
http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k65563243/f7.image.r=Sept%201934-1937.langFR

[151] Karl Marx, *Manuscrits de 1844*,
https://www.marxists.org/francais/marx/works/1844/00/km18440000/index.htm

întâlniri organizate de Maritain, la Meudon.[152] Tot prin intermediul lui Maritain și al lui Berdiaev, Mounier a intrat la rândul său în contact cu „o grupare a tinerilor ruși, a căror poziție era similară cu cea a publicației *Esprit*, și care a publicat două periodice numite *Demain* și *Affirmations"*. Raliindu-se curentelor așa-zis „postrevoluționare" ale emigrației, tinerii ruși de care vorbea Maritain împărtășeau cu Berdiaev această idee conform căreia revoluția rusă nu a avut loc pentru a combate filosofia materialistă, precum considerau partizanii contra-revoluției, ci pentru a o „depăși", spiritualizând-o. „Noi încercăm să facem marele nostru popor să înțeleagă că o seceră și un ciocan, oricât ar fi de excelente ca unelte, nu sunt suficiente pentru a face natura să triumfe. Căci până la urmă, spiritul omului este cel care celebrează toate victoriile […] printr-un suflu de proveniență divină". Scopul lor era acela de a promova o revoluție autentică fondată pe supremația spiritualului. Articolul lui Nikolai Berdiaev, „Adevărul și minciuna comunismului", publicat în primul număr al revistei, avea în acest context aspecte programatice: „era vorba de a „degaja eroarea" acestei părți de adevăr pe care comunismul o purta în el și care impresiona masele. Lansarea, în martie 1934, a unei noi rubrici intitulate „Cronicile URSS", încredințată membrilor grupului postrevoluționar al revistei *Affirmations* (1933), mergea în sensul aplicării acestui program. Printre membrii acestui grup, se detașa figura lui Helene Iswolsky, autoarea lucrării *Omul 1936 în Rusia sovietică* (1936), care va deveni principala informatoare a *Esprit* privind chestiunile ruse între 1934 și 1938. Răspândirea acestor idei în paginile revistei va contribui la alimentarea suspiciunilor nunțiaturii cu privire la aceasta. În primăvara lui 1933, după publicarea numărului intitulat „Ruptură între ordinea creștină și dezordinea instaurată", nunțiul Maglione atrăgea atenția arhiepiscopului Parisului asupra revistei *Esprit* „care colaborează

[152] Referitor la întâlnirea filosofului rus cu Maritain, a se vedea capitolul precedent.

cu catolici". „Am găsit, pe lângă articole excelente, și articole care merită nu doar să fie dezaprobate, ci și condamnate".[153] Răspunsul arhiepiscopului a fost destul de rezervat: după anchetă, cardinalul Verdier nu a mai considerat oportun să intervină în mod public și a propus să lase *Esprit* „să-și continue pentru moment apostolatul și încercarea sa de afirmare". Această mișcare „bine dirijată", nu putea oare „să readucă în cadrul Bisericii o parte a tineretului intelectual al țării noastre?"[154] Același tip de argumente se regăsea și într-o încercare de apărare a publicației adresată nunțiului, trei ani mai târziu, elaborată de către părintele Bernadot, fondatorul revistei *La Vie intellectuelle*[155] și al hebdomadarului *Sept*: „O condamnare a *Esprit* ar fi interpretată ca o dezaprobare a nunțiaturii voastre și a propriei noastre mișcări din Juvisy. Fără îndoială, *Esprit* trebuie să fie supravegheată, dar trebuie ținut cont și de faptul că lucrarea sa este importantă pentru gândirea catolică actuală, în special în raporturile sale cu comunismul".[156] Revista lui Emmanuel Mounier era strâns legată de publicațiile dominicane din Juvisy.

Spre deosebire de *Esprit*, hebdomadarul *Sept* primise, încă de la lansarea sa în martie 1934, toate aprobările ecleziastice. Papa Pius al XI-lea în persoană dăduse „*via libera*" fondatorului său, părintele Bernadot, pentru publicarea unui hebdomadar care „să trezească în suflete sensul Bisericii".[157] *Sept* se dorea „deasupra partidelor", dar „nu era indiferent la viața publică". Scopul său era de a realiza „ordinea catolică":

Sept dorește să realizeze în Franța ordinea catolică. Ceea ce ne unește este mai puternic decât ceea ce ne desparte: catolicii din Franța, prin respectul reciproc față de o justă libertate în

[153] Maglione, vicarului general Dupin, 19 aprilie 1933.
[154] Dupin lui Maglione, 14 iunie 1933.
[155] Antonin Gilbert Sertillanges, *La vie intellectuelle; son esprit, ses conditions, ses methods*, Paris 1921, https://ia600504.us.archive.org/0/items/lavieintellectue00sert/lavieintellectue00sert.pdf
[156] Notă din 29 mai 1936.
[157] Pacelli lui Maglione, 2 februarie 1934.

materie politică, trebuie să fie uniți pentru a lucra împreună la triumful credinței lor. (broșura de propagandă).

Dominicanii revendicau, de asemenea, un puternic interes pentru chestiunile ruse: centrul lor de studii Istina, stabilit la Lille, era specializat în studiul gândirii ruse.[158] În ceea ce privește *La Vie intellectuelle*, revistă fondată în octombrie 1928 pentru a combate influența maurasismului[159] în mediile catolice după

[158] Centrul a publicat, din 1934, o revistă *Rusia și Creștinătatea*, care va deveni revista *Istina* în 1954.

[159] Charles Maurras, *La politique religieuse*, Paris 1912, https://ia800302.us.archive.org/31/items/lapolitiquerelig00maur/lapolitiquerelig00maur.pdf,
Idem, L'Action française et la religion catholique: les éléments d'une imposture, agressions libérales, démocratiques, sillonistes: les maîtres de l'Action française, l'Action française et la morale, Paris 1913, https://ia801403.us.archive.org/12/items/lactionfranais00maur/lactionfranais00maur.pdf,
Idem, Le pape, la guerre et la paix, Paris 1917, https://ia601406.us.archive.org/1/items/lepapelaguerreet00mauruoft/lepapelaguerreet00mauruoft.pdf,
Idem, Le dilemme de Marc Sangnier; essai sur la démocratie religieuse, Paris 1907, https://ia600301.us.archive.org/21/items/ledilemmedemarcs00maur/ledilemmedemarcs00maur.pdf,
Albert Thibaudet, *Les idées de Charles Maurras*, Paris 1920, https://ia800208.us.archive.org/15/items/lesidesdecharl00thib/lesidesdecharl00thib.pdf,
Achille Segard, *Les hommes d'action; Charles Maurras et les idées royalistes*, Paris 1919, https://ia800206.us.archive.org/32/items/leshommesdaction00sguoft/leshommesdaction00sguoft.pdf,
Pedro Descoqs, *A travers l'oeuvre de M. Ch. Maurras*, Paris 1913, https://ia600500.us.archive.org/20/items/traversloeuvrede00desc/traversloeuvrede00desc.pdf,
Michel Leymarie, Olivier Dard, Jeanyves Guérin, *Maurrassisme et littérature: L'Action française. Culture, société, politique*, Paris 2012, https://books.google.ro/books?id=-1iN4K7GY9UC&printsec=frontcover&dq=Maurrassisme+et+litt%C3%A9rature:+L%27Action+fran%C3%A7aise.+Culture,+soci%C3%A9t%C3%A9,+politique+Michel+Leymarie,+Olivier+Dard,+Jeanyves+Gu%C3%A9rin&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj_s565p7XSAhVFshQKHQo_ClgQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Maurrassisme%20et%20litt%C3%A9rature%3A%20L%27Action%20fran%C3%A7aise.%20Culture%2C%20soci%C3%A9t%C3%A9%2C%20politique%20Michel%20Leymarie%2C%20Olivier%20Dard%2C%20Jeanyves%20Gu%C3%A9rin&f=false,

condamnarea Acțiunii Franceze, a creat o rubrică special consacrată marxismului.[160] *Sept* publica, la rândul său, o serie de articole, începând din 1935, ale unui tânăr lider al Acțiunii

---

Michael Sutton, *Nationalism, Positivism and Catholicism: The Politics of Charles Maurras and French Catholics 1890-1914*, Cambridge 1982, https://books.google.ro/books?id=jnfNkgTdcvcC&printsec=frontcover&dq=Nationalism,+Positivism+and+Catholicism:+The+Politics+of+Charles+Maurras+and+french+catholics+1890-1914+Michael+Sutton&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjL9bX9hfXSAhVHWBQKHSHVB5sQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Nationalism%2C%20Positivism%20and%20Catholicism%3A%20The%20Politics%20of%20Charles%20Maurras%20and%20french%20catholics%201890-1914%20Michael%20Sutton&f=false

[160] André Laudouze, *Dominicains français et Action française, 1899-1940: Maurras au couvent*, Paris 1989, https://books.google.ro/books?id=PbspaBeRM2sC&printsec=frontcover&dq=Dominicains+fran%C3%A7ais+et+Action+fran%C3%A7aise,+1899-1940:+Maurras+au+couvent&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjK1Kmn8KXSAhWEQBQKHUWlC_cQ6AEIJDAA#v=onepage&q=Dominicains%20fran%C3%A7ais%20et%20Action%20fran%C3%A7aise%2C%201899-1940%3A%20Maurras%20au%20couvent&f=false,
Oscar L. Arnal, *Ambivalent Alliance: The Catholic Church and the Action Française, 1899-1939*, Pittsburgh 1985, https://books.google.ro/books?id=zGdLhKl6EcIC&printsec=frontcover&dq=Ambivalent+Alliance:+The+Catholic+Church+and+the+Action+Fran%C3%A7aise,+1899-1939&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi7yaK79KXSAhWqCcAKHVPCDR0Q6AEIIzAA#v=onepage&q=Ambivalent%20Alliance%3A%20The%20Catholic%20Church%20and%20the%20Action%20Fran%C3%A7aise%2C%201899-1939&f=false,
Michel Leymarie, Jacques Prévotat , *L' Action française: culture, société, politique*, Paris 2008, https://books.google.ro/books?id=ayZ3BF3h6OcC&pg=PA5&dq=L%27+Action+fran%C3%A7aise:+culture,+soci%C3%A9t%C3%A9,+politique+Michel+Leymarie,+Jacques+Pr%C3%A9votat&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiDp9HAprXSAhWCuxQKHXnBCzoQ6AEILzAB#v=onepage&q=L%27%20Action%20fran%C3%A7aise%3A%20culture%2C%20soci%C3%A9t%C3%A9%2C%20politique%20Michel%20Leymarie%2C%20Jacques%20Pr%C3%A9votat&f=false,
Eugen Weber, *Action Française: Royalism and Reaction in Twentieth Century France,* California 1962, https://books.google.ro/books?id=y4CaAAAAIAAJ&printsec=frontcover&dq=Action+Fran%C3%83%C2%A7aise:+Royalism+and+Reaction+in+Twentieth+Century+France+Eugen+Weber&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiqrKGXqLXSAhXLERQKHQvHDGQQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Action%20Fran%C3%83%C2%A7aise%3A%20Royalism%20and%20Reaction%20in%20Twentieth%20Century%20France%20Eugen%20Weber&f=false

Catolice a Tineretului Francez, Marc Scherrer, privind imposibilitatea unei alianțe între catolici și comuniști.[161] În ciuda fidelității sale afișate față de directivele magisteriului, hebdomadarul dominican a făcut de la început obiectul criticilor. Linia de imparțialitate care fusese stabilită inițial, părea dificil de respectat în contextul polarizării ideologice extreme care se crease în Franța în urma evenimentelor din 6 februarie 1934. În iunie, *Sept* publica o scrisoare a unui cleric din Roubaix în care invita catolicii francezi să adere la Partidul Democrat Popular (PDP), singurul, în viziunea sa, care se inspira cu adevărat „din principiile creștine în acțiunea sa politică". Scrisoarea a fost denunțată la Sfântul Oficiu: „Reprezintă un act de gravă nesupunere față de directivele pontificale privind neutralitatea politică impusă liderilor Acțiunii catolice." scria într-o notă nesemnată, dar atribuită părintelui Garrigou-Lagrange, datată la 15 august 1934. Chestiunea nu a avut urmări, cel puțin pe moment, dar lăsa să se întrevadă deja, o iritare care n-a făcut decât să se amplifice în lunile următoare și a condus în cele din urmă la suprimarea hebdomadarului în august 1937.[162] Părintele Chenu, regent al studiilor[163] la Saulchoir, însărcinat cu „controlul intelectual" al revistelor dominicane din Franța, evoca răspândirea unui sentiment de „jenă" față de acestea din urmă, într-o scrisoare adresată maestrului general în februarie 1935:

Nu am nicio ezitare în privința liniei doctrinale a acestor reviste, nici nu mă îndoiesc de aprobările romane, care le conferă o garanție. Dar persoanele care au acumulat averi, în

[161] Aceste articole reluate în broșură sub titlul *Comuniști și catolici: întâlniri imposibile* (Juvisy, 1936), vor primi felicitări din partea Secretariatului de Stat în octombrie 1936.
[162] Magali Della Sudda, „La suppression de l'hebdomadaire dominicain Sept. Immixtion du Vatican dans les affaires françaises (1936-1937) ?", *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, Vol. 4, nr. 104 (2009), pp. 29-44, https://www.cairn.info/revue-vingtieme-siecle-revue-d-histoire-2009-4-page-29.htm
[163] Regentul de studii este persoana însărcinată cu animarea și susținerea vieții intelectuale dintr-o anumită provincie, a vieții de studiu. Nu doar pentru frații aflați în formare, ci și pentru instituțiile intelectuale ale provinciei, centrele de studii și revistele care aparțin provinciei ca de exemplu revistele de științe filosofice și teologice.

curiile pontificale sau în altă parte, legate de oportunisme pe care le numesc prudență sau de rutine mentale, pe care le învăluie în adevăr, noi le găsim jenante. Nu avem nimic de denunțat, în fond, și recunoaștem; dar noi ne jenăm iar ei se agață de frânturi de cuvinte sau spun precum acel episcop: „Dominicanilor, voi spuneți adevărul cu prea multă candoare." La care eu am răspuns: „Dar, Excelență, ne-ați făcut un compliment! Candor lucis aeternae…"[164]

Opozițiile față de *Sept* și de revistele din Juvisy veneau în special din mediile dreptei catolice, precum Federația Națională Catolică (FNC) a generalului Castelnau, fiind exprimate de unii lideri ai săi fixați pe doctrinele Acțiunii franceze sau, în orice caz, pe conservatorismul social cel mai limitat. Directorul revistei, părintele Bernadot, nu și-a ascuns „iritarea" față de această situație într-o scrisoare adresată lui Pius al XI-lea, în septembrie 1935, cu ocazia celei de-a șaptea aniversări a fondării revistei *La Vie intellectuelle*. „Ne cerem scuze că vorbim atât de liber, dar este dureros și iritant că aceia care sunt în poziția de a ajuta cel mai mult la răspândirea doctrinei Bisericii, sunt cei care o înțeleg și o susțin cel mai puțin, dacă nici măcar ei nu se opun."[165] Pentru părintele Bernadot, nu era vorba de a lăsa comuniștilor „beneficiul exclusiv din a se dedica salvării săracilor".[166] S-a putut constata clar că „anticomunismul pozitiv", ai cărui promotori se doreau a fi dominicanii din Juvisy, a pierdut o bună parte din forța sa de convingere la Roma după sosirea Frontului Popular la putere în Franța și declanșarea războiului civil spaniol. Interzicerea revistei *Terre nouvelle*, în iulie 1936, avea, din acest punct de vedere, valoare de avertisment.

[164] Scrisoare datată la 28 februarie 1935, M. G. Gillet.
[165] Scrisoarea, datată la 15 septembrie a fost transmisă de către Maglione lui Pacelli la 5 noiembrie anul următor. El sugera să nu se menționeze explicit hebdomadarul în scrisoarea pe care Sfântul Părinte ar fi putut să o adreseze părintelui Bernadot cu ocazia celei de-a șaptea aniversări a fondării revistei *La Vie intellectuelle*.
[166] Notă a părintelui Bernadot deja citată din 29 mai 1936.

Lansată în mai 1935, revista *Terre nouvelle*, „organ al creștinilor revoluționari", dorea „să reconcilieze marxismul și creștinismul" după o idee a redactorului său șef, Maurice Laudrain, un fost silonist[167] provenit din rândurile Tineretului Catolic.[168] Mai mult decât conținutul revistei, coperta sa extrem de „provocatoare", reproducând o cruce mare roșie barată de seceră și ciocan, l-a scandalizat pe nunțiul Maglione, care a cerut imediat arhiepiscopului Parisului să ia măsurile necesare pentru a opri răspândirea sa în mediile catolice.[169] În februarie 1936, după mai multe luni de „nehotărâre" regretabilă, Consiliul de vigilență al arhiepiscopului s-a decis în cele din urmă să publice un comunicat cu titlul „Comunism și catolicism" (*Săptămâna religioasă*, 15 februarie 1936), în care se afirma că revista *Terre nouvelle* nu poate fi considerată o publicație catolică".[170] Avertismentul autorității diocezane a fost considerat insuficient la Roma: „Sfântul Părinte, preocupat pe bună dreptate de

[167] Partizan al mișcării Sillon, fondată în 1894 de Marc Sangnier.
Mai multe numere ale publicației Sillon pot fi găsite la adresa:
http://gallica.bnf.fr/services/engine/search/sru?operation=searchRetrieve&version=1.2&collapsing=disabled&query=%28gallica%20all%20%22marc%20sangnier%22%29%20and%20arkPress%20all%20%22cb328683032_date%22&rk=21459;2,
Emmanuel Barbier, Les erreurs du Sillon: histoire documentaire, Paris 1906,
http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k813073.r=marc%20sangnier?rk=42918;4,
Idem, Les idées du Sillon: étude critique (3e édition revue et augmentée), Paris 1905,
http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k55447889.r=marc%20sangnier?rk=150215;2,
Idem, La décadence du Sillon: histoire documentaire, Paris 1908,
http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5684183h.r=marc%20sangnier?rk=278971;2

[168] Yvon Tranvouez, *Catholiques d'abord: approches du mouvement catholique en France (XIXe-XXe siècle),*
Paris 1988, pp. 173-174,
https://books.google.ro/books?id=98i_s6K8ZiAC&printsec=frontcover&dq=tranvouez+Catholiques+d%27abord:+approches+du+mouvement+catholique+en+France+(XIXe-XXe+siecle)&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj5uoy57KXSAhVHWBQKHTbVBAsQ6AEIITAA#v=onepage&q=tranvouez%20Catholiques%20d%27abord%3A%20approches%20du%20mouvement%20catholique%20en%20France%20(XIXe-XXe%20siecle)&f=false

[169] Raportul adresat de către Maglione lui Pacelli, la cererea acestuia din urmă, este datat la 9 septembrie 1935.

[170] *Ibidem.*

răspândirea unor astfel de idei în interiorul maselor catolice, a considerat de cuviință să adopte o măsură mai generală și mai radicală", scria cardinalul Pacelli, vizibil deranjat de situație, monseniorului Maglione în data de 17 februarie 1936.[171] Papa însuși și-a exprimat îngrijorarea față de infiltrarea comunismului în mediile ecleziastice, în timpul unei audiențe cu rectorul Seminarului francez din Roma, părintele Jean-Baptiste Frey, câteva zile mai târziu: „Nu este posibilă nicio alianță între Dumnezeu și rău. Iar bolșevismul este domnia răului, domnia Satanei. Pare a fi într-adevăr Antichristul." Evocând cazul revistei *Terre nouvelle,* suveranul pontif a adăugat: „Aceste reviste sunt citite și își propagă veninul." Congregația Sfântului Oficiu a fost, între timp, însărcinată cu instrumentarea chestiunii. Unul dintre calificatorii săi francezi, părintele Charles Maignen, procurator al Fraților Saint-Vincent-de-Paul, a denunțat, într-o notă datată la 18 noiembrie 1935, pericolele unei propagande destinate a pune bazele unei alianțe a forțelor catolice cu stânga socialistă și comunistă în Franța.

Această propagandă este cu atât mai periculoasă cu cât se infiltrează în publicațiile cele mai apreciate în lumea religioasă, o idee condamnată de altfel în enciclica Quadragesimo Anno[172]*, conform căreia socialismul și chiar comunismul ar putea fi acceptate, cel puțin într-o anumită măsură, de către catolici dacă s-ar putea separa revendicările pur sociale ale acestor sisteme de anticlericalism și ateism, care nu au, de fapt, nicio legătură necesară și logică cu acestea.*

Însărcinat cu elaborarea unui *votum*, rectorul Seminarului francez a devenit ecoul preocupărilor lui Pius al XI-lea, evocând „o tentativă de dezagregare a spiritelor, chiar și a celor ecleziastice", și a solicitat interzicerea unei reviste care permitea

[171] *Ibidem.*
[172] Papa Pius al XI-lea, *Quadragesimo Anno*, https://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19310515_quadragesimo-anno.html

„propagandei *Umanității* să se infiltreze în seminarii, în cercurile de studii, printre intelectualii bine-intenționați”.[173] În timp ce cardinalul Verdier, indicat public de Maurice Laudrain în răspunsul său la comunicatul din 15 februarie[174], părea să aștepte „o intervenție de la Roma”, cardinalul Maglione, în schimb, aștepta o reacție din partea arhiepiscopului Parisului. Sfaturile de moderare a nunțiului, înlocuit în funcțiile sale din Paris de către monseniorul Valerio Valeri, n-au fost suficiente pentru a stopa acțiunile periodicului. În timp ce secretarul general al Partidului Comunist, Maurice Thorez lansa apelul său catolicilor în ajunul alegerilor din mai 1936, directorul *Terre nouvelle* i-a invitat fără menajamente „să voteze roșu”: „Acești camarazi trebuie votați, fără a ne preocupa de convingerea lor filosofică, nu mai mult decât ne preocupăm de religia demolatorului de ruine și a constructorului de case noi.”[175] Exemplul său a fost urmat și de alți catolici: Robert Honnent în revista *Europe*, Martin Chauffier în hebdomadarul *Vendredi*. Paharul se umpluse. Trebuia acționat, și repede. După ce Pius al XI-lea a amintit că „primul pericol, cel mai mare și cel mai generalizat, este cu siguranță comunismul în toate formele sale” (discurs la inaugurarea Expoziției mondiale a presei catolice, 12 mai 1936), cardinalii Congregației Sfântului Oficiu au decis interzicerea revistei. Decretul datat la 23 iulie punea în gardă credincioșii „împotriva tuturor cărților, publicațiilor, jurnalelor, periodicelor și a altor scrieri care apără într-un mod insidios (sub pretextul unei cooperări amicale în domeniul operelor de caritate) colaborarea catolicilor cu partizanii comunismului” (*cum communism asseclis*). Revista *Terre nouvelle*, principala vizată de către decret, nu a fost singura în cauză. Consultanții papei atrăseseră atenția și asupra revistei

[173] Conform cuvintelor lui Henri Massis redate într-un articol din *La Croix* din 12 iunie 1935. *Votumul* părintelui Frey era datat la 4 martie 1936.
[174] „Am trecut la acțiune doar atunci când ortodoxia catolică a acestor doctrine ne-a fost garantată în mod oficial de către arhiepiscopul Parisului” (articol citat în raportul trimis de Maglione lui Sbaretti, 28 martie 1936).
[175] *Terre nouvelle*, aprilie 1936.

Esprit din cauza cititorilor săi, care făceau parte în principal din mediile intelectuale, dar și asupra publicațiilor *L'Aube*, *Vendredi* și *Sept*, „considerate catolice" (*votum* al cardinalului Canali). În acel moment, toată presa catolică de stânga, calificată drept „democratică avansată", se găsea în colimatorul Sfântului Oficiu, începând din mai 1936.[176]

Condamnarea doctrinală a comunismului

În acest context a luat naștere, la Vatican, ideea de a publica o enciclică doctrinală împotriva comunismului. Momentul a fost extrem de important. Strategia „frontului popular", adoptată în cadrul celui de-al șaptelea congres al Comintern în iulie-august 1935, începea să-și arate roadele odată cu sosirea stângii la putere în Franța. În Uniunea Sovietică, noua Constituție din 1936 restrângea și mai mult libertatea credincioșilor, în timp ce „libertatea propagandei antireligioase era recunoscută pentru toți cetățenii" (art. 124)[177] Primul care a evocat deschis ideea unei astfel de enciclice a fost, se pare, părintele Ledochowski, într-o scrisoare trimisă papei Pius al XI-lea, în aprilie 1936. Generalul iezuiților propunea organizarea rezistenței catolicilor din întreaga lume față de „propaganda ateistă a Moscovei" dat fiind că aceasta din urmă devenea mai abilă și mai perfidă, spunând „tot adevărul" despre natura comunismului și „ororile comise" în numele său din Rusia până în Mexic, trecând prin Spania. „Sanctitatea Voastră îmi va ierta îndrăzneală și dacă crede oportună scrierea unei astfel de

[176] În mai 1936, după publicarea pamfletului lui Pierre-Henri Simon, *Les Catholiques, la Politique et l'Argent* în colecția „Esprit", condamnarea revistei lui Emmanuel Mounier, era considerată „iminentă" în mediile romane (Maritain lui Mounier, 23 mai 1936.

[177] „Art. 124. Pentru a asigura cetățenilor libertatea de conștiință, Biserica în URSS este separată de stat și școala de Biserică. Libertatea de a exercita cultul religios și libertatea de propagandă sunt recunoscute tuturor cetățenilor."

enciclice, v-am putea oferi materiale utile provenind din diverse țări.” Propunerea iezuitului nu va rămâne fără reacție, după cum se va vedea. Superiorul general al Societății lui Isus nu trebuia însă să ignore lucrările unei comisii a Sfântului Oficiu, compusă parțial din teologi iezuiți, care se angajase în condamnarea unei alte erezii a epocii: cea a național-socialismului păgân.[178]

Sosirea lui Hitler la putere în Germania, în ianuarie 1933, a determinat episcopii germani să suspende provizoriu anatemele lansate precedent împotriva ideologiei naziste. Dorința declarată a noului cancelar de a apăra moștenirea creștină a Germaniei și a combate bolșevismul l-a impresionat în mod favorabil pe Pius al XI-lea. Suveranul pontif a mărturisit ambasadorului Franței, François Charles-Roux că „și-a modificat opinia despre Hitler în urma afirmațiilor făcute despre comunism”.[179] Vigilența față de

[178] John Yeowell, *Odinisme et christianisme sous le IIIe Reich: la croix gammée contre l'irminsul*, Paris 1998,
https://books.google.ro/books?id=R_HcM5HeicEC&printsec=frontcover&dq=Odinisme+et+christianisme+sous+le+IIIe+Reich:+la+croix+gamm%C3%A9e+contre+l%27irminsul&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjs0anTiKfSAhXubZoKHberAj8Q6AEIIzAA#v=onepage&q=Odinisme%20et%20christianisme%20sous%20le%20IIIe%20Reich%3A%20la%20croix%20gamm%C3%A9e%20contre%20l%27irminsul&f=false,
Raymond Martin, *Le National socialisme hitlérien: Une dictature populaire*, Paris 1959,
https://books.google.ro/books?id=3xkVcavQ0IUC&pg=PA45&dq=Le+National+socialisme+hitl%C3%A9rien:+Une+dictature+populaire&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj0oeebiafSAhUDJ5oKHS6HBiAQ6AEIJjAA#v=onepage&q=Le%20National%20socialisme%20hitl%C3%A9rien%3A%20Une%20dictature%20populaire&f=false

[179] Charles-Roux lui Bonnet, 7 martie 1933, citat în: Philippe Chenaux, *Pie XII: diplomate et pasteur*,
Paris 2003, p. 185
https://books.google.ro/books?id=08V1_MN6MykC&printsec=frontcover&dq=chenaux+pie+xii+diplomate+et+pasteur&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwih8pvC7qbSAhWCbhQKHR4VCkQQ6AEIITAA#v=onepage&q=chenaux%20pie%20xii%20diplomate%20et%20pasteur&f=false,
Hilaire Yves-Marie, „Le Saint-Siège et la France, 1932- 1939. Charles-Roux, un ambassadeur de politique étrangère”, *Achille Ratti, pape Pie XI, Publications de l'École française de Rome*, Vol. 223, nr. 1, pp. 765-773,
http://www.persee.fr/doc/efr_0223-5099_1996_act_223_1_5058,
Richard Steigmann-Gall, *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity, 1919-1945*, Cambridge 2003,

nazism a rămas totuși vie la Roma în ciuda concordatului semnat în iulie 1933 între Sfântul Scaun și Reich.[180] Interzicerea în februarie 1934, a două lucrări majore ale propagandei naziste, *Der Mythus des 20. Jahrhunderts* (1930) a lui Alfred Rosenberg[181] și *Die Deutsche Nationalkirche* (1933) a lui Ernst

---

https://books.google.ro/books?id=RreXLeUG_AIC&printsec=frontcover&dq=The+Holy+Reich:+Nazi+Conceptions+of+Christianity,+1919-1945+By+Richard+Steigmann-Gall&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwii5bah7L_SAhUqCpoKHbFLCRUQ6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Holy%20Reich%3A%20Nazi%20Conceptions%20of%20Christianity%2C%201919-1945%20By%20Richard%20Steigmann-Gall&f=false,
Richard Weikart, *Hitler's Religion: The Twisted Beliefs that Drove the Third Reich*, Washington 2016,
https://books.google.ro/books?id=wnJIDQAAQBAJ&pg=PT4&dq=Hitler%27s+Religion:+The+Twisted+Beliefs+that+Drove+the+Third+Reich+Richard+Weikart+2016&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjJg-m47b_SAhXjA5oKHSToBr8Q6AEIIzAA#v=onepage&q=Hitler%27s%20Religion%3A%20The%20Twisted%20Beliefs%20that%20Drove%20the%20Third%20Reich%20Richard%20Weikart%202016&f=false,
Marc-André Charguéraud, *Les papes, Hitler et la shoah: 1932-1945*, Geneva 2002,
https://books.google.ro/books?id=j7OXKoT5sKUC&printsec=frontcover&dq=Les+papes,+Hitler+et+la+shoah:+1932-1945+Marc-Andr%C3%A9+Chargu%C3%A9raud&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiD48X61MzSAhUDDxoKHShGADQQ6AEIJjAA#v=onepage&q=Les%20papes%2C%20Hitler%20et%20la%20shoah%3A%201932-1945%20Marc-Andr%C3%A9%20Chargu%C3%A9raud&f=false
[180] *Concordato fra la Santa Sede ed il Reich Germanico*,
http://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/archivio/documents/rc_seg-st_19330720_santa-sede-germania_it.html
Idem (limba engleză),
http://www.concordatwatch.eu/kb-1211.834,
Gregory S. Paul, „The Great Scandal: Christianity' s Role in the Rise of the Nazis –Part II", *Free Inquiry*, Vol. 24, nr. 6, (decembrie 2003/ianuarie 2004),
http://www.humanizm.net.pl/gregory2.pdf,
Hubert Wolf, *Pope and Devil: The Vatican's Archives and the Third Reich*, Harvard 2010,
https://books.google.ro/books?id=AxpU0ex09JEC&printsec=frontcover&dq=Pope+and+Devil:+The+Vatican%27s+Archives+and+the+Third+Reich&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwif8POjlK7SAhXEAcAKHVbbBNcQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Pope%20and%20Devil%3A%20The%20Vatican%27s%20Archives%20and%20the%20Third%20Reich&f=false
[181] Alfred Rosenberg, *Der Mythus Des 20 Jahrhunderts*, München 1934,
https://ia800204.us.archive.org/18/items/DerMythusDes20Jahrhunderts/DerMythusDes20.Jahrhunderts.pdf

Bergmann, manifesta fără ambiguitate această dorință de fermitate pe plan doctrinal.[182] În luna octombrie a aceluiași an, Congregația Sfântului Oficiu a fost luată prin surprindere de un raport trimis de unul dintre consultanții săi, episcopul austriac Alois Hudal, rector al colegiului german Santa Maria dell'Anima (după 1923). Deși simpatiza noul regim și dorea să stabilească cele mai bune relații cu acesta, monseniorul Hudal a denunțat pericolele rasismului, ale naționalismului radical și ale totalitarismului de stat, cerând condamnarea celor trei erezii moderne, „fie printr-o enciclică, fie printr-un Syllabus modern analog ca formă cu cel al papei Pius al IX-lea".[183] După ce a luat cunoștință de acest raport, Pius al XI-lea a decis să încredințeze studiul acestei „chestiuni delicate" iezuiților. Trei teologi ai Societății lui Isus și-au luat astfel angajamentul de a elabora un document sub forma unui catalog de propuneri de condamnat privind naționalismul (opt propuneri), cultul rasei (24 de propuneri) și totalitarismul (15 propuneri).[184]

Intrarea în scenă a Secretariatului de Stat, ținut până atunci pe margine, se va demonstra a fi determinantă. Monseniorul Domenico Tardini[185] explica într-un *votum* datat la 20 aprilie 1936, că era fără îndoială oportună condamnarea „celor mai grave și mai periculoase erori" ale naționalismului rasist, dar

[182] Decret din 7 februarie 1934.
[183] Hudal lui Sbaretti, secretar al Congregației Sfântului Oficiu, 7 octombrie 1934.
[184] John Pollard, *The Papacy in the Age of Totalitarianism, 1914-1958,* Oxford 2014, https://books.google.ro/books?id=MHObBQAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=John+Pollard,+The+Papacy+in+the+Age+of+Totalitarianism&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi-4dTqkqfSAhVJQBQKHYffC8wQ6AEIIzAA#v=onepage&q=John%20Pollard%2C%20The%20Papacy%20in%20the%20Age%20of%20Totalitarianism&f=false
[185] Carlo Felice Casula, „Il cardinale Domenico Tardini", *Publications de l'École française de Rome*, nr. 113 (1989), Le deuxième Concile du Vatican (1959-1965), Actes du colloque organisé par l'École française de Rome en collaboration avec l'Université de Lille III, l'Istituto per le scienze religiose de Bologne et le Dipartimento di studi storici del Medioevo e dell'età contemporanea de l'Università di Roma-La Sapienza (Rome 28-30 mai 1986), Rome: École Française de Rome, 1989, pp. 207-227, http://www.persee.fr/doc/efr_0000-0000_1989_act_113_1_3372

nu trebuia uitat nici comunismul. Lumea era împărțită în două tabere: naționalismul și comunismul. Trebuia evitat, prin urmare, cu orice preț ca o „eventuală condamnare" a magisteriului să apară „drept un gest de inspirație politică" în favoarea uneia dintre cele două tabere (cum se întâmpla în cazul comunismului). Cel mai bun mod de a evita această „capcană" era de a condamna ambele sisteme. „Amândouă au numeroase puncte comune", scria prelatul, vizibil sub influența anumitor studii privind legătura dintre cele două totalitarisme. Forma acestei condamnări putea fi aceea pe care au utilizat-o Pius al IX-lea (împotriva liberalismului) și Pius al X-lea (împotriva modernismului), adică o enciclică cu caracter doctrinal urmată (sau precedată) de un catalog a erorilor care trebuiau condamnate.

Pe baza acestor observații, a fost constituită o nouă comisie în data de 29 aprilie 1936.[186] Aceasta avea misiunea de a se interesa în egală măsură de „studiul comunismului" – ceea ce, s-a văzut, nu fusese cazul până la acea dată –, și de a pregăti un document în două părți conținând, prima parte, expunerea erorilor și a doctrinei catolice, iar cea de-a doua, lista propunerilor eronate care trebuiau condamnate. Membrilor săi le-a fost recomandat să se limiteze „la erorile fundamentale, fără a include erorile evident false și blasfematorii" și de a adopta o formulare cât mai clară și mai exactă, „evitând o terminologie prea scolastică, greu de înțeles pentru marele public". După ce s-a reunit de mai multe ori (de șapte ori între mai și iunie 1936), comisia a elaborat un proiect de decret în patru părți care viza condamnarea rasismului, hipernaționalismului, comunismului și totalitarismului, dar care nu a fost niciodată publicat.

Solicitați să se pronunțe în privința oportunității unei astfel de condamnări în noiembrie 1936, cardinalii Sfântului Oficiu au considerat că era mai bine, date fiind circumstanțele, să

[186] Membrii acestei comisii erau următorii: monseniorul Ottaviani (evaluator), Ruffini, Tardini, Perugini, Parente; părinții Gillet (dominican), Chagnon, Herman, Hürth, Ledit (toți iezuiți).

se abțină de la o condamnare. Totuși, au recunoscut utilitatea unui act al magisteriului destinat „punerii în gardă a credincioșilor împotriva erorilor comunismului". Pius al XI-lea le-a aprobat decizia și a promis că „va exista o reacție și din partea sa". Strategia prudenței părea să fie cea mai potrivită: nu mai era cazul unei „lovituri" (Peter Godman) împotriva ereziilor epocii. Patru luni mai târziu a fost publicată enciclica *Divini Redemptoris* (19 martie 1937), care condamna comunismul ateu definit ca „intrinsec pervers". Documentele conservate în arhivele vaticane, accesibile în prezent, permit o viziune mai clară asupra genezei acestui text major, punând în evidență două elemente esențiale: concurența între două proiecte, unul de inspirație doctrinală, altul mai politic, și rolul decisiv al papei Pius al XI-lea în pregătirea enciclicii.

Primul proiect, datat la 6 ianuarie 1937, era realizat de Sfântul Oficiu și se înscria în linia dreaptă a lucrărilor anterioare ale Congregației. Autorul său era monseniorul Alfredo Ottaviani[187], un jurist format la școala lui Apolinar, substitut la Secretariatul de Stat vreme îndelungată, căruia i se datorează publicarea unei manual de drept canonic, care condamna

[187] *A brief critical study of the new order of mass. Also known as "The Ottaviani Intervention",*
https://ia801205.us.archive.org/29/items/brief_critical_study_of_the_new_order_of_mass-ottaviani-intervention/brief_critical_study_of_the_new_order_of_mass-ottaviani-intervention.pdf,
Heribert Franz Koeck, „A paradigmatic change: religious liberty from Alfredo Ottaviani to *Dignitatis Humanae*", *Revista Persona y Derecho*, nr. 65 (2011),
https://www.unav.edu/publicaciones/revistas/index.php/persona-y-derecho/article/view/3173/2950,
Alfredo Ottaviani, *Duties Of The Catholic State,*
https://ia601208.us.archive.org/1/items/DutiesOfTheCatholicStateOttavianiCard.Alfredo4570/Duties%20of%20the%20Catholic%20State%20-%20Ottaviani,%20Card.%20Alfredo_4570.pdf,
Idem, „Iglesia y estado: algunos problemas actuales a la luz del magisterio de Pio XII", *Tomado de Cristiandad,* nr. 221-222, 1953,
http://www.statveritas.com.ar/Doctrina/Iglesia_y_Estado_-_Algunos_problemas_actuales_a_la_luz_del_Magisterio_de_Pio_XII(Cardenal_Alfredo_Ottaviani).pdf

pretențiile totalitare ale statului modern pe baza scrierilor lui Mussolini, Hitler și Rosenberg. Textul insista mult asupra caracterului „religios" al comunismului, care nu era doar, „cum au crezut mulți și continuă să creadă în mod eronat", un simplu sistem economic sau o formă politică pură, căci, dacă ar fi fost așa, Biserica putea foarte bine să acționeze pentru îndeplinirea „misiunii sale divine", cum a făcut și cu alte regimuri, cu condiția să nu-i încalce „libertatea de acțiune" și să respecte „drepturile lui Dumnezeu și ale omului". Dacă bolșevismul avea un caracter anticreștin, aceasta era din cauza faptului că avea drept fundament o doctrină filosofică, marxismul, care apăra un „materialism social" fondat pe primatul condițiilor economice. „Pentru un astfel de sistem, creștinismul este prezentat ca o religie a claselor privilegiate și Biserica precum inamicul progresului". Prin urmare, dacă Biserica Catolică era inamicul care trebuia învins în viziunea comunismului, atunci era recomandat ca toate părțile interesate în combaterea acestui sistem să se alieze cu Biserica. Proiectul pregătit de Sfântul Oficiu făcea apel, implicit, la constituirea unui front anticomunist care să depășească „frontierele Bisericii vizibile" și să unească toți oamenii "credincioși sau necredincioși", „dar care doresc să ducă o viață în concordanță cu demnitatea umană și cu adevărata umanitate". Această strategie a „meterezei" (*baluardo*), caracteristică dreptului curial după cel de-al Doilea Război Mondial, va atinge apogeul prin publicarea faimosului decret al Sfântului Oficiu din 1 iulie 1949 care interzicea orice colaborare cu comuniștii, în caz contrar fiind aplicate măsuri care mergeau până la excomunicare. Înainte de a fi anticomunistă, Biserica era antitotalitară: promova existența unor valori morale comune, dincolo de barierele confesionale și religioase. Dar nu acest proiect a fost cel care a atras cel mai mult atenția papei Pius al XI-lea.

Al doilea proiect, pregătit de o mică echipă de iezuiți reuniți la Roma în jurul părintelui Ledochowski, i-a parvenit

suveranului pontif în februarie 1937. Textul acestui proiect nu a fost păstrat în arhive, dar diverse alte documente permit o viziune mai clară asupra aportului specific al Societății lui Isus și a superiorului său general la redactarea enciclicii. Pentru iezuiții romani, spre deosebire de Sfântul Oficiu, comunismul era, dacă nu singurul, cel puțin principalul pericol pentru Biserică. Ideea unei oarecare legături între cele două totalitarisme, nu era prezentă în studiul lor. Abordarea fenomenului comunist se dorea a fi mai mult politică decât doctrinală, mai puțin fondată pe texte și mai mult pe fapte: „Trebuie evitat a se da impresia, larg răspândită, că Biserica se mulțumește doar să folosească cuvinte frumoase, fără a face și fapte", scria părintele Ledochowski într-o notă adresată papei. Pentru ei, obiectul enciclicii nu era atât doctrina marxist-leninistă, cu presupunerile sale filosofice materialiste, cât sistemul comunist în sine aplicat în Uniunea Sovietică și care aspira să se extindă în întreaga lume. Pentru aceasta, aveau la dispoziție o documentație vastă despre ateism colectată de Secretariatul roman. Că a fost vorba de părintele Joseph Ledit sau de părintele Friedrich Muckermann, clericii solicitați să lucreze la pregătirea enciclicii făceau parte din echipa publicației *Lettres de Rome* (Scrisori de la Roma).[188] Doar părintele Gustave Desbuquois, convocat de urgență la Roma la începutul lunii februarie, venea din exterior. Conform biografului său, el a reușit, nu fără dificultate, să reechilibreze proiectul care era, din punctul său de vedere, „prea negativist".[189]

Viziunea directorului Acțiunii Populare în raport cu realitatea pericolului comunist era, după cum s-a văzut, mai moderată decât cea a superiorului general al iezuiților. În timpul unei reuniuni a directorilor revistei desfășurată la Roma, în mai

[188] Conform mărturiei ulterioare a părintelui Ledit, părintele Muckermann a fost cel însărcinat cu activitatea de redactare (scrisoare din 8 august 1964).

[189] Despre rolul părintelui Debusquois, a se vedea lucrarea lui P. Droulers (nota 140), pp. 196-197.
În iunie 1936, Acțiunea Populară a lansat o vastă „anchetă privind comunismul", care va fi răspândită în peste 10.000 de exemplare (Paris, 1937).

1936, cu ocazia Expoziției mondiale a presei catolice, directorul Acțiunii Populare a fost respins în mod violent de iezuit pentru că a îndrăznit să sugereze posibilitatea unui dialog cu comuniștii.[190] Un alt punct de divergență între cei doi era legat de rolul evreilor în mișcarea comunistă internațională. „Ni s-a părut necesar să inserăm într-o astfel de enciclică, chiar și într-o manieră voalată sau aluzivă, un pasaj referitor la influența evreiască, având în vedere faptul că mințile din spatele comunismului (Marx, Lasalle, etc.) erau evrei, mișcarea comunistă din Rusia a fost instrumentată de evrei iar cei mai activi partizani și promotori ai propagandei comuniste sunt tot evreii". În privința acestui punct precis, suveranul pontif va rămâne rezervat.[191]

Enciclica *Divini Redemptoris*, publicată în latină în data de 19 martie 1937, ziua sfântului Iosif, patronul spiritual al muncitorilor, purta înainte de toate, marca papei Pius al XI-lea. Textul pregătit de iezuiți s-a inspirat „în mod fidel" din directivele care le-au fost comunicate de papa în două scheme

[190] *Ibidem*, pp. 191-192.

[191] Pe marginea textului, papa a scris: „de verificat", ceea ce era o manieră de a-și marca distanțele față de antisemitismul obsesiv al părintelui Ledochowski. Biograful părintelui Desbuquois a atribuit acestuia din urmă suprimarea pasajului privind evreii în textul final (P. Droulers, p. 197).
Menahem Macina, *Les Églises et les juifs (1933-1945). Impuissance ou indifférence chrétiennes?*,
https://www.academia.edu/8762905/Les_%C3%89glises_et_les_juifs_1933-1945_._Impuissance_ou_indiff%C3%A9rence_chr%C3%A9tiennes_
Michael R. Marrus, „The Vatican on racism and antisemitism, 1938-39; a new look at a might have been", David Cesarani, *Holocaust: Responses to the persecution and mass murder of the Jews*, 2004,
https://books.google.ro/books?id=3mamLUa4qnkC&printsec=frontcover&dq=Holocaust:+Responses+to+the+persecution+and+mass+murder+of+the+Jews,+Volume+6&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjBsPTlv6nSAhUGvRQKHQfqABAQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Holocaust%3A%20Responses%20to%20the%20persecution%20and%20mass%20murder%20of%20the%20Jews%2C%20Volume%206&f=false,
Raffaella Perin, *Chiesa cattolica verso ebrei e protestanti da Pio X a Pio XI*, Cap. III. „Il pontificato di Pio XI. Chiesa cattolica, antisemitismo e razzismo tra gli anni Venti e Trenta", Padova 2010,
pp. 149-245,
http://paduaresearch.cab.unipd.it/2423/1/tesi_finale_Perin.pdf

dictate secretarului său, monseniorul Confalonieri, și transmise de acesta din urmă superiorului general al Societății lui Isus. Structura generală a enciclicii, divizată în cinci părți, este chiar cea indicată de Pius al XI-lea.[192] Prima parte amintește atitudinea fermă a Bisericii față de comunism după Pius al IX-lea și Leon al XIII-lea până la acțiunile pontificatului prezent (la acel moment). A doua prezintă doctrina și consecințele negative ale comunismului. A treia expune doctrina socială a Bisericii Catolice. A patra indică remediile și mijloacele pentru a combate acest flagel. A cincea evocă toate forțele morale și spirituale (clerul, Acțiunea Catolică[193], statul creștin) chemate să colaboreze la această „lucrare mondială de salvare". Enciclica se termină printr-un apel la comuniști pentru „a abandona această cale alunecoasă care îi va conduce pe toți la o catastrofă" (nr. 80). Posteritatea a reținut mai ales afirmația de la sfârșitul celei de-a patra părți: „Comunismul este intrinsec pervers și nu poate fi acceptată niciun fel de colaborare cu acesta din partea oricui vrea

[192] *Schema generale per la redazione di una Enciclica Pontificia sul Comunismo*.
[193] Joseph Debès, *Naissance de l'Action catholique ouvrière*, Paris 1982, https://books.google.ro/books?id=LoAF45IQefUC&pg=PA9&dq=Naissance+de+l%27Action+catholique+ouvri%C3%A8re+Joseph+Deb%C3%A8s&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjfwovEq67SAhXFDpoKHRb0ACMQ6AEIJDAA#v=onepage&q=Naissance%20de%20l%27Action%20catholique%20ouvri%C3%A8re%20Joseph%20Deb%C3%A8s&f=false,
Bruno Duriez, „La différenciation des engagements: l'Action catholique ouvrière entre radicalisme politique et conformisme religieux", Magali Della Sudda, Yann Raison du Cleuziou, *Porter les Évangiles au monde: les logiques religieuses d'engagements politiques des catholiques au XXe siècle*, AFSP, Toulouse 2007, http://www.afsp.msh-paris.fr/congres2007/ateliers/textes/at17duriez.pdf,
Daniela Turco, *Benedetta differenza: Uno studio su Azione Cattolica, Agesci, Rinnovamento nello Spirito Santo*, Roma 2017, https://books.google.ro/books?id=pLZADgAAQBAJ&pg=PP1&dq=Benedetta+differenza:+Uno+studio+su+Azione+Cattolica,+Agesci,+Rinnovamento+nello+spirito+santo+prefazione+di+salvatore+abbruzzese+By+Daniela+Turco&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj8nPmh3drSAhUB2BoKHaDfCekQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Benedetta%20differenza%3A%20Uno%20studio%20su%20Azione%20Cattolica%2C%20Agesci%2C%20Rinnovamento%20nello%20spirito%20santo%20prefazione%20di%20salvatore%20abbruzzese%20By%20Daniela%20Turco&f=false

să salveze civilizația creștină" (nr. 58). În realitate, textul se dorea mai mult „pozitiv" decât „negativ": acesta trasa contururile unei noi ordini sociale creștine fondate pe principiile morale catolice. Acest aspect, mai mult pastoral decât dogmatic, va fi cel pe care papa va încerca să-l facă să prevaleze, în directivele date episcopatului francez aflat în vizită la Roma în ultimele luni ale anului 1937, cu riscul de a se lovi de o lipsă de înțelegere și de a crea confuzie în cadrul unei părți a opiniei catolice.[194]

A accepta „mâna întinsă"?

„Enciclica fascistă": sub acest titlu, al unui articol apărut în publicația *Le Populaire* scris de Andre Leroux, reprezentant al presei Frontului Popular, a fost primită publicarea enciclicii papale împotriva comunismului. Nu trebuie uitată nici publicarea, cu câteva zile înainte de apariția *Divini Redemptoris,* a unei alte enciclice, în germană, orientată împotriva păgânismului și a fundamentelor sale neo-păgâne, *Mit brennender Sorge* (14 martie 1937).[195] Pregătită în cel mai mare secret de către cardinalul Pacelli, enciclica împotriva nazismului a fost publicată în urma vizitei la Roma, în ianuarie 1937, a principalilor responsabili ai Bisericii germane (cardinalii Bertram, Faulhaber și Schulte, și doi

[194] Paul Misner, *Catholic Labor Movements in Europe, Social Thought and Action, 1914-1965*, 2015, https://books.google.ro/books?id=7un7CQAAQBAJ&pg=PR3&dq=Catholic+Labor+Movements+in+Europe+By+Paul+Misner+Social+Thought+and+Action,+1914-1965,&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwirgPPCk-DSAhUEaxQKHXcuDNwQ6AEIGDAA#v=onepage&q=Catholic%20Labor%20Movements%20in%20Europe%20By%20Paul%20Misner%20Social%20Thought%20and%20Action%2C%201914-1965%2C&f=false

[195] Papa Pius al XI-lea, *Mit brennender Sorge*, 14 martie 1937, http://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_14031937_mit-brennender-sorge.html

episcopi antinaziști, von Galen de Münster și von Preysing de Berlin). Întrebați cum ar trebui acționat în fața gravității persecuțiilor suferite de Biserică în Germania[196], s-au pronunțat unanim în favoarea „unei enciclice papale cu caracter doctrinal”.[197] Enciclica, fondată pe un prim proiect elaborat la cererea lui Pacelli de către arhiepiscopul de München, Faulhaber, nu avea nimic de-a face cu lucrările comisiei Sfântului Oficiu evocate mai sus. Prima parte, centrată pe concordat și pe nerespectarea sa de către autoritățile Reich-ului, purta marca personală (stil, argumentație) a secretarului de stat al lui Pius al XI-lea: dacă „arborele păcii plantat în pământul german nu a produs roadele așteptate”, vina nu aparținea Sfântului Scaun, rămas fidel tratatelor, ci „celeilalte părți contractante”. A doua parte a enciclicii relua liniile principale ale proiectului Faulhaber, denunțând incompatibilitatea nazismului cu adevărurile esențiale ale credinței creștine: divinizarea poporului, a rasei sau a statului „printr-un cult idolatric”, naționalizarea religiei și a moralei, profanarea conceptelor religioase fundamentale (revelație, credință, imortalitate, păcat originar).

Datată la 14 martie, dar trimisă din data de 10 tuturor episcopilor prin intermediul nunțiaturii, enciclica a fost citită în toate bisericile germane în duminica Floriilor, la 21 martie 1937. Impactul său asupra conștiințelor, în ciuda eforturilor depuse de

[196] John S. Conway, *The Nazi Persecution of the Churches, 1933-1945*, Vancouver 1968,
https://books.google.ro/books?id=RyiCgoA-IYwC&printsec=frontcover&dq=The+Nazi+Persecution+of+the+Churches,+1933-1945++John+S.+Conway&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjKm7aCjavSAhXDFywKHXh-BC4Q6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Nazi%20Persecution%20of%20the%20Churches%2C%201933-1945%20%20John%20S.%20Conway&f=false

[197] Philippe Chenaux, *Pie XII: diplomate et pasteur*, Paris 2003, p. 215,
https://books.google.ro/books?id=08V1_MN6MykC&printsec=frontcover&dq=Pie+XII:+diplomate+et+pasteur+Philippe+Chenaux&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiGnsmrw4PSAhWGvRQKHe4iCS4Q6AEILzAA#v=onepage&q=Pie%20XII%3A%20diplomate%20et%20pasteur%20Philippe%20Chenaux&f=false

poliția nazistă pentru a împiedica răspândirea, a fost considerabil. În schimb, atacurile stângii franceze împotriva atitudinii pretins „filo-fasciste" a papalității nu au fost bine primite la Roma. Publicând aproape simultan cele două enciclice împotriva comunismului și a nazismului, Pius al XI-a a dorit să marcheze preocuparea sa de a nu lăsa Biserica să se înroleze într-o cruciadă cu sens unic. Nazismul și derivatele sale nu era mai puțin important decât comunismul, cele două ideologii care își disputau supremația asupra popoarelor din Europa fiind expresia aceluiași rău totalitar.

Președintele Consiliului francez, socialistul Leon Blum și-a prezentat scuzele în fața nunțiului la Paris, monseniorul Valerio Valeri, pentru articolul ofensator publicat în *Le Populaire*.[198] Relațiile între cei doi păreau a fi dintre cele mai cordiale. Încă de la prima lor întâlnire, liderul Frontului Popular a declarat nunțiului că „el cunoștea bine enciclicile cu caracter social ale suveranilor pontifi" și că ajunsese chiar să apere pozițiile internaționaliste ale Sfântului Scaun în fața Camerei „împotriva unor catolici naționaliști".[199] Erau trimise semnale privind o posibilă colaborare între catolici și Frontul Popular.[200] Atunci când Blum a conferit un caracter public acestei oferte de colaborare, declarațiile sale au fost considerate scandaloase. Interviul acordat de către liderul socialist publicației *Sept* (19 februarie 1937) va provoca, câteva luni mai târziu, suprimarea hebdomadarului dominican.

---

[198] Informat cu titlu confidențial de publicarea celor două enciclice de către ambasadorul Charles-Roux, se considera parțial responsabil pentru că nu a comunicat informația autorului articolului (Valeri lui Pacelli, 12 mai 1937).
[199] Valeri lui Pacelli, 21 august 1936.
[200] Paul Christophe, *1936: les catholiques et le Front populaire,* Paris 1986, https://books.google.ro/books?id=2AT0UdtmI_MC&printsec=frontcover&dq=1936:+les+catholiques+et+le+Front+populaire+By+Paul+Christophe+les+editions+ouvrieres&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjm3-js2O3SAhVjF8AKHdB8CXwQ6AEIGjAA#v=onepage&q=1936%3A%20les%20catholiques%20et%20le%20Front%20populaire%20By%20Paul%20Christophe%20les%20editions%20ouvrieres&f=false

Până la această dată, publicația nu avusese motive serioase de îngrijorare, în ciuda atacurilor regulate din partea presei naționaliste de dreapta. Pozițiile sale împotriva „cruciadei franchiste", diferite de poziția oficială a Sfântului Scaun, i-au adus câteva avertismente. Declanșarea războiului civil spaniol i-a agravat situația și mai mult. În timp ce cazurile de profanare religioasă din partea comuniștilor se multiplicau, sporind în Franța teama de extindere a valului de anticlericalism care inflama Spania[201], mai multe personalități catolice franceze (monseniorul Neveu, Charles Loiseau, filosoful Jacques Chevalier) au împărtășit Vaticanului motivele lor de îngrijorare cu privire la o anumită parte a presei catolice (*Aube, Sept, Esprit*), prea favorabilă, în viziunea lor, unei înțelegeri cu comunismul. În mai 1937, secretarul Congregației Sfântului Oficiu, cardinalul Sbaretti, scria nunțiului apostolic în Franța, monseniorul Valeri pentru a-i cere, în baza unui decret al Congregației din 14 aprilie anul precedent, de a efectua o anchetă amplă privind periodicul dominican. Scrisoarea a devenit ecoul acuzațiilor aduse împotriva presei catolice franceze, despre care se spunea că are „o tendință democratică avansată":

Se poate constata cu ușurință în aceste publicații (periodice sau cotidiane), existența unor moduri de exprimare, modalități de a atrage (chiar și cu cele mai bune intenții) săracii amăgiți de falsele doctrine sociale extremiste, fiind legitim să ne întrebăm dacă efectul unei astfel de atitudini nu este acela de a confirma adversarii în propriile lor concepții eronate, ca și cum ar fi găsit în catolicii în chestiune niște timizi aliați pentru

[201] Cristóbal Robles Muñoz, *La Santa Sede y la II República (1934-1939): Paz o Victoria*, Madrid 2016, https://books.google.ro/books?id=i5wODQAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=La+Santa+Sede+y+la+II+Rep%C3%BAblica+(1934-1939):+Paz+o+Victoria+2%C2%AA+Edici%C3%B3n&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjepYWDrqvSAhXFFZoKHcBFAgsQ6AEIIzAA#v=onepage&q=La%20Santa%20Sede%20y%20la%20II%20Rep%C3%BAblica%20(1934-1939)%3A%20Paz%20o%20Victoria%202%C2%AA%20Edici%C3%B3n&f=false

instaurarea unei „noi ordini", căreia nu i-am putea atribui, cu siguranță, calificativul de creștină.

Raportul nunțiaturii evoca un sentiment de „generozitate exagerată" printre colaboratorii hebdomadarului cu privire la socialism și comunism care îi făcea să recunoască, „sub o doctrină pe care o considerau inacceptabilă, o tendință profund umană și dezinteresată pentru binele clasei muncitoare". Reprezentantul Sfântului Scaun s-a arătat ostil unei condamnări în vederea schimbării atitudinii constatate în ultimul timp.[202] Însă nu s-a ținut cont de opinia sa. În cadrul reuniunii din 14 iulie 1937, cardinalii Consiliului Suprem au adoptat un decret care recomanda suprimarea hebodmadarului *Sept* („*Quod ephemeridem* Sept *supprimatur*") și trimiterea în Franța a doi delegați ai Sfântului Oficiu pentru a urmări ancheta efectuată asupra altor periodice. Cum se poate explica această respingere a poziției nunțiului? Coincidența datelor între călătoria în Franța (Lisieux, Paris) a cardinalului Pacelli (9-13 iulie) și adoptarea decretului Sfântului Oficiu (14 iulie) a intrigat istoricii. Deși declarase ambasadorului Charles-Roux „că a fost total străin de chestiune", cardinalul Pacelli nu a ezitat să se adreseze, în discursul său susținut în catedrala Notre-Dame la 13 iulie 1937, „acestor spirite înflăcărate, acestor inimi generoase și sincere" care, în „elanul impetuos al preocupărilor lor sociale, riscă să ignore barierele dincolo de care adevărul cedează locul erorii, zelul devine fanatism și reforma oportună se transformă în revoluție".[203] A fost luată decizia de a nu se face public decretul privind Ordinul Predicatorilor.

Informat despre sentință, maestrul general al Ordinului, părintele Martin-Stanislas Gillet, a fost însărcinat cu „executarea

[202] Valeri lui Sbaretti, 25 iunie 1937.

[203] În dosarul păstrat în arhivele Sfântului Oficiu, se găsește un număr al publicației *France réelle*, (8 iulie 1937), hebdomadar de tendință regalistă și maurasiană, care relatează vizita secretarului de stat a lui Pius al XI-lea la Lisieux și denunță pozițiile publicației *Sept* și pretenția sa de a „ghida" conștiințele catolice.

promptă" a acesteia.[204] Cu câteva luni în urmă, părintele Gillet jucase rolul de avocat într-o operațiune politică vizând îndepărtarea „bolșevicilor" de la putere în Franța prin intermediul unei alianțe între catolici și radicali pe baza unui „program spiritual comun, național și antibolșevist".[205] O lună mai târziu, el informa Sfântul Oficiu despre dispariția efectivă a hebdomadarului *Sept* din „motive economice". „Altfel am risca să suscităm polemici aprinse și să mărim și mai mult diviziunea între catolici", scria maestrul general care se temea de reacțiile negative ale cardinalilor de Paris și de Lille și ale altor episcopi francezi care au susținut publicația.[206] Dosarul păstrat în arhivele Sfântului Oficiu nu conține nicio dovadă a acestei dezaprobării, cu excepția unei note a arhiepiscopului de Toulouse, monseniorul Saliege, care descria „emoția considerabilă cauzată de dispariția bruscă a hebdomadarului *Sept* în mediile cele mai loiale directivelor pontificale". După ce a făcut elogiul publicației care reușise, datorită atitudinii sale „noi și curajoase" și „echipei remarcabile de laici cu care a colaborat (Mauriac, Gilson, Maritain, etc.)" să capteze și interesul mediilor non-catolice, inclusiv al celor guvernamentale, eminentul prelat își punea întrebări în privința condițiilor misterioase ale unei dispariții care a deconcertat publicul catolic și a încurajat mediile extremei drepte. „Dispariția sa, concluziona arhiepiscopul, privează mediile catolice de unicul hebdomadar care se putea opune publicațiilor păgâne și pornografice, precum *Candide* și *Gringoire*, printre cititori numărându-se chiar și familii catolice."[207]

Sentimentele de nemulțumire și dezaprobare se vor intensifica în ultimele luni ale anului 1937: este suficient să

[204] Sbaretti lui Gillet, 24 iulie 1937.
[205] *Essai d'un rapport sur un projet d'entente anticommuniste entre catholiques et radicaux en France*, Sainte Sabine, 30 octombrie 1936.
[206] Gillet lui Sbaretti, 30 august 1937.
[207] Nota monseniorului Saliege privind dispariția *Sept*, remisă monseniorului Ottaviani la sfârșitul lui octombrie 1937.

amintim articolul în care se făcea apel la ordine, publicat în *Osservatore Romano* (14 noiembrie) de către părintele Mariano Cordovani, maestru al Sacre-Palais ori faimosul „Par notre faute" (Din vina noastră) de Henri Guillemin, completat de un altul semnat de *Christianus* (Etienne Borne) intitulat „L'Eglise, corps de péché" (Biserica, corpul păcatului) în *La Vie intellectualle* (10 septembrie).[208]

Situația Bisericii Franței îl afecta foarte mult pe Pius al XI-lea. Papa a aprobat măsurile de interzicere a publicațiilor *Terre nouvelle* și *Sept* doar pentru că se temea de efectele perverse ale propagandei comuniste în lumea catolică. El nu dorea însă să rămână fixat în această atitudine negativă. Sosirea la Roma, în noiembrie 1937, a mai multor episcopi francezi i-a oferit ocazia de a face auzită o altă voce, mai pastorală, în răspunsul pe care Biserica trebuia să-l ofere „mâinii întinse" a comuniștilor. În cadrul unui miting de amploare care a avut loc la Paris, la 27 octombrie 1937, secretarul general al Partidului Comunist Francez, Maurice Thorez a relansat ideea unei posibil acord între catolici și comuniști pe fondul implicării sociale. Putea Biserica să refuze pur și simplu „mâna întinsă" oferită de comuniști? O astfel de atitudine de refuz nu ar fi fost contrară spiritului Evangheliei? Papa a mărturisit cardinalului Pacelli intențiile sale:

„Noi acceptăm mâna pe care ne-o întindeți și vi-o oferim și noi pe a noastră, pentru că avem dreptul și datoria de a respecta

[208] Articolul se referea în mod direct la „moartea lui *Sept*" și îl aducea în discuție pe cenzorul revistei („cenzorul ar trebui să cenzureze") care nu era nimeni altul decât părintele Chenu.
Andre Charron, *Les Catholiques Face a Latheisme Contemporain*, Montreal 1973, https://books.google.ro/books?id=NV6ekHLYJHIC&pg=PA126&dq=par+notre+faute+henri+guillemin&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiKi-7Hs67SAhUMSJoKHX-YC9YQ6AEIWDAH#v=onepage&q=par%20notre%20faute%20henri%20guillemin&f=false

cuvintele Domnului nostru Isus: *venite a me, omens qui laboratis et onerati estis, et ego reciam vos*."[209]

Dacă episcopatul francez se decidea să acționeze în acest sens, fără o confuzie ideologică și fără „a face un compromis cu privire la principiile pe care toată lumea le cunoaște și le recunoaște Bisericii Catolice", ar fi însemnat că este sigur de interpretarea gândirii Sfântului Părinte, care ar fi fost aceeași cu gândirea lui Isus Cristos. Când au auzit aceste cuvinte pronunțate chiar de Pius al XI-lea, nu le-a venit să creadă urechilor. Sosiți de puțin timp în Franța, l-au căutat pe nunțiu pentru a obține confirmarea acestor afirmații.[210] Răspunsul Secretariatului de Stat era cel puțin jenant: „Nu este vorba de o idee fixă, ci de un simplu mod de gândire al Sfântului Părinte, inspirat de dorința de a oferi sufletelor amăgite de eroarea comunistă mijloacele de salvare a căror depozitară este Biserica."[211] Papa a revenit în alocuțiunea sa susținută la Sacré-College, la 15 decembrie 1937. „Să acceptăm deci mâna întinsă": în acești termeni lapidari, un dominican francez, părintele M.-M. Gorce, fără a se consulta în prealabil cu superiorii săi, a comentat afirmațiile făcute de papa episcopilor francezi într-o scrisoare publicată în *L'Ordre* (18 decembrie 1937). „'Să acceptăm mâna întinsă' a spus papa", titra *L'Humanité*, bazându-se pe comentariul dominicanului. Avusese loc o schimbare a poziției Sfântului Scaun cu privire la comunism? Chestiunea a creat o criză în mediile dreptei catolice. Vice-președintele Federației Naționale Catolice, Jean Le Cour Grandmaison, a scris nunțiului pentru a-i cere să dezmintă „zvonurile care atribuiau Sfântului Părinte o schimbare notabilă de atitudine față de comunism". Mesajul de Crăciun al cardinalului Verdier a devenit la rândul său ecoul cuvintelor papei:

[209] Audiență din 6 noiembrie 1937.
[210] Valeri lui Pacelli, 10 noiembrie 1937.
[211] Pacelli lui Valeri, 26 noiembrie 1937.

Medicul bun nu refuză mâna care îi este întinsă de durere. Păstorul bun din Evanghelie are mai multă grijă de oaia rătăcită decât de celelalte nouăzeci și nouă rămase în staul. Da, trebuie ca, în mod nobil, creștinește, cu o infinită caritate, să răspundem celor care, de departe, ne-au chemat.[212]

Declarațiile arhiepiscopului de Paris, care conțineau o referință explicită la enciclica *Divini Redemptoris,* introdusă la cererea cardinalului Pacelli prin intermediul nunțiaturii, nu au fost suficiente să aplaneze controversa.[213] A fost nevoie de o intervenție a publicației *Osservatore Romano* (29 decembrie 1937), mai exact a directorului său, contele Dalla Torre, care să amintească imposibilitatea unei înțelegeri, chiar și limitată la „realizări practice" cu comuniștii, pentru a încheia provizoriu dezbaterea. Cardinalii Gerlier (Lyon) și Lienart (Lille) s-au implicat la rândul lor pentru a relativiza afirmațiile arhiepiscopului de Paris. Secretariatul de Stat a făcut tot posibilul pentru a limita la maximum efectul declarațiilor papale: „pentru ca bunătatea și caritatea față de rătăciți, care l-au inspirat pe Sfântul Părinte să nu fie înțelese ca o absurdă raliere la erorile pe care le promovează".[214] Această distincție între „rătăciți" și „erori" va fi reluată de către papa Ioan al XXIII-lea și va deschide calea, după cum vom vedea, înaintea conciliului, către dialog cu lumea ateismului. Ar fi cel puțin exagerat să se considere că a existat o schimbare de strategie a papalității în lupta sa împotriva totalitarismelor.[215] Manifestând o sensibilitate atât de crescută

[212] „Dans son message de Noël, le cardinal Verdier exprime la pensée du Pape sur le geste politique communiste de la 'main tendue'", *Journal de Roubaix,* nr. 357, 23 decembrie 1937,
http://www.bn-r.fr/presse/pdf/PRA_JRX/PDF/1937/PRA_JRX_19371223_001.pdf
[213] „Pius al XI-lea acceptă mâna întinsă catolicilor", scria, de exemplu, Jacques Duclos în *L'Humanite* din 24 decembrie 1937.
[214] Pacelli lui Valeri, 4 ianuarie 1938.
[215] Cum susține de exemplu Emma Fattorini, Hitler, *Mussolini and the Vatican: Pope Pius XI and the speech that was never made*, Cambridge 2011,
https://books.google.ro/books?id=edBVpLxF2XAC&printsec=frontcover&dq=Hitler,+Mussolini+and+the+Vatican:+Pope+Pius+XI+and+the+Speech+That+was+never+mad

față de preocupările sociale ale catolicilor francezi care promovau o atitudine de deschidere față de comunism, se poate spune că Pius al XI-lea n-a fost niciodată ferm convins de gravitatea pericolului roșu.

Fără a exagera, se poate spune că în anii 1936-1937, au fost aplicate două strategii fondate pe două viziuni diferite asupra rolului și intereselor Bisericii într-o lume căzută pradă delirului ideologiilor totalitare: prima, romană, care se va implementa în timpul pontificatului lui Pius al XII-lea, reunind toate forțele conservatoare în numele apărării creștinătății împotriva comunismului; a doua, franceză, care insista în schimb pe căutarea noilor solidarități fondate pe o înțelegere mai autentică a exigențelor creștine în ordinea politică și socială. Această incompatibilitate de viziune și această diferență de strategie vor sta la originea unei serii de crize, în anii 1940-1950, între Roma și Paris.[216]

---

e+emma+fattorini&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwii1sSMw_vRAhVlCpoKHU0pC3cQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Hitler%2C%20Mussolini%20and%20the%20Vatican%3A%20Pope%20Pius%20XI%20and%20the%20Speech%20That%20was%20never%20made%20emma%20fattorini&f=false

[216] Stewart A. Stehlin, *Weimar and the Vatican, 1919-1933: German-Vatican Diplomatic Relations in the Interwar Years,* Princeton 1983, https://books.google.ro/books?id=L9__AwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Weimar+and+the+Vatican,+1919-1933:+German-Vatican+Diplomatic+Relations+in+the+interwar+years&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiYi9Kd5a3SAhWiJ8AKHeBgANwQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Weimar%20and%20the%20Vatican%2C%201919-1933%3A%20German-Vatican%20Diplomatic%20Relations%20in%20the%20interwar%20years&f=false,
Peter Godman, *Hitler and the Vatican: Inside the Secret Archives that Reveal the New Story of the Nazis and the Church,* New York 2004, https://books.google.ro/books?id=sUlqrUWBJxoC&printsec=frontcover&dq=Hitler+and+the+Vatican:+Inside+the+Secret+Archives+that+Reveal+the+New+Story+of+the+nazis+and+the+church&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiEibj15a3SAhWoL8AKHa_0CtkQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Hitler%20and%20the%20Vatican%3A%20Inside%20the%20Secret%20Archives%20that%20Reveal%20the%20New%20Story%20of%20the%20nazis%20and%20the%20church&f=false,
Mark Riebling, *Church of Spies, The Pope's Secret War agains Hitler*, New York 2015, http://lander.odessa.ua/doc/ThePope_sSecretWar.pdf

Capitolul IV

RĂZBOI JUST SAU RĂZBOI SFÂNT?

„Cine îl crede just, să invoce justețea războiului și nu sanctitatea sa! Să ucizi în numele ordinii sociale sau al națiunii este deja destul de oribil; să nu se comită crime în numele lui Cristos-Regele, pentru că El nu este un comandant de război, ci un Rege al milei și al carității, care a murit pentru toți oamenii și al cărui regat nu este din lumea aceasta." Publicate în *Nouvelle Revue française* (1 iulie 1937) sub titlul „De la guerre sainte" (Război sfânt), aceste rânduri ale filosofului Jacques Maritain, extrase din prefața sa la cartea lui Alfred Mendizabal, *Aux origines d'une tragedie. La politique espagnole de 1923 à 1936* (Paris, 1937) (La originile unei tragedii. Politica spaniolă din 1923 până în 1936)[217], stigmatizau orice tentativă de sacralizare a conflictului din partea catolicilor: „Războiul național spaniol este un război sfânt, cel mai sfânt pe care istoria l-a cunoscut", scria părintele Menendez-Reigada, profesor la universitatea din Salamanca, în revista *Ciencia Tomista*. Declanșarea războiului civil în Spania, cu cortegiul său de orori și persecuții împotriva

[217] Jacques Maritain, Raïssa Maritain, *Oeuvres complètes*, Vol. 6 „1935-1938", Paris-Fribourg 1984, https://books.google.ro/books?id=bfT80JanHvIC&pg=PA1215&lpg=PA1215&dq=Alfred+Mendizabal,+Aux+origines+d%CA%BBune+tragedie.+La+politique+espagnole+de+1923+%C3%A0+1936&source=bl&ots=zzF3Hk1CgR&sig=YdLTk2ZuBm8UC86xoGqAUMkdRJs&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiJ6q_w1rDSAhVmCpoKHY3yAOYQ6AEITjAG#v=onepage&q=Alfred%20Mendizabal%2C%20Aux%20origines%20d%CA%BBune%20tragedie.%20La%20politique%20espagnole%20de%201923%20%C3%A0%201936&f=false

Bisericii și a clerului[218], a readus la ordinea zilei, în lumea catolică, ideea de cruciadă.[219]

[218] Vicente Cárcel Ortí, *La persecución religiosa en España durante la Segunda República, 1931-1939*, Madrid 1990, https://books.google.ro/books?id=12GIJ5MmA1IC&printsec=frontcover&dq=La+persecuci%C3%B3n+religiosa+en+Espa%C3%B1a+durante+la+Segunda+Rep%C3%BAblica,+1931-1939+Vicente+C%C3%A1rcel+Ort%C3%AD&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi9uOqilbPSAhVLiVQKHVwGAjgQ6AEIIzAA#v=onepage&q=La%20persecuci%C3%B3n%20religiosa%20en%20Espa%C3%B1a%20durante%20la%20Segunda%20Rep%C3%BAblica%2C%201931-1939%20Vicente%20C%C3%A1rcel%20Ort%C3%AD&f=false,
Peter Anderson, Miguel Ángel del Arco Blanco, *Mass Killings and Violence in Spain, 1936-1952: Grappling with the Past*, New York 2015, https://books.google.ro/books?id=TH2QBAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Mass+Killings+and+Violence+in+Spain,+1936-1952:+Grappling+with+the+Past+Peter+Anderson,+Miguel+%C3%81ngel+del+Arco+Blanco+routledge/canada+blanch+studies+on+contemporary+spain&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjE6dXb07_SAhWLaRQKHSJPDnsQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Mass%20Killings%20and%20Violence%20in%20Spain%2C%201936-1952%3A%20Grappling%20with%20the%20Past%20Peter%20Anderson%2C%20Miguel%20%C3%81ngel%20del%20Arco%20Blanco%20routledge%2Fcanada%20blanch%20studies%20on%20contemporary%20spain&f=false,
Gonzalo Redondo, *Historia de la Iglesia en España, 1931-1939*, Vol. I „La Segunda República, 1931-1936", Madrid 1993, https://books.google.ro/books?id=LWxkPcQu3jMC&printsec=frontcover&dq=Historia+de+la+Iglesia+en+Espa%C3%B1a,+1931-1939+La+Segunda+Rep%C3%BAblica,+1931-1936+gonzalo+redondo&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjO-8qL3bDSAhXhIJoKHV4oBx8Q6AEIJjAA#v=onepage&q=Historia%20de%20la%20Iglesia%20en%20Espa%C3%B1a%2C%201931-1939%20La%20Segunda%20Rep%C3%BAblica%2C%201931-1936%20gonzalo%20redondo&f=false,
Idem, Vol. II „La Guerra Civil, 1936-1939", https://books.google.ro/books?id=3N2ryNhbnMsC&printsec=frontcover&dq=Historia+de+la+Iglesia+en+Espa%C3%B1a,+1931-1939:+La+Guerra+Civil,+1936-1939+gonzalo+redondo&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjv8M-k27DSAhUEYZoKHeS1BQYQ6AEIITAA#v=onepage&q=Historia%20de%20la%20Iglesia%20en%20Espa%C3%B1a%2C%201931-1939%3A%20La%20Guerra%20Civil%2C%201936-1939%20gonzalo%20redondo&f=false,
Mario Tedeschi, *Chiesa cattolica e guerra civile in Spagna nel 1936*, Napoli 1989, https://books.google.ro/books?id=OjpkiTcCyxwC&printsec=frontcover&dq=Chiesa+cattolica+e+guerra+civile+in+Spagna+nel+1936++Mario+Tedeschi&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjsxOOttLjSAhVMvxQKHeZyCHYQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Chiesa%20

cattolica%20e%20guerra%20civile%20in%20Spagna%20nel%201936%20%20Mario%20Tedeschi&f=false,
Julian Casanova, A *Short History of the Spanish Civil War*, New York 2013, https://books.google.ro/books?id=PP1fAwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=A+Short+History+of+the+Spanish+Civil+War+Julian+Casanova&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi_2sCR8rfSAhWGLSYKHZxPBw4Q6AEIIzAA#v=onepage&q=A%20Short%20History%20of%20the%20Spanish%20Civil%20War%20Julian%20Casanova&f=false,
José Andrés-Gallego, *„Fascismo o Estado católico": Ideología, religión y censura en la España de Franco 1937-1941*, Madrid 1997, https://books.google.ro/books?id=VLMUCvm7aLoC&printsec=frontcover&dq=%C2%BFFascismo+o+Estado+cat%C3%B3lico?:+Ideolog%C3%ADa,+religi%C3%B3n+y+censura+en+la+Espa%C3%B1a+de++Franco+1937-1941+Jos%C3%A9+Andr%C3%A9s-Gallego&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjHlqSP9rDSAhUEtRoKHfvIDD8Q6AEIIzAA#v=onepage&q=%C2%BFFascismo%20o%20Estado%20cat%C3%B3lico%3F%3A%20Ideolog%C3%ADa%2C%20religi%C3%B3n%20y%20censura%20en%20la%20Espa%C3%B1a%20de%20%20Franco%201937-1941%20Jos%C3%A9%20Andr%C3%A9s-Gallego&f=false,
Herbert Rutledge Southworth, *Conspiracy and the Spanish Civil War: The Brainwashing of Francisco Franco*, Londra 2002, https://books.google.ro/books?id=umAqdgyalsMC&printsec=frontcover&dq=Conspiracy+and+the+Spanish+Civil+War:+The+Brainwashing+of+Francisco+Franco+Herbert+Rutledge+Southworth&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjLkOKZ4rDSAhWhO5oKHa0KAKMQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Conspiracy%20and%20the%20Spanish%20Civil%20War%3A%20The%20Brainwashing%20of%20Francisco%20Franco%20Herbert%20Rutledge%20Southworth&f=false,
Paul Preston, *Coming of the Spanish Civil War*, Londra 1978, https://books.google.ro/books?id=wtyIAgAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Coming+of+the+Spanish+Civil+War+paul+preston&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjTtZvX2bDSAhVpQZoKHYJ6ADUQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Coming%20of%20the%20Spanish%20Civil%20War%20paul%20preston&f=false,
Idem, The Spanish Civil War: Reaction, Revolution and Revenge, Londra 2006, https://books.google.ro/books?id=YZC6JoDkZCEC&printsec=frontcover&dq=paul+preston+The+Spanish+Civil+War:+Reaction,+Revolution+and+Revenge+(Text+Only)&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiAoJWzkLHSAhURS5oKHdJkDB8Q6AEIIzAA#v=onepage&q=paul%20preston%20The%20Spanish%20Civil%20War%3A%20Reaction%2C%20Revolution%20and%20Revenge%20(Text%20Only)&f=false,
Idem, The Spanish Holocaust: Inquisition and Extermination in Twentieth-Century Spain, Londra 2012, https://books.google.ro/books?id=mzntTDf6AZ4C&printsec=frontcover&dq=paul+preston+The+Spanish+Holocaust:+Inquisition+and+Extermination+in+Twentieth-Century+Spain&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjNlqCFkbHSAhWhJ5oKHeWECLcQ6AEIIzAA#v=onepage&q=paul%20preston%20The%20Spanish%20Holocaust%3A%2

Această idee nu era pe placul creștinismului, al cărui mesaj originar este înainte de toate un mesaj de pace și de non-

---

0Inquisition%20and%20Extermination%20in%20Twentieth-Century%20Spain&f=false,
Michael Richards, *A Time of Silence: Civil War and the Culture of Repression in Franco's Spain, 1936-1945*, Cambridge 1998, https://books.google.ro/books?id=FCw07ZeLAM0C&printsec=frontcover&dq=A+Time+of+Silence:+Civil+War+and+the+Culture+of+Repression+in+Franco%27s+Spain+1936-1945+Michael+Richards&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjztdPx0b_SAhUBLhoKHXRKCWIQ6AEIIzAA#v=onepage&q=A%20Time%20of%20Silence%3A%20Civil%20War%20and%20the%20Culture%20of%20Repression%20in%20Franco%27s%20Spain%201936-1945%20Michael%20Richards&f=false,
Idem, *After the Civil War: Making Memory and Re-Making Spain Since 1936*, Cambridge 2013, https://books.google.ro/books?id=e2hzGW9ksAMC&pg=PR1&dq=After+the+Civil+War:+Making+Memory+and+Re-Making+Spain+Since+1936+Michael+Richards&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi4tKSo0r_SAhXBlxoKHZAJBGAQ6AEIIzAA#v=onepage&q=After%20the%20Civil%20War%3A%20Making%20Memory%20and%20Re-Making%20Spain%20Since%201936%20Michael%20Richards&f=false

[219] J. F. Michaud, *The history of the Crusades*, New York 1853, (3 volume), Volumul I: https://ia800303.us.archive.org/18/items/historyofcrusade01mich/historyofcrusade01mich.pdf, Volumul II: https://ia802606.us.archive.org/6/items/historycrusades04robsgoog/historycrusades04robsgoog.pdf, Volumul III:https://ia600403.us.archive.org/20/items/bub_gb_mAcMAAAAYAAJ/bub_gb_mAcMAAAAYAAJ.pdf,
Susan Balderstone, „La Edad Media y las Cruzadas – The Middle Ages and the Crusades", *Mirabilia* 10, 2010, http://www.revistamirabilia.com/sites/default/files/pdfs/2010_01_07.pdf,
Giles Constable, „The Historiography of the Crusades", *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World* (editori: Angeliki E. Laiou, Roy Parviz Mottahedeh), Washington D. C. 2001, http://www.doaks.org/resources/publications/doaks-online-publications/crusades-from-the-perspective-of-byzantium-and-the-muslim-world/cr01.pdf,
Paul F. Crawford, „Four Myths about the Crusades", *The Intercollegiate Review*, 2011, http://www.mmisi.org/ir/46_01/crawford.pdf,
Răzvan Timofte, „Interferențe islamico-creştine (politico-religioase) în perioada cruciadelor", *Revista Teologica*, nr.3/2009, pp. 79-97, http://revistateologica.ro/vechi/articol.php?r=33&a=3507

violență fondat pe Evanghelia Fericirilor. Treptat, războiul și-a făcut loc în gândirea și cultura creștină. Doctrina „războiului just", formulată de sfântul Augustin și de teologii medievali, impunea totuși condiții severe pentru folosirea violenței.[220] Singurul său scop era doar acela de a legitima, în anumite cazuri, recurgerea la arme pentru apărarea unui stat devenit creștin în urma revoluției constantiniene. Nu era încă numit „război sfânt",

[220] Giovanni Barberini, „Principi di diritto internazionale nella teologia cattolica", *Stato, Chiese e pluralismo confessionale*, ianuarie 2012, http://www.uniset.ca/microstates/va_1905-7279-1-PB.pdf,
Ubaldo Staico, *La guerra giusta. Fine di un'ideologia?,* Roma 2006, http://www.aracneeditrice.it/pdf/9788854805132.pdf,
Antonello Calore, „Agostino e la teoria della "guerra giusta". A proposito di Qu. 6,10", *Guerra e diritto. Il problema della Guerra nell'esperienza giuridica occidentale tra medioevo ed età contemporanea* (Aldo Andrea Cassi), Brescia 2009, https://www.academia.edu/19928045/Agostino_e_la_teoria_della_guerra_giusta_._A_proposito_di_Qu._6_10,
Aldo Andrea Casi, *Diritto e guerra nell'esperienza giuridica europea tra Medioevo ed eta contemporanea*, http://www.giappichelli.it/stralci/3482761.pdf,
Fabrizio Michelini, *Agostino e il problema della Guerra giusta*, https://www.google.ro/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=9&ved=0ahUKEwi19_Tpn7HSAhVGWhQKHb9BCFgQFghkMAg&url=http%3A%2F%2Fwww.il-margine.it%2Fcontent%2Fdownload%2F12297%2F104207%2Ffile%2FM04-2007%2520Micheletti.pdf&usg=AFQjCNHurEEAubVnJUL8MxWP89H71uH9Qw&sig2=FIqBgvcCwQXL0dj0TVnANw&cad=rja,
Thomas Pegues, *Saint Thomas d'Aquin et la guerre*, Paris 1916, http://www.liberius.net/livres/Saint_Thomas_d_Aquin_et_la_guerre_000000269.pdf,
Daniel R. Brunstetter, Jean-Vincent Holeindre, „La guerre juste au prisme de la théorie politique", *Raisons politiques,* nr. 45 (2012), pp. 5-18, https://www.academia.edu/1866968/La_guerre_juste_au_prisme_de_la_th%C3%A9orie_politique,
Louis Dutheillet de Lamothe, *Quelques éléments sur la doctrine de la guerre juste,* http://www.eleves.ens.fr/aumonerie/en_ligne/pentecote03/seneve003.html,
Leonardo Sacco, „Dalla 'guerra giusta' alla 'guerra santa': alcune note storico-giuridiche e storico-religiose tra Islam e Western legal tradition", *Iuria Orientalia* VIII (2012), pp. 158-185, http://www.iuraorientalia.net/IO/IO_08_2012/IV_02_SACCO.pdf,
Francesco Viola, „La teoria della guerra giusta e i diritti umani", *Pace, sicurezza, diritti umani*, (S. Semplici), Padova 2005, pp. 39-68, http://www1.unipa.it/viola/Guerra_giusta_e_diritti_umani.pdf

un alt termen pentru „cruciadă", noțiunea începând să se răspândească în creștinătate de la sfârșitul secolului al XII-lea, după primele expediții războinice ale cruciaților (*cruce signati*, marcați de cruce) pentru a recuceri Ierusalimul, orașul unde se găsea mormântul lui Cristos, aflat în mâinile necredincioșilor musulmani.[221]

Spre deosebire de conceptul de „război just", care a rămas în doctrina oficială a Bisericii până la începutul secolului XX, cel de „război sfânt" (sau „cruciadă") dorea să indice că războiul în sine poate fi o cauză sacră capabilă de a-l „sanctifica" pe cel care o practică. Nu doar că profesia armelor nu mai era interzisă, dar era chiar încurajată de către papalitate: „cruciații" deveneau martiri ai credinței, războiul era sacralizat. În ceea ce privește conceptul de „război divin" sau cel de război ca pedeapsă divină, își face apariția în discursul catolic după Revoluția franceză. Devine una dintre temele favorite ale gândirii catolice contra-revoluționare (Joseph de Maistre[222]). Războiul era văzut de către acești autori ca o pedeapsă justă aplicată de către Dumnezeu societății moderne aflate în curs de secularizare, pentru a regăsi calea păcii și a înțelegerii sub tutela autorității Bisericii. Această perspectivă „providențială" a conflictului care insista asupra necesității restaurării unei ordini internaționale plasate sub

[221] Konrad Hirschler, *The Jerusalem Conquest of 492/1099 in the Medieval Arabic Historiography of the Crusades: From Regional Plurality to Islamic Narrative,* https://www.academia.edu/3522981/The_Jerusalem_Conquest_of_492_1099_in_the_Medieval_Arabic_Historiography_of_the_Crusades_From_Regional_Plurality_to_Islamic_Narrative,
Schein Sylvia, „The Image of the Crusader Kingdom of Jerusalem in the Thirteenth Century", *Revue belge de philologie et d'histoire*, Vol. 64, fasc. 4, 1986, Histoire - Geschiedenis. pp. 704-717
http://www.mgh-bibliothek.de/dokumente/b/b072177.pdf
[222] A se vedea nota 20.

autoritatea papei, a marcat puternic discursul catolic din timpul Primului Război Mondial.[223]

Tentația războiului sfânt

Eforturile lui Benedict al XV-lea de a pune capăt acestui „măcel oribil" marcaseră deja o primă tentativă de „depășire" a doctrinei războiului just. În timp ce în Franța unii teologi tomiști încercau să demonstreze că țara lor purta un război al dreptului și al civilizației combătând „barbaria germană", papa nu a avut un cuvânt suficient de puternic pentru a denunța ceea ce numea „un masacru inutil" (*inutile strage*) în faimoasa sa Notă adresată țărilor beligerante din 1 august 1917.[224] Planul de pace papal,

---

[223] Umberto Mazzone, *Storia delle chiese e dei movimenti religiosi, „*Daniele Menozzi, Chiesa, pace e guerra nel Novecento",
https://www.academia.edu/11207516/Chiesa_pace_e_guerra_nel_Novecento._Daniele_Menozzi

[224] Nathalie Renoton-Beine, *La colombe et les tranchées: Benoît XV et les tentatives de paix durant la grande guerre*, Cap. 5 „La note de paix de Benoît XV", Paris 2004,
https://books.google.ro/books?id=DMxtUcXHLLcC&printsec=frontcover&dq=La+colombe+et+les+tranch%C3%A9es:+Beno%C3%AEt+XV+et+les+tentatives+de+paix+durant+la+grande+guerre+nathalie+renoton-beine&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjkv6uOqLPSAhVG_SwKHQbHD-YQ6AEIIzAA#v=onepage&q=La%20colombe%20et%20les%20tranch%C3%A9es%3A%20Beno%C3%AEt%20XV%20et%20les%20tentatives%20de%20paix%20durant%20la%20grande%20guerre%20nathalie%20renoton-beine&f=false,
Francis Latour, *La papauté et les problèmes de la paix pendant la première Guerre Mondiale*, 1996,
https://books.google.ro/books?id=LEpaAC0ma3sC&printsec=frontcover&dq=La+papaut%C3%A9+et+les+probl%C3%A8mes+de+la+paix+pendant+la+premi%C3%A8re+Guerre+mondiale++francis+latour&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiAjPHbqbPSAhWGFCwKHf_ZAtEQ6AEIJjAA#v=onepage&q=La%20papaut%C3%A9%20et%20les%20probl%C3%A8mes%20de%20la%20paix%20pendant%20la%20premi%C3%A8re%20Guerre%20mondiale%20%20francis%20latour&f=false,
„Le pape et la paix", *Semaine catholique*, 1917 pp. 645-648,
https://www.google.ro/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0ahUKEwjYjs7jqrPSAhUBBSwKHeXYB8YQFggjMAA&url=http%3A%2F%2Fwww.ict-toulouse.fr%2F_resources%2FBU%2FPdf%252520centenaire%2Fles_hommes_et_la_paix.pdf%3Fdownload%3Dtrue&usg=AFQjCNFlxrDhuYpYpjODtGy_f_suazbOCQ&sig2=0S8ljxd3AsAjqA10c2MlIQ&cad=rja

fondat pe primatul dreptului și pe ideea de compromis teritorial nu s-a lovit doar de indiferența politicoasă a guvernanților ci și de ostilitatea declarată a unei părți a lumii catolice. În timpul unei ceremonii religioase și patriotice organizate la biserica La Madeleine în decembrie 1917, părintele Antonin-Dalmace Sertillanges, profesor la Institutul Catolic din Paris, a declarat, într-un discurs public care a scandalizat Roma, că francezii nu puteau „pentru moment" să urmeze apelurile de pace ale Sfântului Părinte. Interpelat de Secretariatul de Stat, rectorul Institutului Catolic, monseniorul Alfred Baudrillart, aflat la conducerea Comitetului catolic pentru propaganda franceză în străinătate din 1915, s-a pronunțat împotriva aplicării oricărei măsuri disciplinare contra dominicanului: „Aceasta ar risca să agraveze neînțelegerile între catolicii francezi și Sfântul Scaun, dat fiind succesul pe care l-a avut acest discurs publicat de *Echo de Paris*; mai mult de cincizeci de mii de exemplare au fost vândute".[225] Clericul nu s-a îngrijorat pe moment; Sfântul Scaun luase act de imposibilitatea de a aplica sancțiuni „în circumstanțele prezente".[226] Deși războiul se încheiase de scurt timp, papa n-a încetat să pună în gardă catolicii împotriva acestui nou flagel al naționalismului. În enciclica *Pacem dei munus* (23 mai 1920)[227], Benedict al XV-lea trasa programul unui autentic internaționalism creștin: legea de caritate evanghelică nu se aplica doar indivizilor, ci și națiunilor, „care, în definitiv, nu sunt decât niște grupuri de persoane".[228]

---

[225] Baudrillart lui Gasparri, 26 decembrie 1917.
[226] Gasparri lui Amette, 6 ianuarie 1918.
[227] Benedict al XV-lea, *Pacem dei munus pulcherrimum*, 23 mai 1920, http://w2.vatican.va/content/benedict-xv/en/encyclicals/documents/hf_ben-xv_enc_23051920_pacem-dei-munus-pulcherrimum.html
[228] William F. Roemer, John Tracy Ellis, *The Catholic Church and Peace Efforts*, Washington 1934, https://repository.library.nd.edu/view/949/000102075.pdf, François Mabille, *Approches de l'internationalisme Catholique*, Paris 2001, https://books.google.ro/books?id=b_IdUpzY42UC&pg=PP4&dq=APPROCHE+DE+L%27INTERNATIONALISME+CATHOLIQUE+Fran%C3%A7ois+Mabille&hl=en&s

Pius al XI-lea a trebuit să preia de la predecesorul său frâiele acestei chestiuni legate de intensificarea naționalismelor în Europa. În prima sa enciclică, *Ubi arcano dei* (23 decembrie 1922),[229] a evocat pericolele unui „naționalism excesiv". Această formă de sacralizare a națiunii reprezentată de naționalism, diferită de iubirea autentică de patrie denumită patriotism, era prezentată ca unul dintre „fructele foarte amare" ale apostaziei publice a lui Cristos în enciclica *Quas primas* (1925)[230] care instituia sărbătoarea Regelui Cristos. Într-o măsură mai mare decât comunismul, împotriva căruia magisteriul roman lansase mai multe anateme după publicarea *Manifestului partidului comunist*[231] de Karl Marx și Friedrich Engels în martie 1848, naționalismul apărea ca cea mai „periculoasă erezie a epocii noastre".[232] „Printre problemele existente în prezent, în întreaga lume, nu există una mai gravă decât cea a naționalismului", scria publicistul Maurice Vaussard în studiul său *Enquete sur le nationalisme,* publicat în 1923.[233] Condamnarea total „atipică"[234]

---

a=X&ved=0ahUKEwiA7dyRy7XSAhXKHJoKHbFWDHcQ6AEIIzAA#v=onepage&q=APPROCHE%20DE%20L%27INTERNATIONALISME%20CATHOLIQUE%20Fran%C3%A7ois%20Mabille&f=false

[229] Pius al XI-lea, *Ubi arcano dei*, 23 decembrie 1922, http://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_23121922_ubi-arcano-dei-consilio.html

[230] Pius al XI-lea, *Quas primas*, 1925, http://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_11121925_quas-primas.html

[231] A se vedea nota 141.

[232] Precum scria nunțiul la München, monseniorul Eugenio Pacelli, cardinalului Gasparri, la 1 mai 1924, după puciul ratat al lui Hitler.

[233] Un alt studiu despre naționalism este cel al lui Marcel Clement, *Enquête sur le nationalisme*, Paris 1957, https://books.google.ro/books?id=RPeYa1nTOHAC&printsec=frontcover&dq=Enqu%C3%AAte+sur+le+nationalisme+Marcel+Cl%C3%A9ment&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiGqaHl_7XSAhWpdpoKHZBeBowQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Enqu%C3%AAte%20sur%20le%20nationalisme%20Marcel%20Cl%C3%A9ment&f=false

[234] „Atipică" în sensul în care nu a fost însoțită de o enciclică cu caracter doctrinal sau de un catalog al erorilor cum s-a întâmplat în cazul condamnării modernismului, de exemplu.

a naționalismului maurasian, în decembrie 1926, avea un caracter universal. Nu doar că prefigura condamnarea totalitarismelor din anii 1930, studiată în capitolul precedent, dar deschidea calea către o redefinire a doctrinei catolice privind războiul și pacea. Pacifismul catolic din anii 1920 devenise legitim.[235] Mai degrabă marginală în Franța, această tendință s-a dezvoltat într-o manieră mai semnificativă în Germania prin constituirea unei Ligi a catolicilor germani pentru pace, condusă de părintele Stratmann.[236] Au avut loc două congrese care au trezit interesul catolicilor pentru pace: Săptămâna socială de la Havre (2-6 august 1926) consacrată „Problemelor vieții internaționale"[237] și Congresul Internaționalei Democratice a lui Marc Sangnier la Bierville (17-22 august 1926).[238] Mai mulți episcopi din lumea francofonă, începând cu episcopul de Fribourg, monseniorul

[235] A se vedea capitolul consacrat de D. Menozzi în opera citată la nota 221, „Cap. III: Un „pacifismo" cattolico tra le due guerre mondiali".

[236] Marie-Emmanuelle Reytier, *Les catholiques allemands et la Republique de Weimar: Les Katholikentage, 1919-1932,* Universite Jean Moulin - Lyon III, 2004, https://halshs.archives-ouvertes.fr/file/index/docid/55459/filename/REYTIER_DEFINITIF22.10.2004.pdf, Goyet Bruno, Picard Emmanuelle, „Les mouvements catholiques pour la paix à travers les papiers du Père Yves de la Brière (s.j.)", *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, nr. 30, 1993, „S'engager pour la paix dans la France de l'entre-deux-guerres", (René Girault), pp. 14-20, http://www.persee.fr/doc/mat_0769-3206_1993_num_30_1_404086, Nadine-Josette Chaline, *Empêcher la guerre: Le pacifisme du début du XIXe siècle à la veille de la Seconde Guerre Mondiale*, Picardie 2015, https://books.google.ro/books?id=-T46DAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Emp%C3%AAcher+la+guerre:+Le+pacifisme+du+d%C3%A9but+du+XIXe+si%C3%A8cle+%C3%A0+la+veille+de+la+seconde+guerre+mondiale++Nadine-Josette+Chaline&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj-rNSjuLXSAhVEWRQKHd2-Dh0Q6AEIIzAA#v=onepage&q=Emp%C3%AAcher%20la%20guerre%3A%20Le%20pacifisme%20du%20d%C3%A9but%20du%20XIXe%20si%C3%A8cle%20%C3%A0%20la%20veille%20de%20la%20seconde%20guerre%20mondiale%20%20Nadine-Josette%20Chaline&f=false

[237] *Semaines sociales de France*, 18e session, Le Havre, du 2 au 8 aout 1926, Sujet de la semaine: *La Vie Internationale. Faits et institutions – Doctrines – Realisations*, http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k54897256

[238] A se vedea nota 116.

Marius Besson, și cel de Arras, monseniorul Eugene-Louis Julien[239], au susținut aceste eforturi în favoarea păcii și a cooperării internaționale. Sub egida celui dintâi, teologii francezi și germani s-au reunit la Fribourg între 1928 și 1931 pentru a reflecta asupra acestor chestiuni. Vaticanul și-a dat acordul pentru aceste consultări teologice informale privind războiul și pacea ale căror concluzii au fost publicate, prima oară în *Documents de la Vie Intellectuelle* (februarie 1932), apoi sub forma unei broșuri la Editions de Cerf (1932).[240] Marcați puternic de spiritul Genevei, autorii documentului au încercat să extragă toate învățămintele din existența unei Societăți a Națiunilor dotate cu un mecanism de securitate colectivă, pentru a le aplica la nivelul doctrinei catolice. Războiul modern, cu cortegiul său de ruine „materiale, spirituale, individuale, familiale, sociale, religioase", devenise „o calamitate mondială atât de mare", încât încetase să fie „un mijloc justificat în doctrina tradițională de îndeplinirea unui scop și anume, instaurarea unei ordini mai umane și a păcii". Folosirea legitimă a forței armate se găsea practic redusă la cazul singular de legitimă apărare (Notwehr). Chiar și această eventualitate ar fi fost de dorit să dispară odată cu progresul organizării societății internaționale: „Cazul legitimei apărări ar fi fost mai puțin frecvent în viața internațională, dacă statele ar fi găsit în regimul

[239] Ghislaine Bellart, *Papiers personnels de Monseigneur Julien (1856-1930), évêque d'Arras*, Lille 1980, https://books.google.ro/books?id=aQLcT0OwpNkC&pg=PP1&dq=Papiers+personnels+de+Monseigneur+Julien+1856-1930+%C3%A9v%C3%AAque+d%27Arras+ghislaine+bellart&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjtwab517XSAhXFWSwKHa_iBUYQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Papiers%20personnels%20de%20Monseigneur%20Julien%201856-1930%20%C3%A9v%C3%AAque%20d%27Arras%20ghislaine%20bellart&f=false

[240] Printre semnatarii acestui document, se regăsesc trei teologi francezi (iezuitul Albert Valensin, dominicanul Joseph Delos, abatele Bruno de Solages), patru teologi germani (abatele Joseph Mayer, iezuitul Constantin Noppel, abatele Franz Keller, dominicanul Franziskus M. Stratmann), precum și viitorul episcop al diocezei, abatele François Charriere, pe atunci profesor de teologie morală la seminarul din Fribourg. Alți teologi, se pare, au participat la aceste consultări, dar au refuzat să semneze documentul final (conform afirmațiilor iezuitului francez Gustave Desbuquois).

lor de asistență mutuală, organizare juridică și arbitraj, o veritabilă securitate."

În timp ce la începutul anilor 1930 catolicii francezi, aflați încă sub șocul condamnării Acțiunii franceze (1926), reflectau asupra consecințelor identificării fatale între catolicism și naționalism pentru credința lor, catolicii spanioli manifestau la rândul lor o atracție față de modelul condamnat de Roma.[241] S-a produs atunci o intensificare, nu doar în Spania, ci în întreaga lume hispanică, a unui curent de gândire care tindea să exalteze valorile hispanității și să le identifice cu catolicismul. Este interesant de observat că centrul acestui mișcări nu era Spania ci America Latină, respectiv Argentina, aflată sub influența preoților spanioli expatriați.[242] Printre aceștia, se distingea figura abatelui basc Zacarias de Vizcarra, autorul unui eseu apărut în

[241] Ismael Saz Campos, *España contra España: los nacionalismos franquistas*, Madrid 2003,
https://books.google.ro/books?id=w8CXz1nMBLsC&pg=PP1&dq=Espa%C3%B1a+contra+Espa%C3%B1a:+los+nacionalismos+franquistas+Ismael+Saz+campos&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiViYT68bXSAhXoKJoKHcNBAyMQ6AEIJjAA#v=onepage&q=Espa%C3%B1a%20contra%20Espa%C3%B1a%3A%20los%20nacionalismos%20franquistas%20Ismael%20Saz%20campos&f=false

[242] Franck Lafage, *L'Argentine des dictatures (1930-1983). Pouvoir militaire et ideologie contre-revolutionnaire,* Paris 1991, pp. 28-35,
https://books.google.ro/books?id=CDXVtL2ZQtQC&printsec=frontcover&dq=franck+lafage+l%27argentine+des+dictatures+(1930-1983).+pouvoir+militaire+et+ideologie+contre-revolutionnaire&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi96fyc97XSAhXi5IMKHUGqCcwQ6AEIITAA#v=onepage&q=franck%20lafage%20l%27argentine%20des%20dictatures%20(1930-1983).%20pouvoir%20militaire%20et%20ideologie%20contre-revolutionnaire&f=false,
Austen Ivereigh, *Catholicism and Politics in Argentina, 1810-1960,* Londra 1995,
https://books.google.ro/books?id=Ita-DAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Catholicism+and+Politics+in+Argentina,+1810-1960+Austen+Ivereigh&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjqjc7TprbSAhVEWBQKHWPsBMQQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Catholicism%20and%20Politics%20in%20Argentina%2C%201810-1960%20Austen%20Ivereigh&f=false

1932, despre „Apostolul Santiago și lumea hispanică”[243], în care exalta misiunea apostolică și evanghelizatoare a Spaniei imperiale și lupta sa dintotdeauna împotriva celor mai aprigi inamici ai creștinismului: iudaismul și islamul. Aflându-se în contact cu acesta din urmă, un alt intelectual basc, Ramiro de Maeztu, s-a convertit la rândul său la valorile hispanității în timpul mandatului său de ambasador al regimului generalului Primo de Rivera în capitala argentiniană (1928-1929). La întoarcerea sa în Spania, a devenit promotorul acestor valori, publicând o carte *Defensa de la Hispanidad,* „Apărarea Hispanității” (1934)[244]. Larg răspândite în Argentina la sfârșitul anilor 1920, aceste idei își vor găsi, începând din decembrie 1931, propria lor tribună în Spania, odată cu apariția revistei madrilène *Accion española* al cărei titlu reflecta sursa de inspirație reprezentată de omoloaga sa franceză.[245] Congresul Euharistic internațional de la Buenos Aires (9-14 octombrie 1934)[246] a constituit o formă de apogeu pentru această mișcare.

[243] Zacarias de Vizcarra, „El apóstol Santiago y el mundo hispano”, *Accion Española*, 1 august 1932, Madrid,
Vol. III, nr. 16, pp. 385-400,
http://www.filosofia.org/hem/193/acc/e16385.htm,
Hirotaka Tateishi, *Zacarías de Vizcarra y La vocación de América: Apuntes sobre la Hispanidad y el nacional-catolicismo,*
https://hermes-ir.lib.hit-u.ac.jp/rs/bitstream/10086/14881/1/chichukai0001700410.pdf

[244] Ramiro de Maeztu, *Defensa de la hispanidad*, Madrid 2001,
https://books.google.ro/books?id=coR1oQF7UUsC&printsec=frontcover&dq=defensa+de+la+hispanidad+ramiro+de+maeztu&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwim95-i_LXSAhXHa5oKHaQCCXQQ6AEIIzAA#v=onepage&q=defensa%20de%20la%20hispanidad%20ramiro%20de%20maeztu&f=false

[245] Raul Morodo Leoncio, *La formalizacion de Accion Española*,
https://www.google.ro/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=7&ved=0ahUKEwiE6sbFgLbSAhUiEJoKHaUWCJsQFghRMAY&url=http%3A%2F%2Fwww.cepc.gob.es%2FControls%2FMav%2FgetData.ashx%3FMAVqs%3D~aWQ9MTU2NTUmaWRlPTEwMzcmdXJsPTMmbmFtZT1SRVBORV8wMDFfMDI5LnBkZiZmaWxlPVJFUE5FXzAwMV8wMjkucGRmJnRhYmxhPUFydGljdWxvJmNvbnRlbnQ9YXBwbGljYXRpb24vcGRm&usg=AFQjCNFO83dUn_4CDgB1Tsd86X9EB7KP5g&sig2=tyEPiFOJ1XuGp9rDCu-kpQ&cad=rja

[246] *XXXII Congreso Eucarístico Internacional de Bs. As.1934* (Rezumat de 27 de minute)

Cu ocazia celebrării unei „zile a rasei" destinată să comemoreze descoperirea Americii de către Cristofor Columb (12 octombrie 1492), primatul Spaniei, cardinalul arhiepiscop de Toledo, Isidro Goma y Tomas[247], s-a erijat în purtătorul de cuvânt al acestui nou mesianism imperial într-un discurs pronunțat în prezența delegatului pontifical la aceste ceremonii, cardinalul Eugenio Pacelli, secretar de stat al Vaticanului și viitorul Pius al XII-lea: „America este opera Spaniei. Această operă a Spaniei aparține în mod esențial catolicismului. Există prin urmare o relație de egalitate între hispanitate și catolicism, iar orice tentativă de hispanizare care o reneagă este o nebunie."

Pornind de la aceste premise, revolta militară din iulie 1936 nu putea fi văzută de aceste medii decât ca o cauză justă, o cauză binecuvântată de Dumnezeu, revolta justă a Spaniei catolice și tradiționale împotriva Spaniei păgâne și revoluționare. Din toamna lui 1936, unii episcopi spanioli nu au ezitat să o califice drept o veritabilă „cruciadă": „dacă îmbracă forma exterioară a unui război civil, scria episcopul de Salamanca, monseniorul Enrique Pla y Deniel în scrisoarea sa pastorală *Les deux cites*, datată la 30 septembrie 1936, este într-adevăr o cruciadă".[248] În urma unei întrevederi cu generalul Franco, la 10

---

https://www.youtube.com/watch?v=8aqhLyui5dg

[247] Alfonso Magdalena Gonzales, „El cardinal Goma y la Iglesia Española durante la Guerra civil, Estudio documental (Del 1 de enero al 31 de marzo de 1938)", Excerpta *e Dissertationibus in Sacra Theologia*, Vol. XLVI, nr. 5, Pamplona 2004, http://dadun.unav.edu/bitstream/10171/6682/1/ALFONSO%20MAGDALENA%20GONZ%C3%81LEZ.pdf,
Miguel Ángel Dionisio, *El cardenal Gomá y la Iglesia española en los años treinta*, http://eprints.ucm.es/12428/1/el_cardenal_Gom%C3%A1_eprints.pdf

[248] Sid Lowe, *Catholicism, War and the Foundation of Francoism: The Juventud de Acción Popular in Spain, 1931-1939*, Sussex 2010, https://books.google.ro/books?id=LW5pCNt7vhoC&pg=PA190&dq=the+two+cities+Enrique+Pla+y+Deniel+militias+of+sacrifice+the+crusade+for+god,+spain+and+the+new+state&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiRu-rarLbSAhWBHRQKHa5RCP8Q6AEIIzAA#v=onepage&q=the%20two%20cities%20

mai 1937, cardinalul Goma a decis să înlăture semnificația morală și religioasă a conflictului printr-un document colectiv redactat în numele întregului episcopat spaniol. Consultat în privința oportunității unui astfel de demers, Secretariatul de Stat a răspuns, în numele papei, că are încredere în judecata primatului Spaniei, dar că era indicat să se acționeze cu prudență și cu acordul celorlalți episcopi.[249] De fapt, tonul scrisorii colective datată la 1 iulie 1937 și semnată de aproape toți episcopii spanioli cu excepția notabilă a cardinalului arhiepiscop de Taragone, monseniorul Vidal y Barraquer, putea părea unul de retragere în raport cu alte documente episcopale din aceeași perioadă. Argumentația de fond era următoarea: ierarhia spaniolă nu făcuse nimic pentru a provoca revolta militară din 18 iulie 1936 și nu putea sub nicio formă să fie făcută responsabilă de declanșarea războiului, dar avea totuși o poziție legitimă dacă se luau în considerare faptele și doctrina catolică tomistă a dreptului de rezistență față de opresor. În consecință, Biserica, în ciuda dorinței sale de pace, „nu putea rămâne indiferentă la conflict": singura speranță de a redobândi dreptatea și pacea în Spania rezida în „triumful mișcării naționaliste". Deși s-a plasat deliberat pe teritoriul războiului just, scrisoarea colectivă a episcopilor spanioli a evitat totuși expresiile de „cruciadă" sau „război sfânt" pentru a se distanța în mod deschis de aceste concepte. Adresată episcopilor din lumea întreagă, impactul a fost considerabil în cadrul creștinătății. În perioada august 1937-aprilie 1938, au fost trimise peste 850 de răspunsuri la nivelul episcopatului mondial.

Enrique%20Pla%20y%20Deniel%20militias%20of%20sacrifice%20the%20crusade%20for%20god%2C%20spain%20and%20the%20new%20state&f=false,
Enrique Pla y Daniel, *Carta pastoral del Arzobispado de Toledo Primado de España,* dirigada *al clero español al restaurarse la paz en el mundo*, 1945, https://ia802507.us.archive.org/13/items/cartapastoraldel00play/cartapastoraldel00play.pdf

[249] În iulie 1937, Secretariatul de Stat a recomandat chiar suspendarea publicației, dată fiind absența unanimității episcopilor privind o chestiune atât de „delicată" (scrisoare trimisă de cardinalul Pacelli cardinalului Goma, 31 iulie 1937).

Aceste scrisori de adeziune au fost publicate cu o prefață mai degrabă „vagă și generală" a cardinalului secretar de stat al Vaticanului.[250]

Jacques Maritain scrisese deja prefața (datată tot la 1 iulie 1937) la cartea lui Alfred Mendizabal[251] când a luat cunoștință de „scrisoarea colectivă redactată de S. E. cardinalul Goma și semnată de episcopii spanioli." Fără a modifica nimic la textul său, s-a mulțumit doar să adauge un post-scriptum pentru a afirma că nu se simțea deloc obligat „la nivel de conștiință" de poziționarea ierarhiei spaniole în favoarea planului național și pentru a revendica o poziție de imparțialitate între cele două

[250] Santiago Martinez Sanchez, „Canes Mudos. Los Obispos Españoles ante la repression franquista durante la guerra civil española", *Historia y Politica*, nr. 33 (ianuarie-iunie 2015), Madrid, pp. 241-273, https://www.google.ro/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=10&ved=0ahUKEwjmsaTqgbjSAhUFIpoKHfqMCXUQFghXMAk&url=http%3A%2F%2Fwww.cepc.gob.es%2FControls%2FMav%2FgetData.ashx%3FMAVqs%3D~aWQ9MzczNjUmaWRlPTEwMzcmdXJsPTc0Jm5hbWU9U2FudGlhZ29fTWFydMOtbmV6X1PDoW5jaGV6X0h5UDMzLnBkZiZmaWxlPTI5NjEwMDA5ODUxOS5wZGYmdGFibGE9QXJ0aWN1bG8mY29udGVudD1hcHBsaWNhdGlvbi9wZGY%3D&usg=AFQjCNGoSfOUfdebp7ixuOMkAlExGJ3YOw&sig2=pTq7KVVuV4ei7NXXptTirw&cad=rja
Jose Manuel Alfonso Sanchez, „La *Carta Colectiva* del Episcopado español (1 de Julio de 1937)", *Papeles Salmantinos de Educación* , Nr. 0, 2001, https://www.google.ro/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0ahUKEwjmsaTqgbjSAhUFIpoKHfqMCXUQFggpMAE&url=http%3A%2F%2Fsumma.upsa.es%2Fhigh.raw%3Fid%3D0000030303%26name%3D00000001.original.pdf%26attachment%3D0000030303.pdf&usg=AFQjCNF8R90xxwMoxVfgsLIKRZ6sYZP-Pw&sig2=5dkbt9D0N91s7MD16RWaJw&bvm=bv.148441817,d.bGs&cad=rja,
Carta Colectiva del Episcopado español al mundo entero, con motivo de la Guerra de España 1937, http://www.unizar.es/ice/uez/wp-content/uploads/2008/11/iglesia-carta-colectiva-obispos-1937.pdf,
A se vedea și lucrarea lui Alfonso Alvarez Bolado, *Para ganar la guerra, para ganar la paz: Iglesia y guerra civil: 1936-1939*, Madrid 1995, https://books.google.ro/books?id=mC1FMlWCf8QC&printsec=frontcover&dq=Para+ganar+la+guerra,+para+ganar+la+paz:+Iglesia+y+guerra+civil:+1936-1939+By+Alfonso+Alvarez+Bolado&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiYxsSphLjSAhVPb5oKHURPDYUQ6AEIJjAA#v=onepage&q=Para%20ganar%20la%20guerra%2C%20para%20ganar%20la%20paz%3A%20Iglesia%20y%20guerra%20civil%3A%201936-1939%20By%20Alfonso%20Alvarez%20Bolado&f=false
[251] A se vedea nota 214.

planuri: „A nu lua partea Salamancăi, nu înseamnă a lua partea Valenciei". Filosoful își vedea ideile din analiza sa privind războiul confirmate de documentul episcopilor: „având grijă să menționeze la început că războiul prezent nu este comparabil cu cruciadele inițiate altădată de Biserică, documentul episcopal confirmă teza centrală a Prefației noastre (privind războiul sfânt)".

Oricât de paradoxal ar putea părea, principalul oponent spaniol al lui Maritain, părintele G. Menendez-Reigada de la Universitatea din Salamanca, se folosea tot de scrisoarea colectivă a episcopilor spanioli pentru a justifica propriile sale aserțiuni. Ideea forță a Prefației lui Maritain era aceea că dacă noțiunea de „război sfânt" a avut un sens în Evul Mediu într-o civilizație de tip sacral, unde puterea temporală juca „un rol *instrumental* în realizarea scopurilor spirituale", precum în perioada cruciadelor, aceasta nu se mai aplica epocii moderne, în „civilizațiile de tip profan", caracterizate de diferențierea celor două puteri, spirituală și temporală. La fel cum altădată, „principiul supremației spiritualului" a impus recurgerea la războiul sfânt, în prezent, același principiu exclude această soluție: „căci ne mai fiind cazul de un oraș temporal, care să fi fost constituit în mod sacru, războiul sfânt, dacă se menține această idee ca idee-forță, ar încălca ordinea sacră, acționând prin propriile sale mijloace, ceea ce este o absurditate: mijloacele Regatului lui Dumnezeu nu sunt nici forța armelor, nici vărsarea de sânge".

Poziția lui Maritain, apropiată de cea a altor intelectuali catolici precum François Mauriac sau Luigi Sturzo, fondatorul Partidului Popular Italian aflat în exil la Londra, se dorea a fi o aplicare directă și concretă a tezelor sale privind noua creștinătate, dezvoltate în lucrarea sa *Umanismul integral* (1936)[252]. Adversarii filosofului nu s-au înșelat: nu era vorba doar

[252] Jacques Maritain, *Humanisme integrale*, Paris 1936, https://ia601902.us.archive.org/32/items/in.ernet.dli.2015.189452/2015.189452.Humanisme-Integral.pdf

de simpatia sa pentru „roșii spanioli", ci de întreaga sa filosofie politică. În viziunea abatelui argentinian Jules Meinville, autorul faimoasei lucrări *De Lamennais à Maritain* (1945)[253], aceștia și-au propus să demonteze sistematic filosofia lui Maritain, arătând cum „idealul istoric concret al unei noi creștinătăți" se înscria într-un curent de idei eronate, liberalismul, condamnat în mod repetat de magisteriul Bisericii. Provenită din America Latină, respectiv din Argentina, unde filosoful efectuase un turneu de conferințe triumfal în anul 1936, ofensiva anti-Maritain a câștigat rapid Europa, *via* Spania și a condus, în perioadă postbelică, la „marele atac" al iezuiților romani de la *Civilta Cattolica.*

Această atitudine nu a fost bine înțeleasă de Vatican, care privea cu surprindere la „partipriul" lui Maritain de a releva doar crimele comise de regimul lui Franco.[254] Întrebat despre această chestiune în timpul unei vizite la Roma, rectorul Institutului catolic din Toulouse, monseniorul Bruno de Solages, și-a

[253] Julio Meinvielle, *De Lamennais à Maritain,*
http://www.mercaba.org/ARTICULOS/D/De_Lamennais_a_Maritain_(Julio_Meinvielle).pdf,
Idem, Correspondance avec Le R. P. Garrigou Lagrange a propos de Lamennais et Maritain,
https://ia801501.us.archive.org/0/items/Meinvielle.CorrespondanceAvecLeR.P.GarrigouLagrangeAProposDeLamennaisEtMaritain/Meinvielle.%20Correspondance%20avec%20le%20R.P.%20Garrigou-Lagrange%20a%20propos%20de%20Lamennais%20et%20Maritain.pdf,
Idem, Critica de la concepcion de Maritain sobre la persona humana, Buenos Aires 1948,
https://ia801502.us.archive.org/5/items/CriticaDeLaConcepcionDeMaritainSobreLaPersonaHumana000000554_201702/Critica_de_la_concepcion_de_Maritain_sobre_la_persona_humana_000000554.pdf

[254] În mai 1938, guvernul lui Franco a cerut în mod oficial Sfântului Scaun, prin intermediul însărcinatului cu afaceri externe la Roma, să dezavueze campania lui Maritain „împotriva Spaniei naționale". Interpelat în acest sens de cardinalul Pacelli, nunțiul la Paris, monseniorul Valeri a răspuns că îi era dificil să intervină în mod deschis și că în orice caz Maritain nu era singurul, dintre intelectualii catolici, care a adoptat această „atitudine deplorabilă" (îi cita pe Bernanos și Mauriac). Pacelli lui Valeri, 19 mai 1938; Valeri lui Pacelli, 23 mai 1938.

exprimat deschis opinia. Faptul că îi lua apărarea filosofului pe nedrept atacat era cât se poate de clar:

Domnul Maritain nu este nici evreu, nici comunist. Când se spune comunist, nu mai are valoare obiectivă ca atunci când se spune în anumite medii că papa este comunist. Marea sa preocupare este de a împiedica solidarizarea în opinia publică a creştinismului cu maniera deseori necreştină a naţionaliştilor spanioli. Că modul de acţiune al roşiilor este prea puţin creştin, este evident, dar aceasta nu compromite creştinismul, pentru că ei sunt adversarii creştinismului.[255]

Arhivele pontificatului lui Pius al XI-lea, deschise recent pentru cercetători, permit clarificarea poziției Sfântului Scaun cu privire la conflict.[256] Instaurarea unui regim republican și anticlerical în Spania (1931), a intensificat la Roma ideea existenței unui pericol la scară mondială, care amenința întreaga creștinătate. În alocuțiunea sa la Sacre-College din 24 decembrie 1931, Pius al XI-lea a evocat „teribilul triunghi" (*terribile triangolo*) al persecuțiilor suferite de Biserică în Rusia comunistă, în Mexicul revoluționar și în Spania republicană. Era oare nevoie de un îndemn la o nouă cruciadă, cum făcuseră în trecut pontifii romani, pentru a apăra civilizația creștină? Papa însuși se

[255] Scrisoare trimisă de monseniorul de Solages substitutului monsenior Montini, datată la 9 iulie 1938.

[256] Vicente Carcel Orti, *Chiesa e politica nei documenti vaticani de XX secolo. Attegiamento di Pio XI e del cardinal Pacelli nei confronti dell'Italia e la Spagna*, http://www.memoriafidei.va/content/dam/memoriafidei/documenti/27%20Carcel%20-%20Relazione.pdf
Hilari Raguer, *Gunpowder and Incense: The Catholic Church and the Spanish Civil War*,
New York 2007,
https://books.google.ro/books?id=HRBtyZQ7F-gC&printsec=frontcover&dq=Gunpowder+and+Incense:+The+Catholic+Church+and+the+Spanish+Civil+War+Hilari+Raguer&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjly6CI8bfSAhXMTCYKHd9_DhkQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Gunpowder%20and%20Incense%3A%20The%20Catholic%20Church%20and%20the%20Spanish%20Civil%20War%20Hilari%20Raguer&f=false

întrebase acest lucru referitor la insurecția Cristeros în Mexic[257], dar refuzase, „în condițiile actuale" să încurajeze rezistența

[257] Reynaldo T. Rojo-Mendoza, „The Church-State Conflict in Mexico From the Mexican Revolution to the Cristero Rebellion", *Proceedings of the Pacific Coast Council on Latin American Studies*, nr. 23 (2006), pp. 76-96, http://www.academia.edu/219532/The_Church-State_Conflict_in_Mexico_from_the_Mexican_Revolution_to_the_Cristero_Rebellion, Stephen J. C. Andes, *The Vatican and Catholic Activism in Mexico and Chile: The Politics of Transnational Catholicism, 1920-1940*, Oxford 2014, https://books.google.ro/books?id=thDNAgAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=The+Vatican+and+Catholic+Activism+in+Mexico+and+Chile:+The+Politics+of+transnational+catholicism+1920-1940+stephen+j.+c.+andes&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiIip7I0rrSAhWMB5oKHXwxDhIQ6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Vatican%20and%20Catholic%20Activism%20in%20Mexico%20and%20Chile%3A%20The%20Politics%20of%20transnational%20catholicism%201920-1940%20stephen%20j.%20c.%20andes&f=false, Jean A. Meyer, *La cristiada: La guerra de los cristeros*, Ciudad de Mexico 1993, https://books.google.ro/books?id=xqhbJ3GZ8X4C&printsec=frontcover&dq=jean+meyer+la+cristiada+la+guerra+de+los+cristeros&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi2qa3H0brSAhVCEJoKHdUGDTcQ6AEIIzAA#v=onepage&q=jean%20meyer%20la%20cristiada%20la%20guerra%20de%20los%20cristeros&f=false, Franco Savarino, Andrea Mutulo, *El anticlericalismo en Mexico*, Ciudad de Mexico 2008, http://biblioteca.diputados.gob.mx/janium/bv/ce/scpd/LX/anticle.pdf, Katherine Ryan-McIlhon, „The anticlerical Articles of the Federal Constitution of 1917 and their historical consequences", *Ave Maria International Law Journal*, Vol. 1-2, 2012, http://avemarialaw-international-law-journal.avemarialaw.edu/Content/iljarticles/Ryan.English%20Version.pdf, Matthew Butler, *Faith and Impiety in Revolutionary Mexico*, New York 2007, https://books.google.ro/books?id=dNSHDAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Faith+and+Impiety+in+Revolutionary+Mexico+Matthew++Butler+studies+of+the+america&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjZo6S707rSAhXEA5oKHdd4Bx8Q6AEIIzAA#v=onepage&q=Faith%20and%20Impiety%20in%20Revolutionary%20Mexico%20Matthew%20%20Butler%20studies%20of%20the%20america&f=false, Benjamin T. Smith, *The Roots of Conservatism in Mexico: Catholicism, Society, and Politics in the Mixteca Baja, 1750-1962*, Albuquerque 2012, https://books.google.ro/books?id=1huuhmp1_j0C&printsec=frontcover&dq=The+Roots+of+Conservatism+in+Mexico:+Catholicism,+Society,+and+Politics+in+the+Mixteca+Baja+benjamin+t.+smith&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwifotbz07rSAhVqDZoKHaNoD38Q6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Roots%20of%20Conservatism%20in%20Mexico%3A%20Catholicism%2C%20Society%2C%20and%20Politics%20in%20the%20Mixteca%20Baja%20benjamin%20t.%20smith&f=false,

armată a catolicilor în fața opresiunii. Armele proprii de care dispunea Biserica pentru a combate ateismul pe toate fronturile erau și trebuiau să rămână înainte de toate de ordin spiritual (cruciada de rugăciuni, slujbele de iertare a păcatelor, etc.). Sfântul Scaun urmărise cu îngrijorare evoluția „situației nedrepte a Bisericii Catolice în Spania" (enciclica *Dilectissima Nobis*, 3 iunie 1933[258]). Revolta militară a generalului Franco (18 iulie 1936) în urma victoriei Frontului Popular la alegerile din februarie nu a determinat o luare de poziție imediată din partea papei. Un prim articol, nesemnat, publicat pe prima pagină a publicației *Osservatore Romano*, invita guvernul să își asume responsabilitatea de a pune capăt violențelor împotriva Bisericii

---

Edward Wright-Rios, *Revolutions in Mexican Catholicism: Reform and Revelation in Oaxaca, 1887–1934*,
Londra 2009,
https://books.google.ro/books?id=-Njs5GRVNr4C&printsec=frontcover&dq=Revolutions+in+Mexican+Catholicism:+Reform+and+Revelation+in+Oaxaca,+1887%E2%80%931934+edward+wright-rios&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj7vYmP1LrSAhUCCpoKHeuGBeIQ6AEIJTAA#v=onepage&q=Revolutions%20in%20Mexican%20Catholicism%3A%20Reform%20and%20Revelation%20in%20Oaxaca%2C%201887%E2%80%931934%20edward%20wright-rios&f=false,
Marisol López-Menéndez, *Miguel Pro: Martyrdom, Politics, and Society in Twentieth-Century Mexico*,
Londra 2016,
https://books.google.ro/books?id=hn4SDAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Miguel+Pro:+Martyrdom,+Politics,+and+Society+in+Twentieth-Century+Mexico+marisol+lopez-menendez&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiWtJez1LrSAhWD1RQKHUyAC3oQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Miguel%20Pro%3A%20Martyrdom%2C%20Politics%2C%20and%20Society%20in%20Twentieth-Century%20Mexico%20marisol%20lopez-menendez&f=false,
Mercedes Montero Caldera, „La acción diplomática de la Segunda República Española en México (1931-1939)", *Espacio, Tiempo y Forma, Serie V, Historia Contemporanea*,nr. 14 (2001), pp. 251-286,
http://www.pucsp.br/cehal/downloads/relatorios/revista_espacio_tiempo_forma/2001_14_rela%E7oes.pdf,

[258] Pius al XI-lea, *Dilectissima Nobis*, 3 iunie 1933,
http://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_03061933_dilectissima-nobis.html

sau cel puțin, să se distanțeze „în mod clar” de autorii acestor „sacrilegii”.

La sfârșitul verii, Pius al XI-lea a înțeles că nu mai putea rămâne tăcut în fața ororilor comise în Spania. Proiectul de scrisoare publică adresat cardinalului Pacelli și pregătit de Secretariatul de Stat, evoca „violențele incredibile” care frapau „nu doar ce este cel mai uman și civil, ci și tot ceea ce este divin”. Textul nu va fi făcut public în cele din urmă, dar esențialul conținutului său a fost reluat în discursul susținut de Pius al XI-lea în fața unui grup de refugiați spanioli primit în audiență la Castelul Gandolfo, la 14 septembrie 1936. Tonul alocuțiunii putea părea relativ moderat. Papa a evitat să dea impresia că binecuvântează cauza naționalistă, identificând-o cu cea a Bisericii. Războiul din Spania a fost definit înainte de toate ca un „război civil” care unea „copiii aceleiași țări, aceluiași popor, aceleiași patrii”. Dar această dimensiune „umană” nu excludea semnificația, esențial religioasă, a conflictului.

Pentru Pius al XI-lea și colaboratorii săi, vinovate de acest „război fratricid” erau aceleași „forțe subversive” care, „din Rusia până în China, din Mexic până în America de Sud”, aveau drept scop „cucerirea întregii lumi” prin „aceste absurde și dezastruoase ideologii” și „distrugerea religiei catolice și a influenței sale binefăcătoare asupra individului, familiei, a maselor”. Departe de a îndemna la lansarea unei cruciade pentru apărarea unei cauze care în sine nu putea fi decât o cauză sacră, și anume apărarea lui Dumnezeu și a moștenirii creștine a Spaniei împotriva acțiunii acestor forțe subversive, papa adresa un avertisment celor care își asumaseră această sarcină „dificilă și periculoasă”, naționaliștii: misiunea putea conduce la excese în urma cărora nu ar mai fi fost „justificată pe deplin”, putea fi pervertită de „intenții mai puțin drepte și de interese egoiste sau de partid” care ar altera „toată moralitatea”. Pius al XI-lea a revenit asupra situației spaniole în enciclica sa *Divini Redemptoris* (19 martie 1937) orientată împotriva comunismului

ateu. Denunțarea „ororilor comunismului din Spania" nu mergea până la apelul la războiul sfânt, dar semnificația religioasă a conflictului era subliniată clar:

Furia comunistă nu s-a mulțumit să ucidă episcopi și mii de preoți, călugări și călugărițe, vizați fiind îndeosebi cei care se ocupau cu mai mult zel de muncitori și săraci, ci a făcut un număr mult mai mare de victime printre laici care chiar și în prezent, sunt masacrați în masă pentru simplul fapt de a fi buni creștini sau oponenți ai ateismului comunist.

Chiar această dimensiune religioasă a conflictului l-a făcut pe Pius al XI-lea mai mult decât circumspect, în ciuda dorinței sale de pace, față de orice tentativă de mediere a puterilor. În decembrie 1936, când Franța și Marea Britanie au încercat să coopteze Sfântul Scaun la planul lor de non-intervenție, li s-a reproșat subtil că „ar contribui la distrugerea credinței".[259] Au existat însă și inițiative de mediere ale Comitetului francez pentru pacea civilă și religioasă în Spania care au fost bine primite la Vatican. Fondat de un grup de personalități catolice franceze în jurul lui Jacques Maritain, Comitetul își situase planul de acțiune „în afara oricărui partid politic" și avea drept scop contribuirea – pe cât era posibil în cazul străinilor – la pacificarea civilă și religioasă în Spania, ajutând, conform diverselor cazuri particulare care puteau apărea, să facă războiul și consecințele sale mai puțin inumane, și sprijinind eventual tentativele de mediere justă când aceasta va deveni posibilă".[260] Una dintre primele sale acțiuni a fost aceea de a alerta opinia catolică internațională, și Sfântul Scaun îndeosebi, privind situația tragică a poporului basc după bombardamentele din Durango și Guernica.[261] Demersul a fost

[259] Acesta este sensul articolului publicat în *Osservatore Romano,* semnat de directorul său, contele Dalla Torre, dar inspirat în mod direct de Pius al XI-lea, sub titlul „A proposito del non-intervento nella Spagna", în data de 13 decembrie 1936.
[260] Scrisoare trimisă cardinalului Pacelli, 8 mai 1937.
[261] Antonio Avitia Hernandez, *El caudillo sagrado. Historia de las rebeliones cristeras en el estado de Durango,* Mexic 2006,

bine primit la Vatican, iar cardinalul Pacelli l-a însărcinat pe cardinalul Goma să intervină pe lângă generalul Franco în favoarea populațiilor basce.[262] Anul următor, când același comitet a cerut Sfântului Scaun să intervină din nou pe lângă guvernul din Burgos pentru a facilita schimbul de prizonieri, i s-a răspuns că o astfel de intervenție nu era de dorit căci risca „să fie greșit interpretată".[263] Orice tentativă de mediere destinată a pune capăt luptelor și distrugerilor sau a ușura suferințele victimelor era lăudabilă și demnă de a fi aprobată. Aceasta nu ar fi trebuit însă să conducă la favorizarea triumfului republicanilor spanioli. Marcând grija lor de a rămâne deasupra părților implicate în conflict, Pius al XI-lea și colaboratorii săi n-au putut decât să-i dea dreptate lui Franco în această privință: doar victoria taberei naționaliste ar pune capăt persecuțiilor împotriva Bisericii catolice în Spania, în urma „capitulării necondiționate a roșiilor".[264] Din acest motiv Vaticanul, după ce a tergiversat mult lucrurile, a sfârșit prin a recunoaște oficial guvernul lui Franco, numind un nunțiu apostolic la Madrid, monseniorul Gaetano Cicognani în mai 1938. În cadrul prezentării scrisorilor de acreditare ale noului ambasador spaniol, acesta din urmă a susținut un discurs puternic marcat de „frazeologia cruciadei" care a fost bine primit, chiar dacă Pius al XI-lea a ținut să

---

http://www.bibliotecas.tv/avitia/El_Caudillo_Sagrado.pdf,
Herbert Rutledge Southworth, *Guernica Guernica. A Study of Journalism, Diplomacy, Propaganda and History*, California 1977,
https://books.google.ro/books?id=1R304lcSa4kC&pg=PP2&dq=Guernica+Guernica+Herbert+Rutledge+Southworth+a+study+of+journalism,+diplomacy,+propaganda+and+history&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiro7SK4bzSAhWFVRoKHdVbBasQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Guernica%20Guernica%20Herbert%20Rutledge%20Southworth%20a%20study%20of%20journalism%2C%20diplomacy%2C%20propaganda%20and%20history&f=false

[262] Maritain lui Pacelli, 1 iulie 1937.

[263] Pacelli lui Valeri, 11 octombrie 1938.

[264] A se vedea nota însărcinatului cu afaceri externe pe lângă guvernul din Burgos, monsenior Antoniutti, adresată cardinalului Pacelli care îi ceruse să „tatoneze terenul" referitor la o eventuală mediere a Sfântului Scaun (notă din 24 aprilie 1938).

amintească, în răspunsul său, că era părintele „tuturor spaniolilor".

În acest context de simpatie crescândă pentru noul regim al lui Franco, *Osservatore Romano* a publicat două mustrări severe la adresa intelectualilor francezi: prima era orientată împotriva lucrării lui Georges Bernanos, *Les Grands Cimetieres sous la lune* (1938), a doua, publicată pe prima pagină, viza un articol al publicației La Croix (7 decembrie 1938). Alegerea acestei ținte duble nu era întâmplătoare: în timp ce cotidianul catolic era, după mult timp, în vizorul guvernului lui Franco, lucrarea lui Bernanos, denumită de Mauriac „o mărturie" a adevărului (*Temps present*, 20 mai 1938), apărea ca simbolul „atitudinii deplorabile" a numeroși scriitori catolici cu privire la conflictul spaniol. Cele două articole au fost scrise, se cunoaște în prezent, la cererea expresă a Sfântului Oficiu. Autorul lor, părintele Mariano Cordovani, maestru al Sacre-Palais din 1936, nu era un simpatizant al regimurilor totalitare. Ca profesor, apoi rector al Angelicum în anii 1920, n-a încetat să „lupte" împotriva idealismului lui Giovanni Gentile[265], filosoful oficial al regimului fascist și a denunțat „orice tentativă de romanizare a catolicismului într-un sens păgân" după condamnarea Acțiunii Franceze. Într-un *votum* trimis Sfântului Oficiu, Cordovani sugerase că interzicerea lucrării lui Bernanos nu era recomandată, riscând „să fie interpretată în mod intenționat ca o adeziune a Sfântului Scaun la regimurile absolutiste". Ceea ce i se reproșa scriitorului francez și, prin intermediul acestuia, tuturor intelectualilor francezi, era faptul că vedea răul doar de o singură parte, de partea franchiștilor și nu vedea ororile comunismului.

[265] Roger W. Holmes, *The Idealism Of Giovanni Gentile*, New York 1937, https://ia802705.us.archive.org/0/items/idealismofgiovan029230mbp/idealismofgiovan029230mbp.pdf,
Giovanni Gentile, *Genesi e struttura della società: saggio di filosofia pratica*, Florența 1946,
https://ia600502.us.archive.org/12/items/genesiestruttura00gent/genesiestruttura00gent.pdf

Conform lui Cordovani, Sfântul Scaun a evitat să cadă într-o astfel de eroare. Obiectivitatea necesară judecății nu era însă sinonimă cu imparțialitatea. Teologul dominican critica astfel atitudinea lui Mendizabal și a amicilor săi care consta în „a pune pe aceeași treaptă mișcarea roșiilor și mișcarea națională spaniolă”.[266] „Este un sistem incendiator a tot ceea ce este creștin și este realizat sistematic prin distrugerea bisericilor, uciderea a mii de preoți și monahi: mai exact, focul aprins de comunismul ateu pe care l-a incriminat Enciclica pontificală”.[267]

Publicația *La Croix,* „care poartă un nume al dreptății și un drapel al adevărului prin excelență”, a fost pusă la zid pentru că a publicat „o astfel de ordine a zilei”, „fără o rezervă care să îi elibereze pe cititorii săi de echivoc și eroare”. Dacă judecata morală privind atrocitățile comise de o parte și de cealaltă trebuia să fie echitabilă, libertatea de alegere politică a catolicilor în cadrul conflictului nu era acordată cu aceeași ușurință. Oricine adopta public o astfel de atitudine nu merita „niciun fel de consimțământ, ci doar reprobare”. *La Croix* a încercat să repare lucrurile publicând articolul din *Osservatore romano* în traducere franceză, precedat de o declarație a directorului său: „între cele două guverne actuale care guvernează Spania, nu ne-am ascuns niciodată alegerea: ne-a fost dictată atât de bunul simț, cât și de credința noastră”, scria abatele Leon Merklen, nu fără a aminti că

[266] *La Croix* a reprodus, fără comentarii, o declarație a președintelui Comitetului spaniol pentru pacea civilă și religioasă, Alfred Mendizabal, care a afirmat, în cadrul a două conferințe desfășurate la Lille și la Roubaix, că „în fața tragediei spaniole, catolicii rămâneau liberi să-și manifeste preferințele și să-și acorde simpatia pentru una dintre cele două părți”.

[267] Bernard Comte, *L'honneur et la conscience: catholiques français en résistance (1940-1944),* Paris 1998, https://books.google.ro/books?id=7jahPokZ0qwC&printsec=frontcover&dq=L%27honneur+et+la+conscience:+catholiques+fran%C3%A7ais+en+r%C3%A9sistance+(1940-1944)+Bernard+Comte&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwilu7nWyMzSAhVD7RQKHTdTB9sQ6AEIJjAA#v=onepage&q=L%27honneur%20et%20la%20conscience%3A%20catholiques%20fran%C3%A7ais%20en%20r%C3%A9sistance%20(1940-1944)%20Bernard%20Comte&f=false

„între cele două mistici false ale comunismului și național-socialismului", publicația sa a refuzat întotdeauna să aleagă.[268] Președintele Comitetului spaniol pentru pacea civilă și religioasă în Spania a încercat de asemenea să remedieze situația trimițând o scrisoare de supunere cardinalului Pacelli: „Nimic nu este mai departe de proiectul meu decât o tendință favorabilă comunismului pe care l-am combătut în scrierile mele și în filosofia mea, îndeosebi pentru ideologia sa anticreștină." Dar această opoziție față de comunismul fără Dumnezeu nu putea merge până la aprobarea dictaturii totalitare a generalului Franco „care se inspira în mare parte din ideologiile și metodele național socialiste".[269]

Refuzul de a pactiza cu una dintre cele două tabere invocat de Maritain, Mendizabal și amicii lor în războiul din Spania nu se mai aplica atunci când era vorba de apărarea libertății și a demnității persoanei umane împotriva barbariei totalitare, naziste și stalinistă. Imposibilitatea teologică a „războiului sfânt" nu excludea legitimitatea morală a unui război lansat pentru apărarea unei cauze juste. Caracterul justițiar al războiului care trebuia să conducă democrațiile occidentale împotriva lui Hitler nu era pus la îndoială de teologul din Fribourg, abatele Charles Journet. „Ca toate activitățile temporale legitime din punct de vedere moral, războaiele juste puteau primi aprobarea Bisericii", scria acest mare prieten al lui Maritain în revista sa *Nova et Vetera* în septembrie 1939. În timp ce „războaiele sfinte" leagă în mod nejustificat soarta Bisericii de cea a armelor, contrazicând litera și spiritul Evangheliei lui Cristos, „războaiele juste" continuă să aibă un loc legitim în teologia catolică.

Într-o creștinătate profană, nu sunt „războaie sfinte". Dar există războaie „juste". Binele temporal al unei patrii poate fi apărat de arme. Este un mare lucru pentru o patrie să prefere

[268] *La Croix*, 20 ianuarie 1939.
[269] Scrisoare din 24 ianuarie 1939, Arhivele Maritain.

bunurile superioare, onoarea, libertatea, dreptatea pentru ea și pentru ceilalți în fața înrobirii, rușinii și jafului.

Alte voci catolice, suspectate de belicozitate, precum cea a profesorului florentin Giorgio la Pira în revista sa *Principi*, vor exprima opinii similare în perioada celui mai mare pericol pentru civilizația creștină a Europei.[270]

---

[270] Ramon Salas Larraza, „El factor catolico y la Guerra civil", *La Iglesia Catolica y la Guerra civil español (Cincuenta años despues)*, pp. 145-162, http://library.fes.de/pdf-files/netzquelle/a91-00360.pdf,
Fernando de Meer, *Algunos aspectos de la cuestion religiosa en la Guerra civil (1936-1939)*, http://revistas.um.es/analeshc/article/viewFile/108472/103202,
Alfonso Botti, *Chiesa e religione nella Guerra civile spagnola. Orientamenti della storiografia*,
http://www.italia-resistenza.it/wp-content/uploads/ic/RAV0053532_1987_166-169_05.pdf,
Idem, „Chiesa e Falange durante la Guerra civile spagnola", Jan Nelis, Anne Morelli, Danny Praet, *Catholicism and Fascism in Europe 1918 – 1945*, Hildesheim 2015, https://books.google.ro/books?id=Z41wCQAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Catholicism+and+Fascism+in+Europe+1918+-+1945+Jan+Nelis,+Anne+Morelli,+Danny+Praet&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj35OeIwczSAhXHyRoKHeBhATQQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Catholicism%20and%20Fascism%20in%20Europe%201918%20-%201945%20Jan%20Nelis%2C%20Anne%20Morelli%2C%20Danny%20Praet&f=false,
Nicola Rooney, *The role of the Catholic hierarchy in the rise to power of General Franco*,
https://www.qub.ac.uk/sites/QUEST/FileStore/Issue4PerspectivesonPowerPapers/Filetoupload,71752,en.pdf,
Evelyne Lopez Campillo, Herve Poutet, Anna Remis, Una cruzada per una nueva Tierra Santa, „Fraternidad, Libertad, Igualdad", Norba 14, *Revista de Historia*, Caceres 1997, pp. 137-146,
https://www.google.ro/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=16&ved=0ahUKEwjZy5PdhrjSAhXrNJoKHVs8BtI4ChAWCEQwBQ&url=https%3A%2F%2Fdialnet.unirioja.es%2Fdescarga%2Farticulo%2F109890.pdf&usg=AFQjCNEHIYstVrKCeRSoWypf20pFElvlOQ&sig2=uKUtwF-gFc4hY6Lq3XuYvQ&cad=rja,
Jesus Lopez Saez, *Memoria Historica, cruzada o locura*, Madrid 2006,
https://www.google.ro/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=25&ved=0ahUKEwiu6LnKkrjSAhUCOJoKHXONA444FBAWCD8wBA&url=http%3A%2F%2Fwww.omegalfa.es%2Fdownloadfile.php%3Ffile%3Dlibros%2Fmemoria-historica-cruzada-o-locura.pdf&usg=AFQjCNEz55cA7z-PT_sUebItl_XKQhqwWg&sig2=397lJ21oCcP-DnXti3ai8A&cad=rja,

Antonio Arizmendi, Patricio de Blas Zabaleta, *Conspiración contra el obispo de Calahorra: Denuncia y crónica de una canallada*, Madrid 2008, https://books.google.ro/books?id=F4gMJ8GCIq8C&printsec=frontcover&dq=Conspiraci%C3%B3n+contra+el+obispo+de+Calahorra:+Denuncia+y+cr%C3%B3nica+de+una+canallada+Antonio+Arizmendi,+Patricio+de+Blas+Zabaleta&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi5pKmrjLjSAhXEiRoKHTZJCB8Q6AEIIzAA#v=onepage&q=Conspiraci%C3%B3n%20contra%20el%20obispo%20de%20Calahorra%3A%20Denuncia%20y%20cr%C3%B3nica%20de%20una%20canallada%20Antonio%20Arizmendi%2C%20Patricio%20de%20Blas%20Zabaleta&f=false,

Gianmaria Zamagni, „Viva España! Viva Cristo Rey! Das spanische Bischofsamt und der Bürgerkrieg", *Pio XI nella crisi europea/Pius XI. im Kontext der europäischen Krise, Atti del Colloquio di Villa Vigoni*, 4-6 mai 2015 (ed. Raffaella Perin), http://edizionicafoscari.unive.it/media/pdf/chapter/978-88-6969-096-9/978-88-6969-096-9-ch-11.pdf,

Santos Juliá, „Los nombres de la Guerra", Jeronimo Zurita, *Dossier: Guerra Civil, las representaciones de la violencia*, nr. 84 (2009), pp. 15-38, http://www.santosjulia.com/Santos_Julia/2005-09_files/Los%20nombres%20de%20la%20guerra.pdf,

Vicente Cárcel Ortí, *Historia de la Iglesia en la España contemporánea: Siglos XIX y XX*, Madrid 2002, https://books.google.ro/books?id=gFs7KkCf8RQC&printsec=frontcover&dq=Historia+de+la+Iglesia+en+la+Espa%C3%B1a+contempor%C3%A1nea:+Siglos+XIX+y+XX+Vicente+C%C3%A1rcel+Ort%C3%AD&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjKhuyr3LjSAhUKtRQKHUrKDJQQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Historia%20de%20la%20Iglesia%20en%20la%20Espa%C3%B1a%20contempor%C3%A1nea%3A%20Siglos%20XIX%20y%20XX%20Vicente%20C%C3%A1rcel%20Ort%C3%AD&f=false,

Jan Nelis, Anne Morelli, Danny Praet, *Catholicism and Fascism in Europe 1918 – 1945*, Hildesheim 2015, https://books.google.ro/books?id=Z41wCQAAQBAJ&pg=PA1&dq=Catholicism+and+Fascism+in+Europe+1918+-+1945+Jan+Nelis,+Anne+morelli+danny+praet&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjE0um927jSAhWDORQKHUPdCcEQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Catholicism%20and%20Fascism%20in%20Europe%201918%20-%201945%20Jan%20Nelis%2C%20Anne%20morelli%20danny%20praet&f=false,

José Andrés-Gallego, Antón M. Pazos, *La Iglesia en la España contemporánea*, Vol. I, 1800-1936, Madrid 1999, https://books.google.ro/books?id=SxIXFbNA-bkC&printsec=frontcover&dq=La+Iglesia+en+la+Espa%C3%B1a+contempor%C3%A1nea/1:+1800-1936+Jos%C3%A9+Andr%C3%A9s-Gallego,+Ant%C3%B3n+M.+Pazos&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiwjKfy3LjSAhXCaRQKHez6C70Q6AEIIzAA#v=onepage&q=La%20Iglesia%20en%20la%20Espa%C3%B1a%20contempor%C3%A1nea%2F1%3A%201800-

Martiriul Poloniei

Al Doilea Război Mondial, spre deosebire de Primul, a confruntat două concepții antitetice (democratică și liberală pe de o parte, totalitară de cealaltă) ale omului și destinului său. Prizonier al unei viziuni a relațiilor internaționale moștenită din secolul al XIX-lea, noul pontif, Pius al XII-lea[271], ales papă la 12

1936%20Jos%C3%A9%20Andr%C3%A9s-Gallego%2C%20Ant%C3%B3n%20M.%20Pazos&f=false,
Idem, Vol. II, 1936-1999,
https://books.google.ro/books?id=-YYvcZK2MIEC&printsec=frontcover&dq=La+Iglesia+en+la+Espa%C3%B1a+contempor%C3%A1nea/2:+1936-1999+Jos%C3%A9+Andr%C3%A9s-Gallego,+Ant%C3%B3n+M.+Pazos&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiCvcPM3bjSAhXFPRQKHSGxAcAQ6AEIJjAA#v=onepage&q&f=false

[271] Oscar Halecki, James F. Murray, *Pius XII: Eugenio Pacelli, Pope Of Peace*, 1954, https://ia601502.us.archive.org/2/items/in.ernet.dli.2015.75320/2015.75320.Pius-Xii-Eugenio-Pacelli-Pope-Of-Peace.pdf,
Enrico Pucci, *S.S. Pío XII: biografía y documentos*, Bogota 1942, https://ia802509.us.archive.org/16/items/sspioxiibiografi00pucc/sspioxiibiografi00pucc.pdf,
Charles Hugo Doyle, *The Life of Pope Pius XII*, New York 1945, https://ia802700.us.archive.org/29/items/lifeofpopepiusxi006759mbp/lifeofpopepiusxi006759mbp.pdf,
Pius XII and peace, 1939-1943: excerpts from selected messages, Washington 1943, https://ia800400.us.archive.org/21/items/piusxiipeace1939pius/piusxiipeace1939pius.pdf,
Alden Hatch, Seamus Walshe, *Crown of Glory. The Life of Pope Pius XII*, New York 1957, https://ia801507.us.archive.org/16/items/in.ernet.dli.2015.60683/2015.60683.Grown-Of-Glory-The-Life-Of-Pope-Pius-Xii.pdf,
Harry C. Koenig, *Principles for Peace, Selections from Papal Documents, Leo XIII to Pius XII*, Washington 1943, https://ia601509.us.archive.org/15/items/in.ernet.dli.2015.58246/2015.58246.Principles-For-Peace-Selections-From-Papal-Documents-Leo-Xiii-To-Pius-Xii.pdf,
Michael Chinigo, *The Pope speaks: The teachings of Pope Pius XII*, New York 1957, https://ia601900.us.archive.org/14/items/in.ernet.dli.2015.177925/2015.177925.The-Pope-Speaks-The-Teachings-Of-Pope-Pius-Xii.pdf,
Matteo Luigi Napolitano, Pio *XII tra guerra e pace: profezia e diplomazia di un papa (1939-1945)*, Roma 2002, https://books.google.ro/books?id=76_FjfCSqSoC&pg=PA3&dq=Pio+XII+tra+guerra+e+pace:+profezia+e+diplomazia+di+un+papa+(1939-

1945)+Matteo+Luigi+Napolitano+citta+nuova&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjzq738vLrSAhUD7xQKHcgpBdQQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Pio%20XII%20tra%20guerra%20e%20pace%3A%20profezia%20e%20diplomazia%20di%20un%20papa%20(1939-1945)%20Matteo%20Luigi%20Napolitano%20citta%20nuova&f=false,
Menahem Macina, *L'influence de l'antijudaïsme catholique sur l'attitude de Pie XII envers les juifs*, Tsofim 2015,
https://www.academia.edu/29796355/Linfluence_de_lantijuda%C3%AFsme_catholique_sur_l_attitude_de_Pie_XII_envers_les_juifs,
Alan C. Henriques, „Pius XII: War, peace and the Jewish question", Studia *Historiae Ecclesiasticae*, vol. 40, nr. 2, decembrie 2014, pp. 43-56,
http://www.scielo.org.za/pdf/she/v40n2/04.pdf,
David G. Dalin, *The Myth of Hitler's Pope: Pope Pius XII And His Secret War Against Nazi Germany*,
Washington 2012,
https://books.google.ro/books?id=FnDoBAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=The+Myth+of+Hitler%27s+Pope:+Pope+Pius+XII+And+His+Secret+War+Against+Nazi+Germany+David+G.+Dalin&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjAwNWmmb_SAhXHthQKHYjEB8QQ6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Myth%20of%20Hitler%27s%20Pope%3A%20Pope%20Pius%20XII%20And%20His%20Secret%20War%20Against%20Nazi%20Germany%20David%20G.%20Dalin&f=false,
Idem, Joseph Bottum, *The Pius War: Responses to the Critics of Pius XII*, Plymouth 2004,
https://books.google.ro/books?id=KQvGxx1qG90C&pg=PR4&dq=The+Pius+War:+Responses+to+the+Critics+of+Pius+XII++edited+by+Joseph+Bottum+David+G.+Dalin&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiqp6Hg1L_SAhUDtxQKHayuBFsQ6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Pius%20War%3A%20Responses%20to%20the%20Critics%20of%20Pius%20XII%20%20edited%20by%20Joseph%20Bottum%20David%20G.%20Dalin&f=false,
Gordon Thomas, *The Pope's Jews: The Vatican's Secret Plan to Save Jews from the Nazis*, New York 2012,
https://books.google.ro/books?id=EbIcrI5FJysC&printsec=frontcover&dq=The+Pope%27s+Jews:+The+Vatican%27s+Secret+Plan+to+Save+Jews+from+the+Nazis+Gordon+Thomas&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjSqKSb6MLSAhWDBZoKHe5tCKIQ6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Pope%27s%20Jews%3A%20The%20Vatican%27s%20Secret%20Plan%20to%20Save%20Jews%20from%20the%20Nazis%20Gordon%20Thomas&f=false,
John Cornwell, *Hitler's Pope: The Secret History of Pius XII*, New York 1999,
https://books.google.ro/books?id=5jLmawedxlwC&printsec=frontcover&dq=the+explosive+new+york+times+bestseller+Hitler%27s+Pope:+The+Secret+History+of+Pius+XII+John+Cornwell&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiarcXHkr_SAhVEcRQKHZ9HDvEQ6AEIIzAA#v=onepage&q&f=false,
Renato Montagnolo, *Chiesa e fascismo: Presupposti, articolazioni e sviluppi dei rapporti tra Chiesa e fascismo*, „Santa Sede, cattolici e regime fascista sotto il pontificato di Pio XII", Roma 2016,

https://books.google.ro/books?id=yNkADAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Chiesa+e+fascismo:+Presupposti,+articolazioni+e+sviluppi+dei+rapporti+tra+chiesa+e+fascismo+Renato+Montagnolo&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjEzbGfor_SAhXCWhQKHfdPDWgQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Chiesa%20e%20fascismo%3A%20Presupposti%2C%20articolazioni%20e%20sviluppi%20dei%20rapporti%20tra%20chiesa%20e%20fascismo%20Renato%20Montagnolo&f=false,
Frank J. Coppa, *The Papacy, the Jews, and the Holocaust*, Washington 2006, https://books.google.ro/books?id=2sCVX56PwocC&printsec=frontcover&dq=The+Papacy,+the+Jews,+and+the+Holocaust+Frank+J.+Coppa&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjUxb_r1b_SAhUKcRQKHRhuBTAQ6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Papacy%2C%20the%20Jews%2C%20and%20the%20Holocaust%20Frank%20J.%20Coppa&f=false,
Idem, The Life and Pontificate of Pope Pius XII, Washington 2013, https://books.google.ro/books?id=fmfBHS4pWgMC&pg=PR4&dq=The+Life++Pontificate+of+Pope+Pius+Xii+history+controversy+Frank+Coppa&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiK1IT91r_SAhWGwxQKHakYDNEQ6AEILzAC#v=onepage&q=The%20Life%20%20Pontificate%20of%20Pope%20Pius%20Xii%20history%20controversy%20Frank%20Coppa&f=false,
Daniel Jonah Goldhagen, *A Moral Reckoning: The Role of the Church in the Holocaust and Its Unfulfilled Duty of Repair*, New York 2007, https://books.google.ro/books?id=nLrvH18ycbkC&printsec=frontcover&dq=A+Moral+Reckoning:+The+Role+of+the+Church+in+the+Holocaust+and+Its+unfulfilled+duty+of+repair+Daniel+Jonah+Goldhagen&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi3xbzl17_SAhXDWBQKHWIWARUQ6AEIIzAA#v=onepage&q=A%20Moral%20Reckoning%3A%20The%20Role%20of%20the%20Church%20in%20the%20Holocaust%20and%20Its%20unfulfilled%20duty%20of%20repair%20Daniel%20Jonah%20Goldhagen&f=false,
Carol Rittner, John K. Roth, *Pope Pius XII and the Holocaust*, Londra 2016, https://books.google.ro/books?id=UR3mDAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Pope+Pius+XII+and+the+Holocaust+edited+by+Carol+Rittner,+John+K.+Roth&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjtv5Pm2L_SAhUB8RQKHdApA0AQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Pope%20Pius%20XII%20and%20the%20Holocaust%20edited%20by%20Carol%20Rittner%2C%20John%20K.%20Roth&f=false,
Idem, "Good News" After Auschwitz?: Christian Faith Within a Post-Holocaust World, Georgia 2001, https://books.google.ro/books?id=PIK5bf0lo5UC&printsec=frontcover&dq=%22Good+News%22+After+Auschwitz?:+Christian+Faith+Within+a+Post-Holocaust+World+edited+by+Carol+Rittner,+John+K.+Roth&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjUl_z72b_SAhWFWhQKHVqQCekQ6AEIIzAA#v=onepage&q=%22Good%20News%22%20After%20Auschwitz%3F%3A%20Christian%20Faith%20Within%20a%20Post-Holocaust%20World%20edited%20by%20Carol%20Rittner%2C%20John%20K.%20Roth&f=false,
Robert Faurisson, *Der Revisionismus Pius' XII*, 2006, https://ia600401.us.archive.org/30/items/faurisson-der-revisionismus-pius-xii/faurisson-der-revisionismus-pius-xii.pdf,

martie 1939 după trei tururi de scrutin, nu a adus nimic nou la începutul pontificatului său. Toate eforturile sale au fost orientate spre un singur obiectiv: instaurarea păcii. Absorbția a ceea ce a rămas din Cehoslovacia de către trupele Reich-ului, la 15 martie,

---

José M. Sánchez, *Pius XII and the Holocaust: Understanding the Controversy*, Washington 2002,
https://books.google.ro/books?id=0nA_GXl68kYC&printsec=frontcover&dq=Pius+XII+and+the+Holocaust:+Understanding+the+Controversy+By+Jos%C3%A9+M.+S%C3%A1nchez&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwic9JvZ2r_SAhVMQBQKHd6ADfcQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Pius%20XII%20and%20the%20Holocaust%3A%20Understanding%20the%20Controversy%20By%20Jos%C3%A9%20M.%20S%C3%A1nchez&f=false,

Robert A. Ventresca, *Soldier of Christ: The Life of Pope Pius XII*, Harvard 2013,
https://books.google.ro/books?id=N3KBY-VjSAAC&printsec=frontcover&dq=Soldier+of+Christ:+The+Life+of+Pope+Pius+XII+Robert+A.+Ventresca&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiWlc-_58LSAhXKO5oKHf7zAAAQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Soldier%20of%20Christ%3A%20The%20Life%20of%20Pope%20Pius%20XII%20Robert%20A.%20Ventresca&f=false,

Suzanne Brown-Fleming, *The Holocaust and Catholic Conscience: Cardinal Aloisius Muench and the guilt question in Germany*, Notre Dame, Indiana 2005,
https://books.google.ro/books?id=gEMFDgAAQBAJ&pg=PT3&dq=The+Holocaust+and+Catholic+Conscience:+Cardinal+Aloisius+Muench+and+the+guilt+question+in+Germany++Suzanne+Brown-Fleming&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjqocqp27_SAhXCwBQKHUK1DjgQ6AEIITAA#v=onepage&q=The%20Holocaust%20and%20Catholic%20Conscience%3A%20Cardinal%20Aloisius%20Muench%20and%20the%20guilt%20question%20in%20Germany%20%20Suzanne%20Brown-Fleming&f=false,

Kevin P. Spicer, *Antisemitism, Christian Ambivalence, and the Holocaust*, Indiana 2007,
https://books.google.ro/books?id=5y36kURk5w4C&printsec=frontcover&dq=Antisemitism,+Christian+Ambivalence,+and+the+Holocaust+edited+by+Kevin+P.+Spicer&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwids5Sk3L_SAhWI8RQKHaezAwQQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Antisemitism%2C%20Christian%20Ambivalence%2C%20and%20the%20Holocaust%20edited%20by%20Kevin%20P.%20Spicer&f=false,

Margherita Marchione, *Did Pope Pius XII Help the Jews?*,
http://legacy.ptwf.org/Downloads/Did%20Pope%20Pius%20XII.pdf,

Anthony J. Sciolino, *TheTwo-Thousand-Year Road to the Holocaust*, Session Eleven „Roman Catholics and the Holocaust (1938-1945)",
http://holocaustroad.org/2010-11readings/SessionEleven.pdf,

Pierre Gelin, *Synthèse historique sur l'Eglise et le nazisme,*
http://www.pie12.com/PIEXII.pdf

prin încălcarea acordurilor de la München, a convins statele occidentale de eșecul oricărei strategii de pacificare: doar forța militară putea să-l oprească pe Hitler din planul său diabolic de cucerire a spațiului vital în Europa Centrală și Orientală. În timp ce Anglia și Franța păreau decise să joace cartea fermității proclamând garantarea frontierelor poloneze, Sfântul Scaun încerca, în van, să promoveze o soluție diplomatică pentru rezolvarea crizei. La 24 august 1939, după ce pactul Molotov-Ribbentrop[272] a manifestat clar alianța diabolică dintre cele două totalitarisme, papa a lansat, la Radio Vatican, un ultim apel la rațiune guvernelor: „Pericolul este iminent, dar mai este încă timp. Nimic nu este pierdut cu pacea. Totul poate fi pierdut cu războiul. Oamenii trebuie să reînceapă să se înțeleagă. Să reînceapă să negocieze."

[272] Anna Louise Strong, *The Soviets Expected It*, New York 1942, https://ia801900.us.archive.org/0/items/SovietsExpectedIt/SovietsExpectedIt.pdf,
Ivan Maisky, *Who Helped Hitler?*, Londra 1964, https://ia600505.us.archive.org/32/items/WhoHelpedHitler/Who%20Helped%20Hitler.pdf,
Pavel Sevostyanov, *Before the Nazi Invasion: Soviet Diplomacy in September 1939-June 1941*, Moscova 1981, https://ia800205.us.archive.org/9/items/BeforeTheNaziInvasion/Before%20the%20Nazi%20Invasion.pdf,
The Criminal Conspiracy Of Stalin And Hitler. The Labour Party, februarie 1940, https://ia601502.us.archive.org/18/items/TheCriminalConspiracyOfStalinAndHitler.TheLabourPartyFebruary1940/The%20Criminal%20Conspiracy%20of%20Stalin%20and%20Hitler.%20The%20Labour%20Party%20,%20February,%201940.pdf,
D. N. Pritt, *The State Department and the Cold War: A commentary on its publication, „Nazi-Soviet Relations, 1939-1941"*, New York 1948, https://ia601507.us.archive.org/12/items/StateDepartmentColdWar/StateDepartmentColdWar.pdf,
V. M. Molotov, Feliz Chuev, *Molotov Remembers: Inside Kremlin Politics*, Chicago 1991, https://books.google.ro/books?id=5f90AQAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Molotov+Remembers:+Inside+Kremlin+Politics+V.+M.+Molotov,+Feliz+Chuev&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiTrMSdt8LSAhVsCZoKHal4ACkQ6AEIJTAA#v=onepage&q=Molotov%20Remembers%3A%20Inside%20Kremlin%20Politics%20V.%20M.%20Molotov%2C%20Feliz%20Chuev&f=false

Invazia Poloniei de către armatele hitleriste, la 1 septembrie 1939, nu a condus la nicio condamnare formală din partea Sfântului Scaun, în pofida solicitărilor reiterate de diplomația franceză și britanică. Cu ocazia vizitei delegației poloneze la Roma, condusă de cardinalul primat August Hlond, papa s-a mulțumit să exprime cuvinte de „compasiune" pentru „copiii Poloniei catolice", invitându-i pe aceștia din urmă să nu își piardă speranța în Providență și să creadă într-o posibilă înviere a națiunii lor. Cu riscul de a nu fi înțeles de cancelariile aliate și de a suscita tristețea populațiilor victime ale agresiunii, Pius al XII-lea nu a ezitat să adopte linia de conduită urmată de Benedict al XV-lea în timpul Primului Război Mondial. Articolul intitulat „Sfântul Scaun și Polonia" publicat în *Osservatore Romano* la 15 octombrie 1939, ca răspuns la atacurile din presa internațională privind presupusa „indiferență" a Vaticanului în fața tragediei poloneze, căpăta în aceste circumstanțe aspectul unei poziționări ferme. Poziția de „conducător vizibil al Bisericii", de „vicar al lui Isus Cristos" și prin urmare, de „Părinte comun" al națiunilor și popoarelor, nu putea fi aceea a unui membru al ierarhiei unei Biserici locale, fie el și cel mai eminent dintre ei. Durerea pe care o resimțea „la anunțul nenorocirii care s-a abătut asupra unuia dintre fiii preferați" nu implica să exprime această durere „în forme care nu erau corespunzătoare calității sale de Părinte comun". Trebuie adăugat că în acele timpuri, mulțimile erau obișnuite cu un limbaj atât de vivace și chiar violent, încât o manieră diferită de exprimare apărea prin contrast slabă și rigidă. Cu alte cuvinte, papa, care analizase și corectase personal articolul înainte de publicarea sa, nu își interzisese să vorbească dacă circumstanțele o cereau, dar revendica pentru el însuși o specificitate a limbajului adaptată la vocația sa de „părinte comun" sau, dacă se preferă altfel, la

funcția sa de lider suprem al acestei internaționale religioase care era Biserica Catolică.[273]

Imparțialitatea afișată de Sfântul Scaun în primele luni ale războiului nu era însă sinonimă cu neutralitatea morală. Primele documente cu caracter doctrinal ale pontificatului exprimau dorința papei Pius al XII-lea de a marca natura spirituală și morală a chestiunilor implicate în confruntare. Este cunoscut faptul că Pius al XI-lea, în ultimele luni ale pontificatului său, dorise să pronunțe o condamnare și mai severă a ideologiei rasiste și că ceruse unui iezuit american, în vizită la Roma, părintele John La Farge[274], autorul unei lucrări de succes intitulată

[273] *Pius XII and Poland: a documentary outline of papal pronouncements and relief efforts in behalf of Poland, since March 1939*, New York 1942, https://ia800405.us.archive.org/10/items/piusxiipolanddoc00pius/piusxiipolanddoc00pius.pdf,
Pierre Blet, Robert A. Graham, Angelo Martini, Burkhart Schneider, *Actes et documents du Saint Siege relatifs à la Seconde Guerre Mondiale*, Vol. 3, „Le Saint Siege et la situation religieuse en Pologne et dans les Pays Baltes, 1939-1941" Vatican 1967, http://www.vatican.va/archive/actes/documents/Volume-3a.pdf,
Ronald Modras, *The Catholic Church and Antisemitism, Poland 1933-1939*, New York 1994, https://books.google.ro/books?id=GUdgbXsA1-EC&pg=PR5&dq=The+Catholic+Church+and+Antisemitism+Poland,+1933-1939+Ronald+Modras&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwirhIidwszSAhVC7BQKHYkXDFsQ6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Catholic%20Church%20and%20Antisemitism%20Poland%2C%201933-1939%20Ronald%20Modras&f=false

[274] John La Farge, *Reflections on Growing Old*, New York 1963, https://ia601508.us.archive.org/31/items/in.ernet.dli.2015.166657/2015.166657.Reflections-On-Growing-Old.pdf
John La Farge, *The Church and Interracial Justice*, Washington 1943, https://repository.library.nd.edu/view/250/827190.pdf,
Richard Gribble, „Liberal and Conservative Voices for Justice: John La Farge, SJ, James Gillis, CSP, and the Northeast Clergy Conference for Negro Welfare, 1933-1944", *History Research*, octombrie-decembrie 2016, Vol. 6, Nr. 4, pp. 165-179, https://www.davidpublisher.org/Public/uploads/Contribute/583792fe6ea05.pdf,
Peter Eisner, The Pope's Last Crusade: How an American Jesuit Helped Pope Pius XI's campaign to stop Hitler, Londra 2013, https://books.google.ro/books?id=55qQgglXRWQC&printsec=frontcover&dq=The+Pope%27s+Last+Crusade:+How+an+American+Jesuit+Helped+Pope+Pius+XI%27s+campaign+to+stop+hitler+Peter+Eisner&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwitjazu5cLSAhUF

Interracial Justice (1937), să-i pregătească un proiect de enciclică privind rasismul și antisemitismul. Fără a prelua responsabilitatea acestui proiect de enciclică, Pius al XII-lea a ținut să amintească, în formulări foarte apropiate de cele care se regăseau în proiectul enciclicii nepublicate, „unitatea omenirii" ca dogmă intangibilă a moralei catolice în relațiile sociale și internaționale. Enciclica inaugurală *Summi pontificatus* (20 octombrie 1939)[275] critica cu fermitate o concepție care atribuia statului „o autoritate nelimitată" și îi recunoștea „o autonomie absolută". O astfel de concepție absolutistă asupra suveranității statului submina bazele vieții comune între națiuni reprezentate de „respectarea dreptului fiecărui popor la independență" și „loialitatea față de tratatele stipulate și sancționate conform normelor de drept internațional". În mesajul său de Crăciun din 1939, papa amintea postulatele fundamentale „ale unei păci juste și onorabile": „dreptul la viață și la independență pentru toate națiunile", „o dezarmare reciproc consimțită, organică, progresivă", „reconstruirea instituțiilor internaționale", respectarea „adevăratelor nevoi și a solicitărilor juste" ale popoarelor și minorităților entice, simțul de responsabilitate ridicat al guvernanților. Stabilirea de relații directe cu președinția americană mergea în același sens.

Decizia lui Roosevelt de a numi un reprezentant personal, „cu rang de ambasador extraordinar, dar fără titlu formal", pe lângă Sfântul Scaun, a fost primită favorabil. Deși era bazată pe motive politice ascunse, dat fiind că se apropia un an electoral, accentul a fost pus pe recunoașterea politicii de pace a lui Pius al XII-lea într-o perioadă în care anumite voci din partea Aliaților nu ezitau să critice lipsa de curaj a Vaticanului în fața atrocităților naziste. Existase o convergență de obiectiv și de ideal între

MJoKHa8dAmMQ6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Pope%27s%20Last%20Crusade%3A%20How%20an%20American%20Jesuit%20Helped%20Pope%20Pius%20XI%27s%20campaign%20to%20stop%20hitler%20Peter%20Eisner&f=false

[275] Papa Pius al XII-lea, *Summi Pontificatus*, 20 octombrie 1939, http://w2.vatican.va/content/pius-xii/en/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_20101939_summi-pontificatus.html

Sfântul Scaun și Statele Unite. Liderul de la Casa Albă a comunicat decizia sa arhiepiscopului de New York, Spellman, în cadrul unei întâlniri informale la 24 octombrie 1939. Alegerea președintelui s-a oprit asupra unuia dintre prietenii săi, un bancher bogat devenit președinte al puternicului consorțium industrial al Statelor Unite, Steel Corporation, cunoscut pentru convingerile sale creștine (episcopalian) și a implicării sale umanitare în favoarea refugiaților: Myron Charles Taylor. În timpul prezentării scrisorilor sale de acreditare, la 27 februarie 1940, diplomatul a fost primit cu onorurile cuvenite unui amabasador. Purtător al unui mesaj al președintelui american, a discutat timp de patruzeci de minute în limba engleză cu Pius al XII-lea.[276] Conform raportului remis lui Roosevelt, conversația s-a axat îndeosebi pe condițiile unei eventuale păci de compromis.[277] Considerând că nu venise încă momentul să ia o inițiativă în acest sens, Pius al XII-lea a dat de înțeles interlocutorului său că liderii armatei germane nu erau de acord cu planurile expansioniste ale lui Hitler.

---

[276] Conform unei relatări a publicației *Osservatore Romano* în ediția sa din 28 februarie 1940 care reproducea textul scrisorii președintelui american, însoțit de o fotografie a audienței.

[277] Taylor lui Roosevelt, 28 februarie 1940.
Vatican, The question of the possible establishment of diplomatic relations with the Holy See,
http://images.library.wisc.edu/FRUS/EFacs/1952-54v06p2/reference/frus.frus195254v06p2.i0016.pdf,
Myron C. Taylor, *Wartime Correspondence between President Roosevelt and Pope Pius XII*, New York 1947,
https://ia800205.us.archive.org/35/items/wartimecorrespon006860mbp/wartimecorrespon006860mbp.pdf,
Massimo Franco, *Imperi Paralleli, Vaticano e Stati Uniti: due secoli di aleanza e conflitto 1788-2005*, Milano 2005,
https://books.google.ro/books?id=xe20tE-tNbgC&printsec=frontcover&dq=Imperi+paralleli:+Vaticano+e+Stati+Uniti,+due+secoli+di+alleanza+e+conflitto+Massimo+Franco&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiX69S1h8TSAhWM6xQKHWLSB7cQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Imperi%20paralleli%3A%20Vaticano%20e%20Stati%20Uniti%2C%20due%20secoli%20di%20alleanza%20e%20conflitto%20Massimo%20Franco&f=false

La sfârșitul campaniei poloneze, în septembrie 1939, doi ofițeri ai *Abwehr* au încercat să stabilească un canal de comunicare cu guvernul britanic, prin intermediul Vaticanului, privind condițiile unei eventuale păci negociate cu Germania în cazul schimbării de regim la Berlin.[278] Persoana aleasă pentru a intra în contact cu Pius al XII-lea era un avocat catolic antinazist din München, Josef Müller, care se afla în relații bune cu anturajul german al papei, în special cu fostul președinte al Partidului de Centru, Ludwig Kaas.[279] Pius al XII-lea a acceptat, în ciuda riscurilor, să joace acest rol de intermediar între rezistența germană și Marea Britanie *via* reprezentantul său pe lângă Sfântul Scaun, Sir d'Arcy Osborne, mai degrabă sceptic. „Niciodată în istorie un papă nu s-a implicat într-un mod atât de delicat într-o conspirație care viza răsturnarea unui tiran prin forță", nota istoricul britanic Owen Chadwick.[280] Planul generalilor antinaziști prezenta pe scurt ceea ce urma să devină, după război, proiectul strategic al pontificatului: uniunea tuturor popoarelor din Europa Occidentală împotriva comunismului sovietic. Bazele negocierii, care s-a desfășurat pe parcursul iernii dintre 1939-1940, fără știrea principalilor responsabili ai Secretariatului de Stat (Maglione, Tardini, Montini), erau

[278] David J. Alvarez, Robert A. Graham, *Papauté et espionnage nazi: 1939-1945*, Paris 1997, pp. 38-43, https://books.google.ro/books?id=M8n2CTwK8jUC&printsec=frontcover&dq=Papaut%C3%A9+et+espionnage+nazi:+1939-1945+David+J.+Alvarez,+Robert+A.+Graham&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjIntHsjMTSAhXL5xoKHXlXBzcQ6AEIJjAA#v=onepage&q=Papaut%C3%A9%20et%20espionnage%20nazi%3A%201939-1945%20David%20J.%20Alvarez%2C%20Robert%20A.%20Graham&f=false

[279] Josef Müller („*Ochsensep*") era un fost membru al Partidului Popular bavarez.

[280] Owen Chadwick, *Britain and the Vatican During the Second World War*, Cambridge 1986, https://books.google.ro/books?id=3zW6XEKVuk8C&printsec=frontcover&dq=Britain+and+the+Vatican+During+the+Second+World+War+Owen+Chadwick&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjdlaj0l8TSAhXMXhoKHZiPAkkQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Britain%20and%20the%20Vatican%20During%20the%20Second%20World%20War%20Owen%20Chadwick&f=false

următoarele: răsturnarea lui Hitler și a naziștilor, abandonarea oricărui proiect de ofensivă a Vestului, revenirea la frontierele din 1937 în Europa Orientală, stabilirea unui consens privind destinul Austriei. Ezitările conspiratorilor de a merge până la capătul proiectului lor de lovitură de stat împotriva lui Hitler, adăugate la îndoielile guvernului britanic cu privire la sinceritatea ofertei care îi era făcută, au contribuit la eșecul negocierilor.

Vizita ministrului de Afaceri Externe al Reich-ului, Von Ribbentrop la Vatican, la 11 martie 1940, părea să marcheze oficial deznodământul. Întrevederea care a durat mai bine de o oră s-a concentrat în jurul situației Bisericii în Germania, conform celor spuse de papa lui Tardini imediat după audiență.[281] Von Ribbentrop a dat asigurări că Germania nazistă nu era inamicul Bisericii (ci al catolicismului politic al clerului) și cu siguranță va câștiga războiul înainte de sfârșitul anului 1940. Vizibil în defensivă, papa a încercat să ofere garanții în privința bunăvoinței sale față de Germania și de poporul german pe care îl „iubea". A specificat vizitatorului său că „micul popor" la care a făcut aluzie în mesajul său de Crăciun pentru a condamna agresiunea căreia îi căzuse victimă era Finlanda (și nu Polonia, cum se spusese în Germania) și că era îngrijorat de pericolele unei alianțe cu comunismul. Ministrul Afacerilor Externe al Reich-ului se putea considera pe bună dreptate „satisfăcut" de întrevederea sa cu Pius al XII-lea, ale cărui bune intenții și dorință de înțelegere cu Germania îi păreau intacte.[282] Nu același lucru se putea spune despre suveranul pontif căruia determinarea și aroganța

[281] Notele monseniorului Tardini, 11 martie 1940.

[282] Notele cardinalului Maglione (după cele două întrevederi cu Ribbentrop), 11 martie 1940.
Paul Cristophe, 1939-1940: les catholiques devant la guerre, Paris 1989, https://books.google.ro/books?id=Fzuk8cWulOsC&pg=PA5&dq=1939-1940:+les+catholiques+devant+la+guerre+By+Paul+Christophe+les+editions+ouvrieres&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiW0-aQufvSAhXB7RQKHVhGD34Q6AEIGjAA#v=onepage&q=1939-1940%3A%20les%20catholiques%20devant%20la%20guerre%20By%20Paul%20Christophe%20les%20editions%20ouvrieres&f=false

interlocutorului său l-au făcut să înțeleagă că nu mai exista vreo speranță în ceea ce privea împiedicarea ofensivei care se pregătea în Vest și că „înainte de sfârșitul anului" Germania urma să impună pacea sa Europei.[283]

Victoriile fulgerătoare ale armatei germane în primăvara anului 1940 i-au permis lui Hitler să-și realizeze visul hegemonic: reunirea tuturor popoarelor europene sub steagul zvasticii. La scurt timp de la capitularea franceză din 1940, după ce Italia s-a alăturat Germaniei în război, doar Marea Britanie părea în măsură să conteste această dominație. Trebuia continuat acest război? Nu era mai indicat să se acomodeze acestei „ordini noi" a Europei instituită de propaganda nazistă? Într-o perioadă în care principalii oameni politici ai Vechiului Continent stăteau în dubiu dacă era oportun să continue sau nu lupta, strategia de pace a papalității se găsea pusă sub semnul întrebării. O nouă inițiativă în acest sens n-ar fi avut drept efect instalarea definitivă a hegemoniei germane pe continent? Papa și principalii săi colaboratori nu au realizat imediat că era vorba de o capcană. Nu se explică altfel decizia luată de Pius al XII-lea, la 28 iunie, de a invita guvernul englez, german și cel italian să înceapă negocierile de pace. Ideea unei astfel de inițiative, discutată în primă fază de cardinalul Maglione și monseniorul Tardini la 25 iunie înainte de a fi prezentată papei, a fost primită cu rezerve de acesta din urmă: „chestiunea nu este deloc simplă și trebuie studiată", a declarat laconic.[284]

---

[283] John S. Conway, „The meeting between Pope Pius XII and Ribbentrop", *CCHA Study Sessions*, nr. 35 (1968),
pp. 103-116,
http://www.umanitoba.ca/colleges/st_pauls/ccha/Back%20Issues/CCHA1968/Conway.pdf,
Pierre Blet, Angelo Martini, Burkhart Schneider, *Actes et documents du Saint Siege relatifs à la Seconde Guerre Mondiale*, Vol. 2 „Lettres de Pie XII aux eveques allemands 1939-1944", Vatican 1993,
http://www.vatican.va/archive/actes/documents/Volume-2.pdf

[284] Notele monseniorului Tardini, 29 iunie 1940.

Nota adresată de cardinalul Maglione, la 28 iunie, ambasadorilor din Italia și Germania, și trimisă delegatului apostolic la Londra, monseniorul Godfrey, a suscitat o anumită perplexitate în cancelarii. Guvernul britanic a răspuns că nu avea intenția „de a abandona cauza Aliaților", că era determinat să nu lase Europa și Marea Britanie „să cadă sub dominația nazistă" și că era gata „să lupte până la sfârșit" împotriva unei astfel de eventualități.[285] Două săptămâni mai târziu, când Führer-ul a lansat apelul său de pace Angliei, de la tribuna Reichstag-ului, cardinalul Hinsley și delegatul apostolic la Londra au afirmat că o nouă intervenție pe lângă guvernul britanic ar putea fi interpretată greșit și ar da impresia că Sfântul Scaun se asociază acestei „invitații la capitulare" a lui Hitler, „rugând Marea Britanie să ceară termenii păcii".[286] Eșecul acestei tentative a condus la abandonarea oricărei noi inițiative de pace în lunile următoare: „se pare că trecuse timpul acțiunii diplomatice pentru Sfântul Scaun", nota just părintele Blet.[287]

Refuzul cruciadei

Atacul german împotriva Uniunii Sovietice a constituit un soi de probă de foc pentru diplomația Sfântului Scaun. Nu au lipsit nici solicitările care invitau liderul creștinătății să binecuvânteze cu autoritatea sa cruciada lansată de forțele Axei împotriva Rusiei bolșevice, în vara anului 1941. Demnitari eminenți ai Bisericii nu au ezitat să facă un pas decisiv. În Franța, rectorul Institutului Catolic din Paris, cardinalul Alfred Baudrillart, cunoscut pentru pozițiile sale colaboraționiste, a

[285] Godfrey lui Maglione, 4 iulie 1940.
[286] Godfrey lui Maglione, 28 iulie 1940.
[287] Pierre Blet, *Pie XII et la Seconde Guerre mondiale d'après les archives du Vatican,* Paris 1997, p. 71,
http://www.vho.org/aaargh/fran/livres2/Blet.pdf

acceptat să „patroneze” constituția Legiunii Voluntarilor Francezi împotriva Bolșevismului (2 decembrie 1941)[288] fără să suporte vreo dezaprobare din partea papei. Episcopul Moscovei, monseniorul Neveu, pe atunci favorabil lui Petain, a fost solicitat în același sens de către germani, dar a refuzat. Pius al XII-lea avea să fie atras pe această cale? În realitate, Sfântul Scaun nu dorea sub nicio formă să se depărteze de linia de conduită urmată până atunci. Cum explica unul dintre cei mai apropiați colaboratori, monseniorul Tardini, ambasadorului Italiei, Attolico, venit să-i solicite o declarație a Vaticanului în favoarea războiului împotriva Rusiei, comunismul era „cel mai periculos inamic al Bisericii, dar nu era singurul”: „Nazismul a condus și continuă să conducă o veritabilă persecuție împotriva Bisericii. Prin urmare, zvastica nu poate fi simbolul cruciadei. Și totuși germanii au fost primii care au vorbit despre cruciadă, nu Mussolini!”

Vaticanul nu avea de gând să pronunțe o nouă condamnare solemnă a comunismului, așa cum doreau liderii naziști și fasciști. Enciclica *Divini Redemptoris* (19 martie 1937) îl definise drept o ideologie „intrinsec perversă” cu care era interzisă orice colaborare dacă se dorea „salvarea civilizației creștine”. Ori, fix această interdicție începea să creeze probleme catolicilor americani. Folosindu-se de argumentele învățăturilor pontificale, unele voci din Statele Unite au început să denunțe

[288] Legion *des Volontaires Français contre les Bolchevisme. Ce que tout français doit savoir!,*
http://www.histoquiz-contemporain.com/Histoquiz/Lesdossiers/LaFrance19391945/lvf/livret.htm,
Krisztián Bene, *La collaboration militaire française dans la Seconde guerre mondiale,* Paris f.d,
https://books.google.ro/books?id=yQ3RAwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=La+collaboration+militaire+fran%C3%A7aise+dans+la+Seconde+guerre+mondiale+Kriszti%C3%A1n+Bene&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi3l-WQpsXSAhWIIpoKHf4qAw8Q6AEIIzAA#v=onepage&q=La%20collaboration%20militaire%20fran%C3%A7aise%20dans%20la%20Seconde%20guerre%20mondiale%20Kriszti%C3%A1n%20Bene&f=false

orice formă de colaborare a țării lor cu Uniunea Sovietică. Pentru a se asigura de susținerea opiniei catolice, Roosevelt a înțeles că era nevoie să ceară o clarificare la Roma. Întrevederile reprezentantului personal al președintelui american cu Pius al XII-lea nu aveau alt scop decât obținerea sprijinului Sfântului Scaun în vederea constituirii unei alianțe de război a Statelor Unite împotriva Uniunii Sovietice. Anunțând sosirea reprezentantului său personal la Roma, Roosevelt scria lui Pius al XII-lea în data de 2 septembrie 1941: „Eu cred că supraviețuirea Rusiei este mai puțin periculoasă, pentru religie, pentru Biserică în particular și pentru umanitate în general, decât supraviețuirea formei germane de dictatură."[289] Scrisoarea a nemulțumit Secretariatul de Stat (Tardini) care vedea „o tentativă (nereușită) de apologie a comunismului".[290] Din documentele publicate reieșea că Pius al XII-lea și secretarul său de stat nu vedeau nicio dificultate în a aduce clarificarea solicitată pe tema interpretării enciclicii lui Pius al XI-lea împotriva comunismului.[291] Cardinalul Maglione a fost destul de clar în cadrul întrevederii sale cu Taylor: „Sfântul Scaun a condamnat și condamnă comunismul. Nu a pronunțat niciodată vreun cuvânt, și nici nu îl poate pronunța, împotriva poporului rus. El a condamnat în egală măsură și doctrinele naziste: Sfântul Părinte nu este nici adversar, nici un prieten prea apropiat al poporului german."[292]

Rezoluția exprimată de Statele Unite de a combate până la capăt erezia național-socialismului, fie și cu prețul unei supraviețuiri temporare a comunismului în Rusia, nu putea decât să-l impresioneze favorabil pe pontif. Intrarea în război a Statelor Unite, în urma atacului de la Pearl Harbour (8 decembrie 1941), dădea o nouă semnificație, morală, dacă se poate spune așa,

[289] Roosevelt lui Pius al XII-lea, 2 septembrie 1941.
[290] Proiect de răspuns pentru președintele Roosevelt, 14 septembrie 1941.
[291] Adnotări ale lui Myron C. Taylor privind audiențele pontificale din 9, 16, 20 și 21 septembrie 1941.
[292] Notele cardinalului Maglione, 10 septembrie 1941.

confruntării. Carta Atlanticului[293], adoptată în august 1941 de președintele american și prim-ministrul englez, a înscris „libertatea religioasă și libertatea de expresie" printre scopurile esențiale ale Aliaților. Fără a aproba explicit acest document, Pius al XII-lea a lăsat clar să se înțeleagă, în radio-mesajul său de Crăciun, din 1941, că pacea viitoare trebuia să fie fondată „pe stânca de nezdruncinat a legii morale, manifestată prin Creatorul însuși și înscrisă de El în inima oamenilor cu litere de neșters". Respectarea acestei legi morale, adăuga el, trebuia să fie „inculcată și favorizată de opinia publică a tuturor națiunilor și a tuturor statelor cu o asemenea unanimitate de voci și de forțe încât nimeni să nu îndrăznească să o pună la îndoială sau să considere respectarea sa facultativă". Stabilirea unei păci juste și durabile era în tandem cu restabilirea libertăților individuale și colective, aceasta fiind posibilă doar prin obținerea unei victorii asupra totalitarismelor. Mai mult ca niciodată, la sfârșitul anului 1941, Pius al XII-lea, fără a abandona linia de imparțialitate urmată de Sfântul Scaun de la începutul conflictului, părea că și-a ales tabăra.

Ambasadorul Myron Taylor a precizat foarte clar în timpul discuțiilor sale la Vatican, în septembrie 1942: „Statele Unite vor conduce războiul „până ce totalitarismul cu amenințările sale împotriva religiei și libertății va dispărea complet".[294] Cu alte cuvinte, nu mai era loc pentru o pace de compromis cu Germania nazistă iar Sfântul Scaun, în calitate de putere morală și spirituală, nu putea decât să sprijine eforturile guvernului american în vederea stabilirii unei „păci juste și durabile" fondată pe respectarea drepturilor omului și a libertății popoarelor. Papa a ținut să răspundă personal și în scris memorandumului trimisului personal al președintelui Roosevelt. „Nu ne-am gândit niciodată la o pace de compromis cu orice preț.

[293] *The Atlantic Charter* (Aug. 14, 1941), http://web.ics.purdue.edu/~wggray/Teaching/His300/Handouts/Atlantic-Charter.pdf
[294] Taylor lui Pius al XII-lea, 19 septembrie 1942.

În privința anumitor principii de drept și de justiție, nu poate exista compromis."[295]

La sfârșitul anului 1942, alianța morală cu puterea americană era din ce în ce mai strânsă, în timp ce războiul părea să ajungă la un punct de cotitură decisiv, cu victoria britanică de la El-Alamein (2 noiembrie) și debarcarea anglo-americană în Africa de Nord (7 noiembrie). Viziunea Sfântului Scaun și cea a Aliaților privind condițiile pentru instaurarea păcii și a revenirii la principiile de reconstrucție a Europei postbelice păreau foarte apropiate. Lui Roosvelt care, într-un mesaj de felicitare, îi amintise dorința sa de luptă în numele „principiilor conduitei creștine" pentru apărarea „idealurilor umanității, ale carității și justiției sub o lege morală", Pius al XII-lea i-a răspuns că dorea, de asemenea, instaurarea păcii și că rămânea disponibil să-și ofere „deplina sa colaborare" în acest scop dacă „ar apărea orice rază de speranță și de încurajare fondată":

Din partea noastră, concluziona el, vom continua să amintim oamenilor, cum am făcut-o de atâtea ori, aceste principii superioare ale justiției și moralității creștine fără de care nu poate exista nicio salvare, emanate de la Roma, oraș sacru, centru al lumii catolice și Scaunul nostru episcopal.[296]

Principiul „capitulării necondiționate" (*inconditional surrender*), decisă de Statele Unite, Marea Britanie și Franța la conferința de la Casablanca în ianuarie 1943, implica un război total și fără concesii împotriva Germaniei naziste; risca să favorizeze expansiunea Armatei roșii în Europa Centrală și Orientală. Această amenințare de „bolșevizare a Europei" în caz de război prelungit și victorie a Rusiei sovietice a fost luată foarte în serios de responsabilii diplomației vaticane, chiar dacă nu lăsa loc, cum ceruse președintele Consiliului Ungariei, Kallay într-o scrisoare adresată lui Pius al XII-lea în februarie 1943, unei noi

[295] Pius al XII-lea lui Taylor, 22 septembrie 1942.
[296] Pius al XII-lea lui Roosevelt, 5 ianuarie 1943.

condamnări formale a comunismului ateu.[297] Primindu-l pe ministrul Ungariei la începutul lunii martie, cardinalul Maglione i-a explicat că Sfântul Scaun „nu închidea ochii în fața pericolului bolșevic", dar era imposibil să „reînnoiască public condamnarea bolșevismului fără a vorbi în același timp de persecuția nazistă".[298] Tumultul protestelor, evidențiat în presă de declarațiile cardinalului Hinsley, arhiepiscopul de Westminster și primatul Marii Britanii, care a făcut apel la rugăciune pentru Rusia bolșevică, în timpul unei manifestări a solidarității militare cu poporul rus, nu a provocat nicio reacție din partea Sfântului Scaun.[299] Refuzul lui Pius al XII-lea de a face niște declarații intempestive despre cruciada antibolșevică nu i-a împiedicat pe colaboratorii săi, în discuțiile cu diplomații aliați (Osborne), să exprime preocuparea lor privind „pericolul unei hegemonii ruse în Europa" după război.[300]

În timp ce victoria Aliaților părea asigurată după debarcarea americanilor în Sicilia (iulie 1943) și noul guvern italian condus de mareșalul Badoglio se pregătea să ceară armistițiul, Pius al XII-lea a ales să se adreseze solemn „responsabililor păcii" într-un radio-mesaj transmis lumii întregi cu ocazia celei de-a patra aniversări a războiului (1 septembrie 1943): „Adevărata forță nu trebuie să se teamă să fie generoasă. Ea posedă întotdeauna mijloacele de a garanta împotriva oricărei false interpretări a dorinței sale de pace și împotriva altor repercusiuni posibile."[301]

---

[297] Președintele Consiliului Ungariei, Kallay lui Pius al XII-lea, 24 februarie 1943.
[298] Notele cardinalului Maglione, 7 martie 1943. În septembrie 1941, Pius al XII-lea a ordonat „suspendarea" publicării unui articol al publicației *Civilta Cattolica* privind situația religioasă în Rusia din aceleași motive (conform „Diario delle consulte", 22 septembrie 1941.
[299] Notele papei Pius al XII-lea, 15 martie 1943.
[300] Notele cardinalului Maglione, 27 martie 1943 și ale lui Tardini, 31 martie 1943,
[301] L. Papeleux, *La Diplomatie Vaticane et l 'U.R.S.S. après Stalingrad,* https://www.journalbelgianhistory.be/en/system/files/article_pdf/BTNG-RBHC,%2007,%201976,%203-4,%20pp%20493-503.pdf

Fiind împotriva principiului „capitulării necondiționate”, Pius al XII-lea și principalii săi colaboratori nu împărtășeau optimismul administrației americane în ceea ce privea o eventuală colaborare cu comunismul totalitar și fără Dumnezeu după război. Dezmințind orice zvon de înțelegere cu Rusia, aceștia nu au ratat nicio ocazie de a aminti diplomaților occidentali că declarațiile de intenție ale guvernului sovietic privind libertatea religioasă nu erau suficiente: trebuia ca „faptele” să demonstreze realitatea acestor promisiuni.[302] Din vara lui 1944, preocuparea majoră a pontifului a fost aceea de a pune o barieră politică și militară puterii sovietice. Mărturia generalului de Gaulle, primit în audiență privată la Vatican, la 30 iunie, confirma acest lucru:

Acțiunea sovieticilor, azi pe teritoriile poloneze, mâine în toată Europa Centrală, este cea care produce teamă Sfântului Părinte. În conversația noastră, papa a evocat ceea ce se întâmplă deja în Galicia unde Armata roșie începe persecuția împotriva credincioșilor și preoților. El crede că, din acest motiv, creștinătatea va fi supusă unor încercări foarte crude și că doar uniunea statelor europene inspirate de catolicism: Germania, Franța, Italia, Spania, Belgia, Portugalia, va putea să înlăture pericolul. Consider că acesta este marele proiect al papei Pius al XII-lea.[303]

Uniunea statelor europene împotriva bolșevismului, „marele proiect” pe care conducătorul Franței îl intuia în gândirea suveranului pontif nu reprezenta de fapt o noutate. Winston Churchill a fost primit la rândul său la Vatican la sfârșitul verii. Marele învingător moral al lui Hitler și al nazismului a dat un impuls decisiv, printr-un discurs faimos pronunțat la Zürich în septembrie 1946, lansării construcției europene postbelice. Notele

[302] Notele monseniorului Tardini, 12 iulie 1944.
[303] Charles de Gaulle, *Memoires de guerre*, Vol. 2 „L‘Unité (1942-1944), Paris 2000, p. 498,
https://ia801408.us.archive.org/25/items/mmoiresdeguerr02gauluoft/mmoiresdeguerr02gauluoft.pdf

pe care papa le ceruse colaboratorilor săi (Tardini, Montini) să le pregătească în vederea acestei vizite fixate la 23 august 1944, nu au fost menționate. Ele conțineau o ofertă explicită de colaborare din partea Sfântului Scaun pentru proiectul de „reorganizare a vieții internaționale" pe care cele Trei Mari Puteri se pregăteau să îl lanseze în cadrul conferinței de la Dumbarton Oaks. În radio-mesajul său adresat lumii cu ocazia celei de-a cincea aniversări a războiului (1 septembrie 1944), Pius al XII-lea a salutat, la sugestia directă a americanilor[304], se pare, crearea unei noi organizații internaționale a cărei realizare concretă trebuia să corespundă „în cea mai mare măsură grandorii scopului reprezentat de menținerea, în avantajul tuturor, a păcii și siguranței în lume". Se pare că suveranul pontif nu excludea participarea Sfântului Scaun la acest nou organism, conform notelor luate de monseniorul Tardini în cadrul unei audiențe susținute înaintea deschiderii conferinței de la San Francisco la începutul lunii aprilie 1945.[305] Ținut la marginea acestui proces, papa putea să-și manifeste „mai liber" opiniile, deseori critice după cum se va vedea, privind maniera în care Aliații concepeau proiectul de reconstrucție după încheierea războiului.[306]

[304] Taylor lui Pius al XII-lea, 4 septembrie 1944.
[305] Notele monseniorului Tardini, 4 aprilie 1945.
[306] Pierre Blet, Robert A. Graham, Angelo Martini, Burkhart Schneider, *Actes et documents du Saint Siege relatifs à la Seconde Guerre Mondiale*, Vol. 7 „Le Saint Siege et la Guerre Mondiale, novembre 1942-decembre 1943", Vatican 1973, http://www.vatican.va/archive/actes/documents/Volume-7.pdf.
Mary Gloria Chang, „The Vatican and the German resistance during World War II: 1939-1940", *The Catholic Social Science Review*, nr. 14 (2009), pp. 385-406, http://catholicsocialscientists.org/cssr/Archival/2009/Chang%20-%20Special%20Section.pdf,
Michael Hesseman, *High Treason, Pius XII, Stauffenberg and the Conspiracy against Hitler*, Düsseldorf 2009,
http://legacy.ptwf.org/Downloads/Pius%20XIIStauffenberg%20and%20_2_.pdf,
Étienne Fouilloux, „Église catholique et seconde guerre mondiale", *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, Vol. 1, nr. 73 (2002), p. 111-124,
https://www.cairn.info/revue-vingtieme-siecle-revue-d-histoire-2002-1-page-111.htm

Partea a II-a
BISERICA ÎN RĂZBOIUL RECE (1945-1958)

Capitolul V

ROMA SAU MOSCOVA

La 21 iunie 1944, emisarul american Myron Taylor era primit la Vatican de papa Pius al XII-lea. Două zile mai târziu, relata discuția din cadrul audienței președintelui Roosevelt în următorii termeni: „Problema atitudinii Rusiei față de Biserica Catolică, lipsa de încredere în cuvântul lui Stalin și pericolul comunismului în Italia sunt subiecte care provoacă mare îngrijorare Sanctității Sale." El adăuga că „prezența Aliaților, în special cea a forțelor americane în număr considerabil în toată țara, era esențială pentru o lungă perioadă".[307] Invitând americanii să-și asume pe deplin responsabilitățile de apărare a Europei creștine, Pius al XII-lea s-a arătat destul de sever, în privat, cu privire la „slăbiciunea Aliaților în fața Rusiei". Conferința celor Trei Mari Puteri la Yalta (4-11 februarie 1945) a manifestat, conform papei, „prevalența influenței sovietice".[308] Consacrând

[307] Taylor lui Roosevelt, 23 iunie 1944.
[308] Notă a părintelui Martegani, director al publicației *Civilta Cattolica*, în urma unei audiențe cu Pius al XII-lea (2 aprilie 1945).
Alexander Yakovlev, The *Yalta Conference 1945: Lessons of History*, Moscova 1985, https://ia801906.us.archive.org/2/items/YaltaConference/YaltaConference.pdf, *Crimea (Yalta) Conference*, 1945,

principiul diviziunii continentului în sfere de influență, conferința a deschis URSS-ului calea către hegemonia asupra țărilor din Europa Centrală și Orientală eliberate de Armata Roșie. Vaticanul lui Pius al XII-lea a primit cu o oarecare ușurare vestea schimbării președinției americane în aprilie 1945. Înlocuirea lui Roosevelt, decedat la 12 aprilie, a cărui politică externă fusese considerată prea binevoitoare față de Moscova, cu vicepreședintele său, Harry Truman, un conservator cu o solidă credință religioasă baptistă, făcea loc, pe bună dreptate, unei speranțe de înăsprire a atitudinii Statelor Unite față de Rusia și comunism.[309] Vaticanul intrase în „războiul rece".[310] Aceasta

---

https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000003-1005.pdf,
Serhii Plokhy, „Remembering Yalta: The politics of international history", *The Harriman Review*, Vol. 17, nr. 1 (2009), pp. 34-47,
https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/5141681/Remembering%20Yalta.pdf?sequence=2,
Melvyn P. Leffler, „Adherence to Agreements: Yalta and the Experiences of the Early Cold War", *International Security*, Vol. 11, Nr. 1 (1986), pp. 88-123,
http://www3.nccu.edu.tw/~lorenzo/Leffler%20Adherence%20to%20Agreements.pdf,
Lily Engbith, *True Diplomacy at Yalta*,
http://www.ctn.state.ct.us/press_room/osh/NHDYalta.pdf,
Documente originale scanate privind Conferința de la Yalta, site-ul oficial al Arhivelor Naționale ale Marii Britanii,
https://www.nationalarchives.gov.uk/education/coldwar/G2/cs3/cwar.pdf,
Sean T. Flaherty, *Yalta:1945*, 2014,
https://www.academia.edu/10646178/Yalta_Conference_,
Arnold Beichman, „Roosevelt's Failure at Yalta", *Humanitas*, Vol. XVI, Nr. 1, 2003,
http://www.nhinet.org/beichman16-1.pdf,
S. M Plokhy, *Yalta, the price of peace*, Londra 2010,
https://books.google.ro/books?id=0wOKfjnXdAUC&printsec=frontcover&dq=Yalta:+The+Price+of+Peace+By+S.+M.+Plokhy+published+by+the+penguin+group&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjts_7hoOXSAhXjYpoKHblsCG4Q6AEIGjAA#v=onepage&q=Yalta%3A%20The%20Price%20of%20Peace%20By%20S.%20M.%20Plokhy%20published%20by%20the%20penguin%20group&f=false

[309] Notă din 16 aprilie 1945.
Frank McNaughton, Walter Hehmeyer, *Harry Truman President*, New York 1948,
https://ia601501.us.archive.org/19/items/in.ernet.dli.2015.171906/2015.171906.Harry-Truman-President.pdf,
Dianne Kirby, „Harry Truman's Religious Legacy, The Holy Alliance, Containment and the Cold War", *Religion and the Cold War*, New York 2003,
https://books.google.ro/books?id=YAiHDAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Religi

on+and+the+Cold+War+edited+by+Dianne+Kirby&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjP4LKGg87SAhWJF8AKHVtxAJAQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Religion%20and%20the%20Cold%20War%20edited%20by%20Dianne%20Kirby&f=false,

Elizabeth Edwards Spalding, *The First Cold Warrior: Harry Truman, Containment, and the Remaking of Liberal Internationalism*, Kentucky 2006, https://books.google.ro/books?id=JX2GZ8HlzTkC&printsec=frontcover&dq=The+First+Cold+Warrior:+Harry+Truman,+Containment,+and+the+Remaking+of+liberal+internationalism+Elizabeth+Spalding&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiPituJhc7SAhWM8RQKHXSdD4gQ6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20First%20Cold%20Warrior%3A%20Harry%20Truman%2C%20Containment%2C%20and%20the%20Remaking%20of%20liberal%20internationalism%20Elizabeth%20Spalding&f=false,

Joel Isaac, Duncan Bell, *Uncertain Empire: American History and the Idea of the Cold War*, Oxford 2012, https://books.google.ro/books?id=1S3OlZ51zzEC&printsec=frontcover&dq=Uncertain+Empire:+American+History+and+the+Idea+of+the+Cold+War+uncertain+empire+edited+by+Joel+Isaac,+Duncan+Bell&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjnlaD2hs7SAhWqC5oKHY3OBJQQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Uncertain%20Empire%3A%20American%20History%20and%20the%20Idea%20of%20the%20Cold%20War%20uncertain%20empire%20edited%20by%20Joel%20Isaac%2C%20Duncan%20Bell&f=false,

Melvyn P. Leffler, *For the Soul of Mankind: The United States, the Soviet Union, and the Cold War*, New York 2008, https://books.google.ro/books?id=KW0u816iR5wC&printsec=frontcover&dq=The+First+Cold+Warrior:+Harry+Truman,+Containment,+and+the+Remaking+of+liberal+internationalism+Elizabeth+Spalding&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiPituJhc7SAhWM8RQKHXSdD4gQ6AEIRjAG#v=onepage&q=The%20First%20Cold%20Warrior%3A%20Harry%20Truman%2C%20Containment%2C%20and%20the%20Remaking%20of%20liberal%20internationalism%20Elizabeth%20Spalding&f=false,

Andrew Preston, *Sword of the Spirit, Shield of Faith: Religion in American War and Diplomacy*, Part VII „The Cold War and the Fourth Crusade", New York 2012, https://books.google.ro/books?id=YaySJkgjy8sC&printsec=frontcover&dq=Sword+of+the+Spirit,+Shield+of+Faith:+Religion+in+American+War+and+Diplomacy+By+Andrew+Preston&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwinw5PIiM7SAhXoL8AKHSw2CXoQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Sword%20of%20the%20Spirit%2C%20Shield%20of%20Faith%3A%20Religion%20in%20American%20War%20and%20Diplomacy%20By%20Andrew%20Preston&f=false,

Denise M. Bostdorff, *Proclaiming the Truman Doctrine: The Cold War Call to Arms*, New York 2008, https://books.google.ro/books?id=Ido0GH1-Dx8C&printsec=frontcover&dq=Proclaiming+the+Truman+Doctrine:+The+Cold+War+Call+to+Arms+By+Denise+M.+Bostdorff&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjZpYSric7SAhXKQBQKHSYPDTsQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Proclaiming%20the%20Truman%20Doctrine%3A%20The%20Cold%20War%20Call%20to%20Arms%20By%20Denise%20M.%20Bostdorff&f=false,

înseamnă că își însușise toate aspectele *pax americana* ale noii administrații de la Washington? Fără a ignora realitatea acestei apropieri între Statele Unite și Sfântul Scaun, inițiată la începutul războiului prin decizia președintelui Roosevelt de a trimite la Roma „un reprezentant personal special" pe lângă suveranul pontif, trebuia făcută clar distincția între aspectele politice, economice și militare și cele ideologice ale strategiei americane. Pentru a combate eficient puterea electorală a comunismului în Europa Occidentală, Vaticanul dispunea de un alt as în mânecă: acela al partidelor democratice de inspirație creștină. La inițiativa și sub egida acelorași formațiuni a luat naștere marele proiect de unificare europeană la care Pius al XII-lea își va aduce, cu mai multe ocazii, sprijinul, cu riscul de a face acest proiect să pară o inițiativă a Vaticanului.

Norman A. Graebner, *The cold war: ideological conflict or power struggle?*, Boston 1963,
https://archive.org/details/coldwarideologic00grae,
Justine Faure, „De la Grande Alliance à l'affrontement armé Est-Ouest (1944-1950): origines de la Guerre froide et débats historiographiques", *Histoire@Politique. Politique, culture, société*, nr. 3, noiembrie-decembrie 2007,
http://www.histoire-politique.fr/documents/03/pistes/pdf/HP3-Faure-PDF.pdf

[310] Peter C. Kent, *Lonely Cold War of Pope Pius XII: The Roman Catholic Church and the Division of Europe,*
1943-1950, Montreal 2002,
https://books.google.ro/books?id=AZZoTdLB4nwC&printsec=frontcover&dq=Lonely+Cold+War+of+Pope+Pius+XII:+The+Roman+Catholic+Church+and+the+Division+of+Europe,+1943-1950+Peter+C.+Kent&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjw5_6zlL_SAhVCuBQKHVSODegQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Lonely%20Cold%20War%20of%20Pope%20Pius%20XII%3A%20The%20Roman%20Catholic%20Church%20and%20the%20Division%20of%20Europe%2C%201943-1950%20Peter%20C.%20Kent&f=false,
Jean-Marie Mayeur, Luce Pietri, André Vauchez, Marc Venard, *Guerres mondiales et totalitarismes (1914-1958): Histoire du christianisme,* Paris 1990,
https://books.google.ro/books?id=zfL8AwAAQBAJ&pg=PA7&dq=Guerres+mondiales+et+totalitarismes+(1914-1958):+Histoire+du+christianisme+sous+la+direction++Jean-Marie+Mayeur,+Luce+Pietri,+Andr%C3%A9+Vauchez,+Marc+Venard+desclee+fayard&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwit0JCckc7SAhUiMZoKHZS-CzAQ6AEIIzAA#v=onepage&q&f=false

Alianța americană

Alianța forțată, ca să spunem așa, cu Statele Unite ale Americii nu implica, în viziunea Romei, și o adeziune necondiționată la valorile Occidentului. Nefiind pe placul lui Roger Garaudy și a acoliților Partidului Comunist, se considera că aceasta nu avea nimic dintr-o „Sfântă Alianță reacționară cu imperialismul american".[311] Opunându-se principiului „capitulării necondiționate", Pius al XII-lea și colaboratorii săi n-au încetat, odată războiul terminat, să-și manifeste refuzul privind o pace injustă fondată pe umilirea și distrugerea învinșilor. Într-un mesaj adresat cardinalilor cu ocazia Sfântului Eugen (2 iunie 1945), papa, după ce a amintit lupta Bisericii împotriva nazismului și a doctrinelor sale anticreștine, punea în gardă, într-o manieră voalată, împotriva apariției unei noi forme de opresiune totalitară în Europa.[312] „Națiunile, cele mici și medii în special, cer să le fie permis să-și ia în mâini propriile lor destine [...] și au dreptul de a nu accepta să le fie impus un nou sistem politic sau cultural, pe care majoritatea populațiilor lor îl resping cu fermitate." Presa comunistă internațională a reacționat dur la avertismentul papal. Într-un comentariu de o rară virulență la acest discurs, Radio Moscova a acuzat Vaticanul că a închis ochii în fața atrocităților

[311] Roger Garaudy a fost la Roma pentru a ancheta „politica vaticană" în perioada alegerilor italiene din aprilie 1948. Articolele sale publicate în jurnalul *Ce Soir* l-au iritat puternic pe Pius al XII-lea (Notele lui Jacques Maritain, 5 mai 1948).

[312] Kathleen Harvill-Burton, *Le nazisme comme religion: quatre théologiens déchiffrent le code religieux nazi (1932-1945),* Quebec 2006, https://books.google.ro/books?id=aZymAfnNaSoC&pg=PP1&dq=Le+nazisme+comme+religion:+quatre+th%C3%A9ologiens+d%C3%A9chiffrent+le+code+religieux+nazi+(1932-1945)+By+Kathleen+Harvill-Burton&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjxhIqFlvvSAhWFXBQKHUJEDFwQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Le%20nazisme%20comme%20religion%3A%20quatre%20th%C3%A9ologiens%20d%C3%A9chiffrent%20le%20code%20religieux%20nazi%20(1932-1945)%20By%20Kathleen%20Harvill-Burton&f=false

naziste. „Cei care au ascultat discursul papei, cu ocazia Sfântului Eugen, au fost surprinși să afle că, de-a lungul anilor în care Hitler a dominat Europa, Vaticanul a acționat cu curaj și îndrăzneală împotriva criminalilor naziști. Ceea ce a făcut Vaticanul cu adevărat, demonstrează contrariul. […] Nicio atrocitate a hitleriștilor nu a provocat disprețul și indignarea Vaticanului."[313] Aceste atacuri calomnioase nu au oprit determinarea Sfântului Scaun de a promova o pace fondată pe dreptate și respectarea învinșilor. Într-un nou discurs susținut la Sacré-College (24 decembrie 1946), Pius al XII-lea a insistat asupra necesității unei moderații a învingătorilor față de învinși:

Fără îndoială, un război atât de dezastruos, dezlănțuit de o injustă agresiune și continuat dincolo de limitele licitului, când deja apărea pierdut iremediabil, nu se putea încheia cu o pace privată de garanții care împiedicau repetarea unor violențe similare. Dar toate dispozițiile regresive și preventive trebuie să-și păstreze caracterul de mijloace și să rămână, prin urmare, subordonate scopului suprem al unei veritabile păci, care constă în asocierea treptată, cu garanțiile necesare, a învingătorilor și învinșilor într-o lucrare de reconstrucție atât în avantajul întregii familii a națiunilor cât și al fiecăruia dintre membrii săi.

Două țări au atras în mod special atenția Sfântului Scaun în aceste luni agitate, imediat după încheierea războiului: Germania și Italia. Viitorul Germaniei și al Austriei era „tema constantă a reflecțiilor și speculațiilor din mediile romane", nota noul ambasador al Franței pe lângă Sfântul Scaun, filosoful Jacques Maritain, într-una dintre primele sale telegrame la Quai d'Orsay.[314] Consolidarea „prin toate mijloacele a ceea ce rămâne din organismul german pe care Vaticanul îl consideră drept o barieră necesară împotriva puterii sovietice" era prezentată ca un obiectiv prioritar. Deși ostil, în principiu, oricărei dezmembrări a

[313] Giovanni Sale vedea în această campanie defăimătoare orchestrată de Moscova originea „legendei negre" împotriva lui Pius al XII-lea.
[314] Maritain lui Bidault, 12 octombrie 1945.

Germaniei, Sfântul Scaun a sfârșit prin a se ralia ideii americane privind o unificare parțială, limitată la trei zone de ocupație occidentală. În această privință, ambasadorul filosof nu-și ascundea dezacordul cu poziția vaticană: cea a responsabilității colective a poporului german. „Dacă este imposibil, cum spuneau Pius al XII-lea și monseniorul Montini, să se restabilească o ordine pacifică europeană fără un fundament de morală creștină, trebuie pusă la baza reconstrucției actuale o mărturisire clară și francă a greșelilor și responsabilităților.

În ceea ce privește preocuparea legată de Italia, era vorba de aceeași grijă de prelungire în mod nejustificat a stării de slăbiciune a națiunilor europene în fața puterii comuniste, dar urmărea, cel puțin parțial, și alte considerații legate de caracterul „sacru" al acestui „loc binecuvântat" care avea în centrul său Roma papală. De aici provenea severitatea cu care a fost judecat tratatul de pace impus Italiei și asemănat cu un veritabil „diktat". Atitudinea foarte critică a Sfântului Scaun și a mediilor romane nu era lipsită de resentimente față de guvernele aliate care au pretins că ignoră aportul înțelepciunii papale la lucrarea de reconstrucție. Prin urmare, mai gravă decât absența oricărui principiu de organizare superior, ceea ce era perceput drept eronat și nefast în politica condusă de occidentali, era iluzia unei înțelegeri durabile cu comunismul totalitar și fără Dumnezeu. Vestea înăspririi politicii americane în primăvara anului 1947 a fost bine primită la Vatican.[315]

Odată cu declarația Truman (martie 1947) și planul Marshall de ajutorare economică a țărilor europene (iunie 1947), s-a activat rivalitatea, până atunci latentă, între statele occidentale și Uniunea Sovietică. Ruperea alianței de război consacra apariția unei lumi bipolare. Pentru monseniorul Tardini, rezoluția de a

[315] Jean-Dominique Durand, „L'Église catholique dans la crise de l'Italie (1943-1948)", *Publications de l'École française de Rome*, Vol. 148, 1991, Roma, http://www.persee.fr/doc/efr_0000-0000_1991_ths_148_1

stăvili expansiunea comunismului (doctrina Truman[316]) constituia „o dezvoltare logică și oportună a politicii externe americane, care a fost întotdeauna împotriva guvernelor totalitare și a ideologiei comuniste”.[317] Planul Marshall părea să răspundă în mod direct preocupărilor exprimate de multe ori de Pius al XII-lea „în fața mizeriei spirituale și materiale a Europei sărăcite și devastate”.[318] Nu făcuse el însuși apel, la începutul anului, la generozitatea poporului american într-un radio-mesaj adresat elevilor din școlile catolice din Statele Unite? Primindu-l pe emisarul personal al președintelui Truman la sfârșitul lunii august 1947, papa și-a exprimat gratitudinea „pentru ajutorul acordat economiei italiene și altor state ale Europei care nu se găsesc încă în orbita Rusiei”.[319]

Dar sprijinul nedisimulat al lui Pius al XII-lea pentru inițiativa americană nu era doar conjunctural, cum observa Jacques Maritain, căci aceasta din urmă era „bazată pe o idee care îi era foarte dragă, aceea a solidarității internaționale, și în care vedea una dintre ultimele șanse oferite Europei”.[320] Punând bazele unei veritabile cooperări economice europene, planul

[316] *Legislative origins of the Truman doctrine: hearings held in executive session before the Committee on Foreign Relations, United States Senate, Eightieth Congress, first session, on S. 938,* Washington 1973,
https://ia801408.us.archive.org/29/items/legislativeorigi00unit/legislativeorigi00unit.pdf,
Ilhan Lütem, *Harry Truman: The man and his doctrine,* 1983,
http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/454/5155.pdf,
The Truman Doctrine,
http://marshallfoundation.org/library/wp-content/uploads/sites/16/2014/06/XI-The-Truman-Doctrine.pdf,
Harry S. Truman, *Truman Doctrine (1947),*
https://liberalarts.utexas.edu/coretexts/_files/resources/texts/1947%20Truman%20Doctrine.pdf,
Comentariu privind doctrina lui Truman,
http://terpconnect.umd.edu/~jklumpp/ARD/Truman.pdf
[317] Gowen lui Marshall, 20 martie 1947.
[318] Alocuțiune la ambasadorul Argentinei, 12 ianuarie 1947.
[319] Taylor lui Truman, 27 august 1947.
[320] Telegramă din 24 iulie 1947.

Marshall indica țărilor europene singura cale de recuperare posibilă. Semnificativă din acest punct de vedere era poziția publicației *Civilta Cattolica*, deși de-a lungul acestor ani fusese prea puțin orientată către imperialismul american.[321] Riscul unei ingerințe în chestiunile europene nu era de neglijat, dar aprecierea rămânea totuși pozitivă.: „Era vorba de o ingerință ordonată pentru binele și în interesul diverselor state ale Europei, a acestei părți a Europei care păstrează, odată cu dorința de a trăi, atașamentul față de cultura latină și creștină".[322] Într-o scrisoare

[321] Roberto Sani, *La Civiltà cattolica e la politica italiana nel secondo dopoguerra, 1945-1958,* Milano 2004,
https://books.google.ro/books?id=5-vhRA-UR58C&printsec=frontcover&dq=La+Civilt%C3%A0+cattolica+e+la+politica+italiana+nel+secondo+dopoguerra,+1945-1958+By+Roberto+Sani&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiB0NP869rSAhVBcRQKHbwtCd0Q6AEIHTAA#v=onepage&q=La%20Civilt%C3%A0%20cattolica%20e%20la%20politica%20italiana%20nel%20secondo%20dopoguerra%2C%201945-1958%20By%20Roberto%20Sani&f=false

[322] J. Bradford De Long, Barry Eichengreen, *The Marshall Plan: History's Most Successful Structural Adjustment Program*, 1991,
http://www.j-bradford-delong.net/pdf_files/Marshall_Large.pdf,
Theodore A. Wilson, „The Marshall Plan, an Atlantic venture of 1947-1951 and how it shaped our world", *Foreign Policy Association, Headline Series* nr. 236, iunie 1977,
http://marshallfoundation.org/library/wp-content/uploads/sites/16/2014/05/The_Marshall_Plan_1941-1951.pdf,
Tyler Cowen, „The Marshall Plan: Myths and Realities", Doug Bandow, *U.S Aid to the Developing Word, A free market agenda,* Washington 1985,
https://www.gmu.edu/centers/publicchoice/faculty%20pages/Tyler/Marshall_Plan.pdf,
Jan R. Brumm, *Congress and the Marshall Plan*, Manhattan 1958,
https://ia902705.us.archive.org/20/items/congressmarshall00brum/congressmarshall00brum.pdf,
Paul W. McBride, *Marshall Plan: strategic foreign policy or big business enterprise,* Manhattan 1965,
https://ia600209.us.archive.org/13/items/marshallplanstra00mcbr/marshallplanstra00mcbr.pdf,
Daniel Henri Laurent, *The Marshall Plan: a policy against hunger, poverty, desperation and chaos,*
Washington 1972,
https://ia801408.us.archive.org/5/items/marshallplanpoli00laur/marshallplanpoli00laur.pdf,

confidențială adresată președintelui american în iulie 1948, Pius al XII-lea scria că „pe politica externă a Statelor Unite se bazează în principal chestiunea luptei fatale între ceea ce rămâne din o lume liberă și totalitarismul fără Dumnezeu". După ce a subliniat că „stabilitatea și prosperitatea pacifică a Europei non-ruse erau un obiectiv în sine, și nu un mijloc pentru a delimita puterea de Rusia modernă", el a adăugat: „Indiferent de acțiunile Rusiei, binele lumii necesită ca Europa să fie fundamentată pe baze ferme și sănătoase."[323] Audiența acordată câteva săptămâni mai târziu, la 20 octombrie 1948, generalului George Marshall, avea valoarea unei aprobări călduroase a planului care îi purta numele.

Eliot Sorel, Pier Carlo Padoan, *The Marshall Plan Lessons Learned for the 21st Century*, Washington 2008,
https://books.google.ro/books?id=GOrVAgAAQBAJ&pg=PA3&dq=The+Marshall+Plan+Lessons+Learned+for+the+21st+Century:+Lessons+Learned+for+the+21st+century+OECD&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjtkv6cotHSAhWDShQKHQMWDgsQ6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Marshall%20Plan%20Lessons%20Learned%20for%20the%2021st%20Century%3A%20Lessons%20Learned%20for%20the%2021st%20century%20OECD&f=false,
John Agnew, J. Nicholas Entrikin, The Marshall Plan Today: Model and Metaphor, Londra 2008,
https://books.google.ro/books?id=mOP8URmjSGoC&printsec=frontcover&dq=The+Marshall+Plan+Today:+Model+and+Metaphor+edited+by+John+Agnew,+J.+Nicholas+Entrikin&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwisjZ--odHSAhVHuBQKHXmiDbYQ6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Marshall%20Plan%20Today%3A%20Model%20and%20Metaphor%20edited%20by%20John%20Agnew%2C%20J.%20Nicholas%20Entrikin&f=false,
Michael J. Hogan, *The Marshall Plan: America, Britain and the Reconstruction of Western Europe, 1947-1952*, Cambridge 1987,
https://books.google.ro/books?id=wVp0UsB1ITIC&printsec=frontcover&dq=The+Marshall+Plan:+America,+Britain+and+the+Reconstruction+of+Western+Europe+1947-1952+By+Michael+J.+Hogan&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiiwL3AptHSAhXKOhQKHZkpAkAQ6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Marshall%20Plan%3A%20America%2C%20Britain%20and%20the%20Reconstruction%20of%20Western%20Europe%201947-1952%20By%20Michael%20J.%20Hogan&f=false,
John Gimbel, *The Origins of the Marshall Plan*, California 1976,
https://books.google.ro/books?id=nAGsAAAAIAAJ&printsec=frontcover&dq=The+Origins+of+the+Marshall+Plan+By+John+Gimbel&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwig8pvMp9HSAhXI1BoKHWMJCeIQ6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Origins%20of%20the%20Marshall%20Plan%20By%20John%20Gimbel&f=false

[323] Scrisoare din 19 iulie 1948.

Înainte de audiența de la castelul Gandolfo, publicația *Osservatore Romano* a publicat, sub semnătura directorului său, contele Dalla Torre, două articole care apărau neutralitatea și independența Italiei și aminteau rolul de arbitru al funcției pontificale. Negând acestor afirmații orice practicalitate, Secretariatul de Stat a evitat să le dezmintă public, din motive tactice, cum sugera noul ambasador al Franței, Wladimir d'Ormesson: „Papa Pius al XII-lea […] este extrem de sensibil la acuzația căreia i-a făcut frecvent obiect din partea liderilor comuniști, conform căreia ar avea legături cu anglo-saxonii și nu ar vedea un conflict armat într-o lumină negativă. El a încercat să se detașeze cât mai mult posibil de această acuzație".[324] Într-o conversație privată cu ambasadorul Italiei pe lângă Sfântul Scaun, substitutul monsenior Montini a ținut să precizeze veritabila natură a acestei alianțe americane: nu avea nimic dintr-o „înțelegere comună" sau o „colaborare organizată", ci rezulta dintr-o simplă convergență de obiective și acțiuni „în diversitatea mijloacelor și a planurilor" și în speranța că o astfel de convergență va continua să se manifeste în viitor.[325] În decembrie 1948, Pius al XII-lea va face un pas suplimentar aducându-și sprijinul moral la adeziunea Italiei la Pactul Atlantic:

Un popor amenințat sau deja victimă a unei agresiuni nedrepte, dacă vrea să gândească și să acționeze creștinește, nu poate rămâne într-o indiferență pasivă; cu atât mai mult cu cât solidaritatea familiei popoarelor europene interzice altora să se comporte ca simpli spectatori într-o atitudinea de neutralitate impasibilă.

Biserica din acea perioadă nu trebuie imaginată ca un bloc monolitic. Alianța sau dacă se preferă altfel, convergența viziunilor între Sfântul Scaun și Statele Unite, la începutul Războiului Rece nu a funcționat de la sine. Aceasta se confrunta cu tradiția de imparțialitate care fusese marca diplomației

[324] Notă a lui Wladimir d'Ormesson, 22 octombrie 1948.
[325] Telegramă din 22 octombrie 1948.

vaticane în cele două conflicte mondiale, provocând dezbateri chiar în interiorul lumii catolice, îndeosebi în Italia și Franța, marcată de curente neutraliste sau pacifiste.[326] Revista *Cronache sociali*, condusă de reputați profesori ai Universității catolice din Milano (Giuseppe Dossetti, Amintore Fanfani, Giorgio la Pira, Giorgio Lazzati), exprima această sensibilitate neutralistă, sfidătoare față de imperialismul american, caracteristică stângii catolice italiene opusă liniei atlantiste pragmatice a liderului Democrației Creștine, Alcide De Gasperi.[327]

---

[326] Alessandro Brogi, *Confronting America: The Cold War between the United States and the Communists in France and Italy*, North Carolina 2011, https://books.google.ro/books?id=ejrgDj-SYiUC&printsec=frontcover&dq=Confronting+America:+The+Cold+War+between+the+United+States+and+the+communists+in+france+and+italy+By+Alessandro+Brogi&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwid6pTZ5trSAhXCbhQKHfkIBBwQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Confronting%20America%3A%20The%20Cold%20War%20between%20the%20United%20States%20and%20the%20communists%20in%20france%20and%20italy%20By%20Alessandro%20Brogi&f=false,
Kaeten Mistry, *The United States, Italy and the Origins of Cold War: Waging Political Warfare 1945-1950*, Cambridge 2014, https://books.google.ro/books?id=jtFkAwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=The+United+States,+Italy+and+the+Origins+of+Cold+War:+Waging+Political+warfare,+1945-1950...+By+Kaeten+Mistry&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiaqsiX6NrSAhWBchQKHcL6DMsQ6AEIGjAA#v=onepage&q=The%20United%20States%2C%20Italy%20and%20the%20Origins%20of%20Cold%20War%3A%20Waging%20Political%20warfare%2C%201945-1950...%20By%20Kaeten%20Mistry&f=false,
Alessandro Brogi, *A Question of Self-esteem: The United States and the Cold War Choices in France and Italy, 1944-1958*, Londra 2002, https://books.google.ro/books?id=PBaYJ5W-0UcC&pg=PA48&dq=CA+Question+of+Self-esteem:+The+United+States+and+the+Cold+War+Choices+in+france+and+italy,+1944-1958+By+Alessandro+Brogi&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwin2oz-6drSAhUBMBQKHZNFATIQ6AEIGjAA#v=onepage&q=CA%20Question%20of%20Self-esteem%3A%20The%20United%20States%20and%20the%20Cold%20War%20Choices%20in%20france%20and%20italy%2C%201944-1958%20By%20Alessandro%20Brogi&f=false

[327] Maurizio Cau, *La via maestro alla giustizia sociale. Alcide De Gasperi tra solidarismo e corporativismo*, https://scienzaepolitica.unibo.it/article/viewFile/2738/2135,

Articolele pe care filosoful Etienne Gilson le-a publicat în *Le Monde*, condus de Hubert Beuve-Mery între decembrie 1948 și septembrie 1950, ca o opoziție la adeziunea Franței la Pactul Atlantic, exprimau aceeași sensibilitate. „O neutralitate a Europei nu este de neconceput, cu condiția să fie puternic armată", scria filosoful catolic în martie 1949.[328] Aceste articole vor face ca autorul lor să fie atacat sever de un alt intelectual catolic, de origine evreiască germană, emigrat în Statele Unite la sfârșitul anilor 1930, Waldemar Gurian[329], în hebdomadarul catholic *The Commonweal*. Preluat de presa dreptei catolice franceze (*Le Figaro litteraire* îndeosebi), atacul va sta la originea „chestiunii

---

Daniela Preda, „La visione dei padri fondatori: la Comunità politica europea eredità di Alcide De Gasperi", *Eurostudium*, ianuarie-martie 2015, http://www.eurostudium.eu/eurostudium34/DPreda.pdf,
Giulio Andreotti, *De Gasperi visto da vicino*, Milano 1986, https://archive.org/details/degasperivistoda00andr,
Alfredo Canavero, *Alcide de Gasperi, cristiano, democratico, europeo,* Roma 2003, https://books.google.ro/books?id=7XJZO0B12pkC&printsec=frontcover&dq=Alcide+De+Gasperi:+cristiano,+democratico,+europeo+By+Alfredo+Canavero&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj91PvHw9HSAhUHWBoKHW1lA80Q6AEIIzAA#v=onepage&q=Alcide%20De%20Gasperi%3A%20cristiano%2C%20democratico%2C%20europeo%20By%20Alfredo%20Canavero&f=false,
Andrea Riccardi, *Pio XII e Alcide De Gasperi: Una storia segreta*, Bari 2003, https://books.google.ro/books?id=_WqODAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Pio+XII+e+Alcide+De+Gasperi:+Una+storia+segreta+By+Andrea+Riccardi&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiyh_fqwtHSAhWCWRoKHQ9pBNMQ6AEIJjAA#v=onepage&q=Pio%20XII%20e%20Alcide%20De%20Gasperi%3A%20Una%20storia%20segreta%20By%20Andrea%20Riccardi&f=false,
Paolo Piccoli, Armando Vadagnini, *De Gasperi, un trentino nella storia d'Europa,* Trento 2004, https://books.google.ro/books?id=eej4Hj0yG70C&printsec=frontcover&dq=Degasperi:+un+trentino+nella+storia+d%27Europa+By+Paolo+Piccoli,+Armando+Vadagnini&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj2ibe4xNHSAhVDvRQKHX8dBOAQ6AEIJTAA#v=onepage&q=Degasperi%3A%20un%20trentino%20nella%20storia%20d%27Europa%20By%20Paolo%20Piccoli%2C%20Armando%20Vadagnini&f=false

[328] *Le Monde*, 2 martie 1949.

[329] Hannah Arendt, „The Personality of Waldemar Gurian", *The Review of Politics*, Vol. 17, Nr. 1, The Gurian Memorial Issue (ianuarie 1955), pp. 33-42, https://reflexionesdeunaerreita.files.wordpress.com/2013/05/arendt-the-personality-of-waldemar-gurian.pdf

Gilson" (1951), episod marcant al războiului rece al intelectualilor de la Paris, la începutul anilor 1950.[330]

În februarie 1949, după condamnarea la închisoare pe viață pentru „înaltă trădare" a cardinalului primat al Ungariei, Mindszenty, Pius al XII-lea l-a primit pe președintele Consiliului italian, Alcide De Gasperi, cu ocazia celei de-a XX-a aniversări a Acordurilor de la Lateran (11 februarie 1929)[331], recunoscând în el un veritabil om de stat „a cărui doctrină, remarcabilele calități de guvernant și integritatea vieții beneficiază de o mare admirație în patria noastră și în străinătate". Suveranul pontif și-a atras o replică violentă din partea secretarului general al Partidului comunist italian, Palmiro Togliatti.[332] Trebuie spus că în aceeași

[330] „L'affaire Etienne Gilson et la querelle du neutralisme", *Feuille d'Avis de Neuchatel*, nr. 50/28 februarie 1951,
http://doc.rero.ch/record/58909/files/1951-02-28.pdf,
Laurence K. Shook, *Etienne Gilson*, Milano 1991,
https://books.google.ro/books?id=iXDO7X9XAVIC&pg=PP1&dq=Etienne+Gilson+By+Laurence+laurence+K.+Shook+introduzione+di+inos+biffi+di+fronte+e+attraverso+jaca+book+biblioteca+di+cultura+medievale+diretta&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjh_sKSxeXSAhXKE5oKHQScAU8Q6AEIGjAA#v=onepage&q=Etienne%20Gilson%20By%20Laurence%20laurence%20K.%20Shook%20introduzione%20di%20inos%20biffi%20di%20fronte%20e%20attraverso%20jaca%20book%20biblioteca%20di%20cultura%20medievale%20diretta&f=false

[331] *Treaty between the Holy See and Italy in the name of the most Holy Trinity*,
http://www.vaticanstate.va/content/dam/vaticanstate/documenti/leggi-e-decreti/Normative-Penali-e-Amministrative/LateranTreaty.pdf,
G. B. Phelan, *The Lateran Treaty*,
https://dalspace.library.dal.ca/bitstream/handle/10222/58289/dalrev_vol9_iss4_pp427_438.pdf,
John F. Pollard, *The Vatican and Italian Fascism, 1929-32: A Study in Conflict*, Londra 1985, pp. 42-64,
https://books.google.ro/books?id=Iyv_hg8DTkYC&printsec=frontcover&dq=The+Vatican+and+Italian+Fascism,+1929-32:+A+Study+in+Conflict+By+John+F.+Pollard&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjo0bTcjtnSAhXGDZAKHR2rC0gQ6AEIGjAA#v=onepage&q=The%20Vatican%20and%20Italian%20Fascism%2C%201929-32%3A%20A%20Study%20in%20Conflict%20By%20John%20F.%20Pollard&f=false

[332] Palmiro Togliatti, *È possible un giudizio equanime sull'opera di Alcide De Gasperi?*, Roma 2004,
http://www.gaffi.it/document/upload/ingegni/TOGLIATTI.pdf

zi, într-o Exortație apostolică de o rară fermitate, adresată episcopatului din întreaga lume, pontiful, denunțând campania ateismului organizată împotriva Bisericii, a salutat „inițiativele care încercau să unească statele prin liantele unei federații din ce în ce mai strânse". Pentru liderul comunist italian, era prea mult. Într-un articol intitulat „Dumnezeu și pactul atlantic", el acuza deschis Vaticanul că „dă o nouă consistență planurilor criminale ale imperialiștilor" sub pretextul că dorește „să distrugă ateismul, să-i extermine pe cei care îl urăsc pe Dumnezeu" (*Vie Nouve*, 12 februarie 1949).

În ceea ce privea alianțele națiunilor de care vorbise papa, *Osservatore Romano,* câteva zile mai târziu, argumenta că nu sunt destinate să favorizeze războiul, ci să promoveze pacea: „pacea politică și socială, binele comun[333] și climatul civil, chiar și cei care nu știu să fie în pace cu Dumnezeu". În viziunea ambasadorului Wladimir d'Ormesson, imperialismul sovietic, „această revoluție gigantă în curs de desfășurare într-o parte a lumii - și a lumii vechi –, constituia singura și marea preocupare a Sfântului Scaun. În comparație cu aceasta, toate celelalte probleme păreau secundare, ca să nu spunem neglijabile". Două consecințe majore erau semnalate: pe de o parte apropierea cu Statele Unite, singura „contrapondere" în fața „pericolului enorm care vine din Est"; de cealaltă parte, o rigidizare doctrinală și alegerea „apărătorilor credinței" la conducerea diozecelor.[334] Reacția cea mai spectaculoasă la persecuții și la subversiunea antireligioasă a luat forma unui decret al Sfântului Oficiu datat la 1 iulie 1949, care interzicea catolicilor, pedeapsa pornind de la sancțiuni până la excomunicare, să colaboreze cu părți sau organizații de obedință comunistă. În fața vigorii nebănuite a protestelor, Sfântul Scaun a încercat să limiteze chestiunea strict la planul religios. Cu toate acestea, natura acestui document – un

[333] Riccardo Petrella, *Le bien commun, eloge d'une solidarite,* Lausanne 1997, http://www.page2.ch/page2/images/PDF/PetrellaBienCommun.pdf
[334] D'Ormesson lui Schuman, 14 februarie 1949.

decret disciplinar (și nu un text cu caracter doctrinal precum enciclica *Divini Redemptoris*) –, manifesta clar intenția Sfântului Scaun: combaterea, prin toate mijloacele, a răspândirii în Occident a unei ideologii care promova uitarea lui Dumnezeu.

Preocuparea Vaticanului de a combate prin toate mijloacele propaganda ateismului moscovit în Europa Occidentală implica colaborarea tuturor forțelor morale inspirate de creștinism. Însă acest proiect nu mergea până la constituirea unui front comun al tuturor Bisericilor și confesiunilor creștine împotriva comunismului, așa cum se dorea la Washington. Ecumenismul Războiului Rece avea limitele sale. Citind instrucțiunile adresate de președintele Truman trimisului său special la Vatican, Myron Taylor, între 1946-1952, se deducea că acesta era obiectivul principal urmărit de șeful Executivului american. Strategia de stăvilire a expansiunii comunismului trebuia să includă, în viziunea sa, o component ideologică, reprezentată de constituirea unui soi de alianță mondială „a tuturor forțelor morale" împotriva totalitarismului. „Doresc să fac tot ceea ce stă în puterea mea pentru a sprijini și a contribui la o înțelegere cu toate forțele care luptă pentru o ordine morală în lume", scria Truman într-un mesaj remis lui Pius al XII-lea de Taylor la 26 august 1947. În martie 1948, el cerea reprezentantului său la Roma să nu-și limiteze contactele la suveranul pontif, ci să extindă consultările la toți liderii religioși ai lumii occidentale: arhiepiscopul de Canterbury, conducătorii Consiliului ecumenic al Bisericilor la Geneva, patriarhul Constantinopolului.[335] Proiectul, adus în discuție în mod constant de Truman, nu s-a concretizat în cele din urmă, din cauza unei lipse de precizie fără îndoială, dar și din cauza refuzului acestor Biserici de a se lăsa înrolate într-o cruciadă anticomunistă. Au existat trei tentative de realizare succesivă asupra cărora merită să

[335] Truman lui Taylor, 26 martie 1948.

ne oprim, deoarece în privința fiecăreia dintre ele, magisteriul roman a trebuit să aducă clarificări privind poziția sa.

Fondată la Londra în iunie 1938 de către un teolog american luteran de ascendență helvetică, Frank Buchman, mișcarea de Rearmare morală[336] (cunoscută anterior sub numele de Grupările de la Oxford[337]) a încercat după sfârșitul războiului să promoveze o „ideologie inspirată de Dumnezeu" pentru „a servi drept bază a democrației" și a bloca expansiunea comunismului. Liderii săi au cumpărat, la Caux-sur-Montreaux în Elveția, un vechi palat propus spre demolare pentru a face un grandios centru de conferințe în inima Europei. O primă adunare

---

[336] Frank N. D. Buchman, *Remaking the World*, Londra 1947, https://ia601504.us.archive.org/21/items/in.ernet.dli.2015.149506/2015.149506.Remaking-The-World.pdf,
Peter Howard, *That man, Frank Buchman*, Londra 1946, https://ia801509.us.archive.org/5/items/in.ernet.dli.2015.187230/2015.187230.That-Man-Frank-Buchman.pdf,
Idem, The world rebuilt, the true story of Frank Buchman and the men and women of moral re-armament, Londra 1951, https://archive.org/details/worldrebuilttrue00howa,
Idem, Frank Buchman's secret, New York 1962, https://archive.org/details/frankbuchmanssec00howa,
John A. Hardon, *An Evaluation of Moral Rearmament*, http://www.therealpresence.org/archives/Heresies_Heretics/Heresies_Heretics_008.htm#_ednref1,
Philip Boobbyer, The *Spiritual Vision of Frank Buchman*, Pennsylvania 2013, https://books.google.ro/books?id=Qiv2-x2vse4C&printsec=frontcover&dq=The+Spiritual+Vision+of+Frank+Buchman+Philip+Boobbyer&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjY2Pe1ytPSAhUL8RQKHeCvAyQQ6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Spiritual%20Vision%20of%20Frank%20Buchman%20Philip%20Boobbyer&f=false,
Callum G. Brown, *Religion and Society in Twentieth-Century Britain*, New York 2006, https://books.google.ro/books?id=73R_BAAAQBAJ&pg=PA198&dq=moral+rearmament+movement+1938+frank+buchman&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwju2sGfytPSAhUJI8AKHcA7AaMQ6AEIVjAK#v=onepage&q=moral%20rearmament%20movement%201938%20frank%20buchman&f=false

[337] Vaticanul a urmărit, cu îngrijorare, ascensiunea Grupărilor de la Oxford în Elveția înaintea războiului. Într-un raport remis Romei de nunțiul la Berna, monseniorul Bernandini, era vorba „de un surogat al Bisericii, ceea ce germanii numesc *Ersatzreligion*".

mondială, în iulie 1946, la Maison de la Montagne (*Mountain House*) a reunit „peste 3000 de delegați" veniți din toate colțurile lumii, din diferite țări printre care și Germania. O delegație germană, relativ modestă în 1946 deoarece număra doar șaptesprezece persoane, dar care va ajunge în anii următori la peste 500 de delegați în 1948, a putut participa la o astfel de reuniune datorită legăturilor personale ale acestor lideri ai mișcării cu cei mai înalți responsabili ai administrației americane, printre care și generalul Marshall. Rearmarea morală se prezenta ca „echivalentul ideologic al Planului Marshall" conform declarației unuia dintre membrii săi în 1948. Într-un discurs transmis la radio romand în iunie 1947, Frank Buchman a indicat „calea cea bună" a unei „ideologii inspirate", pe care trebuiau să o urmeze democrațiile, în viziunea lui, dacă doreau să reziste în fața comunismului. Pentru liderii mișcării, prezența catolicilor la aceste conferințe era foarte importantă din punct de vedere strategic, dar ridica unele probleme pentru Roma, dat fiind caracterul interconfesional al Rearmării morale.[338]

În septembrie 1946, episcopul de Fribourg, monseniorul Charriere, a venit incognito la Caux, la invitația unuia dintre membrii fondatori pe care îl cunoștea de mult timp. Raportul trimis ulterior la Roma era menit să liniștească în privința scopurilor mișcării pe care o definea drept o „încercare de

[338] Bernhard Salzmann, *Europa als Thema katholischer Eliten: das katholische Europa-Netzwerk der Schweiz von 1945 bis Mitte der 1950 er Jahre*, Fribourg 2006, https://books.google.ro/books?id=p7z6ltnhqQMC&pg=PP1&dq=religion-politik-gesellschaft+in+der+schweiz+herausgegben+von+urs+altermatt+Europa+als+Thema+katholischer+Eliten:+das+katholische+Europa-Netzwerk+der+schweiz+von+1945+bis+mitte+der+1950er+jahre+By+Bernhard+Salzmann&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwil5-mm9tPSAhWGnRoKHXF0D8wQ6AEIJTAA#v=onepage&q=religion-politik-gesellschaft%20in%20der%20schweiz%20herausgegben%20von%20urs%20altermatt%20Europa%20als%20Thema%20katholischer%20Eliten%3A%20das%20katholische%20Europa-Netzwerk%20der%20schweiz%20von%201945%20bis%20mitte%20der%201950er%20jahre%20By%20Bernhard%20Salzmann&f=false

apropiere între creștini pentru a lupta împotriva materialismului comunist". Spre deosebire de episcopii englezi care luaseră public poziție împotriva oricărei participări a catolicilor, acesta nu era în favoarea interzicerii.[339] În timp ce la Roma chestiunea era considerată „extrem de delicată, la fel ca toate chestiunile care țineau de cooperarea cu non-catolicii" (Montini), Charriere se vedea constrâns să publice, anul următor, o declarație mai degrabă restrictivă în care afirma că „dacă evidențierea și căutarea valorilor comune ale diferitelor confesiuni și religii era legitimă", „nu trebuia să conducă la sacrificarea sau minimizarea valorilor non-comune, care deseori sunt fundamentale".[340] Un decret al Sfântului Oficiu, emis câțiva ani mai târziu, interzicea participarea preoților sau monahilor la adunările Rearmării morale.[341] Dacă la modul oficial se păstrau rezervele de rigoare, în privat atitudinea se dorea mai deschisă. Primindu-l pe unul dintre membrii australieni ai mișcării în audiență privată în octombrie 1950, Pius al XII-lea a acordat binecuvântarea sa Rearmării morale.[342]

Adunarea constituantă a Consiliului Ecumenic al Bisericilor (COE), care urma să aibă loc la Amsterdam la sfârșitul lunii august 1948, reprezenta o ocazie de neratat pentru președintele american. Aceasta se putea transforma într-un „front creștin al păcii antisovietice". Contactele ambasadorului Myron Taylor cu liderii Consiliului Ecumenic al Bisericilor în formare, îndeosebi cu secretarul său general, pastorul olandez Willem Adolf Visser' t Hooft, nu au produs rezultatele scontate. Conștienți de noua responsabilitate a Bisericilor privind pacea lumii, liderii mișcării ecumenice au decis, în cadrul unei conferințe ținute la Cambridge în august 1947 sub președinția lui

[339] Raportat datat la 30 decembrie 1946, Arhivele episcopului de Fribourg.
[340] Declarație din 25 septembrie 1947.
[341] Bernandini lui Charriere, 27 septembrie 1951, Arhivele episcopului de Fribourg.
[342] Teuber lui Charriere, 8 noiembrie 1950. El a transmis scrisoarea lui A. H. Dennett, fost ministru al Agriculturii în parlamentul englez, unuia dintre colaboratorii lui Frank Buchman, 26 octombrie 1950.

John Foster, viitorul secretar de stat american, să creeze o Comisie pentru afacerile internaționale, însărcinată cu sensibilizarea Bisericilor naționale în privința acestor probleme și reprezentarea punctului lor de vedere în cadrul organismelor de cooperare precum Națiunile Unite. Noua Comisie urma să joace astfel un rol important, datorită activismului directorului său, pastorul luteran Frederik Nolde, în elaborarea Declarației Universale a Drepturilor Omului.[343]

[343] R. Coste, *La foi chrétienne et la «Déclaration Universelle des Droits de l'Homme*,
http://www.nrt.be/docs/articles/1989/111-5/92-La+foi+chr%C3%A9tienne+et+la+%C2%ABD%C3%A9claration+Universelle+des+Droits+de+l%27Homme%C2%BB.pdf,
Johannes Morsink, *The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting, and Intent*, Philadelphia 1999,
https://books.google.ro/books?id=nSWZY3Rs9vQC&printsec=frontcover&dq=The+Universal+Declaration+of+Human+Rights:+Origins,+Drafting,+and+Intent+By+Johannes+Morsink&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj7iM6GndTSAhUBlhQKHVqSDrUQ6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Universal%20Declaration%20of%20Human%20Rights%3A%20Origins%2C%20Drafting%2C%20and%20Intent%20By%20Johannes%20Morsink&f=false,
Idem, *Inherent Human Rights: Philosophical Roots of the Universal Declaration*, Pennsylvania 2009,
https://books.google.ro/books?id=XfADnj1i6eUC&printsec=frontcover&dq=Inherent+Human+Rights:+Philosophical+Roots+of+the+Universal+Declaration+By+Johannes+Morsink&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwim75Txs9TSAhWpwFQKHZXJDe8Q6AEIIzAA#v=onepage&q=Inherent%20Human%20Rights%3A%20Philosophical%20Roots%20of%20the%20Universal%20Declaration%20By%20Johannes%20Morsink&f=false,
Kevin Michael Kruse, Stephen Tuck, *Fog of War: The Second World War and the Civil Rights Movement*,
Oxford 2012,
https://books.google.ro/books?id=n11z2fxojxEC&printsec=frontcover&dq=Fog+of+War:+The+Second+World+War+and+the+Civil+Rights+Movement+edited+by+Kevin+Michael+Kruse,+Stephen+Tuck&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj3jtPfm9TSAhUEBcAKHTSKBpgQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Fog%20of%20War%3A%20The%20Second%20World%20War%20and%20the%20Civil%20Rights%20Movement%20edited%20by%20Kevin%20Michael%20Kruse%2C%20Stephen%20Tuck&f=false,
Louis de Vaucelles, „Autour de la Declaration Universelle des Droits de l'Homme: reactions et reflections de catholiques français", Pierre Colin, *Les catholiques français et l'héritage de 1789: d'un centenaire à l'autre, 1889-1989,* Actes du Colloque de l'Institut Catholique de Paris, 9-11 martie 1989,

În ciuda originii sale anglo-saxone extrem de marcantă, Consiliul Ecumenic al Bisericilor nu dorea să se pună în slujba intereselor americane. „Pentru Consiliu, nu există nicio Cortină de Fier", declara, cu fermitate, secretarul său general Visser' t Hooft lui Myron Taylor, venit să-l viziteze, la sfârșitul lunii aprilie 1948, la Geneva.[344] Proiectul american de manifestare, cu ocazia reuniunii de la Amsterdam, a unității Bisericilor creștine împotriva comunismului implica excluderea patriarhatului de Moscova, considerat drept „un instrument al expansionismului sovietic în străinătate" și participarea Bisericii Catolice. Trimisul special al președintelui Truman s-a lovit în privința acestor două puncte de intransigența totală a conducătorilor Consiliului Ecumenic al Bisericilor. În timp ce, pentru cei din urmă, preocupați înainte de toate de a nu rupe legăturile cu Bisericile ortodoxe, patriarhatul Moscovei nu putea fi considerat drept „o extensie a guvernului sovietic", prezența unei delegații catolice oficiale la Amsterdam nu era binevenită, cel puțin în viziunea lui Visser' t Hooft. Atitudinea, mai tolerantă în această privință, a arhiepiscopului de Canterbury, Fisher, precum și a lui Taylor, nu a schimbat cu nimic situația: niciun observator catolic nu a fost invitat să participe la conferința de la Amsterdam în august 1948. Cerând să se respecte decizia conducătorilor Consiliului Ecumenic al Bisericilor, președintele Truman nu a ezitat să ironizeze faptul că „o organizație constituită precum Consiliul mondial al Bisericilor și care celebrează cu emfază caracterul său

---

https://books.google.ro/books?id=i8xhQkCsY0kC&printsec=frontcover&dq=Les+catholiques+fran%C3%A7ais+et+l%27h%C3%A9ritage+de+1789:+d%27un+centenaire+%C3%A0+l%27autre+1889-1989+actes+du+colloque+de+l+institut+catholique+de+Paris&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwisy9ikvPvSAhWDXhoKHSJBA-sQ6AEIHTAA#v=onepage&q=Les%20catholiques%20fran%C3%A7ais%20et%20l%27h%C3%A9ritage%20de%201789%3A%20d%27un%20centenaire%20%C3%A0%20l%27autre%201889-1989%20actes%20du%20colloque%20de%20l%20institut%20catholique%20de%20Paris&f=false

[344] Taylor lui Truman, 29 aprilie 1948.

ecumenic trebuia să excludă din propria sa adunare observatorii corpului cel mai vechi și numeros al creștinătății în lume, acceptând prelați proveniți din obscuritatea care exista dincolo de Cortina de Fier".[345] Se poate presupune că o astfel de invitație adresată Romei nu a primit un răspuns favorabil, în ciuda declarațiilor mai degrabă încurajatoare ale lui Pius al XII-lea și ale colaboratorilor săi. Înainte de începerea conferinței de la Amsterdam, congregația Sfântului Oficiu a publicat un *monitum* (5 iunie 1948) care interzicea catolicilor să participe „fără o autorizație prealabilă din partea Sfântului Scaun", la prima adunare a Consiliului Ecumenic al Bisericilor. Neutralitatea concluziilor sale va provoca o confruntare aprinsă între reprezentanții tezei americane (John Foster Dulles) și reprezentanții tezei sovietice (profesorul cehoslovac Josef Hromadka[346]).

Eforturile lui Myron Taylor de a constitui un front creștin anticomunist vor găsi mai multă înțelegere în lumea ortodoxă, în Turcia și Grecia. Bun cunoscător al acestor țări, unde a petrecut mai mulți ani ca reprezentant al Sfântului Scaun, nunțiul la Paris,

[345] Truman lui Taylor, 19 mai 1948.

[346] Discipol al lui Karl Barth, Josef Hromadka (1889-1969) a predat etica creștină la Universitatea Princeton în timpul războiului, înainte de a reveni în țara sa în 1947. Convins că socialismul era regimul socio-politic cel mai în conformitate cu Evanghelia, a primit cu satisfacție venirea comuniștilor la putere în Cehoslovacia în 1948. Laureat al premiului Lenin pentru pace în 1958, va evolua către o atitudine mai critică privind regimul comunist.
Doris LeRoy, „Worker for Peace from behind the Iron Curtain", *Proceedings of the 14th Biennial Labour History Conference,* Phillip Deery, Julie Kimber (Melbourne: Australian Society for the Study of Labour History, 2015), pp. 70-82, https://labourhistorymelbourne.files.wordpress.com/2015/02/worker-for-peace-from-behind-the-iron-curtain-lh-proceedings2.pdf,
Miranda Zapor Cruz, „Incitement to dialogue: Josef Hromadka's call for Christian–Marxist dialogue in Gospel for Atheists", *Theology Today*, Vol. 72, nr. 1, 2015, pp. 32–46,
http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0040573614563533,
Charles C. West, *Hromadka: Theologian of Resurrection*, octombrie 1970, https://worldview.carnegiecouncil.org/archive/worldview/1970/10/1877.html/_res/id=File1/v13_i010_a004.pdf

monseniorul Angelo Roncalli, l-a sfătuit pe Taylor să nu meargă la Constantinopol și Atena, căci vizita sa risca să fie exploatată de inamicii Statelor Unite. Era recomandat să se acționeze cu prudență, consolidând poziția americană pe lângă Sfântul Sinod iar episcopii greci să îl instaleze pe episcopul Athenagoras pe scaunul patriarhal al Constantinopolului „cu cât mai puțin zgomot posibil".[347] În calitate de lider al ortodocșilor, acesta din urmă a locuit mulți ani în Statele Unite și trecea drept un prieten al Americii. Alegerea sa ca patriarh al Constantinopolului (1949) reprezenta indiscutabil o victorie pentru președintele Truman care îl admira.[348] În cadrul unei întrevederi cu Taylor la

[347] Conversație Taylor- Roncalli (Paris, 6 mai 1948).

[348] A. Edward Siecienski, *The Papacy and the Orthodox: Sources and History of a Debate*, Oxford 2017,
https://books.google.ro/books?id=Z8DXDQAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=The+Papacy+and+the+Orthodox:+Sources+and+History+of+a+Debate+By+A.+Edward+Siecienski&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiU0oTZrdbSAhUCzxQKHQ22Bm4Q6AEIGjAA#v=onepage&q=The%20Papacy%20and%20the%20Orthodox%3A%20Sources%20and%20History%20of%20a%20Debate%20By%20A.%20Edward%20Siecienski&f=false,
Lucian N. Leuștean, *Eastern Christianity and the Cold War, 1945-91,* New York 2010,
https://books.google.ro/books?id=gESOAgAAQBAJ&pg=PR2&dq=Eastern+Christianity+and+the+Cold+War,+1945-91+edited+by+Lucian+N+Leustean&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiXtqiqr9bSAhWCvBQKHTKsBqsQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Eastern%20Christianity%20and%20the%20Cold%20War%2C%201945-91%20edited%20by%20Lucian%20N%20Leustean&f=false,
Idem, Eastern Christianity and Politics in the Twenty-First Century, New York 2014,
https://books.google.ro/books?id=Yt6vAwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Eastern+Christianity+and+Politics+in+the+Twenty-First+Century+edited+by+Lucian+N.+Leustean&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjX-ILyr9bSAhUJsxQKHQaWDT8Q6AEIGjAA#v=onepage&q=Eastern%20Christianity%20and%20Politics%20in%20the%20Twenty-First%20Century%20edited%20by%20Lucian%20N.%20Leustean&f=false,
Idem, The Ecumenical Movement and the Making of the European Community, Oxford 2014,
https://books.google.ro/books?id=4RANBAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=The+Ecumenical+Movement+and+the+Making+of+the+European+Community+By+Lucian+Leustean&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj7puagsNbSAhVB2BQKHfhuDvkQ6AEIGjAA#v=onepage&q=The%20Ecumenical%20Movement%20and%20the%20Making%20of%20the%20European%20Community%20By%20Lucian%20Leustean&f=false,

Constantinopol în iunie 1949, el s-a declarat pregătit să colaboreze la proiectul american de „construire al unui bastion de credință morală" împotriva comunismului și a „companionului" său, ateismul.[349] Noul mitropolit al Bisericii grece, patriarhul Spiridon, a exprimat o atitudine similară față de delegatul american, încredințându-l de admirația sa pentru Biserica Catolică și dorința sa de apropiere cu Roma. Această tentativă de apropiere cu ortodoxia non-rusă a primit suportul Vaticanului, așa cum era de așteptat. Înainte de a se întâlni cu Athenagoras, Taylor a vizitat delegația apostolică de la Constantinopol, unde a avut o lungă întrevedere cu monseniorul Cassulo, succesorul monseniorului Roncalli. Chiar și în cadrul Curiei, putea să conteze pe sprijinul decanului Sacre-College, cardinalul francez Eugene Tisserant, secretarul Congregației pentru Bisericile orientale, precum și pe cardinalii „Pentagonului Vatican", favorabili unei implicări masive a Bisericii din Occident (Pizzardo, Canali, Ottaviani). Mai politic și mai puțin ideologic în aprecierile sale, Secretariatul de Stat (Montini) vedea mai mult „inconvenientele" unei alinieri prea ostentative la pozițiile americane într-un moment în care propaganda comunistă lansase o mare campanie pe tema păcii. Atunci când experiența misiunii

---

Idem, Orthodoxy and the Cold War: Religion and Political Power in Romania, 1947-65, Londra 2009,
https://books.google.ro/books?id=tztaCwAAQBAJ&pg=PR3&dq=Orthodoxy+and+the+Cold+War:+Religion+and+Political+Power+in+Romania,+1947-65+By+Lucian+N.+Leustean+lecturer+in+politics+and+international+relations,+aston+university,+birmingham+uk&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiavrezsdbSAhXHtxQKHU2GCuAQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Orthodoxy%20and%20the%20Cold%20War%3A%20Religion%20and%20Political%20Power%20in%20Romania%2C%201947-65%20By%20Lucian%20N.%20Leustean%20lecturer%20in%20politics%20and%20international%20relations%2C%20aston%20university%2C%20birmingham%20uk&f=false,
Alexei D. Krindatch, *Evolving visions of the Orthodox Priesthood in America*, Patriarch Athenagoras Orthodox
Institute, Berkeley,
http://www.hartfordinstitute.org/research/evolvingvisionsfullreport.pdf

[349] Taylor lui Truman, 24 iunie 1949.

Taylor părea să ajungă la final, Montini nu a manifestat niciun regret. Radio-mesajul de Crăciun ilustra aceasta dorință de recentrare din partea papalității: „Orientul și Occidentul nu reprezintă principii opuse, dar participă la o moștenire comună, la care și unul și celălalt au contribuit puternic, și sunt solicitați în continuare să contribuie la construirea viitorului."

Ascensiunea democrației creștine

Ascensiunea partidelor democratice de inspirație creștină, acest „nou animal politic" (Tony Judt) al politicii europene postbelice, după 1945, constituia un fapt de o importanță majoră.[350] Supraviețuitori ai experienței „populare" antebelice

[350] Matthias Dilling, *A Missed Chance –Why Christian Democracy failed in France and why this matters*, University of Oxford, mai 2015, http://andy.egge.rs/conference/papers/dilling.pdf,
Steven Van Hecke, Emmanuel Gerard, *Christian Democratic Parties in Europe Since the End of the Cold War*, Leuven 2004, https://books.google.ro/books?id=QJ6x8zmRAaEC&printsec=frontcover&dq=Christian+Democratic+Parties+in+Europe+Since+the+End+of+the+Cold+War+edited+by+Steven+Van+Hecke,+Emmanuel+Gerard&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjrhMb61dbSAhWDXhQKHTQ5AzYQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Christian%20Democratic%20Parties%20in%20Europe%20Since%20the%20End%20of%20the%20Cold%20War%20edited%20by%20Steven%20Van%20Hecke%2C%20Emmanuel%20Gerard&f=false,
Jean-Dominique Durand, *L'Europe de la Démocratie chrétienne*, Bruxelles 1995, https://books.google.ro/books?id=OZj5em7XxIkC&printsec=frontcover&dq=L%27Europe+de+la+D%C3%A9mocratie+chr%C3%A9tienne+By+Jean-Dominique+Durand&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwijo8nf29bSAhWKWhQKHUTABzoQ6AEIGjAA#v=onepage&q=L%27Europe%20de%20la%20D%C3%A9mocratie%20chr%C3%A9tienne%20By%20Jean-Dominique%20Durand&f=false,
Roberto Papini, *The Christian Democrat International*, Londra 1997, https://books.google.ro/books?id=9O7IqAINzo4C&pg=PR4&dq=The+Christian+Democrat+International+By+Roberto+Papini+translated+by+robert+royal&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjP9qOwkt3SAhXFPBoKHYeZDB0Q6AEIGjAA#v=onepage&q=The%20Christian%20Democrat%20International%20By%20Roberto%20Papini%20translated%20by%20robert%20royal&f=false,
Petr Kratochvíl, Tomas Doležal, *The European Union and the Catholic Church: Political Theology of European Integration*, Londra 2015,

sau reprezentanți ai noii generații, foști lideri ai Acțiunii Catolice trecuți fără tranziție la rezistența împotriva ocupantului, liderii acestor noi formațiuni născute din ruinele fascismului și nazismului împărtășeau toți idealul unei democrații care trebuia reconstruită plecând de la valorile creștine (demnitatea persoanei, justiția socială). În noul context politic al Războiului Rece, marcat de ascensiunea fulminantă a partidelor comuniste în Occident, acestea nu vor întârzia să se transforme într-un avantaj pentru Vatican și ierarhia catolică. Anticipând această evoluție, papa Pius al XII-lea a „botezat" democrația, dacă se poate spune așa, în radio-mesajul său de Crăciun din 1944, recunoscând în ea „sistemul de guvernare" cel mai compatibil cu demnitatea și libertatea cetățenilor" și pronunțându-se în favoarea „unei adevărate și sănătoase democrații":

---

https://books.google.ro/books?id=pVcMCgAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=The+European+Union+and+the+Catholic+Church:+Political+Theology+of+European+integration+P.+Kratochv%C3%ADl,+T.+Dole%C5%BEa&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjh9Iqm19bSAhUSrRQKHfX5AhAQ6AEIHDAA#v=onepage&q=The%20European%20Union%20and%20the%20Catholic%20Church%3A%20Political%20Theology%20of%20European%20integration%20P.%20Kratochv%C3%ADl%2C%20T.%20Dole%C5%BEa&f=false,

Michael Gehler, Wolfram Kaiser, *Christdemokratie in Europa im 20. Jahrhundert,*Weimar 2001,

https://books.google.ro/books?id=gYpfDfMsAdQC&pg=PA3&dq=christdemokratie+in+europa+im+20.+jahrhundert+christian+democracy++in+20th+century+europe+la+democratie+chretienne+en+europe+au+XXe+siecle&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi2k63v59bSAhUFtxQKHcdQC4oQ6AEINTAF#v=onepage&q=christdemokratie%20in%20europa%20im%2020.%20jahrhundert%20christian%20democracy%20%20in%2020th%20century%20europe%20la%20democratie%20chretienne%20en%20europe%20au%20XXe%20siecle&f=false,

Emiel Lamberts, *Christian Democracy in the European Union, 1945/1995: Proceedings of the Leuven Colloquium 15-18 noiembrie 1995*, Leuven 1997,

https://books.google.ro/books?id=ChyvYB4UnMwC&pg=PA3&dq=Christian+Democracy+in+the+European+Union,+1945/1995:+Proceedings+of+the+leuven+colloquium+15-18+november+1995++edited+by+Emiel+Lamberts&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjViMKK4NbSAhXNFsAKHcyGA8wQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Christian%20Democracy%20in%20the%20European%20Union%2C%201945%2F1995%3A%20Proceedings%20of%20the%20leuven%20colloquium%2015-18%20november%201995%20%20edited%20by%20Emiel%20Lamberts&f=false

Solicitudinea diligentă a Bisericii nu vizează atât structura și organizarea sa exterioară – care depindeau de aspirațiile proprii ale fiecărui popor – cât omul în sine care, departe de a fi obiectul și elementul pasiv al vieții sociale, este și trebuie să rămână subiectul, fundamentul și scopul final.

Evoluția era considerabilă dacă ne amintim că, până la această dată, democrația, departe de a fi sistemul de guvernare cel mai în conformitate cu exigențele morale evanghelice, era considerată drept o formă politică printre altele cu care Biserica se putea acomoda foarte bine, dar pentru care nu avea vreo predilecție particulară. Evocând excesele (ambuscade, jafuri, terorism și amenințări) la care puteau conduce „regimurile reprezentative moderne", papa Pius al XI-lea, în enciclica sa *Ubi arcano Dei* (23 decembrie 1922), nu a ezitat să vorbească despre un anumit antiparlamentarism în spiritul timpurilor: „Doctrina Bisericii nu dezaprobă aceste instituții politice – nu mai mult decât alte instituții conforme dreptului și rațiunii –, dar este clar că acestea se pretează mai ușor decât toate celelalte la jocul neloial al facțiunilor."[351]

Acest tip de prevenții cu privire la democrația parlamentară nu a dispărut complet la sfârșitul războiului. Un exemplu îl reprezintă un lung memorandum privind reconstrucția politică a Italiei remis guvernului american de către secretarul Congregației pentru afaceri ecleziastice extraordinare, monseniorul Domenico Tardini, în decembrie 1943. Prelatul s-a pronunțat răspicat pentru o revenire la democrație, regim căruia îi

[351] Dariusz Gora, *Eglise Catholique Et Transactions Politiques: L'Etat Dans Le Discours Social de l'Eglise au XX siècle,* Paris 2000, https://books.google.ro/books?id=Tn-TBdb2jK8C&pg=PA1&dq=Eglise+Catholique+Et+Transactions+Politiques:+L%27Etat+Dans+Le+Discours+Social+de+l+eglise+au+XXe+siecle++...+By+Dariusz+Gora&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjq7ZS3_tbSAhVCtRQKHfqgBtwQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Eglise%20Catholique%20Et%20Transactions%20Politiques%3A%20L%27Etat%20Dans%20Le%20Discours%20Social%20de%20l%20eglise%20au%20XXe%20siecle%20%20...%20By%20Dariusz%20Gora&f=false

recunoștea o serie de merite plecând de la posibilitatea pe care o oferea de „a controla acțiunea guvernamentală”, faptul că „obișnuia poporul la autodisciplină” și favoriza ascensiunea la „funcțiile publice ale celor mai bune elemente”, independent de originea lor socială, consolidând „înțelegerea generală din cadrul statului”, dar se arăta rezervat față de „partidele politice” ale căror renaștere prea rapidă, „după douăzeci de ani de dezintegrare”, nu făcea decât să crească confuzia: „Este de dorit, scria el, să se adopte o cale de mijloc, permițând în mod natural existența partidelor, dar limitând pentru moment acțiunea lor în anumite domenii bine-definite.” În fidelitatea față de marea tradiție de neutralitate a politicii vaticane inaugurată de cardinalul Consalvi, el excludea categoric ca Biserica să-și lege soarta de aceea a unui partid, fie el și de inspirație confesională. Cea mai bună metodă de a apăra Biserica și drepturile sale rămânea calea concordatară. Aceeași strategie concordatară lăsase un loc restrâns de acțiune partidelor democratice de inspirație creștină în Europa postbelică. Liderul Partidului Popular Italian (PPI), don Luigi Sturzo, a trecut printr-o cruntă experiență, fiind constrâns să demisioneze și să părăsească Italia la cererea Vaticanului.[352]

[352] Luigi Sturzo, *The International Community And The Right Of War,* Londra 1929, https://ia801504.us.archive.org/25/items/in.ernet.dli.2015.13175/2015.13175.The-Internatioanal-Community-And-The-Right-Of-War.pdf,
Idem, *Nationalism and Internationalism*, New York 1946, https://ia601506.us.archive.org/6/items/in.ernet.dli.2015.275412/2015.275412.Nationalism-And.pdf,
Idem, Politics and Morality, Londra 1938, https://ia801500.us.archive.org/3/items/in.ernet.dli.2015.216216/2015.216216.Politics-And.pdf,
Idem, Italy and Fascism, Londra 1926, https://ia601505.us.archive.org/8/items/in.ernet.dli.2015.178423/2015.178423.Italy-And-Fascismo.pdf,
Luigi Sturzo, *L'État totalitaire* (1938), http://www.panarchy.org/sturzo/etat.html,
Giovanni Grasso, *Luigi Sturzo e i Rosselli tra Londra, Parigi e New York: carteggio, 1929-1945*, Roma 2003, https://books.google.ro/books?id=LT6h0TkCIGMC&pg=PR3&dq=Luigi+Sturzo+e+i+Rosselli+tra+Londra,+Parigi+e+New+York:+carteggio,+1929-

Soarta rezervată partidului german *Zentrum*, obligat să se autodizolve după ce a votat în favoarea acordării unor puteri depline lui Hitler înainte de semnarea concordatului cu Reichul, nu era diferită, chiar dacă intervenția vaticană nu a putut fi dovedită oficial. Pius al XII-lea însuși, în ciuda legăturilor din trecut cu liderii catolicismului politic german, a părut să confirme dispariția definitivă a acestor formațiuni, alegând să „reabiliteze" Acțiunea Franceză în primele luni ale pontificatului său.[353]

1945+By+Luigi+Sturzo+a+cura+e+con+introduzione+di+giovanni+grasso+prefazione+di+gabriele+de+rosa&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjSgMmsjNnSAhWBgpAKHd_2DhIQ6AEIHTAA#v=onepage&q=Luigi%20Sturzo%20e%20i%20Rosselli%20tra%20Londra%2C%20Parigi%20e%20New%20York%3A%20carteggio%2C%201929-1945%20By%20Luigi%20Sturzo%20a%20cura%20e%20con%20introduzione%20di%20giovanni%20grasso%20prefazione%20di%20gabriele%20de%20rosa&f=false,

Giovanna Farrell-Vinay, *Luigi Sturzo a Londra: carteggi e documenti, 1925-1946,* Roma 2003,

https://books.google.ro/books?id=eOSIcfEOPRsC&pg=PR3&dq=giovanna+farrell-vinay+gabriele+de+rosa+clara+de+rosa+Luigi+Sturzo+a+Londra:+carteggi+e+documenti,+1925-1946+By+Luigi+Sturzo&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjG1tnbi9nSAhVB7WMKHdR7CwAQ6AEIGjAA#v=onepage&q=giovanna%20farrell-vinay%20gabriele%20de%20rosa%20clara%20de%20rosa%20Luigi%20Sturzo%20a%20Londra%3A%20carteggi%20e%20documenti%2C%201925-1946%20By%20Luigi%20Sturzo&f=false,

„Universalità e cultura nel pensiero di Luigi Sturzo", *Atti del Convegno Internazionale di Studio, Roma, Istituto Luigi Sturzo, 28, 29, 30 ottobre 1999,* Roma 2001,

https://books.google.ro/books?id=vYXbh9BMpp8C&printsec=frontcover&dq=Universalit%C3%A0+e+cultura+nel+pensiero+di+Luigi+Sturzo:+atti+del+convegno+internazionale+di+studio+roma,+istituto+luigi+sturzo+28,+29,+30+ottobre+1999&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiD_-_wjNnSAhXCxlQKHZe7Bw4Q6AEIHTAA#v=onepage&q=Universalit%C3%A0%20e%20cultura%20nel%20pensiero%20di%20Luigi%20Sturzo%3A%20atti%20del%20convegno%20internazionale%20di%20studio%20roma%2C%20istituto%20luigi%20sturzo%2028%2C%2029%2C%2030%20ottobre%201999&f=false

[353] Carolyn M. Warner, *Confessions of an Interest Group: The Catholic Church and Political Parties in Europe,* Princeton 2000,

https://books.google.ro/books?id=HDa8D62_3QMC&printsec=frontcover&dq=Confessions+of+an+Interest+Group:+The+Catholic+Church+and+Political+Parties++in+europe+By+Carolyn+M.+Warner&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwic04K9n9nSAhUDkZAKHcVvA8oQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Confessions%20of%20an%20Interest%20Group%3A%20The%20Catholic%20Church%20and%20Political%20Parties%20%20in%20europe%20By%20Carolyn%20M.%20Warner&f=false

Colapsul nazismului și a derivatelor sale pe de o parte, care a provocat discreditarea partidelor conservatoare și ascensiunea comunismului și a stângii în general în diferitele țări ale Europei Occidentale pe de altă parte, au schimbat radical datele problemei după 1945. Fără a-și face iluzii în privința naturii regimului sovietic și a obiectivelor sale expansioniste în direcția Europei Centrale și Orientale, deși războiul se terminase, Pius al XII-lea nu a încetat să caute o soluție eficientă împotriva acestui pericol care amenința civilizația creștină occidentală. Consacrarea idealului democratic lăsa cu toate acestea deschisă în totalitate chestiunea modalităților de implicare a catolicilor în confruntările electorale postbelice. Trebuia promovată o formă de implicare voluntară a catolicilor pe plan politic, „colaterală" cu cea a Acțiunii Catolice pe plan religios? Nu era mai bine să se păstreze un anumit pluralism al acțiunii evitând identificarea prea vizibilă a cauzei Bisericii cu cea a unui partid? După ce a ezitat mult asupra strategiei care trebuia urmată, Pius a XII-lea a sfârșit prin a se ralia la soluția unui partid unic al catolicilor. Condamnarea „catolicilor comuniști", care făcuseră până atunci obiectul unei anumite bunăvoințe din partea Sfântului Scaun, apărea drept „un prim semn evident" în favoarea democrației creștine.[354] Susținerea oficială, dar implicită, pentru noul partid fondat la Roma de Alcide De Gasperi în septembrie 1943, nu avea nimic dintr-un cec în alb. Pius al XII-lea a ținut să precizeze modul în care concepea raporturile Bisericii cu politica într-o

[354] Gerd-Rainer Horn, Emmanuel Gerard, *Left Catholicism 1943-1955: Catholics and Society in Western Europe at the Point of Liberation*, Leuven 2001, https://books.google.ro/books?id=7gkUlNqDNm4C&printsec=frontcover&dq=Left+Catholicism+1943-1955:+Catholics+and+Society+in+Western+Europe+at+the+point+of+liberation++edited+by+Gerd-Rainer+Horn,+Emmanuel+Gerard&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjQ_7nd99_SAhVG7BQKHVt2B7kQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Left%20Catholicism%201943-1955%3A%20Catholics%20and%20Society%20in%20Western%20Europe%20at%20the%20point%20of%20liberation%20%20edited%20by%20Gerd-Rainer%20Horn%2C%20Emmanuel%20Gerard&f=false

alocuțiune magistrală pronunțată în fața noilor cardinali în februarie 1946. Biserica nu era „un imperiu", ci urma „o direcție inversă celei a imperialismului modern":

Biserica progresează înainte de toate în profunzime și abia apoi ca extindere. Ea caută în primul rând omul; se străduiește să formeze omul, să modeleze și să perfecționeze în el asemănarea cu Dumnezeu. Lucrarea sa se împlinește în inima fiecăruia, dar are repercusiuni pe toată durata vieții, în toate domeniile de activitate ale indivizilor. Prin acești oameni astfel formați, Biserica pregătește societății umane o bază pe care se poate stabili în siguranță.[355]

Mesajul era clar: Biserica nu căuta puterea pentru sine, dar nu dorea să abdice de la vocația sa de a forma oameni apți pentru exercitarea într-un sens conform intereselor și valorilor sale. Autonomia liderilor unui partid care își recunoștea deschis originea nu putea fi, în aceste condiții, decât una relativă. Primele alegeri electorale postbelice, sub influența unei polarizări crescânde a dezbaterii politice, au revelat o incompatibilitate a proiectului unui partid unic, dar autonom, al catolicilor cu orientările unui pontif preocupat înainte de toate de a pune o barieră în fața amenințării comuniste. În timp ce Pius al XII-lea insista asupra distincției între acțiunea catolică și acțiunea politică în contextul ascensiunii regimurilor totalitare din anii 1930, Pius al XII-lea, în schimb, obsedat de pericolul unei victorii a Roșiilor în cadrul primelor consultări electorale postbelice, avea tendința să relativizeze puternic această distincție, mergând până la a face din Acțiunea Catolică „o miliție în curs de pregătire pentru viața publică".[356] Alegerile din 2 iunie 1946 au reprezentat ocazia unei

[355] Alocuțiune din 20 februarie 1946.

[356] Mayeur Jean-Marie, „Catholicisme intransigeant, catholicisme social, démocratie chrétienne", *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, Vol. 27, nr. 2 (1972), pp. 483-499,
http://www.persee.fr/docAsPDF/ahess_0395-2649_1972_num_27_2_422514.pdf
Frédéric Gugelot, „Pluralité et changements au sein du catholicisme français (XIXe-XXe siècles)", *Archives de sciences sociales des religions*, nr. 140 (2007), pp. 119-131,

vaste mobilizări a forțelor catolice pe tema apărării religiei și a patriei. Pius al XII-lea însuși a intervenit în mai multe rânduri pentru a aminti credincioșilor datoria lor de a merge să voteze pentru o cauză bună. La 1 iunie 1946, înainte de scrutinul în care urmau să fie desemnați membrii Adunării constituante în Italia, dar și în Franța, el nu a ezitat să iasă încă o dată public pentru a solemniza jocul acestor alegeri:

De mâine, cetățenii a două mari națiuni se vor prezenta la urnele electorale. În fond, despre ce este vorba? Este vorba de a ști dacă și una și cealaltă dintre cele două națiuni, aceste două surori latine, civilizații creștine ultra-milenare, vor continua să se sprijine pe stânca solidă a creștinismului, pe recunoașterea unui Dumnezeu personal, pe credința în demnitatea spirituală și în destinul etern al omului sau dacă intenționează să-și lase soarta viitorului lor pe baza atotputerniciei impasibile a unui stat materialist, fără ideal supranatural, fără religie și fără Dumnezeu.[357]

Directiva care a prevalat era că democrația creștină era singurul și unicul partid în măsură să apere valorile religiei și ale patriei amenințate. Marea victorie a formațiunii lui Alcide De Gasperi, care a obținut majoritatea relativă cu 35% din voturi, părea să confirme fundamentele acestei strategii unitare. Deranjat de dorința de independență a liderilor creștin-democrați și de alianța încheiată de guvern cu partidele de stânga (până la plecarea comuniștilor în mai 1947), Pius al XII-lea și-a pierdut progresiv încrederea în capacitatea mobilizatoare a partidului în rândurile electoratului catolic. Temându-se de o posibilă victorie a Frontului Popular la alegerile din 18 aprilie 1948, papa dorea o implicare mai vizibilă a Acțiunii Catolice în campanie. Pius al XII-lea a primit cu atât entuziasm proiectul încât a solicitat unuia dintre liderii Acțiunii Catolice italiene, profesorul Luigi Gedda, să constituie „o mișcare” destinată să mobilizeze forțele catolice

https://assr.revues.org/11313

[357] Alocuțiune la Sacre-College, 1 iunie 1946.

pentru următoarele alegeri. Acesta din urmă a primit aprobarea pentru a pune bazele faimoaselor sale „comitate civice" (*comitati civici*), numite astfel pentru a evita orice confuzie cu Acțiunea Catolică și a nu risca să fie acuzat de încălcarea acordurilor de la Latran.[358]

Adresându-se predicatorilor pontificali la Roma, la 10 martie 1948, Pius al XII-lea, după ce a subliniat „extraordinara importanță a alegerilor viitoare" și „responsabilitatea morală a tuturor celor care au drept de vot", nu a ezitat să vorbească despre „păcatul grav", despre „greșeala mortală" pentru cine se va abține să își folosească acest drept.[359] Evocarea obligației morale a votului nu mergea totuși până la a preciza clar către ce partid trebuiau să se îndrepte voturile catolicilor. Papa i-a îndemnat

---

[358] Ernesto Preziosi, *Il Comitato Civico e suoi manifesti*,
http://www.fondazionecolombo.org/_pdf/Preziosi.pdf,
Marco Invernizzi, „Democrazia Cristiana e mondo cattolico nell' epoca del centrismo (1947-1953)", *Cristianità* nr. 277 (1998),
http://alleanzacattolica.org/democrazia-cristiana-e-mondo-cattolico-nell%c2%92epoca-del-centrismo-1947-1953/,
Idem, „18 aprile 1948. Memorie inedite dell' artefice della sconfitta del Fronte Popolare", *Cristianità* nr. 281 (1998),
http://alleanzacattolica.org/18-aprile-1948-memorie-inedite-dell%c2%92artefice-della-sconfitta-del-fronte-popolare/,
Gaetano Cerchiello, „Il Fronte democratico popolare nelle elezioni del 1948 a Roma", *Italia contemporanea*,
iunie 1996, nr. 203,
http://www.italia-resistenza.it/wp-content/uploads/ic/RAV0053532_1996_202-205_13.pdf,
Francesco Piva, „*La gioventù cattolica in cammino…", Memoria e storia del gruppo dirigente (1946-1954),*
Roma 2003,
https://books.google.ro/books?id=pxqISgJtNm0C&printsec=frontcover&dq=La+giovent%C3%B9+cattolica+in+cammino--%22:+memoria+e+storia+del+gruppo+dirigente+temi+di+storia+francoangeli+By+Francesco+Piva&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjJtK7C3trSAhXH7xQKHQhQDloQ6AEIGjAA#v=onepage&q=La%20giovent%C3%B9%20cattolica%20in%20cammino--%22%3A%20memoria%20e%20storia%20del%20gruppo%20dirigente%20temi%20di%20storia%20francoangeli%20By%20Francesco%20Piva&f=false

[359] „Oricine se abține de la vot, în special din indolență sau lașitate, comite un păcat grav, o greșeală morală."

simplu „să urmeze vocea conștiinței lor și să-și dea votul candidaților care oferă garanții suficiente pentru protecția drepturilor lui Dumnezeu și a sufletelor, pentru binele veritabil al indivizilor, familiilor și al societății, conform legii lui Dumnezeu și a doctrinei morale creștine". Deși apelul la vot pentru democrația creștină nu era explicit, aceasta a fost totuși cea care a avut de câștigat de pe urma extraordinarei mobilizări a aparatului ecleziastic pentru alegerile din 18 aprilie 1948. Cu 48,5% din sufragiile exprimate și majoritatea absolută pentru Cameră (305 deputați dintr-un total de 574), partidul lui Alcide de Gasperi a înregistrat o victorie istorică care inaugura o lungă perioadă de hegemonie catolică în viața politică italiană. Rezultatul obținut depășea așteptările lui Pius al XII-lea. Victoria democrației creștine în Italia, datorită implicării batalioanelor Acțiunii Catolice în favoarea sa, reprezenta un exemplu de urmat și în alte state.[360]

Vaticanul lui Pius al XII-lea, satisfăcut de triumful electoral din aprilie 1948, a încercat să „exporte" strategia sa de front unitar împotriva comunismului. Punerea în aplicare a unei astfel de strategii nu funcționa însă de la sine într-o țară precum Franța unde prevala, după 1905, principiul separării între Biserică și stat.[361] Liderii mișcării republicane populare (MRP) fondată la

[360] Rosaria Leonardi, „Il sacro come strumento politico: le elezioni del 1948, la Democrazia Cristiana e i manifesti elettorali", *California Italian Studies*, Vol. 5, nr. 1 (2014),
http://escholarship.org/uc/item/5xc8172d#page-1,
Robert Ventresca, From *Fascism to Democracy: Culture and Politics in the Italian Election of 1948*, Toronto 2004,
https://books.google.ro/books?id=OKA6i7SenW0C&printsec=frontcover&dq=From+Fascism+to+Democracy:+Culture+and+Politics+in+the+Italian+Election+of+1948+By+Robert+Ventresca&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiwy4vC5drSAhUNrRQKHTevCy8Q6AEIGjAA#v=onepage&q=From%20Fascism%20to%20Democracy%3A%20Culture%20and%20Politics%20in%20the%20Italian%20Election%20of%201948%20By%20Robert%20Ventresca&f=false,

[361] *Une fois encore, Encyclical of pope Pius X on the separation of Church and state to our venerable Brethren, the cardinals, archbishops and bishops of France and to the French clergy and people,*

http://w2.vatican.va/content/pius-x/en/encyclicals/documents/hf_p-x_enc_06011907_une-fois-encore.html
Mathilde Guilbaud, „La loi de séparation de 1905 ou l'impossible rupture", *Revue d'histoire du XIXe*
Siècle, nr. 28 (2004),
https://www.google.ro/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=7&ved=0ahUKEwjug4v-u6jQAhUGPRQKHa-3DIkQFghJMAY&url=https%3A%2F%2Frh19.revues.org%2Fpdf%2F627&usg=AFQjCNHkIKmOP5sETiRk5Je-_x_am8IwAA&sig2=bDQVNSiwVN-nrDUc3vGRqw&cad=rja,
Anatole Bire, *La séparation des églises et de l'État: commentaire de la loi du 9 decembre 1905*, Paris 1905,
https://ia802605.us.archive.org/25/items/lasparationdesg00biregoog/lasparationdesg00biregoog.pdf,
Emile Combes, *Une deuxième campagne laïque, vers la séparation*, Paris 1905,
https://ia600301.us.archive.org/28/items/unedeuximecamp00combuoft/unedeuximecamp00combuoft.pdf,
„Loi du 9 decembre 1905 concernant la separation des églises et de l'état", *Journal officiel du 11 décembre 1905*, http://www2.cnrs.fr/sites/thema/fichier/loi1905textes.pdf,
Rapport fait au nom de la commission relative à la separation des églises et de l'état et à la denonciation du Concordat, chargée d'examiner le projet de loi et les diverses propositions de loi concernant la separation des églises et de l'état par m. Aristide Briand, député, Paris 1905,
http://www.assemblee-nationale.fr/12/evenements/1905/rapport1905-r.pdf,
Jean-Paul Scot, „Liberté-égalité-laïcité. Genèse, caractères et enjeux de la loi de 1905", *Cahiers d'Histoire*
nr. 100 (2007),
https://chrhc.revues.org/702?lang=en,
Documentele Adunării Naționale privind legea de separare dintre Biserici și stat din 1905 pot fi găsite la adresa:
http://classiques.uqac.ca/collection_documents/assemblee_nationale/assemblee_nationale.html,
Raphael Liogier, „Laicité on the edge in France: between the theory of Church-State separation and the praxis of State-Church confusion", *Macquarie Law Journal*, Vol. 9 (2009),
https://www.google.ro/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=8&ved=0ahUKEwj5ps7LpbzQAhUGPRQKHcGuBWYQFghNMAc&url=https%3A%2F%2Fwww.mq.edu.au%2Fpublic%2Fdownload.jsp%3Fid%3D67394&usg=AFQjCNFCbkK3G428mvHZ3a_nyQ8O61tong&sig2=8FXOFRZIa-8qK9Az5bIvQw&cad=rja,
Maurice Barbier, *Towards a Definition of French Secularism*,
http://www.diplomatie.gouv.fr/en/IMG/pdf/0205-Barbier-GB-2.pdf,
Henri Donnedieu de Vabres, *La condition des biens ecclésiastiques en face de la séparation des Églises et de l'État*, Paris 1905,

Paris în noiembrie 1944, au evitat să dea noii formațiuni o colorație confesională prea marcantă.[362] Nu erau dispuși să accepte nici cea mai mică ingerință din partea ierarhiei ecleziastice, respectiv a Vaticanului, în activitățile partidului, în pofida contactelor oficiale stabilite prin intermediul oamenilor de legătură bine poziționați la Roma (Alfred Michelin, Charles Flory). Din acest motiv, liderii mișcării nu doreau o cooperare

---

https://ia802608.us.archive.org/31/items/laconditiondesb00vabrgoog/laconditiondesb00vabrgoog.pdf,
„La séparation de l'Eglise et de l'Etat en France: exposé et documents", Supplément au vol. 38 des *Acta Sanctae Sedis*, Roma 1905,
https://ia801003.us.archive.org/35/items/lasparationdel38rome/lasparationdel38rome.pdf,
Comte Albert de Mun, *Contre la séparation*, Paris 1905,
https://ia800504.us.archive.org/4/items/contrelasparat00muna/contrelasparat00muna.pdf,
T. Jeremy Gunn, „Religion and law in France: secularism, separation and state intervention", *Drake Law Review*, Vol. 57 (2009),
https://lawreviewdrake.files.wordpress.com/2015/06/irvol57-4_gunn.pdf,
Charles Taylor, *The Meaning of Secularism*,
http://iasc-culture.org/THR/archives/Fall2010/Taylor_lo.pdf,
Antonin Debidour, *L'Église catholique et l'État sous la troisième république (1870-1906)*, Vol. I „1870-1899",
Paris 1906,
https://ia802607.us.archive.org/3/items/lglisecatholiq01debiuoft/lglisecatholiq01debiuoft.pdf,
Idem,Vol. II „1889-1906", Paris 1909,
https://ia600203.us.archive.org/16/items/lglisecatholiq02debiuoft/lglisecatholiq02debiuoft.pdf

[362] Marius-Mircea Mitrache, „Dilemele identitare ale creștin-democrației franceze. Cazul partidului Mouvement Républicain Populaire", *Sfera Politicii* nr. 157,
http://www.sferapoliticii.ro/sfera/157/art06-Mitrache.php,
Mai multe informații despre înființare, doctrină, program politic pot fi găsite la adresa:
http://www.amicalemrp.org/index2.php,
Pierre Letamendia, *Le mouvement républicain populaire: le MRP, histoire d'un grand parti français*, Paris 1995,
https://books.google.ro/books?id=Se3eSJO27AUC&printsec=frontcover&dq=Le+mouvement+r%C3%A9publicain+populaire:+le+MRP,+histoire+d%27un+grand+parti+fran%C3%A7ais+By+Pierre+Letamendia&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiT-8rgktvSAhUGuhQKHa4xDP0Q6AEIHTAA#v=onepage&q=Le%20mouvement%20r%C3%A9publicain%20populaire%3A%20le%20MRP%2C%20histoire%20d%27un%20grand%20parti%20fran%C3%A7ais%20By%20Pierre%20Letamendia&f=false

organică a partidelor de inspirație democrat-creștină pe plan european. „Nu trebuie făcute pe plan internațional adaosuri care vor conduce la reduceri pe plan național ”, declara președintele partidului, Georges Bidault, în fața unui Adenauer deconcertat, în cadrul unei întâlniri secrete a liderilor democrat-creștini europeni ținută la Geneva în iunie 1949. Dacă succesele electorale obținute de Mișcarea Republicană Populară, devenit primul partid al Franței în urma alegerilor legislative din 1946, au legitimat o astfel de strategie de independență, eroziunea lentă, dar inexorabilă a electoratului său, în urma înființării Adunării Poporului Francez a generalului de Gaulle, necesita clar o revizuire. În iunie 1951, înainte de alegerile legislative, *Osservatore Romano,* sub semnătura redactorului său șef, Federico Alessandrini, l-a mustrat pe concurentul său gaullist, acuzându-l fără menajamente de „valul transformist al dreptei”.

La fel ca în alte domenii, uniunea catolicilor în domeniul politic în jurul unui partid care, sub aspectul religios, oferă mai multe garanții, este o necesitate de care fiecare ar trebui să fie conștient. În prezent, problema democrație nu se rezolvă negând, dacă nu în cuvinte, cel puțin în fapte, democrația, la fel cum bolnavul nu se vindecă ucigându-l.

Intervenția Sfântului Scaun în campanie, prost primită de o parte a opiniei catolice și nepromovată de episcopat, a fost un eșec. Modelul italian nu va mai fi considerat exportabil în Germania unde noua Uniune democrat-creștină (CDU) fondată la Bad-Godesberg, aproape de Bonn, în decembrie 1945 sub președinția lui Konrad Adenauer, se dorea interconfesională, adică deschisă la o colaborare a protestanților. Într-o măsură mai mare decât mobilizarea forțelor catolice în favoarea sa, triumful electoral al CDU-CSU la primele alegeri pentru Bundestag în 1949, care au condus la desemnarea liderului său drept cancelar al Republicii federale germane, avea motive eminament politice: democrația creștină era unica forță politică capabilă să oprească expansiunea comunismului în Germania. Eforturile cancelarului

Adenauer pentru a înființa un soi de „Cominform creștin” la nivel european au fost bine primite la Vatican. Impresia produsă cu ocazia primei sale călătorii la Roma în iunie 1951, unde a fost primit de papa Pius al XII-lea în biblioteca sa privată, a fost excelentă: „Dacă toți viitorii cancelari germani ar semăna cu domnul Adenauer, viitorul Germaniei ar fi extraordinar”, declara, vizibil satisfăcut, monseniorul Tardini ambasadorului Franței, Wladimir d'Ormesson.[363]

Primind un grup de pelerini germani la castelul Gandolfo în ziua alegerilor din 6 septembrie 1952, Pius al XII-lea s-a mirat „în termeni destul de tranșanți” (conform secretarului său, părintele Leiber) de prezența lor și a afirmat că „mai bine ar fi rămas în țara lor să-și îndeplinească datoria electorală”. Acest mic „deficit” al votului catolicilor nu a împiedicat triumful electoral al CDU-CSU al cancelarului Konrad Adenauer, spre marea ușurare a autorităților vaticane. Strategia „democrat-creștină” a papalității și-a găsit apogeul în promovarea unei Europe unite pe plan politic după semnarea tratatului Comunității Europene de Apărare (27 mai 1952).[364] Eșecul tratatului în fața Parlamentului francez (30 august 1954), resimțit dur la Roma, a determinat Vaticanul să preia frâiele organizării democraților creștini la nivel european.

Până la această dată, de fapt, Pius al XII-lea se arătase prudent în exprimările sale publice privind încurajarea colaborării dintre partidele creștin-democrate de pe continent. Impresia dominantă era aceea a unui dorințe de distanțare, menținută cu grijă, față de o organizație precum Noile Echipe Internaționale, fondată la Liege în mai 1947 și care se dorea a fi mai mult o mișcare de idei decât o veritabilă internațională a partidelor.[365] Ce

[363] Telegramă din 21 iunie 1951.
[364] *European Defense Community Treaty*,Washington 1952, http://aei.pitt.edu/5201/1/5201.pdf
[365] Laurent Ducerf, „Les jeunes des Nouvelles Équipes Internationales, entre jeune Europe et nouvelle chrétienté”, *Histoire@Politique*, Vol. 1, nr. 10 (2010), https://www.cairn.info/revue-histoire-politique-2010-1-page-6.htm,

interes putea exista, din punctul de vedere al papalității, să confirme prin mesaje de încurajare sau de aprobare prea explicite acuzația că ar dori constituirea unei „Internaționale negre" destinată să servească proiectele hegemonice ale Vaticanului în Europa Occidentală? Desigur, absența încurajării publice din partea lui Pius al XII-lea pentru o mișcare a cărei importanță se evita a fi supraestimată la Roma nu era sinonimă cu un dezinteres total. Tentativele creștin-democraților germani și italieni, în special cea reprezentată de congresul din Sorrente în aprilie 1950,

---

Résolution adoptée par la Conférence des NOUVELLES EQUIPES INTERNATIONALES tenue à Luxembourg du 29 janvier au 1er février 1948, http://www.cvce.eu/object-content/-/object/15f3a526-f038-475d-bbce-6cc378dcf3a6,
Wolfram Kaiser, „Transnational Christian Democracy: From the Nouvelles Equipes Internationales to the European People's Party", *Christian Democracy in Europe Since 1945*, Vol. 2, (ed. Michael Gehler, Wolfram Kaiser),
Londra 2004, pp. 194-202,
https://books.google.ro/books?id=skWRAgAAQBAJ&pg=PP2&dq=Christian+Democracy+in+Europe+Since+1945,+Volume+2+edited+by+Michael+Gehler,+Professor+of+European+Studies+Wolfram+Kaiser,+Wolfram+Kaiser&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjW2437k93SAhXEnBoKHbKTBBwQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Christian%20Democracy%20in%20Europe%20Since%201945%2C%20Volume%202%20edited%20by%20Michael%20Gehler%2C%20Professor%20of%20European%20Studies%20Wolfram%20Kaiser%2C%20Wolfram%20Kaiser&f=false,
Thomas Jensen, *The European People's Party, Origins and Development*, „The Nouvelles Equipes Internationales 1948-1965", Londra 1998,
https://books.google.ro/books?id=HW2HDAAAQBAJ&pg=PA38&dq=the+nouvelles+equipes+internationales+1948-1965+the+leaders+of+re-established+or+newly+founded+christian+democrat&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjv5cyqlt3SAhXBbBoKHTQSASMQ6AEIGjAA#v=onepage&q=the%20nouvelles%20equipes%20internationales%201948-1965%20the%20leaders%20of%20re-established%20or%20newly%20founded%20christian%20democrat&f=false,
Idem, Steven Van Hecke, *At Europe's Service: The Origins and Evolution of the European People's Party*, Cap. I, „Paving the Way: The SIPDIC, NEI, and EUCD", Londra 2011,
https://books.google.ro/books?id=kXEA8XGdEb8C&printsec=frontcover&dq=At+Europe%27s+Service:+The+Origins+and+Evolution+of+the+European+People%27s+Party+By+Thomas+Jansen,+Steven+Van+Hecke&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiipY_mi-DSAhWHCBoKHUTqDyoQ6AEIGjAA#v=onepage&q=At%20Europe%27s%20Service%3A%20The%20Origins%20and%20Evolution%20of%20the%20European%20People%27s%20Party%20By%20Thomas%20Jansen%2C%20Steven%20Van%20Hecke&f=false

pentru relansarea organizației și sustragerea influenței predominante a belgienilor și francezilor în vederea constituirii unui soi de „Cominform creștin" nu putea decât să corespundă dorințelor lui Pius al XII-lea și ale apropiaților săi.

Eșecul Comunității Europene de Apărare (30 august 1954) în fața Parlamentului francez, slăbea poziția Mișcării Republicane Populare în cadrul organizației și dădea un nou impuls acestor eforturi.[366] Acțiunea inițiată în acest sens de noul secretar general al Democrației Creștine italiene, Amintore Fanfani, o personalitate reputată apropiată Secretariatului de Stat al Vaticanului, și-a găsit apogeul în cadrul celui de-al unsprezecelea congres al Noilor Echipe Internaționale ținut în fieful electoral Arezzo în aprilie 1957. Congresul avea drept temă „fermitatea Democrației Creștine în fața comunismului aflat în criză". Rezoluția finală adoptată aducea un omagiu „memoriei tuturor martirilor libertății victime ale opresiunii comuniste" și condamna „represiunea sălbatică" din Ungaria.[367] Congresul a reprezentat pentru papa o ocazie de a-și manifesta „simpatia sa

[366] Claire Sanderson, *L'impossible alliance?: France, Grande-Bretagne, et défense de l'Europe (1945-1958),* Cap. VIII, „De l'echec de la CED à l'Union de l'Europe Occidentale", Sorbonne 2003, https://books.google.ro/books?id=gK62tk1uew0C&printsec=frontcover&dq=L%27impossible+alliance?:+France,+Grande-Bretagne,+et+d%C3%A9fense+de+l%27Europe+1945-1958+l+impossible+alliance+preface+de+robert+frank+piblications+de+la+sorbonne+Claire+Sanderson&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiV6pXYjd7SAhWRyRoKHax9D-MQ6AEIGjAA#v=onepage&q=L%27impossible%20alliance%3F%3A%20France%2C%20Grande-Bretagne%2C%20et%20d%C3%A9fense%20de%20l%27Europe%201945-1958%20l%20impossible%20alliance%20preface%20de%20robert%20frank%20piblications%20de%20la%20sorbonne%20Claire%20Sanderson&f=false

[367] Hans Meier, *Revolution und Kirche: zur Frühgeschichte der christlichen Demokratie,* München 2006, https://books.google.ro/books?id=SV4ERjRAEmoC&printsec=frontcover&dq=Revolution+und+Kirche:+zur+Fr%C3%BChgeschichte+der+christlichen+Demokratie+By+Hans+Maier&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwim7N_mit7SAhVHBBoKHQs3DdIQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Revolution%20und%20Kirche%3A%20zur%20Fr%C3%BChgeschichte%20der%20christlichen%20Demokratie%20By%20Hans%20Maier&f=false

față de președinte, secretarul general și ceilalți membri din conducerea Noilor Echipe Internaționale", în cadrul unei audiențe generale în piața Sfântul Petru, la 28 aprilie 1957.[368] Într-un scurt discurs pronunțat în franceză, Pius al XII-lea a dat asigurări că democrații creștini erau bine pregătiți (doctrine, organizații, capital uman) pentru a rezolva „problemele majore ale timpului prezent" și că lor le revenea responsabilitatea de a-și dovedi „seriozitatea, eficacitatea și rezultatele acțiunii lor". Aceasta era o invitație discretă, dar fermă din partea magisteriului să constituie în cele din urmă o internațională a partidelor care, până atunci, se dovedise mai degrabă o „himeră" în ciuda tuturor eforturilor depuse după încheierea războiului. Transferarea de la Paris la Roma a secretariatului Noilor Echipe Internaționale în 1964 completa această evoluție care a condus, anul următor, la înființarea Uniunii europene a democraților creștini în cadrul congresului de la Taormine (decembrie 1965). Biserica, la momentul conciliului, luase o distanță suficientă de democrația creștină pentru a nu se teme de instalarea la Roma a secretariatului organizației sale internaționale.[369]

[368] Mărturie scrisă a președintelui Noilor Echipe Internaționale, August Van de Schryver, 30 septembrie 1986.

[369] Jean-Marie Mayeur, „Reflexions sur l'histoire des partis catholiques europeens", *Christianisme et pouvoirs politiques de Napoleon a Adenauer,* (Claude Langlois, Andre Encreve, Gerard Cholvy et al), Paris 1974, https://books.google.ro/books?id=D7MofLNLrXsC&pg=PA5&dq=Christianisme+et+pouvoirs+politiques+de+napoleon+a+adeuer+claude+langlois+jean+bauberot+jean-marie+mayeur&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjAiIaOwfvSAhUH1RQKHTtdB1EQ6AEIHDAA#v=onepage&q=Christianisme%20et%20pouvoirs%20politiques%20de%20napoleon%20a%20adeuer%20claude%20langlois%20jean%20bauberot%20jean-marie%20mayeur&f=false

O Europă vaticană?

Într-un discurs grandios susținut la Zürich în septembrie 1946, fostul prim-ministru britanic Winston Churchill a invitat statele europene să se unească într-o federație continentală fondată pe înțelegerea franco-germană. Venind de la marele învingător moral al lui Hitler, acest apel a avut un impact răsunător. El contribuia la conferirea unei noi legitimități pentru mișcarea europeană în formare al cărei prim mare congres a avut loc în La Haye în mai 1948. Relansarea spectaculoasă a ideii europene la începuturile Războiului Rece oferea un nou impuls diplomației Sfântului Scaun, preocupat să mențină aparența unei forme de neutralitate între cele două blocuri. „A fi cu Cristos sau împotriva lui Cristos, iata esența", afirma Pius al XII-lea în radio-mesajul său de Crăciun din 1947. „Reacția împotriva comunismului, înainte de a fi politică, este morală și religioasă", scria într-o notă de instrucție adresată nunțiilor de Secretariatul de Stat în ianuarie 1948.[370]

În aceeași perioadă, Duncan Sandys, ginerele lui Churchill și președintele Comitetului de coordonare a mișcărilor pentru unitatea europeană, a fost primit în audiență privată la Vatican. Conversația, conform raportului lui Sandys, a fost foarte încurajatoare. Pius al XII-lea a demonstrat un viu interes pentru cauza europeană și a promis să facă tot posibilul pentru a-i asigura sprijinul binevoitor al Bisericii Catolice în diferite țări.[371] Prin urmare, papa a desemnat un reprezentant personal special, internunțiul apostolic în Olanda, monseniorul Paolo Giobbe, la congresul Europei (8-10 mai 1948). Primindu-i câteva luni mai târziu la castelul Gandolfo pe membrii Uniunii europene a federaliștilor reuniți în congres la Roma, papa invita „marile națiuni ale continentului, părtașe la lunga istorie încărcată de

[370] Notă datată la 7 ianuarie 1948.
[371] Raportul este datat la 20 ianuarie 1948.

amintirile gloriei și puterii" (formula părea să excludă Anglia protestantă și să includă Spania franchistă) „să facă abstracție de grandoarea lor de altădată pentru a se alinia unei unități politice și economice superioare". În timp ce un Secretariat catolic pentru problemele europenilor era creat la Strasbourg, un Centru de acțiune europeană se forma în aceeași perioadă în cadrul Acțiunii Catolice italiene cu suportul Vaticanului.

În iunie 1950, în plină polemică provocată în mediile catolice de lansarea Apelului de la Stockholm împotriva bombei atomice și în timp ce guvernul francez, prin vocea ministrului său de Afaceri Externe, Robert Schuman, își lansa planul său de punere în comun a cărbunelui și oțelului[372], Adunarea cardinalilor și arhiepiscopilor din Franța considera oportun să-și facă vocea auzită, atrăgând atenția asupra Europei:

Voi spuneți, conform „Scrisorii privind pacea" din 14 iunie, că n-aveți dreptul să vă dezinteresați de eforturile depuse în prezent pentru a conferi Europei, în ciuda rivalităților seculare și actuale, o unitate suficient de puternică pentru a-i garanta libertatea, securitatea și bunăstarea.

Oponentă ideală împotriva propagandei pacifiste a comuniștilor, ideea europeană a căpătat, după anii 1950, o importanță strategică majoră pentru Biserica lui Pius al XII-lea, alimentând zvonurile din interiorul stângii anticlericale privind un „complot anticlerical", „o conspirație neagră", pusă la cale de Vatican cu complicitatea partidelor democrat-creștine aflate atunci la putere pe continent. Mitul unei „Europe vaticane" a avut

[372] Michael Sutton, *France and the Construction of Europe, 1944-2007: The Geopolitical Imperative,* Londra 2017, https://books.google.ro/books?id=9SerAQAAQBAJ&pg=PR2&dq=France+and+the+Construction+of+Europe,+1944-2007:+The+Geopolitical+Imperative+By+Michael+Sutton&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjBicO4j-DSAhUCXRQKHc7fACsQ6AEIGjAA#v=onepage&q=France%20and%20the%20Construction%20of%20Europe%2C%201944-2007%3A%20The%20Geopolitical%20Imperative%20By%20Michael%20Sutton&f=false

un impact considerabil în Franța la începutul anilor 1950.[373] În publicația sa, *Journal du septennat* (1951), președintele Republicii franceze, Vincent Auriol evoca „tripla alianță, Adenauer, Schuman, Gasperi". Alții, precum istoricul catolic lionez Joseph Hours, au încercat să demonstreze, nu fără succes, că ideea europeană în fond nu era decât resurgența idealului Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană.[374] Dacă nu se

[373] Sebastien Maillard, „Le regard du Vatican sur l'Europe : du vif encouragement au soutien exigeant", *Policy Paper*, nr. 135 (iunie 2015), http://www.institutdelors.eu/media/vaticanue-maillard-ijd-juin15.pdf?pdf=ok, *Dictionnaire Europe,* http://www.construireensembleuneeuropefraternelle.com/VATICAN_EUROPE.pdf, Laurent Salin, *L'influence du Saint-Siège sur l'élargissement de l'Union* européenne, Paris 2005, https://books.google.ro/books?id=O3tVurOBJPgC&printsec=frontcover&dq=Vers+une+Europe+vaticane?:+L%27influence+du+Saint-Si%C3%A8ge+sur+l%27%C3%A9largissement+de+l+union+europeenne+By+Laurent+Salin&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjPjo-uguDSAhUBORQKHZLfABYQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Vers%20une%20Europe%20vaticane%3F%3A%20L%27influence%20du%20Saint-Si%C3%A8ge%20sur%20l%27%C3%A9largissement%20de%20l%20union%20europeenne%20By%20Laurent%20Salin&f=false, François Foret, Xabier Itçaina, *Politics of Religion in Western Europe: Modernities in Conflict?,* New York 2012, https://books.google.ro/books?id=qub0tYQGZlQC&printsec=frontcover&dq=Politics+of+Religion+in+Western+Europe:+Modernities+in+Conflict?+edited+by+Fran%C3%A7ois+Foret,+Xabier+It+Aina,+Xabier+It%C3%A7aina&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjEg7zQg-DSAhXDthQKHWDTAgIQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Politics%20of%20Religion%20in%20Western%20Europe%3A%20Modernities%20in%20Conflict%3F%20edited%20by%20Fran%C3%A7ois%20Foret%2C%20Xabier%20It%20Aina%2C%20Xabier%20It%C3%A7aina&f=false

[374] Jean-Pierre Coriat, *Note sur un héritage romain pour l'Union Européenne: entre communauté de droit et pluralisme juridique,* http://paris.pan.pl/pl/images/stories/pliki/PDF/Roczniki_spec/grecs/coriat.pdf, Georg Schmidt, „Le Saint-Empire moderne. Voie particulière et modèle pour l'Europe ou bien État de la nation allemande ?", *Trivium*, nr. 14 (2013), https://trivium.revues.org/4562, Marc Pena, „Les racines éthiques de l'Europe : l'héritage romain", *Les racines éthiques de l'Europe* , (Actes du douzième colloque d'éthique économique, organisé par le centre de recherches en éthique de l'Université Paul Cézanne (Aix-Marseille III), à Aix-en-Provence, les 30 juin et 1er juillet 2005), édité par la Librairie de

poate nega eficacitatea istorică a mitului (cel al unei Europe germane), conform afirmației unui socialist francez în 1954, se pot ridica totuși întrebări în ceea ce privește fundamentul realității pe care se bazează.

Tratatul Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului (CECA), semnat la Paris în aprilie 1951 de către guvernele a șase

---

l'Université d'Aix-en-Provence en 2006,
http://www.centre-ethique.univ-cezanne.fr/fileadmin/FDSP_CentreEthique/documents/Article_PENA_2005_PDF.pdf,
Rencontres Internationales de Geneve, Vol. 1 (1946), *L'esprit européen*,
http://palimpsestes.fr/textes_philo/jaspers/rencontres.pdf,
L'idée européenne après-guerre et les premiers mouvements européens (1945-1949),
http://www.cvce.eu/content/publication/2011/11/24/7c2e4685-2c94-4e14-a2ef-d23fc47145b8/publishable_fr.pdf,
Jean Louise Ferrary, „L'Empire Romain, L'Oikoumene et l'Europe", Michel Perrin, *L'idée de l'Europe au fil de deux millénaires* Paris 1994, pp. 39-54,
https://books.google.ro/books?id=jGPfGKXLjJQC&printsec=frontcover&dq=L%27id%C3%A9e+de+l%27Europe+au+fil+de+deux+mill%C3%A9naires+By+Michel+Perrin+(patrologue.)&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwixu_z1puDSAhXJ6RQKHVX8BD4Q6AEIGjAA#v=onepage&q=L%27id%C3%A9e%20de%20l%27Europe%20au%20fil%20de%20deux%20mill%C3%A9naires%20By%20Michel%20Perrin%20(patrologue.)&f=false,
Wolfram Kaiser, *Christian Democracy and the Origins of European Union*, Cambridge 2007,
https://books.google.ro/books?id=DTzdwiN490UC&printsec=frontcover&dq=Christian+Democracy+and+the+Origins+of+European+Union+By+Wolfram+Kaiser&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjO_Ibe-uLSAhWhDMAKHSe0BMkQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Christian%20Democracy%20and%20the%20Origins%20of%20European%20Union%20By%20Wolfram%20Kaiser&f=false,
Représentation de la Commission européenne au Luxembourg en coopération avec l'Institut Pierre Werner,
L'Europe des citoyens, Comprendre la construction europeenne. *Histoire et valeurs, Fonctionnement des institutions et acquis de l'UE,* 2013,
https://www.google.ro/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0ahUKEwjy443qnODSAhUB0xQKHendAHkQFggYMAA&url=http%3A%2F%2Fbookshop.europa.eu%2Ffr%2Fcomprendre-la-construction-europ-enne-pbID3212493%2Fdownloads%2FID-32-12-493-FR-C%2FID3212493FRC_002.pdf%3FFileName%3DID3212493FRC_002.pdf%26SKU%3DID3212493FRC_PDF%26CatalogueNumber%3DID-32-12-493-FR-C&usg=AFQjCNFE04KCXI9QYLywGfsdrzpfw_BsZw&sig2=7epcSI8kDi3NfsKpYv3fCA&cad=rja

țări ale Micii Europe, nu era decât un prim pas pe calea unei unificări mai complete care trebuia să conducă la o unificare politică.[375] Era vorba de a edifica o veritabilă comunitate supranațională (în sensul organic al termenului), dotată cu instituții (în domeniul politic îndeosebi) și atribuții care să-i confere o personalitate proprie în dreptul internațional. Negocierile lansate, la inițiativa Franței, în vederea constituirii unei armate europene (CED) deschideau calea către o uniune politică. Una nu mergea fără cealaltă. Cel puțin aceasta era convingerea șefului guvernului italian, Alcide de Gasperi care, puternic marcat de moștenirea catolicismului social și experiența sa politică în cadrul Imperiului multinațional al Habsburgilor, se convinsese treptat, sub influența federaliștilor italieni conduși de Altiero Spinneli, de urgența constituirii unei organizații federale a Europei fondată pe tripla înțelegere italo-germană-franceză.[376]

În timpul summit-ului franco-italian de la Santa Margherita Ligure în februarie 1951, a încercat să-l convingă pe

---

[375] *Treaty constituting the European Coal and Steel Community*, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/Treaty%20constituting%20the%20European%20Coal%20and%20Steel%20Community.pdf

[376] Giuseppe Vedovato, *L'impegno europeo di De Gasperi,* https://www.google.ro/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&ved=0ahUKEwio-8iS2-DSAhWqIpoKHToiBJEQFggtMAM&url=http%3A%2F%2Fojs.uniroma1.it%2Findex.php%2Frspi%2Farticle%2Fdownload%2F150%2F150&usg=AFQjCNEfoV92Zh1v43nbAq4sUUNJks0h0g&sig2=KHXg8InMGOZnbivDlmw_iw&cad=rja,
Piero Craveri, „Europeismo e federalismo nel pensiero e nell' azione di Alcide de Gasperi", *L'Italia nella costruzione europea. Un bilancio storico (1957-2007): Un bilancio storico, (1957-2007),* Milano 2009, pp. 335-348, https://books.google.ro/books?id=VGicKb-NnZsC&pg=PA3&dq=L%27Italia+nella+costruzione+europea.+Un+bilancio+storico+(1957-2007)+a+cura+di+piero+craveri+e+antonio+varsori+storia+internazionale+dell+eta+contemporanea+francoangelli&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjc7OGa3uDSAhUHnRQKHQvOBq8Q6AEIGjAA#v=onepage&q=L%27Italia%20nella%20costruzione%20europea.%20Un%20bilancio%20storico%20(1957-2007)%20a%20cura%20di%20piero%20craveri%20e%20antonio%20varsori%20storia%20internazionale%20dell%20eta%20contemporanea%20francoangelli&f=false

omologul său francez, Robert Schuman[377], să colaboreze la acest mare proiect. Născut la Luxemburg în 1886 din părinți francezi, Robert Schuman a urmat studiile la cele mai bune universități germane (înainte de 1914) și a fost ales deputat al regiunii Moselle în Parlamentul francez (în 1919). Ministrul francez al Afacerilor Externe era înainte de toate un om al frontierelor. Mai

[377] Jeff Fountain, „A Christian Europe(an): the forgotten vision of Robert Shuman", *Encounters Mission Journal*, nr. 36, martie 2011, https://encountersmissionjournal.files.wordpress.com/2011/08/fountain_2011-03_schumann_and_europe.pdf,
Alan Paul Fimister, *Robert Schuman: Neo Scholastic Humanism and the Reunification of Europe*, Bruxelles 2008, https://books.google.ro/books?id=BZ7ncyFsEGMC&printsec=frontcover&dq=Robert+Schuman:+Neo+Scholastic+Humanism+and+the+Reunification+of+Europe+By+Alan+Fimister&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjhs4Ch_-DSAhWJtRQKHeShBTMQ6AEIHDAA#v=onepage&q=Robert%20Schuman%3A%20Neo%20Scholastic%20Humanism%20and%20the%20Reunification%20of%20Europe%20By%20Alan%20Fimister&f=false,
Sylvain Schirmann, *Robert Schuman et les pères de l'Europe: cultures politiques et années de formation*, Actes du Colloque de Metz du 10 au 12 octobre 2007 organisé par la Maison de Robert Schuman et la Reseau des Maisons des Peres de l'Europe, Bruxelles 2008, https://books.google.ro/books?id=cTW4ZxpKwrMC&printsec=frontcover&dq=Robert+Schuman+et+les+p%C3%A8res+de+l%27Europe:+cultures+politiques+et+ann%C3%A9es+de+formation+edited+by+Sylvain+Schirmann+actes+du+colloque+de+metz+du+10+au+12+octobre+2007&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjbiqL4gOHSAhXoE5oKHYtSApIQ6AEIGjAA#v=onepage&q&f=false,
Marie-Thérèse Bitsch, *Robert Schuman, apôtre de l'Europe 1953-1963*, Bruxelles 2010, https://books.google.ro/books?id=lO_um-y2xXYC&printsec=frontcover&dq=Robert+Schuman,+ap%C3%B4tre+de+l%27Europe+1953-1963+By+Marie-Th%C3%A9r%C3%A8se+Bitsch&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjGq6fQguHSAhXEWRQKHWrsCp0Q6AEIGjAA#v=onepage&q=Robert%20Schuman%2C%20ap%C3%B4tre%20de%20l%27Europe%201953-1963%20By%20Marie-Th%C3%A9r%C3%A8se%20Bitsch&f=false,
René Lejeune, *Robert Schuman: padre de Europa (1886-1963)*,Madrid 1980, https://books.google.ro/books?id=fYNGLymhzWgC&printsec=frontcover&dq=Robert+Schuman:+padre+de+Europa+(1886-1963)+By+Ren%C3%A9+Lejeune&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi7vpbAg-HSAhVDECwKHdYZCqoQ6AEIHDAA#v=onepage&q=Robert%20Schuman%3A%20padre%20de%20Europa%20(1886-1963)%20By%20Ren%C3%A9%20Lejeune&f=false

european decât predecesorul său Bidault, nu era un partizan necondiționat al supranaționalității. S-a lăsat prin urmare convins de prietenul său De Gasperi de necesitatea de a merge mai departe, în sensul unei federații europene.

În decembrie 1951, Franța a propus inserarea unui articol care prevedea dotarea viitoarei adunări a Comunității Europene de Apărare cu un mandat constituant. În pofida rezervelor emise de ministrul olandez Stikker, singurul non-catolic din cei Șase, toți s-au raliat la ceea ce va deveni articolul 38 al tratatului semnat la Paris la 27 mai 1952. Convins de existența unei misiuni istorice în serviciul Europei, De Gasperi, cu complicitatea amicului său Schuman și susținerea lui Adenauer, a reușit să „insufle" tratatului comunității europene o dinamică constructivă. Perioada federației europene trecuse. În 1952, papa Pius al XII-lea și-a manifestat susținerea pentru „tendințele care vizau unificarea economică și politică a Europei în primul rând, și, mai târziu poate, a teritoriilor din afara ei".[378] În luna iulie, decanul Sacre-College, cardinalul Tisserant, a mers „incognito" în Olanda pentru a se întâlni cu regina Juliana, înainte de a-și manifesta public susținerea sa pentru cauza europeană la deschiderea lucrărilor Adunării de la Strasbourg.

Mediile intelectuale catolice, îndeosebi în Franța, erau departe de a împărtăși fervoarea Sfântului Scaun. Câteva voci izolate, printre care și cele ale lui Jacques Maritain și Luigi Sturzo, după exilul lor în America, au făcut apel, la începutul războiului, la implementarea unei „soluții federale", incluzând Germania, pentru Europa postbelică.[379] Dar vocile nu au fost

[378] Discurs la Pax Christi, 13 septembrie 1952.

[379] Charles Andras, Bernard Hubert, *Jacques Maritain en Europe: la réception de sa pensée*, Paris 1996, https://books.google.ro/books?id=QZd2LJ8az6IC&printsec=frontcover&dq=Jacques+Maritain+en+Europe:+la+r%C3%A9ception+de+sa+pens%C3%A9e+By+Charles+Andras,+Bernard+Hubert&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjv_-7pjeHSAhWnIJoKHYLMAZEQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Jacques%20Maritain%20e

auzite pe Vechiul Continent. Maritain a trebuit să-și ia distanțele sale față de un proiect pe care îl considera prea legat de interesele unei restaurări dinastice, cel puțin în versiunea paneuropeană pe care un alt mare precursor, contele Coudenhove-Kalergi, încerca să o promoveze în Statele Unite.[380] Manifestul *Devant la crise mondiale* (New York 1942), elaborat de el și semnat de treizeci de intelectuali catolici europeni emigrați în America (Jose Antonio De Aguirre, Frans J. Van Cauwelaert, R. P. Joseph-Vincent Ducatillon, Waldemar Gurian, Henri De Kerillis, Paul Van Zeeland), se dorea a fi înainte de toate expresia „deplinei lor solidarități cu marea democrație americană" și a „dorinței lor de a coopera cu toate forțele la efortul Statelor Unite, Canadei și altor țări din Lumea Nouă pentru victoria comună, care va fi și victoria popoarelor noastre și eliberarea Europei". Atlantismul marcat de filoamericanism (judecând după lucrarea sa *Reflexions sur l'Amerique* publicată în 1958) îl va conduce pe filosoful francez să adere la Congresul pentru libertatea culturii organizat la Berlin în 1950.[381] Singurul text cu adevărat explicit de aderare la

---

n%20Europe%3A%20la%20r%C3%A9ception%20de%20sa%20pens%C3%A9e%20By%20Charles%20Andras%2C%20Bernard%20Hubert&f=false

[380] Maritain lui Coudenhove-Kalergi, 27 februarie 1943, Fundația Arhivele Europene, Geneva.

[381] *Origins of the Congress for Cultural Freedom, 1949-1950,* https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/kent-csi/vol38no5/html/v38i5a10p.htm,
Antoine Marès, Pierre Milza, *Le Paris des étrangers depuis 1945*, Paris 1994, https://books.google.ro/books?id=ruZUfQqFYicC&printsec=frontcover&dq=Le+Paris+des+%C3%A9trangers+depuis+1945+By+Antoine+Mar%C3%A8s,+Pierre+Milza&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi2vJDYguPSAhUBCZoKHeFSAR0Q6AEIHTAA#v=onepage&q=Le%20Paris%20des%20%C3%A9trangers%20depuis%201945%20By%20Antoine%20Mar%C3%A8s%2C%20Pierre%20Milza&f=false,
Luc Van Dongen, Stéphanie Roulin, Giles Scott-Smith, *Transnational Anti-Communism and the Cold War: Agents, Activities, and Networks*, Londra 2014, https://books.google.ro/books?id=g8GuAwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=palgrave+macmillan+Transnational+Anti-Communism+and+the+Cold+War:+Agents,+Activities,+and+Networks+By+St%C3%A9phanie+Roulin,+Giles+Scott-Smith+luc+van+dongen&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjHxMfAiOPSAhXMCpoKHZd

proiectul european era cel al unui alt manifest semnat de Maritain și alți intelectuali catolici (Paul Claudel, Stanislas Fumet, Jean Guitton, Gabriel Marcel, Edmond Michelet, François Perroux) și

---

1AFoQ6AEIGjAA#v=onepage&q=palgrave%20macmillan%20Transnational%20Anti-Communism%20and%20the%20Cold%20War%3A%20Agents%2C%20Activities%2C%20and%20Networks%20By%20St%C3%A9phanie%20Roulin%2C%20Giles%20Scott-Smith%20luc%20van%20dongen&f=false,

Giles Scott-Smith, *Western Anti-Communism and the Interdoc Network: Cold War Internationale*, Londra 2012,

https://books.google.ro/books?id=wvkInvQ24z4C&printsec=frontcover&dq=Western+Anti-Communism+and+the+Interdoc+Network:+Cold+War+Internationale+By+Giles+Scott-Smith+palgrave+macmillan+transnational+history+series&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi80oOQiePSAhUqJ5oKHUQCAY8Q6AEIGjAA#v=onepage&q=Western%20Anti-Communism%20and%20the%20Interdoc%20Network%3A%20Cold%20War%20Internationale%20By%20Giles%20Scott-Smith%20palgrave%20macmillan%20transnational%20history%20series&f=false,

Saki Dockrill, Robert Frank, Georges-Henri Soutou, Antonio Varisori, *Europe East and West in the Cold War, 1948-1953*, Actes du Colloque organisé a Paris les 19-21 novembre 1998 par le Centre Histoire des Relations Internationales et de l'Europe au XXe siècle (Universite de Paris IV), Paris 2002,

https://books.google.ro/books?id=mDL-AItspHYC&pg=PA5&dq=Europe+east+and+west+in+the+cold+war,+1948-1953+By+Robert+Frank,+Georges-Henri+Soutou+saki+dockrill,+antonio+varsori+sous+la+direction+de+et+L%27Europe+de+l%27Est+et+de+l%27Ouest+dans+la+Guerre+froide&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjslbWIgOPSAhXDCJoKHXR1AZEQ6AEIGDAA#v=onepage&q=Europe%20east%20and%20west%20in%20the%20cold%20war%2C%201948-1953%20By%20Robert%20Frank%2C%20Georges-Henri%20Soutou%20saki%20dockrill%2C%20antonio%20varsori%20sous%20la%20direction%20de%20et%20L%27Europe%20de%20l%27Est%20et%20de%20l%27Ouest%20dans%20la%20Guerre%20froide&f=false,

Anne-Marie Corbin Schuffels, *La Force de la parole: Les intellectuels face à la RDA et à l'unification allemande*, Paris 1998,

https://books.google.ro/books?id=v8okDK1IVVkC&pg=PA6&dq=La+Force+de+la+parole:+Les+intellectuels+face+%C3%A0+la+RDA+et+%C3%A0+l%27unification+allemande+(1945-1990)+Anne-Marie+Corbin&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwias460_uLSAhUDGZoKHQyqCx4Q6AEIGjAA#v=onepage&q=La%20Force%20de%20la%20parole%3A%20Les%20intellectuels%20face%20%C3%A0%20la%20RDA%20et%20%C3%A0%20l%27unification%20allemande%20(1945-1990)%20Anne-Marie%20Corbin&f=false

publicat în noiembrie 1951 la Editions Sources sub titlul „Forcer l'impossible. Declaration de quelques chretiens français". Inspirată de gândirea lui Maritain, declarația marca net refuzul semnatarilor săi de a ceda tentației totalitare a comunismului fără a cădea într-un soi de spiritualism pasiv. Aceasta era structurată în trei mari teme, denumite „obiectivele imediate ale unei acțiuni temporale concrete": libertatea, justiția și pacea. Fiind vorba de lupta pentru pace, atenția a fost concentrată, după Uniunea franceză, asupra Europei: „Franța trebuie, simultan, să lucreze la construcția unei Europe cu adevărat federale și să o anime. Nu considerăm că spunând asta ne îndepărtăm de la temele noastre fundamentale." Textul nu menționa însă proiectul Comunității Europene de Apărare, aflat în dezbatere și al cărui tratat, semnat la Paris în mai 1952, urma să stea la originea unei dure confruntări de opinii între partizanii proiectului și cei care erau împotriva acestuia. Preocuparea semnatarilor manifestului, printre care se număra și gaullistul Edmond Michelet, care era principalul inspirator, era construirea Europei fără anularea Franței.

Intelectualii catolici progresiști se recunoșteau mai degrabă în poziția de neîncredere a revistei *Esprit* a lui Emmanuel Mounier cu privire la integrarea europeană. „Manifestul pentru pace și pentru o Europă socialistă", publicat în noiembrie 1947, semnat de Mounier, Domenach, Marrou, Beguin, alături de Camus, Sartre, Merleau-Ponty și de echipa editorială a *Temps modernes,* exprima refuzul unei Europe liberale aliniate la interesele americane. Europa, dacă dorea să devină un factor de pace și nu de război în noua conjunctură de sciziune care se abătuse asupra lumii, trebuia să-și mențină independența absolută între cele două blocuri în formare. Inspirația neutralistă a textului era exprimată clar: „Divizată, Europa poate sta la originea unui război; unită, la originea păcii: nu de Europa se teme URSS, ci de

politica Americii în Europa; America nu se teme de Europa, ci de influența Cominformului asupra maselor europene”.[382]

Ostilitatea publicației *Esprit* față de „falsa Europă” a Comunității Economice a Cărbunelui și Oțelului era absolut inseparabilă de atitudinea lui Emmanuel Mounier și a prietenilor săi cu privire la comunism după încheierea războiului. Aceștia vedeau în anticomunism „singura platformă care permite reunirea unor indivizi atât de diferiți și a unor idealuri aproape opuse”, cum scria Jean Marie Domenach în 1948, revista refuzând să susțină procesul de integrare în curs. Opoziția radicală a publicației *Esprit* față de Mica Europă a celor Șase se alătura

[382] *Esprit*, noiembrie 1947.
Bertrand Vayssière, *Vers une Europe fédérale?: les espoirs et les actions fédéralistes au sortir de la Seconde Guerre Mondiale*, Bruxelles 2007, https://books.google.ro/books?id=FqF_uXzdKC8C&printsec=frontcover&dq=Vers+une+Europe+f%C3%A9d%C3%A9rale?:+les+espoirs+et+les+actions+f%C3%A9d%C3%A9ralistes+au+sortir+de+la+seconde+guerre+mondiale+By+Bertrand+Vayssi%C3%A8re&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiegsK_sOPSAhUMSJoKHXmdA5QQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Vers%20une%20Europe%20f%C3%A9d%C3%A9rale%3F%3A%20les%20espoirs%20et%20les%20actions%20f%C3%A9d%C3%A9ralistes%20au%20sortir%20de%20la%20seconde%20guerre%20mondiale%20By%20Bertrand%20Vayssi%C3%A8re&f=false,
Carol Bergami, „Des lignees proudhoniennes? Sur les racines et sur la portee d‘un europeisme pluraliste à la française”, Morten Rasmussen, Ann-Christina L. Knudsen, *The Road to a United Europe: Interpretations of the Process of European Integration*, Bruxelles 2009, https://books.google.ro/books?id=I3NkaNCVM_oC&pg=PA23&dq=Carol+Bergami,+%E2%80%9EDes+lignees+proudhoniennes?+Sur+les+racines+et+sur+la+portee+d%CA%BBun+europeisme+pluraliste+%C3%A0+la+fran%D2%ABaise&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwijq564yuPSAhVqCZoKHeMvAZEQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Carol%20Bergami%2C%20%E2%80%9EDes%20lignees%20proudhoniennes%3F%20Sur%20les%20racines%20et%20sur%20la%20portee%20d%CA%BBun%20europeisme%20pluraliste%20%C3%A0%20la%20fran%D2%ABaise&f=false,
Daniele Pasquinucci, „Between Political Commitment and Academic Research: Federalist Perspectives”, Wolfram Kaiser, Antonio Varsori, *European Union History: Themes and Debates*, Londra 2010, https://books.google.ro/books?id=kvFZCwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=European+Union+History:+Themes+and+Debates+edited+by+Wolfram+Kaiser,+Antonio+Varsori&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwidgvmC1ePSAhXHVBQKHdlQCsAQ6AEIGjAA#v=onepage&q=European%20Union%20History%3A%20Themes%20and%20Debates%20edited%20by%20Wolfram%20Kaiser%2C%20Antonio%20Varsori&f=false

opoziției mai extinse a marilor sectoare ale opiniei catolice din Franța. Nu era mai bine să se construiască o „Europă nețărmuită" (pentru a relua titlul unei cărți a lui François Perroux apărută în 1954, „Europe sans rivages")?[383] Pentru a răspunde obiecțiilor universaliste ale adversarilor comunității europene, Pius al XII-lea a prezentat integrarea europeană ca o deschidere față de comunitatea mondială, în mesajul său adresat cu ocazia celei de-a 40-a Săptămâni sociale a Franței desfășurată la Pau în iulie 1953. Scrisoarea pontificală, adresată conform obiceiului președintelui Charles Flory, deplângea faptul că „în ciuda lecției severe oferite de evenimente, prea mulți creștini rămân surzi la avertismentele papalității". „De exemplu, mulți continuă să rămână închistați în îngustimea unui naționalism șovinist, incompatibil cu efortul curajos de deschidere față de comunitatea mondială cerută de ultimii papi."

După votul pozitiv al Camerei belgiene (26 noiembrie 1953), Franța rămăsese singurul stat, alături de Italia, care nu ratificase încă tratatul semnat la Paris la 27 mai 1952. Retragerea președintelui De Gasperi (august 1953) și cea a lui Robert Schuman șase luni mai târziu, nu era de natură să calmeze neliniștea partizanilor tratatului. Avertizat în privința pericolului, Pius al XII-lea s-a angajat să clarifice natura raporturilor Bisericii cu noua comunitate supranațională, într-un lung discurs susținut în fața Uniunii juriștilor catolici italieni (6 decembrie 1953). Fără a se îndepărta de la teza expusă anterior de Leon al XIII-lea privind imposibilitatea de a tolera „eroarea religioasă și morală",

[383] D. Dubarle, „François Perroux et l'Europe sans rivages", François Denoël, *François Perroux,* Lausanne 1990,
pp. 245-275,
https://books.google.ro/books?id=xa2Kvf45vuQC&pg=PP1&dq=Fran%C3%A7ois+Perroux+Fran%C3%A7ois+Deno%C3%ABl+fondation+credit+lyonnais+les+dossiers+age+d+homme&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjtrJfmxuPSAhVEJJoKHZHuBZYQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Fran%C3%A7ois%20Perroux%20Fran%C3%A7ois%20Deno%C3%ABl%20fondation%20credit%20lyonnais%20les%20dossiers%20age%20d%20homme&f=false

a ales să se plaseze pe teritoriul ipotezei, „în interesul unui bine superior și mai vast", admițând astfel existența unei Europe pluraliste pe plan religios. „În astfel de cazuri particulare, atitudinea Bisericii este determinată de dorința de a proteja *bonum commune*, cel a Bisericii și cel al statului, în fiecare dintre state pe de o parte, și de cealaltă parte, *bonum commune* al Bisericii universale, al domniei lui Dumnezeu asupra întregii lumi."

Reafirmând urgența uniunii continentale, radio-mesajul de Crăciun din 1953 îndemna la acțiune „înainte de toate, oamenii politici creștini, cărora va fi suficient să li se amintească că creștinismul a avut dintotdeauna misiunea de a uni în mod pașnic popoarele". Lui Wladimir d'Ormesson, primit în audiență privată câteva zile mai târziu, Pius al XII-lea i-a mărturisit preocuparea sa privind degradarea situației internaționale și pericolele războiului. Conform viziunii papei, nota diplomatul, ar trebui realizată uniunea națiunilor europene „care ar permite Sfântului Scaun, între două blocuri antagoniste, să constituie o forță suficientă pentru a juca rolul de moderator și arbitru".[384]

Eșecul Comunității Europene de Apărare în fața Parlamentului francez (30 august 1954) a fost judecat cu severitate la Vatican. În *Civilta Cattolica*, publicația iezuiților romani, părintele Antonio Messineo vorbea de „o Europă în derivă" și critica naționalismul „dăunător" al Franței și al liderilor săi. În mesajul său de Crăciun, papa deplângea faptul că „recentele acorduri care păreau că deschid calea către pacea rece, nu mai au ca bază comună idealul unei unificări europene mai largi". Eforturile de relansare europeană, urmărite cu atenție de Sfântul Scaun, vor conduce la semnarea tratatelor de la Roma (25 martie 1957) care instituiau Comunitatea Economică Europeană (CEE)[385] și EURATOM. *Osservatore Romano* nu va ezita să

[384] Telegramă din 2 ianuarie 1954.
[385] Gordon L. Weil, *A Handbook on the European Economic Community*, New York 1965,

vorbească în această privință despre „evenimentul politic cel mai important și cel mai semnificativ din istoria modernă a Orașului etern”.[386]

---

http://aei.pitt.edu/3216/1/3216.pdf,
Treaty establishing the European Economic Community,
http://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_3_antlasmalar/1_3_1_kurucu_antlasmalar/1957_treaty_establishing_eec.pdf,
Federiga Bendi, *European Union Foreign Policy: A Historical Overview*,
https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/theforeignpolicyoftheeuropeanunion_chapter.pdf,
David Kennedy, David E. Webb, *Integration: Eastern Europe and the European Economic Communities*,
http://www.law.harvard.edu/faculty/dkennedy/publications/Integration%20-%20Eastern%20Europe%2028ColumJTransnatlL633.pdf,
Ben Atkinson Wortley, *An Introduction to the Law of the European Economic Community*, Manchester 1972,
https://books.google.ro/books?id=duNRAQAAIAAJ&printsec=frontcover&dq=An+Introduction+to+the+Law+of+the+European+Economic+Community+edited+by+Ben+Atkinson+Wortley&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjS1t7GjubSAhWnd5oKHXTiAukQ6AEIGjAA#v=onepage&q=An%20Introduction%20to%20the%20Law%20of%20the%20European%20Economic%20Community%20edited%20by%20Ben%20Atkinson%20Wortley&f=false,
W. H. Balekjian, *Legal Aspects of Foreign Investment in the European Economic Community*, Manchester 1967,
https://books.google.ro/books?id=8BO8AAAAIAAJ&pg=PR3&dq=Legal+Aspects+of+Foreign+Investment+in+the+European+Economic+Community+w.+h.+balekjian+vienna+institute+of+european+studies+manchester+university+press+oceana+publications&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjNi6Sfj-bSAhVKOpoKHZXkD2AQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Legal%20Aspects%20of%20Foreign%20Investment%20in%20the%20European%20Economic%20Community%20w.%20h.%20balekjian%20vienna%20institute%20of%20european%20studies%20manchester%20university%20press%20oceana%20publications&f=false

[386] Richard Bennett, Michael de Semlyen, *Papal Rome and the European Union*, http://www.bible-only.org/english/catholicism/Papal_Rome_and_the_European_Union.pdf

Capitolul VI

CRIZELE PROGRESISMULUI CREȘTIN

„Există două modalități de a fi în tendința către marxism: o tendință de alianță și o tendință de mântuire", scria Madeleine Delbrel[387] în octombrie 1953. În această notă elaborată la cererea unui episcop, autoarea lucrării *Ville marxiste, terre de mission*

[387] Madeleine Delbrel, *La alegria de creer*, Cantabria 1997, (varianta în limba spaniolă) https://sanroqueparroquia.files.wordpress.com/2011/01/delbrel-madeleine-la-alegria-de-creer.pdf,
Idem, The Joy of Believing, Paris 1968, (varianta în limba engleză) https://books.google.ro/books?id=zn73oODz7SEC&printsec=frontcover&dq=The+Joy+of+Believing+By+Madelaine+Delbrel&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiH8Nenl-jSAhXDvRoKHcB4ByUQ6AEIHDAA#v=onepage&q=The%20Joy%20of%20Believing%20By%20Madelaine%20Delbrel&f=false,
Bernard Pitaud, *Il Cristo della porta accanto. Meditiamo con Madeleine Delbrel,* Milano 2000,
https://books.google.ro/books?id=KXA93-ntec4C&printsec=frontcover&dq=Il+Cristo+della+porta+accanto.+Meditiamo+con+Madeleine+Delbrel+By+Bernard+Pitaud&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi309q2lujSAhWQ0RoKHZ6iAyUQ6AEIHTAA#v=onepage&q=Il%20Cristo%20della%20porta%20accanto.%20Meditiamo%20con%20Madeleine%20Delbrel%20By%20Bernard%20Pitaud&f=false,
Jacques Loew, *Vivir el evangelio con Madeleine Delbrêl,* Paris 1994,
https://books.google.ro/books?id=-MRlCOBo1y4C&pg=PA3&dq=Vivir+el+evangelio+con+Madeleine+Delbr%C3%AAl+By+Jacques+Loew+editorial+sal+terrae+santander&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi8jvGp7e_SAhWkd5oKHffAAy4Q6AEIHDAA#v=onepage&q=Vivir%20el%20evangelio%20con%20Madeleine%20Delbr%C3%AAl%20By%20Jacques%20Loew%20editorial%20sal%20terrae%20santander&f=false,
Christine de Boismarmin, *Madeleine Delbrel (1904-1964). Strade di città, sentieri di Dio*, Paris 1985,
https://books.google.ro/books?id=nHmxTaspKLUC&pg=PA3&dq=Madeleine+Delbrel+(1904-1964).+Strade+di+citt%C3%A0,+sentieri+di+Dio+By+Christine+de+Boismarmin+presentazione+di+jacques+loew&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiKiZj8lejSAhWG0xoKHcEDBCEQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Madeleine%20Delbrel%20(1904-1964).%20Strade%20di%20citt%C3%A0%2C%20sentieri%20di%20Dio%20By%20Christine%20de%20Boismarmin%20presentazione%20di%20jacques%20loew&f=false

(1957), ea însăși convertită la ateism, avertiza împotriva acestui „soi de uimire în fața individului marxist" reprezentat de „tendința de alianță", care conducea creștinul la o formă de *cooperare* cu comunismul distructiv pentru credința sa. În schimb, ceea ce autoarea numea „tendința de mântuire" menținea intactă inspirația esențial *misionară* a acestui apostolat în direcția clasei muncitoare. Tendința de alianță, majoritară în lumea catolică după încheierea războiului, a dat naștere progresismului creștin, acest curent de gândire prea puțin definit, apărut în urma întâlnirii dintre un puternic elan misionar și o intensă seducție intelectuală a marxismului. Apariția acestei mișcări a stat la originea unei serii de crize, în prima jumătate a anilor 1950, între magisteriul roman și Biserica Franței. Acestea aveau ca punct de plecare același refuz, din partea unei avangarde clericale și laice, de a accepta „linia de separare" între catolici și comuniști pe care decretul Sfântului Oficiu din 1 iulie 1949 a vrut să o impună. Precum bine a afirmat istoricul Yvon Tranvouez, Apelul de la Stockholm împotriva bombei atomice (martie 1950) putea fi considerat „actul de naștere" al progresismului creștin în Franța.[388] Prin urmare, de aici trebuie pornit.

[388] Yvon Tranvouez, *Catholiques d'abord: approches du mouvement catholique en France, XIXe-XXe siècle*,
Paris 1988, pp. 132-171,
https://books.google.ro/books?id=98i_s6K8ZiAC&printsec=frontcover&dq=Catholiques+d%27abord:+approches+du+mouvement+catholique+en+France+(XIXe-XXe)+siecle++By+Yvon+Tranvouez+les+editions+ouvrieres&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiq7JyMpujSAhUGhSwKHZRPDZYQ6AEIHTAA#v=onepage&q=Catholiques%20d%27abord%3A%20approches%20du%20mouvement%20catholique%20en%20France%20(XIXe-XXe)%20siecle%20%20By%20Yvon%20Tranvouez%20les%20editions%20ouvrieres&f=false,
Idem, Catholicisme et société dans la France du XXe siècle. Apostolat, progressisme et tradition, Paris 2011,
https://books.google.ro/books?id=U1IYBgAAQBAJ&pg=PP1&dq=Catholicisme+et+soci%C3%A9t%C3%A9+dans+la+France+du+XXe+si%C3%A8cle.+Apostolat,+progressisme+et+tradition+TRANVOUEZ+Yvon&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj-wL2HvOjSAhWBnywKHTjKBJQQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Catholicisme%20et%20soci%C3%A9t%C3%A9%20dans%20la%20France%20du%20XXe%20si%C3%A8cl

Apelul de la Stockholm și urmările sale

Pentru a înțelege implicarea catolicilor în campania pentru interzicerea bombei atomice în primăvara anului 1950, trebuie mers la originile Mișcării pentru pace lansată cu doi ani înainte de comuniști. Scopul inițiatorilor săi era ca cele mai importante personalități europene să se ralieze într-un protest unanim împotriva efortului de apărare a Occidentului. Prin urmare, în august 1948, la Wroclaw (ex-Breslau), în Polonia, a fost reunit un congres internațional al intelectualilor pentru pace. Inițial, congresul s-a dorit, cum va explica mai târziu unul din membrii delegației franceze, abatele Jean Boulier, „o adunare a celor mai luminate minți din toate țările susceptibile de a se opune presiunii politicienilor Războiului Rece." Acest vechi iezuit, titular al catedrei de Drept la Institutul Catolic din Paris, a efectuat o primă călătorie în Polonia, în mai 1946, în compania lui Emmanuel Mounier, a părintelui Boisselot și a altor catolici francezi, și i-a întâlnit cu această ocazie pe fondatorii a ceea ce urma să devină mișcarea Pax.[389] În același an, a fost unul dintre puținii catolici

---

e.%20Apostolat%2C%20progressisme%20et%20tradition%20TRANVOUEZ%20Yvon&f=false

[389] Privind legăturile publicației Esprit cu mișcarea catolică progresistă Pax, a se vedea capitolul XI.

„Defis ethiques et institutionnels pour un projet europeen" Quelle Europe?, Les Actes du Congres, 3-6 septembrie2003, Luxemburg,
http://paxromanaeuskadi.org/downloads/les-actes-du-congres-quelle-europe.pdf,
François Mabille, *Pax Christi et la réconciliation franco-allemande: Fiches DPH*, Paris 1993,
https://books.google.ro/books?id=Y-J1uhB_p7kC&pg=PP2&dq=Pax+Christi+et+la+r%C3%A9conciliation+franco-allemande:+Fiches+DPH++Fran%C3%A7ois+Mabille+fondation+pour+le+progres+de+l+homme&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjL5Y_bxOjSAhXoFJoKHYvkCSUQ6AEIGjAA#v=onepage&q&f=false,
François Mabille, *Les catholiques et la paix au temps de la guerre froide*, Paris 2004,

care a asistat la Săptămâna de studii privind chestiunile internaționale organizată de Consiliul Ecumenic al Bisericilor la Cambridge, sub președinția lui John Foster Dulles. Obstinația sa de a-și continua implicarea în Mișcarea pentru pace, în ciuda interdicțiilor Romei, îi va aduce o dublă dizgrație: suspendarea *a divinis* (1950), reducerea la starea laică (1953).[390]

Iluzia unui protest sincer, scutit de orice preferință ideologică, nu a durat mult timp la Wroclaw: neutralismul nu era potrivit. Occidentalii au avut ocazia de a se iniția „în durele metode ale jdanovismului" (după numele autorului faimosului raport Jdanov prezentat în perioada înființării Kominformului sau Biroului de Informații a partidelor comuniste în octombrie 1947[391]). Dar congresul de la Wroclaw a reprezentat preambulul unor chestiuni mai vaste. Un an mai târziu, după semnarea

---

https://books.google.ro/books?id=kTt4dcPVj1cC&pg=PA19&dq=premiere+partie+les+origines+du+mouvement+international+pax+christi:+la+croisade+pax+christi+in+regno+christi+(17+novembre+1944-9+fevrier+1951)&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiFpZ2-xujSAhXFCJoKHbAXCSIQ6AEIGjAA#v=onepage&q=premiere%20partie%20les%20origines%20du%20mouvement%20international%20pax%20christi%3A%20la%20croisade%20pax%20christi%20in%20regno%20christi%20(17%20novembre%201944-9%20fevrier%201951)&f=false,

Karsten Lehmann, *Religious NGOs in International Relations: The Construction of 'the religious' and the secular,* New York 2016, https://books.google.ro/books?id=gz9-CwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Religious+NGOs+in+International+Relations:+The+Construction+of+%27the+religious+and+the+secular+By+Karsten+Lehmann&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjL5Lq3x-jSAhUL1RQKHdsPAhYQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Religious%20NGOs%20in%20International%20Relations%3A%20The%20Construction%20of%20%27the%20religious%20and%20the%20secular%20By%20Karsten%20Lehmann&f=false

[390] Nunțiul la Paris, monseniorul Angelo Roncalli, cu care s-a întâlnit de mai multe ori, a făcut tot posibilul, se pare, pentru a-l ajuta să evite aceste sancțiuni romane Vallin Pierre, « II. Le "journal de france", d'Angelo Giuseppe Roncalli », *Recherches de Science Religieuse*, Vol. 95, nr.1 (2007), pp. 135-139, https://www.cairn.info/revue-recherches-de-science-religieuse-2007-1-page-135.htm

[391] *Le Rapport Jdanov* (22 septembrie 1947), http://www.cvce.eu/content/publication/1997/10/13/914edbc9-abdf-48a6-9c4a-02f3d6627a24/publishable_fr.pdf

Pactului Atlantic (4 aprilie 1949), se deschidea la Paris primul Congres mondial al partizanilor păcii. În alocuțiunea sa de deschidere, președintele congresului, savantul francez Frederic Joliot-Curie, a evocat lansarea unei „mari ofensive pașnice împotriva tuturor forțelor războiului", împotriva tuturor celor „care se declarau pregătiți să asigure pacea lumii prin folosirea bombelor atomice".[392] După indicarea inamicului, restul au fost doar de umplutură, numeroșii oratori au rivalizat în elocvența de a critica cât mai sever promotorii politicii de pregătire pentru război. După cinci zile de dezbateri în sens unic, participanții au adoptat în unanimitate un manifest care condamna unilateral Statele Unite. „Nimeni nu și-ar fi putut imagina, ironiza directorul publicației *Osservatore Romano*, contele Dalla Torre, că în urma unei schimbări rapide a lucrurilor, Conferința de la Paris, care se dorea o bază a păcii mondiale, va fi denunțată drept o conferință de pace pro-rusă, de pace pentru Orient împotriva Occidentului."

[392] Pierre Biquard, *Frederic Joliot-Curie et l'energie atomique*, Paris 2003, https://books.google.ro/books?id=a4GglN3CSAcC&printsec=frontcover&dq=FREDERIC+JOLIOT-CURIE+ET+L%27ENERGIE+ATOMIQUE+By+Pierre+Biquard&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiRj-3mk-rSAhWLVhoKHTrXCnIQ6AEIHzAB#v=onepage&q=FREDERIC%20JOLIOT-CURIE%20ET%20L%27ENERGIE%20ATOMIQUE%20By%20Pierre%20Biquard&f=false,
Michel Pinault, *Frédéric Joliot-Curie*, paris 2001, https://books.google.ro/books?id=ZQF1O1DLvHsC&printsec=frontcover&dq=Fr%C3%A9d%C3%A9ric+Joliot-Curie+By+Michel+Pinault&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiBzdKFlOrSAhXFWBoKHUllCosQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Fr%C3%A9d%C3%A9ric%20Joliot-Curie%20By%20Michel%20Pinault&f=false,
George Ross, *Workers and Communists in France: From Popular Front to Eurocommunism*, California 1982, https://books.google.ro/books?id=QpRVV071D0wC&printsec=frontcover&dq=Workers+and+Communists+in+France:+From+Popular+Front+to+Eurocommunism+By+George+Ross&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwilv-O9yunSAhWENxQKHax0AB8Q6AEIGjAA#v=onepage&q=Workers%20and%20Communists%20in%20France%3A%20From%20Popular%20Front%20to%20Eurocommunism%20By%20George%20Ross&f=false,

În martie 1950, Consiliul mondial al partizanilor păcii lansa o vastă campanie de strângere de semnături populare pentru a răspunde la anunțul privind prima explozie termonucleară americană. Apelul de la Stockholm solicita „interzicerea absolută a armei atomice, armă a terorii și exterminării populațiilor”.[393]

[393] David Krieger, *The Challenge of Abolishing Nuclear Weapons*, Londra 2011, https://books.google.ro/books?id=qpQ9bT1sUXYC&printsec=frontcover&dq=The+Challenge+of+Abolishing+Nuclear+Weapons+edited+by+David+Krieger&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwihiaSIq-rSAhWLfhoKHQ1fB20Q6AEIGjAA#v=onepage&q=The%20Challenge%20of%20Abolishing%20Nuclear%20Weapons%20edited%20by%20David%20Krieger&f=false,
Idem, Richard A. Falk, Path *to Zero: Dialogues on Nuclear Dangers*, New York 2012, https://books.google.ro/books?id=OD5ACwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Path+to+Zero:+Dialogues+on+Nuclear+Dangers+By+Richard+A.+Falk,+David+Krieger&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj8kfy4rOrSAhULrRQKHSYLD9wQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Path%20to%20Zero%3A%20Dialogues%20on%20Nuclear%20Dangers%20By%20Richard%20A.%20Falk%2C%20David%20Krieger&f=false,
Joseph Cirincione, *Bomb Scare: The History and Future of Nuclear Weapons*, West Sussex 2007,
https://books.google.ro/books?id=DhNgwVC6voMC&printsec=frontcover&dq=Bomb+Scare:+The+History+and+Future+of+Nuclear+Weapons+By+Joseph+Cirincione&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjK9-jPserSAhVFXBQKHSYuASMQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Bomb%20Scare%3A%20The%20History%20and%20Future%20of%20Nuclear%20Weapons%20By%20Joseph%20Cirincione&f=false,
Lawrence S. Wittner, *The Struggle Against the Bomb*, Vol. I „One World or none, A history of the World Nuclear Disarmament Movement through 1953”, Stanford 1993, https://books.google.ro/books?id=jOFCnXvan6gC&printsec=frontcover&dq=editions:Hk9HSJ4N2dgC&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiMib6jturSAhVDXBQKHRVDA5QQ6AEIHjAB#v=onepage&q&f=false,
Idem, Vol. II „Resisting the bomb. A history of the World Nuclear Disarmament Movement, 1954-1970”,
Stanford 1997,
https://books.google.ro/books?id=vJuaAAAAIAAJ&printsec=frontcover&dq=editions:Hk9HSJ4N2dgC&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiMib6jturSAhVDXBQKHRVDA5QQ6AEIGDAA#v=onepage&q&f=false
Idem, Vol. III „Toward nuclear abolition. A history of the world nuclear disarmament movement 1971 to the present”, Stanford 2003,
https://books.google.ro/books?id=4ouQhNthlHgC&printsec=frontcover&dq=the+struggle+against+the+bomb+volume+one+one+world+a+history+of+the+world+nuclear+disarmament+movement+or+none+through+1953&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiVgaiopurSAhXJyRQKHeWhDf4Q6AEIGjAA#v=onepage&q=the%20struggle%20against%20the%20bomb%20volume%20one%20one%20world%20a%20history%20of%20the

Concizia și claritatea textului au favorizat răspândirea sa rapidă în rândul opiniei publice.[394] Pentru catolici, ridica o redutabilă problemă de conștiință, bine evidențiată de directorul revistei *Etudes*: trebuiau sau nu să semneze un text al cărui conținut părea să corespundă exigențelor moralei creștine elementare, dar despre care se știa în plus că era prezentat în scopuri partizane de către comuniști?[395] Pentru a răspunde la această dilemă, mai multe

---

%20world%20nuclear%20disarmament%20movement%20or%20none%20through%201953&f=false,

Lawrence S. Winter, „Non-violent methods and effects of the World Nuclear Disarmament Movement", *Peace studies, public policy and global security – Volume IV* (editori Ursula Oswald Spring, Ada Aharoni, Ralph V. Summy, Robert Charles Elliot), 2010,
https://books.google.ro/books?id=h-TxDAAAQBAJ&pg=PA262&dq=Non-violent+methods+and+effects+of+the+World+Nuclear+Disarmament+Movement&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjr-e7WqurSAhUKuBoKHSg-ATcQ6AEIHjAB#v=onepage&q=Non-violent%20methods%20and%20effects%20of%20the%20World%20Nuclear%20Disarmament%20Movement&f=false,

Rens van Munster, Casper Sylvest, *Nuclear Realism: Global political thought during the thermonuclear revolution*, New York 2016,
https://books.google.ro/books?id=Hp77CwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Nuclear+Realism:+Global+political+thought+during+the+thermonuclear+revolution+By+Rens+van+Munster,+Casper+Sylvest&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwimwdDpp-rSAhUEuRoKHX8xB04Q6AEIGjAA#v=onepage&q=Nuclear%20Realism%3A%20Global%20political%20thought%20during%20the%20thermonuclear%20revolution%20By%20Rens%20van%20Munster%2C%20Casper%20Sylvest&f=false,

Joshua S. Goldstein, Winning *the War on War: The Decline of Armed Conflict Worldwide*, Londra 2011,
https://books.google.ro/books?id=xCDMdmercisC&printsec=frontcover&dq=Winning+the+War+on+War:+The+Decline+of+Armed+Conflict+Worldwide+By+Joshua+S.+Goldstein&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjVxryBrerSAhXFzRQKHZMrCgMQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Winning%20the%20War%20on%20War%3A%20The%20Decline%20of%20Armed%20Conflict%20Worldwide%20By%20Joshua%20S.%20Goldstein&f=false

[394] A primit peste un million de semnături în Europa Occidentală.

[395] „Le debat ethique sur les armaments et la dissuasion moderne", Joseph Marie Joblin, *Maîtriser le devenir: Reponse des chretiens aux transformations du monde*, Roma 2013, pp. 213-247,
https://books.google.ro/books?id=ay9tCQAAQBAJ&pg=PP3&dq=Ma%C3%AEtriser+le+devenir:+r%C3%A9ponse+des+chr%C3%A9tiens+aux+transformations+du+monde+sous+la+directions&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiQ9-

personalități catolice cunoscute pentru implicarea lor misionară sau socială, au publicat un manifest intitulat „Creștini împotriva bombei atomice", în care încercau să-și justifice adeziunea la Apelul de la Stockholm sprijinindu-se pe texte împumutate de la ierarhia Bisericii (Pius al XII-lea, monseniorul Alfredo Ottaviani, Adunarea Cardinalilor și Arhiepiscopilor din Franța).[396] Printre cei patruzeci și șase de semnatari ai manifestului se aflau mai mulți preoți și monahi (șaisprezece în total), precum abatele Boulier, dar și părintele Dabosville, capelan național al Parohiei universitare, canonul Hollande, superior al misiunii din Paris, teologii dominicani Chenu și Feret, părintele Desroches, membru al echipei de Economie și Umanism, părintele Montuclard de la Tineretul Bisericii.

Preocupat să se detașeze de cruciada catolicilor împotriva comunismului, fostul regent al mănăstirii de studii Saulchoir a încercat să explice implicarea sa în campanie spunând că răspundea unei aspirații misionare împotriva oricărei logici de apărare a creștinătății: „Dorința de pace este în sine o materie propice Evangheliei. Noi preluăm acest apel în contul nostru, în climat creștin. Și este cu totul altceva decât o *tactică,* exploatare contra exploatare, este o întâlnire umană." În ceea ce privește veritabilul inspirator al manifestului, părintele Henri Desroche[397], autorul unei apologii creștine a marxismului (*Semnificația*

---

erverSAhXGrlQKHYJ5CE8Q6AEIGjAA#v=onepage&q=Ma%C3%AEtriser%20le%20devenir%3A%20r%C3%A9ponse%20des%20chr%C3%A9tiens%20aux%20transformations%20du%20monde%20sous%20la%20directions&f=false

[396] Textele citate (radio-mesajul de Crăciun din 1944, capitolul „Bellum omnino interdicendum" din noua ediție a manualului de drept ecleziastic a monseniorului Ottaviani publicat în 1947) mergeau până la a pune sub semnul întrebării doctrina războiului just în epoca nucleară

[397] Emile Poulat, Claude Ravelet, *Henri Desroche un passeur de frontières: Hommage*, Paris 1997, https://books.google.ro/books?id=C4D8GvoHqtkC&pg=PA9&dq=emile+poulat+henri+desroche+compagnon+et+ma%C3%AEtre&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiKjvuv0fnSAhVBuRQKHR6CDPQQ6AEIGjAA#v=onepage&q=emile%20poulat%20henri%20desroche%20compagnon%20et%20ma%C3%AEtre&f=false

marxismului, 1949), acesta estima că lupta pentru pace în secolul XX corespundea cu ceea ce fusese lupta pentru justiție în secolul al XIX-lea. Deși mai numeroși, semnatarii laici (treizeci) rețineau mai puțin atenția, cu excepția lui Jean Lacroix, Andre Mandouze, Georges Montaron de la *Temoignage chretien*, și Ella Sauvageot, responsabila hebdomadarului *Temps present* care va sta la originea lansării publicației *La Quinzaine* în noiembrie 1950.[398]

Întreaga presă catolică (*La Croix, L'Aube*, etc.) a ținut să se distanțeze de campania care servea în mod obiectiv intereselor comunismului și Uniunii Sovietice. Chiar și publicații considerate de stânga precum *Esprit* sau *Temoignage chretien* (pe care o va critica Montaron) își vor exprima rezervele sau dezaprobarea. Cazul revistei lui Emmanuel Mounier este interesant. Chestiunea intervenea după moartea fondatorului său (22 martie 1950), care adoptase după încheierea războiului o atitudine de profundă simpatie față de marxism.[399] Revista a celebrat cu emfază

[398] A se vedea lucrarea recentă pe care i-a consacrat-o fiica sa:
Jacqueline Sauvageot, *Ella Sauvageot. L'audace d'une femme de presse: 1900-1962*, Paris 2006,
https://books.google.ro/books?id=AlfxRyT5M0wC&printsec=frontcover&dq=Ella+Sauvageot:+l%27audace+d%27une+femme+de+presse,+1900-1962+By+Jacqueline+Sauvageot&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiAz4C5-OrSAhUJ1hQKHYDUA54Q6AEIHTAA#v=onepage&q=Ella%20Sauvageot%3A%20l%27audace%20d%27une%20femme%20de%20presse%2C%201900-1962%20By%20Jacqueline%20Sauvageot&f=false,
Sophie Coignard, Marie-Thérèse Guichard, *French Connections: Networks of Influence*, New York 2000,
https://books.google.ro/books?id=GVyohk7knogC&printsec=frontcover&dq=French+Connections:+Networks+of+Influence+By+Sophie+Coignard,+Marie-Th%C3%A9r%C3%A8se+Guichard&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjLje_u-urSAhVJVRQKHSqeDMkQ6AEIGjAA#v=onepage&q=French%20Connections%3A%20Networks%20of%20Influence%20By%20Sophie%20Coignard%2C%20Marie-Th%C3%A9r%C3%A8se%20Guichard&f=false

[399] Emmanuel Mounier, *Le Personnalisme*, Paris 1950,
https://ia601504.us.archive.org/25/items/in.ernet.dli.2015.202939/2015.202939.Personalism.pdf,

Didier da Silva, „Le personnalisme, une espérance raisonnable. Personnalisme, utopie, démocratie", *Vers une economie humaine. Pensees critiques d'hier pour aujourd'hui,* Colocviu 21-22 iunie 2012, Paris,
http://ismea.perroux.free.fr/VEH/wa_files/MODACT2_20Da_20Silva.pdf,
Loubet del Bayle, Jean-Louis, „Le mouvement personnaliste français des années 1930 et sa postérité", *Politique et Sociétés,* Vol. 17, nr. 1-2 (1998), pp. 219–237,
https://www.google.ro/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=15&ved=0ahUKEwjn3Oq2juvSAhXGOxoKHQDVDBg4ChAWCDgwBA&url=https%3A%2F%2Fwww.erudit.org%2Frevue%2Fps%2F1998%2Fv17%2Fn1-2%2F040106ar.pdf&usg=AFQjCNFqcFKuLKXDhWN3RtAVjx982XNHgA&sig2=1NVD3W0LkfvWaA3cmDmnFg&cad=rja,
Marie Etiennette Bely, „La notion de personne chez Emmanuel Mounier. Approche apophatique et mystique", *Revue des Sciences Religieuses*, Vol. 73, nr. 1, 1999. pp. 94-108,
http://www.persee.fr/doc/rscir_0035-2217_1999_num_73_1_3476,
Carime Ayati, „L'économie selon Emmanuel Mounier, Ou la rencontre du spirituel et du temporel", *Dees* nr. 116, iunie 1991,
https://ekskatedra.files.wordpress.com/2014/11/economie-personnaliste.pdf,
Emmanuel Avonyo, *Regards de Paul Ricoeur sur la philosophie personnaliste d'Emmanuel Mounier,*
https://lacademie.files.wordpress.com/2011/04/regards-de-paul-ricoeur-sur-la-philosophie-personnaliste-de-mounier.pdf,
Marcel Bolle de Bal, „Et si on revivifiait le personnalisme", *Enjeux internationaux*, nr. 7, 2005,
http://www.personnalisme.org/Revivifier%20le%20personnalisme_C.pdf,
Frédéric Gugelot, „Résistances romaines au personnalisme ? La condamnation de la trilogie romanesque de Luc Estang", *COnTEXTES*, nr. 12 (2012),
https://contextes.revues.org/5559?lang=en,
Jean-Marc Priels, *Carl Rogers et Emmanuel Mounier. Perspectives personnalistes et revolutionnaires pour l'avenement de la personne nouvelle*,
https://www.google.ro/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=20&ved=0ahUKEwjn3Oq2juvSAhXGOxoKHQDVDBg4ChAWCGMwCQ&url=http%3A%2F%2Fwww.afpacp.fr%2Fdoc.php%3Fdc%3Ddoc060.pdf&usg=AFQjCNG9bzvmE511bh_17ORp9il9tHIy1A&sig2=sXJKrkLSQ9Z_1tJUWC6ClQ&cad=rja,
Bernard Boutin, *Dimensions de la personne selon Emmanuel Mounier*, Quebec 2000,
http://www.collectionscanada.gc.ca/obj/s4/f2/dsk2/ftp02/NQ56435.pdf,
Marie Paule Lebel, *Mounier ou l'audace d'une civilisation nouvelle*, Quebec 1987,
http://depot-e.uqtr.ca/5846/1/000567384.pdf,
Andre J. Belanger, *La pensee politique et economique d'Emmanuel Mounier*, Montreal 1960,
http://digitool.library.mcgill.ca/webclient/StreamGate?folder_id=0&dvs=1490220502756~797,

centenarul *Manifestului comunist* (1848) într-un număr care a făcut istorie. Mounier dorea să ajute marxismul să se „autodepășească" pentru a-i permite să „dezvolte forța inventivă a propriilor sale descoperiri".[400] În pofida (sau mai degrabă din cauza) acestor deschideri tensiunea persista în interiorul redacției între cei precum Jean Lacroix și grupul lionez, care se declarau în favoarea acestei orientări filo-comuniste și cei care vedeau mai ales pericolele orientării. Într-o notă adresată redacției *Esprit* sub titlul sugestiv „Despre un complex de inferioritate doctrinală" (17 iunie 1950), istoricul Henri-Irenée Marrou reproșa prietenilor săi că minimalizează „aspectul religios al fenomenului istoric reprezentat de comunismul stalinist și incidența sa concretă asupra destinului Bisericii", acesta fiind un „nou islam":

La fel ca islamul, comunismul stalinist este un regim de esență confesională, totalitar, care canalizează energiile oamenilor pe care îi conduce către scopurile proprii; ca orice regim aflat într-o perioadă de ascensiune, atrage către el acei oameni – îndeosebi din elită și tineret – care aspiră la eficacitate, la acțiune, la creativitate; și cum nu-și poate restrânge propria

---

Pierre Garino, *Individu ou personne? Les fondements idéologiques d'une critique de l'individualisme,* 2009, http://www.ac-grenoble.fr/PhiloSophie/old2/file/individus_personne.pdf,
E.-Martin Meunier, *Le pari personnaliste: modernité et catholicisme au XXe siècle*, Quebec 2007,
https://books.google.ro/books?id=mhWdb7ODEB0C&printsec=frontcover&dq=Le+pari+personnaliste:+modernit%C3%A9+et+catholicisme+au+XXe+si%C3%A8cle+:+essai+By+E.-Martin+Meunier&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj-mcbwm-zSAhXFaRQKHcM3DqcQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Le%20pari%20personnaliste%3A%20modernit%C3%A9%20et%20catholicisme%20au%20XXe%20si%C3%A8cle%20%3A%20essai%20By%20E.-Martin%20Meunier&f=false,
Peter Kemp, Noriko Hashimoto, *Eco-ethica, Ethics and Environment. Éthique et environnement,* Berlin 2016,
https://books.google.ro/books?id=TD2iDQAAQBAJ&pg=PA210&dq=emmanuel+mounier+personnalisme+ricoeur+histoire+et+verite+history+and+truth+1950+1965&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiisb2YnezSAhWBVhQKHak9DlUQ6AEIGjAA#v=onepage&q&f=false

[400] Printre puținii autori catolici ai numărului se aflau Walter Dirks, directorul *Frankfurter Hefte*, părintele Marie- Dominique Chenu, Jean Lacroix.

ambiție fără să se renege pe sine însuși, este nevoit să-și impună dominația asupra întregii societăți.[401]

Dezaprobarea episcopilor cu privire la o inițiativă care, precum scria episcopul de Tarbes și de Lourdes, monseniorul Theas, „nu aduce niciun serviciu cauzei păcii" și riscă să fie „folosită într-un mod contrar dorinței semnatarilor și străin de motivul indicat", era aproape unanimă. „Scrisoarea privind pacea" a Adunării Cardinalilor și Arhiepiscopilor din Franța publicată în data de 14 iunie 1950 putea, în acest context, să surprindă prin moderația sa. Înalții prelați susțineau că înțeleg „spiritele generoase" care au semnat Apelul și, citându-l pe Pius al XII-lea, reiterau condamnarea tuturor armelor de distrugere în masă. Pentru a arăta implicarea catolicilor în chestiunea păcii, arhiepiscopul de Paris, cardinalul Feltin, a inițiat relansarea mișcării internaționale Pax Christi. Născută dintr-o inițiativă franceză în 1945, mișcarea s-a dorit a sta la originea unei cruciade de rugăciuni pentru reconcilierea cu Germania, înainte de a intra în criză în urma dublei demisii a președintelui său, monseniorul Theas și a secretarului său general Dortel-Claudot.[402] La

[401] Pierre Riche, *Henri Irénée Marrou: historien engage*, Paris 2003, https://books.google.ro/books?id=og8WfmUfoukC&printsec=frontcover&dq=Henri+Ir%C3%A9n%C3%A9e+Marrou:+historien+engag%C3%A9+By+Pierre+Rich%C3%A9&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiCxsmjyezSAhUH2BoKHVHLAK0Q6AEIHTAA#v=onepage&q=Henri%20Ir%C3%A9n%C3%A9e%20Marrou%3A%20historien%20engag%C3%A9%20By%20Pierre%20Rich%C3%A9&f=false

[402] François Mabille, *Les catholiques et la paix au temps de la guerre froide*, Paris 2004, https://books.google.ro/books?id=kTt4dcPVj1cC&printsec=frontcover&dq=Les+catholiques+et+la+paix+au+temps+de+la+guerre+froide+By+Fran%C3%A7ois+Mabille&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiCq4Xy2OzSAhWmJ8AKHd66ABMQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Les%20catholiques%20et%20la%20paix%20au%20temps%20de%20la%20guerre%20froide%20By%20Fran%C3%A7ois%20Mabille&f=false,
Bruno Duriez, Etienne Fouilloux, Denis Pelettier, Nathalie Viet-Depaule, Les *Catholiques dans la République, 1905-2005,* Paris 2005, https://books.google.ro/books?id=m3ETcoDe2C8C&pg=PA5&dq=Les+Catholiques+dans+la+R%C3%A9publique,+1905-2005+sous+la+direction+de+Bruno+Duriez+etienne+fouilloux+denis+pelletier+nathalie+viet-

deschiderea conferinței de reorganizare a mișcării în decembrie 1950, tensiunea între cele două mari puteri era la apogeu. Intrarea în război a miliției chineze în Coreea a intensificat amenințarea unei riposte nucleare americane.

Pius al XII-lea însuși, în enciclica *Mirabile Illud* (5 decembrie 1950)[403], recomandând rugăciuni pentru pace, a avertizat liderii Statelor Unite împotriva oricărei tentative de distrugere. La rândul său, Mișcarea pentru pace (care renunțase la fosta denumire de Partizanii Păcii) încerca să-și confere o imagine mai deschisă, mergând până la a solicita, după încheierea celui de-al doilea congres mondial desfășurat la Varșovia în noiembrie 1950, sprijinul Bisericilor pentru inițiativele sale. Departe de a denunța caracterul unilateral, Vaticanul a ales să răspundă într-o manieră pozitivă la acest demers subliinind noblețea preocupării care îl inspira: „Vicarul Prințului Păcii", „Conducătorul vizibil al Bisericii", scria într-o scrisoare adresată de monseniorul Montini lui Frederic Joliot-Curie, „nu poate avea o dorință mai arzătoare decât instaurarea păcii între oameni". „Nu ne putem dori decât ca aceste eforturi să întâlnească peste tot o sinceră înțelegere și implicare, atât în ceea ce privește guvernele și popoarele, cât și în conștiințele individuale."[404] După o perioadă de ostilitate vădită, de atitudini dezaprobatoare față de Mișcarea pentru pace, în fața eșecului aparent al campaniei sale pacifiste, Vaticanul a optat pentru conciliere. „Ar fi periculos chiar și pentru acțiunea pacifistă a Sfântului Scaun, comenta ambasadorul Franței, Wladimir d'Ormesson, ca aceasta să fie

---

depaule+avec+la+collaboration+de+tangi+cavalin&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiE7NbC2ezSAhUMBMAKHXEmCHUQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Les%20Catholiques%20dans%20la%20R%C3%A9publique%2C%201905-2005%20sous%20la%20direction%20de%20Bruno%20Duriez%20etienne%20fouilloux%20denis%20pelletier%20nathalie%20viet-depaule%20avec%20la%20collaboration%20de%20tangi%20cavalin&f=false

[403] Pius al XII-lea, *Mirabile Illud*, 5 decembrie 1950, http://w2.vatican.va/content/pius-xii/en/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_06121950_mirabile-illud.html

[404] Scrisoare din 16 februarie 1951.

respinsă de cei care rămân indiferenți la aspirația maselor către pace, atât de profundă mai ales în Italia."[405] Arhiepiscopul Parisului, monseniorul Feltin, spunea același lucru când îi scria omologului său din Fribourg, monseniorul Charriere, că există „o educație creștină a păcii care trebuie oferită catolicilor" și că este important ca „comunismul să nu profite de această gândire atât de conformă creștinismului în avantajul său".[406] Scopul mișcării Pax Christi, al cărei președinte fusese numit la nivel internațional, era chiar acela de a arăta lumii că Biserica se preocupa de această problemă delicată și că avea o doctrină, prea puțin cunoscută, privind această gravă chestiune a Păcii." Nu trebuia văzut în relansarea mișcării doar o replică sau un oponent destinat să contraatace Mișcarea pentru pace. Dar este la fel de adevărat că preluarea chestiunii de către ierarhie a avut loc după lansarea campaniei comuniștilor împotriva bombei atomice.[407]

Catolicii care semnaseră apelul de la Stockholm nu au văzut niciun motiv de îngrijorare în primă instanță. Elanul creat cu această ocazie în mediile progresiste a determinat o prelungire a situației. Absența unui veritabil canal de comunicare s-a resimțit dur în perspectiva unei mobilizări extinse a catolicilor în jurul obiectivelor Mișcării pentru pace. Susținerea publicațiilor prietene (*Esprit*, *Temoignage chretien*) sau simpatizante (*La Vie intellectuelle*) s-a dovedit insuficientă.

---

[405] Telegramă din 6 aprilie 1951.
[406] Scrisoare din 22 martie 1952, Arhivele episcopiei de Fribourg.
[407] Jean Bauberot, Jean Marie Mayeur, Etienne Fouilloux, et al, *L'Histoire religieuse de la France, 19e-20e siècle: problèmes et methodes*, Paris 1975, https://books.google.ro/books?id=fd7hTWYfLKAC&printsec=frontcover&dq=L%27Histoire+religieuse+de+la+France,+19e-20e+si%C3%A8cle:+probl%C3%A8mes+et+m%C3%A9thodes+By+Jean+Baub%C3%A9rot,+Jean+Marie+Mayeur&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiZtO-6kvvSAhVIUhQKHaHgAqsQ6AEIHTAA#v=onepage&q=L%27Histoire%20religieuse%20de%20la%20France%2C%2019e-20e%20si%C3%A8cle%3A%20probl%C3%A8mes%20et%20m%C3%A9thodes%20By%20Jean%20Baub%C3%A9rot%2C%20Jean%20Marie%20Mayeur&f=false

În acest context, eforturile unui mic grup de militanți angajați pentru a promova un nou periodic, *La Quinzaine,* fondat în noiembrie 1950, au fost înlocuite. Durata de viață a acestui bilunar, care amintea, atât prin titlul și grafica sa, cât și prin originile sale dominicane, de existența unui alt periodic, hebdomadarul *Sept*, suprimat de Vatican pentru că a colaborat cu comunismul în august 1937, a fost destul de scurtă. În februarie 1955, după mai multe avertismente ale episcopatului francez, un decret al Sfântului Oficiu punea capăt existenței sale. *Osservatore Romano* evoca obstinația sa de a persista într-o atitudine „condamnabilă". Dincolo de pozițiile politice discutabile (împotriva Statelor Unite, pentru decolonizare) pe care le-ar fi putut adopta periodicul, chestiunea colaborării cu comunismul a fost cea care a stat la originea condamnării. Unul dintre cei mai buni cunoscători ai marxismului, părintele Pierre Bigo, autorul unei teze de referință publicate sub titlul *Marxisme et humanisme. Introduction à la économie politique de Marx,* „Marxism și umanism. Introducere la economia politică a lui Marx" (1952) la Presa Universitară a Franței, nu a ratat ocazia de a evidenția, în timpul unei reuniuni naționale a cititorilor publicației *La Quinzaine,* la Paris în iulie 1953, orbirea partizană în fața „unuia dintre cele mai grave riscuri cu care s-a confruntat vreodată Biserica în istoria sa".

Noul director al Acțiunii Populare nu era în favoarea războiului.[408] În iulie 1952, după manifestațiile împotriva venirii la Paris a generalului american „Ridgway la Peste", a semnat, alături de alți militanți creștini și comuniști, un „Manifest francez împotriva folosirii potențialului complet al exterminării". În iulie 1953, în timpul Săptămânii sociale de la Pau, a fost catalogat drept „marxist" de auditorii democrat-creștini în urma expunerii

[408] Lider înnăscut, a fost numit de superiorii săi la conducerea Acțiunii Populare de la Vanves. A se vedea studiul lui Etienne Fouilloux, „Action populaire au temps de la reconstruction 1946-1958", *Chrétiens et sociétés*, nr. 11 (2004), pp. 49-60. https://chretienssocietes.revues.org/2524

sale privind „fundamentele materiale și ideologice ale dezordinii contemporane", înainte de a fi criticat dur de presa integristă. Iezuitul a evocat impasurile politice și teologice ale teoriei „dublei fidelități", atât de dragă editorilor bilunarului condamnat. Dorința sa de a detașa Acțiunea Populară de orice formă de apropiere cu mediile progresiste, prost înțeleasă de aceștia din urmă, dar apreciată la Roma, îl va determina să-l urmărească de aproape pe confratele său de la Acțiunea Populară, Henri Chambre, specialist, la fel ca el, în marxism și sovietolog patentat, dar mult mai înclinat spre colaborare cu comuniștii.

Un alt confrate iezuit i-a fost ghid, părintele Gaston Fessard[409], autorul *France, prends garde de perdre ta liberte* (1946), „Franța, ferește-te să-ți pierzi libertatea", critic neobosit al „sofismelor progresiste" creștine postbelice. Acest specialist în Hegel, care a asistat la seminariile lui Alexandre Kojeve și Raymond Aron, era ostil colaborării catolicilor cu comunismul.[410]

---

[409] P. Frédéric Louzeau, „Gaston Fessard et Henri de Lubac", *Revue des sciences religieuses*, Vol. 84, nr. 4 (2010), pp. 517-543,
https://rsr.revues.org/309,
Dominique Serra-Coatanea, *Le défi actuel du Bien commun dans la doctrine sociale de l'Église, Etudes à partir de l' approche de Gaston Fessard,* Zürich 2016,
https://books.google.ro/books?id=qWOYDQAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Le+d%C3%A9fi+actuel+du+Bien+commun+dans+la+doctrine+sociale+de+l%27%C3%89glise+By+Dominique+Serra-Coatanea&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiAtbf-kPvSAhWGNxQKHeSeBZoQ6AEIGDAA#v=onepage&q=Le%20d%C3%A9fi%20actuel%20du%20Bien%20commun%20dans%20la%20doctrine%20sociale%20de%20l%27%C3%89glise%20By%20Dominique%20Serra-Coatanea&f=false

[410] Kay Chadwick, *Catholicism, Politics and Society in Twentieth-century France,* Liverpool 2000,
https://books.google.ro/books?id=vWi-qEXdsIwC&printsec=frontcover&dq=Catholicism,+Politics+and+Society+in+Twentieth-century+France+edited+by+Kay+Chadwick&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiQ05Db1u3SAhVrBcAKHUv8DFwQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Catholicism%2C%20Politics%20and%20Society%20in%20Twentieth-century%20France%20edited%20by%20Kay%20Chadwick&f=false,
Andre Charron, *Les catholiques face a l'athéisme contemporain, Etude historique et perspectives theologiques sur l' attitude des catholiques en France de 1945 à 1965,* Montreal 1973,

Figură marcantă a rezistenței spirituale în perioada ocupației naziste prin scrierile sale în *Temoignage chretien* în mod clandestin, iezuitul nu a încetat să lupte, după încheierea războiului, împotriva seducției intelectuale a marxismului în mediile creștine. Într-un articol intitulat „Creștinismul creștinilor progresiști", apărut în revista *Etudes* în ianuarie 1949, părintele Fessard a criticat fără menajamente publicația *Esprit* și pe directorul său Emmanuel Mounier, acuzat că a separat radical spiritualul de temporal, făcând astfel jocul comunismului. Influența acestor teze în condamnarea preoților-lucrători nu este de subestimat.

Interzicerea preoților muncitori

Implicarea în campania împotriva bombei atomice a revelat existența unui teritoriu de acțiune comun între catolici și comuniști: cel al luptei politice pentru apărarea păcii. Experiența preoților-lucrători în Franța postbelică va dezvălui altul: cel al luptei sociale și sindicale pentru menținerea demnității muncitorilor.[411] La baza experienței care a condus la cea mai

https://books.google.ro/books?id=NV6ekHLYJHIC&pg=PP1&dq=andre+charron+Les+Catholiques+Face+a+L%27ath%C3%A9isme+Contemporain+etude+historique+et+perspectives+theologiques+sur+l+attitude+des+catholiques+en+france+de+1945+a+1965&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiYvK7D1-3SAhUoD8AKHXEbC3wQ6AEIHzAB#v=onepage&q&f=false

[411] Guillaume Cuchet, „Nouvelles perspectives historiographiques sur les prêtres-ouvriers (1943-1954)", *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, Vol. 3, nr. 87 (2005), pp. 177-187, https://www.cairn.info/revue-vingtieme-siecle-revue-d-histoire-2005-3-page-177.htm, Pierre Andreu, *Histoire des prêtres-ouvriers*, Paris 1960, https://books.google.ro/books?id=g-h7Bihq30wC&pg=PA5&dq=Histoire+des+pr%C3%AAtres-ouvriers+By+Pierre+Andreu+collection+itineraires+nouvelles+editions+latines&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwilqay8v-_SAhXkKsAKHdylCqIQ6AEIGjAA#v=onepage&q&f=false

Oscar L. Cole Arnal, *Prêtres en bleu de chauffe: histoire des prêtres-ouvriers, 1943-1954*, Paris 1992, https://books.google.ro/books?id=eluJlXAQx_UC&printsec=frontcover&dq=Pr%C3%AAtres+en+bleu+de+chauffe:+histoire+des+pr%C3%AAtres-ouvriers,+1943-1954+By+Oscar+L.+Cole+Arnal&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwifxvXx4-7SAhUMJsAKHdAFB3gQ6AEIHTAA#v=onepage&q=Pr%C3%AAtres%20en%20bleu%20de%20chauffe%3A%20histoire%20des%20pr%C3%AAtres-ouvriers%2C%201943-1954%20By%20Oscar%20L.%20Cole%20Arnal&f=false,

Bruno Duriez, Etienne Fouilloux, Alain-Rene Michel, Georges Mouradian, Nathalie Viet-Depaule, *Chrétiens et ouvriers en France: 1937-1970*, Paris 2001, https://books.google.ro/books?id=H09H87s77cMC&pg=PP1&dq=Chr%C3%A9tiens+et+ouvriers+en+France:+1937-1970+sous+la+direction+bruno+duriez,+etienne+fouilloux+alain-rene+michel,+georges+mouradian,+nathalie+viet-depaule&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjWq9Td5O7SAhVIGsAKHRTDArYQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Chr%C3%A9tiens%20et%20ouvriers%20en%20France%3A%201937-1970%20sous%20la%20direction%20bruno%20duriez%2C%20etienne%20fouilloux%20alain-rene%20michel%2C%20georges%20mouradian%2C%20nathalie%20viet-depaule&f=false,

Louis Jeusselin, René Poterie, *Pretres-ouvriers, 50 ans d' histoire et de combats*, Paris 2001, https://books.google.ro/books?id=HVLZ_-4QDXQC&pg=PA9&dq=pretres-ouvriers+50+ans+d%27histoire+et+de+combats+Louis+Jeusselin,+Ren%C3%A9+Poterie+preface+de+pierre+PIERRARD+historien&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjXitaRwe_SAhVJKpoKHTZ-DpMQ6AEIGjAA#v=onepage&q=pretres-ouvriers%2050%20ans%20d%27histoire%20et%20de%20combats%20Louis%20Jeusselin%2C%20Ren%C3%A9%20Poterie%20preface%20de%20pierre%20PIERRARD%20historien&f=false,

Noel Barre, *Jésuites et ouvriers. La mission ouvrière jésuite de 1944 à la fin des annees 1990*, Paris 2014, https://books.google.ro/books?id=_ceSAwAAQBAJ&pg=PA7&dq=J%C3%A9suites+et+ouvriers.+La+mission+ouvri%C3%A8re+j%C3%A9suite+de+1944+%C3%A0+la+fin+des+annees+1990+By+BARRE+Noel&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjw0rKk5u7SAhWEB8AKHbOLC_YQ6AEIGjAA#v=onepage&q=J%C3%A9suites%20et%20ouvriers.%20La%20mission%20ouvri%C3%A8re%20j%C3%A9suite%20de%201944%20%C3%A0%20la%20fin%20des%20annees%201990%20By%20BARRE%20Noel&f=false,

Nathalie Viet-Depaule, *La Mission de Paris: cinq prêtres-ouvriers insoumis témoignent*, Paris 2002 https://books.google.ro/books?id=NDOsUambzC0C&printsec=frontcover&dq=La+Mission+de+Paris:+cinq+pr%C3%AAtres-ouvriers+insoumis+t%C3%A9moignent+edited+by+Nathalie+Viet-

gravă criză provocată de dezvoltarea progresismului creștin, stătea o exigență specific misionară pe care au exprimat-o doi tineri capelani de la Tineretul Muncitor Creștin din Paris, abații

---

Depaule&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjayqSd5e7SAhWlCcAKHTKmDz4Q6AEIGjAA#v=onepage&q&f=false,
*Idem, „*Les prêtres ouvriers, des militants de la CGT (1948-1962)", *La CGT dans les années 1950*, (ed. Elyane Bressol, Michel Dreyfus, Joël Hedde, et al.), Presses universitaires de Rennes, Rennes 2005,
http://books.openedition.org/pur/18915?lang=fr,
Idem, Charles Saud, *Prêtres et ouvriers. Une double fidélité mise à l'épreuve 1944-1969*, Paris 2004,
https://books.google.ro/books?id=y58YBgAAQBAJ&pg=PA2&dq=Pr%C3%AAtres+et+ouvriers:+une+double+fid%C3%A9lit%C3%A9+mise+%C3%A0+l%27%C3%A9preuve,+1944-1969+By+Charles+Suaud,+Nathalie+Viet-Depaule&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj0htrl5e7SAhXpDsAKHTx1D8cQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Pr%C3%AAtres%20et%20ouvriers%3A%20une%20double%20fid%C3%A9lit%C3%A9%20mise%20%C3%A0%20l%27%C3%A9preuve%2C%201944-1969%20By%20Charles%20Suaud%2C%20Nathalie%20Viet-Depaule&f=false,
Robert Dumont, *Mémoires d'un prêtre-ouvrier: regards sur l'Église et le monde*, Paris 2006,
https://books.google.ro/books?id=dcSrck1O3SYC&printsec=frontcover&dq=M%C3%A9moires+d%27un+pr%C3%AAtre-ouvrier:+regards+sur+l%27%C3%89glise+et+le+monde+By+Robert+Dumont&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiMh9_ywPLSAhUJOxQKHfkqDb0Q6AEIHTAA#v=onepage&q=M%C3%A9moires%20d%27un%20pr%C3%AAtre-ouvrier%3A%20regards%20sur%20l%27%C3%89glise%20et%20le%20monde%20By%20Robert%20Dumont&f=false
Paul Anglade, *Prêtre-ouvrier forgeron: Ce que c'est qu'obéir*, Paris 2001,
https://books.google.ro/books?id=mZHhK5TeGREC&printsec=frontcover&dq=Pr%C3%AAtre-ouvrier+forgeron:+Ce+que+c%27est+qu%27ob%C3%A9ir+By+Paul+Anglade&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwisncbawvLSAhVkYJoKHeC_CaoQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Pr%C3%AAtre-ouvrier%20forgeron%3A%20Ce%20que%20c%27est%20qu%27ob%C3%A9ir%20By%20Paul%20Anglade&f=false,
Paul Valet, *Prêtre-ouvrier: itinéraire d'un ancien jociste*, Paris 2008,
https://books.google.ro/books?id=375eLtduZQUC&printsec=frontcover&dq=Pr%C3%AAtre-ouvrier:+itin%C3%A9raire+d%27un+ancien+jociste+By+Paul+Valet&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjs2LWaxfLSAhVBEJoKHZsuDgYQ6AEIHTAA#v=onepage&q=Pr%C3%AAtre-ouvrier%3A%20itin%C3%A9raire%20d%27un%20ancien%20jociste%20By%20Paul%20Valet&f=false

Godin și Daniel, într-un „Memoriu privind cucerirea creștină în mediile proletare” remis arhiepiscopului de Paris, cardinalul Suhard, în martie 1943. Raportul lor, publicat în septembrie sub titlul *France, pays de mission?* (1943) și vândut în câteva zeci de mii de exemplare, a făcut senzație. El pleca de la o constatare a bunului simț de care au dat dovadă și alții înainte: odată cu industrializarea, o nouă lume era născută și această lume, proletariatul, se dezvolta la marginea Bisericii. Originalitatea afirmațiilor lor ținea mai degrabă de consecințele acestei constatări: necesitatea de a crea noi metode de apostolat pentru a readuce aceste mase populare la credința creștină. Ei evocau, de exemplu, necesitatea unui cler specializat, liber de activitățile ministeriatului parohial și a unor mici comunități creștine compuse din preoți și laici în mediul popular.

Cucerit de acest program, cardinalul Suhard a decis fondarea Misiunii din Paris (1 iulie 1943)[412] al cărei scop era de „a converti păgânii”. „Scopul său indirect, adăuga el, este de a arăta comunității creștine că trebuie să adopte o atitudine nouă”. La origine, nu s-a pus problema ca preoții Misiunii din Paris să meargă până la a avea condițiile de lucru ale muncitorilor. Cu timpul, a apărut exigența de a fi „muncitor printre muncitori, precum Hristos a fost om printre oameni”. Experiența preoților rechiziționați de Serviciul de Muncă Obligatorie și trimiși în Germania va fi în această privință decisivă. „Venind seara acasă, epuizat, eram frământat de această problemă halucinantă. Cum să fac? Ce să le spun? Aveam sentimentul că erau străini, că aparțin unei alte culturi”, va mărturisi unul dintre ei, părintele Dillard,

[412] Tangi Cavalin, Nathalie Viet-Depaule, *La mission en France, des années 1930 aux années 1970: nouvelles approaches*, Paris 2009, https://books.google.ro/books?id=yz1Vt1uxhaUC&pg=PP1&dq=La+mission+en+France,+des+ann%C3%A9es+1930+aux+ann%C3%A9es+1970:+nouvelles+approches+le+monde+professionel:+nouveau+lieu+de+la+mission?+Dimension+protestante+trimestriel+mars+2009+dossier+dirige+par+tangi+cavalin+et+nathalie+viet-depaule&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwixq4XbxvLSAhWESBQKHfrYCrYQ6AEIGjAA#v=onepage&q&f=false,

mort în deportare la Dachau în ianuarie 1945. Din 1942, un tânăr dominican convertit la protestantism, părintele Jacques Loew[413], membru al echipei de Economie și Umanism înființată de părintele Lebret, a început să lucreze ca docher în portul din Marsilia. El va spune mai târziu că a întâlnit printre muncitori „o stare profundă de non-creștinism" care nu mai avea nimic din „ostilitatea religioasă de altădată". Pentru a evangheliza acest popor necredincios, nu era suficient doar „să se vorbească pe limba lor", ci să se ofere garanții „ale sincerității și dezinteresului predicatorului care venea la el". „Ori, pentru a fi un predicator acreditat, *niciun alt mod nu s-a demonstrat mai eficient* decât acela de a participa anumiți preoți din echipa parohială la *munca manuală a fabricii* care deține un loc atât de considerabil în viața, mentalitatea și moravurile muncitorului."

Viața din fabrici căpăta astfel o importanță crescândă în viața acestor preoți dedicați apostolatului în lumea muncitorească. Neacceptând alt mijloc de a-și câștiga existența decât salariul de muncitor, aceștia au înțeles repede necesitatea de a adera la singura organizație capabilă de a le apăra interesele în deplină independență față de patronat și guvern: Confederația Generală a

[413] Marie-Gabrielle Berard, *Jacques Loew, serviteur de la parole*, Saint Maurice 1999, https://books.google.ro/books?id=MFbEYcv6Ss8C&printsec=frontcover&dq=Jacques+Loew,+serviteur+de+la+parole+By+Jacques+Loew+editions+saint-augustin&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj0rLjI6u_SAhXHB8AKHfRTC3EQ6AEIHTAA#v=onepage&q=Jacques%20Loew%2C%20serviteur%20de%20la%20parole%20By%20Jacques%20Loew%20editions%20saint-augustin&f=false,
Jacques Loew, *Dio incontro all'uomo,* Milano 1994, https://books.google.ro/books?id=Xp4hRYLSsIIC&printsec=frontcover&dq=Dio+incontro+all%27uomo++Jacques+Loew&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjvsp246-_SAhXGDpoKHXPbDiYQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Dio%20incontro%20all%27uomo%20%20Jacques%20Loew&f=false,
Idem, En la escuela de los grandes orantes, Madrid 2000, https://books.google.ro/books?id=dYQCGgUnQzgC&pg=PA6&dq=En+la+escuela+de+los+grandes+orantes+By+Jacques+Loew+narcea+s.a+de+ediciones+madrid&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiPktG47O_SAhUsM5oKHSiVCp4Q6AEIGjAA#v=onepage&q=En%20la%20escuela%20de%20los%20grandes%20orantes%20By%20Jacques%20Loew%20narcea%20s.a%20de%20ediciones%20madrid&f=false

Muncitorilor (CGT). Acest angajament sindical, etapă obligatorie pe calea „naturalizării" lor muncitorești (François Leprieur)[414], îi va conduce pe mulți dintre ei la o participare activă la marile greve din noiembrie și decembrie 1947.[415] Implicarea lor muncitorească va conduce la solidaritatea cu comuniștii: „Acum că acțiunea împotriva Partidului Comunist și a Confederației Generale a Muncitorilor a devenit mai violentă, eu consider că toți creștinii care sunt aici, sunt alături de comuniști pe viață și pe moarte", declara fără drept de apel dominicanul Maurice Montuclard în timpul unui miting al Combatanților pentru pace și libertate la Paris, în martie 1950. Preluate de publicația *L'Humanité,* declarațiile au alertat Sfântul Scaun sub influența nefastă a mișcării sale, Tineretul Bisericii, fondată în 1936 într-un scop de reînnoire ecleziastică. Spre deosebire de abații Godin și Daniel, a căror carte *France, pays de mission,* le-a fost publicată de Editions de l'Abeille la Lyon, dominicanul considera că

[414] François Leprieur, *Dominicains ouvriers d'Hellemmes. Chronique d'un demi-siècle*, Paris 2012, https://books.google.ro/books?id=jUEtGWY9CCkC&pg=PP1&dq=Dominicains+ouvriers+d%27Hellemmes:+chronique+d%27un+demi-si%C3%A8cle+Fran%C3%A7ois+Leprieur+preface+de+paul+blanquart+karthala&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj26Yrs8e_SAhWBnhQKHUAfBd4Q6AEIGjAA#v=onepage&q&f=false

[415] Robert Wattebled, *Stratégies catholiques en monde ouvrier dans la France d'après-guerre*, Paris 1990, https://books.google.ro/books?id=wyGz9WBXgfkC&printsec=frontcover&dq=Strat%C3%A9gies+catholiques+en+monde+ouvrier+dans+la+France+d%27apr%C3%A8s-guerre+By+Robert+Wattebled&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiqw9mjgfDSAhUEOsAKHc9BDzYQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Strat%C3%A9gies%20catholiques%20en%20monde%20ouvrier%20dans%20la%20France%20d%27apr%C3%A8s-guerre%20By%20Robert%20Wattebled&f=false,
Paul Misner, *Catholic Labor Movements in Europe, Social Thought and Action, 1914-1965*, Washington 2015, https://books.google.ro/books?id=7un7CQAAQBAJ&pg=PR3&dq=Catholic+Labor+Movements+in+Europe+social+thought+and+action,+1914-1965+By+Paul+Misner&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjno8vu-O_SAhWhJ5oKHVNBBroQ6AEIHjAB#v=onepage&q=Catholic%20Labor%20Movements%20in%20Europe%20social%20thought%20and%20action%2C%201914-1965%20By%20Paul%20Misner&f=false

Biserica nu poate continua să combată comunismul declarându-se în favoarea emancipării clasei muncitoare. În octombrie 1952, Adunarea Cardinalilor și Arhiepiscopilor din Franța avertiza „împotriva impregnării marxiste a acestei mișcări" înainte ca Sfântul Oficiu să interzică lucrarea sa *Les Evenements et la Foi*, „Evenimentele și Credința", preludiu la reducerea la starea laică a autorului său (martie 1953).[416]

Episcopii francezi manifestaseră până atunci o atitudine mai mult decât înțelegătoare cu privire la preoții-lucrători. În perioada grevelor de la sfârșitul anului 1947, au refuzat de exemplu să-i amintească pe aceștia din urmă în diocezele lor precum cereau mediile patronale. În scrisoarea sa pastorală *Essor ou declin de l'Eglise?* (1947)[417], răspândită în toată lumea catolică, cardinalul Suhard evoca „aceste condiții apostolice noi". La Roma, arhiepiscopul de Aix-en-Provence, monseniorul de Provencheres, a devenit „propagandistul fervent" al acestor noi metode de apostolat inspirate de cel mai pur spirit al Evangheliei.[418] În septembrie 1949, Adunarea Cardinalilor și Arhiepiscopilor din Franța a încercat să minimalizeze adoptarea decretului Sfântului Oficiu care interzicea orice colaborare cu comuniștii insistând asupra caracterului religios al condamnării. „Biserica, prin fermitatea sa față de eroarea comunistă, dorește să fie cel mai bun aliat al muncitorilor în acest efort pe care îl depun

[416] Privind importanța acestei schimbări, a se vedea lucrarea lui Thierry Keck, *Jeunesse de l'Eglise (1936-1955) - Aux sources de la crise progressiste en France,* Paris 2004, https://books.google.ro/books?id=oy6vzAxejswC&printsec=frontcover&dq=Jeunesse+de+l%27%C3%A9glise:+1936-1955.+aux+sources+de+la+crise+progressiste+en+France+By+Thierry+Keck&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwifhJewwezSAhVD6xoKHYRTA6QQ6AEIHTAA#v=onepage&q=Jeunesse%20de%20l%27%C3%A9glise%3A%201936-1955.%20aux%20sources%20de%20la%20crise%20progressiste%20en%20France%20By%20Thierry%20Keck&f=false

[417] Cardinalul Suhard, *Essor ou declin de l'Eglise?, Lettre pastorale Careme de 'an de grâce,* Paris 1947, https://ia801305.us.archive.org/32/items/MN5003ucmf_7/MN5003ucmf_7.pdf

[418] Monseniorul de Provencheres lui Jacques Maritain, 2 ianuarie 1948; Jacques Maritain monseniorului de Provencheres, 12 ianuarie 1948, Arhivele Jacques Maritain.

pentru a-și realiza idealul de promovare muncitorească”.[419] În timpul grevelor pentru mărirea salariilor din primăvara lui 1950, la care au participat pentru prima oară și preoții-lucrători, episcopatul și-a oferit sprijinul.

Nu la fel a procedat doi ani mai târziu, cu ocazia marii manifestații organizate de Mișcarea pentru pace, la 28 mai 1952, împotriva venirii la Paris a generalului american Ridgway. Poliția a tras asupra manifestanților și a făcut sute de arestări, printre care s-au numărat și doi preoți-lucrători care au dorit să fie solidari cu protestul clasei muncitoare împotriva imperialismului american, în pofida interdicției guvernamentale. Chestiunea a suscitat multe polemici, obligându-l pe arhiepiscopul capitalei, cardinalul Feltin, să se distanțeze în mod public de cei doi preoți incriminați și arestați de poliție. Presa a făcut mare vâlvă pe acest subiect.

În fața ezitărilor episcopatului, cardinalul Pizzardo, prefectul Congregației seminariilor și universităților, a adresat, în data de 27 iulie 1953, o scrisoare tuturor episcopilor din Franța, cerându-le să le interzică seminariștilor stagiile în fabrici din cauza pericolului contaminării intelectuale și morale. După ce cardinalul Lienart a decis închiderea seminarului Misiunii din Franța, noul nunțiu la Paris, monseniorul Marella, a reunit la arhiepiscopia Parisului episcopii și superiorii religioși pentru a le comunica îngrijorările Sfântului Scaun și dorința sa de a pune capăt acestei experiențe. Pericolul nu era reprezentat de munca în fabrici și uzine, ci de coluziunea cu comuniștii. Perspectivele misionare au cedat în fața imperativelor luptei de clasă.

În exortația apostolică *Menti nostrae* (23 septembrie 1950)[420], Pius al XII-lea a apărat cu fermitate modelul tridentin al

[419] Scrisoare din 8 septembrie 1949.
[420] Pius al XII-lea, *Menti Nostrae, Esortazione al clero del mondo cattolico sulla santita della vita sacerdotale,* 23 septembrie 1950,

preotului, această ființă dedicată sfințeniei și a avertizat împotriva a ceea ce numea „erezia acțiunii”, altfel spus împotriva unui anumit „activism” clerical considerat incompatibil cu exigențele „sfintei preoții”. Convocați de urgență la Roma în noiembrie, cardinalilor Lienart, Gerlier și Feltin li s-au comunicat aceleași îngrijorări: munca preoților în fabrici risca să provoace o diminuare a vieții lor sacerdotale și absorbția de către comunism. La întoarcerea lor, cardinalii au decis publicarea unei declarații în cinci puncte care impunea condiții severe pentru urmarea acestei experiențe care, scriau ei, „nu poate fi menținută în forma sa actuală”. Preoților-lucrători li se cerea să-și limiteze timpul de lucru și să renunțe la orice implicare temporală sau sindicală. În ianuarie 1954, aceștia din urmă au primit de la episcopul lor o scrisoare circulară sub forma unui ultimatum care preciza următoarele exigențe: interdicția de a lucra mai mult de trei ore pe zi, interdicția de a adera la orice tip de organizație și de a accepta responsabilități, atașamentul față de o comunitate sacerdotală, interdicția de a constitui o echipă pe plan național. Răspunsul celor vizați nu s-a lăsat așteptat. Într-un comunicat larg răspândit în presă (*L'Humanite, La Croix, La Quinzaine*), șaptezeci și trei dintre ei (deveniți șaptezeci și opt în cele din urmă) declarau că nu pot accepta astfel de condiții și revendicau „pentru ei și pentru toți creștinii dreptul de a se solidariza cu muncitorii în lupta lor dreaptă”. Caracterul extrem de politic al declarației impregnate de limbaj marxist a suscitat polemici intense în rândul catolicilor, inclusiv printre simpatizanții cauzei muncitorilor și părea să dea dreptate celor care susțineau necesitatea adoptării unei atitudini mai ferme.

Publicarea unui articol al părintelui Chenu în *La Vie intellectuelle* privind „sacerdoția preoților-lucrători” acredita ideea conform căreia „spiritul rezistenței la deciziile Sfântului Scaun era dominican”. Maestrul general al Ordinului, părintele

---

http://w2.vatican.va/content/pius-xii/it/apost_exhortations/documents/hf_p-xii_exh_19500923_menti-nostrae.html

Emmanuel Suarez, a reacționat prompt. El a mers la Paris pentru a-și comunica deciziile după ce a discutat cu principalii clerici vizați: patru dintre teologii Ordinului (părinții Chenu, Congar, Feret și Boisselot) au fost suspendați și constrânși să părăsească capitala, iar trei preoți provinciali au fost demiși din funcții.[421] Sancționarea clericilor francezi a suscitat un val de indignare în rândul opiniei publice. În timp ce directorul publicației *Le Monde*, Hubert Beauve-Mery, apropiat de dominicani, se preocupa, într-un editorial semnat „Sirius" și datat la 13 februarie, de „o periculoasă revenire la cele mai discutabile metode ale Inchiziției din cauza fricii de comunism", François Mauriac, în *Le Figaro* (16 februarie 1954), făcea apel la „un nou concordat" pentru apărarea libertăților Bisericii galicane.[422] „A

[421] Jean Robert, „L'expérience française des prêtres-ouvriers", Revue *syndicale suisse : organe de l'Union syndicale Suisse*, nr. 46 (1954), https://www.google.ro/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&ved=0ahUKEwiIudzqnfLSAhUBmxQKHf8UBMAQFggzMAM&url=http%3A%2F%2Fwww.e-periodica.ch%2Fcntmng%3Fpid%3Drss-001%3A1954%3A46%3A%3A520&usg=AFQjCNFQXU0VxR_gHlfkNkO85aP9Ui4luw&sig2=82CdEwLppSVNggpV4KXZrg&cad=rja

[422] *Preuves des libertez de l'Église Gallicane*, vol. 1, Paris 1731, https://books.google.ro/books?id=ZddFAAAAcAAJ&printsec=frontcover&dq=Preuves+des+libertez+de+l%27%C3%A9glise+gallicane:+1&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjbq_-S-cPPAhVKEiwKHeF8DNcQ6AEIHzAA#v=onepage&q=Preuves%20des%20libertez%20de%20l%27%C3%A9glise%20gallicane%3A%201&f=false,
Idem, vol. 2, https://books.google.ro/books?id=aIdCAAAAcAAJ&pg=PA689&dq=Prevves+des+libertez+de+l%27%C3%A9glise+Gallicane+tome+seconde&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjjvYif-sPPAhWG2SwKHZnmBm8Q6AEIHjAA#v=onepage&q=Prevves%20des%20libertez%20de%20l%27%C3%A9glise%20Gallicane%20tome%20seconde&f=false,
Catherine Maire, „Quelques mots piégés en histoire religieuse moderne: jansénisme, jésuitisme, gallicanisme, ultramontanisme", *Annales de l'Est*, Presses Universitaires de Nancy, 2007, pp. 13-43, https://halshs.archives-ouvertes.fr/file/index/docid/645132/filename/Quelques_mots_piA_gA_s_en_histoire_religieuse_moderne.pdf,
Pierre-Jacques Sepher*, Maximes et libertez gallicanes, rassemblées & mises en ordre, avec leurs preuves. Memoire sur les libertez de l'Eglise gallicane, trouvé parmi les*

aduce atingere în Franța unuia dintre ‘fiii‘ părintelui Lacordaire ar echivala cu dinamitarea uneia dintre catedralele noastre”, scria, cu emfază, academicianul. Articolul a suscitat numeroase polemici la Roma, cu atât mai mult cu cât Mauriac fusese destul de prudent până atunci în afirmațiile sale privind chestiunea preoților-lucrători.[423] Se pare că maestrul general al dominicanilor acționase pripit. Cel puțin aceasta a fost impresia ambasadorului Franței pe lângă Sfântul Scaun, Wladimir d‘Omersson, exprimată în timpul întrevederilor sale cu Montini și Tardini la Secretariatul de Stat. Tardini a afirmat că „înțelepciunea recomandă ca problemele să fie tratate pe rând și nu simultan”.

Inițiativa epurării venea însă din altă parte, de la atotputernica congregație a Sfântului Oficiu a cardinalului Ottaviani. La fel cum procedase predecesorul său, părintele

---

papiers d'un grand prince. Discours de M. l'abbé Fleury sur les libertez gallicanes, La Haye 1755,
https://ia601203.us.archive.org/15/items/bub_gb_VOQZA84EZQ0C/bub_gb_VOQZA84EZQ0C.pdf,
Martin Le Metayer, Jean Le Noir, Nicolas Manessier, *Dissertation sur les pensions, selon les libertez de l'eglise Gallicane*, Paris 1676,
https://ia802706.us.archive.org/15/items/bub_gb_z3MNTiAzF_4C/bub_gb_z3MNTiAzF_4C.pdf,
Claude Fleury, Discours sur les libertés de l'Église gallicane, Au-Delà-des-Monts 1765,
https://books.google.ro/books?id=taYsaTzkaT4C&printsec=frontcover&dq=Discours+sur+les+libert%C3%A9s+de+l%27%C3%89glise+gallicane,+par+M.+l%27abb%C3%A9+Fleury&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi4vOr0gIvQAhWGFiwKHXu0AFsQ6AEIGzAA#v=onepage&q=Discours%20sur%20les%20libert%C3%A9s%20de%20l%27%C3%89glise%20gallicane%2C%20par%20M.%20l%27abb%C3%A9%20Fleury&f=false,
André Marie Jean Jacques Dupin, *Libertés de l'Église Gallicane: suivies de la Déclaration de 1682 et autres pieces authentiques,* Paris 1826,
https://books.google.be/books?id=J64_AAAAcAAJ&printsec=frontcover&dq=Libert%C3%A9s+de+l%27%C3%A9glise+Gallicane:+suivies+de+la+d%C3%A9claration+de+1682,+et+autres&hl=nl&sa=X&ved=0ahUKEwiX6ND6m6bQAhXB6RQKHYYqBtkQ6AEIHDAA#v=onepage&q=Libert%C3%A9s%20de%20l%27%C3%A9glise%20Gallicane%3A%20suivies%20de%20la%20d%C3%A9claration%20de%201682%2C%20et%20autres&f=false,
Claire Toupin-Guyot, *Les intellectuels catholiques dans la société française*, Cap.8 „Un certain gallicanisme théologique?”, pp. 155-177, Rennes 2002,
http://books.openedition.org/pur/8737?lang=en

[423] A se vedea articolele sale din *Figaro* din 6 octombrie 1953 și 12 ianuarie 1954.

Gillet, cu optsprezece ani înainte în cazul suprimării hebdomadarului *Sept*, părintele Suarez a acționat preventiv pentru a evita o intervenție a Supremului în chestiunile interne ale Ordinului. Într-un articol nesemnat, dar cel mai probabil inspirat chiar de Sfântul Oficiu, intitulat „Deformările carității", *Osservatore Romano* devoala fondul preocupării romane: „Unii catolici ajung să traducă în termeni de iubire filială, cu o oarecare ipocrizie, posibil involuntară, nemiloasa critică marxistă și comunistă a creștinismului. Ne putem întreba dacă credința este cea care lipsește sau echilibrul psihic fundamental".[424] Interdicția romană nu a schimbat mare lucru în situația din teritoriu: majoritatea preoților vizați își puteau continua, discret și cu acordul tacit al episcopului lor, activitatea până la reluarea oficială a experienței în 1965, după încheierea conciliului.

Maritainismul în proces

Urmând o logică internă care deconcerta uneori, progresismul creștin era mai mult moștenitorul publicațiilor *Vie intellectuelle* și *Sept* decât al *Terre nouvelle*, mai mult al „idealului istoric al unei noi creștinătăți" (Jacques Maritain) decât al „ideii unui marxism catolic" (Maurice Laudrain). Opinia istoricului Yvon Tranvouez, reputat specialist în istoria progresismului creștin în Franța, confirma verdictul adversarilor maritainismului. În spatele procesului intentat lui Jacques Maritain, care s-a transformat în 1956 într-un atac în toată regula al tezelor sale în influenta revistă romană *Civilta cattolica*, se găsea de fapt ideea că filosoful tomist, inventând noțiunea de „creștinătate non-sacrală", ar fi fost „involuntar unul dintre părinții curentelor progresiste". Încă de la apariția sa, în vara lui 1936, când Frontul Popular venise la putere în Franța, lucrarea a

[424] *Osservatore Romano*, 19 februarie 1954.

fost atacată violent de dreapta catolică. „*Umanismul integral*? Jacques Maritain, marxist creștin". Articolul publicat sub acest titlu de Louis Salleron în *Revue hebdomadaire* (22 august 1936) a dat tonul, arătând că postulatele pe care se sprijinea lucrarea (determinismul istoric[425], rolul proletariatului), constituiau „un aport net la comunism".[426] Cel care îi fusese profesor la începutul anilor 1920 și căruia îi admira „frumoasele cărți de filosofie pură", s-a dovedit a fi „un filosof al Orașului, inapt și periculos". Așa s-a născut legenda celor „doi Maritain": „bunul Maritain" (filosoful tomist și antimodern) a fost substituit de „răul Maritain" (gânditor romantic și revoluționar) al anilor 1930. Înainte de a analiza dedesubturile condamnării din vara lui 1956, trebuie să ne oprim asupra tezelor lui Maritain privind marxismul și comunismul și perceperea acestora în mediile catolice în perioada postbelică.

La fel ca numeroși intelectuali catolici din generația sa, Maritain a fost interesat de chestiunea comunismului. Întâlnirea sa, la sfârșitul anilor 1920, cu gânditorii ruși creștini în exil, a fost determinantă în această privință. A contribuit la obținerea unei viziuni mai clare asupra revoluției din Octombrie, care nu mai era

---

[425] Paul Lafargue, *Le déterminisme économique de Karl Marx. Recherches sur l'origine et l'évolution des idées de Justice, du Bien, de l'Ame et de Dieu,* Paris 1909, http://classiques.uqac.ca/classiques/lafargue_paul/determinisme_de_marx/determinisme_marx.pdf,
Daniel Rochat, „L'identité européenne: du déterminisme historique à une objectivité culturelle", *Références de l'Union européenne: regards croisés,* vol. 32, nr. 3, 2001, https://www.google.ro/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&ved=0ahUKEwjdjJP61PLSAhXDWBQKHXT0DvsQFgguMAM&url=https%3A%2F%2Fwww.erudit.org%2Frevue%2Fei%2F2001%2Fv32%2Fn3%2F704315ar.pdf&usg=AFQjCNFJgrpVqEH1kXj5Ki7YWGK6Vs7ApA&sig2=-WuRKraDWFGvES0XcHWN8A&cad=rja,
Claude Millet, *Nature et determinisme historique dans la nouvelle série de La Légende des siècles,*
http://groupugo.div.jussieu.fr/Groupugo/doc/90-06-16Millet.pdf

[426] Philippe Chenaux, *L'Umanesimo integrale di Jacques Maritain*, Milano 2005, https://books.google.ro/books?id=Z1QICs3zAF8C&pg=PP2&dq=L%27Umanesimo+integrale+di+Jacques+Maritain+By+Philippe+Chenaux+PER+UNA+STORIA+D+OCCIDENTE+CHIESA+E+SOCIETA&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjxvK32sfTSAhVhD5oKHejPBW8Q6AEIGjAA#v=onepage&q&f=false

văzută doar ca un fenomen negativ, de esență „satanică", ci ca un eveniment benefic care putea conduce la o reînnoire a influenței creștine asupra societății, în primul rând în Rusia, dar și în Occident. Influența tezelor lui Nikolai Berdiaev, autorul lucrărilor *Noul Ev Mediu* (1927) și *Problema comunismului* (1933), este evidentă. Precum va scrie mai târziu prietenul lor și discipol comun, Stanislas Fumet, „viziunile originale" ale lui Berdiaev „îl vor duce pe Maritain în zonele unui istoricism profetic unde trebuia doar să-l îndepărteze pe Hegel din calea sa și să readucă, dar cu mai multă urbanitate, contra-idealismul lui Karl Marx transformat în realism materialist". Teza pe care a dezvoltat-o Maritain în *Umanismul integral* era următoarea: comunismul, în pofida ateismului său de principiu, a conservat elementele originar creștine (precum ideea comuniunii). Faptul că a reușit să-și implice energiile sale de origine creștină într-o ideologie ateistă dirijată împotriva creștinismului, era în mare parte „vina unei lumi creștine neloială principiilor sale". Această doctrină a *resentimentului* reprezentată de marxism conducea, la sfârșitul unui proces de substituție căruia autorul îi descria diferitele etape, la ideea unui „Regat al lui Dumnezeu *în istorie*" prin intermediul misiunii de răscumpărare a proletariatului.

Marele merit al lui Marx pe plan teoretic și al statului sovietic pe plan practic era acela că a lichidat „individul mic-burghez, individul liberalismului burghez". Această depășire, necesară și benefică, a fazei burgheze a umanismului antropocentric nu putea să conducă decât la rezultate și mai dezamăgitoare căci marxismul, departe de a recunoaște vocația transcendentă a persoanei umane în raport cu ordinea socială, susținea contrariul, în virtutea premiselor sale ateiste și imanentiste, respectiv aservirea completă la exigențele vieții colective. În ceea ce privește experiența sovietică, analiza sa era marcată de aceeași ambivalență. Filosoful evita să supraaprecieze „elementele pozitive" ale sistemului (lichidarea profitului și a domniei banului, instaurarea unei „democrații multiforme"), dar

nici nu le mai subestima. „Indiferent cum trăiește și cât de dur este tratată ființa umană, are cel puțin sentimentul că umilirea socială seculară a încetat, în această țară unde iobăgia și derivatele sale au durat atât de mult timp". Sistemul era prin urmare „viciat" la bază de „erori și metode barbare", care îl făceau profund inuman. Pentru a-l califica, Maritain nu a ezitat să recurgă la categoria de „totalitarism": „problemele profunde ale noii civilizații ruse, scria el, erau rezumate în totalitarismul comunist însuși, care maximizează teribilele riscuri inerente oricărei organizații colective puternice, distruge, la fel ca celelalte forme de totalitarism, libertatea de gândire și vrea să socializeze persoana și spiritul." Dacă, per total, „partea negativă în noua civilizație care se elaborează în Rusia sovietică" avea o proporție destul de mare, mai rămânea doar ca speranța pe care „umanismul marxist" sau, mai general, „umanismul socialist" o trezise printre muncitori să nu fie înșelată. Creștinii trebuiau să prea frâiele chestiunii, inventând un nou proiect de civilizație care să respecte integralitatea umanului. Distanțându-se de mesianismul marxist, filosoful creștin nu ezita să recunoască un anumit „rol istoric" proletariatului „în transformarea unui regim precum regimul capitalist", chestiune care îi va fi reproșată mai târziu, cu duritate, de părintele Fessard. Conform acestor principii, Maritain nu s-a opus unei colaborări de acest tip în perioada Frontului Popular. Comentând apelul mâinii întinse a liderilor comuniști în decembrie 1937, filosoful se dorea „posibilist": „Dacă ei au avut această inițiativă de a întinde mâna creștinilor, trebuie să le fim recunoscători, chiar dacă ei concep colaborarea într-o manieră pe care nu o putem aproba și trebuie să facem tot ceea ce ține de noi pentru ca această întâlnire să devină posibilă".[427]

[427] Jacques Maritain, „A propos de la main tendue", *Oeuvres complètes*, Vol. 16 (1900-1973), Paris-Fribourg 1999, pp. 947-957. Articolul, destinat revistei *Temps present*, nu va fi publicat.

Cei care preconizau în Franța o alianță ideologică a creștinilor cu marxismul în numele exigențelor apostolatului muncitoresc, au reflectat și au asimilat lecția lui Maritain. Ceea ce au reținut din lectura *Umanismului integral* se rezuma într-o serie de principii relativ simple pe care le vor aplica în noul context postbelic: exigența unei integrări sociale a mesajului evanghelic, autonomia conștiinței politice a creștinului în raport cu directivele magisteriului, necesitatea unei colaborări cu proletariatul. Cu această ocazie ei recunoșteau datoria lor față de autorul *Umanismului integral*, precum părintele Marie-Dominique Chenu[428] care evoca, după publicarea scrisorii pastorale a cardinalului Suhard, *Essor ou declin de l'Eglise* (Creșterea sau declinul Bisericii), „șocul atât de profund" reprezentat de lecturarea lucrării. Susținătorii progresismului creștin considerau prin urmare că idealul unei noi creștinătăți aparținea deja trecutului.[429]

Tezele lui Maritain privind noua creștinătate au stat în centrul uneia dintre cele mai grave crize ale catolicismului francez din acea perioadă: cea care a condus la suprimarea

---

https://books.google.ro/books?id=1-ceVN5UlPgC&pg=PA947&dq=maritain+a+propos+de+la+main+tendue+pour+contribuer+a+dissiper+quelques+confusions&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwitz6TAiPXSAhXmNJoKHRftCr0Q6AEIGjAA#v=onepage&q=maritain%20a%20propos%20de%20la%20main%20tendue%20pour%20contribuer%20a%20dissiper%20quelques%20confusions&f=false

[428] Christophe F. Potworowski, *Contemplation and Incarnation: The Theology of Marie-Dominique Chenu,*
Quebec 2001,
https://books.google.ro/books?id=Q9wETLfKDaoC&printsec=frontcover&dq=Contemplation+and+Incarnation:+The+Theology+of+Marie-Dominique+Chenu+By+Christophe+F.+Potworowski&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiEzpiglPvSAhXHlxoKHftqB74Q6AEIGjAA#v=onepage&q=Contemplation%20and%20Incarnation%3A%20The%20Theology%20of%20Marie-Dominique%20Chenu%20By%20Christophe%20F.%20Potworowski&f=false

[429] „Citind scrisoarea pastorală a cardinalului Suhard care are drept obiect Biserica în conjunctura prezentă, m-am raportat spontan la mai multe teme fundamentale ale *Umanismului integral*, a cărui lectură, acum mai bine de zece ani, a provocat în mine un șoc atât de profund" (Chenu lui Maritain, 3 martie 1947, Arhivele Maritain).

Asociației Catolice a Tineretului Francez în 1956. Fondată în 1886 de un laic catolic, Albert de Mun, Acțiunea Catolică a Tineretului Francez avea drept scop, la origine, formarea tineretului de care Biserica și societatea aveau nevoie în spiritul marilor enciclici ale lui Leon al XII-lea.[430] Încadrată de iezuiți, mișcarea a dobândit, de-a lungul anilor, o autonomie de invidiat

[430] Yves-Marie Hilaire, „L'Association catholique de la Jeunesse française: les étapes d'une histoire (1886-1956), *Revue du Nord*, Vol. 66, nr. 261-262, aprilie-septembrie 1984, „Liber Amoricum. Mélanges offerts à Louis Trenard", pp. 903-916, http://www.persee.fr/doc/rnord_0035-2624_1984_num_66_261_4056,
Association Catholique de la Jeunesse Français, *La jeunesse catholique et la société moderne: compte rendu général du Congrès de la jeunesse catholique tarnaise, tenu à Albi, les 28 et 29 novembre 1903*,
http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5802388x,
Idem, Compte-rendu in extenso / Congrès de St Etienne de Villeneuve-sur-Lot, 14 aprilie 1918,
http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k56518761,
Anthony Favier, „Les Mouvements de laics en France jusqu''a la definition romaine de l'Action catholique", *Definir l'Action catholique avant le tournant des annees vingt*, Lyon 2011,
https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00728538/PDF/FAVIER_Anthony_octobre_2011_Aux_origines_de_l_Action_catholique_.pdf,
Idem, Discours historiques et pratiques militantes dans la JOC-F (France, 1930-1980), https://halshs.archives-ouvertes.fr/file/index/docid/838240/filename/Discours_historiques_et_pratiques_militantes_dans_la_JOC-F_France_1930-1980_version_longue_.pdf,
Jean Philippe Warren, „La découverte de la question sociale: sociologie et mouvements d'action jeunesse canadiens-français", *Revue d'histoire de l'Amérique française*, vol. 55, nr 4, 2002, pp. 539-572,
http://classiques.uqac.ca/contemporains/warren_jean_philippe/decouverte_question_sociale/decouverte_question_sociale.pdf,
Association Catholique de la Jeunesse Canadienne-Français, *Statuts generaux*, Montreal 1904, https://ia801607.us.archive.org/1/items/cihm_80154/cihm_80154.pdf,
William Bosworth, *Catholicism and Crisis in Modern France, French Catholic Groups at the Threshold of the Fifth Republic*,Princeton 1962,
https://books.google.ro/books?id=xibWCgAAQBAJ&pg=PP1&dq=Catholicism+and+Crisis+in+Modern+France+By+William+Bosworth+french+catholic+groups+at+the+threshold+of+the+fifth+republic&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjzrfeXwvbSAhWLuBoKHbT7CD4Q6AEIGjAA#v=onepage&q=Catholicism%20and%20Crisis%20in%20Modern%20France%20By%20William%20Bosworth%20french%20catholic%20groups%20at%20the%20threshold%20of%20the%20fifth%20republic&f=false

în raport cu ierarhia care o exclusese din rândul celorlalte organizații de tineret ale Acțiunii Catolice, precum Tineretul Muncitoresc Creștin[431] fondat de abatele Cardijin în 1927. Refuzul liderilor Tineretului Muncitoresc Creștin de a face parte din comitetul executiv a stat la originea crizei. Conflictul nu avea nimic dintr-o strategie tactică, ci opunea două maniere diferite de a concepe apostolatul laicilor care își reclamau originea din două filosofii, cea a *Acțiunii* lui Maurice Blondel[432] și cea a

[431] Françoise Richou, *La jeunesse ouvrière chrétienne (J.O.C): Genèse d'une jeunesse militante*, Paris 1997,
https://books.google.ro/books?id=3rX3975DAkAC&printsec=frontcover&dq=La+jeunesse+ouvri%C3%A8re+chr%C3%A9tienne+(J.O.C):+Gen%C3%A8se+d%27une+jeunesse+militante+By+Fran%C3%A7oise+Richou&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjGkdf15fbSAhXGPxQKHTSSDDoQ6AEIHTAA#v=onepage&q=La%20jeunesse%20ouvri%C3%A8re%20chr%C3%A9tienne%20(J.O.C)%3A%20Gen%C3%A8se%20d%27une%20jeunesse%20militante%20By%20Fran%C3%A7oise%20Richou&f=false,
Emmanuel Gerard, Paul *Wynants, Histoire du mouvement ouvrier chrétien en Belgique*, Leuven 1994,
https://books.google.ro/books?id=xg69JoDwOGYC&printsec=frontcover&dq=Histoire+du+mouvement+ouvrier+chr%C3%A9tien+en+Belgique,+Volume+1+edited+by+Emmanuel+Gerard&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiLhaLa5vbSAhVIWRQKHW-tDkcQ6AEIMTAF#v=onepage&q&f=false,
Lucie Piché, *Jeunes et militantisme chrétien: des valeurs acquises aux valeurs transmises*,
http://fondation-joc.org/PDF/JeunesetMilitantisme.pdf,
Serge Cordellier, *JAC-F, MRJC et transformation sociale. Histoire de mouvements et mémoires d'acteursl,*
1945-1985, Paris 2008,
http://genepi.blog.lemonde.fr/files/2012/11/2.3_Cordellier_JAC_MRJC_transformation-sociale_2008.pdf

[432] Hayen André, „La philosophie catholique de Maurice Blondel au temps de la première «Action»", *Revue Philosophique de Louvain*, Vol. 59, nr. 62, 1961, pp. 249-314,
http://www.persee.fr/doc/phlou_0035-3841_1961_num_59_62_5076,
Adam C. English, *The Possibility of Christian Philosophy: Maurice Blondel at the Intersection of theology and philosophy*, New York 2007,
https://books.google.ro/books?id=YLNVuYmgWCEC&printsec=frontcover&dq=The+Possibility+of+Christian+Philosophy:+Maurice+Blondel+at+the+Intersection+of+theology+and+philosophy+Adam+C.+English&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwig-L2j1PbSAhUH7hoKHdisBc4Q6AEIGjAA#v=onepage&q=The%20Possibility%20of%20Christian%20Philosophy%3A%20Maurice%20Blondel%20at%20the%20Intersection%20of%20theology%20and%20philosophy%20Adam%20C.%20English&f=false,

Umanismului integral a lui Jacques Maritain. În timp ce prima, cea a lui Maurice Blondel, promovată de capelanii francezi ai Acțiunii Catolice a Tineretului Francez, încerca să conjuge libertatea și supunerea, cea de a doua, a lui Jacques Maritain, preluată de episcopi, introducea o distincție netă între Acțiunea Catolică ca atare și acțiunea temporală. Declarația Adunării Cardinalilor și Arhiepiscopilor din Franța, pregătită de arhiepiscopul de Cambrai, monseniorul Guerry, un discipol al autorului *Umanismului integral*, avertiza împotriva acestei confuzii a planurilor:

A nu face distincție între aceste două forme de acțiune înseamnă a te expune, în practică, la grave confuzii care compromit Biserica și a confirma acuzația prea des adusă de unele persoane și uneori chiar de guverne cum am văzut în alte țări, conform căreia Acțiunea Catolică ar fi un nou clericalism sau o acțiune politică camuflată.[433]

Poziția episcopilor va provoca demisia președintelui Acțiunii Catolice a Tineretului Francez, André Vial și dispariția mișcării. Amintind concepția tradițională a Acțiunii Catolice ca participare a laicilor la apostolatul ierarhiei prin intermediul doctrinei, episcopii au dorit să evite orice derivă a acestor mișcări pe plan politic. Alegând să susțină apostolatul Tineretului Muncitoresc Creștin în mediul proletar în detrimentul demersului mai universalist al Acțiunii Catolice a Tineretului Francez, ei afișau clar o opțiune proletară care era cea a episcopatului

---

Peter J. Bernardi, Maurice Blondel, *Social Catholicism and Action Française: The Clash Over the church' s role in society during the modernist era,* Washington 2009, https://books.google.ro/books?id=ADzOkEKiDgYC&printsec=frontcover&dq=Maurice+Blondel,+Social+Catholicism,+and+Action+Fran%C3%A7aise:+The+Clash+Over+the+church+s+role+in+society+during+the+modernist+era+Peter+J.+Bernardi&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiomY-s0_bSAhVBtxoKHWRSBbMQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Maurice%20Blondel%2C%20Social%20Catholicism%2C%20and%20Action%20Fran%C3%A7aise%3A%20The%20Clash%20Over%20the%20church%20s%20role%20in%20society%20during%20the%20modernist%20era%20Peter%20J.%20Bernardi&f=false

[433] Declarație a Adunării cardinalilor și arhiepiscopilor din Franța, 3 aprilie 1955.

francez. Fiind forțați de situație, cardinalii francezi au decis să pună capăt experienței preoților-lucrători. Unii apropiați ai papei Pius al XII-lea au considerat că aceasta s-a datorat influenței nefaste a autorului *Umanismului integral*. Procesul maritainismului are aceeași origine.

Prezența fizică a filosofului la Roma, ca ambasador al Franței pe lângă Sfântul Scaun între 1945 și 1948, a contribuit la relansarea răspândirii tezelor sale prin intermediul primei traduceri italiene a *Umanismului integral* (1946). Ascensiunea maritainismului în Roma papală postbelică nu ar trebui să inducă în eroare. Inamicii filosofului erau fără îndoială la fel de numeroși ca prietenii săi. Într-un document intern al Sfântului Oficiu, probabil datat în 1951, era scris că „maritainismul" era un „pericol imens", „o pervertire a creștinismului": „Dacă am vrea să definim într-un cuvânt învățătura lui Maritain din *Umanismul integral* […], am spune că tomismul invertit a lansat justificarea, canonizarea Revoluției căreia i-a acordat un fals certificat de botez." Pamflete maritainiste, de origine hispanică îndeosebi, precum cel al abatelui Meinvielle, *De Lamennais à Maritain* (1946) sau cel al lui Leopold Palacios, *El mito de la nueva cristiandad* (Madrid, 1952), făceau obiectul unei atenții binevoitoare în mediile ecleziastice romane.

Primul Congres pentru pace și civilizație creștină organizat la Florența în iunie 1952 de primarul orașului, Giorgio la Pira, a reprezentat pentru unii ocazia de a-și manifesta ostilitatea față de tezele filosofului francez. Conferința susținută de abatele Journet pe tema „esenței civilizației creștine" a fost criticată violent de unul dintre participanți, directorul Institutului spaniol din Roma, profesorul Alvarez de Miranda, pe motivul că nu era decât o „fațetă a ideilor expuse de Maritain".[434] Vectorul care conducea condamnarea, indirect, a tezelor lucrării, era în plină mișcare.

[434] Delegatul spaniol nu s-a înșelat deloc căci filosoful francez era cel care ar fi trebuit să țină această lecție inaugurală „privind esența civilizației creștine".

La sfârșitul verii lui 1956, *Civilta cattolica,* cea mai influentă revistă a iezuiților romani, publica, sub semnătura părintelui Antonio Messineo, un articol intitulat simplu „Umanesimo integrale". În viziunea autorului, articolul avea drept scop discreditarea unui sistem de gândire pe care numeroase personalități aveau tendința de a-l considera „ca un sistem de referință" (*punto di riferimento*) „la care încercau să-și conformeze modul de a concepe viața socială". Critica iezuitului mergea în trei direcții: ideea unei conștientizări progresive a omului prin intermediul istoriei (prezentată ca „un hegelianism inconștient"), depășirea modelului medieval prin recurgerea la analogie (asemănată cu un „istoricism integral") și mai ales temporalizarea valorilor religioase care îl făcea să ajungă la concluzia că umanismul integral al lui Maritain era „un umanism extrinsec creștin", adică „un naturalism integral". Un al doilea articol pe această temă a fost interzis la publicare în ultimul moment de către papa Pius al XII-lea în urma protestului ambasadorului Franței, Wladimir d'Ormesson.[435] Pe lângă criticile iezuitului, ceea ce i se reproșa filosofului francez era că a introdus, prin scrierile sale, cum remarca un alt critic neobosit al maritainismului, cardinalul arhiepiscop de Genova, Giuseppe Siri, „o separație între acțiunea lumii și acțiunea Bisericii". În timp ce în Franța episcopii făceau implicit referire la distincția lui Maritain între Acțiunea Catolică și acțiunea temporală pentru a condamna pretențiile la autonomie ale Acțiunii Catolice a Tineretului Francez, în Italia aceeași distincție era văzută ca stând la originea tuturor relelor din societate.

Biserica Catolică italiană a făcut din unitatea politică a catolicilor sub stindardul Democrației Creștine o dogmă aproape absolută pentru a combate eficient comunismul pe plan electoral.

[435] Al doilea articol, rămas inedit pentru mult timp, avea drept titlu „Umanesimo integrale e organizzazione sociale" și denunța inspirația catolică liberală a proiectului lui Maritain. A fost publicat în *Notes et documents,* 2, mai-septembrie 2005, cu o lungă introducere istorică de Jean-Dominique Durand.

Pluralismul nu era potrivit, mai ales dacă încerca să favorizeze colaborarea catolicilor cu forțele stângii. Gruparea „catolicilor comuniști" a lui Franco Rodano și Felice Balbo, care a dat ulterior naștere Partidului stângii creștine (*Partito della sinistra cristiana*), a trăit cruda experiență în ultimele luni ale războiului, când a fost în mod oficial condamnată de către Vatican.[436]

[436] Carlo Felice Casula, *Il movimento dei cattolici comunisti e la resistenza a Roma,* http://www.italia-resistenza.it/wp-content/uploads/ic/RAV0068570_1973_110-113_26.pdf,
Lorenzo Ettorre, *La questione cattolica nel Partito comunista italiano: problemi storiografici e percorsi di ricerca (1958-1979),* http://www.sintesidialettica.it/leggi_articolo.php?AUTH=219&ID=460,
Giovanni Miccoli, *Problemi di ricerca sull'atteggiamento della chiesa durante la Resistenza,* http://www.italia-resistenza.it/wp-content/uploads/ic/RAV0053532_1976_122-125_27.pdf,
Roberto Sani, *La Civiltà cattolica e la politica italiana nel secondo dopoguerra, 1945-1958,* Milano 2004, https://books.google.ro/books?id=5-vhRA-UR58C&printsec=frontcover&dq=La+Civilt%C3%A0+cattolica+e+la+politica+italiana+nel+secondo+dopoguerra,+1945-1958+By+Roberto+Sani&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwivqvDJyvfSAhUBFhQKHTtaAhEQ6AEIHTAA#v=onepage&q=La%20Civilt%C3%A0%20cattolica%20e%20la%20politica%20italiana%20nel%20secondo%20dopoguerra%2C%201945-1958%20By%20Roberto%20Sani&f=false,
Francesco Malgeri, *La stagione del centrismo: politica e società nell'Italia del secondo dopoguerra (1945-1960),* Roma 2002, https://books.google.ro/books?id=Y4eUf6Og1W0C&printsec=frontcover&dq=La+stagione+del+centrismo:+politica+e+societ%C3%A0+nell%27Italia+del+secondo+dopoguerra+(1945-1960)+By+Francesco+Malgeri&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwii89_zu_nSAhVJahoKHbVxAgIQ6AEIHTAA#v=onepage&q=La%20stagione%20del%20centrismo%3A%20politica%20e%20societ%C3%A0%20nell%27Italia%20del%20secondo%20dopoguerra%20(1945-1960)%20By%20Francesco%20Malgeri&f=false,
Pepijn Corduwener, *The Problem of Democracy in Postwar Europe: Political Actors and the Formation of the Postwar Model of Democracy in France, West Germany and Italy,* New York 2016, https://books.google.ro/books?id=J8jmDAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Pepijn+Corduwener,+The+Problem+of+Democracy+in+Postwar+Europe:+Political+Actors+and+the+Formation+of+the+Postwar+Model+of+Democracy+in+France,+West+Germany+and+Italy,&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjbib2D0vfSAhVJxxQKHUR6D_QQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Pepijn%20Corduwener%2C%20The%20Problem%20of%20De

Editorialiștii revistei *Cronache sociali* (1947-1951) au încercat să implementeze, în interiorul Democrației Creștine, o alternativă a stângii, atât pe plan intern cât și pe plan internațional, la politica „centristă" a lui Alcide De Gasperi[437] până ce principalul său lider, Giuseppe Dossetti, s-a retras din viața politică pentru a intra în ordin în 1951. Alte reviste culturale, apărute în afara oricărui control ecleziastic, dovedeau această efervescență maritainiană în lumea catolică italiană postbelică: *Il Gallo* (1946) la Genova, *L'Ultima* (1946) la Florența, *Humanitas* (1946) la Brescia în jurul părintelui Giulio Bevilacqua și a lui Mario Bendiscioli.[438]

În ceea ce privește publicația bilunară *Adesso* (1949), fondată și condusă de preotul milanez Primo Mazzolari, se dorea deschisă la dialogul cu comuniștii și nu excludea o „colaborare", în pofida ostilității sale de fond față de materialismul ateu. Suspendată de arhiepiscopul de Milano pentru atitudinea sa „filocomunistă" în martie 1951, va reveni câteva luni mai târziu, în ciuda diverselor măsuri de interdicție impuse de autoritatea

---

mocracy%20in%20Postwar%20Europe%3A%20Political%20Actors%20and%20the%20Formation%20of%20the%20Postwar%20Model%20of%20Democracy%20in%20France%2C%20West%20Germany%20and%20Italy%2C&f=false,

Paolo Soddu, *La via italiana alla democrazia: Storia della Repubblica 1946-2013*, Bari 2017,

https://books.google.ro/books?id=YvTIDQAAQBAJ&pg=PT1&dq=La+via+italiana+alla+democrazia:+Storia+della+Repubblica+1946-2013+By+Paolo+Soddu+editori+laterza&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwim3azHx_fSAhWPSxoKHUesBagQ6AEIGjAA#v=onepage&q=La%20via%20italiana%20alla%20democrazia%3A%20Storia%20della%20Repubblica%201946-2013%20By%20Paolo%20Soddu%20editori%20laterza&f=false

[437] Marialuisa-Lucia Sergio, *De Gasperi e la questione socialista: l'anticomunismo democratico e l'alternativa riformista,* Roma 2004,

https://books.google.ro/books?id=EF1iWU2xQgAC&printsec=frontcover&dq=De+Gasperi+e+la+questione+socialista:+l%27anticomunismo+democratico+e+l+alternativa+riformista+Marialuisa-Lucia+Sergio&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjK7Ob2z_fSAhXI6xQKHWz2AvcQ6AEIHDAA#v=onepage&q=De%20Gasperi%20e%20la%20questione%20socialista%3A%20l%27anticomunismo%20democratico%20e%20l%20alternativa%20riformista%20Marialuisa-Lucia%20Sergio&f=false

[438] Revista a fost publicată de Editions de la Morcelliana, primul editor al lui Maritain în Italia.

ecleziastică la întrevederea cu directorul său. Inspirația maritaină era evidentă: era vorba de a acționa „acum" (*Adesso!*) pentru a combate injustiția socială și a promova o societate mai umană.

Cazul lui Mario Rossi, președintele Tineretului Catolic Italian, constrâns să demisioneze în aprilie 1954 este și mai revelator. Un mare admirator al lui Maritain și Mounier, noul președinte al organizației a devenit promotorul unei autonomii a tinerilor catolici în alegerile lor politice după alegerile municipale din 1953. Aceste viziuni mergeau în întâmpinarea celor puternic unitare și anticomuniste, pe care le imprimase întregii Acțiuni Catolice președintele său, Luigi Gedda[439], inventatorul „Comitetelor civice" care au contribuit într-o mare măsură la triumful electoral al Democrației Creștine în aprilie 1948. Tocmai această lipsă de conformitate cu directivele ierarhiei, dictată de o „orientare filo-franceză", i se va reproșa de către superiorii săi ecleziastici în aprilie 1954. În scrisoarea sa de demisie, s-a apărat de acuzația conform căreia Tineretul Catolic a dat dovadă, sub președinția sa, de „slăbiciune" în lupta împotriva comunismului.[440]

[439] Enrico Galavotti, „Azione politica e Azione cattolica. Luigi Gedda e Carlo Carretto", Ernesto Preziosi, *Luigi Gedda nella storia della Chiesa e del Paese*, Roma 2013, pp. 375-395,
https://www.academia.edu/5819202/Azione_politica_e_Azione_cattolica._Luigi_Gedda_e_Carlo_Carretto_in_Luigi_Gedda_nella_storia_della_Chiesa_e_del_Paese_a_cura_di_E._Preziosi_AVE_Roma_2013_pp._375-395

[440] Maurilio Lovatti, *Il caso di Mario Rossi (1954): testimonianze, documenti, lettere,* http://www.lovatti.eu/st/rossi.htm,
Maurilio Lovatti, *Giacinto Tredici vescovo di Brescia in anni difficili*, Cap. 5 „I giovani di Azione Cattolica e il caso Rossi (1954)", Fondazione Civiltà Bresciana, Brescia 2009,
http://www.lovatti.eu/tr/cap5.htm

Capitolul VII

BISERICA TĂCERII ȘI MARTIRII EI

„În Vest, era pericolul maro, în Est, pericolul roșu”, scria cardinalul Mindszenty în *Memoriile* sale referitor la situația din Ungaria la sfârșitul lui 1944. Departe de a fi sinonimă cu libertatea și independența, „eliberarea” țărilor din Europa Centrală și Orientală de către Armata Roșie a semnificat contrariul, transformarea lor în state satelit ale Uniunii Sovietice. Instaurarea regimurilor numite „democrații populare” s-a făcut progresiv, în etape. Prima a fost constituirea guvernelor de alianță națională, în interiorul cărora partidele comuniste, fără a fi dominante, ocupau totuși cele mai importante posturi ministeriale (Interne, Justiție, Agricultură, Apărare națională). În unele state precum Ungaria și Polonia, partidele de inspirație creștină au fost asociate la aceste guverne ale Frontului Național.[441]

Situația s-a schimbat brusc în 1947, după înființarea Biroului Informativ al Partidelor Comuniste (Cominform) în cadrul conferinței de la Wroclaw. Raportul citit de Andrei

[441] Ben Fowkes, *Rise and Fall of Communism in Eastern Europe*, Londra 1993, https://books.google.ro/books?id=Ww6_DAAAQBAJ&pg=PR5&dq=Rise+and+Fall+of+Communism+in+Eastern+Europe+By+Ben+Fowkes+second+edition&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiRo-ORvJnTAhUGAcAKHcGhCR8Q6AEIGjAA#v=onepage&q=Rise%20and%20Fall%20of%20Communism%20in%20Eastern%20Europe%20By%20Ben%20Fowkes%20second%20edition&f=false,
Philip Thody, *Europe since 1945*, Londra 2000, https://books.google.ro/books?id=QhGEAgAAQBAJ&pg=PP4&dq=Europe+Since+1945+By+Philip+Thody+london+and+new+york&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjkr7Prv5nTAhVsKMAKHaHNAzsQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Europe%20Since%201945%20By%20Philip%20Thody%20london%20and%20new%20york&f=false

Jdanov, aghiotantul lui Stalin, a dat tonul conferinței: lumea era împărțită în două tabere, tabăra democratică în jurul Uniunii Sovietice, tabăra antidemocratică în jurul Statelor Unite. Sarcina partidelor comuniste era din acel moment aceea de a prelua conducerea mișcărilor de rezistență în fața imperialismului american. Strategia frontistă urmată de Internaționala Comunistă de la mijlocul anilor 1930 își îndeplinise rolul. În timp ce în Vest partidele comuniste (Franța și Italia) erau invitate să părăsească guvernele celei „de-a treia forțe" și să se implice pe calea unei opoziții totale la politica de aservire a propriei lor națiuni, în Est perspectiva era aceea de a prelua puterea și de a elimina celelalte forțe politice. Lovitura de stat de la Praga (24 februarie 1948)[442] a marcat apogeul acestei strategii de înfruntare „bloc contra bloc" și începutul Războiului Rece.[443] Pentru Biserica Catolică începuse perioada persecuțiilor. [444]

[442] Laura Cashman, „Remembering 1948 and 1968: Reflections on Two Pivotal Years in Czech and Slovak History",
1948 and 1968 – Dramatic Milestones in Czech and Slovak History, New York 2010,
https://books.google.ro/books?id=gczaAAAAQBAJ&pg=PR2&dq=1948+and+1968+%E2%80%93+Dramatic+Milestones+in+Czech+and+Slovak+History+edited+by+Laura+Cashman&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiD8biHupnTAhXDI8AKHRdkDSwQ6AEIHTAB#v=onepage&q=1948%20and%201968%20%E2%80%93%20Dramatic%20Milestones%20in%20Czech%20and%20Slovak%20History%20edited%20by%20Laura%20Cashman&f=false,
Ihor Gawdiak, *Czechoslovakia, a country study*, Washington 1987,
https://cdn.loc.gov/master/frd/frdcstdy/cz/czechoslovakiaco00gawd/czechoslovakiaco00gawd.pdf,
Vit Simral, *Kings, Knights and Pawns: Power Struggles in Czechoslovakia 1948-1989*, Leicester 2008,
https://is.muni.cz/th/179033/fss_m/Thesis.pdf,
[443] Kenneth Ingram, *History of the Cold War*, Londra 1955,
https://ia601900.us.archive.org/26/items/in.ernet.dli.2015.202160/2015.202160.History-Of.pdf,
Robert James Maddox, *The New Left And The Origins Of The Cold War*, Princeton 1973,
https://ia801600.us.archive.org/28/items/in.ernet.dli.2015.130165/2015.130165.The-New-Left-And-The-Origins-Of-The-Cold-War.pdf,

Ellis M. Zacharias, *Behind Closed Doors, The Secret History of Cold War*, New York 1950,
https://ia601502.us.archive.org/33/items/in.ernet.dli.2015.74837/2015.74837.Behind-Closed-Doors-The-Secret-History-Of-The-Cold-War.pdf,
D. F. Fleming, *The Cold War And Its Origins, 1917-1960*, Vol. I „1917-1950", Londra 1961,
https://ia601900.us.archive.org/22/items/in.ernet.dli.2015.129995/2015.129995.The-Cold-War-And-Its-Origins-1917-1960-Vol-i.pdf,
Idem, Vol. II „1950-1960", Londra 1962,
https://ia601506.us.archive.org/17/items/in.ernet.dli.2015.111419/2015.111419.The-Cold-War-And-Its-Origins-Vol-Ii.pdf,
Katalin Kadar Lynn, *The Inauguration of "Organized Political Warfare": The Cold War Organizations, sponsored by the National Committee for a Free Europe/Free Europe Committee*, Budapesta 2013,
https://books.google.ro/books?id=hVjXAAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=The+Inauguration+of+%E2%80%9COrganized+Political+Warfare%E2%80%9D:+The+Cold+War+organizations+sponsored+by+the+national+committee+for+a+free+europe/free+europe+committee+edited++Katalin+Kadar+lynn&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwip4tL3gpPTAhUEOBQKHcRnD_IQ6AEIGjAA#v=onepage&q=The%20Inauguration%20of%20%E2%80%9COrganized%20Political%20Warfare%E2%80%9D%3A%20The%20Cold%20War%20organizations%20sponsored%20by%20the%20national%20committee%20for%20a%20free%20europe%2Ffree%20europe%20committee%20edited%20%20Katalin%20Kadar%20lynn&f=false,
Norman A. Graebner, *The cold war: ideological conflict or power struggle?*, Boston 1963,
https://archive.org/details/coldwarideologic00grae,
Melvyn P. Leffler, Odd Arne Westad, *The Cambridge History of the Cold War*, Volume 1, „Origins",
New York 2010,
https://books.google.ro/books?id=x1U52FjcIOYC&printsec=frontcover&dq=The+Cambridge+History+of+the+Cold+War,+Volume+1+origins+edited+by+Melvyn+P.+Leffler,+Odd+Arne+Westad&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiJ3NaF2ZLTAhVDnRQKHZoNB00Q6AEIGjAA#v=onepage&q&f=false,
John W. Young, John Kent, *International Relations Since 1945*, Oxford 2013,
https://books.google.ro/books?id=Hd3hDQpFYeAC&printsec=frontcover&dq=International+Relations+Since+1945+By+John+W.+Young,+John+Kent&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwie0PG25ZLTAhWFB8AKHWr3CVIQ6AEIGjAA#v=onepage&q=International%20Relations%20Since%201945%20By%20John%20W.%20Young%2C%20John%20Kent&f=false,
Geir Lundestad, *East, West, North, South: International Relations since 1945*, Washington 2014,
https://books.google.ro/books?id=j4aWAgAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=East,+West,+North,+South:+International+Relations+Since+1945+By+Geir+Lundestad&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjCmbaw5pLTAhXLCcAKHc7KAEgQ6AEIGjAA#v=onepa

ge&q=East%2C%20West%2C%20North%2C%20South%3A%20International%20Relations%20Since%201945%20By%20Geir%20Lundestad&f=false

[444] Leonid Gibianskii, Norman M. Naimark, *The Soviet Union and the establishment of communist regimes in Eastern Europe, 1944-1954: a documentary collection*, Washington 2004, https://www.ucis.pitt.edu/nceeer/2004_817-16_Gibianskii.pdf,
Peter Kenez, *Hungary from the Nazis to the Soviets: The establishment of the communist regime in Hungary*, 1944-1948, 2006, https://books.google.ro/books?id=hNcq5rSxRbAC&printsec=frontcover&dq=Hungary+from+the+Nazis+to+the+Soviets:+The+Establishment+of+the+Communist+regime+in+hungary,+1944-1948++Peter+Kenez&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiUlJ7X-oDTAhVF7BQKHbPsC7AQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Hungary%20from%20the%20Nazis%20to%20the%20Soviets%3A%20The%20Establishment%20of%20the%20Communist%20regime%20in%20hungary%2C%201944-1948%20%20Peter%20Kenez&f=false,
Miklós Tomka, *Church, State, and Society in Eastern Europe*, Washington 2005, https://books.google.ro/books?id=5ueOUGR3BtUC&printsec=frontcover&dq=Church,+State,+and+Society+in+Eastern+Europe+By+Mikl%C3%B3s+Tomka+cultural+heritage+and+contemporary+change+volume+28&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiTnfb5_4DTAhUDWxoKHScyClkQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Church%2C%20State%2C%20and%20Society%20in%20Eastern%20Europe%20By%20Mikl%C3%B3s%20Tomka%20cultural%20heritage%20and%20contemporary%20change%20volume%2028&f=false,
László Borhi, *Hungary in the Cold War, 1945-1956: Between the United States and the Soviet Union*,
Budapesta 2004,
https://books.google.ro/books?id=IO-4TxlTaMAC&printsec=frontcover&dq=Hungary+in+the+Cold+War,+1945-1956:+Between+the+United+States+and+the+Soviet+union+By+L%C3%A1szl%C3%B3+Borhi&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjGjrD2g5PTAhXEchQKHb8VDJAQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Hungary%20in%20the%20Cold%20War%2C%201945-1956%3A%20Between%20the%20United%20States%20and%20the%20Soviet%20union%20By%20L%C3%A1szl%C3%B3%20Borhi&f=false,
Martin Mevius, *Agents of Moscow: The Hungarian Communist Party and the Origins of Socialist Patriotism, 1941-1953*, Oxford 2005, https://books.google.ro/books?id=6I5OGZaZbToC&printsec=frontcover&dq=Agents+of+Moscow:+The+Hungarian+Communist+Party+and+the+Origins+of+Socialist+patriotism+1941-1953+Martin+Mevius+oxford+historical+monographs&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi13rj5-4DTAhXDuxQKHUegCl8Q6AEIHTAA#v=onepage&q=Agents%20of%20Moscow%3A%20The%20Hungarian%20Communist%20Party%20and%20the%20Origins%20of%20Socialist%20patriotism%201941-1953%20Martin%20Mevius%20oxford%20historical%20monographs&f=false

Perioada persecuțiilor

Politica Kremlinului în statele Europei de Est după 1945, consta în slăbirea Bisericii Catolice prin divizarea din interior și separarea de Roma. Bisericile greco-catolice, deoarece erau mai vulnerabile și mai apropiate de ortodoxie, au fost primele vizate. În Ucraina occidentală, autoritățile de ocupație sovietice, după ce au pretins că respectă sentimentele religioase ale populației, au dat semnalul de începere a ofensivei atacând memoria fostului mitropolit, monseniorul Andrei Szeptyckjy, mort în noiembrie 1944. În aprilie 1945, succesorul său, monseniorul Joseph Slipyj, a fost arestat împreună cu alți patru episcopi pentru că se aflau pe teritoriu sovietic. Acuzați de „trădare și colaborare cu ocupanții germani", cei cinci prelați au fost condamnați, anul următor, la muncă forțată".[445] Zilele Bisericii greco-catolice din Ucraina erau din acel moment numărate. Un apel în favoarea reunificării sale cu Biserica ortodoxă rusă a fost lansat în mai 1945. În ciuda opoziției unei mari părți a clerului și a credincioșilor, 216 preoți au pronunțat „abjurarea erorilor latine" în cadrul unui sinod reunit la Lvov (8-10 martie 1946). Conform declarațiilor oratorilor prezenți, uniunea cu Roma, impusă de nobilimea poloneză la sfârșitul secolului al XVI-lea din motive politice, nu mai trebuia să existe: ucrainienii aveau intenția de a se separa de „mama lor vitregă" romană pentru a reveni alături de „adevărata lor mamă", Biserica patriarhală a Moscovei. În câteva luni, toate bisericile

[445] Eliberat în 1963, monseniorul Slipyj va fi singurul dintre cei cinci care a supraviețuit infernului din Gulag.
Serhii Plokhy, „Between Moscow and Rome: Struggle for the Greek Catholic Patriarchate in Ukraine", *Journal of Church and State,*
http://shron.chtyvo.org.ua/Plokhii_Serhii/Between_Moscow_and_Rome_Struggle_for_the_Greek_Catholic_Patriarchate_in_Ukraine_anhl.pdf,
Stephen Oleskiw, *His Beatitude Josyf Cardinal Slipyj, confessor of the faith, Patriarch of the Ukrainean Catholic Church 17.02.1892-17.09.1984,* Londra 1984,
http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/12992/file.pdf,
SLIPIY Iosif (Kobernitskiy-Dichkovskiy),
http://archive.khpg.org/en/index.php?id=1113997592

destinate cultului greco-catolic au fost confiscate și atribuite Bisericii ortodoxe ruse.[446]

La fel se va întâmpla și în România, unde Biserica greco-catolică din Transilvania fusese vizată după încheierea războiului. „Orientarea totalitară" a guvernului roman, nota însărcinatul cu afaceri al Franței la București, determină „o modificare progresivă, după martie 1945, a atitudinii sale față de Biserici, mai ales față de Bisericile catolice și școlile lor." În octombrie 1948, în cadrul unei adunări reunite la Cluj, o majoritate a clerului Bisericii greco-catolice din Transilvania a votat o rezoluție în favoarea ralierii sale la Biserica ortodoxă română. „Decizia luată de adunarea de la Cluj marca, fără îndoială, o nouă etapă în lupta purtată de guvernul român, susținut de înalți prelați ai Bisericii ortodoxe împotriva Vaticanului și a catolicismului în

[446] Nathalia Shlikhta, "Ukrainian" as "Non-Orthodox": How Greek Catholics Were "Reunited" with the Russian
Orthodox Church, 1940s–1960s, *State, Religion and Church*, vol. 2, nr. 2 (2015), http://www.srch.ranepa.ru/sites/default/files/GRC%202%202015%20English-final.78-99.pdf,
Michał Wawrzonek, *Religion and Politics in Ukraine: The Orthodox and Greek Catholic Churches as Elements of Ukraine's Political System,* Londra 2014, https://books.google.ro/books?id=Up_zBgAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Religion+and+Politics+in+Ukraine:+The+Orthodox+and+Greek+Catholic+Churches+as+elements+of+ukraine+s+political+system+By+Micha%C5%82+Wawrzonek&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwitq-iD0ZnTAhWIF8AKHb4HCi8Q6AEIHDAA#v=onepage&q=Religion%20and%20Politics%20in%20Ukraine%3A%20The%20Orthodox%20and%20Greek%20Catholic%20Churches%20as%20elements%20of%20ukraine%20s%20political%20system%20By%20Micha%C5%82%20Wawrzonek&f=false,
Serge Keleher, *Out of the Catacombs: The Greek-Catholic Church in Ukraine,* https://biblicalstudies.org.uk/pdf/rcl/19-3-4_251.pdf,
Despre dimensiunea religioasă a situației curente din Ucraina, „Church and Religion in Ukraine. The Religious Dimension of the Current Conflict", *Institute of Eastern Christian Studies Report 2,* septembrie 2016, https://www.google.ro/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&ved=0ahUKEwj7lYSmw5nTAhVQF8AKHdUnCikQFgglMAI&url=http%3A%2F%2Fwww.ru.nl%2Fpublish%2Fpages%2F799401%2Fiecs-report2.pdf&usg=AFQjCNFP3UkFl_URsrnve6dcpghBwSOcMw&sig2=8mgJ5YlQd3GsNI5TAPZXzA&cad=rja

general. Autoritățile române au folosit toate mijloacele de presiune posibile pentru a face clerul greco-catolic să rupă legăturile cu Roma."[447] Însărcinatul cu afaceri al Franței la București nu era de acord cu această situație: noua politica religioasă a Kremlinului viza în primul rând Vaticanul, aliat reputat al imperialismului american. Ofensiva împotriva Bisericilor uniate s-a extins rapid și la celelalte state unde Biserica catolică ocupa o poziție dominantă: Iugoslavia, Cehoslovacia, Ungaria, Polonia.[448]

[447] Raport al însărcinatului cu afaceri al Franței în România, adresat Excelenței Sale Robert Schuman, 6 octombrie 1948.

[448] Serge Keleher, „The Romanian Greek-Catholic Church", *Religion, State and Society*, Vol. 23, Nr. 1, 1995,
https://biblicalstudies.org.uk/pdf/rss/23-1_097.pdf,
Ciprian Ghișa, *The Historical Evolution of the Romanian Greek-Catholic Church*,
https://www.google.ro/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=6&ved=0ahUKEwi_0LOC4YLTAhWCJ8AKHcUtBGEQFghBMAU&url=http%3A%2F%2Fwww.siesc.eu%2Fen%2F2016%2Fghisa_en.docx&usg=AFQjCNGvVwDiS0oFGGWIYr4UAjz7goSmEg&sig2=bboQlIc3KRa7sCcO4D5Mgg&cad=rja,
Idem, The caratheristics of the Greek-Catholic discourse of identity at the beginning of the 21st century, Târgu-Mureș 2015,
http://www.upm.ro/ldmd/LDMD-03/Hst/Hst%2003%2014.pdf,
Mircea Păcurariu, *The Uniatism in Transylvania*, „The return to the Mother-Church in 1948", București 1991,
pp. 28-29,
https://www.sfantuldaniilsihastrul.ro/fisiere/carti/the-uniatism-in-transylvania.pdf,
Religion in Eastern Europe,
https://biblicalstudies.org.uk/pdf/rcl/01-4_5_09.pdf,
Frans Hoppenbrouwers, „The Greek Catholic Church in Romania", *Journal of Eastern Christian Studies*, Vol. 58 nr. 1-2, (2006), pp. 125-136,
http://www.communicantes.nl/images/%5BHoppenbrouwers%202006,%20%5D%20The%20Greek%20Catholic%20Church%20in%20Romania.pdf,
Suzanna Vergouwe, „Dynamics of the Holy and the Powerful: Stately Regimes and Development of the Greek Catholic Church in Transylvania", *Student World* nr. 1 (2003),
http://www.koed.hu/sw247/suzanna.pdf,
Pedro Ramet, *Catholicism and Politics in Communist Societies*, Londra 1990,
https://books.google.ro/books?id=dKiDogEAo_kC&printsec=frontcover&dq=Catholicism+and+Politics+in+Communist+Societies+By+Sabrina+P.+Ramet&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi7s8vc2YHTAhVkKsAKHSpeC3kQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Catholici

sm%20and%20Politics%20in%20Communist%20Societies%20By%20Sabrina%20P.%20Ramet&f=false,
Aidan Nichols, *Rome and the Eastern Churches: A Study in Schism*, San Francisco 2010,
https://books.google.ro/books?id=Hje62q52XNsC&pg=PA3&dq=Rome+and+the+Eastern+Churches:+A+Study+in+Schism+By+Aidan+Nichols+revised+edition+ignatius+press+san+francisco&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi91P6r14HTAhWlIsAKHRqRCa0Q6AEIGjAA#v=onepage&q=Rome%20and%20the%20Eastern%20Churches%3A%20A%20Study%20in%20Schism%20By%20Aidan%20Nichols%20revised%20edition%20ignatius%20press%20san%20francisco&f=false,
Sabrina P. Ramet, *Nihil Obstat: Religion, Politics, and Social Change in East-Central Europe and Russia*, Londra 1998,
https://books.google.ro/books?id=ZvMi6paTOlcC&printsec=frontcover&dq=Nihil+Obstat:+Religion,+Politics,+and+Social+Change+in+East-Central+Europe+and+russia+Sabrina+P.+Ramet&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiamaGt24HTAhWCIsAKHZ2qCQAQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Nihil%20Obstat%3A%20Religion%2C%20Politics%2C%20and%20Social%20Change%20in%20East-Central%20Europe%20and%20russia%20Sabrina%20P.%20Ramet&f=false,
Lavinia Stan, Lucian Turcescu, *Religion and Politics in Post-Communist Romania*, Oxford 2007,
https://books.google.ro/books?id=15YRDAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Religion+and+Politics+in+Post-Communist+Romania+By+Lavinia+Stan,+Lucian+Turcescu&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjejJf61IHTAhXpLsAKHdV6Bp0Q6AEIGjAA#v=onepage&q=Religion%20and%20Politics%20in%20Post-Communist%20Romania%20By%20Lavinia%20Stan%2C%20Lucian%20Turcescu&f=false,
Idem, Church, State, and Democracy in Expanding Europe, New York 2011,
https://books.google.ro/books?id=gOmdjzEcSS0C&printsec=frontcover&dq=Church,+State,+and+Democracy+in+Expanding+Europe+By+Lavinia+Stan,+Lucian+Turcescu&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiR-Mbj2IHTAhVZGsAKHfX_DykQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Church%2C%20State%2C%20and%20Democracy%20in%20Expanding%20Europe%20By%20Lavinia%20Stan%2C%20Lucian%20Turcescu&f=false,
Lucian N. Leustean, *Eastern Christianity and Politics in the Twenty-First Century*, New York 2014,
https://books.google.ro/books?id=Yt6vAwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Eastern+Christianity+and+Politics+in+the+Twenty-First+Century+edited+by+Lucian+N.+Leustean&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiPu6KO14HTAhWCI8AKHXBUAPYQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Eastern%20Christianity%20and%20Politics%20in%20the%20Twenty-First%20Century%20edited%20by%20Lucian%20N.%20Leustean&f=false,
Stefano Bottoni, *Transilvania roşie. Comunismul român şi problema naţională 1944–1965*, Cluj-Napoca 2010, http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf9119.pdf

Republica populară federativă a Iugoslaviei, proclamată la 29 noiembrie 1945 sub autoritatea mareșalului Tito[449], care a condus lupta partizanilor împotriva naziștilor și fasciștilor în timpul războiului cu susținerea Armatei Roșii, era divizată, din punct de vedere religios, în trei mari blocuri: ortodox (48%), catolic (36%), musulman (14%). În timp ce ortodoxia era majoritară în Macedonia și Serbia, catolicismul predomina în Croația și Slovenia[450]. În ceea ce privește islamul, era puternic reprezentat în Bosnia și Herțegovina și în Muntenegru. Situația Bisericii catolice, după fondarea noului stat în 1918, era mult mai dificilă decât cea a Bisericii ortodoxe.

---

[449] Lorraine M. Lees, *Keeping Tito Afloat: The United States, Yugoslavia, and the Cold War, 1945-1960*, Pennsylvania 1997, https://books.google.ro/books?id=-Xkv7ym8hDYC&pg=PR4&dq=Keeping+Tito+Afloat:+The+United+States,+Yugoslavia,+and+the+Cold+War,+1945-1960+By+Lorraine+M.+Lees+the+pennsylvania+state+university+press+university+park+pennsylvania&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjAq46F1JnTAhUnDcAKHXsjCrkQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Keeping%20Tito%20Afloat%3A%20The%20United%20States%2C%20Yugoslavia%2C%20and%20the%20Cold%20War%2C%201945-1960%20By%20Lorraine%20M.%20Lees%20the%20pennsylvania%20state%20university%20press%20university%20park%20pennsylvania&f=false,
Svetozar Rajak, *Yugoslavia and the Soviet Union in the Early Cold War: Reconciliation, comradeship, confrontation, 1953-1957*, New York 2011, https://books.google.ro/books?id=Zm_FBQAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Yugoslavia+and+the+Soviet+Union+in+the+Early+Cold+War:+Reconciliation,+comradeship,+confrontation,+1953-1957+By+Svetozar+Rajak&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwifkv3V1JnTAhXMD8AKHb_yCkAQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Yugoslavia%20and%20the%20Soviet%20Union%20in%20the%20Early%20Cold%20War%3A%20Reconciliation%2C%20comradeship%2C%20confrontation%2C%201953-1957%20By%20Svetozar%20Rajak&f=false

[450] John Corsellis, Marcus Ferrar, *Slovenia 1945: Memories of Death and Survival After World War II*, Londra 2015, https://books.google.ro/books?id=LFLWCQAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Slovenia+1945:+Memories+of+Death+and+Survival+After+World+War+II+By+John+Corsellis,+Marcus+Ferrar&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjc4LKf8YPTAhUoD8AKHeNhCs8Q6AEIGjAA#v=onepage&q=Slovenia%201945%3A%20Memories%20of%20Death%20and%20Survival%20After%20World%20War%20II%20By%20John%20Corsellis%2C%20Marcus%20Ferrar&f=false

Concordatul semnat în 1935 între Sfântul Scaun și guvernul iugoslav n-a fost niciodată ratificat. Cel mai înalt prelat al Bisericii iugoslave, arhiepiscopul de Zagreb, monseniorul Alois Stepinac, nu era văzut cu ochi buni de noua putere. Acuzat că a colaborat în timpul războiului cu guvernul filofascist condus de Ante Pavelic și că a contribuit la convertirea forțată a ortodocșilor sârbi la catolicism, a fost arestat pentru prima dată în mai 1945. Refuzând să se ralieze la viziunile mareșalului Tito care îi propusese să creeze o Biserică catolică națională sârbo-croată separată de Roma, a fost arestat pentru a doua oară în septembrie 1946 și condamnat, după cincisprezece zile de proces, la șaisprezece ani de muncă forțată pentru înaltă trădare și crime de război.[451] Vaticanul a protestat puternic împotriva acestui proces nedrept, dar nu a rupt relațiile diplomatice stabilite în 1945 cu regimul lui Tito.

În pofida excluderii de către Stalin din Cominform, Iugoslavia și-a marcat totuși diferența pe planul politicii sale religioase. Ideea unui *modus vivendi* cu Sfântul Scaun nu îi displăcea.[452] În timp ce se purtau tratative în acest sens cu însărcinatul cu afaceri al Vaticanului la Belgrad, monseniorul

[451] Ronald J. Rychlak, „Cardinal Stepinac, pope Pius XII, and the Roman Catholic Church during the Second World War", *The Catholic Social Science Review* nr. 14 (2009), pp. 367-383,
http://catholicsocialscientists.org/cssr/Archival/2009/Rychlak%20-%20Special%20Section.pdf,
Juraj Batelja, „Fericitul Aloijzije Stepinac, martir al unității Bisericii", *Dialog teologic* nr. 24 (2009),
http://www.dialogteologic.ro/Portals/0/docs/DT2412_Juraj%20Batelja%20.pdf,
Seán Mac Mathúna, *The Role of the Catholic Church in Yugoslavia's Holocaust*,
http://www.fantompowa.net/Flame/yugoslavia_catholic_church.htm

[452] Svetozar Rajak, *Yugoslavia and the Soviet Union in the Early Cold War: Reconciliation, Comradeship, Confrontation, 1953-1957*, New York 2011,
https://books.google.ro/books?id=Zm_FBQAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Yugoslavia+and+the+Soviet+Union+in+the+Early+Cold+War:+Reconciliation+comradeship+confrontation+1953+1957+Svetozar+Rajak&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjA6_Gt0ZLTAhVMuBQKHWIgA0IQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Yugoslavia%20and%20the%20Soviet%20Union%20in%20the%20Early%20Cold%20War%3A%20Reconciliation%20comradeship%20confrontation%201953%201957%20Svetozar%20Rajak&f=false

Oddi, guvernul decidea să-l „elibereze” pe monseniorul Stepinac și să-l transfere în satul său natal sub supravegherea poliției (iunie 1951). Alte semnale pozitive au parvenit Sfântului Scaun prin intermediul nunțiaturii sale la Viena în 1952. Într-o notă de protest împotriva ingerințelor Vaticanului în afacerile interne iugoslave adresată nunțiaturii din Belgrad în noiembrie 1952, scria că guvernul Republicii populare federative a Iugoslaviei era favorabil „unui aranjament bilateral satisfăcător privind raporturile cu Sfântul Scaun bazat pe principiile constituționale și anume ca Biserica să fie separată de stat și libertatea cultului să fie garantată, aranjament care a fost realizat într-o manieră satisfăcătoare cu alte Biserici din Republica populară federativă a Iugoslaviei”.[453] Decizia lui Pius al XII-lea de a avansa primatul Bisericii la demnitatea de cardinal, făcută publică la sfârșitul anului, a provocat o schimbare bruscă în atitudinea autorităților iugoslave. Considerând-o drept „o sfidare”, aceștia din urmă au cerut Sfântului Scaun chemarea imediată a reprezentantului său la Belgrad. Mareșalul Tito a profitat de situație pentru a relansa ideea sa de *modus vivendi* pe lângă episcopat. Amintind bunele sale dispoziții în materie, Secretariatul de Stat a informat sec la Conferința episcopală iugoslavă că negocierea unui astfel de acord „mergea dincolo de competența legitimă a celor responsabili”.[454] A fost suficient pentru a declanșa, din nou, atacurile guvernului împotriva pretinselor „ingerințe” ale Vaticanului în viața ecleziastică a țării. În 1953, Parlamentul iugoslav a votat o lege privind confesiunile religioase care viza consolidarea controlului statului asupra activităților Bisericii. Reacția Vaticanului, prin intermediul publicației *Osservatore Romano,* nu s-a lăsat așteptată. „Guvernele dominate de comuniști vor să constrângă Biserica să renunțe la legile sale interne pentru a se adapta la legea ecleziastică, inspirată de

[453] Notă din 1 noiembrie 1952.
[454] Scrisoare adresată de monseniorul Tardini președintelui Conferinței episcopale iugoslave, 16 februarie 1953.

ideologiile materialiste și antireligioase. Pe scurt, un absolutism ateu." Acesta era și punctul de vedere al cardinalului Stepinac pentru care comunismul nu era nimic altceva decât „imaginea vie a infernului, un adevărat *mendacium incarnatum*, cu care orice formă de coexistență era imposibilă din punct de vedere creștin.[455]

[455] Reinhard Henkel, „Religions and religious institutions in the post -Yugoslav states between secularization and resurgence", *Acta Universitatis Carolianae 2009 Geographica*, nr. 1-2, pp. 49-61,
https://web.natur.cuni.cz/ksgrrsek/acta/2009/2009_henkel.pdf,
Vesna Pesic, *Serbian Nationalism and the Origins of the Yugoslav Crisis*, (United States Institute of Peace),
https://www.usip.org/sites/default/files/pwks8.pdf,
Idem, *Ethnic Mobilisation in Serbia*, (Human and Minority Rights in the Life Cycle of Ethnic Conflicts),
martie 2007,
http://www.eurac.edu/en/research/autonomies/minrig/Documents/Mirico/Serbia%20Report%20WEB.pdf,
David Anderson, „The Collapse of Yugoslavia. Background and Summary", *Research Paper* nr. 14,
noiembrie 1995,
https://www.aph.gov.au/binaries/library/pubs/rp/1995-96/96rp14.pdf,
Vjekoslav Perica, *Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States*, New York 2002,
https://books.google.ro/books?id=OezhBwAAQBAJ&pg=PP1&dq=Balkan+Idols:+Religion+and+Nationalism+in+Yugoslav+States+By+Vjekoslav+Perica+global+politics+john+esposito+series+editor&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjmjf2bmITTAhWROSwKHY8pALYQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Balkan%20Idols%3A%20Religion%20and%20Nationalism%20in%20Yugoslav%20States%20By%20Vjekoslav%20Perica%20global%20politics%20john%20esposito%20series%20editor&f=false,
Jozo Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia: 1941 – 1945, Occupation and Collaboration*,
California 2001,
https://books.google.ro/books?id=fqUSGevFe5MC&printsec=frontcover&dq=War+and+Revolution+in+Yugoslavia:+1941+-+1945+occupation+and+collaboration+Jozo+Tomasevich&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjY4YT89YPTAhVQSZoKHV1BAU0Q6AEIGjAA#v=onepage&q=War%20and%20Revolution%20in%20Yugoslavia%3A%201941%20-%201945%20occupation%20and%20collaboration%20Jozo%20Tomasevich&f=false,
Sabrina P. Ramet, *The Three Yugoslavias: State-building and Legitimation, 1918-2005*, Washington 2006,

Ostilitatea față de Biserica catolică avea fundamente vechi în țările cehe (Boemia, Moravia) unde memoria lui Jan Hus[456],

https://books.google.ro/books?id=FTw3lEqi2-oC&printsec=frontcover&dq=The+Three+Yugoslavias:+State-building+and+Legitimation,+1918-2005+By+Sabrina+P.+Ramet&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwinxrnVxIPTAhXrCsAKHdGGAvAQ6AEIHDAA#v=onepage&q=The%20Three%20Yugoslavias%3A%20State-building%20and%20Legitimation%2C%201918-2005%20By%20Sabrina%20P.%20Ramet&f=false,
Vesna Drapag, *Constructing Yugoslavia: A Transnational History*, Londra 2010, https://books.google.ro/books?id=gRcdBQAAQBAJ&pg=PP1&dq=Constructing+Yugoslavia:+A+Transnational+History+By+Vesna+Drapag&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwji8L-97oPTAhUELcAKHWNMCdQQ6AEIHDAA#v=onepage&q=Constructing%20Yugoslavia%3A%20A%20Transnational%20History%20By%20Vesna%20Drapag&f=false,
John B. Allcock, *Explaining Yugoslavia*, Londra 2000, https://books.google.ro/books?id=bBkGttQ8ieYC&printsec=frontcover&dq=Explaining+Yugoslavia+By+John+B.+Allcock+hurst+%26+company,+london&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj54Ymy74PTAhVJLsAKHSAdABEQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Explaining%20Yugoslavia%20By%20John%20B.%20Allcock%20hurst%20%26%20company%2C%20london&f=false,
Cathie Carmichael, *Ethnic Cleansing in the Balkans: Nationalism and the Destruction of Tradition*, Londra 2002, https://books.google.ro/books?id=ybORI4KWwdIC&printsec=frontcover&dq=Ethnic+Cleansing+in+the+Balkans:+Nationalism+and+the+Destruction+of+Tradition+By+Cathie+Carmichael&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjf1bS28oPTAhVKJcAKHcZQBuIQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Ethnic%20Cleansing%20in%20the%20Balkans%3A%20Nationalism%20and%20the%20Destruction%20of%20Tradition%20By%20Cathie%20Carmichael&f=false,
George Weigel, *The End and the Beginning: Pope John Paul II -- The Victory of Freedom, the Last Years, the Legacy*, Londra 2010, https://books.google.ro/books?id=WRBM2WoOetIC&printsec=frontcover&dq=The+End+and+the+Beginning:+Pope+John+Paul+II+--+The+Victory+of+Freedom,+the+last+years+the+legacy+the+triumphant+sequel+to+the+new+york+times+bestseller+witness+to+hope+By+George+Weigel&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjWtafi7IPTAhVTGsAKHeYtDfAQ6AEIJzAC#v=onepage&q&f=false

[456] David Schaff, *John Huss – His Life, Teachings and Death – After Five Hundred Years*, New York 1915, http://lollardsociety.org/pdfs/Schaff_John_Huss.pdf,
Herbert B. Workman, *The Letters of Jan Hus*, Londra 1904, http://lollardsociety.org/pdfs/Workman_Letters_John_Hus.pdf,
Daniel DiDomizio, „Jan Hus's De Ecclesia, Precursor of Vatican II*", Theological Studies* nr. 60 (1999),

http://cdn.theologicalstudies.net/60/60.2/60.2.3.pdf,
T. R. LeCroy, „A reconsideration of Jan Hus in Light of the Prague Reform", Saint Louis University, *Credo ut Intelligam* 1.1,
http://www.slu.edu/Documents/arts_sciences/theology/final_tim2.pdf,
Martina Šárovcová, *Jan Hus in Illuminated Manuscripts of the Bohemian Renaissance*, http://www.brrp.org/proceedings/brrp8/sarovcova.pdf,
Truth Prevails: The Undying Faith of Jan Hus,
https://www.visionvideo.com/files/TruthPrevailsGuide.pdf,
Emile de Bonnechose, *Letters of John Huss Written During His Exile and Imprisonment*, Edinburgh 1846,
https://books.google.ro/books?id=bU6mxnnH6k0C&pg=PR1&dq=Letters+of+John+Huss+Written+During+His+Exile+and+Imprisonment+By+Jan+Hus,+Emile+de+Bonnechose+martin+luther+preface+general+view+of+the+works+of+huss&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiRgtS9iobTAhWGOsAKHXVfDAYQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Letters%20of%20John%20Huss%20Written%20During%20His%20Exile%20and%20Imprisonment%20By%20Jan%20Hus%2C%20Emile%20de%20Bonnechose%20martin%20luther%20preface%20general%20view%20of%20the%20works%20of%20huss&f=false,
Thomas A. Fudge, *Jan Hus: Religious Reform and Social Revolution in Bohemia*, Londra 2010,
https://books.google.ro/books?id=TYYAAwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Jan+Hus:+Religious+Reform+and+Social+Revolution+in+Bohemia+By+Thomas+A.+Fudge&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjUpfT6gobTAhXIJ8AKHR-9DsUQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Jan%20Hus%3A%20Religious%20Reform%20and%20Social%20Revolution%20in%20Bohemia%20By%20Thomas%20A.%20Fudge&f=false,
Idem, The Trial of Jan Hus: Medieval Heresy and Criminal Procedure, New York 2013,
https://books.google.ro/books?id=2Ku4FJBMeKgC&printsec=frontcover&dq=The+Trial+of+Jan+Hus:+Medieval+Heresy+and+Criminal+Procedure+By+Thomas+A.+Fudge&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjihfbWhobTAhXhFJoKHdvoA-oQ6AEIGjAA#v=onepage&q=The%20Trial%20of%20Jan%20Hus%3A%20Medieval%20Heresy%20and%20Criminal%20Procedure%20By%20Thomas%20A.%20Fudge&f=false,
Idem, Jan Hus between Time and Eternity: Reconsidering a Medieval Heretic, Londra 2016,
https://books.google.ro/books?id=HV_fCgAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Jan+Hus+between+Time+and+Eternity:+Reconsidering+a+Medieval+Heretic+By+Thomas+A.+Fudge&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjn8sGsh4bTAhVBJ5oKHTEsCqgQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Jan%20Hus%20between%20Time%20and%20Eternity%3A%20Reconsidering%20a%20Medieval%20Heretic%20By%20Thomas%20A.%20Fudge&f=false,
Howard Louthan, Graeme Murdock, *A Companion to the Reformation in Central Europe*, Leiden 2015,

acest reformator condamnat la arderea pe rug pentru erezie la începutul secolului XV, rămânea extrem de vie. Fondatorul și primul președinte al Republicii, Tomas Masaryk, făcuse din acesta din urmă „părintele națiunii", propunând astfel „o interpretare protestantă a istoriei cehe". Spre deosebire de catolicii din alte țări din Est, catolicii cehi nu aveau niciun sentiment de animozitate particulară față de ruși, priviți ca adevărați eliberatori. Reconcilierea statului sovietic cu Biserica ortodoxă semnifica pe de altă parte că comunismul rus nu era confundat cu ateismul marxist.

Cu totul diferită era situația catolicilor în Slovacia. Discreditată pentru că în timpul războiului a ales separatismul și alianța cu Germania nazistă în sânul unui stat clerico-fascist condus de un ecleziast, monseniorul Tiso, Biserica slovacă era într-o poziție de slăbiciune relativă care o făcea „vulnerabilă" la ofensiva puterii comuniste. Până în 1948, raporturile între cele două puteri păreau să evolueze într-o manieră satisfăcătoare. Arhiepiscopul de Praga, monseniorul Joseph Beran, un fost profesor de Teologie pastorală la Universitatea Charles numit de Pius al XII-lea în noiembrie 1946, era bine văzut de guvern. Trimis pentru mai multe luni la lagărul de concentrare de la Dachau, i-a fost decernată crucea de război și medalia militară de primă clasă pentru atitudinea sa în timpul războiului. Dornic să

---

https://books.google.ro/books?id=zqCXCgAAQBAJ&pg=PR4&dq=A+Companion+to+the+Reformation+in+Central+Europe+edited+by+Howard+Louthan,+Graeme+Murdock&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj3jZPmhIbTAhXCaxQKHb-BDloQ6AEIGjAA#v=onepage&q=A%20Companion%20to%20the%20Reformation%20in%20Central%20Europe%20edited%20by%20Howard%20Louthan%2C%20Graeme%20Murdock&f=false,

Ulinka Rublack, *The Oxford Handbook of the Protestant Reformations,* New York 2017,

https://books.google.ro/books?id=7QiTDQAAQBAJ&pg=PR3&dq=The+Oxford+Handbook+of+the+Protestant+Reformations+edited+by+Ulinka+Rublack&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiN5OzuhYbTAhWGd5oKHVzZDVUQ6AEIGjAA#v=onepage&q=The%20Oxford%20Handbook%20of%20the%20Protestant%20Reformations%20edited%20by%20Ulinka%20Rublack&f=false

menținã relații bune între Biserică și stat, nu a putut să refuze celebrarea unui slujbe la catedrala Saint-Guy din Praga cu ocazia instalării președintelui Klement Gottwald.

Situația s-a schimbat după lovitura de stat din 24 februarie 1948. Guvernul comunist cehoslovac a inițiat „neutralizarea politică" a Bisericii supunând-o controlului său în cea mai pură tradiție iosefistă.[457] În octombrie 1949, o lege instituia Oficiul de Stat pentru afacerile cultului în scopul de a „veghea ca viața ecleziastică și religioasă să se dezvolte în acord cu Constituția și toate principiile ordinii și democrației populare". O altă lege privind bugetul și personalul cultelor punea Biserica sub tutela statului: doar preoții care obțineau aprobarea statului și prestau un jurământ față de acesta erau autorizați să celebreze cultul. După ce au făcut apel la rezistența spirituală, episcopii au autorizat preoții să presteze jurământul „cu condiția ca acesta să nu fie contrar legilor lui Dumnezeu și Bisericii precum și drepturilor omului". Câteva luni mai târziu, guvernul cehoslovac a cerut Vaticanului să-l retragă pe însărcinatul său cu afaceri la Praga. Ruptura relațiilor diplomatice era complementară noilor legi interne (*Gleichschaltung*) care, conform declarațiilor președintelui Republicii, Gottwald, nu vizau Biserica per ansamblu, ci doar „câțiva înalți demnitari ai acestei Biserici" acuzați că erau implicați în activități politice împotriva statului.[458]

Al doilea obiectiv strategic al politicii ecleziastice a statelor comuniste după 1948 era diviziunea internă a Bisericii. Această politică de teroare a condus, în Cehoslovacia, la arestarea monseniorului Beran (iunie 1949 și la condamnarea a trei episcopi slovaci pentru spionaj și înaltă trădare (ianuarie 1951);

[457] Ondřej Matějka, „La religion est devenue l'affaire privée des citoyens. La construction du socialisme et les milieux religieux dans les Pays tchèques", *Histoire@Politique. Politique, culture, societe*, Vol. 1, nr. 7, (ianuarie-aprilie 2009), https://www.cairn.info/revue-histoire-politique-2009-1-page-6.htm

[458] Conform unui interviu publicat de *L'Humanite* în noiembrie 1949.

Biserica catolică a fost „mutilată și paralizată”.[459] Pentru a face față acestei situații îngrijorătoare, Pius al XII-lea l-a însărcinat pe superiorul general al iezuiților să facă numiri clandestine pentru a atenua lipsa preoților și a completa locurile vacante din dioceze. În același timp, regimul punea bazele unei asociații a preoților, Mișcarea pentru pace a clerului catolic, destinată să completeze propaganda pacifistă a Kremlinului. Condusă de un fost cleric devenit ministru al Sănătății, abatele Joseph Plojhar, dar dezaprobată de episcopat, mișcarea a fost destul de activă în anii 1950 înainte de a fi dizolvată și înlocuită, după cum vom vedea, de o altă mișcare „Pacem in terris[460]”.[461]

---

[459] Precum scria O. Matejka când se referea la lucrarea istoricului ceh Karol Kaplan, *Stat a cirkev v eskoslovenska 1948-1953* (Stat și Biserică în Cehoslovacia 1948-1953), Brno 1993. La fel ca autorul, el atribuia responsabilitatea acestei înăspriri a autorităților cehe politicii anticomuniste a Vaticanului.

[460] Alexander Tomsky, *„Pacem in Terris”, Between Church and State in Czechoslovakia*,
https://biblicalstudies.org.uk/pdf/rcl/10-3_275.pdf,
George Weigel, *The Final Revolution: The Resistance Church and the Collapse of Communism*, New York 1992,
https://books.google.ro/books?id=6kFfjei_XCEC&printsec=frontcover&dq=The+Final+Revolution:+The+Resistance+Church+and+the+Collapse+of+Communism+By+George+Weigel&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjQooHIlpLTAhWLvBoKHRqoD1oQ6AEIGjAA#v=onepage&q=The%20Final%20Revolution%3A%20The%20Resistance%20Church%20and%20the%20Collapse%20of%20Communism%20By%20George%20Weigel&f=false,

[461] Jacques Rupnik, „Tchécoslovaquie: de la « normalisation » d'une crise à la crise d'une « normalisation »”, *Politique étrangère*, nr. 3 (1984), pp. 635-647,
http://www.persee.fr/doc/polit_0032-342x_1984_num_49_3_3396,
Idem, „Un bilan du divorce tchéco-slovaque, Transition démocratique et construction d'États-nations, *Critique internationale*, vol. 2, (1999), *La formation de l'Europe* (ed. Christian Lequesne), pp. 91-115,
http://www.persee.fr/doc/criti_1290-7839_1999_num_2_1_1545,
Veronika Halamova, *Propaganda, the instrument of the communist regime in Czechoslovakia 1948-1953*,
Lublin 2014,
https://www.academia.edu/11196103/Propaganda_The_Instrument_of_The_Communist_Regime_in_Czechoslovakia_1948_1953,
Bradley F. Abrams, *Who Lost Czechoslovakia?: Reconsidering the Communist Takeover 50 Years Later*,
http://www.columbia.edu/cu/ece/research/intermarium/vol3no3/abrams.pdf,

Ina Merdjanova, „Religious Liberty, New Religious Movements and Traditional Christian Churches in Eastern Europe", *Religion, State&Society*, Vol. 29, Nr. 4, 2001, http://biblicalstudies.org.uk/pdf/rss/29-4_265.pdf,
Aleš Črnič, „New Religions in <New Europe>", *Journal of Church and State* , iulie 2007,
https://www.researchgate.net/publication/31054984_New_Religions_in_New_Europe,
Michaela Moravcikova, *Religion, Law, and Secular Principles in the Slovak Republic*, http://www.iclrs.org/content/blurb/files/Slovakia.1.pdf,
Timothy A. Byrnes, „Church and Nation in the Slovak Republic", *Religion, State & Society*, Vol. 25, Nr. 3, 1997,
http://biblicalstudies.org.uk/pdf/rss/25-3_281.pdf,
Viera Vlčková, Alžbeta Ivaničková, *Renascence of religion in Slovakia, (Contemporary situation of religion in Slovakia)*,
http://www.sse.geo.uni.lodz.pl/uploads/space7/vlckova.pdf
Frans Hoppenbrouwers, „Nationalistic Tendencies in the Slovak Roman Catholic Church", *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, Vol. 18, nr. 6, Art, 2, 1998,
http://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol18/iss6/2/
František Čitbaj, „Greek Catholic Metropolitan Church sui iuris in Slovakia and Greek Catholic Church in Czech Republic within the Current Catholic Canon Law", *E-Theologos*, Vol. 2, Nr. 2,
http://www.degruyter.com/downloadpdf/j/etheo.2011.2.issue-2/v10154-011-0020-3/v10154-011-0020-3.xml
Nektarios Vafeiadis, *The presence of the Orthodox Church in the Czech Republic and Slovakia*,
https://www.academia.edu/8300748/The_presence_of_the_Orthodox_Church_in_the_Czech_Republic_and_Slovakia,
Janice Broun, „East Slovakia -- Orthodox vs. Greek Catholics", *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, Vol. 14, Iss. 3, Article 3, 1994,
http://digitalcommons.georgefox.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1793&context=ree,
David Doellinger, *Turning Prayers into Protests: Religious-based Activism and its Challenge to State Power in Socialist Slovakia and East Germany*, New York 2013,
https://books.google.ro/books?id=Tqx_CwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Turning+Prayers+into+Protests:+Religious-based+Activism+and+its+Challenge+to+state+power+in+socialist+slovakia+and+east+germany+By+David+Doellinger&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjqhK6fgYjTAhWDlxoKHUo0BF4Q6AEIGjAA#v=onepage&q=Turning%20Prayers%20into%20Protests%3A%20Religious-based%20Activism%20and%20its%20Challenge%20to%20state%20power%20in%20socialist%20slovakia%20and%20east%20germany%20By%20David%20Doellinger&f=false,
James Ramon Felak, *After Hitler, Before Stalin: Catholics, Communists, and Democrats in Slovakia 1945-1948*, Pittsburgh 2009,

Biserica catolică ocupa în Ungaria o poziție dominantă din epoca regelui sfânt Ștefan. Nu doar că dispunea de un vast patrimoniu funciar și imobiliar, dar reușise să dezvolte o impresionantă rețea de asociații și instituții care acoperea toate domeniile vieții sociale și culturale. Noul guvern maghiar a decis

---

https://books.google.ro/books?id=Am45MRh3Pn0C&printsec=frontcover&dq=After+Hitler,+Before+Stalin:+Catholics,+Communists,+and+Democrats+in+slovakia+1945-1948+James+Ramon+Felak&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjxgNOHuobTAhWDBZoKHfqvDyQQ6AEIGjAA#v=onepage&q=After%20Hitler%2C%20Before%20Stalin%3A%20Catholics%2C%20Communists%2C%20and%20Democrats%20in%20slovakia%201945-1948%20James%20Ramon%20Felak&f=false,

Anton Špiesz, Ladislaus J. Bolchazy, *Illustrated Slovak History: A Struggle for Sovereignty in Central Europe,*
Illinois 2006,
https://books.google.ro/books?id=e3PGLuHH2EcC&printsec=frontcover&dq=Illustrated+Slovak+History:+A+Struggle+for+Sovereignty+in+Central+Europe+By+Anton+%C5%A0piesz,+Ladislaus+J.+Bolchazy&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwid3ryMu4bTAhWEK5oKHdbpCcYQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Illustrated%20Slovak%20History%3A%20A%20Struggle%20for%20Sovereignty%20in%20Central%20Europe%20By%20Anton%20%C5%A0piesz%2C%20Ladislaus%20J.%20Bolchazy&f=false,

Jean-Marie Mayeur, Luce Pietri, André Vauchez, *Marc Venard, Crises et Renouveau (de 1958 à nos jours): Histoire du christianisme*, Paris 2000,
https://books.google.ro/books?id=qPL8AwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Crises+et+Renouveau+(de+1958+%C3%A0+nos+jours):+Histoire+du+christianisme+By+Jean-Marie+Mayeur,+Luce+Pietri,+Andr%C3%A9+Vauchez,+Marc+Venard&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjCw9mVmobTAhWBKsAKHdOSB9YQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Crises%20et%20Renouveau%20(de%201958%20%C3%A0%20nos%20jours)%3A%20Histoire%20du%20christianisme%20By%20Jean-Marie%20Mayeur%2C%20Luce%20Pietri%2C%20Andr%C3%A9%20Vauchez%2C%20Marc%20Venard&f=false

David Schriffi, „Slowaken? Osterreicher? Deutsche?, Streiflichter zu gegenseitiger Wahrnehmung und zum Selbstbild in Osterreich und der Slowakei im 20 Jahrhundert", Marija Wakounig, Wolfgang Mueller, Michael Portmann, *Nation, Nationalitäten und Nationalismus im östlichen Europa,* Viena 2010,
https://books.google.ro/books?id=waBqWrRwvhUC&printsec=frontcover&dq=Nation,+Nationalit%C3%A4ten+und+Nationalismus+im+%C3%B6stlichen+Europa:+Festschrift+fur+arnold+suppan+Marija+Wakounig,+Wolfgang+Mueller,+Michael+Portmann&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi3pP39uIbTAhXFNpoKHTPkBRIQ6AEIHDAA#v=onepage&q=Nation%2C%20Nationalit%C3%A4ten%20und%20Nationalismus%20im%20%C3%B6stlichen%20Europa%3A%20Festschrift%20fur%20arnold%20suppan%20Marija%20Wakounig%2C%20Wolfgang%20Mueller%2C%20Michael%20Portmann&f=false

atacarea acestei fortărețe în 1945 sub masca unei deferențe afișate față de ierarhia ecleziastică. În timp ce nunțiul la Budapesta, monseniorul Angelo Rotta, era somat să părăsească țara alături de toți membrii corpului diplomatic acreditați pe lângă guvernul precedent, Biserica catolică era expropriată de majoritatea bunurilor sale funciare prin reforma agrară. Un decret privind libertatea presei limita puternic activitatea sa, deosebit de bine dezvoltată în acest domeniu. Guvernul a luat măsuri și în privința influenței Bisericii în domeniul educațional. O campanie lansată de presa comunistă a acuzat școlile catolice că „neglijează copiii poporului și se ocupă în primul rând de copiii bogaților". Mișcările Acțiunii Catolice au fost vizate în egală măsură: majoritatea au fost suprimate sub falsul pretext de conspirație împotriva forțelor militare ruse. În mai 1947, o serie de interdicții aduceau atingere tuturor manifestărilor exterioare ale credinței: sărbători religioase, procesiuni, pelerinaje.

Episcopii maghiari au protestat de fiecare dată cu fermitate împotriva acestor încălcări ale libertății religioase. Autoritățile nu s-au așteptat să aibă parte de un opozant atât de inflexibil precum arhiepiscopul de Esztergom și prințul-primat al Ungariei, cardinalul Joseph Mindszenty.[462] Numit de Pius al XII-

[462] „Hungary, Principal Issues in the Deterioration of Relations with Hungary", *Foreign Relations 1949*, Vol. V,
http://images.library.wisc.edu/FRUS/EFacs/1949v05/reference/frus.frus1949v05.i0011.pdf,
Adam Somorjai, *The Cardinal Mindszenty documents in American Archives, A Repertory of the six Budapest Mindszenty Boxes*, Pannonhalma 2012,
http://mek.oszk.hu/13800/13850/13850.pdf,
„Giuseppe Mindszenty ovvero Endre Hamvas?", *Sancta Sedes et Card. Mindszenty, 1956–1963,*
http://ahogylehet.info/documents/mindszenty_hamvas_it.pdf,
Idem, OSB, Tibor Zinner, *Do Not Forget This Small Honest Nation: Cardinal Mindszenty to 4 US Presidents and State Secretaries 1956-1971 as conserved in American Archives and commented by American Diplomats*, Budapesta 2013,
https://books.google.ro/books?id=k9MwSpOSKV0C&pg=PR17&dq=Do+Not+Forget+This+Small+Honest+Nation:+Cardinal+Mindszenty+to+4+US+presidents+and+state+secretaries+1956-

lea în octombrie 1945, cardinalul Mindszenty nu putea fi acuzat de slăbiciune față de nazism. În ultimele luni ale războiului, tânărul episcop de Veszprem fusese condamnat la închisoare de naziști în Ungaria ocupată de germani. Acest trecut de dizident nu îl făcea un interlocutor comod pentru noul guvern comunist, mai ales că luase parte la prima revoluție maghiară a lui Bela Kun în 1919 și citise marii clasici ai literaturii marxiste și sovietice, parteneriatul cu guvernul reprezentând pentru el o înfrângere. Acesta a fost mesajul pe care l-a transmis la Vatican în timpul celor două călătorii ale sale la Roma în decembrie 1945 și februarie 1946. Conferindu-i demnitatea de cardinal, papa i-a prezis că va fi, dintre cei treizeci și doi de noi cardinali, „primul care va suferi martiriul, culoarea roșie a veșmântului de cardinal fiind sugestivă în sensul acesta".

Campania împotriva cardinalului Mindszenty, acuzat de guvern că ar fi responsabil de toate relele, a fost lansată oficial în vara lui 1948. „Este incompatibil cu stabilizarea democrației noastre ca o trupă de asalt a fascismului și o reacție precum cea

---

1971+as+conserved+in+American+Archives+commented+by+american+diplomats+Adam+Somorjai,+OSB;+Tibor+Zinner+a+documentary+overview&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwij-ba1-IDTAhVF1xQKHU33B0kQ6AEIGDAA#v=onepage&q=Do%20Not%20Forget%20This%20Small%20Honest%20Nation%3A%20Cardinal%20Mindszenty%20to%204%20US%20presidents%20and%20state%20secretaries%201956-1971%20as%20conserved%20in%20American%20Archives%20commented%20by%20american%20diplomats%20Adam%20Somorjai%2C%20OSB%3B%20Tibor%20Zinner%20a%20documentary%20overview&f=false,

Vasile Dumitru Fulger, *Spioni în sutană. Au fost, sunt și vor fi*, „Cardinalul Jozsef Mindszenty, spion?",
București 2016, pp. 90-94,
https://books.google.ro/books?id=T5VyDAAAQBAJ&pg=PP1&dq=Spioni+%C3%AEn+sutan%C4%83.+Au+fost,+sunt+%C8%99i+vor+fi++Fulger,+Vasile+Dumitru&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjfp5H3_YDTAhUGnRoKHbAuB_IQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Spioni%20%C3%AEn%20sutan%C4%83.%20Au%20fost%2C%20sunt%20%C8%99i%20vor%20fi%20%20Fulger%2C%20Vasile%20Dumitru&f=false,

William A. Borst, „The Prisoner, The Dry Martyrdom of Cardinal Joseph Mindszenty", *Mindszenty Report*, Vol. LIV, nr. 7, iulie 2012,
http://www.mindszenty.org/PDFs/2012/July2012.pdf

din spatele cardinalului Mindszenty să continue să ne afecteze munca de reconstrucție!", a declarat Prim-ministrul Matyas Rakosi la începutul anului. Eliminarea cardinalului-primat era în plină desfășurare. Acesta a fost arestat, la 26 decembrie 1948, în palatul său episcopal și a fost condamnat, patruzeci de zile mai târziu, la muncă forțată pentru înaltă trădare, spionaj, atentat la siguranța națională, contrabandă de valută. Cazul a creat mare vâlvă la Vatican și în întreaga lume occidentală. După ce Pius al XII-lea a susținut „un protest solemn împotriva nedreptății comise", a fost emis un decret de excomunicare care îi viza pe toți cei care îndrăzniseră „nu doar să comită un sacrilegiu asupra Eminenței Sale Cardinalul Sfintei Biserici romane Joseph Mindszenty, arhiepiscopul de Esztergom, ci și să-l aducă în fața unui tribunal laic și, printr-o sentință extrem de nedreaptă, au împiedicat exercitarea jurisdicției sale arhiepiscopale".[463]

Valul de indignare suscitat de cazul Mindszenty a condus guvernul maghiar la lansarea unei ofensive împotriva Bisericii. Noua Constituție, promulgată în august 1949, garanta libertatea religioasă și proclama separația totală între Biserică și stat. Episcopii au fost invitați la negocieri care au condus la adoptarea unui acord între cele două părți. *Modus vivendi* din 30 august 1950 a angajat episcopatul pe calea concesiilor față de puterea comunistă: loialitatea Bisericii, participarea credincioșilor la edificarea unei societăți socialiste, sprijin pentru Mișcarea pentru pace. Părțile pozitive erau destul de puține: garantarea libertății cultului, restituirea unui număr limitat de școli (opt) Bisericii, promisiunea acordării unor subvenții pentru activitățile sale „pe o perioadă de optsprezece ani". Iluzia unui armistițiu a fost de scurtă durată. Toate ordinele religioase masculine și feminine au fost suprimate, cu excepția celor necesare funcționării celor opt școli autorizate.[464] Parohiile vacante din Budapesta au fost atribuite preoților Mișcării pentru pace devenită principalul

[463] Declarația Congregației consistoriale, 12 februarie 1949.
[464] Decretul guvernamental este datat la 7 septembrie 1950.

interlocutor al guvernului privind chestiunile religioase.[465] Un nou decret stipula controlul total al guvernului asupra numirilor ecleziastice. În acest interval, președintele Conferinței episcopale și semnatar al acordului cu Guvernul, monseniorul Grösz, arhiepiscopul de Kalocza, a fost arestat și condamnat la închisoare. Au urmat și alte arestări. Pentru a-și păstra funcțiile și a asigura continuitatea administrației diocezelor, câțiva episcopi aflați încă în libertate n-au avut altă opțiune decât să jure fidelitate față de Republica maghiară. Impasul era total.[466]

---

[465] Mișcarea a fost constituită oficial la Budapesta la 1 august 1950.

[466] Margit Balogh, „Diplomatic Missions of the Holy See in Hungary and East-Central Europe after the Second World War", *Central European Papers*, vol. 2, nr. 1 (2014), http://www.slu.cz/fvp/cz/web-cep/archiv-casopisu/2014-vol-2-no-1/20140201-balogh, Peter Tusor, *Hungary and the Holy See of Rome (Sources and Perspectives). Studies in Honour of Cardinal Erdö*, Budapesta 2012, http://institutumfraknoi.hu/en/hungary_and_holy_see_rome_sources_and_perspectives_studies_honour_cardinal_erdo, Randolph L. Braham, „The Christian Churches of Hungary and the Holocaust", *Yad Vashem Studies*, Vol. 29, Jerusalem, 2001, pp. 241 -280, http://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%202278.pdf, Jenö Gergely et al, *Denominations, church policies, identity in Hungary and Slovakia after 1945*, http://www.mtatk.hu/interreg/kotet2/22_denominations.pdf, Andras Zakar, *The Persecution of Jews in Hungary and the Catholic Church. HUNGARY, The German Occupation, 19 March 1944 - 4 April 1945*, Londra 1991, http://www.churchinhistory.org/pages/booklets/zakar.pdf, Nándor Dreisziger, *Church and Society in Hungary and in the Hungarian Diaspora*, Toronto 2016, https://books.google.ro/books?id=QNwQDAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Church+and+Society+in+Hungary+and+in+the+Hungarian+Diaspora+By+N%C3%A1ndor+Dreisziger&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi0l7_PkInTAhUGvhQKHflyAoQQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Church%20and%20Society%20in%20Hungary%20and%20in%20the%20Hungarian%20Diaspora%20By%20N%C3%A1ndor%20Dreisziger&f=false, *Idem*, „Ein Beitrag zur Indiezerung einiger Werke des Bischofs von Szekesfehervar, Ottokar Prohaszka", Reimund Haas, Karl Josef Rivinius, Hermann-Josef Scheidgen, *Im Gedächtnis der Kirche neu erwachen: Studien zur Geschichte des Christentums in Mittel –und Osteuropa*, Köln 2000, https://books.google.ro/books?id=DUWU9OivODUC&printsec=frontcover&dq=Im+Ged%C3%A4chtnis+der+Kirche+neu+erwachen:+Studien+zur+Geschichte+des+christentums+in+mittel+und+osteuropa+Reimund+Haas,+Karl+Josef+Rivinius,+Hermann-Josef+Scheidgen&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjY0aSOiYnTAhUElSwKHbz2AuQQ6

Forța catolicismului în Polonia era incomparabil mai mare decât cea din alte țări vecine ocupate de Armata Roșie. În 1945, în urma stabilirii unor noi frontiere poloneze la Yalta de către cele Trei Mari Puteri (linia Curzon la est, linia Oder-Neisse la vest), catolicismul reprezenta 95% din populație. Importanța religiei, îndeosebi în campanii, a îndemnat guvernul la prudență în primă instanță. Reforma agrară, votată în septembrie 1944, a lăsat intacte bunurile Bisericii, spre deosebire de aproape toate celelalte țări din Est. Numeroase asociații, școli și publicații catolice au fost înființate într-o perioadă scurtă de timp.[467] Aceste dispoziții pozitive nu au durat mult. Denunțarea unilaterală a concordatului semnat cu Sfântul Scaun în februarie 1925 a marcat debutul unei politici nemiloase de laicizare a societății poloneze. Pretextul rupturii a fost că Vaticanul a încălcat acest acord prin numirea unor administratori apostolici în trei dioceze (Chelmno, Gniezo și Poznan) sub tutelă germană după invazia Poloniei de către naziști. Mai degrabă „reținut", răspunsul papei Pius al XII-lea la aceste acuzații amintea caracterul strict „provizoriu" al acestor numiri pe perioada ocupației germane.[468] Susținerea afișată de Biserică pentru Partidul Popular polonez al lui Stanislaw Mikolajczyk înaintea alegerilor din ianuarie 1947 a contribuit și mai mult la rigidizarea guvernului comunist. După

AEIHTAA#v=onepage&q=Im%20Ged%C3%A4chtnis%20der%20Kirche%20neu%20erwachen%3A%20Studien%20zur%20Geschichte%20des%20christentums%20in%20mittel%20und%20osteuropa%20Reimund%20Haas%2C%20Karl%20Josef%20Rivinius%2C%20Hermann-Josef%20Scheidgen&f=false

[467] Dintre jurnale, trebuie menționat hebdomadarul din Cracovia *Tygodnik Powszecnhy*.

[468] Piotr Stanisz, „Chiesa cattolica e liberta religiosa in Polonia", Antonio G. Chizzoniti, *Chiesa cattolica ed Europa centro-orientale: libertà religiosa e processo di democratizzazione,* Milano 2004, pp. 3-44
https://books.google.ro/books?id=gfM9PnEQqdAC&printsec=frontcover&dq=Chiesa+cattolica+ed+Europa+centro-orientale:+libert%C3%A0+religiosa+e+processo+di+democratizzazione+edited+by+Antonio+G.+Chizzoniti&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi6xMzCl4nTAhULtxQKHbszB8oQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Chiesa%20cattolica%20ed%20Europa%20centro-orientale%3A%20libert%C3%A0%20religiosa%20e%20processo%20di%20democratizzazione%20edited%20by%20Antonio%20G.%20Chizzoniti&f=false

constituirea unei forțe politice unice (Partidul Muncitoresc Unit Polonez) și lichidarea principalei forțe de opoziție la acesta din urmă, Partidul Muncii al lui Karol Popiel, sovietizarea vieții politice poloneze a făcut un nou pas decisiv: de la un relativ pluralism se trecea la un pluralism de fațadă care semnifica hegemonia *de facto* a Partidului Comunist.[469] Arestările preoților și procesele împotriva celor mai importanți membri ai ierarhiei ecleziastice au început să se multiplice. „Scopul unei astfel de proceduri, scria într-un raport al ministerului Securității Publice în martie 1949, consta în subminarea autorității Bisericii și divizarea maselor."[470] Măsurile din domeniul educațional se supuneau aceleiași logici. Protestele episcopatului nu au schimbat nimic.

În acest context, a intervenit o schimbare capitală la conducerea Bisericii poloneze. Moartea cardinalului Hlond (22 octombrie 1948) a condus la numirea unui nou primat, episcopul de Lublin, monseniorul Stefan Wyszynski.[471] Specialist în

[469] Ladislav Cabada, Vít Hloušek, Petr Jurek, *Party Systems in East Central Europe*, Plymouth 2014,
https://books.google.ro/books?id=CA2uAgAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Party+Systems+in+East+Central+Europe+By+Ladislav+Cabada,+V%C3%ADt+Hlou%C5%A1ek,+Petr+Jurek&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjAwKzXm4nTAhXKvxQKHWOZDT8Q6AEIGjAA#v=onepage&q=Party%20Systems%20in%20East%20Central%20Europe%20By%20Ladislav%20Cabada%2C%20V%C3%ADt%20Hlou%C5%A1ek%2C%20Petr%20Jurek&f=false,
R. J. Crampton, *Eastern Europe in the Twentieth Century - and After*, Londra 1994,
https://books.google.ro/books?id=0IlVRg6M7jkC&printsec=frontcover&dq=Eastern+Europe+in+the+Twentieth+Century--+and+After+By+R.+J.+Crampton+second+edition&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjRquuWnInTAhUGPxQKHTq1CoQQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Eastern%20Europe%20in%20the%20Twentieth%20Century--%20and%20After%20By%20R.%20J.%20Crampton%20second%20edition&f=false

[470] Raport din 23 martie 1949.

[471] Grazyna Sikorska, *Cardinal Wyszynski: A Portrait*,
https://biblicalstudies.org.uk/pdf/rcl/09-3-4_092.pdf,
Jerzy Kloczowski, *A History of Polish Christianity*, Cambridge 2000,
https://books.google.ro/books?id=ecdye8hk_tgC&pg=PR1&dq=A+History+of+Polish+Christianity+By+Jerzy+Kloczowski+institute+of+east+central+europe+lublin&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwinktmUqYrTAhWEORQKHWFABE8Q6AEIGjAA#v=onepage

doctrina socială a Bisericii, noul arhiepiscop de Gniezno și Varșovia prezenta profilul unui prelat „intransigent" față de comunismul ateu în linia enciclicii *Divini Redemptoris* a lui Pius al XI-lea.

Intensificarea persecuțiilor religioase în urma publicării decretului Sfântului Oficiu din 1 iulie 1949, nu a împiedicat inițierea unor negocieri cu guvernul care au condus la semnarea unui acord, faimoasa declarație comună din 14 aprilie 1950. Acordul, negociat și semnat de episcopatul polonez fără acordul Sfântului Scaun, era mai degrabă favorabil guvernului deoarece conținea o serie de angajamente constrângătoare pentru Biserică în ceea ce privea loialitatea politică față de regim. Articolul 3 prevedea recunoașterea caracterului polonez „al teritoriilor recuperate" de la Germania și instituirea în aceste teritorii din vestul și nordul Poloniei a unor dioceze permanente. În schimb, episcopii obțineau anumite garanții (în domeniul educațional, al presei, asistenței religioase) destinate să păstreze prezența Bisericii în societate. Judecat cu severitate de Vatican[472], acordul nu aducea armistițiul dorit în relațiile dintre Biserică și stat, chiar dacă se putea admite că n-avea nimic dintr-o „capitulare". Primatul a dat explicații în fața papei și a colaboratorilor săi (Tardini) în timpul unei călătorii la Roma (aprilie 1951) care a suscitat revolta presei moscovite.

&q=A%20History%20of%20Polish%20Christianity%20By%20Jerzy%20Kloczowski%20institute%20of%20east%20central%20europe%20lublin&f=false,
Denis R. Janz, *World Christianity and Marxism*, New York 1998, https://books.google.ro/books?id=EUVwrcnXwBsC&printsec=frontcover&dq=World+Christianity+and+Marxism+By+Denis+R.+Janz+new+york+oxford+oxford+university+press+1998&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwityaP65pTTAhUJM8AKHbK3BjYQ6AEIGjAA#v=onepage&q=World%20Christianity%20and%20Marxism%20By%20Denis%20R.%20Janz%20new%20york%20oxford%20oxford%20university%20press%201998&f=false

[472] În timp ce *Osservatore Romano* refuza să comenteze acordul, *Civilta Cattolica* îl definea, într-un editorial nesemnat, drept un acord „neașteptat" (*inaspettato*) impus „unilateral" de guvern episcopatului.

După ce noua Constituție poloneză (1952) a recunoscut principiul separării între Biserică și stat, un decret guvernamental (9 februarie 1953) plasa numirile ecleziastice sub controlul absolut al statului. Episcopii au denunțat caracterul ilegal al decretului într-un lung memorandum adresat președintelui Bierut în mai 1953: „Nu au dreptul să dea Cezarului ceea ce revine lui Dumnezeu. *Non possumus*!”[473] Sintagma „non possumus” a episcopatului, față de care papa și-a exprimat deplina solidaritate cu ocazia sărbătorii sfântului Stanislas, patronul spiritual al Poloniei, semnifica practic decapitarea Bisericii poloneze. Mai mulți clerici au fost îndepărtați din funcții sau împiedicați să-și exercite atribuțiile episcopale. Procesul episcopului de Kielce, monseniorul Kaczmarek, arestat doi ani mai devreme și condamnat la douăzeci de ani de închisoare pentru spionaj în favoarea Statelor Unite și a Vaticanului, anunța dispariția primatului însuși. Odată cu arestarea și retrogradarea cardinalului Wyszynski (26 septembrie 1953), a fost scris un nou capitol din istoria catolicismului polonez în perioada comunismului.[474]

---

[473] Scrisoare din 28 mai 1953.

[474] Annie Lacroix-Riz, *Le Vatican et la Pologne de 1945 à 1958: Eglise persecute ou vieil instrument contre les frontiers?*,
https://www.historiographie.info/vatpol.pdf,
Wyrwa Tadeus, „L'établissement du régime communiste en Pologne et ses conséquences à la lumière des observations des agents diplomatiques et consulaires en France”, *Revue d'études comparatives Est-Ouest*, vol. 16, nr. 1 (1985), pp. 5-19,
http://www.persee.fr/doc/receo_0338-0599_1985_num_16_1_2537,
Marialuisa Lucia Sergio, *Religione e politica nella Polonia di Wyszyński e Gomułka. Il ruolo della Chiesa cattolica fra mediazione vaticana e diplomazia italiana nei documenti inediti del Fondo Amintore Fanfani (1966–1967),*
http://www.unifr.ch/szrkg/assets/files/leseproben/2012/sergio_2012.pdf,
Serge Keleher, „Trapped Between Two Churches: Orthodox and Greek-Catholics in Eastern Poland”, *Religion, State & Society*, Vol. 23, Nr. 4, 1995,
http://theor.jinr.ru/~kuzemsky/MKUZEMSKY95.pdf,
Desmond Brennan, „The Religious Dimension of Poland’s Relations with its Eastern Neighbours”, *Nebula*, vol. 7, nr. 4, decembrie 2010,
http://nobleworld.biz/images/Brennan.pdf,

Rafal Wnuk, „The Polish underground under Soviet occupation 1939-1941", Timothy Snyder, Ray Brandon, *Stalin and Europe: Imitation and Domination, 1928-1953*, pp. 92-113,
https://books.google.ro/books?id=fZBtAwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Stalin+and+Europe:+Imitation+and+Domination,+1928-1953+edited+by+Timothy+Snyder,+Ray+Brandon&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjs2uvC4JrTAhXDIsAKHSXLCy4Q6AEIGjAA#v=onepage&q=Stalin%20and%20Europe%3A%20Imitation%20and%20Domination%2C%201928-1953%20edited%20by%20Timothy%20Snyder%2C%20Ray%20Brandon&f=false,
Mikołaj Stanisław Kunicki, *Between the Brown and the Red: Nationalism, Catholicism, and Communism in 20th Century Poland – The politics of Boleslaw Piasecki*, Ohio 2012,
https://books.google.ro/books?id=RnPz1sLVYm4C&printsec=frontcover&dq=Between+the+Brown+and+the+Red:+Nationalism,+Catholicism,+and+Communism+in+20th+century+poland+Miko%C5%82aj+Stanis%C5%82aw+Kunicki+the+politics+of+boleslaw+piasecki&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj-hOnsg4vTAhVHjiwKHYm9D7kQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Between%20the%20Brown%20and%20the%20Red%3A%20Nationalism%2C%20Catholicism%2C%20and%20Communism%20in%2020th%20century%20poland%20Miko%C5%82aj%20Stanis%C5%82aw%20Kunicki%20the%20politics%20of%20boleslaw%20piasecki&f=false,
James Bjork, „Bulwark or Patchwork, Religious Exceptionalism and Regional Diversity in Postwar Poland", Bruce R. Berglund, Brian Porter-Szücs, *Christianity and Modernity in Eastern Europe*, Budapesta 2010,
https://books.google.ro/books?id=65fUfSQl7DcC&printsec=frontcover&dq=Christianity+and+Modernity+in+Eastern+Europe+edited+by+Bruce+R.+Berglund,+Brian+A.+Porter&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiCybf4hIvTAhVhKpoKHb8vDWUQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Christianity%20and%20Modernity%20in%20Eastern%20Europe%20edited%20by%20Bruce%20R.%20Berglund%2C%20Brian%20A.%20Porter&f=false,
Sabrina Petra Ramet, *Social Currents in Eastern Europe: The Sources and Consequences of the Great Transformation*, „Church and Dissent in Praetorian Poland", Londra 1995, pp. 178-195,
https://books.google.ro/books?id=F3HTHpikwq4C&pg=PR3&dq=Social+Currents+in+Eastern+Europe:+The+Sources+and+Consequences+of+the+Great+transformation+second+edition+Sabrina+Petra+Ramet+duke+university+press+durham+and+london+1995&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiIl7LehovTAhXrF5oKHZXyBjMQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Social%20Currents%20in%20Eastern%20Europe%3A%20The%20Sources%20and%20Consequences%20of%20the%20Great%20transformation%20second%20edition%20Sabrina%20Petra%20Ramet%20duke%20university%20press%20durham%20and%20london%201995&f=false,
Idem, Eastern Europe: Politics, Culture, and Society Since 1939, Indiana 1998, „Poland", pp. 126-158,
https://books.google.ro/books?id=eWmDAd6vr5sC&pg=PP5&dq=Eastern+Europe:+Politics,+Culture,+and+Society+Since+1939+edited+by+Sabrina+P.+Ramet+indiana+university+press+bloomington+and+indianapolis&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjJiqjzh4

Problema coexistenței

Moartea lui Stalin (5 martie 1953) i-a determinat pe liderii sovietici să înfățișeze într-o manieră nouă raporturile URSS-ului cu Occidentul. „Coexistența pacifică" a devenit în câteva luni noul cuvânt de ordine al propagandei comuniste în lume. Această schimbare strategică, care va fi consacrată în mod oficial de raportul Hrușciov[475] în cadrul celui de-al XX-lea congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice în februarie 1956, a avut repercusiuni asupra politicii Kremlinului față de Vatican. Acesta din urmă nu mai era considerat valetul imperialismului american, ci devenea un potențial partener în căutarea păcii și a detensionării dintre cele două blocuri. Toate misiunile diplomatice ruse în străinătate au fost invitate să acționeze în acest sens. Nu era încă vorba de stabilirea unor relații diplomatice formale cu Sfântul Scaun, ci de încurajarea, în interiorul Curiei, a „cercurilor" favorabile unei astfel de politici.[476] Ideea conform căreia Vaticanul nu era un bloc monolitic, ci era divizat între diverse curente privind atitudinea care trebuia adoptată față de Uniunea Sovietică, este interesantă. Arhivele sovietice confirmă ceea ce au descoperit istoricii care lucrau la politica orientală a Sfântului Scaun în această perioadă, pe baza documentației pusă la dispoziția lor (publicații oficiale, arhive diplomatice occidentale, mărturii), și anume că exista, de partea unei grupări atlantiste ostile oricărei forme de acceptare a blocului sovietic, un curent favorabil unei poziționări mai neutre pe scena internațională. Liderul acestui curent nu era nimeni altul decât substitutul Secretariatului de Stat, monseniorul Giovanni Battista

---

vTAhWFZCwKHd9FBpoQ6AEIHTAA#v=onepage&q=Eastern%20Europe%3A%20Politics%2C%20Culture%2C%20and%20Society%20Since%201939%20edited%20by%20Sabrina%20P.%20Ramet%20indiana%20university%20press%20bloomington%20and%20indianapolis&f=false

[475] *Rapport secret de Nikita Khrouchtchev,* http://chs.univ-paris1.fr/Voyages/kroutchev.pdf

[476] După cum dovedesc directivele adresate ministerului de Afaceri Externe al URSS.

Montini, până la excluderea sa din Curie în 1954. Datorită influenței acestuia din urma asupra lui Pius al XII-lea a fost publicat acest document surprinzător reprezentat de Scrisoarea apostolică adresată popoarelor din Rusia.[477]

Datată la 7 iulie 1952, ziua sărbătorii sfinților Chiril și Metodiu, patronii spirituali ai popoarelor slave, textul original latin al scrisorii *ad universes Russiae populous* a fost publicat două săptămâni mai târziu în *Osservatore Romano*. Tot în ziua publicării sale (23 iulie 1952), o traducere oficială a textului a fost remisă ambasadorilor acreditați pe lângă Sfântul Scaun. Primindu-i pe aceștia din urmă, monseniorul Montini și-a exprimat dorința ca acest text să beneficieze de cea mai largă răspândire posibilă în presă și mass-media. Ambasadorul Franței, Wladimir d'Ormesson afirma, într-un apel telephonic la Quai d'Orsay în urma întrevederii sale cu monseniorul Montini, că era vorba de o inițiativă „fără precedent".[478] Insistând asupra „caracterului său religios", substitutul Secretariatului de Stat indica, în prezentarea textului ambasadorilor, „că includea o parte istorică (raporturile poporului rus cu Sfântul Scaun) precum și aluzii la situația actuală și la pacea în lume".[479] După ce a amintit, în prima parte, lunga istorie a relațiilor de prietenie între Sfântul Scaun și Rusia și atitudinea de strictă imparțialitate din perioada războiului când s-au făcut presiuni din diverse părți pentru ca papalitatea să-și dea acordul în privința războiului împotriva Rusiei, Pius al XII-lea a enunțat condițiile unei coexistențe minimale fondată pe respectarea dreptului și a libertăților fundamentale, îndeosebi libertatea religioasă:

Când este vorba de apărarea cauzei religiei, a adevărului, a justiției și civilizației creștine, cu siguranță nu

[477] *Lettre apostolique addressee a tous les peoples de Russie, (7 juillet 1952),* http://www.clerus.org/bibliaclerusonline/pt/crx.htm
[478] Notă internă din 23 iulie 1952; telegramă a ambasadei Italiei pe lângă Sfântul Scaun, 23 iulie 1952.
[479] Telegramă din 23 iulie 1952.

putem tăcea; dar gândurile și intențiile noastre sunt preocupate ca popoarele să nu fie guvernate de forța armelor, ci de domnia legii, și ca fiecare dintre ele, în posesia unor libertăți civile și religioase în limitele propriei sale patrii, să fie condusă către concordie, pace și viață laborioasă, datorită cărora fiecare cetățean să-și poată procura lucrurile necesare vieții și familiei sale.

Acțiunea papalității nu avea drept scop dispariția regimurilor incompatibile cu credința creștină, ci pacea și prosperitatea terestră a fiecărui popor. „Fără îndoială, noi am condamnat erorile pe care promotorii comunismului ateu s-au străduit să le răspândească în lume în detrimentul cetățenilor; dar, departe de a respinge greșelile, Noi dorim reîntoarcerea lor la adevăr, pe calea cea dreaptă." A treia parte a mesajului, mai religioasă, se adresa în special celor care „păstrează credința creștină în secretul propriei lor conștiințe" și care „sub nicio formă […] nu vor susține inamicii religiei". Papa opunea pietatea „arzătoare și sinceră" a poporului rus, rămas profund creștin, cruzimii liderilor săi care „încercau să smulgă sfânta religie și virtutea creștină din sufletul concetățenilor lor". Pentru primii dintre ei, papa reclama „justa libertate cuvenită în calitate de oameni, cetățeni și creștini"; în ceea ce-i privea pe ceilalți, „cei care organizează grupările de militanți ai ateismului", departe de a-i blama, implora pentru ei „bunătate și milă". Amintind gestul său din 1942 prin care a consacrat „întreaga omenire Inimii Imaculate a Fecioarei Maria, Mama lui Dumnezeu" cu ocazia celei de-a douăzeci și cincea aniversări a aparițiilor de la Fatima, el dedica „toate popoarele Rusiei" acestei Inimi imaculate cu speranța că datorită acestui patronaj atotputernic al Fecioarei Maria, se vor realiza „toate așteptările pe care le avem împreună cu toți oamenii de bine, pentru o pace veritabilă, înțelegere

fraternă și libertatea cuvenită tuturor, și în primul rând Bisericii”.[480]

La trei ani de la publicarea decretului de excomunicare al Sfântului Oficiu (1 iulie 1949), papalitatea renunța la anatemă și sugera că trebuie făcută distincția între doctrine (eronate și false) și oamenii (demni de milă și dragoste) care le propagau. Condiția prealabilă absolută oricărei forme de deschidere către Kremlin rămânea renunțarea la persecuțiile religioase și redarea libertății creștinilor de a-și practica credința. Primindu-l pe liderul socialist italian Pietro Nenni[481] în iulie 1952, Stalin a încercat să afle dacă există tensiuni între Vatican și America și dacă papa era de acord cu războiul. Răspunsul presei sovietice la mesajul papal a fost extrem de negativ: „Mesajul unui fariseu”, titra hebdomadarul *Temps nouveaux* în august 1952. Totul arăta că semnalul a ajuns la Moscova, dar a fost respins de Stalin în viziunea căruia Vaticanul rămânea aliatul privilegiat al Washingtonului. Însă va acționa diferit câteva luni mai târziu, după cum vom vedea. Dar înainte trebuie amintite inițiativele primarului Florenței, Giorgio

[480] Joseph de Belfont, *Mystères et vérités cachés du troisième secret de Fatima: Réflexions d'un simple fidele sur les textes difusses par le Vatican le 26 juin 2000*, Paris 2011, „La consecration du monde au Coeur immacule de Marie”, pp. 91-94, https://books.google.ro/books?id=Cqceepp-rTAC&pg=PA11&dq=Myst%C3%A8res+et+v%C3%A9rit%C3%A9s+cach%C3%A9s+du+troisi%C3%A8me+secret+de+Fatima:+R%C3%A9flexions+d%27un+simple+fidele+sur+les+textes+diffuses+par+le+vatican+le+26+juin+2000+Joseph+de+Belfont&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiTkOTjhY7TAhVoCpoKHejdAGcQ6AEIHDAA#v=onepage&q=Myst%C3%A8res%20et%20v%C3%A9rit%C3%A9s%20cach%C3%A9s%20du%20troisi%C3%A8me%20secret%20de%20Fatima%3A%20R%C3%A9flexions%20d%27un%20simple%20fidele%20sur%20les%20textes%20diffuses%20par%20le%20vatican%20le%2026%20juin%202000%20Joseph%20de%20Belfont&f=false

[481] Spencer M. Di Scala, *Renewing Italian Socialism: Nenni to Craxi*, New York 1988, https://books.google.ro/books?id=c8gGaCQDLUsC&printsec=frontcover&dq=Renewing+Italian+Socialism:+Nenni+to+Craxi+By+Spencer+M.+Di+Scala&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiTu7qSvY3TAhWDshQKHWV3AU8Q6AEIHDAA#v=onepage&q=Renewing%20Italian%20Socialism%3A%20Nenni%20to%20Craxi%20By%20Spencer%20M.%20Di%20Scala&f=false

la Pira[482] pentru a promova pacea și înțelegerea între cele două blocuri.

[482] René Leboutte, *Giorgio La Pira (1904-1977): Droits de l'Homme, paix perpétuelle, Europe unie*,
https://orbilu.uni.lu/bitstream/10993/25609/1/LA%20PIRA%20article.pdf,
Jean-Dominique Durand, *Giorgio La Pira-Jacques Maritain: dialogo per un'Europa Cristiana (giugno-luglio 1946)*,
http://www.edizionistudium.it/download_rivista/6-2001_893-912%20Durand.pdf,
Pietro Domenico Giovannoni, „La Pira e Firenze 'Citta sul monte'", Alfredo Canavero, Guido Formigoni, Giorgio Vecchio, *Le sfide della pace, istituzioni e movimenti intellettuali e politici tra otto e novecento,* Milano 2008,
http://www.lededizioni.com/lededizioniallegati/canavero-sfide-405-4.pdf,
Pierangelo Catalano, „Guerra impossível, segundo o pensamento jurídico de Giorgio La Pira", *Visioni Latino Americane è la rivista del Centro Studi per l'America Latina,* Nr. 10, ianuarie 2014,
https://www.openstarts.units.it/dspace/bitstream/10077/9619/1/Catalano_Visioni_LA_10_2014.pdf,
Giorgio la Pira, il sindaco „santo",
http://www.comprensivo8vr.gov.it/attachments/article/564/Giorgio%20La%20Pira.pdf,
Rodolfo Doni, *Giorgio La Pira: profeta di dialogo e di pace*, Milano 2004,
https://books.google.ro/books?id=eAzZQSpvd70C&pg=PA7&dq=Giorgio+La+Pira:+profeta+di+dialogo+e+di+pace+Rodolfo+Doni+prefazione+di+bartolomeo+sorge&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjf_M3Lx43TAhWExRQKHfVEDtUQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Giorgio%20La%20Pira%3A%20profeta%20di%20dialogo%20e%20di%20pace%20Rodolfo%20Doni%20prefazione%20di%20bartolomeo%20sorge&f=false,
Marcello Garzaniti, Maria Lucia Tonini, *Giorgio La Pira e la Russia*, Milano 2005,
https://books.google.ro/books?id=1mVHXWSrdLUC&pg=PP1&dq=Giorgio+La+Pira+e+la+Russia+a+cura+di+Marcello+Garzaniti,+Maria+Lucia+Tonini+introduzione+di+giulio+conticelli+batalov+benvenuti+giovannoni+lidov+mainardi+sinitsyna+tonini&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiZ2unIxY3TAhUGXhQKHcLQA-YQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Giorgio%20La%20Pira%20e%20la%20Russia%20a%20cura%20di%20Marcello%20Garzaniti%2C%20Maria%20Lucia%20Tonini%20introduzione%20di%20giulio%20conticelli%20batalov%20benvenuti%20giovannoni%20lidov%20mainardi%20sinitsyna%20tonini&f=false,
Luciano Martini, *Giorgio La Pira e la vocazione di Israele*, Milano 2005,
https://books.google.ro/books?id=Gh0FyFgi-ioC&pg=PP1&dq=Giorgio+La+Pira+e+la+vocazione+di+israele+a+cura+di+luciano+martini+introduzione+di+giulio+conticelli+baldi+cucchiara,+campus,+conticelli+cottier+martini+mazzini&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiz56G7xo3TAhVFPhQKHQ71D80Q6AEIGjAA#v=onepage&q=Giorgio%20La%20Pira%20e%20la%20vocazione%20di%20israele%20a%20cura%20di%20luciano%20martini%20introduzione%20di%20giulio%20conticelli%20baldi%20cucchiara%2C%20campus%2C%20conticelli%20cottier%20martini%20mazzini&f=false,

De origine siciliană (născut în ianuarie 1904 aproape de Ragusa, pe partea africană a insulei), Giorgia la Pira a venit la Florența la vârsta de douăzeci și doi de ani pentru a urma studiile de drept roman la universitate înainte de a preda el însuși această disciplină ca profesor. În 1931, cardinalul arhiepiscop al orașului,

---

Piero Roggi, *L'attesa della povera gente. Giorgio La Pira e la cultura economica anglosassone*, Milano 2005,
https://books.google.ro/books?id=oorLH8ghD2QC&pg=PR3&dq=L%27attesa+della+povera+gente.+Giorgio+La+Pira+e+la+cultura+economica+anglosassone+a+cura+di+piero+roggi+introduzione+di+giulio+conticelli&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiP3_6G94rUAhWG1hQKHZYMDuYQ6AEIIjAA#v=onepage&q=L%27attesa%20della%20povera%20gente.%20Giorgio%20La%20Pira%20e%20la%20cultura%20economica%20anglosassone%20a%20cura%20di%20piero%20roggi%20introduzione%20di%20giulio%20conticelli&f=false,
Giorgio La Pira, *La preghiera forza motrice della storia: lettere ai monasteri femminili di vita contemplativa*, Roma 2007,
https://books.google.ro/books?id=EzC30DEBiYwC&pg=PA3&dq=La+preghiera+forza+motrice+della+storia:+lettere+ai+monasteri+femminili+di+vita+contemplativa+Giorgio+La+Pira+a+cura+di+vittorio+peri&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiv5ZnAyo3TAhUQSJoKHVztBOMQ6AEIGjAA#v=onepage&q=La%20preghiera%20forza%20motrice%20della%20storia%3A%20lettere%20ai%20monasteri%20femminili%20di%20vita%20contemplativa%20Giorgio%20La%20Pira%20a%20cura%20di%20vittorio%20peri&f=false,
Pier Luigi Ballini, *Giorgio La Pira e la Francia. Temi e percorsi di ricerca. Da Maritain a De Gaulle*, Milano 2005,
https://books.google.ro/books?id=sdxmlBkq6jsC&pg=PP1&dq=Giorgio+La+Pira+e+la+Francia.+Temi+e+percorsi+di+ricerca.+Da+Maritain+a+De+gaulle+Pier+Luigi+Ballini+introduzione+di+giulio+conticelli+bagnato+ballini+durand+larcan+oulmont+quagliariello+rognoni+taverni&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjT9uHGy43TAhUDzxQKHbkqANAQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Giorgio%20La%20Pira%20e%20la%20Francia.%20Temi%20e%20percorsi%20di%20ricerca.%20Da%20Maritain%20a%20De%20gaulle%20Pier%20Luigi%20Ballini%20introduzione%20di%20giulio%20conticelli%20bagnato%20ballini%20durand%20larcan%20oulmont%20quagliariello%20rognoni%20taverni&f=false,
Idem, Il sentiero di Isaia: scritti e discorsi, 1965-1977, Milano 2004,
https://books.google.ro/books?id=JQBw2mNeyKsC&pg=PA3&dq=Giorgio+La+Pira+Il+sentiero+di+Isaia:+scritti+e+discorsi,+1965-1977+a+cura+di+gianni+e+giorgio+giovannoni+introduzione+di+walter+veltroni&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjhtsKU9orUAhXG8RQKHdxSBQIQ6AEIJjAA#v=onepage&q=Giorgio%20La%20Pira%20Il%20sentiero%20di%20Isaia%3A%20scritti%20e%20discorsi%2C%201965-1977%20a%20cura%20di%20gianni%20e%20giorgio%20giovannoni%20introduzione%20di%20walter%20veltroni&f=false

cardinalul Dalla Costa, i-a încredințat responsabilitatea dezvoltării Acțiunii Catolice în cadrul diocezei sale. Fondarea revistei *Principi* în ianuarie 1939 a marcat o primă schimbare în angajamentul politic împotriva fascismului și a tuturor formelor de totalitarism. Constrâns la tăcere și la exil interior în timpul războiului, și-a urmat totuși reflecția, plecând de la *Summa Theologica* a sfântului Toma d'Aquino[483], lucrare citită și analizată neîncetat, privind fundamentele creștine ale Orașului.[484] Deputat în Adunarea Constituantă (1946), La Pira a fost promotorul unui soi de conștiință socială în sânul Democrației creștine italiene.[485] Membru fondator al revistei *Cronache sociali* (1947), a ocupat pentru scurt timp un post de subsecretar de Stat la ministerul Muncii (1948) deținut de amicul său Amintore Fanfani, înainte de a fi ales, trei ani mai târziu, primar al Florenței.

Ideea de a face ceva pentru instaurarea păcii și a înțelegerii între cele două blocuri i-a venit în timpul unei slujbe pentru națiuni celebrată în Chiesa Nuova la Roma în ziua Epifaniei din 1951. Scrisoarea pe care a adresat-o lui Stalin prin intermediul secretarului general al Partidului Comunist Italian,

---

[483] Toma d'Aquino, *Summa Theologica*, http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1225-1274,_Thomas_Aquinas,_Summa_Theologiae_%5B1%5D,_EN.pdf

[484] În urma studierii acestei opere a publicat o serie de lucrări privind „vocația socială" (1944), „premisele politicii" (1945), „valoarea persoanei umane" (1947), unde se poate vedea cu ușurință afinitatea sa cu filosoful Jacques Maritain.

[485] Brunello Vigezzi, „Italy: The End of a Great Power and the Birth of a Democratic Power", Josef Becker, Franz Knipping, *Great Britain, France, Italy and Germany in a Postwar World, 1945-1950*, Berlin 1986, pp. 67-88, https://books.google.ro/books?id=_3ck4Sw57nEC&printsec=frontcover&dq=Great+Britain,+France,+Italy+and+Germany+in+a+Postwar+World,+1945-1950+edited+by+Josef+Becker,+Franz+Knipping&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwijlZTo5o3TAhWlCcAKHb0JAdUQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Great%20Britain%2C%20France%2C%20Italy%20and%20Germany%20in%20a%20Postwar%20World%2C%201945-1950%20edited%20by%20Josef%20Becker%2C%20Franz%20Knipping&f=false,

Palmiro Togliatti, a rămas fără răspuns, dar asta nu l-a descurajat. Ba din contră, i-a venit ideea de a organiza în orașul său congrese pentru pace și civilizație creștină. Primul dintre aceste congrese a avut loc la Florența între 23 și 28 iunie 1952, la câteva zile după publicarea Scrisorii pentru popoarele Rusiei. Inițiativa a fost lansată în ianuarie 1952 în cadrul primei întâlniri a primarului Florenței cu Corpul consular al orașului. Invitația emisă cu această ocazie de La Pira de a participa „la un schimb de idei privind condițiile actuale ale civilizației creștine în lume și capacitățile sale permanente de a fi un instrument valid de pace și unificare a popoarelor" se adresa nu doar indivizilor, ci și guvernelor responsabile, ceea ce conferea inițiativei un caracter aproape diplomatic. Căci dacă participanții erau delegați desemnați oficial de țara lor (mai bine de treizeci din total erau reprezentate), scopul acestor congrese era eminamente politic. În discursul său de deschidere, Giorgio La Pira l-a definit drept „un conciliu al Națiunilor creștine sau care trăiesc în orbita universală a creștinismului". Termenul de conciliu făcea trimitere la conciliul de la Florența din 1439 care a pecetluit reconcilierea (destul de efemeră) dintre Bisericile din Orient și cele din Occident.

Dincolo de o reflecție comună privind „validitatea intrinsecă și permanentă" a principiilor care stau la baza civilizației (vocația spirituală a persoanei, solidaritatea organică a familiei popoarelor), a slăbiciunilor lor și actualizărilor necesare, congresul se dorea un apel fratern la unitate adresat „tuturor națiunilor responsabile de Schismă, care au efectuat sciziunea".[486] Intenția lui La Pira, chiar și în formularea sa, nu era scutită de ambiguitate. Alegând să se poziționeze pe teritoriul cel mai intransigent al apărării civilizației creștine pentru a promova pacea și dialogul cu țările „schismatice", el evita capcana unui pacifism suspect, dar nu era la adăpost de o recuperare în sens

[486] *Civilta e pace*, Atti del primo convegno internazionale per la pace e la civilta cristiana, 23-28 iunie 1952, Florența.

opus, absolut contrară intențiilor sale. Expunerea abatelui Charles Journet din Fribourg privind „esența civilizației creștine” aducea din acest punct de vedere o clarificare binevenită la nivel de principii. Teologul elvețian romand marca, în calitate de discipol fidel al prietenului său Jacques Maritain, „transcendența” creștinismului (divin, de ordine spirituală, unică și eternă) în raport cu civilizațiile (umane, de ordin temporal, multiple și perisabile), și substituia mitului unei „creștinătăți sacrale” ipotetice speranța într-o „nouă creștinătate” viitoare, răspândită pe tot Pământul și a cărei unitate să fie „similară cu cea a Căii Lactee”.

Aceste viziuni au fost sever criticate de delegatul spaniol prezent, profesorul Alvarez de Miranda, directorul Institutului spaniol din Roma, care considera că era inutil „să se refugieze în afirmații teoretice și generalizări imprecise” pentru a masca dovada istorică a unei legături apropiate între creștinism și civilizația occidentală „pe care o numim civilizație creștină”. El s-a declarat de acord cu „poziția clară și realistă a delegatului american, monseniorul Lowry”, care a exaltat în intervenția sa din cadrul congresului alegerea divină a Statelor Unite „în aceste timpuri de criză apocaliptică” în apărarea creștinătății. Sperând să ralieze adunarea la aceste viziuni, acesta din urmă, un pastor protestant, prieten apropiat al președintelui Truman, a mers până la a propune un proiect de rezoluție care condamna sever pacifismul și făcea apel „la o nouă cruciadă spirituală”. Luat pe nepregătite, primarul Florenței a dezamorsat bomba în ultimul moment încredințând unui grup restrâns condus chiar de el, sarcina de a pregăti textul moțiunii finale. Adoptată în unanimitate, moțiunea nu avea nicio urmă de spirit militar și era puternic anticomunistă. În discursul său de încheiere, La Pira a lansat un nou apel la „guvernele absente” din Florența:

Veniți, lumea liberă vă așteaptă ca pe niște frați: împreună, cu ajutorul lui Dumnezeu, putem să construim o lume mai fraternă și mai fericită. Niciunul dintre noi nu dorește

războiul, răul fără nume: dar amintiți-vă că noi nu vom respinge niciodată spontan piatra de temelie a edificiului religios și civil. Apărarea acestei pietre de temelie este apărarea casei noastre, a păcii și a adevărului nostru universal.

Tonul acestui apel, la fel ca și conținutul său, anunțau mesajul lui Pius al XII-lea pentru poporul rus publicat o lună mai târziu. În cele două cazuri, era vorba de o invitație la înțelegere fondată pe respectarea exigențelor minime ale persoanei, îndeosebi dreptul său la libertatea religioasă. Se poate vorbi prin urmare de o diplomație paralelă a Vaticanului cu ocazia congreselor florentine din perioada 1952-1956? Mai multe elemente acreditau ideea unei implicări destul de clare a Sfântului Scaun atât la originile proiectului cât și în desfășurarea sa ulterioară. La fel cum nu există nicio îndoială că ideea de a organiza la Florența congrese pentru pace și civilizație creștină a fost o idee personală a primarului său, este la fel de evident că aceasta nu s-ar fi putut realiza fără acordul și chiar sprijinul Vaticanului. La Pira a lăsat mereu să se înțeleagă, în ciuda dificultăților apărute, că a acționat întotdeauna cu aprobarea Secretariatului de Stat, în special cea a monseniorului Montini, vechi prieten și protector.[487] Pius al XII-lea însuși, în discursul său susținut la primul Congres mondial al apostolatului laicilor (14 octombrie 1951)[488], a admis, amintind necesara subordonare a laicilor la ierahia ecleziastică, că o anumită libertate de inițiativă putea fi permisă acolo unde scopurile care trebuiau atinse o cereau. Președintele Comitetului înființat în cadrul acest congres,

[487] Lui La Pira îi plăcea să amintească aceste cuvinte ale lui Montini despre el care echivalau cu un cec în alb: „*Pater vero rem tacitus considerabat*"

[488] Bernard Minvielle, *L'apostolat des laïcs à la veille du concile (1949-1959), Histoire des Congres mondiaux de 1951 et 1957*, Fribourg 2001, https://books.google.ro/books?id=ACGeqxkz2IkC&pg=PP6&dq=L%27apostolat+des+la%C3%AFcs+%C3%A0+la+veille+du+concile+(1949-1959)+histoire+des+congres+mondiaux+de+1951+et+1957+editions+universitaires+fribourg+suisse+By+Bernard+Minvielle&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiJzOWuwaHTAhVDRhQKHdm-B14Q6AEIGjAA#v=onepage&q&f=false

Vittorino Veronese, s-a adresat la diverse personalități catolice străine pentru a le cere să sprijine inițiativa lui La Pira, „una dintre cele mai marcante personalități din mediul catolic italian", și pentru a se asigura că țara lor este reprezentată la Florența cu demnitate.[489] Sfântul Scaun a ales să delege un reprezentant la primul Congres pentru pace și civilizație creștină. La fel s-a întâmplat și la următoarele patru ediții.

Dacă, așa cum am văzut, Stalin rămăsese surd la propunerile Vaticanului din vara lui 1952, el va acționa diferit față de succesorii săi. Semnalele la adresa Romei s-au înmulțit din 1954. Florența și primarul său deveneau pe cale de consecință punctul marcant al acestei noi strategii de pacificare. „Vizitele" ambasadorului sovietic în Italia, Bogomolov în capitala toscană între 1954 și 1956 sunt cea mai bună dovadă. Prima dintre acestea a avut loc la Palazzo Vecchio la 9 aprilie 1954. Întrevederea dintre cei doi, dacă e să dăm crezare unei note a consulului Franței la Florența, a durat patruzeci și cinci de minute și s-a desfășurat în franceză, fără interpret. „Mediile florentine nu par convinse că întâlnirea dintre La Pira și Bogomolov a fost într-adevăr întâmplătoare", releva aceeași sursă.[490] Întrevederea a fost descrisă minuțios de La Pira într-o scrisoare adresată lui Pius al XII-lea în data de 10 august 1954. În plină polemică a Comunității Economice de Apărare[491], ambasadorul a venit la guvern pentru a-și exprima îngrijorarea legată de experimentele

[489] Scrisoare din 7 februarie 1952, Fundația La Pira.
[490] Notă din 11 aprilie 1954.
[491] Ennio Di Nolfo, *Great Britain, France, Germany and Italy and the Origins of the EEC, 1952-1957*, Berlin 1992, https://books.google.ro/books?id=2UggAAAAQBAJ&pg=PP4&dq=Great+Britain,+France,+Italy+and+Great+Britain,+France,+Germany+and+Italy+and+the+Origins+of+the+EEC,+1952-1957+edited+by+Ennio+Di+Nolfo&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjWyr7atZrTAhVID8AKHbkuBrUQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Great%20Britain%2C%20France%2C%20Italy%20and%20Great%20Britain%2C%20France%2C%20Germany%20and%20Italy%20and%20the%20Origins%20of%20the%20EEC%2C%201952-1957%20edited%20by%20Ennio%20Di%20Nolfo&f=false

nucleare americane și de „rearmarea germană considerată ca o revenire a nazismului". Împărtășindu-și teama „pentru viața umanității", La Pira a răspuns interlocutorului său că nu era posibilă o „pace veritabilă fără pacea religioasă", ceea ce implica „eliberarea episcopilor, a preoților, a credincioșilor". „I-am explicat, scria el papei, că aceasta este problema politică de fond în raport cu Occidentul și cu lumea întreagă…" A doua întrevedere cu ambasadorul Bogomolov a avut loc la mănăstirea San Miniato din Florența în mai 1955. Aceasta i-a permis lui La Pira să asigure participarea, cu totul excepțională în acea perioadă, a reprezentanților Estului comunist la congresul primarilor din toate capitalele lumii pe care a decis să îl organizeze în orașul său devenit astfel, după cum declara el însuși pentru *La Pravda*, „o punte între Est și Vest".[492]

Congresul care s-a deschis la 2 octombrie 1955 a avut un succes răsunător mai ales datorită unei fotografii în care primarul Moscovei, Jasnov, îi strângea mâna cardinalului arhiepiscop al Florenței, Dalla Costa în cadrul unei slujbe celebrate în basilica Santa Croce. La Pira a primit invitația din partea gazdei sale moscovite de a întoarce vizita în Uniunea Sovietică. A treia întâlnire între cei doi a avut loc în aprilie 1956, după încheierea celui de-al XX-lea congres al Partidului comunist sovietic. Ambasadorul Bogomolov i-a remis lui La Pira o copie a faimosului raport Hrușciov care denunța crimele lui Stalin. Întrebat de mai multe ori pe această temă, primarul Florenței n-a dezmințit niciodată ipoteza conform căreia ar fi fost „primul occidental" informat de conținutul acestui raport. Ipoteza unui astfel de demers era destul de probabilă dacă judecăm după contextul primăverii din 1956 în care Kremlinul și-a multiplicat gesturile de bunăvoință la adresa Vaticanului.

Călătoria de studii a unui preot luxemburghez, Marcel Reding, la Moscova în decembrie 1955 se înscria în acest context.

[492] Telegramă a ambasadei Franței la Moscova, 23 iunie 1955.

Acest profesor de Teologie morală la Universitatea din Graz a apărat, într-un mic pamflet larg răspândit, teza unei legături profunde între gândirea sfântului Toma d'Aquino și cea a lui Karl Marx care au găsit în Aristotel „maestrul lor comun", minimizând originea ateismului marxist. Acest lobby în favoarea unei apropieri între creștini și marxiști i-a adus o invitație la cel de-al patrulea congres de la Florența pe tema „Speranța teologică și speranțele umane" în iunie 1955. Cu ocazia acestui sejur în Italia, luxemburghezul a intrat în contact cu diplomații sovietici care l-au invitat în Rusia. Contactat în privința oportunității acestei vizite, de către intermediarul ambasadorului Austriei pe lângă Sfântul Scaun, Secretariatul de Stat, în primă instanță reticent, a sfârșit prin a-și da aprobarea, bazându-se pe buna judecată a episcopului de Graz.[493] Acesta și-a dat acordul cu condiția să fie îndepărtat orice subiect politic și să fie evitată „orice publicitate" atât în Austria cât și în Rusia".[494] Însă aceste două condiții nu au fost respectate. În timp ce presa sovietică (*Iszvestia, Pravda*) devenise ecoul acestei vizite, teologul începea să discute cu interlocutorii săi despre posibilitatea unui *modus vivendi* între Sfântul Scaun și Uniunea Sovietică. În ultima zi a sejurului său, a fost primit la Kremlin de unul dintre cei mai influenți membri ai Politburo, Vice Prim-ministrul Anastas Mikoyan, fost seminarist de origine armeană. Declarațiile liderului sovietic erau pozitive la adresa Vaticanului:

Nu este necesar să se cunoască marxismul, nici măcar să se recunoască; este în van să se dorească reconcilierea religiei cu marxismul. Este în schimb important să se reconcilieze Biserica cu statul și cu ordinea: ambele, Biserica și statul, pot coexista una alături de cealaltă.

[493] A se vedea cele două scrisori ale ambasadorului austriac, baronul von Kripp, trimise lui Marcel Reding, în data de 4 și 5 iulie 1955. Rolul părintelui Leiber, secretar personal al lui Pius al XII-lea, pe care teologul l-a întâlnit la Roma la sfârșitul lunii iunie a fost, se pare, determinant.

[494] Scrisoare din 2 august 1955.

Dezvăluită de presa germană, afacerea Reding a obligat Vaticanul să-și clarifice poziția.[495] Negând orice implicare în inițiativa „privată și personală" a preotului luxemburghez, *Osservatore Romano* amintea disponibilitatea Sfântului Scaun de a semna un acord de tip concordatar cu orice stat care se ghida după doctrine „acatolice sau anticatolice" sau „cu totul totalitare", cu condiția ca acest stat să accepte „să pună o limită propriei sale inspirații și propriului său totalitarism".

A patruzeci și doua aniversare a lui Pius al XII-lea (2 martie 1956), a oferit ocazia unui nou demers sub forma unui mesaj personal de felicitare din partea președintelui Uniunii Creștin Democrate din Berlinul de Est, Otto Nuschke, omul sovieticilor plasat la conducerea partidului în 1947. Răspunsul Vaticanului, devenit public o lună mai târziu în urma indiscrețiilor presei comuniste, era mai mult decât politicos, invitându-l pe acesta din urmă să se implice în respectarea „drepturilor lui Dumnezeu și ale Bisericii" în țara sa. În același timp, cotidianul Partidului comunist italian, *Unita* a publicat interviurile a doi prelați din Est care lăsau să se înțeleagă iminența unui acord între Sfântul Scaun și Uniunea Sovietică. Punctul culminant al acestei ofensive a fost „vizita de curtoazie" a însărcinatului cu afaceri sovietice la Roma, Dimitri Pogidaiev, la nunțiul apostolic în Italia, monseniorul Fietta, în data de 21 august 1956. Nunțiul nu a considerat că era recomandat să refuze această cerere de întrevedere în cursul căreia diplomatul sovietic

[495] La originea acestei controverse a stat jurnalistul german Hans-Jakob Stehle, în acea perioadă corespondent al publicației *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.
Hansjakob Stehle, „Papal Eastern Diplomacy and the Vatican Apparatus", Pedro Ramet, *Catholicism and Politics in Communist Societies*, Londra 1990, pp. 341-355, https://books.google.ro/books?id=zC7ZAAAAMAAJ&pg=PA341&dq=hansjakob+stehle+papal+eastern+diplomacy+and+the+vatican+apparatus+with+the+demise+of+the+medieval+church+kingdom+(the+Papal+States)+in+1870&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj9xPWulJLTAhXFLsAKHfMGCCIQ6AEIGjAA#v=onepage&q=hansjakob%20stehle%20papal%20eastern%20diplomacy%20and%20the%20vatican%20apparatus%20with%20the%20demise%20of%20the%20medieval%20church%20kingdom%20(the%20Papal%20States)%20in%201870&f=false

a remis interlocutorului său două documente importante: memorandumul Sovietului suprem în favoarea dezarmării și declarația Moscovei privind chestiunea Canalului Suez.[496] „Cert este că inițiativa a aparținut sovieticilor, nota ambasadorul Italiei pe lângă Sfântul Scaun. Dar reacția (Sfântului Scaun) a fost negativă și chiar pasivă."[497]

„Avansurile" sovietice au pus Vaticanul în dificultate. Cum era posibil să le dea curs dacă nu erau urmate de efecte concrete în viața Bisericii, dacă nu conduceau la oprirea persecuțiilor și restabilirea libertății religioase? Acesta a fost de fapt mesajul pe care l-a transmis Pius al XII-lea catolicilor germani reuniți la Cologne în septembrie 1956. Revenind la persecuția îndurată de Biserică în țările din Est, una dintre cele mai grave și mai periculoase la care a fost supusă, suveranul pontif enunța condițiile minimale ale unei „coexistențe onorabile": libertatea „de a trăi, în țara în care aceasta există, respectând Constituția și legile sale", libertatea „de a putea să-și asiste credincioșii și a anunța deschis mesajul lui Isus Cristos.[498] „Gesturile de clemență" față de cardinalul Mindszenty și Wyszynski, ambii eliberați din închisoare și plasați în rezidență supravegheată, erau considerate insuficiente de cotidianul Vaticanului.

---

[496] Esther Moeller, „The Suez Crisis of 1956 as a moment of transnational humanitarian engagement", *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, Vol. 23, nr. 1-2,
http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13507486.2015.1121970,
„The 1956 Suez Crisis", Rose McDermott, *Risk-Taking in International Politics*, Washington 2008,
https://www.press.umich.edu/pdf/0472108670-06.pdf,
Pnina Lahav, „The Suez Crisis of 1956 and its aftermath: a comparative study of constitutions, use of force and international relations", *Boston University Law Review*, vol. 95 (2015),
http://www.bu.edu/bulawreview/files/2015/07/LAHAV.pdf

[497] Telegramă din 26 august 1956.

[498] Alocuțiune dn 2 septembrie 1956.

Privind planul acțiunii practice, nu are nimic inovativ; opresiunea Bisericii persecutate de o legislație distructivă nu schimbă cu nimic situația. În aceste condiții, inițiativele diplomatice sau paradiplomatice, eforturile de propagandă cărora le serveau drept pretext, nu sunt decât niște încercări pentru a conduce masa catolică la acceptarea unui fapt realizat cu brutalitate.[499]

În toamna lui 1956, Sfântul Scaun părea să ezite asupra liniei care trebuia urmată cu privire la Uniunea Sovietică. Între linia intransigentă a Sfântului Oficiu (cardinalul Ottaviani) și a iezuiților de la *Civilta cattolica*, și linia posibilistă a unor medii catolice italiene (Montini, La Pira), a Secretariatului de Stat (Tardini, Samore), promovată de *Osservatore Romano* (Alessandrini), acesta se sprijinea pe formularea exigențelor minimale pentru continuarea dialogului. Personalitatea lui Pius al XII-lea, împărțit între neîncrederea sa aproape instinctivă față de comunismul ateu și înclinația diplomatului din el de a prefera întotdeauna dialogul înfruntării, nu părea făcută pentru a clarifica dilema. La fel ca ilustrul său predecesor Inocențiu al XI-lea (1611-1689) pe care tocmai îl beatificase, se dorea totodată „apărătorul libertăților Bisericii" și „apărătorul creștinătății".[500] În conjunctura bipolară a Războiului Rece dominată de teama de exterminare reciprocă, o astfel de înțelegere a misiunii pontificale implica alegeri contradictorii. Exista o contradicție între vocația magisterială și rolul de conducător al cruciadei atribuit de alții. Chestiunea Ungariei, resimțită intens la Vatican, avea meritul de a pune capăt acestei ezitări. Deschiderea față de Est, redevenise, pentru un timp, anatemă.

[499] Federico Alessandrini în *Osservatore Romano* din 9 septembrie 1956.
[500] Radiomesaj pentu beatificarea lui Inocențiu al XI-lea, 7 octombrie 1965.

Chestiunea Ungariei și consecințele sale

La 1 noiembrie 1956, Ungaria și-a proclamat neutralitatea și a denunțat Pactul de la Varșovia.[501] Cardinalul Mindszenty,

[501] Janos Berecz, *1956 Counter-Revolution in Hungary, Words and Weapons*, Budapesta 1986,
https://ia802705.us.archive.org/35/items/1956Counter-revolutionInHungary_864/Berecz.pdf,
Andy Anderson, *Hungary '56*, Londra 1964,
https://ia800807.us.archive.org/5/items/Hungary56/Hungary56.pdf,
The class character of the Hungarian uprising : proposed resolution on the class character of the Hungarian uprising: November 3, 1956, 1959,
https://ia600503.us.archive.org/11/items/TheClassCharacterOfTheHungarianUprisingProposedResolutionOnThe/CCHU.pdf,
Gusztáv D. Kecskés, „French Foreign policy and the 1956 Hungarian revolution" *Cojourn*, Vol. 1, nr. 3 (2016),
http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/2603/1/COJOURN_v1n3_08_Gusztav_D_Kecskes.pdf,
Idem, „Collecting money at a global level. The UN fundraising campaign for the 1956 Hungarian refugees", *Eastern Journal of European Studies*, Vol. 5, nr. 2, decembrie 2014,
http://ejes.uaic.ro/articles/EJES2014_0502_KEC.pdf,
United Nations, *Report of the Committee on the problem of Hungary*, New York 1957,
http://mek.oszk.hu/01200/01274/01274.pdf,
William E. Griffith, *The Petofi Circle: Forum for Ferment in the Hungarian Thaw*,
http://www.rev.hu/rev/images/content/kiadvanyok/petofikor/petofikor_griffith.pdf,
Terry Cox, Hungary 1956--forty Years on, Londra 2004,
https://books.google.ro/books?id=1yj11DDvFMEC&pg=PP4&dq=Hungary+1956--forty+Years+on+edited+by+Terry+Cox+frank+cass+london+portland+or&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiV87fH-5LTAhUBsBQKHYJCATcQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Hungary%201956--forty%20Years%20on%20edited%20by%20Terry%20Cox%20frank%20cass%20london%20portland%20or&f=false,
C. A. Macartney, *Hungary: From Ninth Century Origins to the 1956 Uprising*, Londra 2009,
https://books.google.ro/books?id=kjInqy_sxisC&pg=PR3&dq=Hungary:+From+Ninth+Century+Origins+to+the+1956+Uprising+By+C.+A.+Macartney+aldine+transaction+a+division+of+transaction+publishers+new+brunswick+and+london&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiUvdnbhZPTAhUKIMAKHVFgD0cQ6AEIGjAA#v=onepage&q&f=false,
Beverly A. James, *Imagining Postcommunism: Visual Narratives of Hungary's 1956 Revolution*, Texas 2005,

https://books.google.ro/books?id=_js5wEZooBQC&printsec=frontcover&dq=Imagining+Post+Communism:+Visual+Narratives+of+Hungary+1956+Revolution+By+Beverly+A.+James&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjH8K68_JLTAhUBcRQKHU8YAm8Q6AEIHTAA#v=onepage&q=Imagining%20Post%20Communism%3A%20Visual%20Narratives%20of%20Hungary%201956%20Revolution%20By%20Beverly%20A.%20James&f=false,

Janos Radvanyi, *Hungary and the superpowers. The 1956 revolution and Realpolitik*, Stanford 1972,
https://books.google.ro/books?id=uCImXQm2AWkC&pg=PR3&dq=Hungary+and+the+superpowers.+The+1956+revolution+and+Realpolitik+By+Janos+Radvanyi+hoover+institution+press+stanford+university+stanford,+california&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjFuYbD_ZLTAhWBchQKHaaGCRoQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Hungary%20and%20the%20superpowers.%20The%201956%20revolution%20and%20Realpolitik%20By%20Janos%20Radvanyi%20hoover%20institution%20press%20stanford%20university%20stanford%2C%20california&f=false,

Charles Gati, *Failed Illusions: Moscow, Washington, Budapest, and the 1956 Hungarian Revolt*, Stanford 2006,
https://books.google.ro/books?id=iqc59NE5yNkC&pg=PR3&dq=Failed+Illusions:+Moscow,+Washington,+Budapest,+and+the+1956+Hungarian+Revolt+By+Charles+Gati+woodrow+wilson+center+press+washington+stanford+university+press+stanford+california&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjtl_uo_pLTAhXFWhQKHdBgAlwQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Failed%20Illusions%3A%20Moscow%2C%20Washington%2C%20Budapest%2C%20and%20the%201956%20Hungarian%20Revolt%20By%20Charles%20Gati%20woodrow%20wilson%20center%20press%20washington%20stanford%20university%20press%20stanford%20california&f=false,

François Fejtö, *1956, Budapest, l'insurrection: la première révolution anti-totalitaire*, Paris 2006,
https://books.google.ro/books?id=TAic6euuwwUC&printsec=frontcover&dq=1956,+Budapest,+l%27insurrection:+la+premi%C3%A8re+r%C3%A9volution+anti-totalitaire+By+Fran%C3%A7ois+Fejt%C3%B6&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiw9pO94pXTAhWLK8AKHTdODTAQ6AEIHTAA#v=onepage&q=1956%2C%20Budapest%2C%20l%27insurrection%3A%20la%20premi%C3%A8re%20r%C3%A9volution%20anti-totalitaire%20By%20Fran%C3%A7ois%20Fejt%C3%B6&f=false,

Paul Lendvai, *One Day That Shook the Communist World: The 1956 Hungarian Uprising and Its Legacy*,
München 2008,
https://books.google.ro/books?id=96VHZAIZe1MC&printsec=frontcover&dq=One+Day+That+Shook+the+Communist+World:+The+1956+Hungarian+Uprising+and+Its+legacy+Paul+Lendvai&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwimjMPQn5PTAhWKL8AKHRh4D0oQ6AEIGjAA#v=onepage&q=One%20Day%20That%20Shook%20the%20Communist%20World%3A%20The%201956%20Hungarian%20Uprising%20and%20Its%20legacy%20Paul%20Lendvai&f=false,

Barnabas Racz, *Hungary and the United Nations 1956 – 1962: A Legal and Political Analysis*, Budapesta 2007,

eliberat cu două zile înainte, și-a reluat scaunul primațial la Budapesta în aclamațiile mulțimii. Una dintre primele sale decizii a fost de a pune capăt activității preoților care aparțineau Mișcării pentru pace. La 3 noiembrie, încurajat de noul guvern al lui Imre Nagy, el lansa un apel la radio poporului maghiar și lumii întregi. Singurele aspecte semnificative au fost că nu a abordat „chestiunea proprietății funciare" și că „a vorbit de ruși cu blândețe". Discursul era marcat de o puternică tonalitate națională: „Trebuie date noi valori naționalismului. Sentimentul național nu trebuie să mai provoace lupte între națiuni, ci să se fondeze pe dreptate și să conducă la o coexistență pacifică. Perspectiva pe care o trasa pentru propria națiune era aceea a unei Ungarii neutre, pe modelul Austriei, menținând „relații amicale atât cu Statele Unite ale Americii, cât și cu puternicul imperiu rus" și trăind în pace cu vecinii săi apropiați. Făcând apel la

---

https://www.google.ro/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&ved=0ahUKEwiNiaaHyZLTAhVFXhoKHaBVA0kQFggtMAM&url=http%3A%2F%2Fen.menszt.hu%2Fcontent%2Fdownload%2F288%2F2471%2Ffile%2Fracz_barnabas.pdf&usg=AFQjCNGE0hKXrlh9PCCs8KP65B1s8xIrWw&sig2=9hZMXjguvQVqViOMpEhcVA&cad=rja,

Christopher Adam, Tibor Egervari, Leslie Laczko, Judy Young, *The 1956 Hungarian Revolution: Hungarian and Canadian Perspectives*, Ottawa 2010, https://books.google.ro/books?id=K33FTgZjPFIC&pg=PP1&dq=The+1956+Hungarian+Revolution:+Hungarian+and+Canadian+Perspectives+edited+by+Christopher+Adam+tibor+egervari+leslie+laczko+judy+young&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiW_9qczpLTAhXHbRQKHcLkB7AQ6AEIGjAA#v=onepage&q=The%201956%20Hungarian%20Revolution%3A%20Hungarian%20and%20Canadian%20Perspectives%20edited%20by%20Christopher%20Adam%20tibor%20egervari%20leslie%20laczko%20judy%20young&f=false,

Csaba Békés, Malcolm Byrne, M. János Rainer, *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*, Budapesta 2002, https://books.google.ro/books?id=EdWI_oSbfl0C&printsec=frontcover&dq=The+1956+Hungarian+Revolution:+A+History+in+Documents+edited+by+Csaba+B%C3%A9k%C3%A9s,+Malcolm+Byrne,+M.+J%C3%A1nos+Rainer&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjbg9m5z5LTAhWD0xQKHa0rBvUQ6AEIGjAA#v=onepage&q=The%201956%20Hungarian%20Revolution%3A%20A%20History%20in%20Documents%20edited%20by%20Csaba%20B%C3%A9k%C3%A9s%2C%20Malcolm%20Byrne%2C%20M.%20J%C3%A1nos%20Rainer&f=false

organizarea de alegeri libere sub control internațional, el cerea restabilirea libertății învățământului religios și restituirea instituțiilor Bisericii.

Abia întors acasă, cardinalul a fost invitat să se întoarcă imediat în parlament. Sovieticii invadaseră între timp capitala și ocupaseră toate punctele strategice ale țării. Ministrul Războiului și șeful de stat major al armatei maghiare fuseseră arestați. Singura salvare era să găsească refugiu în ambasada cea mai apropiată. „După opt ani de captivitate, am urcat la ambasadă pe puntea salvatoare a Statelor Unite pentru a scăpa de o deportare în Uniunea Sovietică și pentru a aștepta ziua care îmi va permite să-mi reiau activitatea pentru patrie." Guvernul instaurat de sovietici și condus de Janos Kadar nu va întârzia să reia controlul total al acțiunii asupra Bisericii. Dispozițiile date de primat pentru a dizolva Mișcarea preoților pentru pace au fost declarate nule. Conferința episcopală s-a văzut constrânsă să publice o declarație de loialitate față de noul regim. Azilul cardinalului Mindszenty la ambasada americană a Budapestei a durat cincisprezece ani.

Alegerea lui Wladyslaw Gomulka la conducerea Partidului comunist polonez în octombrie 1956 a deschis calea pentru schimbare în Polonia. Una dintre primele decizii ale noului guvern a fost eliberarea cardinalului Wyszynski după trei ani de detenție. Noua conducere avea nevoie, după sângeroasele revolte muncitorești de la Poznan din 27 iunie[502], de susținerea atotputernicei Biserici poloneze pentru restabilirea păcii sociale.

[502] Mark Kramer, „Special Feature: New Evidence on Soviet Decision-Making and the 1956 Polish and Hungarian Crisis", *Cold War International History Project Bulletin*, https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/CWIHPBulletin8-9_p6.pdf,
Ph. Bourrinet, *„L'ordre règne à Budapest", Octobre 1956: l'insurrection ouvrière hongroise*, ianuarie 2006,
http://www.left-dis.nl/f/hongrie1956.pdf,
Simon Hall, *1956, The World in Revolt*, Londra 2016,
https://books.google.ro/books?id=uGw9CwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=1956,+The+World+in+Revolt+By+Simon+Hall&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiW5Pqnx5TTAhXKthQKHb1LBTUQ6AEIGjAA#v=onepage&q=1956%2C%20The%20World%20in%20Revolt%20By%20Simon%20Hall&f=false

La 26 august 1956, aceasta a oferit o demonstrație frapantă a forței sale adunând aproape un milion de credincioși la sanctuarul marian Jasna Gora din Czestochowa, cu ocazia jubileului națiunii poloneze.[503] În timpul acestei adunări în masă, cea mai mare pe care a cunoscut-o țara după 1946, a fost citit un text pregătit de cardinalul proaspăt eliberat. Frații Paulini, care se ocupau de sanctuar de la sfârșitul secolului al XIV-lea, au dorit să marcheze simbolic această absență-prezență: scaunul decorat cu arme al cardinalului Wyszinski a rămas gol la tribuna oficială. „Evenimentul a reprezentat un punct de cotitură în relațiile dintre Biserică și Stat", nota Damien Thiriet.[504] Adică a fost subliniată importanța rolului pe care îl putea juca primatul, simbol viu al libertății și unității naționale, în acest nou context politic. Cu atât mai mult cu cât în iunie 1955, Vaticanul a condamnat asociația catolică progresistă Pax, fondată câțiva ani mai devreme de un fost politician de extremă dreaptă, Boleslaw Piasecki, pe care încercase să se sprijine puterea comunistă până atunci.[505]

---

[503] În 1656, la Lvov, regele Jean Casimir a instituit-o pe Fecioara Maria „Mama Poloniei".

[504] Privind acest aspect al rezistenței catolice poloneze, sunt reprezentative studiile lui Damien Thiriet, „Marx et Marie: communisme et Eglise à Czestochowa (Pologne) à l'apogée du stalinisme, 1950-1956", Chretiens *et sociétés, XVI-XX siecle*, nr. 11 (2004), https://chretienssocietes.revues.org/2525

[505] Decretul Sfântului Oficiu (29 iunie 1955) a condamnat lucrarea lui Piasecki, *Zagadnienia istotne* (Probleme esențiale) și hebdomadarul mișcării *Dzis i jutro* (Astăzi și mâine).

Tadeusz N. Cieplak, *Poland since 1956, Readings and essays on Polish government and politics*, New York 1972,

https://books.google.ro/books?id=QOc3RKTiNBEC&pg=PP5&dq=Poland+Since+1956+readings+and+essays+on+polish+government+and+politics+selected+and+edited+by++Tadeusz+N.+Cieplak+department+of+political+science+st+john+university&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi88Yuk45TTAhUDvRQKHZRNBfEQ6AEIGDAA#v=onepage&q=Poland%20Since%201956%20readings%20and%20essays%20on%20polish%20government%20and%20politics%20selected%20and%20edited%20by%20%20Tadeusz%20N.%20Cieplak%20department%20of%20political%20science%20st%20john%20university&f=false,

Rafal Pankowski, *The Populist Radical Right in Poland: The Patriots*, New York 2010, https://books.google.ro/books?id=lKSLAgAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=The+Populist+Radical+Right+in+Poland:+The+Patriots+By+Rafal+Pankowski&hl=en&sa=X

După ce a primit vizita a doi emisari ai lui Gomulka la mănăstirea unde își avea rezidența, liderul Bisericii poloneze a acceptat să joace acest rol de pacificator. Revenit triumfal la Varșovia, el a invitat credincioșii, într-un discurs mai degrabă moderat, să „lucreze eroic" la trezirea națiunii și la edificarea unei societăți mai juste. În schimbul susținerii lor pentru noua politică a lui Gomulka[506], episcopii au obținut abrogarea decretului contestat din februarie 1953 privind numirile ecleziastice și numeroase concesii în domeniul educațional. Un simplu comunicat (7 decembrie 1956) anunța că cele două părți ajunseseră la un acord. Acordul, al cărui text nu a fost niciodată făcut public, se asemăna mai mult cu o „înțelegere" care viza restabilirea celui semnat în aprilie 1950 decât un veritabil act juridic. Încă o dată, episcopii polonezi, conduși de cardinalul

---

&ved=0ahUKEwiIspGy6ZTTAhWKI8AKHds9DCgQ6AEIGjAA#v=onepage&q=The%20Populist%20Radical%20Right%20in%20Poland%3A%20The%20Patriots%20By%20Rafal%20Pankowski&f=false,

Andrea L. P. Pirro, *The Populist Radical Right in Central and Eastern Europe: Ideology, impact and electoral performance,* Londra 2015, https://books.google.ro/books?id=vknLCQAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=The+Populist+Radical+Right+in+Central+and+Eastern+Europe:+Ideology,+impact+and+electoral+performance+Andrea+L.+P.+Pirro&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiHh6Ph6pTTAhVkJsAKHU9QCTYQ6AEIGjAA#v=onepage&q=The%20Populist%20Radical%20Right%20in%20Central%20and%20Eastern%20Europe%3A%20Ideology%2C%20impact%20and%20electoral%20performance%20Andrea%20L.%20P.%20Pirro&f=false,

José M. Faraldo, *Europe, Nationalism, Communism: Essays on Poland,* Frankfurt 2008, https://books.google.ro/books?id=LZ1tHzmKUZUC&pg=PA3&dq=Europe,+Nationalism,+Communism:+Essays+on+Poland+By+Jos%C3%A9+M.+Faraldo+internationaler+verlag+der+wissenschaften&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjx08jc5JTTAhUsDcAKHX99CywQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Europe%2C%20Nationalism%2C%20Communism%3A%20Essays%20on%20Poland%20By%20Jos%C3%A9%20M.%20Faraldo%20internationaler%20verlag%20der%20wissenschaften&f=false

[506] Pierre Buhler, *Histoire de la Pologne communiste: autopsie d'une imposture,* Paris 1997, https://books.google.ro/books?id=ms7kavwVwbIC&printsec=frontcover&dq=Histoire+de+la+Pologne+communiste:+autopsie+d%27une+imposture+By+Pierre+Buhler&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj6j5Ges5XTAhXBWxoKHVyTAWcQ6AEIHTAA#v=onepage&q=Histoire%20de%20la%20Pologne%20communiste%3A%20autopsie%20d%27une%20imposture%20By%20Pierre%20Buhler&f=false

Wyszynski, au încercat să „normalizeze” raporturile Bisericii lor cu statul polonez fără consimțământul prealabil al Romei. Numirea episcopilor este o chestiune „tipic ecleziastică” care relevă „competența exclusivă a pontifului roman”, scria Secretariatul de Stat cardinalului primat.[507] În mai 1957, acesta din urmă a mers în Orașul etern pentru a-l întâlni pe papa și a trebuit să aștepte mai multe zile înainte de a fi primit în audiență. Se poate spune că „linia Wyszynski” nu era (încă) bine înțeleasă la Vatican.

Evenimentele din Ungaria și Polonia au suscitat mari speranțe la Vatican, căci dădeau naștere, pentru aceste popoare, „la aurora unei păci fondate pe dreptate și pe respectarea drepturilor lui Dumnezeu și a Bisericii” (enciclica *Laetamur admondum*, 1 noiembrie 1956[508]). Indignarea în fața reprimării revoltei maghiare de către sovietici a fost pe măsura speranțelor de eliberare din jugul comunist pe care le suscitase insurecția. Pius al XII-lea a blamat „servitudinea impusă de armatele străine unui popor” (4 noiembrie), înainte de a-și exprima durerea în fața „nedreptății petrecute în detrimentul dragului popor maghiar” și de a cere tuturor să „se intereseze de acești frați și să nu-i abandoneze destinului degradant al sclaviei” (radiomesaj adresat lumii întregi, 10 noiembrie 1956). Dar mai ales în radiomesajul său de Crăciun din 1956, papa a marcat cu mai multă fermitate condamnarea scopurilor și metodelor comunismului sovietic. Dacă în radiomesajele din anii precedenți, suveranul pontif nu a ezitat să reia marile obiective ale politicii externe a URSS (coexistența pacifică în 1954, dezarmarea în 1955), el cerea de această dată „să se înțeleagă bine faptul că religia este o moștenire vie a înaintașilor, oamenii percepând ca o cruciadă lupta impusă nedrept de inamic”. Orice formă de „întâlniri” și

[507] Scrisoare datată la 28 ianuarie 1957.
[508] Pius al XII-lea, *Laetamur admodum*, 1 noiembrie 1956, http://w2.vatican.va/content/pius-xii/en/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_01111956_laetamur-admodum.html

„colocvii” cu resortisanți din țările din Est era de acum interzisă catolicilor. Papa nu a mers până la a „tăia punțile”, dar rezerva doar autorităților competente ale Statului și Bisericii sarcina de a menține aceste contacte.

Nu trebuie tăiate punțile, ci trebuie menținute relații reciproce. Este suficient ca oamenii responsabili de stat și de politică să stabilească contacte și raporturi pentru pacea umanității și nu în vederea intereselor particulare. Este nevoie ca ceea ce autoritatea ecleziastică consideră că este necesar pentru obținerea recunoașterii drepturilor și libertății Bisericii să fie dus la îndeplinire.

Brutala represiune a experienței maghiare a unui „socialism cu chip uman” a conferit argumente celor care, în lumea catolică, n-au încetat să avertizeze împotriva iluziei unui dialog cu lumea comunistă. „Ați contribuit la elaborarea ultimului mesaj al lui Pius al XII-lea?”, era întrebat părintele Gaston Fessard. Iezuitul a recitit textul pentru a găsi confirmarea propriilor sale viziuni asupra imposibilității practice de colaborare cu comuniștii „fără a colabora cu comunismul”. Fără îndoială, unui alt iezuit, părintele german Gustav Gundlach[509], profesor de etică socială la Universitatea Pontificală Gregoriană din 1934, i se datorează cel mai probabil esența radiomesajului papal. Acesta din urmă susținuse, anul precedent, o conferință remarcabilă privind coexistența în fața congresului Centrului european de documentare și informare, ținut la palatul El Escorial din Madrid în prezența arhiducelui Otto de Habsburg. Revenind la radiomesajul de Crăciun din 1954 privind coexistența, el a propus o lectură mai puțin restrictivă, amintind îndeosebi validitatea permanentă a doctrinei „războiului just” ca drept de legitimă apărare a Occidentului în fața „planurilor de expansiune” ale Uniunii Sovietice. Poziția lui Otto de Habsburg și a partizanilor săi a fost în egală măsură consolidată de

[509] Joseph Hoffner, *Gustav Gundlach*, https://www.uni-muenster.de/Ejournals/index.php/jcsw/article/viewFile/1000/946

evenimentele din toamna lui 1956. Într-o conferință susținută la Roma, moștenitorul Coroanei maghiare a amintit că adevărata pace nu avea nimic de-a face cu pacifismul „coexistențialiștilor". „Pentru noi, remarca el, pacea și libertatea sunt indiscutabil legate. Ne este imposibil să o alegem pe una sacrificând-o pe cealaltă".

Discreditat, constrâns să-și abandoneze postul de primar, Giorgio La Pira și-a văzut visul de pacificare europeană ruinat. Al șaselea congres pentru pace și civilizație creștină prevăzut pentru luna iunie a anului 1957 pe tema „Unitate în diversitate" nu mai putea avea loc. Sfântul Scaun a afirmat că nu putea „în circumstanțele prezente", să delege reprezentanți ca la edițiile precedente, și aceasta în ciuda medierii arhiepiscopului de Milano, monseniorul Montini.[510] Germania și Franța au declinat la rândul lor invitația. Nu se mai punea problema organizării congresului. Dacă motivele refuzului Vaticanului nu erau încă foarte clare, acesta se putea explica printr-o imprudență a lui La Pira care evocase o posibilă invitația adresată Poloniei.[511] Extrem de favorabil „liniei Wyszynski", primarul Florenței a ținut să-l salute personal pe cardinalul primat, la gara Santa Maria Novella, în trenul care îl conducea la Roma în mai 1957. Primele contacte s-au stabilit cu asociația Pax, condamnată de Sfântul Oficiu doi ani mai devreme, precum am văzut. „Desigur, evenimentele triste din Ungaria ne-au ruinat speranțele, dar noi avem drep deviză marea frază paulină: *spes contra spem*", scria La Pira lui Hrușciov în iulie 1957.[512] Sosirea unui nou pontif pe Scaunul lui Petru, urmată de decizia sa de convocare a unui conciliu ecumenic, au readus speranța fostului primar al Florenței. Sosise

[510] Scrisoare adresată de monseniorul Dell'Acqua monseniorului Montini, 4 aprilie 1957, Arhivele La Pira.
[511] Cel puțin aceasta era ipoteza lui La Pira în scrisoarea trimisă lui Montini la 10 aprilie 1957, Arhivele La Pira.
[512] Scrisoare din 4 iulie 1957.

timpul „dezgheţării şi al convertirii Rusiei”.[513] O nouă perioadă începea în relaţiile dintre Biserica Catolică şi lumea comunistă.

[513] Scrisoare trimisă de La Pira papei Ioan al XXIII-lea, 29 octombrie 1958. La Pira se referă explicit la al doilea secret al Fecioarei la Fatima („Rusia se va converti şi pacea va fi instaurată în lume”). Nu s-ar înţelege nimic din acţiunea sa pentru pace şi dialog cu lumea comunistă fără această referinţă insistentă la „misterioasa profeţie” mariană. Marcello Garzaniti e Lucia Tonini, *La Russia di Giorgio La Pira. Dai carteggi in Giorgio La Pira e la Russia*, Firenze, 2004, pp. 2-60, https://www.academia.edu/1424766/La_Russia_di_Giorgio_La_Pira._Dai_carteggi_in_Giorgio_La_Pira_e_la_Russia_a_cura_di_Marcello_Garzaniti_e_Lucia_Tonini_Giunti_Firenze_2004_pp._2-60

Partea a III-a
DE LA DEZGHEȚ LA PRĂBUȘIRE
(1959-1989)

Capitolul VIII

DE LA ANATEMĂ LA DIALOG

„Creștinul de spirit *constantinian* este mai înclinat către conflict… Creștinul de spirit evanghelic este mai deschis la dialog cu omul nou […]. Dialogul presupune spirit critic iar oamenii inițiază acest dialog cu o credință neînfricată care îi plasează în afara oricărei suspiciuni. Dintre mai multe exemple, cel mai reprezentativ cred că este recenta călătorie a lui La Pira în URSS și curajul său." Declarațiile părintelui Chenu, într-un interviu acordat publicației *Informations catholiques internationales* (1 ianuarie 1960), păreau să indice unele schimbări în strategia Bisericii față de comunism. Strategia lui Pius al XII-lea fusese aceea de intransigență și inflexibilitate, în ciuda câtorva tentative timide de deschidere precum Scrisoarea apostolică pentru popoarele din Rusia (1952). Călătoria în Rusia efectuată de primarul Florenței, Giorgio La Pira, în august 1959, la invitația autorităților sovietice și cu binecuvântarea papei Ioan al XXIII-lea și încurajările arhiepiscopului de Milano, monseniorul Giovanni Battista Montini, viitorul său succesor pe Scaunul lui Petru, anunța o epocă nouă în relațiile dintre Roma și Moscova.[514] Sosirea lui Angelo Roncalli în octombrie 1958 a

[514] Marcello Garzaniti, Maria Lucia Tonini, *op. cit*.,

„revoluționat” atitudinea Bisericii față de lumea comunistă. Dacă numeroși cardinali doreau să se pună capăt sistemului de guvernământ autoritar și solitar care caracterizase ultimii ani ai pontificatului lui Pius al XII-lea, mult mai puțini erau cei care prevedeau bulversarea pe care urma să o provoace în viața Bisericii alegerea acestui om în vârstă de șaptezeci și șapte de ani. Cel care trebuia să fie doar „un papă de tranziție” va deveni papă al dialogului cu comunismul și al deschiderii față de Est.

Revoluția lui Ioan al XXIII-lea

Angelo Roncalli s-a născut la 25 noiembrie 1881 la Sotto il Monte, un mic sătuc din provincia Bergamo, într-o familie de țărani săraci. Al patrulea copil, dar primul „fiu al unei familii umile, dar onorabile” (precum va scrie mai târziu în testamentul său spiritual) dintr-un total de paisprezece, a fost trimis de episcopul său la Roma pentru a urma studiile de teologie la facultatea lui Apolinar (în prezent Universitatea Pontificală din Lateran). Numit preot în 1904, a devenit un an mai târziu secretarul personal al noului episcop de Bergamo, monseniorul Radini Tedeschi, un om deschis care l-a marcat profund. După ce a servit ca și capelan militar în perioada războiului între 1914-1918, a fost chemat la Roma pentru a îndeplini o importantă misiune sub conducerea Lucrării de propagare a credinței în

---

https://books.google.ro/books?id=1mVHXWSrdLUC&pg=PP1&dq=Giorgio+La+Pira+e+la+Russia+a+cura+di+Marcello+Garzaniti,+Maria+Lucia+Tonini+introduzione+di+giulio+conticelli+batalov+benvenuti+giovannoni+lidov+mainardi+sinitsyna+tonini&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiZ2unIxY3TAhUGXhQKHcLQA-YQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Giorgio%20La%20Pira%20e%20la%20Russia%20a%20cura%20di%20Marcello%20Garzaniti%2C%20Maria%20Lucia%20Tonini%20introduzione%20di%20giulio%20conticelli%20batalov%20benvenuti%20giovannoni%20lidov%20mainardi%20sinitsyna%20tonini&f=false

Italia[515]. El va rămâne în această funcție până în 1925, anul consacrării sale episcopale și al intrării sale în cariera diplomatică

[515] Alexandre Guasco, *L'oeuvre de la Propagation de la foi: ses origines, ses commencements, ses progrès*,
Paris 1911,
https://ia800208.us.archive.org/32/items/loeuvredelapropa00guas/loeuvredelapropa00guas.pdf,
Coup-d'oeil sur l'oeuvre de la propagation de la foi, et motifs puissants pour tous les bons catholiques de soutenir et propager cette excellente institution, Lyon 1837,
https://books.google.ro/books?id=_lQ_43-LXxUC&pg=PA1&dq=Coup-d%27%C5%93il+sur+l%27oeuvre+de+la+propagation+de+la+foi+,+et+motifs+pour+tous+les+bons+catholiques+de+soutenir+et+propager+cette+excellente+institution+lyon+editeurs+des+annales&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjr2ozbjZ3TAhWJsxQKHVNoC5IQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Coup-d%27%C5%93il%20sur%20l%27oeuvre%20de%20la%20propagation%20de%20la%20foi%20%2C%20et%20motifs%20pour%20tous%20les%20bons%20catholiques%20de%20soutenir%20et%20propager%20cette%20excellente%20institution%20lyon%20editeurs%20des%20annales&f=false,
Annales de l'Association de la propagation de la foi: recueil périodique des lettres des évêques et des missionnaires des missions des deux mondes, et de tous les documens relatifs aux missions et à l'Association de la propagation de la foi, Lyon 1834,
https://books.google.ro/books?id=HZ8AAAAAcAAJ&pg=PA498-IA1&dq=Annales+de+l%27Association+de+la+propagation+de+la+foi:+recueil+p%C3%A9riodique+des+lettres+des+%C3%A9v%C3%AAques+et+des+missionnaires+des+missions+des+deux+mondes,+et+de+tous+les+documens+relatifs+aux+missions+et+%C3%A0+l%27Association+de+la+propagation+de+la+foi+tome+trente+huitieme+chez+editeur+ancien+rue+du+perat+1866&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi5gJaMhZ3TAhXKuhQKHdTdA1EQ6AEIJzAC#v=onepage&q=Annales%20de%20l%27Association%20de%20la%20propagation%20de%20la%20foi%3A%20recueil%20p%C3%A9riodique%20des%20lettres%20des%20%C3%A9v%C3%AAques%20et%20des%20missionnaires%20des%20missions%20des%20deux%20mondes%2C%20et%20de%20tous%20les%20documens%20relatifs%20aux%20missions%20et%20%C3%A0%20l%27Association%20de%20la%20propagation%20de%20la%20foi%20tome%20trente%20huitieme%20chez%20editeur%20ancien%20rue%20du%20perat%201866&f=false,
Idem, Lyon 1866,
https://books.google.ro/books?id=YpaHdrbpiaEC&pg=PA237&dq=Annales+de+l%27Association+de+la+propagation+de+la+foi:+recueil+p%C3%A9riodique+des+lettres+des+%C3%A9v%C3%AAques+et+des+missionnaires+des+missions+des+deux+mondes,+et+de+tous+les+documens+relatifs+aux+missions+et+%C3%A0+l%27Association+de+la+propagation+de+la+foi+tome+trente+huitieme+chez+editeur+ancien+rue+du+perat+1866&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi5gJaMhZ3TAhXKuhQKHdTdA1EQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Annales%20de%20l%27Association%20de%20la%20propagation%20de%20la%20foi%3A%20recueil%20p%C3%A9riodique%20des%20lettres%20des%20%C3%A9v%C3%AAques%20et%20des%20missionnaires%20des%20mission

în serviciul Sfântului Scaun. Din 1925 până în 1935, Angelo Roncalli a ocupat diferite posturi în străinătate: vizitator apostolic în Bulgaria (1925-1935), delegat apostolic în Turcia și în Grecia (1935-1944), nunțiu apostolic în Franța (1944-1953).

Importanța acestor ani în formarea și itinerariul spiritual al viitorului Ioan al XXIII-lea a fost destul de mare. Experiența bulgară i-a permis să abordeze realitățile Orientului creștin și l-a sensibilizat în privința problemei unității. Favorizând continuarea uceniciei sale orientale, călătoria la Istanbul l-a plasat „la pragul misterioasei lumi musulmane".[516] Numirea sa la Paris, la sfârșitul războiului, într-o conjunctură dificilă, a constituit o promovare neașteptată pentru un diplomat care nu a fost întotdeauna bine văzut de superiorii săi. Aceasta îl va pune în contact direct cu inițiativele unei Biserici franceze în plină efervescență. Primindu-l pe generalul de Gaulle într-o vizită oficială la Vatican la 27 iunie 1959, el a evocat „anii de neuitat" petrecuți pe teritoriul Franței, „într-o perioadă în care, sub impulsul vostru, acest mare popor renăștea la viață și la speranță după grele încercări". Amintirea, încă vie, lăsată de acest „ambasador extraordinar" în mediile cele mai deschise ale catolicismului francez, nu permitea să se întrevadă formidabila reînnoire produsă de pontificatul său. În aceasta constă „misterul Roncalli", pentru a relua expresia iezuitului Robert Rouquette în revista *Etudes* din iulie 1963: „Acest papă pe care l-am ignorat ca nunțiu și la a cărui desemnare nu ne-am așteptat, a conferit Bisericii un impuls neașteptat".

---

s%20des%20deux%20mondes%2C%20et%20de%20tous%20les%20documens%20relatifs%20aux%20missions%20et%20%C3%A0%20l%27Association%20de%20la%20propagation%20de%20la%20foi%20tome%20trente%20huitieme%20chez%20editeur%20ancien%20rue%20du%20perat%201866&f=false,
Idem, 1834-1974,
L'Oeuvre de la Propagation de la Foi recompensée, Discurs susținut în Biserica Saint-Bonaventure la 3 mai 1905 de abatele Jospeh Lemann, Lyon 1905,
http://lenculus.mirror.k0nsl.org/__B__/Battandier%2C%20Albert%20%28Dr%29%20-%20L%27OEuvre%20de%20la%20Propagation%20de%20la%20Foi%20r%C3%A9compens%C3%A9e.pdf
[516] Scrisoarea de Crăciun, 1928.

Ultima etapă înaintea pontificatului său a fost patriarhia Veneției.[517] Numit cardinal în ianuarie 1953, în timpul celui de-al doilea (și ultimul) consistoriu al pontificatului lui Pacelli, noul patriarh și-a făcut intrarea în orașul Dogilor două luni mai târziu. În discursul său inaugural de la basilica Sfântul Marcu, a cerut să nu mai fie privit ca un om politic și diplomat, ci să caute în el „preotul, păstorul sufletelor care își exercită în mijlocul vostru misiunea în numele Domnului Nostru". Principala inițiativă a cardinalului Roncalli la Veneția a fost convocarea unui sinod diocezan în noiembrie 1957. Urmând exemplul maestrului său, monseniorul Radini Tedeschi, care organizase un sinod în dioceza sa din Bergamo în 1910, a căutat să readucă la viață această instituție „tipic tridentină" (dragă sfântului Carol Borromeu[518], modelul său), pe care o considera cea mai bună

[517] Enrico Galavotti, „La Venezia delle agende del patriarca Roncalli, *1950-1966, L'ultima Venezia. Cultura, presenze e progetti. Omaggio a Vittore Branca nel centenario (1913-2004),* Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, Veneția 2015, pp. 71-87,
https://www.academia.edu/12140786/La_Venezia_delle_agende_del_patriarca_Roncalli_in_1950-1966._Lultima_Venezia._Cultura_presenze_e_progetti._Omaggio_a_Vittore_Branca_nel_centenario_1913-2004_Istituto_Veneto_di_Scienze_Lettere_ed_Arti_Venezia_2015_pp._71-87

[518] Charles Borromeo, *Charles Borromeo: Selected Orations, Homilies and Writings*, New York 2017,
https://books.google.ro/books?id=7QJsDQAAQBAJ&pg=PT167&dq=Charles+Borromeo:+Selected+Orations,+Homilies+and+Writings+By+Charles+Borromeo+edited+by+john+r+cihak+translated+by+ansgar+santogrossi+bloomsbury+clark+an+imprint+of+bloomsbury+publishing&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwijhpr1lrXTAhVJDMAKHeZdD3MQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Charles%20Borromeo%3A%20Selected%20Orations%2C%20Homilies%20and%20Writings%20By%20Charles%20Borromeo%20edited%20by%20john%20r%20cihak%20translated%20by%20ansgar%20santogrossi%20bloomsbury%20clark%20an%20imprint%20of%20bloomsbury%20publishing&f=false,
John Peter Giussano, *Life of Saint Charles Borromeo*, Londra 2015,
https://books.google.ro/books?id=SWshCgAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Life+of+Saint+Charles+Borromeo+By+John+Peter+Giussano,+Aeterna+Press&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj56r-6l7XTAhVqKMAKHYguDnAQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Life%20of%20Saint%20Charles%20Borromeo%20By%20John%20Peter%20Giussano%2C%20Aeterna%20Press&f=false,

metodă pentru a reforma Biserica. Devenit papă anul următor, s-a axat pe necesitatea de a aplica noii sale dioceze de la Roma și Bisericii universale aceeași metodă de reformă și a anunțat convocarea unui sinod diocezan și a unui conciliu ecumenic general.[519]

Charles Borromeo, *Avis donnez aux confesseurs*, Lyon 1672, https://books.google.ro/books?id=pAA-AAAAcAAJ&printsec=frontcover&dq=Avis+donnez+aux+confesseurs+By+Charles+Borromeo+(saint),+saint+Charles+Borromeo+milan&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjO4vKbmbXTAhUDD8AKHSygB3MQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Avis%20donnez%20aux%20confesseurs%20By%20Charles%20Borromeo%20(saint)%2C%20saint%20Charles%20Borromeo%20milan&f=false

[519] Francis X. Murphy, *Pope John XXIII comes to Vatican*, New York 1959, https://ia601900.us.archive.org/17/items/in.ernet.dli.2015.157991/2015.157991.Pope-John-Xxiii-Comes-To-The-Vatican.pdf,
Albert Giovannetti, *We Have A Pope A Portrait Of His Holiness John XXIII*, Maryland 1959, https://ia802300.us.archive.org/16/items/wehaveapopeaport013181mbp/wehaveapopeaport013181mbp.pdf,
Le Vatican, Jean XXIII et l'Allemagne, http://www.dokumente-documents.info/uploads/tx_ewsdokumente/DOCDos.1963_4_01.pdf,
Thomas Cahill, *Pope John XXIII: A Life*, New York 2002, https://books.google.ro/books?id=hKVLFDoYe4oC&printsec=frontcover&dq=Pope+John+XXIII:+A+Life+a+penguin+life+++penguin+book+By+Thomas+Cahill&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjNq4v3iaHTAhVMmBoKHYO-CbcQ6AEIGDAA#v=onepage&q=Pope%20John%20XXIII%3A%20A%20Life%20a%20penguin%20life%20%20%20penguin%20book%20By%20Thomas%20Cahill&f=false,
Michel de Kerdreux, *Jean XXIII*, Paris 1966, https://books.google.ro/books?id=EGymkVOEJIsC&pg=PA3&dq=Jean+XXIII+By+Michel+de+Kerdreux+preface+du+cardinal+marty+ouvrage+couronne+par+l+academie+francaise&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi2tOzekKHTAhUG0hoKHdzeCKMQ6AEIGjAA#v=onepage&q&f=false,
Loris Francesco Capovilla, *Jean XXIII: témoin de la tendresse de Dieu*, Paris 2001, https://books.google.ro/books?id=RG5zBTKIoqsC&pg=PP1&dq=Jean+XXIII:+t%C3%A9moin+de+la+tendresse+de+Dieu+By+Loris+Francesco+Capovilla&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj5ydKajaHTAhWCchoKHeb6BJMQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Jean%20XXIII%3A%20t%C3%A9moin%20de%20la%20tendresse%20de%20Dieu%20By%20Loris%20Francesco%20Capovilla&f=false,
Randall S. Rosenberg, *The Vision of Saint John XXIII*, New Jersey 2014, https://books.google.ro/books?id=1LcdBAAAQBAJ&pg=PT3&dq=The+Vision+of+Saint+John+XXIII+By+Randall+S.+Rosenberg+foreword+by+cardinal+timothy+dolan&

hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjg2p_eiqHTAhXLnRoKHTvFC7YQ6AEIGjAA#v=onepage&q=The%20Vision%20of%20Saint%20John%20XXIII%20By%20Randall%20S.%20Rosenberg%20foreword%20by%20cardinal%20timothy%20dolan&f=false,
Mario Sgarbossa, *Giovanni XXIII: la saggezza del cuore*, Milano 2000,
https://books.google.ro/books?id=i9SxxfG1mvEC&printsec=frontcover&dq=Giovanni+XXIII:+la+saggezza+del+cuore+By+Mario+Sgarbossa&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj98qq5haHTAhUL0hoKHcGfBLoQ6AEIHTAA#v=onepage&q=Giovanni%20XXIII%3A%20la%20saggezza%20del%20cuore%20By%20Mario%20Sgarbossa&f=false,
Massimo Faggioli, *John XXIII: The Medicine of Mercy*, Minnesota 2014,
https://books.google.ro/books?id=aLJiAwAAQBAJ&pg=PR3&dq=John+XXIII:+The+Medicine+of+Mercy+By+Massimo+Faggioli+liturgical+press+collegeville+minnesota&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiq5O7jhqHTAhUMfRoKHQl3B1MQ6AEIGjAA#v=onepage&q=John%20XXIII%3A%20The%20Medicine%20of%20Mercy%20By%20Massimo%20Faggioli%20liturgical%20press%20collegeville%20minnesota&f=false,
Giancarlo Zizola, *Giovanni XXIII: La fede e la politica*, Bari 2000,
https://books.google.ro/books?id=gQOODAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Giovanni+XXIII:+La+fede+e+la+politica+By+Giancarlo+Zizola&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj_7Nnkop3TAhXKFZoKHdA8AdEQ6AEIGjAA#v=onepage&q=Giovanni%20XXIII%3A%20La%20fede%20e%20la%20politica%20By%20Giancarlo%20Zizola&f=false,
Pope John XXIII, *Journal of a Soul*, Londra 1965, (varianta în limba engleză)
https://books.google.ro/books?id=oSCr4lQbl30C&pg=PR4&dq=Journal+of+a+Soul+By+Pope+John+XXIII+geoffrey+chapman+wellington+house+first+published+in+italian+under+the+title+giovanni&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiL5riCnZ3TAhUEAZoKHQdUB34Q6AEIGjAA#v=onepage&q=Journal%20of%20a%20Soul%20By%20Pope%20John%20XXIII%20geoffrey%20chapman%20wellington%20house%20first%20published%20in%20italian%20under%20the%20title%20giovanni&f=false,
José Luis González-Balado, Janet Nora Playfoot, *Il cuore di Papa Giovanni XXIII*, Milano 2013,
https://books.google.ro/books?id=hMWgDQAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Il+cuore+di+Papa+Giovanni+XXIII+By+Jos%C3%A9+Luis+Gonz%C3%A1lez-Balado,+Janet+Nora+Playfoot+in+appendice+il+testo+integrale+del+discorso+della+luna+intenso+saluto+del+papa+buono&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiutqGaop3TAhUpSJoKHXG2DfcQ6AEIGjAA#v=onepage&q&f=false,
Nina Fabrizio, *Fausto Gasparroni, I Papi della pace: L'eredità dei santi Roncalli e Wojtyla per papa Francesco*, Milano 2014,
https://books.google.ro/books?id=_b9eAwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=I+Papi+della+pace:+L%E2%80%99eredit%C3%A0+dei+santi+Roncalli+e+Wojtyla+per+papa+Francesco+By+Nina+Fabrizio,+Fausto+Gasparroni&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjt8rizo53TAhVBJpoKHUM8CWgQ6AEIHDAA#v=onepage&q=I%20Papi%20della%20pace%3A%20L%E2%80%99eredit%C3%A0%20dei%20santi%20Roncalli%20e%20Wojtyla%20per%20papa%20Francesco%20By%20Nina%20Fabrizio%2C%20Fausto%20Gasparroni&f=false

Ideea de a convoca un conciliu, destinat a finaliza opera primului conciliu de la Vatican[520] întrerupt prematur în octombrie 1870 din cauza războiului franco-prusac și invadarea Romei de trupele italiene, nu era în sine o idee nouă. Atât Pius al XI-lea cât și Pius al XII-lea, predecesorii săi imediați, au dat anumite dispoziții (consultarea episcopatului în cazul lui Pius al XI-lea, constituirea unei comisii *ad hoc* în cazul lui Pius al XII-lea), dar care nu s-au mai concretizat. În ce măsură avea cunoștință Ioan al XXIII-lea, în momentul alegerii sale, de aceste diferite proiecte rămase în stand-by? Chestiunea unui eventual conciliu a avut vreo importanță în alegerea patriarhului Veneției? Acestea erau chestiuni larg dezbătute în rândul istoricilor.[521] Angelo Roncalli

[520] *Decrees and canons of the Vatican Council*, 1875, https://ia800302.us.archive.org/27/items/a678655400slsnuoft/a678655400slsnuoft.pdf, Henry Edward Manning, *The True Story Of The Vatican Council*, Londra 1877, https://ia600504.us.archive.org/1/items/TrueStoryOfTheVaticanCouncil/TrueStoryOfTheVaticanCouncil.pdf,
Idem, *The Vatican council and its definitions: a pastoral letter to the clergy*, Londra 1870, https://books.google.ro/books?id=_MMPAAAAIAAJ&pg=PA1&dq=The+Vatican+Council+and+Its+Definitions:+A+Pastoral+Letter+to+the+Clergy+by+henry+edward+archbishop+of+westminster+london&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiRhtWokJ_TAhXsB8AKHV7ND5wQ6AEIGDAA#v=onepage&q=The%20Vatican%20Council%20and%20Its%20Definitions%3A%20A%20Pastoral%20Letter%20to%20the%20Clergy%20by%20henry%20edward%20archbishop%20of%20westminster%20london&f=false,
Frances M. Spilman, *The Councils of the Catholic Church: Nicea to Now*, Raleigh 2015, „Vatican I, 1869-1870”, pp. 409-434, https://books.google.ro/books?id=CTs8CwAAQBAJ&pg=PA1&dq=The+Councils+of+the+Catholic+Church:+Nicea+to+Now+By+Frances+m.+Spilman&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiu6Puikp_TAhUHK8AKHXmKBygQ6AEIHDAA#v=onepage&q=The%20Councils%20of%20the%20Catholic%20Church%3A%20Nicea%20to%20Now%20By%20Frances%20m.%20Spilman&f=false

[521] O bună prezentare a acestei dezbateri în studiul lui J. Grootaers, „Jean XXIII à l'origine de Vatican II”, în *Idem, Actes et acteurs à Vatican II*, Louvain 1998, p. 3-30, https://books.google.ro/books?id=-AjS8BtG9fwC&pg=PP5&dq=bibliotheca+ephemeridum+theologicarum+lovaniensium+CXXXIX+actes+et+acteurs+a+vatican+II+par+j+grootaers+leuven+university+press+1998+uitgeverij+peeters+leuven&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi_2uW3mZ_TAhViL8AKHeIuBm8Q6AEIGjAA#v=onepage&q=bibliotheca%20ephemeridum%20theologi

era cu siguranță bine pregătit, atât datorită experiențelor sale sinodale anterioare (Bergamo, Veneția) cât și prin familiaritatea sa cu tradiția conciliară a Bisericilor orientale (Bulgaria, Grecia), pentru o astfel de eventualitate. Ne putem gândi totuși că necesitatea unei astfel de decizii s-a impus după alegerea sa. „E nevoie de un conciliu", declara el secretarului său, monseniorul Loris Capovilla, în data de 2 noiembrie 1958, după ce l-a primit în audiență pe unul dintre cei mai influenți cardinali ai Sacre-College, arhiepiscopul de Palermo, Ernesto Ruffini. Anunțul oficial va fi făcut trei luni mai târziu, la 25 ianuarie 1959, în ultima zi a octavei de rugăciuni pentru unitatea creștinilor, într-o alocuțiune susținută în fața unui grup de cardinali în basilica Saint-Paul-hors-les-Murs:

Venerabili frați și dragi fii, cu emoție, dar și cu hotărâre, pronunțăm în fața voastră numele unei duble celebrări pe care o propunem: un sinod diocezan pentru Roma și un conciliu ecumenic pentru Biserica universală.[522]

Mai târziu, Ioan al XXIII-lea va spune că, spre marea sa surprindere, anunțul a fost urmat de o „impresionantă și respectuoasă tăcere". Acesta a suscitat un mare ecou atât în Biserică, cât și în afara ei. Dacă episcopatul a reacționat destul de lent (cei mai prompți au fost episcopii germani și polonezi), decizia papală a fost în schimb bine primită în mediile cele mai deschise ale catolicismului din acea perioadă. Părea să se confirme impresia inovației și a schimbării din „primele o sută de zile" ale pontificatului. Anunțul din 25 ianuarie nu spunea în

---

carum%20lovaniensium%20CXXXIX%20actes%20et%20acteurs%20a%20vatican%20II%20par%20j%20grootaers%20leuven%20university%20press%201998%20uitgeverij%20peeters%20leuven&f=false

[522] Text reprodus în Philippe Chenaux, *Les enseignements de Jean XXIII*, Saint Maurice 2000, p. 49,
https://books.google.ro/books?id=ciF3Yj3qp2oC&pg=PA72&dq=les+enseignements+de+Jean+XXIII+presentation+de+Philippe+Chenaux+editions+saint+augustin&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi14LvilZ3TAhVHVhQKHakLAb8Q6AEIGjAA#v=onepage&q=les%20enseignements%20de%20Jean%20XXIII%20presentation%20de%20Philippe%20Chenaux%20editions%20saint%20augustin&f=false

schimb nimic despre natura și scopurile viitorului conciliu. Era vorba de un nou conciliu sau de o simplă reluare a conciliului Vatican I rămas nefinalizat? Se putea discuta de un conciliu de uniune pe modelul conciliului din Florența (1439)[523] sau de un conciliu catolic în sensul strict al cuvântului? Se mergea către un conciliu de luptă, precum conciliul din Trento (1545-1563)[524], sau din contră, către un conciliu al reformelor (ale căror exemple în istorie, trebuie să recunoaștem, n-au fost prea numeroase)? Departe de a oferi un răspuns clar la aceste întrebări ale opiniei publice, primul discurs al papei a încercat mai degrabă să consolideze incertitudinea și perplexitatea observatorilor. El a mers până la a-l invoca pe sfântul său predecesor Pius al X-lea, al cărui pontificat rămânea legat de lupta împotriva modernismului la începutul secolului, „ca protector celest al Conciliului ecumenic" (mesaj adresat clerului celor Trei Veneții, 23 aprilie 1959).

Etapa de pregătire (în sensul larg) a început trei luni mai târziu odată cu decizia papei, devenită publică la 17 mai 1959, în

---

[523] George Holmes, Florence and the Great Schism, *Proceedings of the British Academy*, LXXV, 1989, pp. 291-312,
http://www.britac.ac.uk/pubs/proc/files/75p291.pdf,
„Acte du Saint et Ecumènique Concile de Florence pour la Réunion des Églises", *Revue de l'Orient Chrétien*,
nr. 3, Paris,
https://ia800300.us.archive.org/18/items/revuedelorientch11896pari/revuedelorientch11896pari.pdf,
Charalambos Dendrinos, *Reflections on the failure of the Union of Florence*,
https://pure.royalholloway.ac.uk/portal/files/16794212/Dendrinos_Florence.pdf,
J. Gill, „The Council of Florence", *Byzantinische Zeitschrift*, München 1961,
http://byzantinorossica.org.ru/sources/vizant/BZ/BZ_54(1961).pdf

[524] Paolo Serpi, *Istoria del Concilio tridentino*, Torino 1974,
http://www.letteraturaitaliana.net/pdf/Volume_6/t147.pdf,
Dogmatic canons and decrees: authorized translations of the dogmatic decrees of the Council of Trent, the decree on the Immaculate Conception, the Syllabus of Pope Pius IX, and the decrees of the Vatican Council,
New York 1912,
https://ia600201.us.archive.org/11/items/dogmaticcanonsan00unknuoft/dogmaticcanonsan00unknuoft.pdf

ziua Rusaliilor, de a institui o comisie antepregătitoare pentru conciliul ecumenic a cărui președinție a fost încredințată cardinalului Secretar de Stat, Domenico Tardini. Alegerea acestui fost prelat, care și-a desfășurat toată cariera în cadrul Secretariatului de Stat, ar putea să pară surprinzătoare. În realitate, era foarte abil: el a permis implicarea directă a Curiei (prin intermediul desemnării celui mai înalt responsabil al său) în pregătirea conciliului fără a-l abandona însă pe acesta din urmă atotputernicei Congregații a Sfântului Oficiu a cardinalului Ottaviani (precum făcuse Pius al XII-lea în perioada sa). Această primă fază de pregătire numită „etapa antepregătitoare", consacrată consultării episcopatului, s-a încheiat un an mai târziu după promulgarea motu proprio *Superno Dei nutu* (5 iunie 1960)[525] care instituia diversele comisii pregătitoare (în număr de zece) la care se adăuga un nou organism, Secretariatul pentru unitatea creștinilor, prezidat de cardinalul Augustin Bea.[526]

Inaugurând debutul celei de-a doua etape numită „etapa pregătitoare" a conciliului Vatican II (așa fusese numit) în basilica Sfântului Petru, papa a subliniat obiectivul principal: „A reda splendoarea pe chipul Bisericii lui Cristos ale celor mai simple și pure caracteristici ale sale de la origine, pentru a o prezenta așa cum fondatorul său divin a creat-o: fără pată și fără

[525] Ioan al XXIII-lea, *Motu proprio Superno dei nutu*, 5 iunie 1960, https://w2.vatican.va/content/john-xxiii/es/apost_letters/1960/documents/hf_j-xxiii_apl_19600605_superno-dei.html

[526] Maurice Gilbert, *Le Cardinal Augustin Béa 1881 -1968, La Bible, rencontre des chretiens et des juifs*, http://www.nrt.be/docs/articles/1983/105-3/912-Le+Cardinal+Augustin+Bea.+1881-1968.pdf,
Secretariat pour l'unité des chretiens, Cite du Vatican, Service d'information, nr. 6, ianuarie 1969, http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/chrstuni/information_service/pdf/information_service_6_fr.pdf,
Idem, nr. 20, aprilie 1973, http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/chrstuni/information_service/pdf/information_service_20_fr.pdf

riduri" (13 noiembrie 1960).[527] Ulterior, primindu-i pe membrii comisiilor pregătitoare, spunea că are „mari așteptări de la acest conciliu care dorește să creeze o reînnoire a forței în credință, doctrină, disciplină ecleziastică, viață religioasă și spirituală, și, în plus, să aducă o mare contribuție la reafirmarea principiilor de ordine creștină, de unde se inspiră și pe care se bazează dezvoltarea vieții civice, economice, politice și sociale".[528] Nu se putea vorbi încă de un veritabil program sau de o ordine de zi constrângătoare, ci mai degrabă de o inspirație, de o direcție esențială care va fi rezumată sub numele de *aggiornamento*[529] (aducere la zi).

În alocuțiunea susținută în cadrul ceremoniei de deschidere a conciliului (*Gaudet Mater Ecclesia*, 11 octombrie 1962[530]), Ioan al XXIII-lea a folosit accente aproape profetice pentru a indica natura pastorală a conciliului care urma să înceapă: „Una este depozitul credinței, adică adevărurile conținute în veritabila noastră doctrină, și alta este forma sub care aceste adevăruri sunt enunțate, păstrând același sens și același obiectiv." Printr-o formulare clară, papa înlătura orice idee a unui

[527] Philip Chenaux, *Les Enseignements de Jean XXIII*, p. 73. https://books.google.ro/books?id=ciF3Yj3qp2oC&pg=PA72&dq=les+enseignements+de+Jean+XXIII+presentation+de+Philippe+Chenaux+editions+saint+augustin&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi14LvilZ3TAhVHVhQKHakLAb8Q6AEIGjAA#v=onepage&q=les%20enseignements%20de%20Jean%20XXIII%20presentation%20de%20Philippe%20Chenaux%20editions%20saint%20augustin&f=false

[528] *Ibidem*, p. 85.

[529] Karim Schelkens, John A. Dick, Jürgen Mettepenningen, *Aggiornamento?: Catholicism from Gregory XVI to Benedict XVI*, Leiden 2013, https://books.google.ro/books?id=HPH_o2rdqaEC&printsec=frontcover&dq=Aggiornamento?:+Catholicism+from+Gregory+XVI+to+Benedict+XVI+By+Karim+Schelkens,+John+A.+Dick,+J%C3%BCrgen+Mettepenningen&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiVvtz_z6bTAhWKuBoKHTP7C3gQ6AEIzAA#v=onepage&q=Aggiornamento%3F%3A%20Catholicism%20from%20Gregory%20XVI%20to%20Benedict%20XVI%20By%20Karim%20Schelkens%2C%20John%20A.%20Dick%2C%20J%C3%BCrgen%20Mettepenningen&f=false

[530] *Mater Ecclesia*, 11 octombrie 1962, https://w2.vatican.va/content/john-xxiii/la/speeches/1962/documents/hf_j-xxiii_spe_19621011_opening-council.html

conciliu represiv: „În prezent, Biserica lui Cristos preferă mai degrabă să recurgă la remediul milei, decât să fluture armele severității”.[531] Se poate spune că diversele scheme, trimise Părinților în vara lui 1962, nu reflectau deloc aceste orientări. Fidel temperamentului său, Ioan al XXIII-lea le-a lăsat comisiilor pregătitoare libertatea totală de a lucra, cu riscul de a le vedea pe cele dominate de teologii romani reproducând în schemele lor modurile de gândire abstracte și deductive ale unei teologii puternic dependente de magisteriul pontificatelor precedente (mai ales cel al lui Pius al XII-lea). Sever judecate de marea majoritate a Părinților conciliari (cu excepția schemei privind liturghia), acestea au făcut obiectul unei revizuiri complete în timpul primei intersesiuni a Conciliului Vatican II. „Ceremonia de astăzi, declara el în alocuțiunea sa de închidere a primei sesiuni din 8 decembrie 1962, nu marchează oprirea lucrărilor.”[532] Moartea sa, la 3 iunie 1963, după o lungă agonie care a ținut lumea întreagă cu respirația la gură timp de trei zile, nu-i va permite să vadă rezultatul lucrărilor acestei „a doua etape pregătitoare” a Conciliului Vatican II (Jan Grootaers).

Respectând procedurile și libertatea persoanelor, Ioan al XXIII-lea a încercat încă de la începutul pontificatului său să implementeze o politică nouă în domeniile cele mai apropiate sufletului său: unitatea Bisericii și pacea între popoare. Primul său mesaj de Crăciun (23 decembrie 1958), care îl situa în marea tradiție a radiomesajelor de Crăciun (19 în total) inaugurată de predecesorul său, căpăta din acest punct de vedere un caracter programatic: „De ce, întreba el, această unitate a Bisericii Catolice, orientată direct și prin vocație divină spre interesele de ordine spirituală, nu se poate întoarce către reconcilierea diferitelor rase și națiuni, decise în egală măsură să formeze o societate marcată de legile dreptății și fraternității?”[533] Ioan al

[531] *Ibidem*, pp. 135-136.
[532] *Ibidem*, p. 149.
[533] Philip Chenaux, *Les Enseignements de Jean XXIII,* p. 216.

XXIII-lea a stabilit o legătură directă între căutarea unității și apărarea păcii, regăsind în aceasta marea intuiție a fondatorilor mișcării ecumenice după încheierea Primului Război Mondial. Patru ani mai târziu, în ceea ce ar fi trebuit să fie ultimul său mesaj de Crăciun (22 decembrie 1962), el constata cu bucurie, pe de o parte că recentele sale apeluri „în favoarea păcii și a înțelegerii între popoare" au ajuns și la guvernanți, iar pe de altă parte că „sensul unității, sau mai bine spus al atracției conștiente, recunoscute și primite de fraternitatea creștină", s-a deschis, „precum o floare" în Biserica reunită în Conciliu. Drumul parcurs între aceste două date, sub impulsul său, a fost considerabil.

Se poate spune că în momentul sosirii lui Ioan al XXIII-lea, relațiile între Biserica catolică și celelalte Biserici creștine (ortodoxe și anglo-protestante) erau aproape inexistente. Niciun observator catolic nu a fost autorizat să asiste la primele două adunări ale Consiliului Ecumenic al Bisericilor fondat la Amsterdam în 1948.[534] Enciclica *Mortalium animos* (1928) a lui

---

https://books.google.ro/books?id=ciF3Yj3qp2oC&pg=PA72&dq=les+enseignements+de+Jean+XXIII+presentation+de+Philippe+Chenaux+editions+saint+augustin&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi14LvilZ3TAhVHVhQKHakLAb8Q6AEIGjAA#v=onepage&q=les%20enseignements%20de%20Jean%20XXIII%20presentation%20de%20Philippe%20Chenaux%20editions%20saint%20augustin&f=false

[534] Antoine Wenger, *La nouvelle Base élargie du Conseil Œcuménique des Eglises*, Paris,
http://www.nrt.be/docs/articles/1962/84-1/1729-La+nouvelle+Base+%C3%A9largie+du+Conseil+Oecum%C3%A9nique+des+%C3%89glises.pdf,
Marlin VanElderen, *Le Conseil oecuménique des Églises: aujourd'hui et demain*, Paris 1995,
https://books.google.ro/books?id=zgTpxi-hBVAC&pg=PA2&dq=Le+Conseil+oecum%C3%A9nique+des+%C3%89glises:+aujourd%27hui+et+demain+By+Marlin+VanElderen+les+bergers+et+les+mages&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiWqayamqHTAhVFVhoKHV65Ab8Q6AEIGjAA#v=onepage&q=Le%20Conseil%20oecum%C3%A9nique%20des%20%C3%89glises%3A%20aujourd%27hui%20et%20demain%20By%20Marlin%20VanElderen%20les%20bergers%20et%20les%20mages&f=false
Bruno Chenu, *La Signification Ecclesiologique Du Conseil Oecumeique Des Eglises 1945-1963*, Paris 1972,

Pius al XI-lea care condamna „pancreștinii” era încă vie în memoria publică. În pofida dezvoltării unui puternic curent ecumenic în mediul catolic (în special în lumea francofonă), perspectiva *unionistă* (adică reîntoarcerea fraților separați la unitate) care îl inspira rămânea doctrina oficială a Bisericii Catolice. Familiar cu Orientul creștin, Ioan al XXIII-lea a pus mare preț pe restabilirea relațiilor cu „comunitățile separate”. Una dintre primele preocupări a fost aceea de a reînnoda firul unui dialog pierdut cu „Bisericile surori”, îndeosebi cu Bisericile orientale.

Primind la Vatican în martie 1959, un trimis de la Constantinopol, mitropolitul Iakovos, purtător al unui mesaj personal al patriarhului Atenagoras, papa nu a ezitat să declare că „venise timpul reunificării pentru creștini”. O lună mai târziu, reprezentantul Sfântului Scaun în Turcia, monseniorul Giacomo Testa, unul dintre oamenii de încredere ai lui Ioan al XXIII-lea, îl va vizita la rândul său pe patriarhul Constantinopolului. Om al păcii, Atenagoras fusese ales pe scaunul patriarhal al Constantinopolului în noiembrie 1948 cu aprobarea americanilor. Fiind în favoarea unei apropieri între ortodoxie și Roma, a primit extrem de pozitiv decizia lui Ioan al XXIII-lea de a convoca un conciliu ecumenic. Trebuie spus că, încă de la începutul secolului, ideea conciliară fusese „o idee latentă” în lumea ortodoxă. Lansată în 1902 de predecesorul lui Atenagoras, Ioachim al III-lea, în scopul contracarării intensificării naționalismelor în Balcani, ideea va fi preluată de Atenagoras însuși în contextul Războiului Rece. În 1957, patriarhul Constantinopolului l-a îndemnat pe papa Pius al XII-lea să

---

https://books.google.ro/books?id=vHiDKDz2pcEC&pg=PP1&dq=La+Signification+Ecclesiologique+Du+Conseil+Oecumeique+Des+Eglises+1945-1963+eglise+nouvelle+eglise+ancienne+bruno+chenu&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjazY-Tm6HTAhUKBBoKHeDPCZMQ6AEIGzAA#v=onepage&q=La%20Signification%20Ecclesiologique%20Du%20Conseil%20Oecumeique%20Des%20Eglises%201945-1963%20eglise%20nouvelle%20eglise%20ancienne%20bruno%20chenu&f=false

convoace adunări ale creștinătății pentru a combate comunismul. Acesta l-a trimis la Roma pe reprezentantul său pe lângă Consiliul Ecumenic al Bisericilor, mitropolitul Iakovos, pentru a-și manifesta adeziunea la inițiativa lui Ioan al XXIII-lea.[535] Această convingere privind necesitatea uniunii tuturor Bisericilor împotriva comunismului era o idee profund ancorată în gândirea patriarhului. El a amintit directorului jurnalului *La Croix*, părintele Antoine Wenger, primit în vizită la Phanar la începutul lunii august 1959:

Suntem în pragul unei noi epoci. Trecutul este trecut. Responsabilitățile Bisericilor sunt mari, cele ale conducătorilor lor imense, în fața pericolului materialismului comunist. Dar cea mai mare responsabilitate revine Bisericii lui Cristos. Nici budismului, nici islamului, ci lui Cristos. Trebuie să ne unim.

Deși era o parte integrantă a mișcării conduse de Consiliul Ecumenic al Bisericilor, patriarhul Constantinopolului continua să considere că revenea papei, fiind primul dintre patriarhi conform ordinii canonice, să preia conducerea, sau conform declarației sale, să „ghideze" (din grecescul *hodegein*) mișcarea către unitate. Cel mai probabil aici se poate observa originea a ceea ce a fost numit „incidentul din Rhodos".[536] La sfârșitul lunii august 1959, Comitetul central al Consiliului Ecumenic al Bisericilor a avut prima sa reuniune pe teritoriu ortodox, pe insula

[535] Enrico Morini, L*'Oriente cristiano, L'albero dell' Ortodossia, 1. Le radici e il tronco, I patriarcati apostolici, La nuova Roma e la Terza Roma*, Bologna 2006, https://books.google.ro/books?id=jIAqFoVzZdIC&pg=PA1&dq=L%27Oriente+cristiano,++Enrico+Morini+oriente+cristiano+albero+dell+ortodossia+le+radici+e+il+tronco+i+patriarcati+apostolici+la+nuova+roma+e+la+terza+roma&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi-rqerwavTAhXHAMAKHbgnC1EQ6AEIITAA#v=onepage&q=L%27Oriente%20cristiano%2C%20%20Enrico%20Morini%20oriente%20cristiano%20albero%20dell%20ortodossia%20le%20radici%20e%20il%20tronco%20i%20patriarcati%20apostolici%20la%20nuova%20roma%20e%20la%20terza%20roma&f=false

[536] Étienne Fouilloux, „Les voies incertaines de l'œcuménisme (1959-1999)", *Vingtième Siècle, revue d'histoire*, nr. 66, aprilie-iunie 2000, „Religions d'Europe", pp. 133-145, http://www.persee.fr/doc/xxs_0294-1759_2000_num_66_1_4568

Rhodos. Membrii săi erau oaspeții patriarhului Constantinopolului care stabilise încă de la început relații cu Geneva. Biserica ortodoxă rusă, care se menținuse până atunci la distanță, era pentru prima oară reprezentată de un observator, protopopul Borovoj.[537] Această prezență a unui delegat al patriarhului Moscovei la Rhodos era efectul unei serii de demersuri întreprinse de liderii Consiliului Ecumenic al Bisericilor după cea de-a doua adunare de la Evanston (1954) în vederea facilitării unei apropieri cu Biserica rusă. Aceste contacte indirecte au condus la organizarea unei întâlniri la cel mai înalt nivel la Utrecht în august 1958. În decembrie același an, secretarul general al Consiliului Ecumenic al Bisericilor, pastorul olandez Willem Visser't Hooft, a efectuat o călătorie la Moscova.[538] Anunțarea Conciliului Vatican II și zvonurile despre o posibilă invitație adresată Bisericilor ortodoxe de a participa cu drepturi depline interferau cu procesul de apropiere dintre Geneva și Moscova care mergea bine în ciuda dificultăților. Din

[537] Andres-Avelino Esteban y Romero, *Juan XXIII y las iglesias ortodoxas*, Madrid 1961,
https://ia902509.us.archive.org/5/items/juanxxiiiylasigl00este/juanxxiiiylasigl00este.pdf,
Ralph della Cava, *The Russian Orthodox Church and the Ecumenical movement: Considerations on Continuing Relations*, Washington 1997,
https://www.ucis.pitt.edu/nceeer/1997-812-07g-2-DellaCava.pdf,
Lucian Leuștean, *The Ecumenical Movement and the Making of the European Community*, Oxford 2014,
https://books.google.ro/books?id=4RANBAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=The+Ecumenical+Movement+and+the+Making+of+the+European+Community+By+Lucian+Leu%C8%99tean+oxford+university+press&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj59pyBlaTTAhWGOsAKHXedAE0Q6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Ecumenical%20Movement%20and%20the%20Making%20of%20the%20European%20Community%20By%20Lucian%20Leu%C8%99tean%20oxford%20university%20press&f=false

[538] Jacques Maury, *Willem Adolph Visser 't Hooft, pionnier de l'oecumenisme Geneve-Rome*, Paris 2001,
https://books.google.ro/books?id=cuRHGygmq-IC&pg=PA226&dq=geneve+rome+pionnier+jacques+maury+visser+hooft&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjjneDL06HTAhXJCcAKHWoGDzIQ6AEIGzAA#v=onepage&q=geneve%20rome%20pionnier%20jacques%20maury%20visser%20hooft&f=false

perspectiva acestui proces de apropiere trebuie înțelese reacțiile de revoltă ale liderilor Consiliului Ecumenic al Bisericilor la anunțul reuniunii care urma să aibă loc în paralel cu sesiunile Comitetului Central, între reprezentanții ortodocși și cei cinci observatori catolici prezenți la Rhodos.[539] Întâlnirea care a avut loc în urma unei invitații catolice și a luat forma unei cine comune în seara de 21 august 1959, n-avea nimic extraordinar. Existența sa, precum și conținutul discuțiilor care au fost purtate, au rămas secrete. Anunțați de desfășurarea întâlnirii, jurnaliștii prezenți au devenit ecoul acesteia, vorbind de „propuneri făcute de Vatican în vederea stabilirii unor relații oficiale".

Mai degrabă lipsite de tact, tentativele catolice au deranjat mediile ecumenice. În timp ce Radio Vatican evoca o posibilă conferință la Veneția anul următor între teologii catolici și cei ortodocși (3 septembrie), un articol al părintelui Wenger publicat în *La Croix* (5 septembrie) părea să confirme deschiderea tratativelor oficiale în vederea unei eventuale reunificări între cele două Biserici. „În aceste condiții, singura mea vină, scria acesta din urmă, a fost de a acorda prea mult credit unei afirmații a Radio Vatican, confirmată de o declarație a cardinalului Tiserant."

Rolul prefectului Congregației pentru Bisericile orientale[540], partizan convins al unei alianțe a tuturor Bisericilor creștine împotriva comunismului, s-a dovedit a fi decisiv, precum vom vedea, în apropierea cu Moscova dinaintea conciliului.

[539] În afară de părintele Wenger, părintele Dumont de la centrul Istina, părintele Willebrands, secretarul Conferinței catolice pentru chestiunile ecumenice, părintele Strotman de la revista *Irenikon* și părintele Villain.

[540] Mai multe informații despre Congregația pentru Bisericile Orientale pe site-ul oficial al Vaticanului,
http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/orientchurch/index_fr.htm,
Synod des Eveques, Assemblée speciale pour le Moyen-Orient, *L'Église catholique au Moyen-Orient: communion et témoignage „La multitude de ceux qui étaient devenus croyants avait un seul cœur et une seule âme" (Ac 4, 32),* Vatican 2010,
http://www.vatican.va/roman_curia/synod/documents/rc_synod_doc_20100606_instrumentum-mo_fr.pdf

Liderii Consiliului Ecumenic al Bisericilor au reacționat extrem de dur la această nouă prezentare a întâlnirii din Rhodos care părea să le confirme temerile: Roma alesese să practice politica „*divide et impera*". Într-o scrisoare adresată părintelui Willebrands în data de 9 septembrie, secretarul general Visser't Hooft vorbea de „o tentativă deliberată a gazdelor noastre catolico-romane de a utiliza reuniunea de la Rhodos în scopuri care nu erau în armonie cu cele ale Consiliului."[541] Sosirea unui nou actor, Biserica catolică romană, în jocul relațiilor ecumenice, a schimbat situația. A fost nevoie de abilitatea tuturor liderilor (Bea, Willebrands) noului Secretariat pentru Unitate pentru a instaura un climat de încredere cu Geneva înainte de deschiderea conciliului. Relațiile cu Biserica ortodoxă rusă, total supusă puterii sovietice au fost mai dificile. Patriarhul Moscovei a refuzat în primă instanță invitația Vaticanului de a participa la conciliu. Într-un articol nesemnat apărut în iunie 1961 sub titlul latin „*Non possumus*", liderii săi explicau motivele pentru care nu puteau accepta invitația romană: „Nu putem admite concepția romană a acestei unități concepute ca uniunea mondială a creștinilor sub autoritatea Papei." Ori, la 12 octombrie 1962, după ceremonia de deschidere, doi reprezentanți ai acestui patriarh, protoiereul Vitali Borojov și arhimandritul Vladimir Kotliarov, ajungeau în gara Termini. Atitudinea autorităților religioase ruse era cel puțin surprinzătoare. Decizia lor de a trimite doi delegați oficiali la prima sesiune a Conciliului Vatican II era eminamente politică, fiind luată cu aprobarea liderilor de la Kremlin. Înainte de a detalia, merită menționate eforturile personale ale lui Ioan al XXIII-lea pentru a ameliora relațiile Vaticanului cu Uniunea Sovietică.[542]

[541] Arhivele Consiliului Ecumenic al Bisericilor.

[542] „Le Concile Vatican II et la passion de l'unité des chrétiens: Ut Sint unum!", *Récollection trimestrielle de Foyers – Famille Missionnaire de Notre-Dame*, trimestrul 2, 2012,
http://fmnd.org/PDF/Foyers/2012_oecumenisme.pdf,

Conștient de situația dramatică a comunităților catolice din spatele Cortinei de Fier, papa Ioan al XXIII-lea dorea să promoveze pacea și destinderea între cele două blocuri. Strategia de fermitate, marcată de anateme repetate împotriva comunismului ateu, care fusese aceea a predecesorului său, părea să-și fi demonstrat limitele. Era nevoie de „spargerea gheții" cu liderii sovietici prin manifestarea bunăvoinței Bisericii. Agravarea tensiunii internaționale, începând din 1960, a oferit un nou spațiu de intervenție Sfântului Scaun. În septembrie 1961, Ioan al XXIII-lea a lansat un apel pentru pace care a fost bine primit de autoritățile sovietice:

Biserica, prin natura sa, nu poate rămâne indiferentă la durerea umană, chiar și când este vorba de o simplă îngrijorare, o simplă angoasă. Și tocmai datorită acestui fapt Noi invităm guvernele să preia responsabilitățile pe care le au în fața istoriei, și ceea ce contează cel mai mult, în fața judecății lui Dumnezeu, și le rugăm să nu se lase influențate de presiuni derutante. (radiomesaj din 10 septembrie 1961)[543]

Două luni mai târziu, la 25 noiembrie 1961, papa primea, prin intermediul ambasadorului sovietic la Roma, un mesaj de felicitare din partea lui Hrușciov cu ocazia celei de-a patruzeci și doua aniversări.[544] Diplomația italiană a avut un rol important în

---

Francesco Ricossa, „Le Pape du Concile, Quinzième partie: les œcuménistes préparent le Concile, eux aussi", *Sodalitium* nr. 38, februarie-martie 1995, http://www.sodalitium.eu/docs/le_pape_du_concile/PapeConcile15.pdf,

[543] Phillip Chenaux, *Les enseignements de Jean XXIII*, p. 242, https://books.google.ro/books?id=ciF3Yj3qp2oC&pg=PA72&dq=les+enseignements+de+Jean+XXIII+presentation+de+Philippe+Chenaux+editions+saint+augustin&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi14LvilZ3TAhVHVhQKHakLAb8Q6AEIGjAA#v=onepage&q=les%20enseignements%20de%20Jean%20XXIII%20presentation%20de%20Philippe%20Chenaux%20editions%20saint%20augustin&f=false

[544] Celelalte patru mesaje au fost: cu ocazia Crăciunului (15 decembrie 1962), cu ocazia acordării premiului Balzan (1 martie 1963), în perioada cât a fost bolnav Ioan al XXIII-lea (30 mai 1963), înaintea morții sale (4 iunie 1963).

această „încălzire” a relațiilor dintre Vatican și Kremlin.[545] În timpul unei călătorii la Moscova în august 1961, președintele Consiliului italian Amintore Fanfani, i-a sugerat lui Hrușciov, care îi exprimase preocuparea sa de a îmbunătăți relațiile cu Vaticanul, să ia orice inițiativă în acest sens dacă nu dorea să găsească „ușa închisă” cu ocazia următoarei sale călătorii în Italia, precum i s-a întâmplat lui Hitler în timpul vizitei sale la Mussolini în mai 1938. „Am înțeles”, i-a răspuns atunci Hrușciov, în mașina care îl conducea la aeroport.[546] Provenit din stânga dominată de Giuseppe Dosetti[547], acest amic al lui La Pira

[545] Adrian Roccucci, „Moscow and the Vatican's Ostpolitik in the 1960s and 1970s: Dialogue and Antagonism”, András Fejérdy, *The Vatican „Ostpolitik” 1958-1978, Responsibility and Witness during John XXIII and Paul VI,* Roma 2015, https://www.academia.edu/24266992/Moscow_and_the_Vatican_s_Ostpolitik_in_the_1960s_and_1970s_Dialogue_and_Antagonism,
Denis Dunn, *The Kremlin and the Vatican: Ostpolitik,* https://biblicalstudies.org.uk/pdf/rcl/04-4_16.pdf,
Roland Cerny-Werner, *Vatikanische Ostpolitik und die DDR,* Göttingen 2011, https://books.google.ro/books?id=GDbXFQLDvUYC&pg=PA2&dq=Vatikanische+Ostpolitik+und+die+DDR+By+Roland+Cerny-Werner+mit+16+abbildungen+unipress+gmbh+gottingen&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjD46TB2abTAhXqKMAKHem5BBEQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Vatikanische%20Ostpolitik%20und%20die%20DDR%20By%20Roland%20Cerny-Werner%20mit%2016%20abbildungen%20unipress%20gmbh%20gottingen&f=false

[546] *Epoca*, 9 octombrie 1989. O evocare a acestei conversații se poate găsi în jurnalul lui Ioan al XXIII-lea: „Am auzit pentru prima oară că teribilul Hrușciov, țarul modern al tuturor rușilor, ar fi mai degrabă nerăbdător decât indiferent la ideea unei întâlniri personale cu papa. Nicio dorință și nicio teamă din partea mea. Eu mă încred în Dumnezeu.” (2 septembrie 1961) Ulterior, el nota că a luat cunoștință de corespondența schimbată între cei doi oameni de stat.

[547] Paola Maria Giuntella, *Giuseppe Dossetti, Un uomo di Dio, inamorato solo di Dio, al servizio soltanto di Dio,* http://www.impegnoeducativo.it/MIEAC/vecchio-sito/www.impegnoeducativo.it/discoremoto/sitomieac/pe/2001/1/giuseppe%20dossetti.pdf,
Enrico Galavotti, „Giuseppe Dossetti. Un profilo”, *Fondazione per le scienze religiose Giovanni XXIII,* http://www.dossetti.eu/wp-content/uploads/2011/11/Giuseppe-Dossetti.-Un-profilo-JESUS-SC.pdf,
Idem, „La vita di Giuseppe Dossetti a servizio della città dell'uomo”,

a considerat întotdeauna că revenea democrației creștine italiene[548] să joace un rol de mediere între cele două blocuri aflate

---

http://www.piccolafamigliadellannunziata.it/wp/wp-content/uploads/2013/02/2013.02.09.Galavotti.pdf,
Don Dossetti e l'egemonia della Sacra Scrittura,
http://www.piccolafamigliadellannunziata.it/wp/wp-content/uploads/2012/02/2012.02.13_discorsoMonari.pdf,
Il progetto politico di Giuseppe Dossetti,
https://seieditrice.com/chiaroscuro/files/2010/03/V3_U11-ipertestoA.pdf,
Don Giuseppe Dossetti nella Chiesa di Bologna,
http://www.dongiuseppe.it/public/DonGiuseppeDossetti/d%20%20Giuseppe%20Dossetti%20oggi.pdf,
Giuseppe Dossetti, *I valori della Costituzione*, Napoli 2005,
http://www.iisf.it/pubblicazioni/quaderni_del_trentennale/q5.pdf,
Idem, Il Concilio ecumenico Vaticano II,
http://www.istitutodegasperi-emilia-romagna.it/pdf/IlConcilioVaticanoII.pdf,
Idem, „Sentinella, quanto resta della note? (Isaia 21,11)", *Metronomie*, anul XI, iunie-decembrie 2004,
http://www.mosaicodipace.it/mosaico/docs/4162.pdf,
Idem, *La parola e il silenzio. Discorsi e scritti 1986-1995*, Milano 2005,
https://books.google.ro/books?id=EX1GFwQc5fkC&pg=PA3&dq=La+parola+e+il+silenzio.+Discorsi+e+scritti+1986-1995+By+Giuseppe+Dossetti++cura+della+piccola+famigia+dell+annunziata+introduzione+agnese+magistretti&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwib6-GC5KTTAhUlJsAKHTQ9CxcQ6AEIIzAA#v=onepage&q=La%20parola%20e%20il%20silenzio.%20Discorsi%20e%20scritti%201986-1995%20By%20Giuseppe%20Dossetti%20%20cura%20della%20piccola%20famigia%20dell%20annunziata%20introduzione%20agnese%20magistretti&f=false,
Idem, *Lettere alla comunità: 1964-1971*, Milano 2006,
https://books.google.ro/books?id=WeD-FmlsGVIC&pg=PA3&dq=Lettere+alla+comunit%C3%A0:+1964-1971+By+Giuseppe+Dossetti+a+cura+della+piccola+famiglia+dell+annunziata+introduzione+di+agnese+magistretti&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiru8jT5KTTAhUpCMAKHfG6DJ4Q6AEIIzAA#v=onepage&q=Lettere%20alla%20comunit%C3%A0%3A%201964-1971%20By%20Giuseppe%20Dossetti%20a%20cura%20della%20piccola%20famiglia%20dell%20annunziata%20introduzione%20di%20agnese%20magistretti&f=false

[548] Percy Allum, *La Dc al Nord e al Sud. Due modelli di partiti clientelar*,
http://www.rivistameridiana.it/files/Allum,-La-Dc-al-Nord-e-al-Sud.pdf,
I partiti italiani nel secondo dopoguerra,
http://www.sociologia.unimib.it/DATA/Insegnamenti/17_4422/materiale/a2%20dispensa%20per%20gli%20studenti%20i%20partiti%20italiani%20nel%20secondo%20dopoguerra.pdf,
La DC di Moro, la Chiesa e l'apertura a sinistra,

în serviciul păcii. Primindu-l pe prim-ministrul polonez al Afacerilor Externe, Rapacki în vizită la Roma la sfârșitul lui

---

http://amsdottorato.unibo.it/607/1/marchi.pdf,
Tommaso Cioncolini, *„Basta con la Dc!" Il mondo cattolico di fronte ai processi di modernizzazione della società italiana (1958-1968)*, 2013,
http://ecum.unicam.it/622/1/Basta_con_la_Dc.pdf,
IX° Congresso Nazionale dela Democrazia Cristiana, Roma, 12-16 septembrie 1964,
http://www.agranelli.net/luigi/PUBBL/IX_congresso_DC.pdf,
Paolo Soddu, *La via italiana alla democrazia: Storia della Repubblica 1946-2013*, Bari 2017,
https://books.google.ro/books?id=YvTIDQAAQBAJ&pg=PP1&dq=La+via+italiana+alla+democrazia:+Storia+della+Repubblica+1946-2013+By+Paolo+Soddu&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj2k7Sxk6bTAhXHD8AKHWVMAj0Q6AEIKTAB#v=onepage&q=La%20via%20italiana%20alla%20democrazia%3A%20Storia%20della%20Repubblica%201946-2013%20By%20Paolo%20Soddu&f=false,
Costanza Ciscato, *Mariano Rumor. Discorsi sulla Democrazia Cristiana: Discorsi sulla Democrazia Cristiana*, Milano 2010,
https://books.google.ro/books?id=l8ETNRVHGzQC&pg=PP1&dq=costanza+ciscato+Mariano+Rumor.+Discorsi+sulla+Democrazia+Cristiana+a+cura+e+con+introduzione+di&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj59sCC8aTTAhXpK8AKHdN-AOgQ6AEIIzAA#v=onepage&q=costanza%20ciscato%20Mariano%20Rumor.%20Discorsi%20sulla%20Democrazia%20Cristiana%20a%20cura%20e%20con%20introduzione%20di&f=false,
Gerardo Nicolosi, *I partiti politici nell'Italia repubblicana: atti del Convegno di Siena, 5-6 dicembre 2002*, 2006,
https://books.google.ro/books?id=Jcwv_HfNr6cC&pg=PA3&dq=I+partiti+politici+nell%27Italia+repubblicana:+atti+del+Convegno+di+Siena,+5-6+dicembre+2002+a+cura+di+Gerardo+Nicolosi&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiez8bi8aTTAhVlLMAKHdoTC0AQ6AEIIzAA#v=onepage&q=I%20partiti%20politici%20nell%27Italia%20repubblicana%3A%20atti%20del%20Convegno%20di%20Siena%2C%205-6%20dicembre%202002%20a%20cura%20di%20Gerardo%20Nicolosi&f=false,
Roberto P. Violi, *La formazione della Democrazia Cristiana a Napoli*, Napoli 2004,
https://books.google.ro/books?id=_CwSoWXRe94C&printsec=frontcover&dq=La+formazione+della+Democrazia+Cristiana+a+Napoli+By+Roberto+P.+Violi&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiyzLye86TTAhXEC8AKHe4qBLEQ6AEIIzAA#v=onepage&q=La%20formazione%20della%20Democrazia%20Cristiana%20a%20Napoli%20By%20Roberto%20P.%20Violi&f=false,
Salvatore Sottile, *Democrazia Cristiana. Il comizio*, Roma 2014,
https://books.google.ro/books?id=SkRQBAAAQBAJ&pg=PP1&dq=Democrazia+Cristiana.+Il+comizio+By+Salvatore+Sottile&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi_14vP8qTTAhWLAsAKHS8JDZ8Q6AEIJjAA#v=onepage&q=Democrazia%20Cristiana.%20Il%20comizio%20By%20Salvatore%20Sottile&f=false

octombrie, el a profitat de ocazie pentru a lansa un nou apel Kremlinului, explicând interlocutorului său că Conciliul Vatican II reprezenta „un eveniment foarte important" pentru pacea mondială și că era necesar să se asigure că toate Bisericile situate în spatele Cortinei de Fier, nu doar „ierarhiile catolice ale acestor țări", ci și ortodoxia, sunt reprezentate cu demnitate.[549] „Ca om de stat, am plăcerea de a spune că Italia, în ciuda marilor dificultăți, încearcă în continuare să poarte negocieri libere și reale" scria el lui Ioan al XXIII-lea în data de 1 noiembrie 1961.[550] Convergența de obiective între cele două diplomații, cea a Sfântului Scaun și cea a Republicii italiene, amplu verificată după începutul Războiului Rece, atingea punctul său culminant.

Relația personală pe care papa Ioan al XXIII-lea a reușit să o stabilească cu liderul Uniunii Sovietice i-a permis să-și facă vocea auzită în perioada crizei rachetelor din Cuba în octombrie 1962.[551] În plină tensiune între cele două blocuri provocată de

[549] Întrevedere a președintelui Fanfani cu ministrul polonez de Afaceri Externe Rapacki.
[550] Scrisoare trimisă lui Ioan al XXIII-lea (1 noiembrie 1961).
[551] Graham Allison, *The Cuban Missile Crisis,*
http://www.belfercenter.org/sites/default/files/legacy/files/CMC50/GrahamAllisonThe%20CubanMissileCrisis.pdf,
Mary S. McAuliffe, *Cuban Missile Crisis*, Washington 1992,
https://books.google.ro/books?id=GexAR4F1wtQC&pg=PP1&dq=CIA+Documents+on+the+Cuban+Missile+Crisis+editor+Mary+S.+McAuliffe+1962+cia+history+staff+october+1992&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwixx-qw5bXTAhVHI1AKHfn8CX8Q6AEIIzAA#v=onepage&q=CIA%20Documents%20on%20the%20Cuban%20Missile%20Crisis%20editor%20Mary%20S.%20McAuliffe%201962%20cia%20history%20staff%20october%201992&f=false,
Paul J. Byrne, *The Cuban Missile Crisis: To the Brink of War,* Minneapolis 2006,
https://books.google.ro/books?id=DvJdV5HQ3isC&printsec=frontcover&dq=The+Cuban+Missile+Crisis+by+paul+j.+byrne+to+the+brink+of+war&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj6-e2u37XTAhVOblAKHWVXATsQ6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Cuban%20Missile%20Crisis%20by%20paul%20j.%20byrne%20to%20the%20brink%20of%20war&f=false
https://books.google.ro/books?id=DvJdV5HQ3isC&printsec=frontcover&dq=The+Cuban+Missile+Crisis+by+paul+j.+bryne+to+the+brink+of+war&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiu4Z6b37XTAhVMaVAKHRK1Ci8Q6AEIJTAA#v=onepage&q=The%20Cuba

decizia sovietică de a instala rachete îndreptate împotriva teritoriului american, Ioan al XXIII-lea a devenit purtătorul de cuvânt al întregii umanități, îndemnându-i pe guvernanți „să facă tot ce le stă în putere pentru a salva pacea”.[552] Demersul pontifical, conform unui mesaj pe care liderul Rusiei sovietice l-a adresat papei, i-a permis să retragă rachetele „fără a suferi vreo umilință”.[553] Ca o recunoaștere a eforturilor sale, Fundația Internațională Balzan, reunită la Zürich la 1 martie 1963, a decis

---

n%20Missile%20Crisis%20by%20paul%20j.%20bryne%20to%20the%20brink%20of%20war&f=false,

Eric G. Swedin, *When Angels Wept: A What-If History of the Cuban Missile Crisis*, Washington 2010, https://books.google.ro/books?id=u0vxnCDerzUC&printsec=frontcover&dq=When+Angels+Wept:+A+What-If+History+of+the+Cuban+Missile+Crisis+By+Eric+G.+Swedin+potomac+books+washington&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj0gNOf4LXTAhUJK1AKHbqBCqoQ6AEIIzAA#v=onepage&q=When%20Angels%20Wept%3A%20A%20What-If%20History%20of%20the%20Cuban%20Missile%20Crisis%20By%20Eric%20G.%20Swedin%20potomac%20books%20washington&f=false,

Roger Hilsman, *The Cuban Missile Crisis: The Struggle Over Policy*, Londra 1996, https://books.google.ro/books?id=HHtVYb8n7hkC&pg=PR3&dq=The+Cuban+Missile+Crisis:+The+Struggle+Over+Policy+By+Roger+Hilsman+westport+connecticut+london&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjvx5Pq4LXTAhWQJVAKHZ38AS0Q6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Cuban%20Missile%20Crisis%3A%20The%20Struggle%20Over%20Policy%20By%20Roger%20Hilsman%20westport%20connecticut%20london&f=false

[552] Apel din 25 octombrie 1962, în *Enseignements de Jean XXIII*, pp. 251-252. https://books.google.ro/books?id=ciF3Yj3qp2oC&pg=PA72&dq=les+enseignements+de+Jean+XXIII+presentation+de+Philippe+Chenaux+editions+saint+augustin&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi14LvilZ3TAhVHVhQKHakLAb8Q6AEIGjAA#v=onepage&q=les%20enseignements%20de%20Jean%20XXIII%20presentation%20de%20Philippe%20Chenaux%20editions%20saint%20augustin&f=false

[553] A se vedea raportul ambasadorului pe lângă Sfântul Scaun, M. De La Tournelle, trimis lui Couve de Murville, ministru al Afacerilor Externe, 4 iulie 1963. Piotr H. Kosicki, *Vatican II Behind the Iron Curtain*, Washington 2016, https://books.google.ro/books?id=WESjDQAAQBAJ&pg=PR3&dq=Vatican+II+Behind+the+Iron+Curtain+edited+by+Piotr+H.+Kosicki+the+catholic+university+of+america+press+washington+dc&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjXhOjBoqbTAhXBIsAKHevqArYQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Vatican%20II%20Behind%20the%20Iron%20Curtain%20edited%20by%20Piotr%20H.%20Kosicki%20the%20catholic%20university%20of%20america%20press%20washington%20dc&f=false

să-i decerneze premiul pentru Pace cu deplina aprobare a celor patru delegați sovietici prezenți.

Câteva zile mai târziu, la 7 martie 1963, după acordarea acestui premiu, directorul publicației *Isvetzia* și ginerele lui Hrușciov, Alexis Adjubei și soția sa Rada, fiica liderului sovietic, au fost primiți de papa în biblioteca sa privată. Audiența a suscitat un val de proteste în presa italiană, mergând până la a „se cristaliza o opoziție față de politica Sfântului Părinte" în cadrul Curiei, conform unei telegrame a ambasadorului Franței pe lângă Sfântul Scaun.[554] Nota cita o alocuțiune a cardinalului Ottaviani pronunțată la 15 martie cu ocazia unei reuniuni organizate de armata italiană, în care secretarul Sfântului Oficiu „reînnoise în termeni severi condamnarea Bisericii cu privire la comunism" și amintea teribilele persecuții suferite în „numeroasele închisori din spatele Cortinei de Fier".[555] Este adevărat că în afara eliberării de la începutul anului a mitropolitului Bisericii greco-catolice a Ucrainei, monseniorul Josyf Slipyj, după optsprezece ani de muncă forțată, politica de deschidere a „bunului papă Ioan" nu a produs prea multe rezultate concrete.[556] Însă importanța acestei opoziții interne nu trebuie subestimată. După cum se va demonstra mai târziu, în iulie 1963, când noul papă ales Paul al VI-lea va cere cardinalilor Congregației afacerilor ecleziastice

---

[554] Daniele Menozzi, *I papi del '900*, Florența 2000, pp. 38-40, https://books.google.ro/books?id=uwphDNNJN0QC&printsec=frontcover&dq=I+papi+del+%27900+By+Daniele+Menozzi&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj6sP7vq6bTAhUGPxoKHRwGB30Q6AEIIzAA#v=onepage&q=I%20papi%20del%20%27900%20By%20Daniele%20Menozzi&f=false,
Due papi venuti dal future per una Chiesa da Rinnovare Radicalmente, decembrie 2012,
http://www.ilgibbo.it/download/Due.pdf

[555] Telegramă din 21 martie 1963.

[556] Prelatul a fost eliberat datorită intervenției conjugate a trei „intermediari" pe lângă Hrușciov: jurnalistul american Norman Cousins, secretarul Partidului comunist italian Palmiro Togliatti și cei doi observatori reprezentanți ai patriarhului Moscovei la prima sesiune a conciliului. Vestea eliberării sale a fost comunicată Vaticanului la 25 ianuarie 1963 de ambasadorul sovietic în Italia, prin intermediul președintelui guvernului italian Amintore Fanfani.

extraordinare să se pronunțe în privința oportunității de a urma această politică de deschidere către Est, răspunsul va fi unanim favorabil. Acordând o audiență ginerelui și fiicei lui Hrușciov, Ioan al XXIII-lea a vrut pur și simplu să demonstreze că „ușile Vaticanului nu erau închise pentru personalitățile blocului sovietic" precum scria în memoriile sale cardinalul Casaroli, marele artizan al Ostopolitik pusă în aplicare de Sfântul Scaun. „Eu trebuie să-i primesc pe toți cei care bat la ușa mea. Ne-am văzut… și am vorbit despre copii", mărturisea suveranul pontif cardinalului Marty în mai 1963.[557]

Comunismul la Conciliul Ecumenic Vatican II

Înaintea conciliului, comunismul apărea „drept eroarea cea mai gravă care trebuia condamnată" (Giovanni Turbanti).[558]

---

[557] Piotr H. Kosicki, *Vatican II Behind the Iron Curtain*, Washington 2016, https://books.google.ro/books?id=WESjDQAAQBAJ&pg=PR3&dq=Vatican+II+Behind+the+Iron+Curtain+edited+by+Piotr+H.+Kosicki+the+catholic+university+of+america+press+washington+d.c&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiV_4iKibTTAhXJJlAKHRvZBfEQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Vatican%20II%20Behind%20the%20Iron%20Curtain%20edited%20by%20Piotr%20H.%20Kosicki%20the%20catholic%20university%20of%20america%20press%20washington%20d.c&f=false

[558] Paul Ladriere, „L'Athéisme au Concile Vatican II", *Archives de sociologie des religions*, Vol. 32, nr. 1 (1971), pp. 53-84, http://www.persee.fr/doc/assr_0003-9659_1971_num_32_1_1866,
Phillipe Chenaux, „El giro del Concilio. La Santa Sede, los católicos y el comunismo (1959-1978), The Shift in the Council. The Holy See, Catholic and Communism (1959-1978)", *Anuario de Historia de la Iglesia*, vol. 21, 2012, pp. 321-336, https://www.google.ro/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=8&ved=0ahUKEwjw87bS36bTAhVJLVAKHR48Am8QFghOMAc&url=https%3A%2F%2Fdialnet.unirioja.es%2Fdescarga%2Farticulo%2F3915380.pdf&usg=AFQjCNFmfAqIP9qaMyIcBMWr_v6RlPMrAg&sig2=mOmpbLnaxOyPTtt1WmMxwg&bvm=bv.152479541,d.ZWM&cad=rja,
Paola Bresso, Francesco Traniello, „Il Concilio Vaticano II nella stampa comunista italiana", *Le deuxième Concile du Vatican (1959-1965), Actes du colloque organisé par l'École française de Rome en collaboration avec l'Université de Lille III*, l'Istituto per le scienze religiose de Bologne et le Dipartimento di studi storici del Medioevo e dell'età

Cele mai relevante în acest sens sunt scrisorile trimise de episcopi la Roma în perioada consultărilor antepregătitoare din vara lui 1959: nu mai puțin de 286 din aceste scrisori, majoritatea provenind din Italia, Spania sau America Latină, conțineau o cerere explicită în acest sens. Această solicitare a unei condamnări formale a comunismului, care se regăsea în „raportul sintetic" pregătit pentru papa pe baza solicitărilor primite de la diferite episcopate naționale, fusese luată în considerație doar parțial în timpul fazei de pregătire a Conciliului Vatican II. Dacă mai multe comisii pregătitoare (în special comisia doctrinală, comisia pentru apostolatul laicilor, comisia pentru cler, comisia pentru episcopi) vor aborda chestiunea comunismului, nicio schemă nu i-a fost direct consacrată. Toate textele elaborate pe acest subiect se găseau reduse la un singur capitol al unei scheme mai generale intitulată *De cura animarum*. Absența unei dezvoltări mai articulate se putea explica prin dificultatea de a insera o astfel de dezvoltare în schemele pregătitoare. Adevăratele motive ale acestei moderații trebuiau căutate în altă parte.

Foarte atașat, precum am văzut, de cauza apropierii cu Bisericile orientale, papa Ioan al XXIII-lea dorea participarea delegaților acestor Biserici la conciliul Vatican II și mai ales a delegaților Bisericilor ortodoxe situate „în spatele Cortinei de Fier". O astfel de participare, presupunând că ar fi fost posibilă,

---

contemporanea de l'Università di Roma-La Sapienza (28-30 mai 1986, Roma), Vol. 113, nr. 1 (1989), pp. 405-441. (*Publications de l'École française de Rome*, 113), http://www.persee.fr/doc/efr_0000-0000_1989_act_113_1_3383,
Jean-Yves Calvez, „Le marxisme au Concile", *Idem*, pp. 689-702, http://www.persee.fr/doc/efr_0000-0000_1989_act_113_1_3397,
Pier Paolo Alfei, „La guerra psicologica contro il comunismo ai tempi del Concilio Vaticano II", https://riflessistorici.com/2016/06/29/la-guerra-psicologica-contro-il-comunismo-ai-tempi-del-concilio-vaticano-ii/,
Roberto de Mattei, „Ecco perché il Vaticano II non condannò il comunismo", *Il Giornale*, 09.10.2012, http://www.ilgiornale.it/news/cultura/844918.html

ridica grave probleme, precum cea a atitudinii conciliului față de comunism și cea a repercusiunilor pe care o astfel de prezență ar fi putut-o avea asupra catolicilor din aceste țări supuse unei teribile persecuții. Fiind vorba de aceștia din urmă, exista riscul „ca prezența observatorilor ortodocși să producă confuzie printre catolicii din aceste țări și să le slăbească dorința de rezistență și fidelitatea lor față de Biserică”.[559] Îngrijorarea pe care o exprima această notă internă a Secretariatului pentru unitate nu îi va împiedica pe responsabilii săi (cardinalul Bea, monseniorul Willebrands) să joace cartea deschiderii în contactele lor cu Moscova. A mers Vaticanul până la a lua un angajament formal față de Moscova în scopul de a permite participarea observatorilor ortodocși ruși la conciliu? Fără a aduce un răspuns concret la această chestiune, documentele conservate în arhivele conciliului permit reconstruirea procesului care a condus la desemnarea a doi observatori din partea patriarhatului Moscovei la prima sesiune a conciliului.

Numirea, în iunie 1960, a mitropolitului Nicodim, tânăr arhiepiscop de Iaroslavl și de Rostov, la conducerea Departamentului de relații externe, a reprezentat o schimbare în politica patriarhatului. Scopul nu mai era acela de a constitui un soi de front creștin antioccidental în jurul Uniunii Sovietice, precum în perioada postbelică, ci din contră, de a practica o politică de deschidere față de Occident. Adeziunea Bisericii ortodoxe ruse la Consiliul Ecumenic al Bisericilor, în cadrul celei de-a treia Adunări generale de la New Delhi în decembrie 1961, a reprezentat un prim pas decisiv în această direcție. În viziunea Moscovei, nu era vorba atât de o apropiere de Roma, cât de a submina eforturile Vaticanului care vizau asigurarea prezenței unor observatori non catolici la viitorul conciliu. Această linie antipapală prevalase în egală măsură și în timpul primei Conferințe panortodoxe ținută la Rhodos în septembrie 1961, care

[559] Notă internă, nedatată, a Secretariatului pentru Unitatea Creștinilor.

a marcat reconcilierea provizorie între Moscova și Constantinopol.

Venirea lui Nicodim la Paris pentru a participa la o reuniune a Comitetului executiv al Consiliului Ecumenic al Bisericilor va reprezenta ocazia unui prim contact cu Roma. Atât monseniorul Johannes Willebrands, secretarul olandez al Secretariatului pentru Unitatea Creștinilor, cât și cardinalul Tisserant, în cadrul unui mic-dejun oferit în onoarea sa la Metz la 18 august 1962, au profitat de ocazie pentru a se apropia de Nicodim și a încerca să afle intențiile patriarhatului privind viitorul conciliu. Se pare că au ajuns la un acord. Cel puțin asta a lăsat să se înțeleagă decanul Sacre-College în seara întrevederii sale cu Nicodim. În realitate, ceea ce își doreau liderii Bisericii ruse era un demers direct al Vaticanului în direcția Moscovei. „Noi dorim informații mai precise înainte de a lua această decizie", declara Nicodim monseniorului Willebrands, invitându-l în capitala rusă pentru a-i da aceste informații și asigurându-l că această călătorie nu va rămâne „nefructuoasă". „Dacă nu acceptăm invitația de a merge la Moscova, răspunsul Bisericii ortodoxe ruse va fi negativ și va influența probabil și restul Bisericilor ortodoxe. Se va spune că nu am dorit să realizăm un demers normal pentru a face posibilă acceptarea unei invitații", remarca monseniorul Willebrands într-o scrisoare trimisă cardinalului Bea în urma tratativelor de la Paris.[560]

Călătoria efectuată de secretarul Secretariatului pentru Unitate, între 27 septembrie-2 octombrie 1962, s-a dovedit decisivă. Aceasta a permis risipirea îngrijorării patriarhatului privind modalitatea în care conciliul urma să trateze chestiunea comunismului. În cadrul primelor sale două întrevederi cu trimisul Sfântului Scaun, mitropolitul Nicodim și-a exprimat temerea că viitorul conciliu nu va aborda mai multe chestiuni cruciale precum relațiile dintre Biserică și stat, ateismul sau

[560] Scrisoare din 12 august 1962.

pacea, dintr-un unghi politic.[561] Monseniorul Willebrands a ținut să-l reasigure pe interlocutorul său în această privință, fără a-i da însă garanții formale. „Nu voiam și nici nu puteam să-i dau garanții. Mitropolitul nu a cerut niciodată", va mărturisi el mai târziu. Invitația adresată la scurt timp după aceea patriarhului Alexei de Secretariatul pentru Unitate în numele papei a fost primită pozitiv:

Sfântul Sinod a luat decizia de a accepta invitația și de a trimite ca Observatori ai Patriarhatului Moscovei la cel de-al Doilea Conciliu de la Vatican pe cel care îndeplinește funcția de reprezentant al Bisericii Ortodoxe ruse pe lângă Consiliul Ecumenic al Bisericilor, profesorul Academiei ecleziastice de la Leningrad, pe protoiereul Vitalij Borovoj și pe substitutul conducătorului Misiunii religioase ruse la Ierusalim, arhimandritul Vladimir (Kotliarov). În numele Sanctității Sale Patriarhul Alexei, am onoarea de a cere Eminenței Voastre să transmită Sanctității Sale Papa Ioan al XXIII-lea și Părinților Conciliului sentimentele de respect fraternal ale Sanctității Sale și felicitările și rugăciunile sale pentru ca harul Duhului Sfânt să-i asiste în lucrările lor pentru Gloria Sfântului Nume al Domnului și Salvatorului Nostru Isus Cristos și pentru binele operei sfinte de reconciliere a umanității.[562]

Vaticanul lui Ioan al XXIII-lea a ales să abordeze într-o manieră nouă raporturile sale cu Uniunea Sovietică. Prima mare enciclică socială a lui Ioan al XXIII-lea, *Mater et Magistra* (15 mai 1961)[563], publicată cu ocazia celei de-a șaptezecea aniversări a *Rerum Novarum*, stabilea bazele doctrinale ale acestei noi atitudini. Departe de a reitera interdicțiile pe care Sfântul Oficiu al cardinalului Ottaviani le formulase în trecut (în 1949 și 1959),

[561] Raport privind vizita sa la Moscova, Roma, 7 octombrie 1962.
[562] Scrisoare trimisă de Nicodim cardinalului Bea, 11 octombrie 1962.
[563] Papa Ioan al XXIII-lea, *Mater et Magistra*, 15 mai 1961, http://w2.vatican.va/content/john-xxiii/en/encyclicals/documents/hf_j-xxiii_enc_15051961_mater.html

enciclica evoca posibilitatea unei colaborări a catolicilor „cu oamenii care n-au aceeași concepție despre viață".

Este important ca în aceste raporturi fiii noștri să fie vigilenți pentru a rămâne coerenți cu ei înșiși și pentru a nu admite niciun compromis în materie de religie și de morală; dar în același timp trebuie să fie și să se arate animați de spiritul înțelegerii, dezinteresați, dispuși să colaboreze cu loialitate în chestiuni care sunt bune în sine sau din care se poate extrage binele.[564]

Doi ani mai târziu, Ioan al XXIII-lea va merge și mai departe atunci când va solicita, în enciclica *Pacem in terris* (11 aprilie 1963)[565], adresată „tuturor oamenilor de bună credință", să facă distincția „între eroare și cei care o comit, chiar dacă e vorba de oameni ale căror idei false sau insuficiente vizează religia sau morala", și îi invita să nu identifice „teoriile filosofice false privind natura, originea și finalitatea lumii și a omului cu mișcările fondate într-un scop economic, social, cultural sau politic, chiar dacă acestea din urmă își datorează originea și chiar inspirația acestor teorii".[566] Această distincție între ideologiile eronate și mișcările istorice din care proveneau a avut un efect

[564] *Enseignements de Jean XXIII*, p. 37,
https://books.google.ro/books?id=ciF3Yj3qp2oC&pg=PA72&dq=les+enseignements+de+Jean+XXIII+presentation+de+Philippe+Chenaux+editions+saint+augustin&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi14LvilZ3TAhVHVhQKHakLAb8Q6AEIGjAA#v=onepage&q=les%20enseignements%20de%20Jean%20XXIII%20presentation%20de%20Philippe%20Chenaux%20editions%20saint%20augustin&f=false

[565] Papa Ioan al XXIII-lea, *Pacem in Terris*, 11 aprilie 1963,
http://w2.vatican.va/content/john-xxiii/en/encyclicals/documents/hf_j-xxiii_enc_11041963_pacem.html,
David Hollenbach, *Pacem in Terris and Human Rights*,
https://www1.villanova.edu/content/dam/villanova/mission/2015workshop/Hollenbach%2010-1.pdf,

[566] *Enseignements de Jean XXIII*, p. 208-209,
https://books.google.ro/books?id=ciF3Yj3qp2oC&pg=PA72&dq=les+enseignements+de+Jean+XXIII+presentation+de+Philippe+Chenaux+editions+saint+augustin&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi14LvilZ3TAhVHVhQKHakLAb8Q6AEIGjAA#v=onepage&q=les%20enseignements%20de%20Jean%20XXIII%20presentation%20de%20Philippe%20Chenaux%20editions%20saint%20augustin&f=false

eliberator, atât în ceea ce privește deschiderea unui dialog intelectual între catolici și marxiști, cât și la nivelul politicii Sfântului Scaun cu privire la țările din Estul comunist. Liderul Partidului Comunist francez Maurice Thorez, autorul apelului la mâna întinsă catolicilor în anii 1930, a ținut să sublinieze „caracterul realist" al acestui text care permitea „cooperarea între credincioși și necredincioși în efortul comun pentru pace, pentru libertate, pentru progresul social".[567] Precum scria teologul din Lateran, monseniorul Pietro Pavan, adevăratul inspirator al *Pacem in terris,* niciuna dintre cele două enciclici nu vorbea „explicit de dialog" și în niciun caz de un dialog cu marxiștii, „dar acest dialog este fără îndoială subînțeles, căci colaborarea propusă între catolici și non-catolici (inclusiv marxiști) este o colaborare de la persoană la persoană, adică de a fi plasați pe același plan în ceea ce privește demnitatea și responsabilitatea lor."

Sosirea unui nou pontif nu a schimbat nimic în această privință. Ales papă la 21 iunie 1963, sub numele de Paul al VI-lea[568], cardinalul Giovanni Battista Montini și-a manifestat

[567] Declarație apărută în *L'Humanite,* 1 iunie 1963.

[568] Philippe Chenaux, „Paolo vi e la libertà religiosa/Paul vi and the religious freedom", *Anuario de Historia de la Iglesia,* Vol. 25 (2016), pp. 193-207, https://www.google.ro/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=books&cd=1&ved=0ahUKEwiP5q_j37PTAhUrIMAKHalgCDUQFgghMAA&url=https%3A%2F%2Fdialnet.unirioja.es%2Fdescarga%2Farticulo%2F5586921.pdf&usg=AFQjCNGbsXqlKmdtXcs8MZi76Qez95SHsQ&sig2=HAL0J1Kznd-OVQHVlR85Aw&cad=rja,
John G. Clancy, *Apostle For Our Time Pope Paul VI,* New York 1963, https://ia601601.us.archive.org/8/items/in.ernet.dli.2015.151557/2015.151557.Apostle-For-Our-Time-Pope-Paul-Vi.pdf,
Francisco Vives Estevez, *Paulo VI,* Santiago de Chile 1963, https://ia601400.us.archive.org/10/items/paulovi00paul/paulovi00paul.pdf,
Brian W. Harrison, „The Bible in the life of the Church: Pope Paul VI's pastoral directives", *Living Tradition* nr. 155, noiembrie 2011, http://www.rtforum.org/lt/lt155.pdf,
Cristina Siccardi, *Paolo VI: il papa della luce,* Milano 2008, https://books.google.ro/books?id=SLibgUWcJ8wC&printsec=frontcover&dq=paolo+VI+cristina+siccardi+il+papa+della+luce&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjirZvYka7TAh

XH7BQKHdZLBKkQ6AEIJjAA#v=onepage&q=paolo%20VI%20cristina%20siccardi%20il%20papa%20della%20luce&f=false,
Carlos Walker, *Missionary Pope: The Catholic Church and the Positive Elements of Other Religions in the Magisterium of Paul VI*, New York 2009, https://books.google.ro/books?id=lAmWDAs9hk4C&pg=PP7&dq=Missionary+Pope:+The+Catholic+Church+and+the+Positive+Elements+of+Other+religions+in+the+magisterium+of+paul+VI+Carlos+Walker+dissertatio+ad+lauream+in+facultate+theologiae+apud+pontificiam+universitatem+thomae+in+urbe+new+york+2009&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjiupKHlK7TAhWDXhQKHfTlDqcQ6AEIJTAA#v=onepage&q=Missionary%20Pope%3A%20The%20Catholic%20Church%20and%20the%20Positive%20Elements%20of%20Other%20religions%20in%20the%20magisterium%20of%20paul%20VI%20Carlos%20Walker%20dissertatio%20ad%20lauream%20in%20facultate%20theologiae%20apud%20pontificiam%20universitatem%20thomae%20in%20urbe%20new%20york%202009&f=false,
Giovanni Battista Montini (Paolo VI), *Voi siete «figli dei santi». Paolo VI ai carmelitani*, Roma 2008, https://books.google.ro/books?id=DiBUAwAAQBAJ&pg=PA3&dq=Voi+siete+%C2%ABfigli+dei+santi%C2%BB.+Paolo+VI+ai+carmelitani+By+Giovanni+Battista+Montini+prefazione+introduzione+appendice&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjN4IWsm67TAhVhJMAKHdwwCKYQ6AEIITAA#v=onepage&q=Voi%20siete%20%C2%ABfigli%20dei%20santi%C2%BB.%20Paolo%20VI%20ai%20carmelitani%20By%20Giovanni%20Battista%20Montini%20prefazione%20introduzione%20appendice&f=false,
Malnati Ettore, *I gesti profetici di Paolo VI*, Milano 2013, https://books.google.ro/books?id=iWZ7CgAAQBAJ&pg=PP1&dq=I+gesti+profetici+di+Paolo+VI+Malnati+Ettore+postfazione+di+dionigi+tettamanzi&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi_-5belq7TAhUPOsAKHdnJDnIQ6AEIIzAA#v=onepage&q=I%20gesti%20profetici%20di%20Paolo%20VI%20Malnati%20Ettore%20postfazione%20di%20dionigi%20tettamanzi&f=false,
Thomas F. Stransky, John B. Sheerin, *Doing the Truth in Charity: Statements of Pope Paul VI, Popes John Paul I, John Paul II, and the Secretariat for Promoting Christian Unity, 1964-1980*, New York 1982, https://books.google.ro/books?id=fCP492osxVMC&pg=PR3&dq=Doing+the+Truth+in+Charity:+Statements+of+Pope+Paul+VI,+Popes+John+Paul+I+,+John+Paul+II,+and+the+secretariat+for+promoting++christian+unity+1964-1980+edited+by+Thomas+F.+Stransky,+John+B.+Sheerin+preface+by+john+cardinal+willebrands+ecumenical+documents&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj-_Kn7jq7TAhXIL8AKHQzzDPkQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Doing%20the%20Truth%20in%20Charity%3A%20Statements%20of%20Pope%20Paul%20VI%2C%20Popes%20John%20Paul%20I%20%2C%20John%20Paul%20II%2C%20and%20the%20secretariat%20for%20promoting%20%20christian%20unity%201964-1980%20edited%20by%20Thomas%20F.%20Stransky%2C%20John%20B.%20Sheerin%20preface%20by%20john%20cardinal%20willebrands%20ecumenical%20documents&f=false,

întotdeauna opoziția față de ideea de cruciadă împotriva comunismului ateu. În calitate de substitut la Secretariatul de Stat în timpul pontificatului lui Pius al XII-lea, a devenit promotorul unei atitudini mai neutre a Sfântului Scaun în contextul Războiului Rece. În 1948, i-a cerut lui Jacques Maritain, pe atunci ambasador al Franței la Vatican, preocupat el însuși de riscul unei politizări a acțiunii Bisericii, să-i facă „sugestii" în această privință. Filosoful francez i-a sugerat „să se îndrepte către poporul rus, precum făcuse Sfântul Părinte când a consacrat lumea Inimii Imaculate a Fecioarei Maria". Ori, după cum s-a văzut patru ani mai târziu, papa, sub influența substitutului său, a urmat această sugestie consacrând Rusia Inimii imaculate a Fecioarei în faimoasa Scrisoare apostolică adresată popoarelor din Rusia la 7 iulie 1952. Numit arhiepiscop de Milano în noiembrie 1954, monseniorul Montini n-a încetat să-și marcheze diferența de gândire în raport cu orientările doctrinale cele mai conservatoare ale magisteriului lui Pius al XII-lea. Promovat cardinal în noiembrie 1958, a primit cu bucurie decizia lui Ioan al XXIII-lea de a convoca un conciliu. Într-o conferință susținută la Milano în aprilie 1962, a exclus orice formă de „anatemă" împotriva erorilor timpului și a dat asigurări că viitorul conciliu va adopta față de lume atitudinea unei mame grijulii și ferme precum recomandase Ioan al XXIII-lea în enciclica sa *Mater et Magistra*.

Devenit papă, a făcut din „dialog" tema centrală a pontificatului său. În prima sa enciclică *Ecclesiam Suam* (6 august 1964)[569], el scria: „Biserica trebuie să intre în dialog cu lumea în care trăiește. Biserica devine cuvânt, mesaj, conversație" (nr. 67). Vorbind despre „ipoteza unui dialog" cu lumea comunismului ateu, el estima a fi „foarte dificil de realizat, ca să nu spunem imposibil", dar era totuși demn de a fi luat în

[569] Papa Paul al VI-lea, *Ecclesiam Suam*, 6 august 1964, http://w2.vatican.va/content/paul-vi/en/encyclicals/documents/hf_p-vi_enc_06081964_ecclesiam.html

considerație, căci, asigura el, „nu excludea *a priori* persoanele care profesează aceste sisteme și aderă la aceste regimuri". Reluând această distincție pe care o stabilise predecesorul său în enciclica *Pacem in terris* între doctrinele și mișcările din care provin, el spunea că nu trebuie să se renunțe la speranța de a vedea deschizându-se într-o zi „un alt dialog, pozitiv, diferit de cel actual" în interesul păcii mondiale.[570] În acest scop va fi înființat, după cum vom vedea, Secretariatul pentru Necredincioși în aprilie 1965.

Influența celor două enciclici, *Pacem in terris* a lui Ioan al XXIII-lea și *Ecclesiam Suam* a lui Paul al VI-lea, asupra lucrărilor conciliului, se va dovedi determinantă. Și una și cealaltă vor contribui la orientarea discuției privind comunismul la Vatican II într-o direcție favorabilă păcii și dialogului. De fapt, chestiunea comunismului, care dispăruse practic de pe ordinea de zi a Conciliului Vatican II, a reapărut în dezbaterile conciliare datorită discuțiilor din jurul faimoasei scheme XIII privind Biserica în lumea contemporană. Problema comunismului nu a mai fost abordată independent, ci pusă în relație cu problema mai vastă a ateismului ateu. Pentru partizanii unei condamnări „exprese și formale", această abordare era reductivă, căci comunismul ca ideologie politică și sistem totalitar reprezenta negarea „altor adevăruri esențiale ale ordinii fundamentale" precum „spiritualitatea și nemurirea sufletului", „demnitatea persoanei umane", „libertatea cultului, libertatea de asociere, de informare", „dreptul de proprietate". Nu trebuie condamnată o

[570] Privind reacțiile mai degrabă contrastante cu privire la enciclică ale presei comuniste (*L'Unita, Tass*), , a se vedea
Renato Marangoni, *La Chiesa, mistero di comunione: il contributo di Paolo VI nell'elaborazione dell'ecclesiologia di comunione (1963-1978),* Roma 2001, https://books.google.ro/books?id=vB-ejUR41tcC&pg=PA3&dq=La+Chiesa,+mistero+di+comunione:+il+contributo+di+Paolo+VI+nell%27elaborazione+dell+ecclesiologia+di+comunione+(1963-1978)+editrice+pontificia+universita+gregoriana+roma+2001+Renato+Marangoni&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjz6Izxt6zTAhVFOxQKHdlxCx4Q6AEIJjAA#v=onepage&q&f=false

astfel de ideologie și un astfel de sistem, argumentau semnatarii unei petiții pusă în circulație în septembrie 1965 de Coetus Internationalis Patrum[571] și care a primit adeziunea a mai bine de trei sute de Părinți proveniți în majoritate din minoritatea conciliară.

O astfel de condamnare risca să expună Biserica la grave acuzații după conciliu, similare celor care „l-au acuzat în mod fals pe Pius al XII-lea că nu a luat atitudine în favoarea victimelor nazismului”.[572] Această apropiere de polemica iscată pe tema „tăcerii” în fața Shoah-ului este interesantă, căci apărea dupa lansarea piesei de teatru a lui Rolf Hochhuth, *Vicarul* (1963). O polemică pe care sovieticii au încercat să o rezolve, dar fără mare succes, la sfârșitul războiului. Cea care va izbucni în Franța în mijlocul anilor 1980, referitor la cea „de-a doua tăcere” a

[571] Norman Tanner, *Church in Council: Conciliar Movements, Religious Practice and the Papacy from Nicaea to Vatican II*, New York 2011, https://books.google.ro/books?id=-QACAwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Church+in+Council:+Conciliar+Movements,+Religious+Practice+and+the+Papacy+from+nicaea+to+vatican+II+Norman+Tanner&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiJobb8-67TAhXF1SwKHQRYCuoQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Church%20in%20Council%3A%20Conciliar%20Movements%2C%20Religious%20Practice%20and%20the%20Papacy%20from%20nicaea%20to%20vatican%20II%20Norman%20Tanner&f=false

[572] Piersandro Vanzan, *Pio XII e la tragedia degli ebrei (Shoah): i «silenzi» che evitarono il peggio*, http://www.edizionistudium.it/download_rivista/5-2009_733-752%20Vanzan.pdf, Michael Phayer, *The Catholic Church and the Holocaust, 1930 –1965*, Indianopolis 2000, http://www2.dsu.nodak.edu/users/dmeier/23461117-The-Catholic-Church-and-the-Holocaust.pdf, Gordon Thomas, *The Pope's Jews: The Vatican's Secret Plan to Save Jews from the Nazis*, New York 2012, https://books.google.ro/books?id=EbIcrI5FJysC&pg=PR3&dq=The+Pope%27s+Jews:+The+Vatican%27s+Secret+Plan+to+Save+Jews+from+the+Nazis+By+Gordon+Thomas+thomas+dunne+books+martin+press+new+york&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj4xvi8wq7TAhXrAMAKHb_0BPQQ6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Pope%27s%20Jews%3A%20The%20Vatican%27s%20Secret%20Plan%20to%20Save%20Jews%20from%20the%20Nazis%20By%20Gordon%20Thomas%20thomas%20dunne%20books%20martin%20press%20new%20york&f=false

Bisericii, atitudinea sa față de comunism după conciliu, se înscria în continuitatea acestor dezbateri. Textul petiției nu a fost transmis membrilor comisiei schemei XIII. De asemenea, numeroase amendamente (mai mult de două sute), prezentate de Părinți la textul privind ateismul modern, care solicitau o condamnare expresă și formală a comunismului, n-au fost luate în considerație de comisia de redactare. „Secretariatul pentru Necredincioși, explica atunci președintele său, arhiepiscopul Vienei, cardinalul Franz König, nu consideră că trebuie să promoveze sau să pregătească nicio bătălie împotriva ateismului." Constituția pastorală *Gaudium et Spes*[573], adoptată și promulgată la 7 decembrie 1965, aborda chestiunea comunismului fără a numi-o însă sau a condamna-o explicit:

Dintre formele ateismului contemporan, nu trebuie trecută sub tăcere cea care vizează eliberarea omului, mai ales eliberarea sa economică și socială. La această eliberare s-ar opune prin însăși natura sa religia, în măsura în care, vizând speranța omului în mirajul unei vieți viitoare, ea a deturnat-o spre edificarea orașului terestru. Tocmai de aceea partizanii unei

[573] *Gaudium et spes: Constituţia pastorală privind Biserica în lumea contemporană*, http://www.magisteriu.ro/gaudium-et-spes-1965/,
Idem, varianta în limba engleză,
http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19651207_gaudium-et-spes_en.html,
Antonio Acerbi, *Chiesa e democrazia: da Leone XIII al Vaticano II*, Milano 1991, Cap. VI „Gaudium et Spes: oltre la divisione del mondo contemporaneo", pp. 283-324,
https://books.google.ro/books?id=DvqOYGz9bp8C&pg=PR3&dq=Chiesa+e+democrazia:+da+Leone+XIII+al+Vaticano+II+Antonio+Acerbi+milano+1991&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjc99nt2q7TAhXlB8AKHSMQAZUQ6AEIJjAA#v=onepage&q=Chiesa%20e%20democrazia%3A%20da%20Leone%20XIII%20al%20Vaticano%20II%20Antonio%20Acerbi%20milano%201991&f=false,
Norman Tanner, *The Church and the World: Gaudium Et Spes, Inter Mirifica*, New Jersey 2005,
https://books.google.ro/books?id=oFBailH_84cC&printsec=frontcover&dq=The+Church+and+the+World:+Gaudium+Et+Spes,+Inter+Mirifica+Norman+Tanner&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj_o8iu367TAhVLDMAKHf2LB54Q6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Church%20and%20the%20World%3A%20Gaudium%20Et%20Spes%2C%20Inter%20Mirifica%20Norman%20Tanner&f=false

astfel de doctrine, acolo unde dețin puterea, atacă religia cu violența, utilizând pentru răspândirea ateismului, mai ales în ceea ce privește educația tineretului, toate mijloacele de presiune de care puterea publică dispune.[574]

Într-un text care a fost adăugat în ultimul moment în urma unei reuniuni restrânse a responsabililor Consiliului de prezidență și ai comisiei pentru schema XIII în jurul papei, se preciza că „Biserica, fidelă totodată lui Dumnezeu și omului, nu încetează să mustre cu durere și cu cea mai mare fermitate, cum a făcut și în trecut, aceste doctrine și moduri promovate de cei care contrazic rațiunea și experiența comună și privează omul de noblețea sa nativă". Pentru a risipi orice ambiguitate pe această temă, textul *Gaudium et Spes* făcea trimitere la condamnările anterioare ale magisteriului pontifical, îndeosebi la enciclica lui Pius al XI-lea *Divini Redemptoris* (19 martie 1937), care a stigmatizat comunismul ateu drept „intrinsec pervers".[575] Amintind „angajamentele conciliului de a nu intra în chestiuni politice, de a nu pronunța anateme"[576], Paul al VI-lea a a făcut uz de toată autoritatea sa pentru a evita o condamnare care îi părea în contradicție cu mesajul de pace și politica dialogului pe care dorea să o promoveze în Biserică după conciliu. „Religia lui Dumnezeu care s-a întrupat în om, spunea el în alocuțiunea sa de încheiere din 7 decembrie 1965, s-a întâlnit cu religia omului care s-a făcut Dumnezeu."[577]

---

[574] Claude Bressolette, „Vatican II: 50 ans après. Relecture", *Revue d'éthique et de théologie morale*, Vol. 3, nr. 270, (2012), pp. 9-36, https://www.cairn.info/revue-d-ethique-et-de-theologie-morale-2012-3-page-9.htm

[575] Această completare de ultim moment se poate considera o victorie a minorității, în special a episcopului italian monseniorul Luigi Carli, unul dintre liderii Coetus, care făcuse recurs împotriva deciziei comisiei pentru schema XIII să nu ia în considerație textul petiției care cerea condamnarea comunismului.

[576] Într-o notă adresată monseniorului Felici, secretarul conciliului , în data de 15 noiembrie 1965.

[577] *Vatican Council II, from John XXIII to Paul VI*, New York 1963,

https://ia600400.us.archive.org/7/items/vaticancouncilii00unse/vaticancouncilii00unse.pdf,
Robert Blair Kaiser, *Pope, Council And World. The Story Of Vatican II*, New York 1963,
https://ia600304.us.archive.org/26/items/popecouncilandwo013566mbp/popecouncilandwo013566mbp.pdf,
Jan Grootaers, „De plain-pied au Concile. Albert Prignon, acteur et témoin à Vatican II", *Revue théologique de Louvain*, Vol. 33, nr. 3, 2002. pp. 371-397,
http://www.persee.fr/doc/thlou_0080-2654_2002_num_33_3_3237,
G. Lefeuvre, „Les Actes du Concile Vatican II (suite)", *Revue théologique de Louvain*, nr. 3 (1980), pp. 325-351,
http://www.persee.fr/doc/thlou_0080-2654_1980_num_11_3_1781,
J. G. McGarry (traducere), *Vatican Council: applying the decrees*, Maynooth 1960,
https://ia600405.us.archive.org/15/items/vaticancouncilapcath/vaticancouncilapcath.pdf,
Virginia Mary Heffernan, *Outlines of the 16 documents: Vatican II*, New York 1966,
https://ia800407.us.archive.org/17/items/outlinesof16docuvati/outlinesof16docuvati.pdf,
Bernard Joseph Flanagan, *The Second Vatican Council: a report and an appraisal*, Worcester 1963,
https://ia600703.us.archive.org/0/items/secondvaticancou00flan/secondvaticancou00flan.pdf,
Angelo Maffeis, *The Second Vatican Council as Roman Catholic answer to the Reformation*, http://www.ecumenical-institute.org/wp-content/uploads/2012/10/Seinar-2012-Maffeis.pdf,
Christ and His Church: Vatican Council II, nr. 76,
https://ia800302.us.archive.org/7/items/christhischurchv00mcgu/christhischurchv00mcgu.pdf,
Jean-Guy Vaillancourt, *Cinq papes modernes, le concile Vatican II et la paix mondiale*, Montreal 1990,
http://classiques.uqac.ca/contemporains/vaillancourt_jean_guy/cinq_papes_modernes/cinq_papes_concile_paix.pdf,
Liviu Lazăr, *Teologia şi viaţa Bisericii Romano-Catolice reflectate în documentele Conciliului II Vatican*, http://revistateologica.ro/vechi/pdf/9%20lazar.pdf
Vatican Council II, opening address, third session, September 14, 1964,
https://ia800301.us.archive.org/29/items/vaticancouncilii00paul/vaticancouncilii00paul.pdf,
Jared Wicks, „Vatican II Taking Hold of Its (and Pope John's) Council Goals, September 1962–May 1963", *Josephinum Journal of Theology*, Vol. 19, nr. 1 (2012),
http://www.pcj.edu/journal/essays/19_1_Wicks.pdf,
Vatican II - Texte officiel: Constitutions - Déclarations – Décrets, Vatican 2011,
https://books.google.ro/books?id=gbIOAAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Vatican+II+-+Texte+officiel:+Constitutions+-+D%C3%A9clarations+-+D%C3%A9crets+documents+eglise+Concile+Vatican+II+sancrosanctum+concilium+

lumen++gentium+dei+verbum+gaudium+et+spes+declarations+gravissimum+educationis+nostra+aetate+dignitatis+humanae+decrets+inter+mirifica+orientalium+eclesiarum+unitatis+redintegratio&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiGhIP6xrPTAhXMJVAKHW_kDEcQ6AEIIzAA#v=onepage&q&f=false,

„The Second Vatican Council and the Dialogue of Charity", Aidan Nichols, *Rome and the Eastern Churches: A Study in Schism*, pp. 351-376, Edinburgh 1992, https://books.google.ro/books?id=Hje62q52XNsC&pg=PA3&dq=Rome+and+the+Eastern+Churches:+A+Study+in+Schism+revised+edition+Aidan+Nichols+ignatius+press+san+francisco&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjCiryu_rPTAhXKZ1AKHTooDF8Q6AEIIzAA#v=onepage&q=Rome%20and%20the%20Eastern%20Churches%3A%20A%20Study%20in%20Schism%20revised%20edition%20Aidan%20Nichols%20ignatius%20press%20san%20francisco&f=false,

Georgică Grigoriță, *L'autonomie ecclésiastique selon la legislation canonique actuelle de l'Eglise Orthodoxe et de l' Eglise Catholique, Etude canonique comparative*, Roma 2011, https://books.google.ro/books?id=cjS1YlS_i5YC&pg=PP1&dq=L%27autonomie+eccl%C3%A9siastique+selon+la+legislation+canonique+actuelle+de+l+eglise+orthodoxe+et+de+l+eglise+catholique+etude+canonique+comparative+roma+2011&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiDoLf_y7PTAhXRa1AKHZ65ByAQ6AEIJTAA#v=onepage&q=L%27autonomie%20eccl%C3%A9siastique%20selon%20la%20legislation%20canonique%20actuelle%20de%20l%20eglise%20orthodoxe%20et%20de%20l%20eglise%20catholique%20etude%20canonique%20comparative%20roma%202011&f=false,

Melissa J. Wilde, *Vatican II: A Sociological Analysis of Religious Change*, Princeton 2011, https://books.google.ro/books?id=MHKxrdgbU6IC&pg=PR4&dq=Vatican+II:+A+Sociological+Analysis+of+Religious+Change+By+Melissa+J.+Wilde+princeton+university+press+princeton+and+oxford&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjB-IHrzLPTAhWHbVAKHSuZBFEQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Vatican%20II%3A%20A%20Sociological%20Analysis%20of%20Religious%20Change%20By%20Melissa%20J.%20Wilde%20princeton%20university%20press%20princeton%20and%20oxford&f=false,

Yves Congar, *My Journal of the Council*, Minnesota 2012, https://books.google.ro/books?id=MlIYG3_oaM4C&pg=PP4&dq=My+Journal+of+the+Council+By+Yves+Congar+op+op+op+op,+translated+from+french+by+mary+john+ronayne+mary+cecily+boulding+english+translation+editor+Denis+Minns+a+michael+glazier+book+collegeville+minnesota&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi42sGzz7PTAhVNJVAKHQAbBl8Q6AEIIzAA#v=onepage&q=My%20Journal%20of%20the%20Council%20By%20Yves%20Congar%20op%20op%20op%20op%2C%20translated%20from%20french%20by%20mary%20john%20ronayne%20mary%20cecily%20boulding%20english%20translation%20editor%20Denis%20Minns%20a%20michael%20glazier%20book%20collegeville%20minnesota&f=false,

Angelo Scola, *Reforma de la Iglesia y primado de la fe. A proposito de la hermenautica del concilio Vaticano II*, Madrid 2013,

https://books.google.ro/books?id=3ZvCAQAAQBAJ&pg=PA5&dq=Reforma+de+la+Iglesia+y+primado+de+la+fe+hermen%C3%A9utica+del+concilio+vaticano+II+Angelo+Scola+de+gabriel+richi+alberti&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiwnKTJ07PTAhVDlxoKHayZCdcQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Reforma%20de%20la%20Iglesia%20y%20primado%20de%20la%20fe%20hermen%C3%A9utica%20del%20concilio%20vaticano%20II%20Angelo%20Scola%20de%20gabriel%20richi%20alberti&f=false,

Massimo Faggioli, Andrea Vicini, *The Legacy of Vatican II*, New Jersey 2015, https://books.google.ro/books?id=ILTWCgAAQBAJ&pg=PT4&dq=The+Legacy+of+Vatican+II,+edited+by+Massimo+Faggioli,+Andrea+Vicini,+SJ&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwikjc741bPTAhXFPFAKHSn3C1EQ6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Legacy%20of%20Vatican%20II%2C%20edited%20by%20Massimo%20Faggioli%2C%20Andrea%20Vicini%2C%20SJ&f=false,

Idem, *The Rising Laity: Ecclesial Movements since Vatican II*, New Jersey 2016, https://books.google.ro/books?id=VTJHDQAAQBAJ&pg=PT94&dq=La+jeunesse+ouvri%C3%A8re+chr%C3%A9tienne+(J.O.C):+Gen%C3%A8se+d%27une+jeunesse+militante+By+Fran%C3%A7oise+Richou&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjGkdf15fbSAhXGPxQKHTSSDDoQ6AEIJTAB#v=onepage&q=La%20jeunesse%20ouvri%C3%A8re%20chr%C3%A9tienne%20(J.O.C)%3A%20Gen%C3%A8se%20d%27une%20jeunesse%20militante%20By%20Fran%C3%A7oise%20Richou&f=false,

Gerald O'Collins, *Living Vatican II: The 21st Council for the 21st Century*, New Jersey 2006, https://books.google.ro/books?id=O5WvohegkLcC&pg=PR2&dq=Living+Vatican+II:+The+21st+Council+for+the+21st+Century+By+Gerald+O%27Collins+paulist+press+new+york+mahwah+the+scripture+quatations+contained+herein&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj6svGC4rXTAhWFK1AKHdANDCQQ6AEIJTAA#v=onepage&q=Living%20Vatican%20II%3A%20The%2021st%20Council%20for%20the%2021st%20Century%20By%20Gerald%20O%27Collins%20paulist%20press%20new%20york%20mahwah%20the%20scripture%20quatations%20contained%20herein&f=false,

Idem, *The Second Vatican Council: Message and Meaning*, Minnesota 2014, https://books.google.ro/books?id=iwRzBgAAQBAJ&pg=PR4&dq=The+Second+Vatican+Council:+Message+and+Meaning+By+Gerald+O%27Collins+liturgical+press+collegeville+minnesota&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiLiM6s47XTAhXBfFAKHdA7Cq8Q6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Second%20Vatican%20Council%3A%20Message%20and%20Meaning%20By%20Gerald%20O%27Collins%20liturgical%20press%20collegeville%20minnesota&f=false,

Giovanni Miccoli, *La Chiesa dell'anticoncilio: I tradizionalisti alla riconquista di Roma*, Bari 2011, https://books.google.ro/books?id=K0mODAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=La+Chiesa+dell%27anticoncilio:+I+tradizionalisti+alla+riconquista+di+Roma+Giovanni+Miccoli&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi00u_717PTAhVIIMAKHeknDNsQ6AEIIzAA#v=onepage&q=La%20Chiesa%20dell%27anticoncilio%3A%20I%20tradizionalisti%20alla%20riconquista%20di%20Roma%20Giovanni%20Miccoli&f=false,

Claude Soetens, *Vatican II et la Belgique*, Louvain 2012,

https://books.google.ro/books?id=Ig84R_gCc00C&pg=PA3&dq=Vatican+II+et+la+Belgique+sous+la+direction+de+Claude+Soetens&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiTwq7W3bPTAhWLJ8AKHQqKCDAQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Vatican%20II%20et%20la%20Belgique%20sous%20la%20direction%20de%20Claude%20Soetens&f=false,
John W. O'Malley, *What Happened at Vatican II*, Harvard 2008,
https://books.google.ro/books?id=0Tg2gUWnIcAC&pg=PT1&dq=What+Happened+at+Vatican+II+By+John+W.+O%27Malley,+S.+J.+cambridge+massachusetts+london+england+the+belknap+press+of+harvard+university+press&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj31JS13rPTAhWIDcAKHTtXDmkQ6AEIIzAA#v=onepage&q=What%20Happened%20at%20Vatican%20II%20By%20John%20W.%20O%27Malley%2C%20S.%20J.%20cambridge%20massachusetts%20london%20england%20the%20belknap%20press%20of%20harvard%20university%20press&f=false,
Renata Latala, Jacques Rime, *Liberté religieuse et Eglise catholique: héritage et développements récents*,
Fribourg 2009,
https://books.google.ro/books?id=qcs1CDKWlRgC&pg=PA124&dq=Libert%C3%A9+religieuse+et+Eglise+catholique:+h%C3%A9ritage+et+d%C3%A9veloppements+r%C3%A9cents+Renata+Latala,+Jacques+Rime+(ed.)+academic+press+fribourg&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiu6LmR4bPTAhXFMBoKHYt_DhMQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Libert%C3%A9%20religieuse%20et%20Eglise%20catholique%3A%20h%C3%A9ritage%20et%20d%C3%A9veloppements%20r%C3%A9cents%20Renata%20Latala%2C%20Jacques%20Rime%20(ed.)%20academic%20press%20fribourg&f=false,
Christine Pedotti, *La bataille du Vatican: 1959-1965*, Plon 2012,

https://books.google.ro/books?id=qVNWFuZnWD4C&pg=PT4&dq=La+bataille+du+Vatican:+1959-1965+Christine+PEDOTTI+plon&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiPgrX54bPTAhUBQBoKHQT9DggQ6AEIIzAA#v=onepage&q=La%20bataille%20du%20Vatican%3A%201959-1965%20Christine%20PEDOTTI%20plon&f=false,
Gilles Routhier, *Vatican II: herméneutique et réception*, Quebec 2006,
https://books.google.ro/books?id=AebtzStJOuEC&printsec=frontcover&dq=Vatican+II:+herm%C3%A9neutique+et+r%C3%A9ception+By+Gilles+Routhier&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi-0uX6-bPTAhVOIlAKHaeJBf4Q6AEIIzAA#v=onepage&q=Vatican%20II%3A%20herm%C3%A9neutique%20et%20r%C3%A9ception%20By%20Gilles%20Routhier&f=false,
Daniel Moulinet, *Le concile Vatican II*, Paris 2002,
https://books.google.ro/books?id=SOSvlFP6f0AC&pg=PA194&dq=Le+concile+Vatican+II+tout+simplement+By+Daniel+Moulinet&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwim2Pjj-7PTAhUOM8AKHbbwDoQQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Le%20concile%20Vatican%20II%20tout%20simplement%20By%20Daniel%20Moulinet&f=false,
Yuji Sugawara, *Religious Poverty: From Vatican Council II to the 1994 Synod of Bishops*, Roma 1997,
https://books.google.ro/books?id=NPCwDiIE9sAC&pg=PA3&dq=Religious+Poverty:+From+Vatican+Council+II+to+the+1994+Synod+of+Bishops+By+Yuji+Sugawara+e

Calea dialogului

Pentru a fi practicabilă, calea dialogului recomandată de conciliu presupunea adeziunea partenerilor la acest dialog, adică comuniștii înșiși. Trebuie recunoscut că atât de partea sovietică cât și de cea occidentală (franceză și italiană), atenția acordată lucrărilor Conciliului Vatican II a fost destul de mare iar aprecierea rezultatelor a fost pozitivă. Bibliografia care cuprinde titluri publicate pe acest subiect în Uniunea Sovietică este destul de amplă. Numeroaselor articole de revistă (peste șaizeci) în limba rusă sau traduse din alte limbi, li s-au adăugat două lucrări importante: cea a lui M. P. Mcedlov privind „Evoluția catolicismului contemporan" (*Evoljucija sovremennogo katoliicizma*, 1967) și cea a lui L. N. Velikovic despre „Criza catolicismului contemporan" (*Krizis sovremennogo katolicizma*, 1967).[578] Toți acești autori recunoșteau că Biserica Catolică se schimbase, că abandonase linia anticomunismului care prevalase până la sfârșitul pontificatului lui Pius al XII-lea, și că alesese să se implice în favoarea dialogului și a cooperării cu forțele progresului reunite sub stindardul Uniunii Sovietice. Dar în viziunea Moscovei, bătălia nu era complet câștigată atât timp cât în interiorul Bisericii „o aripă dreaptă activă", reprezentată simbolic de Sfântul Oficiu al cardinalului Ottaviani, rămânea refractară față de linia de *aggiornamento* dorită de Ioan al XXIII-lea și urmată de Paul al VI-lea. Această apreciere pozitivă a rezultatelor conciliului nu a împiedicat conducerea Partidului

---

ditrice+pontificia+universita+gregoriana+roma+1997&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjM4fL7_rPTAhWHfFAKHXxJAM0Q6AEIIzAA#v=onepage&q=Religious%20Poverty%3A%20From%20Vatican%20Council%20II%20to%20the%201994%20Synod%20of%20Bishops%20By%20Yuji%20Sugawara%20editrice%20pontificia%20universita%20gregoriana%20roma%201997&f=false,

[578] Primul autor a urmărit toate sesiunile conciliului în calitate de corespondent al revistei *La Gazette litteraire* (Gazeta literară).

Comunist sovietic să reafirme necesitatea de a urma „o politică puternic antireligioasă" cu crearea unor catedre de ateism în universități și înlocuirea sărbătorilor religioase cu sărbători civile. Tezele raportului Ilitchev (după numele autorului său Leonid Ilitchev, purtătorul de cuvânt al lui Hrușciov privind chestiunile ideologice) au făcut obiectul unei critici severe din partea intelectualilor comuniști în Franța și în Italia.[579]

Partidul Comunist Francez recunoștea, de asemenea, „importanța schimbărilor intervenite" în Biserica Catolică cu ocazia conciliului, în cadrul unei reuniuni a comitetului său central la Argenteuil în martie 1966. Într-o rezoluție privind problemele ideologice și culturale, conducerea partidului făcea apel la continuarea politicii mâinii întinse a lui Maurice Thorez și la dezvoltarea „unui veritabil dialog" cu creștinii în interesul socialismului. Comentând acest text, noul secretar general al partidului Waldeck Rochet invita la separarea „creștinismului ideal", la care aspirau numeroși credincioși sub influența învățăturilor lui Ioan al XXIII-lea, de „creștinismul istoric" care făcuse din Biserică aliatul privilegiat al „claselor dominante explotatoare din diferite perioade". Inspiratorul acestor teze nu era nimeni altul decât Roger Garaudy[580], autorul unei lucrări

[579] Publicat în revista *Kommunist* (17 ianuarie 1964), raportul va suscita o reacție extrem de dură a Vaticanului în coloanele publicației *Osservatore Romano*, 9-10 martie 1964.
Plinio Corrêa de Oliveira, *The Church and the Communist State: The Impossible Coexistence*, august 1963,
http://www.tfp.org/the-church-and-the-communist-state-the-impossible-coexistence/,
Renée Casin, *Naufrageurs de la foi: du neutralisme à l'apostasie*, Paris 1968,
https://books.google.ro/books?id=aAiqdjeN_ZEC&pg=PA5&dq=Naufrageurs+de+la+foi:+du+neutralisme+%C3%A0+l%27apostasie++Ren%C3%A9e+Casin+preface+du+professeur+pierre+bornecque+de+universite+de+madagascar+nouvelles+editions+latines+rue+palatine+paris&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjk-Puxo7DTAhXpA8AKHQr0DMsQ6AEIIzAA#v=onepage&q&f=false

[580] Brigitte Fleury, *Etude de la conversion religieuse d'un point de vue communicationnel: le cas de Roger Garaudy*, Quebec 2004,
https://ia801408.us.archive.org/11/items/EtudeDeLaConversionReligieuseDunPointDeVueCommunicationnelLeCas/Garaudyconversion.pdf

apărute anul precedent sub titlul *De l'anatheme au dialogue. Un marxiste s'adresse au concile* (Paris, 1965). Intelectual comunist atipic, marcat de experiența preoților-lucrători și gândirea lui Pierre Teilhard de Chardin[581], Roger Garaudy se ocupa de

[581] Eric Steinhart, „Teilhard de Chardin and Transhumanism", *Journal of Evolution and Technology*, Vol. 20 , nr. 1, decembrie 2008, pp. 1-22,
http://jetpress.org/v20/steinhart.pdf,
Pierre Theilard de Chardin, *The Phenomenon of Man*, Paris 1955,
https://ia800206.us.archive.org/20/items/ThePhenomenonOfMan/phenomenon-of-man-pierre-teilhard-de-chardin.pdf,
Idem, Activation Of Energy, Londra 1976,
https://books.google.ro/books?id=y7K2eiNf1noC&pg=PP1&dq=Activation+Of+Energy++Pierre+Teilhard+de+Chardin+translated+by+rene+hague+a+harvest+book+harcourt+a+helen+and+kurt+wolff+book+san+diego+new+york+london&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiDjIbasrDTAhVCORQKHQ5YA98Q6AEIIzAA#v=onepage&q=Activation%20Of%20Energy%20%20Pierre%20Teilhard%20de%20Chardin%20translated%20by%20rene%20hague%20a%20harvest%20book%20harcourt%20a%20helen%20and%20kurt%20wolff%20book%20san%20diego%20new%20york%20london&f=false,
David Grumett, *Teilhard de Chardin: Theology, Humanity, and Cosmos*, Leuven 2005,
https://books.google.ro/books?id=4kDVESALaYQC&pg=PR3&dq=Teilhard+de+Chardin:+Theology,+Humanity,+and+Cosmos+By+David+Grumett+peeters+leuven+paris+dudley+2005&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwikrbqGwbDTAhVNYlAKHZi8CugQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Teilhard%20de%20Chardin%3A%20Theology%2C%20Humanity%2C%20and%20Cosmos%20By%20David%20Grumett%20peeters%20leuven%20paris%20dudley%202005&f=false,
Ursula King, *Spirit of Fire: The Life and Vision of Pierre Teilhard de Chardin*, New York 2015,
https://books.google.ro/books?id=HxDWCQAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Spirit+of+Fire:+The+Life+and+Vision+of+Pierre+Teilhard+de+Chardin+By+King+Ursula&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiGtbSpuLDTAhUDM8AKHX7UDkMQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Spirit%20of%20Fire%3A%20The%20Life%20and%20Vision%20of%20Pierre%20Teilhard%20de%20Chardin%20By%20King%20Ursula&f=false,
Idem, Christ in All Things: Exploring Spirituality with Pierre Teilhard de Chardin, New York 1997,
https://books.google.ro/books?id=JnoSDQAAQBAJ&pg=PT3&dq=Christ+in+All+Things:+Exploring+Spirituality+with+Pierre+Teilhard+de+Chardin+By+King,+Ursula&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj7q5_5uLDTAhXkC8AKHR_qB5IQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Christ%20in%20All%20Things%3A%20Exploring%20Spirituality%20with%20Pierre%20Teilhard%20de%20Chardin%20By%20King%2C%20Ursula&f=false,
Bede Benjamin Bidlack, *In Good Company: The Body and Divinization in Pierre Teilhard de Chardin, SJ and Daoist Xiao Yingsou*, Leiden 2015,
https://books.google.ro/books?id=ax2oBgAAQBAJ&pg=PA104&dq=n+Good+Company:+The+Body+and+Divinization+in+Pierre+Teilhard+de+Chardin,+SJ+and+daoist+x

Centrul de studii și cercetări care organiza săptămâni de studii marxiste. În timpul unei dezbateri organizate la Lyon, el a îndrăznit să protesteze public împotriva ateismului lui Hrușciov. Teza lui Ilitchev era, în viziunea lui, „în contradicție totală cu marxismul", căci, pentru un marxist, „edificarea socialismului era condiția *sine qua non* a eliminării rădăcinilor sociale ale religiei" și nu invers.[582] Succesul declarației sale, publicată în *Le Monde*

---

iao+yingsou+By+Bede+Benjamin+Bidlack&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi7-Jq5wrDTAhVLJlAKHY-iBiAQ6AEIJTAA#v=onepage&q=n%20Good%20Company%3A%20The%20Body%20and%20Divinization%20in%20Pierre%20Teilhard%20de%20Chardin%2C%20SJ%20and%20daoist%20xiao%20yingsou%20By%20Bede%20Benjamin%20Bidlack&f=false,

Louis M. Savary, *Teilhard de Chardin, The Divine Milieu Explained: A Spirituality for the 21st Century*,
New Jersey 2007,
https://books.google.ro/books?id=p41yJf2z-oYC&pg=PR4&dq=Teilhard+de+Chardin,+The+Divine+Milieu+Explained:+A+Spirituality+for+the+21st+century+Louis+M.+Savary+paulist+press+new+york+mahwah&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi22JT9w7DTAhWLPFAKHS4jCM0Q6AEIIzAA#v=onepage&q=Teilhard%20de%20Chardin%2C%20The%20Divine%20Milieu%20Explained%3A%20A%20Spirituality%20for%20the%2021st%20century%20Louis%20M.%20Savary%20paulist%20press%20new%20york%20mahwah&f=false,

Fred Gustafson, Pierre *Teilhard de Chardin and Carl Gustav Jung: Side by Side*, New York 2015,
https://books.google.ro/books?id=37ZnCgAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Pierre+Teilhard+de+Chardin+and+Carl+Gustav+Jung:+Side+by+Side+edited+by+Fred+Gustafson&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi5rO2CxbDTAhUCIsAKHZVjBIAQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Pierre%20Teilhard%20de%20Chardin%20and%20Carl%20Gustav%20Jung%3A%20Side%20by%20Side%20edited%20by%20Fred%20Gustafson&f=false

[582] John C. Raines, *Marx on Religion*, Philadelphia 2002,
https://books.google.ro/books?id=QxWptakXMu0C&printsec=frontcover&dq=Marx+on+Religion+edited+By+John+C.+Raines+temple+university+press+philadelphia&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwijiKmpyrDTAhUlM8AKHTd8AlMQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Marx%20on%20Religion%20edited%20By%20John%20C.%20Raines%20temple%20university%20press%20philadelphia&f=false,

Karl Marx, Friedrich Engels, *On Religion*, New York 2008,
https://books.google.ro/books?id=MKm_lWDk1x8C&pg=PA7&dq=On+Religion+By+Karl+Marx,+Friedrich+Engels+dover+publications+mineola+new+york&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj5pauWy7DTAhXBJcAKHfjkBdoQ6AEIIzAA#v=onepage&q=On%20Religion%20By%20Karl%20Marx%2C%20Friedrich%20Engels%20dover%20publications%20mineola%20new%20york&f=false,

Idem, V. I. Lenin, Rosa Luxemburg, Leon Trotsky, *Marxism, Socialism and Religion*, Sydney 2001,
https://books.google.ro/books?id=xdeva2OvEiAC&pg=PA1&dq=Marxism,+Socialism+and+Religion+Karl+Marx+frederick+engels+lenin+roxa+luxemburg+leon+trotsky+resistance+books&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiVrqfW4bDTAhXFDsAKHYfkDrYQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Marxism%2C%20Socialism%20and%20Religion%20Karl%20Marx%20frederick%20engels%20lenin%20roxa%20luxemburg%20leon%20trotsky%20resistance%20books&f=false,
David Bates, Iain MacKenzie, Sean Sayers, Marxism, *Religion and Ideology: Themes from David McLellan*,
New York 2016,
https://books.google.ro/books?id=5POoCgAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Marxism,+Religion+and+Ideology:+Themes+from+David+McLellan+edited+by+David+Bates,+Iain+MacKenzie,+Sean+Sayers&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj3sInH6bDTAhXKD8AKHWmiAfsQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Marxism%2C%20Religion%20and%20Ideology%3A%20Themes%20from%20David%20McLellan%20edited%20by%20David%20Bates%2C%20Iain%20MacKenzie%2C%20Sean%20Sayers&f=false,
Jack Conrad, *Fantastic reality. Marxism and the politics of religion*, Londra 2007,
https://books.google.ro/books?id=Ehfd4BZollsC&pg=PA42&dq=Fantastic+reality.+Marxism+and+the+politics+of+religion+jack+conrad&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwirue_W8rDTAhUNaVAKHcMZCvEQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Fantastic%20reality.%20Marxism%20and%20the%20politics%20of%20religion%20jack%20conrad&f=false,
R.T. De George, Robert H. Scanlan, *Marxism and Religion in Eastern Europe: Papers Presented at the Banff International Slavic Conference, 4-7 septembrie 1974*, Dordrecht 1976,
https://books.google.ro/books?id=pnlyBgAAQBAJ&pg=PP1&dq=Marxism+and+Religion+in+Eastern+Europe:+Papers+Presented+at+the+Banff+international+slavic+conference+september+4-7,+1974edited+by+R.T.+De+George,+Robert+H.+Scanlan&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjMsvad6rDTAhVhDMAKHYr-AO0Q6AEIJTAA#v=onepage&q=Marxism%20and%20Religion%20in%20Eastern%20Europe%3A%20Papers%20Presented%20at%20the%20Banff%20international%20slavic%20conference%20september%204-7%2C%201974edited%20by%20R.T.%20De%20George%2C%20Robert%20H.%20Scanlan&f=false,
James Thrower, *Marxist-Leninist "scientific Atheism" and the Study of Religion and Atheism in the USSR*,
Berlin 1983,
https://books.google.ro/books?id=BGJtDwJ7aPwC&pg=PR3&dq=Marxist-Leninist+%22scientific+Atheism%22+and+the+Study+of+Religion+and+Atheism+in+the+USSR++James+Thrower+university+of+aberdeen+mouton+publisher+berlin+new+york+amsterdam&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjo2qq-67DTAhUDjywKHTovBuQQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Marxist-Leninist%20%22scientific%20Atheism%22%20and%20the%20Study%20of%20Religi

on%20and%20Atheism%20in%20the%20USSR%20%20James%20Thrower%20university%20of%20aberdeen%20mouton%20publisher%20berlin%20new%20york%20amsterdam&f=false,

Delos B. McKown, *The Classical Marxist Critiques of Religion: Marx, Engels, Lenin, Kautsky*, Haga 1975,
https://books.google.ro/books?id=CXihBQAAQBAJ&pg=PP3&dq=The+Classical+Marxist+Critiques+of+Religion:+Marx,+Engels,+Lenin,+Kautsky+By+Delos+B.+McKown+martinus+nijhoff+the+hague+1975&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjh15i07LDTAhXE3SwKHYcVAykQ6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Classical%20Marxist%20Critiques%20of%20Religion%3A%20Marx%2C%20Engels%2C%20Lenin%2C%20Kautsky%20By%20Delos%20B.%20McKown%20martinus%20nijhoff%20the%20hague%201975&f=false,

Denis R. Janz, *World Christianity and Marxism*, New York 1998,
https://books.google.ro/books?id=EUVwrcnXwBsC&printsec=frontcover&dq=World+Christianity+and+Marxism+By+Denis+R.+Janz+new+york+oxford+oxford+university+press+1998&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj_hoaQ7bDTAhWJCCwKHS6FDnMQ6AEIIzAA#v=onepage&q=World%20Christianity%20and%20Marxism%20By%20Denis%20R.%20Janz%20new%20york%20oxford%20oxford%20university%20press%201998&f=false,

Lü Daji, Gong Xuezeng, *Marxism and Religion*, Leiden 2014,
https://books.google.ro/books?id=6r0FAwAAQBAJ&pg=PR3&dq=marxism+and+religion+daji+gong+xuezeng+translated+by+chi+zhen&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwig0qqi07DTAhWKuhoKHeKtBSkQ6AEIJTAA#v=onepage&q=marxism%20and%20religion%20daji%20gong%20xuezeng%20translated%20by%20chi%20zhen&f=false,

Roland Boer, *Criticism of Earth: On Marx, Engels and Theology*, Leiden 2012,
https://books.google.ro/books?id=h5ySIprC8iEC&printsec=frontcover&dq=Criticism+of+Earth:+On+Marx,+Engels+and+Theology+By+Roland+Boer+historical+materialism+35&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjNl_uSzLDTAhXLC8AKHY-6BucQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Criticism%20of%20Earth%3A%20On%20Marx%2C%20Engels%20and%20Theology%20By%20Roland%20Boer%20historical%20materialism%2035&f=false,

Idem, Criticism of Religion: On Marxism and Theology, II, Leiden 2009,
https://books.google.ro/books?id=wCqwCQAAQBAJ&pg=PR3&dq=Criticism+of+Religion:+On+Marxism+and+Theology,+II+By+Roland+Boer+leiden+boston+2009&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjz9c-RzbDTAhVJJ8AKHRyEBAYQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Criticism%20of%20Religion%3A%20On%20Marxism%20and%20Theology%2C%20II%20By%20Roland%20Boer%20leiden%20boston%202009&f=false,

Idem, III, Leiden 2011,
https://books.google.ro/books?id=-CBkfVDw584C&pg=PR4&dq=Criticism+of+Theology:+On+Marxism+and+Theology+III+By+Roland+Boer+historical+materialism+27&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwin2bKDz7DTAhXnBsAKHaPWAWsQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Criticism%20of%20The

(22 februarie 1964) și preluată de toată presa, a fost considerabil: „Pentru prima dată în istoria mișcării comuniste, scria el în memoriile sale, un lider al unui 'partid înfrățit' (eram pe atunci membru al biroului politic) a dezaprobat și a criticat public o luare de poziție a conducerii sovietice." A fost nevoie de intervenția personală a lui Maurice Thorez în *L'Humanite* pentru a evita un „blam public".[583] Convingerea pe care a exprimat-o în cartea sa era că dialogul între „cele două mari concepții ale lumii" care animă oamenii, concepția creștină și concepția marxistă, devenise „o necesitate istorică" în epoca termonucleară. Acest dialog implica ca fiecare să fie conștient „de ceea ce este fundamental în certitudinile sale, unul în credința sa în Dumnezeu, celălalt în credința sa în calitatea de om" pentru a pune bazele unei cooperări fecunde „între umanismul prometean al marxiștilor și umanismul creștin". Apelurile la dialog ale lui Garaudy au avut parte de două reacții distincte în lumea catolică, aceasta împărțindu-se în două tabere, una reprezentată de Maritain, mai rezervată și una ostilă, reprezentată de Gilson.[584]

---

ology%3A%20On%20Marxism%20and%20Theology%20III%20By%20Roland%20Boer%20historical%20materialism%2027&f=false,
Idem, In the Vale of Tears: On Marxism and Theology, V, Leiden 2014, https://books.google.ro/books?id=AbHKAQAAQBAJ&pg=PR3&dq=In+the+Vale+of+Tears:+On+Marxism+and+Theology,+V+By+Roland+Boer+leiden+boston+2014&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi3-u-c0bDTAhWQOsAKHUcnC7UQ6AEIIzAA#v=onepage&q=In%20the%20Vale%20of%20Tears%3A%20On%20Marxism%20and%20Theology%2C%20V%20By%20Roland%20Boer%20leiden%20boston%202014&f=false

[583] Va fi totuși exclus din partid în 1970.

[584] Privind această chestiune a se vedea
Laurence K. Shook, *Etienne Gilson*, Toronto 1984, pp.449-450, https://books.google.ro/books?id=iXDO7X9XAVIC&pg=PR3&dq=Etienne+Gilson+By+Laurence+K.+Shook+introduzione+di+inos+biffi+e+costante+marabelli+medievalisti&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjTiIKdpLHTAhWChJAKHUZ2CHoQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Etienne%20Gilson%20By%20Laurence%20K.%20Shook%20introduzione%20di%20inos%20biffi%20e%20costante%20marabelli%20medievalisti&f=false,
Michel Fourcade, „Le dernier Maritain", *Un nouvel âge de la théologie ? 1965-1980: Colloque de Montpellier, juin 2007*, (Dominique Avon, Michel Fourcade), pp. 195-218, https://books.google.ro/books?id=KFEP59lD7IgC&pg=PP1&dq=Un+nouvel+%C3%A

Un răspuns argumentat a apărut în 1967, fiind semnat de părintele Georges Cottier într-o carte prefațată de părintele Chenu și intitulată *Chretiens et marxistes. Dialogue avec Roger Garaudy* (Paris, 1967), „Creștini și marxiști. Dialog cu Roger Garaudy”.[585] Bazându-se pe experiența lui Madeleine Delbrel la Ivry, teologul dominican sublinia în concluzia sa, „dimensiunile spirituale ale dialogului”: „Nu este adevărat că recunoașterea realității lui Dumnezeu este facultativă față de recunoașterea efectivă și integrală a realității omului, imaginea lui Dumnezeu”.

În Italia, conducerea Partidului Comunist italian a înțeles repede amploarea schimbărilor aduse de alegerea lui Ioan al XXIII-lea și confirmate de conciliu.[586] Poziția Bisericii nu se mai

---

2ge+de+la+th%C3%A9ologie+?+1965-1980:+Colloque+de+Montpellier,+juin+2007+sous+la+direction+de+AVON+Dominique+,+FOURCADE+Michel,+Collectif&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwia1OjBqrHTAhXJjZAKHRaXDHUQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Un%20nouvel%20%C3%A2ge%20de%20la%20th%C3%A9ologie%20%3F%201965-1980%3A%20Colloque%20de%20Montpellier%2C%20juin%202007%20sous%20la%20direction%20de%20AVON%20Dominique%20%2C%20FOURCADE%20Michel%2C%20Collectif&f=false

[585] *Le dialogue chrétiens-marxistes, une préoccupation constante de Roger Garaudy*, http://rogergaraudy.blogspot.ro/2016/08/le-dialogue-chretiens-marxistes-une.html, Roger Garaudy, *Le marxisme et la personne humaine*, http://fr.calameo.com/read/0010437620659ffe362e8

[586] Marco Galeazzi, *Il Pci e il movimento dei paesi non allineati 1955-1975*, Milano 2011, https://books.google.ro/books?id=czclCjtQFVcC&pg=PP1&dq=Il+Pci+e+il+movimento+dei+paesi+non+allineati+1955-1975+Marco+Galeazzi+prefazione+di+antonio+varsori+storia+internazionale+dell+eta+contemporanea&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjumee9tLHTAhXRKlAKHQ8HDuoQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Il%20Pci%20e%20il%20movimento%20dei%20paesi%20non%20allineati%201955-1975%20Marco%20Galeazzi%20prefazione%20di%20antonio%20varsori%20storia%20internazionale%20dell%20eta%20contemporanea&f=false,
David I. Kertzer, *Comrades and Christians: Religions and Political Struggle in Communist Italy*, New York 1980, https://books.google.ro/books?id=tdM8AAAAIAAJ&pg=PR3&dq=Comrades+and+Christians:+Religion+and+Political+Struggle+in+Communist+Italy+David+I.+Kertzer+associate+professor+department+of+sociology+and+anthropology+bowdoin+college+cambridge+university+press+london+new+york+new+rochelle+melbourne+sydney&hl=

confunda cu cea a Occidentului, „era constantiniană” a creștinismului apusese definitiv în viziunea primului său secretar, Palmiro Togliatti, decedat în august 1964. Într-un text postum similar unui testament politic, cunoscut sub numele „Memorandumul de la Yalta”, fostul lider comunist italian își îndemna partizanii la un *aggiornamento* curajos, care se manifesta prin lichidarea „vechilor formule care nu mai corespundeau realității de astăzi”, îndeosebi abandonarea „vechii propaganda ateiste” și cerea să se țină cont de „conștiința religioasă” a maselor populare.[587] Pentru liderii comuniști italieni

---

en&sa=X&ved=0ahUKEwix7pudsrHTAhWiLcAKHfZpCD8Q6AEIIzAA#v=onepage&q=Comrades%20and%20Christians%3A%20Religion%20and%20Political%20Struggle%20in%20Communist%20Italy%20David%20I.%20Kertzer%20associate%20professor%20department%20of%20sociology%20and%20anthropology%20bowdoin%20college%20cambridge%20university%20press%20london%20new%20york%20new%20rochelle%20melbourne%20sydney&f=false,

Giuseppe Alberigo, Günther Wassilowsky, *Geschichte des Zweiten Vatikanischen Konzils (1959-1965): Die Kirche als Gemeinschaft, septembrie 1964-septembrie 1965*, Leuven 2006,

https://books.google.ro/books?id=pJt6NsBFibUC&pg=PR3&dq=Geschichte+des+Zweiten+Vatikanischen+Konzils+(1959-1965):+Die+Kirche+als+gemeinschaft+september+1964+1965+band+Giuseppe+Alberigo,+G%C3%BCnther+Wassilowsky&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjNgufVr7HTAhVDuRQKHXDgBfkQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Geschichte%20des%20Zweiten%20Vatikanischen%20Konzils%20(1959-1965)%3A%20Die%20Kirche%20als%20gemeinschaft%20september%201964%201965%20band%20Giuseppe%20Alberigo%2C%20G%C3%BCnther%20Wassilowsky&f=false

[587] Textul fusese scris cu puțin timp înainte de moartea liderului comunist italian la Yalta în august 1964.

Il memoriale di Yalta, august 1964,

http://www.sitocomunista.it/pci/documenti/togliatti/memoriale_yalta.html,

Gianni Xodo, *Antonio Gramsci, Palmiro Togliatti: due approcci diversi al rapporto col mondo cattolico italiano. I riflessi sulla situazione politica odierna*,

http://archiviomarini.sp.unipi.it/657/1/togliatti.pdf,

Aldo Agosti, „Alcide de Gasperi and Palmiro Togliatti”, *The Oxford Handbook of Italian Politics*, (Erik Jones, Gianfranco Pasquino), Oxford 2015,

https://books.google.ro/books?id=iWS8CgAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=The+Oxford+Handbook+of+Italian+Politics+edited+by+Erik+Jones,+Gianfranco+Pasquino&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwik3NvKtbHTAhUHKlAKHacPBQEQ6AEIJTAA#v=one

cei mai deschiși, precum Lucio Lombardo Radice, foarte critic la adresa raportului Ilitchev, orientările definite de Ioan al XXIII-lea și conciliu marcau „o schimbare completă" de strategie în raport cu pontificatul lui Pius al XII-lea de care partidul nu putea să nu țină cont.

Aceste apeluri la revizuirea ideologică nu vor rămâne fără ecou în lumea catolică. Într-un discurs pronunțat în memoria lui Togliatti la Palazzo Vecchio în septembrie 1964, primarul Florenței, Giorgio la Pira invita comuniștii să înceapă de îndată „această mare operațiune de eliberare ideologică, istorică și politică", evocată în memorandumul de la Yalta. La Florența a avut loc prima tentativă de dialog între catolici și comuniști prin publicarea unei lucrări colective intitulată *Dialogo alla prova. Cattolici e comunisti italiani* (Florența, 1964). Autorul lucrării nu era nimeni altul decât un intelectual catolic florentin, discipol al lui La Pira cu care colaborase la organizarea congreselor sale pentru pace și civilizație creștină în anii 1950, Mario Gozzini.[588] Membru fondator al revistei *Testimonianze*, care va fi unul dintre principalii promotori ai contestației ecleziastice (*dissenso cattolico*) în Italia la sfârșitul anilor '60, Gozzini era convins încă de la sfârșitul războiului de necesitatea unui dialog cultural între marxism și creștinism. În 1962, el a publicat, împreună cu directorul publicației, părintele Ernesto Balducci, o lucrare în care se exprimau așteptările acestui mediu în raport cu conciliul (*Concilio aperto*). Deschiderea doctrinală a lui Ioan al XXIII-lea

page&q=The%20Oxford%20Handbook%20of%20Italian%20Politics%20edited%20by%20Erik%20Jones%2C%20Gianfranco%20Pasquino&f=false,
Idem, *Palmiro Togliatti: A Biography*, Londra 2008,
https://books.google.ro/books?id=V30AAwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Palmiro+Togliatti:+A+Biography+By+Aldo+Agosti&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiAm92d-bLTAhVLJVAKHROmCksQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Palmiro%20Togliatti%3A%20A%20Biography%20By%20Aldo%20Agosti&f=false

[588] A se vedea articolul lui Giambattista Scire, „Le Carte Gozzini. Il dialogo tra cattolici e comunisti nel secondo dopoguerra", *Italia Contemporanea*, nr. 233, decembrie 2003, pp. 707-730,
http://www.storiadifirenze.org/pdf_ex_eprints/41-Scire.pdf

și a conciliului (cu privire la laici îndeosebi), l-a condus pe el și pe amicii săi florentini la stabilirea unor contacte cu comuniștii. Anunțat de evenimente, episcopul de Livorno, monseniorul Emilio Guano, cunoscut pentru implicarea sa în favoarea laicilor, i-a sfătuit să publice „o carte în comun" cu comuniștii. Lucrarea, care reunea articolele a cinci intelectuali catolici (printre care și Mario Gonzzini) și cinci intelectuali comuniști (inclusiv Lucio Lombardi Radice), avea drept scop stimularea reflecției și suscitarea, de o parte și de cealaltă, „a unei serii de conștientizări" de care păreau să aibă nevoie evoluțiile în curs atât din Biserică, cât și din lumea comunistă. Era vorba de fapt de terminarea cu integralismul catolic, precum și cu ateismul marxist. Amplu comentat, acest „act de ruptură" (Gozzini) a fost per ansamblu bine primit în presa comunistă, dar a suscitat încă de la început rezervele unei părți a lumii catolice.[589] În *Civilta Cattolica*, părintele La Rosa afirma de exemplu că condițiile psihologice pentru un „dialog autentic" între catolici și comuniști nu erau întrunite: „Este clar că Partidul Comunist Italian încearcă astăzi să dialogheze cu catolicii doar în scopul declarat de a-și face „prieteni de drum" pentru edificarea societății socialiste în Italia."[590]

[589] Gozzini lui Lombardo Radice, 22 octombrie 1964.

[590] Aceste temeri nu erau neîntemeiate, dacă judecăm după nota internă a lui Lombardo Radice citată mai sus care vorbea de necesitatea Partidului Comunist italian de a se pregăti să-i primească în sânul său pe acești intelectuali creștini revoluționari.

Capitolul IX

POLITICA DE DESCHIDERE CĂTRE EST (OSTPOLITIK) A VATICANULUI

În aprilie 1963, în fața criticilor suscitate de decizia sa de a acorda o audiență soților Adjubei, Ioan al XXIII-lea și-a amintit de o frază a lui Pius al XI-lea pronunțată în mai 1929, după semnarea acordurilor de la Lateran: „Dacă este vorba de salvarea unui suflet, de prevenirea celor mai mare păcate, avem curajul de a trata cu diavolul în persoană."[591] Se poate spune că politica de deschidere către Est (faimoasa *Ostpolitik*), aplicată de Sfântul Scaun începând din 1963, se înscria într-o lungă tradiție diplomatică ale cărei origini porneau de la concordatul napoleonian din 1801. Această politică concordatară cunoscuse, după cum am văzut, o formă de apogeu în anii 1920 și 1930, când Vaticanul lui Pius al XI-lea a fost nevoit să salveze drepturile și libertatea Bisericii în fața ascensiunii regimurilor totalitare în Europa.[592] Aceeași logică concordatară a condus, în anii 1920, la

[591] Notă din arhive privind relațiile dintre Ioan al XXIII-lea și președintele sovietic Hrușciov (28 octombrie 1969).

[592] Jean-Marie Mayeur, Luce Pietri, André Vauchez, Marc Venard, *Guerres mondiales et totalitarismes (1914-1958): Histoire du christianisme,* Paris 1990, https://books.google.ro/books?id=zfL8AwAAQBAJ&pg=PA7&dq=Guerres+mondiales+et+totalitarismes+(1914-1958):+Histoire+du+christianisme+sous+la+direction+de+Jean-Marie+Mayeur,+Luce+Pietri,+Andr%C3%A9+Vauchez,+Marc+Venard+tome+XII+sous+la+responsabilite+de+ouvrage+publie+avec+le+concours+du+centre+national+des+lettres+avec+la+collaboration+de&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwipydiIvcTTAhXBL8AKHe5fCTEQ6AEIITAA#v=onepage&q&f=false.
Giovanni Barberini, „La politica europea della Chiesa Cattolica da Pio XII ad oggi", *La Chiesa e l'Europa* (Giuseppe Leziroli), Cozenza 2007,

deschiderea negocierilor cu diplomații sovietici, prin intermediul nunțiaturii din Berlin, în vederea încheierii unui „modus vivendi" cu guvernul rus.[593]

În anii 1950, papa Pius al XII-lea, deși extrem de ostil față de comunism și mai rezervat decât predecesorul său privind posibilitatea unui astfel de acord cu sovieticii, a lansat un semnal de deschidere către liderii de la Kremlin. Inovația „politicii dialogului" aplicată de Ioan al XXIII-lea și continuată de Paul al VI-lea, în ciuda îndoielilor, era reală. Aceasta se supunea, atât într-un caz cât și în celălalt, unei convingeri puternice: doar calea dialogului și a detensionării între cele două blocuri ar permite, în cazul pericolului termonuclear, asigurarea unei păci durabile, condiție a supraviețuirii umanității și garantarea viitorului catolicismului în țările supuse, pentru o lungă perioadă, sub jugul comunismului. În timp ce primul și-a dedicat cauzei păcii ultima sa enciclică *Pacem in terris* (aprilie 1963), un veritabil testament spiritual și politic al pontificatului său, cel de-al doilea suveran pontif și-a concentrat prima sa enciclică *Ecclesiam Suam* (august 1964) pe tema dialogului. La această comparație se adăuga, în cazul papei Paul al VI-lea îndeosebi, ideea că Sfântul

---

https://books.google.ro/books?id=2dF2w5Yzj4kC&pg=PA3&dq=La+Chiesa+e+l%27Europa+a+cura+di+Giuseppe+Leziroli+Universit%C3%A0+di+Ferrara+LUIGI+PELLEGRINI+EDITORE+Thi+s+One+70AJ-4ZE-T0A0+Il+convegno+e+la+pubblicazione+degli+atti+sono+stati+resi&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjWo8GsvsTTAhVErxoKHWvaDmYQ6AEIITAA#v=onepage&q=La%20Chiesa%20e%20l%27Europa%20a%20cura%20di%20Giuseppe%20Leziroli%20Universit%C3%A0%20di%20Ferrara%20LUIGI%20PELLEGRINI%20EDITORE%20Thi%20s%20One%2070AJ-4ZE-T0A0%20Il%20convegno%20e%20la%20pubblicazione%20degli%20atti%20sono%20stati%20resi&f=false

[593] Andras Fejerdy, „New Perspectives in Researching the Vatican's Eastern Policy", *The Vatican «Ostpolitik» 1958-1978. Responsibility and Witness during John XXIII and Paul VI,* Roma 2015,
https://www.academia.edu/23492164/New_Perspectives_in_Researching_the_Vaticans_Eastern_Policy,
Jean-Yves Rouxel, „Le Vatican et les pays d'Europe centrale. De l'Ostpolitik aux concordats", *Le Courrier des pays de l'Est*, vol. 1045, nr. 5, 2004, pp. 4-15,
https://www.cairn.info/revue-le-courrier-des-pays-de-l-est-2004-5-page-4.htm

Scaun avea un rol de mediere decisiv în această chestiune. „Inovația" acestei politici, calificată drept „realistă" în documentele interne ale Kremlinului nu a scăpat din atenția liderilor sovietici care au făcut tot posibilul pentru dezvoltarea sa.[594]

Conciliul Vatican II le-a apărut, după o perioadă de ezitări, drept o ocazie istorică ce nu trebuia ratată. Prezența, de-a dreptul neașteptată, a doi observatori din partea patriarhatului Moscovei la prima sesiune a Conciliului Vatican II, a găsit, fără îndoială, cea mai sigură justificare. Mai puțin „mediatizată" deoarece era considerată mai „normală" în aparență, prezența delegațiilor episcopatelor provenite din statele situate în spatele Cortinei de Fier (Ungaria, Cehoslovacia, Polonia) s-a dovedit și mai determinantă. Axându-se pe dialogul direct cu Roma, strategia Kremlinului s-a alăturat preocupării Vaticanului de a prelua frâiele unei situații scăpate de sub control de la începutul anilor 1950. Ținute cel mai adesea în afara negocierilor, aceste episcopate au exprimat serioase rezerve față de noua politică privind Estul a Sfântului Scaun.

Primele acorduri

„Este important să existe un punct bun de pornire" scria cardinalul Agostino Casaroli referitor la negocierile începute cu regimul maghiar al lui Janos Kadar în primăvara lui 1963.[595]

[594] Într-o notă a secretariatului Comitetului central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (13 noiembrie 1965) emisă în urma întâlnirii lui Paul al VI-lea cu Gromyko la Națiunile Unite la New York, se vorbea de necesitatea de a „contribui la consolidarea principiilor realiste în politica Sfântului Scaun".

[595] Ádám Somorjai, „Giuseppe Mindszenty ovvero Endre Hamvas? La diplomazia Vaticana, il regime di Budapest e la Conferenza Episcopale Ungherese: alla ricerca di un'uscita dall' impasse nella primavera del 1963", *Sancta Sedes et Card. Mindszenty, 1956–1963,* Budapesta 2007, http://ahogylehet.info/documents/mindszenty_hamvas_it.pdf,

Memoriile postume ale celui care a fost principalul artizan al Ostpolitik vaticană în anii 1960 și 1970, completate astăzi de publicarea propriilor sale arhive referitoare la acțiunea sa diplomatică în statele din Est, constituie o sursă de o importanță formidabilă pentru reconstituirea evenimentelor din această perioadă. Atunci când s-a implicat în aceste negocieri, pontificatul lui Ioan al XXIII-lea era aproape de sfârșit, dar linia pe care o trasase se dovedise promițătoare. Întrebați despre oportunitatea de a iniția astfel de negocieri în noiembrie 1962, cardinalii Congregației pentru afaceri ecleziastice extraordinare au aprobat principiul. Ei se vor pronunța în același sens în cadrul unei noi consultări, dorită de Paul al VI-lea de această dată, în

---

Idem, „L'Ostpolitik della Santa Sede nelle fonti diplomatiche americane. La Pacem in terris. Un fatto senzo precedent. Due trattative e uno stesso metodo. Tra Praga e Budapest", *Osservatore Romano*, 6 septembrie 2014,
https://www.academia.edu/14252766/Due_trattative_e_uno_stesso_metodo._Tra_Praga_e_Budapest,
Andras Fejerdy, „The Holy See's Negotiations with Budapest and Prague (1963-1978): Criteria for a Comparative Analysis", *The Vatican «Ostpolitik» 1958-1978, Responsibility and Witness during John XXIII and Paul VI*,
Roma 2015,
https://www.academia.edu/23492211/The_Holy_Sees_Negotiations_with_Budapest_and_Prague_1963-1978_Criteria_for_a_Comparative_Analysis,
Idem, „Chiesa Cattolica e politica ecclesiastica del regime comunista in Ungheria (1948-1990)", *Supplemento&Geopolitica*, Vol. V, nr. 6 (2016),
https://www.academia.edu/25743234/CHIESA_CATTOLICA_E_POLITICA_ECCLESIASTICA_DEL_REGIME_COMUNISTA_IN_UNGHERIA_1948-1990_,
Idem, „Strategie della Santa Sede per la copertura delle sedi episcopali in Ungheria tra il 1945 e il 1964", *La Chiesa cattolica dell'Europa centro-orientale di fronte al comunismo. Atteggiamenti, strategie, tattiche*, Roma 2013,
pp. 103-123.
https://www.academia.edu/19668115/Strategie_della_Santa_Sede_per_la_copertura_delle_sedi_episcopali_in_Ungheria_tra_il_1945_e_il_1964._In_La_Chiesa_cattolica_dell Europa_centro-orientale_di_fronte_al_comunismo._Atteggiamenti_strategie_tattiche._A_cura_di_Andr%C3%A1s_Fej%C3%A9rdy._Viella_Roma_2013._103-123,
*Idem, „*L'intesa semplice del 1964 tra la Santa Sede e l'Ungheria", *RSU XI - Saggi di storia della chiesa ungherese*,
https://www.academia.edu/14355861/Lintesa_semplice_del_1964_tra_la_Santa_Sede_e_lUngheria

iulie 1963. Chiar și consilierul Sfântului Oficiu, cardinalul Ottaviani, unul dintre oamenii cei mai refractari la orice formă de acceptare a comunismului ateu în sânul Curiei, a emis un aviz favorabil, nu fără a aminti totuși necesitatea de a se acționa cu prudență pentru „a nu slăbi sau descuraja" rezistența internă a catolicilor în aceste țări.

Negocierile au fost purtate în primă instanță cu Ungaria deoarece regimul instalat de sovietici după brutala represiune a revoltei din octombrie 1956 avea nevoie într-o măsură mai mare decât celelalte de o recunoaștere internațională. Nu că liderii maghiari ar fi fost prea sensibili la primele semnale de deschidere ale pontificatului lui Ioan al XXIII-lea. În februarie-martie 1959, instanțele partidului au refuzat să acorde o viză de ieșire din țară episcopilor maghiari ca răspuns la o scrisoare a papei care îi invita să efectueze o vizită *ad limina* în Italia.[596] Într-un document al serviciilor secrete maghiare datat cel mai probabil în 1961, scria că Vaticanul nu era nimic altceva decât centrul unei vaste rețele de spionaj internațional în serviciul imperialismului american.

Prezența unei delegații maghiare la prima sesiune a conciliului, în aceste condiții, a suscitat mirare. Schimbarea de atitudine a liderilor maghiari s-a datorat mai degrabă turnurii spectaculoase a Kremlinului decât eforturilor papei Ioan al XXIII-lea de a asigura participarea episcopilor din cealaltă Europă prin intermediul delegatului apostolic al Sfântului Scaun la Ankara, monseniorul Francesco Lardone. După ce a considerat în primă instanță drept „imposibilă" orice participare a Bisericii ortodoxe ruse la conciliu, patriarhatul Moscovei a revenit asupra deciziei și a explicat că o astfel de absență i-ar fi prejudiciat interesele căci l-ar fi izolat de restul creștinătății și l-ar fi privat de

[596] Scrisoarea adresată de cardinalul Tardini în numele papei la nouă episcopi maghiari era redactată în limba latină și datată la 8 februarie 1959.

orice posibilitate de influență asupra evenimentului.[597] În câteva luni, poziția sovietică se schimbase total: orice formă de boicot fiind considerată contra-productivă, trebuia profitat de circumstanțe pentru a încerca să se stabilească un nou raport cu papalitatea în interesul păcii și al socialismului.

O reuniune a principalilor responsabili ai biroului pentru afaceri ecleziastice ale țărilor comuniste, ținută la Budapesta la sfârșitul lui aprilie 1962, a permis terților părți implicate în proces să ia act de noua strategie a Moscovei față de Vatican. În

[597] Dagmar Heller, „Apostolic continuity in contradiction to Liberalism? Fields of tension between Churches in the East and the West", *Eastern Orthodox Encounters of Identity and Otherness: Values, Self-Reflection, Dialogue,* (Andrii Krawchuk, Thomas Bremer), New York 2014, pp. 95-108,
https://books.google.ro/books?id=sTTFAgAAQBAJ&pg=PT3&dq=Eastern+Orthodox+Encounters+of+Identity+and+Otherness:+Values,+Self-reflection,+dialogue++edited+by+Andrii+Krawchuk,+Thomas+Bremer+palgrave+macmillan&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjylavE2rzTAhVRFMAKHZhrBIwQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Eastern Orthodox Encounters of Identity and Otherness%3A Values%2C Self-reflection%2C dialogue edited by Andrii Krawchuk%2C Thomas Bremer palgrave macmillan&f=false,
John Panteleimon Manoussakis, *For the Unity of All: Contributions to the Theological Dialogue between East and West,* Eugene 2015,
https://books.google.ro/books?id=kwL1BgAAQBAJ&pg=PR4&dq=For+the+Unity+of+All:+Contributions+to+the+Theological+Dialogue+between+East+and+West+By+John+Panteleimon+Manoussakis+foreword+by+his+all+holiness+the+ecumenical+patriarch+bartholomew+I+cascade+books+eugene+oregon&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiG-ayJ3LzTAhXFDcAKHXtaBLoQ6AEIIzAA#v=onepage&q=For%20the%20Unity%20of%20All%3A%20Contributions%20to%20the%20Theological%20Dialogue%20between%20East%20and%20West%20By%20John%20Panteleimon%20Manoussakis%20foreword%20by%20his%20all%20holiness%20the%20ecumenical%20patriarch%20bartholomew%20I%20cascade%20books%20eugene%20oregon&f=false,
John Chryssavgis, Dialogue of Love: Breaking the Silence of Centuries, New York 2014,
https://books.google.ro/books?id=YU4nDAAAQBAJ&pg=PR5&dq=Dialogue+of+Love:+Breaking+the+Silence+of+Centuries+edited+by+John+Chryssavgis+fordham+university+press+new+york+2014&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj-6Yey27zTAhVhJsAKHSiKAWQQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Dialogue%20of%20Love%3A%20Breaking%20the%20Silence%20of%20Centuries%20edited%20by%20John%20Chryssavgis%20fordham%20university%20press%20new%20york%202014&f=false

ceea ce privește modalitățile operative concrete ale unei astfel de participări, acestea au fost decise în cadrul unei reuniuni a responsabililor serviciilor secrete ale țărilor implicate, la Varșovia în iulie 1962. În septembrie 1962, după consultări cu omologii lor cehoslovaci, liderii maghiari au aprobat trimiterea unei „mici delegații" la prima sesiune a conciliului. Compusă din nouă persoane (doi episcopi, un administrator apostolic, „însoțiți" fiecare de două persoane)[598], delegația a primit instrucțiuni precise: trebuia conferită o imagine pozitivă situației Bisericii în Ungaria și manifestată disponibilitatea guvernului de a găsi un acord cu Vaticanul. Papa și colaboratorii săi de la Secretariatul de Stat nu au ignorat motivațiile cu totul „politice" ale deciziei moscovite și ale prezenței aproape sigure, printre delegați, a spionilor aflați în serviciul acestor regimuri, dar au acceptat să se implice pentru interesul superior al Bisericii.

În viziunea Romei, problema cea mai urgentă care trebuia rezolvată era cea a numirilor ecleziastice. În memoriile sale, cardinalul Casaroli recunoștea că Sfântul Scaun a fost acuzat deseori „că și-a concentrat politica de deschidere către Est (*Ostpolitik*) aproape exclusiv asupra numirii episcopilor". Oricât de nedreaptă ar fi fost critica, prioritatea acordată chestiunii numirilor ecleziastice avea propria sa justificare, în viziunea cardinalului: „Istoria ne-a demonstrat că lipsa episcopilor, pe termen lung, conduce progresiv la slăbirea Bisericii și sfârșește prin a provoca dispariția sa, și nu doar a Bisericii așa-zis instituțională, în mai multe părți ale lumii." În cazul Ungariei, problema diocezelor vacante era deosebit de gravă. Din cele treisprezece circumscripții ecleziastice ale țării, doar cinci dioceze aveau la conducerea lor un episcop, celelalte fiind vacante sau titularul lor „împiedicat" să-și exercite funcția.

[598] Cei doi episcopi erau monseniorul Endre Hamvas, episcop de Csanad și președinte al Conferinței episcopale maghiare, și monseniorul Sandor Kovacs, episcop de Sabaria. Administratorul apostolic era monseniorul Paul Brezanoczy, administrator apostolic de Agria. Autoritățile maghiare au insistat îndeosebi asupra prezenței celui din urmă.

Dispozițiile adoptate unilateral de guvernul Kadar în 1957 erau extrem de restrictive pentru Biserică deoarece supuneau practic orice numire episcopală aprobării guvernului. Doar episcopii „loiali" față de acesta din urmă și-au putut menține funcția și, pe cale de consecință, le-a fost permisă călătoria la Roma pentru a asista la conciliu. Primiți cu onoruri de Ioan al XXIII-lea, ei nu au ezitat, în diversele lor întrevederi din afara sesiunilor conciliare, să recomande interlocutorilor lor de la Secretariatul de Stat „să ajute" Biserica maghiară printr-o atitudine conciliantă față de regim.

Chestiunea cea mai spinoasă de rezolvat rămânea însă cea a cardinalului Mindszenty: refugiat la legația americană la Budapesta din noiembrie 1956, acesta nu dorea sub nicio formă să renunțe la titlul său de prinț primat pentru a facilita încheierea unui acord între Sfântul Scaun și un guvern „ateu și tiranic" precum cel al țării sale, lipsit în viziunea sa de orice legitimitate.[599] Deși rezolvarea „cazului Mindszenty" nu era considerată de autoritățile maghiare drept un preambul al unei înțelegeri, putea în schimb să faciliteze avansarea negocierilor. Iată de ce, la sugestia liderului delegației maghiare, monseniorul Hamvas, Sfântul Scaun a decis să-l trimită la Budapesta pe cardinalul König, ca reprezentant al său, pentru a-l întâlni pe Mindszenty și a încerca să-l convingă să părăsească Ungaria.[600] Arhiepiscopul de Viena a ajuns în capitala maghiară la 18 aprilie 1963. În cadrul unei întrevederi de patru ore la ambasada americană, cardinalul Mindszenty i-a explicat vizitatorului său de ce nu se poate alinia complet la viziunile papei: titlul său primațial nu îl făcea doar conducătorul unei Biserici persecutate,

[599] Scrisoare trimisă de cardinalul Mindszenty cardinalului secretar de stat, Budapesta, 28 martie 1963.
[600] Notă a monseniorului Samore privind o întrevedere cu monseniorul Hamvas, 13 noiembrie 1962.

ci și un „simbol național”, „o piatră de rezistență și de speranță a poporului maghiar”.[601]

Intransigența cardinalului primat nu a împiedicat deschiderea negocierilor care au condus, doi ani mai târziu, la faimosul acord din 15 septembrie 1964 între Sfântul Scaun și Republica populară maghiară. Rolul celui care atunci era doar sub-secretarul Congregației pentru afaceri ecleziastice extraordinare, monseniorul Agostino Casaroli, a fost fundamental de la un capăt la celălalt al negocierii. La cererea papei Ioan al XXIII-lea, acesta a mers pentru prima dată „incognito” la Budapesta în mai 1963, apoi la Viena unde a participat ca delegat al Sfântului Scaun, la o conferință a Națiunilor Unite privind relațiile consulare. Diplomatul Vaticanului a fost primit la frontieră de un funcționar al Biroului Cultelor care l-a condus, „cu un automobil guvernamental”, într-o vilă pusă la dispoziția sa în Buda, nu departe de locul „în care foștii regi ai Ungariei erau încoronați”.

În afara cazului Mindszenty, principalele probleme ale Bisericii maghiare au fost trecute în revistă în cadrul a trei întrevederi cu responsabilii Oficiului pentru afaceri religioase: numirile ecleziastice, diocezele vacante, libertatea de acțiune a episcopilor, activitățile politice ale clerului, chestiunea seminariilor și predarea religiei în școli. Fără a-și face mari iluzii în privința rezultatelor pe care putea să le obțină, dată fiind persistența unei „opoziții de fond a doctrinei și a practicii comunismului marxist împotriva oricărei forme de religie, îndeosebi religia creștină și catolică”, reprezentantul Sfântului Scaun a recomandat superiorilor săi să continue totuși negocierile, la Roma și la Budapesta, în interesul Bisericii maghiare și pentru binele sufletelor.[602] Prima călătorie în capitala maghiară a reprezentat ocazia unei vizite la cardinalul

[601] Raport al monseniorului Rossi, nunțiul apostolic la Viena, emis cardinalului secretar de stat privind vizita cardinalului König la cardinalul Mindszenty (Viena, aprilie 1963).
[602] Raport din 18 mai 1963.

Mindszenty, la legația americană, numită „locul Libertății” din Budapesta. Plin de respect pentru interlocutorul său, monseniorul Casaroli nu a reușit să risipească neîncrederea pe care i-o inspira prezența sa în capitala maghiară. În memoriile sale, cardinalul primat reproșa „diplomatului Vaticanului” că nu a ascultat vocea „veritabilei Biserici maghiare” redusă la tăcere de autorități: el știa „atât de puțin despre catolicii maghiari” încât „diplomația Vaticanului, necunoscând prea bine situația, s-a lăsat implicată în negocieri care nu prezentau decât avantaje pentru comuniști și grave inconveniente pentru catolicismul maghiar”. Au fost necesare și alte întâlniri cu liderii maghiari, patru în total, între mai 1963 și iunie 1964, pentru a se ajunge în cele din urmă la semnarea unui acord.

Niciodată publicat, acordul „parțial” semnat la Budapesta la 15 septembrie 1964 între Sfântul Scaun (reprezentat de monseniorul Casaroli) și guvernul maghiar (reprezentat de președintele Oficiului pentru afaceri ecleziastice, Joszef Prantner) nu avea nimic dintr-un acord în sensul juridic al termenului, nici chiar dintr-un concordat. Era vorba mai mult de un „modus vivendi” care permitea reglementarea urgentă a unui anumit număr de probleme comune celor două părți. Obiectivul politic a ceea ce putea fi numit mai corect „acord”, nu era mai puțin considerabil: precum scria Giovanni Barberini, „era prima concluzie a unui proces al dialogului între un stat socialist și Sfântul Scaun; era primul act al acordului internațional pe care Sfântul Scaun îl semnase cu o democrație populară”. Vaticanul lui Paul al VI-lea își asumase riscul, în ciuda criticilor inevitabile, de a recunoaște legitimitatea guvernului maghiar, deoarece credea că viața Bisericii „ar continua să fie condiționată în continuare pentru o lungă perioadă de timp” de sistemul politic în vigoare în țările situate în spatele Cortinei de Fier. În fața arbitrarului unei puteri totalitare ostilă oricărei forme de religiozitate, era vorba nici mai mult nici mai puțin decât de păstrarea esențialului, adică existența unei ierarhii catolice. „*Modus vivendi*” devenea astfel

un soi de „*modus non moriendi*" în așteptarea vremurilor mai bune. O astfel de convingere era departe de a fi împărtășită de cardinalul Mindszenty: „Dacă lumea n-ar fi închis ochii, remarca el în timpul unei noi întrevederi cu monseniorul Casaroli în aprilie 1964, bolșevismul nu ar fi existat pentru mult timp; guvernele bolșevice au fost salvate recent de oferta capitalului occidental."[603]

În aceeași zi a semnării acordului, Vaticanul a anunțat numirea a cinci noi episcopi maghiari. Alte numiri episcopale au urmat în 1969, permițând astfel o „revenire la normal" progresivă în guvernarea diocezelor. Un alt rezultat pozitiv a fost redeschiderea Institutului Pontifical maghiar la Roma (*Collegium Ungaricum*), Sfântul Scaun luând decizia de a nu conferi ecleziaștilor ostili guvernului responsabilități care să le permită imixtiunea în chestiunile Bisericii maghiare. Serviciile secrete maghiare, în ciuda tuturor eforturilor, n-au reușit să se infiltreze în acest stabiliment prestigios devenit, după sosirea comuniștilor în Ungaria în 1948, principalul centru al opoziției catolice față de regim. În urma acestei preluări a frâielor, Institutul Pontifical maghiar devenea „*important intelligence center*" în inima Romei papale. În privința altor puncte, rezultatele obținute n-au fost la înălțimea așteptărilor: noile arestări și condamnări ale preoților, noile taxe pentru activitatea pastorală a episcopilor, noile limitări în ceea ce privea predarea religiei în școli.[604] Sfântul Scaun nu a mai obținut de la guvernul maghiar ca acestor contacte să le fie conferită o notă mai oficială prin schimbul de reprezentanțe diplomatice.[605] Ceea ce nu fusese posibil cu Ungaria lui Kadar, urma să fie cu un alt stat al blocului din Est: Iugoslavia mareșalului Tito.

[603] Raport al monseniorului Casaroli privind vizitele la cardinalul Mindszenty, 18 aprilie 1964.
[604] Notă de protest transmisă de monseniorul Casaroli ambasadorului Ungariei la Roma în data de 6 mai 1965.
[605] Raport al întrevederilor monseniorului Casaroli cu liderii maghiari la Roma (13-17 ianuarie 1967), 30 ianuarie 1967.

Autoritățile iugoslave nu și-au ascuns dorința de a ajunge la un acord cu Sfântul Scaun. Până la expulzarea nunțiului la Belgrad în decembrie 1952, acestea avuseseră relații diplomatice normale cu Vaticanul.[606] După această dată, autoritățile au încercat, dar în zadar, să negocieze direct cu episcopatul un astfel de acord. Criticați cu severitate pentru că și-au depășit „atribuțiile", episcopii au considerat că aveau propriul lor rol „în pregătirea unei situații care făcea posibile tratativele între

[606] Charles R. Gallagher, „A Parallel Endeavor against Communism: The United States and the Vatican in Tito's Yugoslavia", *Vatican Secret Diplomacy. Joseph P. Hurley and Pope Pius XII*, Londra 2008, pp. 154-175,

http://www.culturaldiplomacy.org/academy/pdf/research/books/public_diplomacy/Vatican_Secret_Diplomacy_-_Joseph_P._Hurley_And_Pope_Pius_Xii.pdf,
Avro Manhattan, *The Vatican's Holocaust. The sensational account of the most horrifying religious massacre of the 20th century*, „Holocaust in Yugoslavia",
http://arcticbeacon.com/books/Avro_Manhatten-The_Vaticans_Holocaust,2007.pdf,
Richard West, *Tito and the Rise and Fall of Yugoslavia*, Londra 2012,
https://books.google.ro/books?id=J34leeCdXFQC&printsec=frontcover&dq=Tito+and+the+Rise+and+Fall+of+Yugoslavia+By+Richard+West+faber+and+faber&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjcrJ3rssDTAhVLbxQKHeQ5BNIQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Tito%20and%20the%20Rise%20and%20Fall%20of%20Yugoslavia%20By%20Richard%20West%20faber%20and%20faber&f=false,
Nicholas C. Eliopoulos, *Jugoslavia and World Peace*, New York 2002,
https://books.google.ro/books?id=sln4YKQHtiAC&pg=PR3&dq=Jugoslavia+and+World+Peace+Nicholas+C.+Eliopoulos+vatican+wars+to+restore+expand+caesar+empire+serbia+humbles+military-industrial-church-complex+in+kosovo+war+writers+club+press+san+jose+new+york+lincoln+shanghai&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjI_-aBtsDTAhWHiRoKHdajBhgQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Jugoslavia%20and%20World%20Peace%20Nicholas%20C.%20Eliopoulos%20vatican%20wars%20to%20restore%20expand%20caesar%20empire%20serbia%20humbles%20military-industrial-church-complex%20in%20kosovo%20war%20writers%20club%20press%20san%20jose%20new%20york%20lincoln%20shanghai&f=false,
Mitja Velikonja, *Titostalgia, A study of Nostalgia for Josip Broz*, Ljubljana 2008,
http://mediawatch.mirovni-institut.si/eng/Titostalgia.pdf,
„Tito cuts ties with Vatican over cardinals", *Chicago Daily Tribune*, nr. 303, 18 decembrie 1952,
http://archives.chicagotribune.com/1952/12/18/page/18/article/tito-cuts-ties-with-vatican-over-cardinal

guvernul nostru și Sfântul Scaun”.[607] Aceste eforturi s-au datorat Conferinței episcopale iugoslave, reunită la Zagreb în septembrie 1960. În timp ce guvernul se declara total deschis la o astfel de perspectivă, atitudinea Vaticanului a fost, în primă instanță, mai degrabă rezervată. Demersul episcopilor în vederea încheierii unui *modus vivendi* între Biserică și stat a fost văzut negativ: „Nu vedem cum tratativele pot conduce la stabilirea unei forme de acord, atât timp cât libertatea Bisericii Catolice va rămâne restrânsă într-o manieră atât de gravă”, scria într-un memorandum în limba franceză remis arhiepiscopului de Belgrad de către cardinalul Tardini în data de 28 noiembrie 1960. Atât tonul cât și argumentația, marcate de o mare neîncredere față de comunismul „ateu și antireligios”, evocau mai degrabă continuitatea decât ruptura cu pontificatul lui Pius al XII-lea.[608]

Prima sesiune a conciliului s-a dovedit determinantă. După ce au făcut tot posibilul pentru facilitarea participării episcopilor la conciliu, autoritățile iugoslave au organizat o recepție la ambasada lor la Roma pentru părinții conciliari. Conform unor documente publicate recent, se pare că în cadrul unui ciclu de conferințe privind conciliul, organizat la Milano în decembrie 1962, s-au stabilit primele contacte care au condus la deschiderea negocierilor între Sfântul Scaun și Republica federativă a Iugoslaviei. Aceste contacte au avut loc, în manieră informală, prin intermediul reprezentanțelor diplomatice iugoslave la Roma și în Danemarca. În această primă fază, rolul colaboratorilor direcți ai celor doi pontifi a fost determinant. Atât monseniorul Loris Capovilla, secretarul personal al lui Ioan al XXIII-lea, cât și monseniorul Pasquale Macchi, cel al lui Paul al VI-lea, au fost abordați pentru a înlătura reticențele aparatului curial. Începute oficial în iunie-iulie 1964, negocierile, conduse

[607] Aceasta scria într-un memorandum adresat de Conferința episcopală guvernului iugoslav în data de 23 septembrie 1960.
[608] A se vedea îndeosebi memorandumul confidențial în italiană remis de cardinalul Tardini monseniorului Ujcic, arhiepiscop de Belgrad, datat la 23 noiembrie 1960.

de la început până la sfârșit de monseniorul Casaroli, au durat mai bine de doi ani și s-au finalizat cu semnarea unui protocol între cele două părți.

Belgrad nu era Moscova, nici chiar Budapesta sau Varșovia. Interesul Sfântului Scaun de a ajunge la un astfel de acord nu avea „caracterul vital" pe care îl putea avea în alte țări din Est unde situația Bisericii era cu adevărat dramatică. În viziunea Romei, era vorba îndeosebi de consolidarea spațiilor de libertate de care se bucura Biserica pe teritoriul Federației iugoslave și, dacă era posibil, de a obține garanții suplimentare în materie de învățământ religios. De partea guvernamentală, interesul era și mai evident. Semnând un acord cu Vaticanul, guvernul lui Tito nu voia doar să-și marcheze diferența în raport cu alte democrații populare, ci dorea în egală măsură să profite de situație pentru a consolida unitatea iugoslavă în detrimentul particularismelor naționale. Exigențele sale erau la fel de concrete: obținerea dreptului de verificare a numirilor episcopale, restabilirea unei forme de control asupra colegiului Saint-Jerome de Roma, combaterea activităților „teroriste" ale clerului (îndeosebi în mediile emigrației croate). Vaticanul nu a avut dificultăți în a discuta toate aceste aspecte, cu excepția chestiunii numirii episcopilor unde orice concesie părea imposibilă.

Nu la fel au mers lucrurile în cazul episcopilor croați. Încă de la începutul negocierilor, aceștia au manifestat o mare perplexitate față de ideea unui „acord bilateral" între Sfântul Scaun și guvernul iugoslav. „Orice contact cu comuniștii semnifică o pierdere pentru Biserică!" scria, de exemplu, monseniorul Franic, conservatorul arhiepiscop de Split, într-un lung memorandum scris la cererea monseniorului Casaroli. Declarându-se în favoarea continuării negocierilor, el avertiza împotriva unui acord înșelător „în care una dintre cele două părți ar obține tot și cealaltă nimic".[609] Încă o dată, situația Bisericii în

[609] Memorandum datat la 18 noiembrie 1964.

Iugoslavia nu era comparabilă cu cea din alte țări situate în spatele Cortinei de Fier. Restabilirea unor relații diplomatice între Roma și Belgrad era desigur de dorit, dar nu trebuia să se întâmple cu orice preț. Episcopii croați s-au arătat deosebit de sensibili la reacțiile emigrației, ostilă acestor contacte. Arhiepiscopul de Zagreb, cardinalul Franjo Seper, a devenit purtătorul de cuvânt al acestor sentimente negative pe lângă Paul al VI-lea. Într-o scrisoare amplă extrem de bine argumentată remisă papei în data de 26 mai 1966, prelatul cerea să se amâne *sine die* semnarea unui astfel de acord. Forța argumentelor celui care urma să fie numit doi ani mai târziu la conducerea atotputernicei Congregații pentru afacerile ecleziastice extraordinare nu putea decât să zdruncine convingerea unui papă atât de preocupat de consens precum Paul al VI-lea.[610]

Decizia sa și a cardinalilor Congregației pentru afacerile ecleziastice extraordinare, pe care a avut grijă să-i consulte din nou în iulie 1956, a fost bazată pe suspiciunea că adevăratul motiv al opoziției episcopatului croat nu era de natură strict religioasă, ci de ordin politic și național. Faptul că Sfântul Scaun accepta să preia asupra sa acuzațiile de „terorism" aduse de guvern clerului emigrației era inadmisibil: aceasta însemna, precum scria arhiepiscopul de Zagreb, că guvernul federal reușise să „plieze Sfântul Scaun la tendințele sale (*indirizzi*) anticroate". Aluzia la „tendințele anticroate" și la guvernul de la Belgrad – „De ce anticroații și nu antireligioșii sau anticatolicii, cum ar fi fost de așteptat?" se întreba, ironic, cardinalul Casaroli în memoriile sale – slăbea poziția episcopatului. În spatele opoziției față de comunism, se ascundea o opoziție mai profundă, ancestrală, aceea a croaților față de sârbi.[611] În acest climat de

[610] „Sfântul Părinte, după ce a cântărit îndelung avantajele și dezavantajele argumentelor [...] a considerat că trebuie să răspundă afirmativ", scria într-o notă a monseniorului Casaroli datată la 25 aprilie 1966.

[611] Nikolas Rajkovic, *The Politics of International Law and Compliance: Serbia, Croatia and The Hague International*, New York 2012, https://books.google.ro/books?id=EHypAgAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=The+P

olitics+of+International+Law+and+Compliance:+Serbia,+Croatia+and+The+hague+tribunal+Nikolas+Rajkovic&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjU7MCvyMLTAhVGChoKHXpkBhcQ6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Politics%20of%20International%20Law%20and%20Compliance%3A%20Serbia%2C%20Croatia%20and%20The%20hague%20tribunal%20Nikolas%20Rajkovic&f=false,

Mladen Klemenčić, Clive H. Schofield, *Boundary&Territory Briefing*, Vol. 3, nr. 3, „War and Peace on the Danube: The Evolution of the Croatia-Serbia Boundary", Durham 2001,
https://books.google.ro/books?id=DpcBX2eH0LYC&pg=PP3&dq=War+and+Peace+on+the+Danube:+The+Evolution+of+the+Croatia-Serbia+Boundary+By+Mladen+Klemen%C4%8Di%C4%87,+Clive+H.+Schofield+with+a+contribution+from+miroslav+reba+international+boundaries+research+unit+department+of+geography+university+of+durham+sourh+road+durham+volume+3+number+3&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwid9o-4xsLTAhXCJ8AKHcpYCYAQ6AEIJTAA#v=onepage&q=War%20and%20Peace%20on%20the%20Danube%3A%20The%20Evolution%20of%20the%20Croatia-Serbia%20Boundary%20By%20Mladen%20Klemen%C4%8Di%C4%87%2C%20Clive%20H.%20Schofield%20with%20a%20contribution%20from%20miroslav%20reba%20international%20boundaries%20research%20unit%20department%20of%20geography%20university%20of%20durham%20sourh%20road%20durham%20volume%203%20number%203&f=false,

Veljko Vujacic, *Nationalism, Myth, and the State in Russia and Serbia,* Londra 2015,
https://books.google.ro/books?id=E7DGBgAAQBAJ&pg=PR4&dq=Nationalism,+Myth,+and+the+State+in+Russia+and+Serbia+antecedents+of+the+dissolution+of+the+soviet+union+and+yugoslavia+Veljko+oberlin+college&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwis6JWBysLTAhVRkRQKHbKcCKUQ6AEIJjAA#v=onepage&q=Nationalism%2C%20Myth%2C%20and%20the%20State%20in%20Russia%20and%20Serbia%20antecedents%20of%20the%20dissolution%20of%20the%20soviet%20union%20and%20yugoslavia%20Veljko%20oberlin%20college&f=false,

Robert Knight, *Ethnicity, Nationalism and the European Cold War*, Londra 2012,
https://books.google.ro/books?id=z7vGgv9qH6oC&printsec=frontcover&dq=Ethnicity,+Nationalism+and+the+European+Cold+War+edited+by+Robert+Knight&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjF6d2kxMLTAhUKahoKHccFB_sQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Ethnicity%2C%20Nationalism%20and%20the%20European%20Cold%20War%20edited%20by%20Robert%20Knight&f=false,

Sinisa Malesevic, *Ideology, Legitimacy and the New State: Yugoslavia, Serbia and Croatia*, Londra 2013,
https://books.google.ro/books?id=iDLqZ2Ftwi0C&printsec=frontcover&dq=Ideology,+Legitimacy+and+the+New+State:+Yugoslavia,+Serbia+and+Croatia+By+Sinisa+Malesevic&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjom7mTxcLTAhWBMhoKHYNxCAwQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Ideology%2C%20Legitimacy%20and%20the%20New%20State%3A%20Yugoslavia%2C%20Serbia%20and%20Croatia%20By%20Sinisa%20Malesevic&f=false,

mare tensiune internă, și fără participarea episcopatului croat, a fost semnat la Belgrad, la 25 iunie, Protocolul între Sfântul Scaun și Republica federativă a Iugoslaviei. Doar arhiepiscopul de Belgrad, monseniorul Bukatko, a acceptat să participe la masa oferită de guvern după semnarea acordului. Devenit public, spre deosebire de „acordul" semnat cu Ungaria, acesta nu conținea schimbări spectaculoase. Privind chestiunea învățământului, guvernul s-a arătat inflexibil sub pretextul de a nu favoriza catolicismul în raport cu alte religii.[612] Vaticanul a trebuit să accepte clauza referitoare la condamnarea „actelor de terorism" ale clerului. Dar esențialul nu era acesta. Protocolul servea drept „cadru" (*cornice*) la decizia celor două părți de a restabili relațiile diplomatice. În consecință, Sfântul Scaun a numit un delegat apostolic la Belgrad, monseniorul Mario Cagna, „primul diplomat al Ostpolitk". Vizita lui Tito la Vatican în martie 1971 se înscria în logica acestei apropieri.

Protocolul semnat la Belgrad apărea ca un al doilea mare succes pentru diplomația Vaticanului, care prevestea și altele. Noua politică față de țările din Est nu avea sens decât dacă era globală. Paul al VI-lea a manifestat foarte clar acest lucru la

---

V. P. Gagnon, Jr., *The Myth of Ethnic War: Serbia and Croatia in the 1990s,* Londra 2004,
https://books.google.ro/books?id=6vbz_WMRiwEC&pg=PR3&dq=The+Myth+of+Ethnic+War:+Serbia+and+Croatia+in+the+1990s+By+V.+P.+Gagnon,+Jr.+cornell+university+press++and+london&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiRnMe6wcLTAhUFPBoKHTAABssQ6AEIITAA#v=onepage&q=The Myth of Ethnic War%3A Serbia and Croatia in the 1990s By V. P. Gagnon%2C Jr. cornell university press and london&f=false,
Nina Caspersen, *Contested Nationalism: Serb Elite Rivalry in Croatia and Bosnia in the 1990s,* Londra 2009,
https://books.google.ro/books?id=UtYcqAF1EegC&pg=PP2&dq=Contested+Nationalism:+Serb+Elite+Rivalry+in+Croatia+and+Bosnia+in+the+1990s+By+Nina+Caspersen+new+york+oxford&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjv9ZDGwsLTAhVH0hoKHUAoA_UQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Contested%20Nationalism%3A%20Serb%20Elite%20Rivalry%20in%20Croatia%20and%20Bosnia%20in%20the%201990s%20By%20Nina%20Caspersen%20new%20york%20oxford&f=false

[612] Vaticanul și-a exprimat „durerea profundă" într-o „declarație verbală" anexată la protocol.

sediul Națiunilor Unite de la New York în octombrie 1965 când, după ce s-a adresat în franceză Adunării generale, a acceptat să-l întâlnească pe ministrul Afacerilor externe sovietice, Andrei Gromyko și „a discutat îndelung cu reprezentanții țărilor Europei Orientale, îndeosebi cei ai României, Cehoslovaciei, Bulgariei, Iugoslaviei cărora le-a subliniat clar aceste aspecte”.[613] Negocierile cu celelalte țări ale blocului comunist, în special cu Cehoslovacia și Polonia, se vor dovedi mult mai dificile.

Rezistențele și eșecurile

Situația Bisericii cehoslovace semăna ca gravitate cu cea a Bisericii maghiare. Aproape toate diocezele erau private de lideri, iar o ierarhie paralelă a vicarilor proveniți din rândurile Mișcării pentru pace s-a constituit progresiv la inițiativa guvernului. Mai mulți episcopi, numiți clandestin după o dispoziție dată de Pius al XII-lea în vederea remedierii posturilor vacante din dioceze, nu puteau să-și exercite normal funcțiile. Primatul Bisericii cehoslovace, arhiepiscopul de Praga, monseniorul Joseph Beran, era în arest din 1949. Atunci când monseniorul Casaroli l-a primit în locuința pusă la dispoziția sa de autorități la Praga în mai 1963, a fost uimit să se găsească în fața unui om blând și umil, dar cu o „energie invincibilă” și care reușise, în ciuda anilor de izolare și de privare de libertate, „să exprime un anumit optimism pe tema situației Bisericii în Cehoslovacia”. Comparația, inevitabilă, cu primatul Bisericii maghiare, întâlnit cu câteva zile înainte la Budapesta, nu era în avantajul celui din urmă: nici urmă din mândria prințului Bisericii, nicio formă de preocupare exclusiv

[613] Declarație a domnului Seydoux, reprezentant permanent al Franței la Consiliul de securitate și șeful misiunii permanente franceze pe lângă Națiunile Unite adresată domnului Couve de Murville, ministru al Afacerilor externe (New York, 5 octombrie 1965).

„națională”.[614] „Am simțit involuntar o admirație față de monseniorul Beran, chiar mai mare decât față de cardinalul Mindszenty însuși”, scria diplomatul Vaticanului în memoriile sale.

Înainte de Paștele din 1963, el a adresat, în latină, o scrisoare emoționantă lui Ioan al XXIII-lea: „Quid ergo faciendum? Sanctitatem Vestram humiliter peto” („Ce trebuie să fac acum? Vă întreb pe Sanctitatea Voastră cu smerenie”). Papa a primit-o ca pe un semn de încurajare a politicii sale de deschidere către Est. În cursul întrevederii lor de două ore „fără martori”, monseniorul Beran a explicat interlocutorului său că scrisoarea trimisă Sfântului Părinte a fost scrisă după ce emisarii guvernului l-au vizitat pentru a-i transmite că decizia de a nu-l autoriza să-și exercite funcțiile episcopale era „irevocabilă”.[615] Supunându-se voinței papei, el nu excludea, dacă aceasta era decizia adoptată, să meargă la Roma și să renunțe la administrarea diocezei sale. Soluționarea „cazului Beran” propusă de Vatican a fost acceptată în cele din urmă de guvern după negocieri lungi și laborioase. Numit cardinal de Paul al VI-lea după ce a fost eliberat, prelatul a părăsit definitiv teritoriul ceh în februarie 1965. Chiar în ziua plecării sale, Sfântul Scaun a anunțat numirea unui nou administrator apostolic pentru dioceza de Praga, monseniorul Frantisek Tomasek.[616]

Negocierile cu guvernul cehoslovac, inițiate la Roma în septembrie și continuate la Praga în noiembrie 1963, nu au condus la niciun acord sau protocol. În primă instanță, în fața imposibilității de a ajunge la un text comun, s-a decis să se redacteze două documente, unul pregătit de Sfântul Scaun, altul de guvernul cehoslovac, pe care cele două părți și le-au trimis una

[614] Raport al cardinalului Cicognagni privind vizita sa la monseniorul Beran, 20 mai 1963.
[615] Raport deja citat din 20 mai 1963.
[616] Numit clandestin în 1949, dar nerecunoscut drept episcop de guvern, monseniorul Tomasek a participa cu toate acestea la primele trei sesiuni ale conciliului. Arhiepiscop de Praga între 1977-1991, a fost numit cardinal *in pectore* de Paul al VI-lea în 1976.

alteia pentru cunoaștere și aviz reciproc.[617] Unul dintre principalele puncte care au cauzat probleme în cadrul negocierilor a fost chestiunea jurământului de fidelitate al episcopilor și preoților impus de regim. Vaticanul nu s-a opus în principiu, dar a cerut ca textul jurământului să fie elaborat după formula „*sicut decet Episcopum vel sacerdotem*" („cum se cuvine unui episcop și unui preot").[618] Guvernul nu avea nimic împotriva adăugării unei astfel de clauze de conștiință (*clausola*), dar dorea să rămână facultativă. Monseniorul Beran însuși, în ziua eliberării sale, la 4 octombrie 1963, a fost nevoit să accepte să subscrie la o astfel de promisiune, dar a păstrat rezerva dorită de Roma.[619]

O altă problemă delicată viza alegerea candidaților la episcopat. Sfântul Scaun dorea să se asigure, printr-o anchetă canonică aprofundată la fața locului (*in loco*), de demnitatea și capacitatea (*idoneita*) candidaților de a exercita astfel de funcții. Guvernul nu s-a opus acestui tip de anchetă, dar a solicitat să se extindă și la „protejați", adică la vicarii instalați la conducerea diocezelor vacante. După ce a acceptat să nu-i excludă din ancheta canonică pe acești vicari, dar fără a-și lua angajamentul unei eventuale promovări la episcopat, Sfântul Scaun a făcut încă un pas în direcția guvernului. „Primăvara de la Praga"[620], această

[617] Raport al monseniorului Casaroli privind a doua sa misiune în Cehoslovacia, 14 decembrie 1963.

[618] Cardinalul secretar de stat Amleto Cicognani a remis episcopilor cehoslovaci prezenți la cea de-a doua sesiune a conciliului un memorandum destinat guvernului lor (10 decembrie 1963).
Giuseppe M. Petrone, „L'attività dei servizi segreti cecoslovacchi a Roma negli anni intorno al Concilio Vaticano II, Telefonavi a casa e forse ascoltavano a Praga", *Osservatore Romano*, 11 aprilie 2008,
http://www.vatican.va/news_services/or/or_quo/interviste/2008/085q05a1.html

[619] „prout decet sacerdotibus, resp. Episcopis" (scrisoare adresată de monseniorul Beran cardinalului secretar de stat, transmisă la Roma la 27 noiembrie 1963).

[620] Mark Kramer, *The Kremlin, The Prague Spring, and the Brezhnev Doctrine*, https://ia801302.us.archive.org/17/items/TheKremlinThePragueSpringandtheBrezhnevDoctrinebyMarkKramer2009-09-01/The%20Kremlin%20The%20Prague%20Spring%20and%20the%20Brezhnev%20Doctrine%20by%20Mark%20Kramer%202009-09-01.pdf,

Sam Marcy, *Czechoslovakia 1968: The Class Character of the Events*, Londra 1978, https://ia802701.us.archive.org/5/items/Czechoslovakia1968TheClassCharacterOfTheEvents/CZ1968.pdf,
Karen Dawisha, *The Kremlin and the Prague Spring*, Londra 1984, https://ia902605.us.archive.org/34/items/bub_gb_FNxU19KzoKIC/bub_gb_FNxU19KzoKIC.pdf,
Herbert Aptheker, *Czechoslovakia and Counter-Revolution: Why the Socialist Countries Intervened*, New York 1969, https://ia801208.us.archive.org/12/items/ApthekerCzechoslovakia/Aptheker%20Czechoslovakia.pdf,
Gus Hall, *Czechoslovakia at the Crossroads*, New York 1968, https://ia801204.us.archive.org/16/items/GusHallCzechoslovakia/Gus%20Hall%20Czechoslovakia.pdf
Martin Klimke, Jacco Pekelder, Joachim Scharloth, *Between Prague Spring And French May: Opposition and Revolt in Europe, 1960-1980*, New York 2011, https://books.google.ro/books?id=KVmmAAAAQBAJ&pg=PP5&dq=Library+of+Congress+Cataloging%E2%80%94in%E2%80%94Publication+Data+Between+Prague+Spring+and+French+May+:+opposition+and+revolt+in+Europe,+1960%E2%80%941980+/+edited+by+Martin+Klimke,+Jacco+Pekelder+86+Joachim+Scharloth.+p.+cm.+%E2%80%94+(Protest,+culture,+and&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiI9J65wcTTAhUDbhQKHbMDBToQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Library%20of%20Congress%20Cataloging%E2%80%94in%E2%80%94Publication%20Data%20Between%20Prague%20Spring%20and%20French%20May%20%3A%20opposition%20and%20revolt%20in%20Europe%2C%201960%E2%80%941980%20%2F%20edited%20by%20Martin%20Klimke%2C%20Jacco%20Pekelder%2086%20Joachim%20Scharloth.%20p.%20cm.%20%E2%80%94%20(Protest%2C%20culture%2C%20and&f=false,
François Fejtö, Jacques Rupnik, *Le Printemps tchécoslovaque: 1968*, Paris 1999, https://books.google.ro/books?id=GWsshqRpWmwC&pg=PA217&dq=Le+Printemps+tch%C3%A9coslovaque:+1968+sous+la+direction+de+Fran%C3%A7ois+Fejt%C3%B6+et+Jacques+Rupnik+interventions+%C3%A9ditions+complexe&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi-6oblzcTTAhUFWxQKHa2JBncQ6AEIITAA#v=onepage&q=Le%20Printemps%20tch%C3%A9coslovaque%3A%201968%20sous%20la%20direction%20de%20Fran%C3%A7ois%20Fejt%C3%B6%20et%20Jacques%20Rupnik%20interventions%20%C3%A9ditions%20complexe&f=false,
Günter Bischof, Stefan Karner, Peter Ruggenthaler, *The Prague Spring and the Warsaw Pact Invasion of Czechoslovakia in 1968*, Plymouth 2010, https://books.google.ro/books?id=gZzEYyB8X8YC&printsec=frontcover&dq=The+Prague+Spring+and+the+Warsaw+Pact+Invasion+of+Czechoslovakia+in+1968+edited+by+G%C3%BCnter+Bischof,+Stefan+Karner,+and+Peter+Ruggenthaler+a+division+of&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiQvuiHz8TTAhWB0xQKHR47AQ8Q6AEIJTAA#v=onepage&q=The%20Prague%20Spring%20and%20the%20Warsaw%20Pact%20Invasion%20of%20Czechoslovakia%20in%201968%20edited%20by%20G%C3%BCnter%2

speranță a unui „socialism cu chip uman” reprezentată de noul prim-secretar al Partidului Comunist cehoslovac, Alexander Dubcek, în primele luni ale anului 1968, a fost o perioadă „providențială” (G. Barberini) pentru Biserica Catolică. Mai mulți episcopi, „împiedicați” până atunci să-și exercite funcțiile, s-au putut întoarce în diocezele lor, libertatea de a se înscrie la facultatea de Teologie a fost pe deplin recunoscută, toți preoții au fost eliberați. În timp ce negocierile între Sfântul Scaun și guvernul cehoslovac păreau că au ajuns într-un punct mort, rolul episcopilor, mai ales cel al monseniorului Tomasek s-a dovedit decisiv.

În memoriile sale, cardinalul Casaroli s-a apărat de acuzația că nu a profitat de circumstanțe pentru a relua negocierile întrerupte cu guvernul: „Am avut impresia că noii responsabili pentru raporturile dintre Biserică și stat au preferat să acționeze „în familie”, cum se spune, vorbind de problemele lor mai degrabă cu episcopii decât cu Sfântul Scaun.” Documentele disponibile în prezent arată un Casaroli gata să primească explicațiile ambasadorului sovietic la Roma înaintea invadării Cehoslovaciei de către ruși în august 1968 și să-l asigure pe

---

0Bischof%2C%20Stefan%20Karner%2C%20and%20Peter%20Ruggenthaler%20a%20division%20of&f=false,

Celia Donert, „The Prague Spring and the Gypsy Question: A Transnational Challenge to the Socialist State”, *Protest Beyond Borders: Contentious Politics in Europe since 1945* (Hara Kouki, Eduardo Romanos), New York 2011,

https://books.google.ro/books?id=teP9AAAAQBAJ&pg=PR4&dq=Library+of+Congress+Cataloging-in-Publication+Data+Protest+beyond+borders+:+contentious+politics+in+Europe+since+1945+/+edited+by+Hara+Kouki+and+Eduardo+Romanos.+p.+cm.+%E2%80%94+(Protest,+culture+and+society+;+v.+5)+Includes+bibliographical&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiw9YjqwsTTAhVCIcAKHcPUCB0Q6AEIITAA#v=onepage&q=Library%20of%20Congress%20Cataloging-in-Publication%20Data%20Protest%20beyond%20borders%20%3A%20contentious%20politics%20in%20Europe%20since%201945%20%2F%20edited%20by%20Hara%20Kouki%20and%20Eduardo%20Romanos.%20p.%20cm.%20%E2%80%94%20(Protest%2C%20culture%20and%20society%20%3B%20v.%205)%20Includes%20bibliographical&f=false

acesta din urmă despre dorința Sfântului Scaun de a continua negocierile cu autoritățile cehoslovace în vederea „ameliorării" condițiilor Bisericii în această țară și, „dacă este posibil, și în celelalte țări socialiste (inclusiv Uniunea Sovietică)".[621] Promovat între timp secretar al Consiliului pentru afacerile publice ale Bisericii (noul nume al Congregației pentru afacerile ecleziastice extraordinare după reforma Curiei realizată de Paul al VI-lea în 1967), diplomatul Vaticanului a trebuit să lase altora responsabilitatea de a relua negocierile cu guvernul după revenirea la putere a oamenilor Moscovei (Gustav Husak, Karel Hruza).[622]

În decembrie 1972, cele două părți au reușit să ajungă la un acord privind numirea a patru noi episcopi cunoscuți pentru apartenența lor la mișcarea Pacem in terris care a precedat Mișcarea pentru pace a clerului catolic a abatelui Plojhar.[623] Unica condiție impusă de Vatican pentru numirea lor a fost să-și ia angajamentul de a nu mai participa activ la asociații sau mișcări precum mișcarea Pacem in terris, pe motivul că acestea nu reprezentau „decât o parte a clerului". Cei patru noi aleși (dintre care trei slovaci) au fost numiți solemn de monseniorul Casaroli în persoană la Nitra (Slovacia) și la Omolouc (Moravia) în martie 1973. Privind celelalte chestiuni (în afara numirilor episcopale, delimitarea diocezelor, seminariile, ordinele religioase, învățământul), a fost imposibil să se găsească o cale de înțelegere.

---

[621] Notă din 2 septembrie 1968 cu mențiunea „Văzut de Sfântul Părinte, 5 septembrie 1968".

[622] În timp ce primul a ocupat postul de secretar general al partidului, cel de-al doilea și-a reluat funcția de conducere a secretariatului afacerilor religioase.

[623] Unul dintre ei, monseniorul Josef Vrana, administrator apostolic al Olomouc, era chiar președintele acestei mișcări. El nu a ezitat să asemene *Pacem in terris* a lui Ioan al XXIII-lea cu *Pax sovietica.*

Jacques Rupnik, „Tchécoslovaquie: de la « normalisation » d'une crise à la crise d'une « normalisation »", *Politique étrangère*, nr. 3 (1984), pp. 635-647, http://www.persee.fr/doc/polit_0032-342x_1984_num_49_3_3396,

Într-un raport privind istoria acestor „negocieri imposibile” cu Cehoslovacia între 1963 și 1977, monseniorul Casaroli scria că se temea ca acestea să nu servească drept „alibi” guvernului „pentru a putea continua lucrarea sa de distrugere a Bisericii”. „Răbdare și curaj”, rezuma Paul al VI-lea într-o adnotare pe marginea documentului. Departe de a conduce la restabilirea ierarhiei ecleziastice, politica de deschidere către Est a condus, în Cehoslovacia, la o și mai mare discreditare a acestuia din urmă în rândul credincioșilor. Episcopii erau văzuți ca niște „marionete sau colaboratori” în serviciul puterii.[624]

Marele artizan al acordurilor semnate cu guvernul polonez în 1950 și 1956, cardinalul Wyszynski a avut impresia (justificată), sub pontificatul lui Pius al XII-lea, că nu a fost înțeles la Roma unde prevala, în viziunea sa, „o abordare mai degrabă teoretică” a pericolului comunist.[625] El a redactat un memorandum în vederea conclavului din 1958 în care recomanda o schimbare a politicii Sfântului Scaun față de țările din Est: vorbea chiar de supraviețuirea Bisericii în aceste țări.[626] Aceasta în cazul în care primatul Bisericii poloneze ar fi primit pozitiv noua linie politică a papei Ioan al XXIII-lea. El nu putea lăsa să

[624] Conform declarațiilor lui Vaclav Benda, filosof catolic al dizidenței care va fi unul dintre purtătorii de cuvânt ai Cartei 77.

[625] Wyrwa Tadeusz, „Les relations de l'Etat et de l'Eglise catholique en Pologne (1945-1955) vues par les Français”, *Revue d'études comparatives Est-Ouest*, vol. 21, nr. 3 (1990), pp. 65-83, http://www.persee.fr/doc/receo_0338-0599_1990_num_21_3_1462, Katarzyna Stokłosa, *Polen und die deutsche Ostpolitik 1945-1990*, Göttingen 2011, https://books.google.ro/books?id=gyvfmdaADJQC&printsec=frontcover&dq=Polen+und+die+deutsche+Ostpolitik+1945-1990+By+Katarzyna+Stok%C5%82osa+vandenhoeck%26ruprecht&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjcwYjkucXTAhUKuxQKHd5QD5IQ6AEIJzAA#v=onepage&q=Polen%20und%20die%20deutsche%20Ostpolitik%201945-1990%20By%20Katarzyna%20Stok%C5%82osa%20vandenhoeck%26ruprecht&f=false

[626] *Memorandum al cardinalului Wyszynski privind politica Vaticanului față de Est*. O copie a acestui raport a fost transmisă de ambasada poloneză la Roma în data de 25 mai 1959.

se spună că episcopatul polonez, conservator și tradițional, se opunea politicii de coexistență a papei Ioan al XXIII-lea și altor episcopate mai progresiste, precum episcopatul francez, în timpul primei sesiuni a conciliului. Această imagine negativă, larg răspândită în Franța de anumite publicații catolice (*Temoignage chretien, Informations catholiques internationales*) legate de mișcarea Pax, era departe de a corespunde realității. Într-o notă transmisă de Vatican prin intermediul nunțiaturii episcopatului francez în iunie 1963, dar redactată de cardinalul Wyszynski însuși, el avertiza împotriva mișcării Pax, care nu avea nimic „progresist" în sensul occidental al cuvântului, ci era un „organ al aparatului polițist" dependent de ministerul de Interne și de poliția secretă.[627]

„Chestiunea Pax" a creat o oarecare tensiune între cele două episcopate, cel francez și cel polonez, într-un moment în care Conciliul Vatican II redescoperea valoarea colegialității episcopale.[628] Într-o intervenție remarcabilă *in aula* (14 noiembrie 1963), cardinalul a reamintit importanța acestui principiu pentru propria sa țară și necesitatea unității de acțiune a episcopatului în fața ateismului militant. Pledoaria sa în favoarea conferințelor episcopale „a dat apă la moară curentului majoritar", nota Jan Grootaers. Partener respectat, dar incomod, primatul Bisericii poloneze s-a dovedit „de neclintit" în negocierile dintre Roma și Varșovia. În mai 1963, în timp ce monseniorul Casaroli mergea în cel mai mare secret în Ungaria și Cehoslovacia pentru a se întâlni pentru prima oară cu liderii acestor țări, el a remis Secretariatului de Stat niște documente în vederea deschiderii unui astfel de dialog. În acest context, trebuie evocată inițiativa

[627] Nota transmisă la 6 iunie 1963 a fost publicată în *Documentation catholique* în data de 5 iulie 1964.

[628] Jean-Paul Stepnik, „Les relations entre l'Eglise et l'Etat polonais dans la nouvelle situation international", *Politique étrangère*, Vol. 39, nr. 4 (1974), pp. 539-566, http://www.persee.fr/doc/polit_0032-342x_1974_num_39_4_1801

de apropiere a episcopatului polonez cu episcopatul german în urma celebrării Milenarului religios al Poloniei.[629]

„Noi iertăm și ne cerem iertare"; cu aceste cuvinte curajoase și profetice episcopii polonezi s-au adresat confraților lor germani în data de 18 noiembre 1956. Scrisoarea era doar una dintre cele cincizeci și șase adresate de episcopatul polonez tuturor episcopatelor din lume pentru a le invita să participe la celebrările destinate să marcheze milenarul națiunii poloneze în mai 1966. Dar din cauza implicațiilor politice ale acestei cereri de iertare, a fost suscitată o mare polemică în Polonia. Cardinalul Wyszinski a făcut din celebrarea botezului regelui Mieszko I și a curții sale în 966[630] marele obiectiv al acțiunii sale pastorale după 1957. Festivitățile au fost pregătite de o Mare Novenă de rugăciuni care a mobilizat toată Biserica poloneză după un

[629] Privind această chestiune a se vedea lucrarea lui Karl-Joseph Hummel, „ Der Heilige Stuhl, deutsche und
polnische Katholiken 1945–1978*", Archiv für Sozialgeschichte* nr. 45 (2005), pp. 165-213,
http://www.kfzg.de/Hummel_Heiliger_Stuhl_deutsche_und_polnische_Katholiken.pdf, Jörg Ernesti, „Der Pontifikat Pauls VI. (1963-1978) Desiderate der Forschung", *RTLu* Vol. XIX, nr. 3 (2014),
https://www.kthf.uni-augsburg.de/prof_doz/hist_theol/ernesti/Downloadobjekte/Antrittsvorlesung-am-20_05_2014_-Der-Pontifikat-Pauls-VI_-_1963-1978__Desiderate-der-Forschung.pdf

[630] Jerzy Kloczowski, *A History of Polish Christianity,* Londra 2000,
https://books.google.ro/books?id=ecdye8hk_tgC&pg=PR1&dq=This+is+the+only+single-volume+history+of+Christianity+in+Poland,+a+subject+at+the+core+of+religious+history+and+European+secular+history+...+JERZY+KLOCZOWSKI+is+Director+of+the+Institute+of+East-Central+Europe+in+Lublin,+Poland;+Chairman+of+the&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiQjMK9js7TAhWCHsAKHa5WCgMQ6AEIITAA#v=onepage&q=This%20is%20the%20only%20single-volume%20history%20of%20Christianity%20in%20Poland%2C%20a%20subject%20at%20the%20core%20of%20religious%20history%20and%20European%20secular%20history%20...%20JERZY%20KLOCZOWSKI%20is%20Director%20of%20the%20Institute%20of%20East-Central%20Europe%20in%20Lublin%2C%20Poland%3B%20Chairman%20of%20the&f=false

program minuțios elaborat de primat în timpul anilor săi de detenție.

Rezultat al unei lucrări de grup, scrisoarea din 18 noiembrie 1956 purta amprenta episcopului de Wroclaw (Breslau), monseniorul Boleslaw Kominek. Aceasta atingea un punct sensibil care a avut darul de a irita autoritățile poloneze: chestiunea frontierelor. Episcopii au fost acuzați „că sunt lipsiți de patriotism" în apărarea teritoriilor vestice invadate de Germania și că identifică Polonia cu Occidentul. Trebuie spus că în privința chestiunii frontierelor occidentale ale Poloniei (faimoasa linie Oder-Neisse), Vaticanul a menținut o rezervă prudentă, refuzând să numească episcopi polonezi în aceste teritorii atât timp cât aceste frontiere nu făceau obiectul unei recunoașteri internaționale.

Ca represalii, autoritățile poloneze au luat o serie de măsuri „destinate să contracareze manifestațiile prevăzute pentru celebrarea milenarului creștin": cardinalului Wyszynski i s-a refuzat viza de ieșire pentru a merge la Roma la ceremonia prezidată de papă pentru inaugurarea acestor festivități (13 ianuarie 1966), au fost organizate mitinguri politice, reuniuni cu caracter sportiv și cultural pentru a contracara sărbătorile creștine, au fost introduse nenumărate restricții pe drumurile publice care vizau limitarea afluxului de pelerini polonezi la principalele sanctuare.[631] Puterea a decis în plus să închidă frontiera, împiedicând astfel catolicii din lumea întreagă să răspundă la invitația episcopilor polonezi. Paul al VI-lea însuși a trebuit să renunțe la călătoria sa în Polonia. Exprimându-și regretul de a nu fi putut să efectueze acest pelerinaj și solidaritatea sa cu primatul, papa s-a străduit să dezamorseze polemica cu guvernul pe tema rolului pretins antinațional al Bisericii:

Noi suntem convinşi că motivele care se opun realizării pelerinajului Nostru şi care se impută acţiunilor şi atitudinilor

[631] Notă a subdirectoratului Europei orientale. Conflict între Biserică și stat (Paris, 6 mai 1966).

venerabilului cardinal Wyszynski, nu sunt justificate, și nu putem crede că sunt sprijinite de sentimentul comun al unei națiuni atât de nobile și respectuoase față de Biserică cum este Polonia.[632]

Slăbirea (temporară) a poziției cardinalului deschidea un nou capitol în diplomația Sfântului Scaun. Prima călătorie a monseniorului Casaroli la Varșovia (24 noiembrie 1966) se înscria în acest context de gravă tensiune internă. Prin diferite canale (printre care și cel al diplomației italiene condusă în acel moment de Amintore Fanfani), guvernul Gomulka a anunțat că era dispus să negocieze direct cu Roma. Cardinalul Wyszynski a fost avertizat în ultimul moment, de către un emisar al papei, monseniorul Franco Costa, de sosirea delegației vaticane în capitala poloneză.[633] Motivul entuziasmului lui Paul al VI-lea, conform lui Casaroli, ținea de faptul că nu abandonase încă ideea unei vizite, „chiar și foarte scurtă", în Polonia înainte de sfârșitul anului Milenarului: „Aceasta ar fi fost prima călătorie a unui papă dincolo de Cortina de Fier: un semn al timpurilor noi?" Vizita prodigioasă a lui Paul al VI-lea la sanctuarul marian de la Czestochowa înaintea Crăciunului din 1966 nu a putut avea loc din cauza autorităților. Interzicerea acestei vizite a fost „o eroare" care a permis cardinalului-primat să-și consolideze poziția.[634]

Preocupat în orice caz să aibă câștig de cauză în această încrucișare de forțe cu episcopatul, conducerea Partidului Muncitoresc Unit Polonez l-a autorizat pe reprezentantul Vaticanului să efectueze trei lungi sejururi în Polonia, între februarie și aprilie 1967, pentru a-i întâlni pe episcopi și a vizita diferite dioceze. La Cracovia, prima etapă a acestui lung periplu,

---

[632] Omelie la celebrarea Milenarului Poloniei (15 mai 1966).

[633] Monseniorul Casaroli a fost însoțit de un prelat polonez de la Secretariatul de Stat, monseniorul Andrzej Maria Deskur (1924), numit mai târziu cardinal (1985).

[634] „În loc de a utiliza venirea Papei pentru a-și ameliora propria imagine și a o slăbi pe cea a cardinalului Wyszynski, politica mioapă a Partidului a consolidat astfel prestigiul celui din urmă, numit legat papal cu această ocazie".
Damien Thiriet, *op.cit.*,
https://chretienssocietes.revues.org/2525

monseniorul Casaroli a fost primit de arhiepiscopul locului, și în curând cardinal, monseniorul Karol Wojtyla: „Încă tânăr (de ani), cu un prestigiu mult superior vârstei sale, și nu doar datorită demnității istorice a funcției sale, foarte apropiat de oamenii de cultură catolică, extrem de popular în special printre tineri."

O altă etapă importantă a fost vizita la universitatea din Lublin, „singura universitate catolică din tot universal sovietic". Toți episcopii pe care i-a întâlnit, cu excepția a patru dintre ei, au primit pozitiv ideea de negocieri directe între Sfântul Scaun și guvernul polonez, atât timp cât un astfel de acord „nu conținea nicio limitare a libertăților esențiale ale Bisericii, nici promisiuni de susținere a sistemului".[635] Dorința guvernului de a merge mai departe era reală. Chiar și audiența ratată a președintelui Republicii populare poloneze, Edward Ochab, cu Paul al VI-lea, în aprilie 1967, în urma unei gafe a publicației *Osservatore Romano*, nu a schimbat aceste intenții bune.[636]

Principalul „obstacol" în calea unui astfel de acord rămânea chiar cardinalul primat, față de care Gomulka avea „un resentiment personal".[637] A trebuit așteptată înlăturarea celui din urmă, în avantajul lui Edward Gierek, în decembrie 1970, pentru ca tentativa de normalizare a relațiilor între Biserică și stat să capete o nouă turnură. Este adevărat că în acest timp, guvernul Germaniei de Vest condus de Willy Brandt s-a implicat într-o politică de deschidere către Est care a condus la încheierea unui tratat cu Polonia privind recunoașterea liniei Oder-Neisee. Ratificat în 1972, acest tratat deschidea o etapă nouă în raporturile dintre Est și Vest, cea a detensionării, încoronată de

[635] Raport concluziv al monseniorului Casaroli privind vizita sa la episcopii polonezi, 8 aprilie 1967.
[636] În ediția sa din 4 aprilie, *Osservatore Romano* a publicat un articol despre sfânta Hedviga, cu ocazia celui de-al șaptelea centenar al canonizării sale, „Sfânta care a unit în credință popoarele german și polonez". „Tentativă de sabotaj" a politicii de apropiere dorită de papa? Monseniorul Casaroli a lăsat chestiunea deschisă în memoriile sale.
[637] Notă a monseniorului Casaroli privind o întrevedere cu reprezentantul guvernului polonez Werblan (Roma, 9 octombrie 1967).

adoptarea Actului final al Conferinței privind cooperarea și securitatea în Europa în iulie 1975. Sfântul Scaun a avut un rol determinant în această evoluție, după cum vom vedea.

Drumul către Helsinki

Inițiativa de a organiza „o conferință paneuropeană în vederea discutării chestiunilor privind securitatea europeană și cooperarea pașnică" a provenit de la țările din blocul estic. Aceasta a fost lansată în urma unei reuniuni a membrilor Pactului de la Varșovia ținută la Budapesta în martie 1969. Ideea unei astfel de conferințe nu era nouă: în februarie 1954, în timpul Conferinței celor Patru Mari Puteri de la Berlin, diplomația sovietică, prin intermediul ministrului său de Afaceri Externe, Molotov, a prezentat un proiect de „tratat european" destinat să garanteze pacea și securitatea continentului. Încă de la început, sovieticii au încercat să asocieze Vaticanul la eforturile lor. În august 1956, ambasadorul lor la Roma, a remis nunțiului apostolic în Italia, monseniorul Fietta, un memorandum privind chestiunea dezarmării. Demersul a rămas fără urmări, în special din cauza evenimentelor din toamnă de la Budapesta și de la Varșovia, dar a impulsionat la momentul respectiv reprezentanțele occidentale pe lângă Sfântul Scaun.

În timp ce sub pontificatul lui Pius al XII-lea orice apropiere cu Imperiul Răului părea imposibilă, lucrurile vor sta diferit după sosirea lui Ioan al XXIII-lea. Papa și colaboratorii săi au fost extrem de atenți la toate semnalele de deschidere transmise de Moscova. Paul al VI-lea însuși, după călătoria sa triumfală la Națiunile Unite în octombrie 1965, a avut grijă să cultive aceste contacte primind succesiv la Vatican reprezentanți ai blocului estic (începând cu ministrul Afacerilor Externe sovietice, Gromyko în aprilie 1966). Prin urmare, Sfântul Scaun era interesat de ideea unei astfel de conferințe. Apelul de la

Budapesta i-a fost remis oficial de ambasadorul Ungariei la Roma în numele celorlalte țări membre ale Pactului de la Varșovia. În mai 1969, o listă de verificare a guvernului finlandez formaliza invitația adresată Sfântului Scaun, precum și tuturor țărilor care făceau parte din NATO și din Pactul de la Varșovia, de a participa la o conferință pe teritoriul său. Răspunsul pozitiv al Vaticanului a fost cuprins în două memorandumuri adresate țărilor membre ale Pactului de la Varșovia și Finlandei în octombrie 1969.[638] Alegerea participării nu a fost ușoară: în afara faptului că era vorba de o conferință limitată la continentul european, aceasta prezenta înainte de toate un caracter politic. Ori, este cunoscut că unul dintre marile principii ale diplomației vaticane, în epoca contemporană, a fost întotdeauna acela de a evita să intre în jocul intereselor politice naționale.[639] Riscul unei astfel de participări pentru o putere morală precum Sfântul Scaun era prin urmare mare, precum a subliniat de mai multe ori cardinalul Agostino Casaroli în conferințele sale pe această temă.[640] Dacă Sfântul Scaun a considerat de cuviință să accepte invitația, aceasta s-a datorat mai multor motive, recunoscute sau nu, care merită analizate cu grijă.

Primul, foarte clar afișat, ținea de scopurile conferinței: Sfântul Scaun nu putea să manifeste dezinteres față de o inițiativă al cărei obiectiv era asigurarea „păcii și a securității Europei" pe baza unui acord multilateral.[641] Nu doar obiectivul conferinței,

[638] Textul celui de-al doilea, în engleză, este datat la 28 octombrie.

[639] Tratatul de la Lateran (11 februarie 1929) conține dispoziții destul de clare în această privință care puteau reprezenta un obstacol juridic în calea unei astfel de participări. *Treaty between the Holy See and Italy, in the name of the most Holy Trinity,* 11 februarie 1929, http://www.vaticanstate.va/content/dam/vaticanstate/documenti/leggi-e-decreti/Normative-Penali-e-Amministrative/LateranTreaty.pdf

[640] Cardinalul Casaroli vorbea de „conștiința morală a umanității" (Roma, 10 decembrie 1974)

[641] Notă verbală a Sfântului Scaun la ambasada Ungariei la Roma, 1 august 1970. Prima parte a frazei reia termenii unui discurs al lui Paul al VI-lea la Corpul diplomatic din 12 ianuarie 1976.

pacea în Europa, ci și metoda pe care își propunea să o aplice pentru a ajunge la aceasta, fondată pe consultare și negociere, erau în deplină consonanță cu învățăturile papalității de la începutul secolului XX. Al doilea motiv, nu atât de clar formulat, era legat de „politica dialogului" aflată în desfășurare cu un anumit număr de state care făceau parte din Pactul de la Varșovia. Vaticanul considera, corect sau greșit, că participarea sa la procesul de la Helsinki i-ar permite să continue și să intensifice această politică și să obțină mai multe rezultate concrete. În fine, cea de-a treia și ultima considerație, nu poate fi ignorată semnificația istorică a evenimentului văzută de pe malul drept al Tibrului: acesta marca marea revenire a Sfântului Scaun ca actor pe scena europeană după două secole de ostracizare.[642] Paradoxul este că această mare revenire nu a fost posibilă atât datorită statelor prietene din Occidentul creștin, cât celor din blocul estic, ostile religiei și persecutoare ale Bisericii. Prin urmare, în lumina acestor trei considerente trebuie evaluată participarea Sfântului Scaun la Conferința de la Helsinki.

Unul dintre meritele delegației americane este acela de a fi ridicat chestiunea respectării drepturilor omului și a libertăților fundamentale. În timpul celei de-a treia reuniuni preliminare a liderilor delegației țintă la Helsinki în martie 1973, monseniorul Zakbar, pro-nunțiu apostolic în Finlanda, a intervenit pentru a

[642] Așa cum scria fostul ambasador Bertrand Dufourcq, „pentru Sfântul Scaun era prima oară când participa după congresul de la Viena din 1815, ca membru cu drepturi depline la o conferință internațională de natură eminamente politică, în timp ce misiunea sa este înainte de toate de ordin spiritual".
Joseph Marie Joblin, *Maîtriser le devenir: Reponse des chretiens aux transformations du monde,* Roma 2013,
https://books.google.ro/books?id=ay9tCQAAQBAJ&pg=PP3&dq=Ma%C3%AEtriser+le+devenir:+Reponse+des+chretiens+aux+transformations+du+monde+Joblin+Joseph+Marie+sous+la+direction+de+nous+tenons+remercier+les+pour+les&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiM_Zv-9cnTAhXBWBQKHUvpDNcQ6AEIJTAA#v=onepage&q=Ma%C3%AEtriser%20le%20devenir%3A%20Reponse%20des%20chretiens%20aux%20transformations%20du%20monde%20Joblin%20Joseph%20Marie%20sous%20la%20direction%20de%20nous%20tenons%20remercier%20les%20pour%20les&f=false

explica că respectarea drepturilor fundamentale ale persoanei umane și îndeosebi a dreptului său la libertatea religioasă, era „un factor de pace” la fel de eficient ca dezarmarea și că putea contribui la consolidarea cooperării. Iată de ce Sfântul Scaun a solicitat să se menționeze explicit „aceste principii” în recomandările finale adresate guvernanților. Acceptate la modul formal în cadrul conferinței de la Helsinki (3-6 iulie 1973), aceste recomandări includeau respectarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, inclusiv „libertatea de gândire, de conștiință, de religie sau de convingere” printre cele zece mari principii destinate să guverneze relațiile între statele participante. În pofida eforturilor delegației sovietice pentru a diminua impactul efectiv, principiul va fi reafirmat solemn în Actul final adoptat la Helsinki doi ani mai târziu.

Delegația vaticană a insistat, de-a lungul lucrărilor pregătitoare, asupra a două puncte: necesitatea de a fonda dreptul la libertatea religioasă pe demnitatea persoanei umane în linia declarației conciliare *Dignitatis humanae*; necesitatea de a stipula angajamente precise și concrete din partea statelor participante de a asigura „respectarea și promovarea libertății de gândire, de conștiință, de religie sau de convingere, atât la nivel național, cât și la nivelul relațiilor între popoare”.[643] În privința primului punct, Vaticanul a fost pe deplin mulțumit deoarece formularea celui de-al VII-lea principiu al Actului final menționa explicit „demnitatea inerentă a persoanei umane” ca sursă și fundament al drepturilor sale. Privind cel de-a doilea punct, în schimb, statele participante, în special statele socialiste, s-au arătat mai degrabă reticente față de acceptarea unei definiții largi și constrângătoare a principiului de liberă circulație a persoanelor și de informație (îndeosebi în domeniul religios).

Schimbările introduse de tratat în materie de drepturile omului nu au fost scutite de critici în interiorul lumii catolice.

[643] Text în franceză propus de delegația vaticană la Geneva în octombrie 1973.

Chiar și Sfântul Scaun părea să împărtășească nemulțumirea privind rezultatele obținute. Cardinalul secretar de stat Jean Villot a preferat să renunțe să meargă personal la Helsinki pentru semnarea Actului final. În discursul pe care l-a pronunțat cu această ocazie, monseniorul Casaroli a încercat încă o dată să explice motivele și sensul participării Sfântului Scaun la conferință. Felicitându-se în privința rezultatelor obținute, îndeosebi în ceea ce privea „recunoașterea drepturilor omului" ca „factor esențial al păcii", el și-a exprimat îndoiala privind efectele unui astfel de acord:

Sfântul Scaun este mai sensibil decât alții la teama, manifestată, de asemenea, de diverse părți, ca dorința de garantare a securității comune și de evitare a conflictelor să nu se traducă în cele din urmă printr-o consolidare a statu quo-ului european, chiar și acolo unde motive legate de justiție sau de aspirații legitime ale popoarelor necesită o revizuire sau cel puțin solicită să se lase deschisă posibilitatea unor dezvoltări viitoare pașnice.

Răspândirea a milioane de exemplare ale Actului final de la Helsinki în țările din Est va fi decisivă în demersul acestor popoare pentru eliberarea din comunism. Trebuie amintit aici rolul determinant al Comitetului de apărare a muncitorilor fondat la Varșovia în septembrie 1976 în urma revoltelor muncitorești de la Ursus și Radom sau a Cartei 77 semnată la Praga în ianuarie 1977 de către un mic grup de cetățeni cehoslovaci. Apropierea Bisericii Catolice de forțele stângii intelectuale laice, pe terenul luptei antitotalitare, a reprezentat evenimentul marcant al istoriei politice și religioase a acestei țări la sfârșitul anilor 1970. Marea „revoluție personalistă" de care vorbea cardinalul Wojtyla în conversațiile sale cu liderii disidenței poloneze (Jacek Kuron, Adam Michnik), a plasat Biserica lui Ioan Paul al II-lea în avangarda luptei pentru demnitatea persoanei umane și schimbarea în Est.

Capitolul X

CREȘTINISMUL ȘI MARXISMUL

„Pot afirma că în mare parte prin intermediul organizațiilor Acțiunii Catolice am intrat în contact cu lupta de clasă și prin urmare cu marxismul.” Această mărturisire suprinzătoare nu aparține unui intelectual catolic oarecare, ci unui reprezentant al intelectualității catolice de stânga franceze din anii 1960, filosoful Louis Althusser.[644] Cartea sa *Pour Marx*

[644] William S. Lewis, *Louis Althusser and the Traditions of French Marxism*, Londra 2005,
https://books.google.ro/books?id=gpkdSgSmO5kC&pg=PP5&dq=William+S.+Lewis.+Louis+Althusser+and+the+Traditions+of+French+Marxism+William+S.+Lewis+LEXINGTON+BOOKS+A+division+of+ROWMAN+%26+LITTLEFIELD+PUBLISHERS,+INC.+Lanham+%E2%80%A2+Boulder+%E2%80%A2+New+York+%E2%80%A2+Toronto+%E2%80%A2+Oxford&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi09b7Wjc_TAhUlKMAKHQJHAV8Q6AEIIDAA#v=onepage&q=William%20S.%20Lewis.%20Louis%20Althusser%20and%20the%20Traditions%20of%20French%20Marxism%20William%20S.%20Lewis%20LEXINGTON%20BOOKS%20A%20division%20of%20ROWMAN%20%26%20LITTLEFIELD%20PUBLISHERS%2C%20INC.%20Lanham%20%E2%80%A2%20Boulder%20%E2%80%A2%20New%20York%20%E2%80%A2%20Toronto%20%E2%80%A2%20Oxford&f=false,
Luke Ferretter, *Louis Althusser*, New York 2006,
https://books.google.ro/books?id=rRZgeSbtzgsC&printsec=frontcover&dq=Louis+Althusser+By+Luke+Ferretter&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjJuLCNl8_TAhXrLMAKHalwD1gQ6AEIJDAA#v=onepage&q=Louis%20Althusser%20By%20Luke%20Ferretter&f=false,
Idem, *Philosophy of the Encounter: Later Writings, 1978-87*, Londra 2006,
https://books.google.ro/books?id=ymaDgIsTh-4C&pg=PR3&dq=Philosophy+of+the+Encounter:+Later+Writings,+1978-87+By+Louis+Althusser+edited+by+francois+matheron+and+olivier+corpet+translated+with+an+introduction+by+g.+m.+goshgarian&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwitvrD-js_TAhWLCMAKHfm9AC4Q6AEIIDAA#v=onepage&q=Philosophy%20of%20the%20Encounter%3A%20Later%20Writings%2C%201978-87%20By%20Louis%20Althusser%20edited%20by%20francois%20matheron%20and

(1965)[645], care relua o serie de articole apărute în anii precedenți are o mare importanță în istoria gândirii marxiste. Aflându-se la

%20olivier%20corpet%20translated%20with%20an%20introduction%20by%20g.%20m.%20goshgarian&f=false,
Idem, Lenin and Philosophy and Other Essays, New York 2001,
https://books.google.ro/books?id=-jUUCgAAQBAJ&pg=PR4&dq=Lenin+and+Philosophy+and+Other+Essays+Louis+Althusser+introduction+by+fredric+jameson+translated+from+the+french+by+ben+brewster+monthly+review+press+new+york&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjxkq-okM_TAhWBtBQKHVmVA5gQ6AEIIDAA#v=onepage&q=Lenin%20and%20Philosophy%20and%20Other%20Essays%20Louis%20Althusser%20introduction%20by%20fredric%20jameson%20translated%20from%20the%20french%20by%20ben%20brewster%20monthly%20review%20press%20new%20york&f=false,
Idem, Machiavelli and Us, New York 1999,
https://books.google.ro/books?id=k_mG8DfDlcMC&pg=PR3&dq=Louis+Althusser,+edited+by+%E2%80%8EFran%C3%A7ois+Matheron+machiavelli+and+us+translated+with+an+introduction+by+gregory+elliott&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjz8d_Mks_TAhVHAsAKHVcDBdsQ6AEIJDAA#v=onepage&q=Louis%20Althusser%2C%20edited%20by%20%E2%80%8EFran%C3%A7ois%20Matheron%20machiavelli%20and%20us%20translated%20with%20an%20introduction%20by%20gregory%20elliott&f=false,
Idem, Philosophy for Non-Philosophers, Londra 2017,
https://books.google.ro/books?id=PmQHDgAAQBAJ&pg=PR4&dq=Louis+Althusser.+Bloomsbury+Academic+An+imprint+of+Bloomsbury+Publishing+Plc+50+Bedford+Square+1385+Broadway+London+New+York+WC1B+3DP+NY+10018+UK+...+Title:+Philosophy+for+non-philosophers+/+by+Louis+Althusser+;+translated+by+G.+M.+Goshgarian.+...+Typeset+by+RefineCatch+Limited,+Bungay,+Suffolk+CONTENTS+Acknowledgements+vii+Introduction+by+Warren+Montag+1+Note+on+iv+Copyright+page&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiDsIrvmM_TAhVBBcAKHUirBWUQ6AEIIDAA#v=onepage&q=Louis%20Althusser.%20Bloomsbury%20Academic%20An%20imprint%20of%20Bloomsbury%20Publishing%20Plc%2050%20Bedford%20Square%201385%20Broadway%20London%20New%20York%20WC1B%203DP%20NY%2010018%20UK%20...%20Title%3A%20Philosophy%20for%20non-philosophers%20%2F%20by%20Louis%20Althusser%20%3B%20translated%20by%20G.%20M.%20Goshgarian.%20...%20Typeset%20by%20RefineCatch%20Limited%2C%20Bungay%2C%20Suffolk%20CONTENTS%20Acknowledgements%20vii%20Introduction%20by%20Warren%20Montag%201%20Note%20on%20iv%20Copyright%20page&f=false

[645] *Idem, For Marx*, Londra 1969,
https://books.google.ro/books?id=w5qPiK6aZFgC&printsec=frontcover&dq=For+Marx+Louis+Althusser+translated+by+ben+brewster&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiepebyjM_TAhXCLMAKHQC6BHkQ6AEIIDAA#v=onepage&q=For%20Marx%20Louis%20Althusser%20translated%20by%20ben%20brewster&f=false

polul opus față de cei care, în interiorul partidului, promovau o apropiere cu catolicii în numele unei moșteniri comune umaniste, precum Roger Garaudy, filosoful insista în schimb asupra „clivajului epistemologic" între tânărul Marx „umanist", cel al *Manuscriselor din 1844*, și Marx cel „științific" de la maturitate, cel al teoriei *Capitalului*.[646] Această inflexiune a gândirii marxiste în sensul unui economism pur și dur la antipozii moralei creștine, în mod straniu, nu a alterat succesul său în mediile catolice după conciliu.

Când este vorba de istoria intelectuală a anilor 1960-1970, nu putem să nu fim frapați de forța de atracție a acestui curent de gândire asupra intelectualității catolice din acea perioadă. În 1978, istoricul Rene Remond constata „o poziție dominantă a marxismului în universul intelectual al multor catolici" pe care o explica prin „predispoziții intelectuale" independente de conținutul credinței (atracție pentru o viziune globală și maniheistă a realității) și prin motive strict religioase și morale

[646] Karl Marx, *Capital*, 1943,
https://ia601600.us.archive.org/5/items/in.ernet.dli.2015.261741/2015.261741.Capital.pdf,
Anthony Brewer, *A Guide to Marx's 'Capital'*, Cambridge 1984,
https://books.google.ro/books?id=RyQ4AAAAIAAJ&pg=PR3&dq=A+Guide+to+Marx's+Capital+Anthony+Brewer+department+of+economics,+university+of+bristol++cambridge+london+new+york+new+rochelle+melbourne+sydney&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjT4LLrps_TAhVG0RQKHTx7CUIQ6AEIJDAA#v=onepage&q=A Guide to Marx's Capital Anthony Brewer department of economics%2C university of bristol cambridge london new york new rochelle melbourne sydney&f=false,
Kenneth Smith, *A Guide to Marx's 'Capital' Vols I–III*, New York 2012,
https://books.google.ro/books?id=NcgKxmn97yEC&printsec=frontcover&dq=A+Guide+to+Marx%E2%80%99s+%E2%80%98Capital%E2%80%99+Vols+I%E2%80%93III&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi0kIz2q8_TAhVIEVAKHfc6CJoQ6AEIJzAA#v=onepage&q=A%20Guide%20to%20Marx%E2%80%99s%20%E2%80%98Capital%E2%80%99%20Vols%20I%E2%80%93III&f=false,
David Harvey, *A Companion to Marx's Capital*, Londra 2010,
https://books.google.ro/books?id=u5N-Rrlz8FcC&pg=PR3&dq=A+Companion+to+Marx's+Capital,++David+Harvey+london+new+york&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiw9e7iqc_TAhXPFsAKHSBpAwwQ6AEIKzAB#v=onepage&q=A Companion to Marx's Capital%2C David Harvey london new york&f=false

(condiția dreptății, generozitate în angajament).[647] Marxismul putea fi „filosofia de nedepășit a timpurilor noastre", cum scria Sartre în 1960[648], persistența „atracției" sale în Occident, în

[647] Claire Toupin-Guyot, „Le degré d'intégration de l'intellectuel catholique dans l'intelligentsia parisienne: les réseaux de 1966 à 1976", *Les intellectuels catholiques dans la société française. Le Centre catholique des intellectuels français (1941-1976)*, Rennes 2002,
http://books.openedition.org/pur/8745?lang=en,
Bernard Peyrous, „L'évolution actuelle des intellectuels en France. Quelles perspectives pour une pensée catholique ?", *Nouvelle revue théologique*, vol. 126, nr. 3, 2004, pp. 353-379,
https://www.cairn.info/revue-nouvelle-revue-theologique-2004-3-page-353.htm,
Etienne Fouilloux, „Intellectuels catholiques? Réflexions sur une naissance différée", *Vingtième Siècle, revue d'histoire*, nr. 53, ianuarie-martie 1997, pp. 13-24,
http://www.persee.fr/doc/xxs_0294-1759_1997_num_53_1_3592,
Rémond René, Julliard Jacques, Lindenberg Daniel. „L'histoire des intellectuels catholiques. Interview de René Rémond", *Mil neuf cent*, Vol. 13, nr. 1 (1995), Les intellectuels catholiques [Histoire et débats] pp. 14-24,
http://www.persee.fr/doc/mcm_1146-1225_1995_num_13_1_1129,
Robert Royal, *A Deeper Vision: The Catholic Intellectual Tradition in the Twentieth Century*, San Francisco 2015,
https://books.google.ro/books?id=iAHkCwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=A+Deeper+Vision:+The+Catholic+Intellectual+Tradition+in+the+Twentieth+Century+By+Robert+Royal&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjatNib2uLTAhUKVxoKHaNWBTQQ6AEIJTAA#v=onepage&q=A%20Deeper%20Vision%3A%20The%20Catholic%20Intellectual%20Tradition%20in%20the%20Twentieth%20Century%20By%20Robert%20Royal&f=false

[648] În primul volum al lucrării sale *Critique of Dialectical Reason: Theory of practical ensembles*, Londra 1976,
https://books.google.ro/books?id=uIvcQ0EmYpwC&pg=PR3&dq=edited+by+jonathan+ree+Critique+of+Dialectical+Reason:+Theory+of+practical+ensembles+By+Critique+of+Dialectical+Reason:+Theory+of+practical+ensembles+Jean-Paul+Sartre+translated+by+Alan+Sheridan-Smith+edited+by+jonathan+foreword+by+frederic+jameson&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjxgPrZ_tDTAhVFPRoKHSW8BEoQ6AEIKjAB#v=onepage&q&f=false
Theodor Schwarz, *Jean-Paul Sartre et le marxisme: réflexions sur la Critique de la raison dialectique*, Paris 1976,
https://books.google.ro/books?id=7yUEVtP7iqYC&pg=PA5&dq=THEODOR+SCHWARZ+Jean-Paul+Sartre+et+le+marxisme+REFLEXIONS+SUR+LA+CRITIQUE+DE+LA+RAISON+DIALECTIQUE+TRADUIT+DE+L%27ALLEMAND+PAR+MARC+REINHARDT+L%27AGE+D%27HOMME+%C2%A9+Copyright+pour+l%27%C3%A9dition+fran%C3%A7aise+1976+by&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj2__Paxs_TAhWpJcAKHY

special în mediile creștine, avea ceva surprinzător dacă luăm în considerare discreditarea adusă regimurilor comuniste din Est și soarta rezervată de acestea din urmă Bisericii tăcerii. Era oare unul dintre efectele învățăturilor conciliului? Documentele Conciliului Vatican II, precum am văzut, nu tratau explicit chestiunea marxismului. Când evoca doctrina ateismului marxist pentru a-l mustra, fără a-l numi clar, constituția *Gaudium et Spes* nu îl separa de „mijloacele" care l-au inspirat, altfel spus de practica regimurilor comuniste. După încheierea Conciliului Vatican II, mediile progresiste creștine, nu doar că n-au mai fost liantul între doctrina marxistă și practica comunistă, ci au făcut distincția, chiar în interiorul doctrine marxiste, între marxism ca filosofie materialistă și atee, și marxismul ca metodă de analiză și instrument al luptei sociale. Se pare că acestui dublu abandon i se datorează valul de entuziasm al intelectualității catolice pentru doctrina lui Karl Marx după 1965.[649]

YmBGYQ6AEIIzAA#v=onepage&q=THEODOR%20SCHWARZ%20Jean-Paul%20Sartre%20et%20le%20marxisme%20REFLEXIONS%20SUR%20LA%20CRITIQUE%20DE%20LA%20RAISON%20DIALECTIQUE%20TRADUIT%20DE%20L%27ALLEMAND%20PAR%20MARC%20REINHARDT%20L%27AGE%20D%27HOMME%20%C2%A9%20Copyright%20pour%20l%27%C3%A9dition%20fran%C3%A7aise%201976%20by&f=false,

André Guigot, *Sartre, Liberte et histoire*, Sorbona 2007,
https://books.google.ro/books?id=gMGgMluCCJ8C&pg=PA3&dq=RBI:+SARTRE+LIBERT%C3%89+ET+HISTOIRE+par+Andr%C3%A9+GUIGOT+PARIS+LIBRAIRIE+PHILOSOPHIQUE+J.+VRIN+6,+Place+de+la+Sorbonne,+Ve+2007+En+application+du+Code+de+la+Propri%C3%A9t%C3%A9+Intellectuelle+et+notamment+BIBLIOTHEQUE+DES+PHILOSOPHIES+directeur&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjal7XKyM_TAhWF6xQKHWkQA9gQ6AEIJTAA#v=onepage&q=RBI%3A%20SARTRE%20LIBERT%C3%89%20ET%20HISTOIRE%20par%20Andr%C3%A9%20GUIGOT%20PARIS%20LIBRAIRIE%20PHILOSOPHIQUE%20J.%20VRIN%206%2C%20Place%20de%20la%20Sorbonne%2C%20Ve%202007%20En%20application%20du%20Code%20de%20la%20Propri%C3%A9t%C3%A9%20Intellectuelle%20et%20notamment%20BIBLIOTHEQUE%20DES%20PHILOSOPHIES%20directeur&f=false

[649] Maurice Corvez, „Les nouveaux structuralistes", *Revue Philosophique de Louvain*, Vol. 67, nr. 96, 1969,
pp. 582-605,
http://www.persee.fr/doc/phlou_0035-3841_1969_num_67_96_5516,

John Molyneux, „Pas seulement un opium: marxisme et religion", *Que Faire?,* http://quefaire.lautre.net/Pas-seulement-un-opium-marxisme-et,
Enrique Neira, *Cristianos-marxistas?: algunos puntos de cuestionamiento*, Madrid 1977,
https://books.google.ro/books?id=3f51g-j-FfMC&printsec=frontcover&dq=Cristianos-marxistas?:+algunos+puntos+de+cuestionamiento+By+Enrique+Neira&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwic786_jtHTAhUBkCwKHZ2qBT8Q6AEIJTAA#v=onepage&q=Cristianos-marxistas%3F%3A%20algunos%20puntos%20de%20cuestionamiento%20By%20Enrique%20Neira&f=false,
Roberto Jimenez, *Teologia de la Liberacion, Marxismo, Democracia*, Caracas 1981, https://books.google.ro/books?id=H4vO2muGrwAC&pg=PA3&dq=Roberto+Jim%C3%A9nez+Tres+Temas+Candentes+en+Puebla:+Teolog%C3%ADa+de+la+Liberaci%C3%B3n,+Marxismo,+Democracia+UNIVERSIDAD+CAT%C3%93LICA+ANDR%C3%89S+BELLO+CARACAS+-+SAN+CRISTOBAL+/+1981&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj1qPCSj9HTAhXCCiwKHeJuABUQ6AEIITAA#v=onepage&q=Roberto%20Jim%C3%A9nez%20Tres%20Temas%20Candentes%20en%20Puebla%3A%20Teolog%C3%ADa%20de%20la%20Liberaci%C3%B3n%2C%20Marxismo%2C%20Democracia%20UNIVERSIDAD%20CAT%C3%93LICA%20ANDR%C3%89S%20BELLO%20CARACAS%20-%20SAN%20CRISTOBAL%20%2F%201981&f=false,
Jaime Vélez Correa, *El análisis marxista*, Caracas 1978, https://books.google.ro/books?id=Heqm8FDklJIC&pg=PA2&dq=El+an%C3%A1lisis+marxista+Jaime+V%C3%A9lez+Correa&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjO1NSbnNHTAhVBLMAKHRTHAdwQ6AEIKDAA#v=onepage&q=El%20an%C3%A1lisis%20marxista%20Jaime%20V%C3%A9lez%20Correa&f=false,
Clodovis Boff, *Theology and Praxis: Epistemological Foundations*, Eugene, Oregon 1987, https://books.google.ro/books?id=cFpMAwAAQBAJ&pg=PR3&dq=Theology+and+Praxis:+Epistemological+Foundations+Clodovis+Boff+translated+from+the+portuguese+by+robert+barr+eugene+oregon&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiU4tPSndHTAhVMDMAKHZYHDXAQ6AEIJTAA#v=onepage&q=Theology%20and%20Praxis%3A%20Epistemological%20Foundations%20Clodovis%20Boff%20translated%20from%20the%20portuguese%20by%20robert%20barr%20eugene%20oregon&f=false,
Henri Desroche, „Athéisme et socialisme dans le marxisme classique, K. Marx - F. Engels", *Archives de sociologie des religions*, nr. 10, 1960, Socialisme et religion, pp. 71-108, http://www.persee.fr/doc/assr_0003-9659_1960_num_10_1_2698,
Nicolas Dutent, „Intellectuels chrétiens entre marxisme et Évangile (par Frédéric Gugelot*)", *Mediapart*, 2 mai 2017, https://blogs.mediapart.fr/nicolas-dutent/blog/030213/intellectuels-chretiens-entre-marxisme-et-evangile-par-frederic-gugelot,
Michael Rosen, *Karl Marx*, http://ricardo.ecn.wfu.edu/~cottrell/ecn265/rosen_on_marx.pdf

Momentul stângii

Catolicii n-au așteptat încheierea conciliului pentru a începe să se intereseze de gândirea filosofului german. Perioada Frontului Popular în anii 1930 și avântul curentelor așa-zis progresiste, au reprezentat două momente importante în ceea ce un istoric britanic a numit „descoperirea catolică a lui Marx”.[650] În acest context, trebuie amintit numărul special „Marxismul deschis împotriva marxismului scolastic” publicat de revista *Esprit* a lui Emmanuel Mounier în 1948 sau lucrarea

[650] Frederick J. Adelmann, *From Dialogue to Epilogue Marxism and Catholicism Tomorrow*, Haga 1968, https://books.google.ro/books?id=6pWeBQAAQBAJ&pg=PP1&dq=From+Dialogue+to+Epilogue+Marxism+and+Catholicism+To-morrow+By+Frederick+J.+Adelmann+martinus+nijhoff+the+hague&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjC4Kv2pdHTAhUD6CwKHdtoDp4Q6AEIJTAA#v=onepage&q=From%20Dialogue%20to%20Epilogue%20Marxism%20and%20Catholicism%20To-morrow%20By%20Frederick%20J.%20Adelmann%20martinus%20nijhoff%20the%20hague&f=false,
Jack Conrad, *Fantastic reality. Marxism and the politics of religion*, Londra 2007, https://books.google.ro/books?id=Ehfd4BZollsC&pg=PA42&dq=Fantastic+reality.+Marxism+and+the+politics+of+religion+jack+conrad&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjgpKWdp9HTAhVFCCwKHdwSBEIQ6AEIJTAA#v=onepage&q=Fantastic%20reality.%20Marxism%20and%20the%20politics%20of%20religion%20jack%20conrad&f=false,
Richard T. De George, James Patrick Scanlan, *Marxism and Religion in Eastern Europe*, Dordrecht 1976, https://books.google.ro/books?id=gO_mQQU8-GIC&pg=PR3&dq=Marxism+and+Religion+in+Eastern+Europe+edited+by+Richard+T.+De+George,+James+Patrick+Scanlan+papers+presented+at+the+banff+international+slavic+conference+september+4-7,+1974+edited+by&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj1pfbJqtHTAhWKIcAKHdc9BX0Q6AEIJTAA#v=onepage&q=Marxism%20and%20Religion%20in%20Eastern%20Europe%20edited%20by%20Richard%20T.%20De%20George%2C%20James%20Patrick%20Scanlan%20papers%20presented%20at%20the%20banff%20international%20slavic%20conference%20september%204-7%2C%201974%20edited%20by&f=false,
Roland Boer, *Marxist Criticism of the Bible*, Londra 2003, https://books.google.ro/books?id=U--6nb7kKAsC&printsec=frontcover&dq=Marxist+Criticism+of+the+Bible:+A+Critical+Introduction+to+Marxist+Literary++Roland+Boer&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjc2auErNHTAhVCEywKHeQTBLIQ6AEIJTAA#v=onepage&q=Marxist Criticism of the Bible%3A A Critical Introduction to Marxist Literary Roland Boer&f=false

dominicanului Henri Desroches, *Semnificația marxismului* (1949), retrasă de la vânzare la cererea ierarhiei. De la acțiunea în comun s-a trecut rapid la studiul textelor: „Creștinii vor deveni cei mai eminenți marxologi ai epocii", constata părintele Jacques Sommet într-un bilanț elaborat în 1965 pentru cei douăzeci de ani ai Centrului catolic al intelectualilor francezi. Iezuitul își baza afirmația pe multitudinea de lucrări apărute: de la teza lui Pierro Bigo, *Marxisme et Humanisme*, „Marxism și Umanism" (1953) la cea a lui Jean-Yves Calvez, *La Pensée de Karl Marx*, „Gândirea lui Karl Marx" (1956), trecând prin lucrările lui Henri Chambre (*Le Marxisme en Union Sovietique. Ideologie et institutions*, 1955; „Marxismul în Uniunea Sovietică. Ideologie și instituții"; *De Karl Marx à Mao Tse-Tung. Introduction critique au marxisme-leninisme*, 1958, „De la Karl Marx la Mao Tse-Tung. Introducere critică în marxism-leninism"), mai mulți dintre confrații săi de la Acțiunea Populară au făcut din marxologie unul dintre domeniile de excelență ale Societății lui Isus.[651] Pentru a echilibra situația, s-ar putea adăuga și teza dominicanului elvețian Georges Cottier, *L'Atheisme du jeune Marx et ses origines hegeliennes*, „Ateismul tânărului Marx și originile sale hegeliene", susținută la universitatea din Geneva în fața unui juriu compus, printre alții, din părintele Fessard și filosoful Jeanne Hersch, și publicată la Vrin în 1959. Prin urmare, a fost normal ca noul Secretariat roman pentru necredincioși să-și îndrepte atenția către acești teologi specialiști în Karl Marx atunci când a trebuit să înceapă lucrările sale de cercetare privind ateismul.

Scopurile noului Secretariat dorit de Paul al VI-lea, în spiritul conciliului, nu erau clar definite. Atunci când cardinalul König l-a întrebat pe papa care vor fi atribuțiile dicasterului la conducerea căruia tocmai fusese numit, acesta a răspuns: *Usus*

[651] Chris Fleming, David Rigamer, Walter Block, „The Jesuits: From Markets to Marxism; From Property Protection to Social Progressivism", *Romanian Economic and Business Review*, Vol. 7, Nr. 2, ftp://ftp.repec.org/opt/ReDIF/RePEc/rau/journl/SU12/REBE-SU12-A1.pdf

decebit (Experiența ne va învăța).[652] Era vorba de promovarea unui dialog direct cu lumea ateismului, și îndeosebi cu ateismul marxist sau mai degrabă de pregătirea acestui dialog de studii aprofundate privind fenomenul ateismului modern? Primele declarații oficiale păreau să oscileze între două vocații: o vocație de contact și o vocație de studii. În timp ce un comentariu difuzat de Radio Vatican sublinia dificultatea de a iniția „imediat" un astfel de dialog, președintele noului Secretariat evoca necesitatea „de a implica dialogul intelectual și de a promova acțiuni concertate în favoarea păcii."[653]

Sub impulsul cardinalului König, Secretariatul pentru necredincioși a optat, în primă instanță, pentru dialogul direct. Președintele și secretarul său, părintele Vincenzo Miano, un cleric salazian, specialist în ateismul modern[654], a ales să susțină și să ia parte la inițiativele dialogului cu marxiștii promovate de Internaționala Paulus-Gesellschaft din München. Un prim-congres organizat la Salzburg în aprilie 1965, a reunit mai bine de două sute de teologi, intelectuali și savanți pe tema „Creștinismul și marxismul astăzi". Fondatorul Paulus-Gesellschaft, un preot din München, profesorul Erich Kellner, a ținut să precizeze sensul care trebuia conferit acestui dialog „între teologii creștini și ideologii marxiști":

---

[652] Franc Rodé, „Un fruit du concile Vatican II. Le Conseil pontifical pour le dialogue avec les non-croyants", *Église, nations et démocratie: de la Slovénie au Vatican,* Paris 1993, p. 79, https://books.google.ro/books?id=28XAu7nDQ20C&pg=PA77&lpg=PA77&dq=rode+UN+FRUIT+DU+CONCILE+VATICAN+II+Le+Conseil+pontifical+pour+le+Dialogue+avec+les+Non-Croyants+Le+9+avril+1965&source=bl&ots=2qX7Q3vkMW&sig=HvE2u5fWcvlB96Bl04caMFkeQE0&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjvjeyP8dHTAhUJ_iwKHRhxA18Q6AEIITAA#v=onepage&q=rode%20UN%20FRUIT%20DU%20CONCILE%20VATICAN%20II%20Le%20Conseil%20pontifical%20pour%20le%20Dialogue%20avec%20les%20Non-Croyants%20Le%209%20avril%201965&f=false

[653] Declarația dată de cardinalul König presei, 8 aprilie 1965.

[654] El este autorul unei enciclopedii despre ateism în patru volume publicată sub titlul *L'Ateismo contemporaneo* (1967).

„Paulus-Gesellschaft" este convinsă că omul este mai important decât sistemul. Dialogul de la om la om, care nu neagă și nici nu înlătură sub nicio formă opozițiile, dar care luptă totuși, cu duritate și fraternitate, cu adversarul ideologic pentru soluționarea problemelor comune, în solidaritatea unei responsabilități pe care o împart în ceea ce privește viitorul omului: acest dialog este atât de drag societății noastre încât o discuție concretă este prețioasă în ochii săi.

Un veritabil eveniment, congresul de la Salzburg, acest „prim mare schimb internațional între creștinism și marxism" (Roger Garaudy), a reunit mai mulți teologi catolici de renume: germanii Johann Baptist Metz și Karl Rahner, francezii Jean Yves Calvez și Dominique Dubarle, luxemburghezul Marcel Reding. Fără a fi prezent fizic, președintele Secretariatului pentru necredincioși, cardinalul König, arhiepiscop de Viena, a ținut să-și exprime adeziunea. Un comunicat al agenției Tass semnala importanța manifestației în acești termeni: „În momentul în care diferite personalități afirmă că un dialog între marxiști și catolici este imposibil, declarația făcută la Salzburg pe tema posibilității și utilității unui astfel de dialog apare ca un document de primă importanță". Moțiunea finală a congresului, adoptată de o largă majoritate, nu conținea niciun angajament constrângător pentru viitor: „Dialogul trebuia, după aceeași formulă, să fie dezvoltat și extins." Două alte reuniuni au avut loc în anii următori, la Herrenchiemsee în Bavaria, pe tema „Umanitatea creștină și umanismul marxist" (28 aprilie-1 mai 1966), și la Marienbad (Cehoslovacia) pe tema „ Creativitate și libertate într-o societate umană" (27 aprilie-1 mai 1967).

Congresele Internaționalei Paulus-Gesellschaft aveau drept scop explorarea posibilității unei forme de convergență doctrinală între creștinism și marxism, concepute ca două forme ale umanismului proiectate către un viitor comun. Teologul german Johann Baptist Metz, profesor de Teologie fundamentală la Universitatea din Münster, a ilustrat această temă în cadrul

congresului de la Herrenchiemsee, arătând că și creștinismul era purtătorul unui mesaj de speranță pentru viitor și că îi revenea responsabilitatea de a se ridica la așteptările lumii de astăzi, dezvoltând ceea ce el numea „un umanism al speranței creatoare". Înaintea celei de-a doua întâlniri, părintele Giulio Girardi, profesor de filosofie la Ateneul salazian de la Roma, a vorbit despre perspectiva unui dialog între un creștinism și un marxism reînnoite, adică separate de dogmele lor și recentrate pe esențialul valorilor lor umaniste:

Fără îndoială, există un mod fundamentalist de a înțelege creștinismul și un mod fundamentalist de a înțelege marxismul. Între acest creștinism și acest marxism, niciun dialog nu este posibil. Dialogul nu ar fi posibil nici dacă doar unul dintre cei doi interlocutori și-ar depăși fundamentalismul. Este prin urmare natural ca marxismul să se întrebe în ce măsură această depășire a fost verificată sau este pe cale să fie verificată, dincolo de bunele intenții și cuvintele alese, în lumea marxistă. Dacă deschiderea dialogului implică depășirea fundamentalismului în cele două tabere, sarcina noastră este de a detecta și de a discuta presupozițiile doctrinale.[655]

Expert la Conciliul Vatican II și consultant al Secretariatului pentru necredincioși, părintele Girardi va personifica această întâlnire între catolici și marxiști pe terenul umanismului în perioada post-conciliară. Cartea sa *Marxisme et Christianisme* (1968), prefațată de cardinalul König și tradusă în mai multe limbi (ediția franceză cu o Postfață de Roger Garaudy), a căpătat repede alura unui manifest programatic. Născut la Cairo în 1926, din tată italian și mamă siriano-libaneză, clericul salaziana a căzut în dizgrație din cauza implicării sale militante în

[655] Girardi Jules, „Marxisme et intégrisme", *Revue Philosophique de Louvain*, Vol. 64, nr. 82, 1966. pp. 281-307,
http://www.persee.fr/doc/phlou_0035-3841_1966_num_64_82_5350,
Denis Pelletier, „Les savoirs du religieux dans la France des annés 68 – Le catholicisme entre théologie et sciences humaines", *SZRKG*, nr. 104 (2010), pp. 213–225,
http://www.unifr.ch/szrkg/assets/files/leseproben/2010/pelletier_2010.pdf

favoarea socialismului: a fost exclus din Ateneul salazian (1969), din Institutul Catolic din Paris (1973), apoi din Centrul Lumen Vitae din Bruxelles (1974), fiind în cele din urmă exclus din ordinul său și suspendat *a divinis* (1977). De la confruntarea critică s-a trecut, în câteva luni, la „integrarea pașnică" a două doctrine, la apariția unei „teologii a violenței" care legitima din punct de vedere creștin recurgerea la metode revoluționare în numele luptei dintre clase și o lectură progresivă a învățăturilor conciliare.

Condițiile pentru un dialog autentic între catolici și marxiști (claritate, loialitate, libertate, pluralism ideologic) nu mai erau respectate. Părintele Vincezo Miano a trăit personal experiența atunci când a fost atacat cu violență de un reprezentant al aripii radicale a teologiei eliberării în curs de formare[656],

[656] Michael Löwy, „Marxisme et theologie de la liberation", *Cahiers d'etude et de recherche*, nr. 10 (1988),
https://www.iire.org/sites/default/files/iire-shop/pdf%20cer%2010.pdf,
Randall W. Reed, *A Clash of Ideologies: Marxism, Liberation Theology, and Apocalypticism in New Testament Studies*, Eugene, Oregon 2010,
https://books.google.ro/books?id=ShZKAwAAQBAJ&pg=PR4&dq=A+Clash+of+Ideologies:+Marxism,+Liberation+Theology,+and+Apocalypticism+in+new+testament+studies+Randall+W.+Reed&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiIoPnKrdHTAhWFDSwKHWVUDHIQ6AEIJTAA#v=onepage&q=A%20Clash%20of%20Ideologies%3A%20Marxism%2C%20Liberation%20Theology%2C%20and%20Apocalypticism%20in%20new%20testament%20studies%20Randall%20W.%20Reed&f=false,
James H. Cone, *A Black Theology of Liberation*, New York 1970,
https://books.google.ro/books?id=mqfsPwxuLrEC&printsec=frontcover&dq=These+books,+which+offered+a+searing+indictment+of+white+theology+and+society,+introduced+a+radical+reappraisal+of+the+Christian+message+for+our+time&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjGqamI-tPTAhUFM8AKHfJ0C9cQ6AEIJzAB#v=onepage&q&f=false,
Thia Cooper, *The Reemergence of Liberation Theologies: Models for the Twenty-First Century*, New York 2013,
https://books.google.ro/books?id=OQw0AAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=The+Reemergence+of+Liberation+Theologies:+Models+for+the+Twenty-First+Century+edited+by+Thia+Cooper+new+approaches+to+religion+and+power&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwis1Zrl-9PTAhWqC8AKHWhdCMQQ6AEIJzAA#v=onepage&q=The%20Reemergence%20of%20Liberation%20Theologies%3A%20Models%20for%20the%20Twenty-First%20Century%20edited%20by%20Thia%20Cooper%20new%20approaches%20to%20religion%20and%20power&f=false,

Gustavo Gutierrez, *A Theology of Liberation: History, Politics, and Salvation*, New York 1973,
https://books.google.ro/books?id=_65XWzMCx8UC&pg=PT3&dq=History,+Politics,+and+Salvation.+GUSTAVO+GUTI%C3%89RREZ+A+THEOLOGYOF+LIBERATION+History,+Politics,+and+Salvation+Revised+Editionwith+a+New+Introduction+Translated+and+edited+bySister+Caridad+Inda+and+John+Eagleson&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwirleff9tPTAhUsIMAKHT57C08Q6AEIIzAA#v=onepage&q=History%2C%20Politics%2C%20and%20Salvation.%20GUSTAVO%20GUTI%C3%89RREZ%20A%20THEOLOGYOF%20LIBERATION%20History%2C%20Politics%2C%20and%20Salvation%20Revised%20Editionwith%20a%20New%20Introduction%20Translated%20and%20edited%20bySister%20Caridad%20Inda%20and%20John%20Eagleson&f=false,

Robert McAfee Brown, *Liberation Theology: An Introductory Guide*, Oxford 1993,
https://books.google.ro/books?id=uPClq1uXsvgC&pg=PR4&dq=An+Introductory+Guide+Robert+McAfee+Brown.+%C2%A9+1993+Robert+McAfee+Brown+All+rights+reserved,+No+part+of+this+book+may+be+reproduced+or+transmitted+in+any+form+or+by+...+For+information,+address+Westminster/John+Knox+Press,+100+Witherspoon+Street,+Louisville,+Kentucky+40202-1396.+Unless+otherwise+noted,+scripture+quotations+are+taken+from+The+Revised+English+Bible,+%C2%A9+Oxford+University+Press+and+...+Scripture+quotations+marked+KJV+are+from+the+King+James+Version+of+the+Bible&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjT86q0-NPTAhWLA8AKHRUNBRkQ6AEIITAA#v=onepage&q=An%20Introductory%20Guide%20Robert%20McAfee%20Brown.%20%C2%A9%201993%20Robert%20McAfee%20Brown%20All%20rights%20reserved%2C%20No%20part%20of%20this%20book%20may%20be%20reproduced%20or%20transmitted%20in%20any%20form%20or%20by%20...%20For%20information%2C%20address%20Westminster%2FJohn%20Knox%20Press%2C%20100%20Witherspoon%20Street%2C%20Louisville%2C%20Kentucky%2040202-1396.%20Unless%20otherwise%20noted%2C%20scripture%20quotations%20are%20taken%20from%20The%20Revised%20English%20Bible%2C%20%C2%A9%20Oxford%20University%20Press%20and%20...%20Scripture%20quotations%20marked%20KJV%20are%20from%20the%20King%20James%20Version%20of%20the%20Bible&f=false,

Georges de Schrijver, *Liberation Theologies on Shifting Grounds: A Clash of Socio-economic and cultural paradigms*, Leuven 1998,
https://books.google.ro/books?id=-qmuYgaGep0C&pg=PR3&dq=Liberation+Theologies+on+Shifting+Grounds:+A+Clash+of+Socio-economic+and+cultural+paradigms+edited+by+Georges+de+Schrijver+bibliotheca+ephemeridum+theologicarum+lovaniensium+cxxxv++leuven+university+press+1998+uitgeverij+peeters+leuven&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjCzLO2zePTAhVFBsAKHYXOCBUQ6AEIJTAA#v=onepage&q=Liberation Theologies on Shifting Grounds%3A A Clash of Socio-economic and cultural paradigms edited by Georges de Schrijver

iezuitul Brazilian Hugo Assmann, în cadrul unui colocviu care a avut loc la Geneva în aprilie 1968 sub egida Consiliului ecumenic al Bisericilor. Pentru Vatican, sosise momentul dezvoltării. În mai puțin de doi ani, Secretariatul pentru necredincioși a publicat două instrucțiuni mai degrabă restrictive privind chestiunea dialogului, a doua fiind destinată seminariilor și facultăților de Teologie. „Trebuie făcută distincția între cazurile în care dialogul este cu adevărat posibil și cele în care acesta joacă un rol strict politic și servește drept instrument, în mod deschis sau voalat, pentru a atinge obiective total străine căutării adevărului și înțelegerii între oameni", scria în această notă datată la 10 iulie 1970. Chiar și Secretariatul roman devenise ținta criticilor în interiorul lumii catolice. Nu risca să favorizeze „marxizarea Bisericii", cum va scrie mai târziu unul dintre primii consultanți, părintele Henri de Lubac?[657]

Învățăturile sociale ale lui Paul al VI-lea, prin excesiva lor subtilitate, nu au contribuit la clarificarea dezbaterii. Avertizând credincioșii împotriva adeziunii la o ideologie incompatibilă cu credința lor, suveranul pontif făcea apel la acțiune în vederea unei reînnoiri a societății. Enciclica *Populorum Progressio* (26 martie 1967)[658] privind dezvoltarea popoarelor exprima constatarea implacabilă a unei stări de disparitate crescândă la nivel global între „popoarele bogate" care „se bucură de o creștere rapidă" și „cele sărace" care „se dezvoltă lent". Oricât de ușor ar fi fost de înțeles „tentația violenței" în fața nedreptății, aceasta trebuia îndepărtată căci risca să provoace „noi nedreptăți". „Nu ne putem

bibliotheca ephemeridum theologicarum lovaniensium cxxxv leuven university press 1998 uitgeverij peeters leuven&f=false

[657] Judecata părintelui de Lubac era severă: „Am avut impresia că preocuparea lumii pentru necredință, pe care a provocat-o creația lui Paul al VI-lea, un amestec între politică și diplomație, s-a transformat rapid într-o întâlnire cu lumea marxistă, favorizând chiar un efort de marxizare a Bisericii".

[658] Paul al VI-lea, *Populorum Progressio*, Encyclical of Pope Paul VI on the development of peoples, 26 martie 1967, http://w2.vatican.va/content/paul-vi/en/encyclicals/documents/hf_p-vi_enc_26031967_populorum.html

lupta cu un rău real cu prețul unei nenorociri și mai mari", avertiza Paul al VI-lea. Refuzul căii revoluționare către schimbare nu era sinonim cu acceptarea pasivă a realității. „Reforme urgente trebuie introduse cât de repede posibil", avertiza papa care, în încheiere, chema catolicii, în special laicii din țările în curs de dezvoltare, să-și asume ca responsabilitate proprie reînnoirea ordinii temporale".[659]

Acest apel la acțiune va fi reluat în scrisoarea adresată cardinalului Maurice Roy, președintele Consiliului pontifical al laicilor și al comisiei „Dreptate și pace", cu ocazia celei de-a optzecea aniversări a enciclicii *Rerum novarum* (14 mai 1971)[660]. Evocând atracția creștinilor pentru socialism, papa îi invita să dea dovadă de „discernământ" și să recunoască „constrângerile mișcărilor istorice socialiste, care rămân condiționate de ideologiile lor de origine." Fiind vorba mai exact de apropierea cu marxismul, lecția era și mai clară: nu se punea problema de a face o selecție între diversele aspecte ale acestei gândiri.

Dacă prin intermediul marxismului, așa cum este trăit în mod concret, se pot distinge aceste diverse aspecte și chestiunile pe care le ridică creștinilor pentru reflecție și acțiune, ar fi iluzoriu și periculos dacă s-ar ajunge în punctul în care să se uite liantul intim care le unește în mod radical, să se accepte elementele analizei marxiste fără a recunoaște raporturile lor cu ideologia și să se intre în practica luptei de clasă și a interpretării sale marxiste neglijând să se perceapă tipul de societate totalitar și violent la care conduce acest proces.(nr. 34)

Ultima parte a scrisorii recunoștea totuși legitimitatea pluralismului opțiunilor politice. „Aceeași credință creștină poate conduce la angajamente diferite" (nr. 50). Opțiunea socialistă

[659] Inspirația „umanistă" a enciclicii se datora în mare parte influenței unei teologii a întrupării de inspirație franceză (Maritain, Chenu, Lebret).
[660] Paul al VI-lea, *Octogesima Adveniens* (scrisoare apostolică adresată cardinalului Roy), 14 mai 1971,
http://w2.vatican.va/content/paul-vi/en/apost_letters/documents/hf_p-vi_apl_19710514_octogesima-adveniens.html

(sau chiar comunistă) nu mai era exclusă. Această lectură, cel puțin reductivă, a scrisorii papale, a fost introdusă de episcopii francezi în două documente publicate în 1972: documentul Comisiei episcopale a lumii muncitorești realizat „în urma unor întrevederi cu militanți creștini ale căror angajamente temporale sunt marcate de opțiunea socialistă" și prezentat presei în mai 1972, și documentul „Pentru o practică creștină a politicii" adoptat de Adunarea plenară a episcopatului francez la Lourdes în octombrie 1972. „Legea iubirii din Evanghelie, scriau episcopii, nu invită oamenii să se resemneze în fața nedreptății. În schimb, aceasta îi cheamă la o acțiune eficientă pentru a o învinge în rădăcinile sale spirituale și în structurile în care proliferează."[661]

Era ușor de recunoscut în aceste texte influența fostului superior general al Societății Prado, monseniorul Alfred Ancel. Apropiat de lumea muncitorească, în calitate de episcop auxiliar de Lyon, acesta a participat la conciliu înainte de a prezida, între 1964 și 1970, Comisia episcopală a lumii muncitorești. În toamna anului 1968, sub autoritatea sa, Conferința episcopilor a adoptat o scrisoare adresată catolicilor din Franța, consacrată îndeosebi lumii muncitorești și care „transa prin tonul său revendicativ". Într-o lucrare intitulată *Pour une lecture chretienne de la lutte des classes*, „Pentru o lectură creștină a luptei de clasă" (1975) și prezentată de editorul său ca un „testament", cedând la ceea ce el numea „presiunea sociologică a utilizării", se străduia să

[661] Jacques Paternot, Gabriel Veraldi, *Lettre ouverte aux chrétiens qui ne veulent pas guérir du marxisme,*
Paris 1991,
https://books.google.ro/books?id=Qj9Tz6EoSNMC&pg=PA4&dq=Lettre+ouverte+aux+chrétiens+qui+ne+veulent+pas+guérir+du+marxisme+By+Jacques+Paternot,+Gabriel+Veraldi+editions+de+fallois+age++homme&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjf2PbI1NTTAhWL7RQKHRQCCRYQ6AEIJTAA#v=onepage&q=Lettre ouverte aux chrétiens qui ne veulent pas guérir du marxisme By Jacques Paternot%2C Gabriel Veraldi editions de fallois age homme&f=false

aclimatizeze conceptul „luptei de clasă” la doctrina catolică separând-o de „interpretarea sa marxistă”:

La nivelul doctrinei marxiste, expresia „lupta de clasă” este legată de materialismul ateu; dar, în lumea muncitorească, la nivelul masei, expresia „lupta de clasă” are o altă semnificație. Pentru muncitori, ceea ce este „esențial” în „lupta de clasă” este opresiunea colectivă căreia îi sunt victime, precum și obligația pe care o au de a acționa împreună pentru a se elibera.[662]

---

[662] Henry Veltmeyer, *Imperialism, Crisis and Class Struggle: The Enduring Verities and Contemporary Face of Capitalism*, Leiden 2010, https://books.google.ro/books?id=k3zr6GaV7C0C&printsec=frontcover&dq=studies+in+critical+social+sciences+henry+veltmeyer+Imperialism,+Crisis+and+Class+Struggle:+The+Enduring+Verities+and+contemporary+face+of+capitalism&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj-_e2c8dXTAhVDNhoKHbz7CBwQ6AEIJTAA#v=onepage&q=studies%20in%20critical%20social%20sciences%20henry%20veltmeyer%20Imperialism%2C%20Crisis%20and%20Class%20Struggle%3A%20The%20Enduring%20Verities%20and%20contemporary%20face%20of%20capitalism&f=false,
Domenico Losurdo, *Class Struggle: A Political and Philosophical History*, Urbino 2016, https://books.google.ro/books?id=Jp83DQAAQBAJ&pg=PR4&dq=A+Political+and+Philosophical+History+Domenico+Losurdo.+Domenico+Losurdo+University+of+Urbino+Colbordolo,+Vallefoglia+Pesaro-Urbino,+Italy+Translated+by+Gregory+Elliott+Translation+from+the+Italian+language+edition:+La+lotta+di+classe:+Una&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiB5Yfu89XTAhXK7RQKHSz6AaUQ6AEIITAA#v=onepage&q=A%20Political%20and%20Philosophical%20History%20Domenico%20Losurdo.%20Domenico%20Losurdo%20University%20of%20Urbino%20Colbordolo%2C%20Vallefoglia%20Pesaro-Urbino%2C%20Italy%20Translated%20by%20Gregory%20Elliott%20Translation%20from%20the%20Italian%20language%20edition%3A%20La%20lotta%20di%20classe%3A%20Una&f=false,
„Religions, Pouvoir, Rapports Sociaux”, Annales Litteraires de l‘Université de Besançon, nr. 237, Paris 1980, https://books.google.ro/books?id=fGwR96Q77HgC&pg=PP1&dq=CENTRE+DE+RECHERCHES+D%27HISTOIRE+ANCIENNE+Volume+32+RELIGIONS,+POUVOIR+RAPPORTS+SOCIAUX+ANNALES+LITT%C3%89RAIRES+DE+L%27UNIVERSIT%C3%89+DE+BESAN%C3%87ON,+237+LES+BELLES+LETTRES+95,+BOULEVARD+RASPAIL,+PARIS&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjgiK-A69XTAhUF5xoKHeWHDiIQ6AEIITAA#v=onepage&q=CENTRE%20DE%20RECHERCHES%20D%27HISTOIRE%20ANCIENNE%20Volume%2032%20RELIGION

Evenimentele din mai 1968[663] au marcat debutul unei puternice contestații ecleziastice în Franța, ceea ce Denis Pelletier

---

S%2C%20POUVOIR%20RAPPORTS%20SOCIAUX%20ANNALES%20LITT%C3%89RAIRES%20DE%20L%27UNIVERSIT%C3%89%20DE%20BESAN%C3%87ON%2C%20237%20LES%20BELLES%20LETTRES%2095%2C%20BOULEVARD%20RASPAIL%2C%20PARIS&f=false,

Félix Lacambre, *L'Église a changé depuis 1945*, Paris 1991, https://books.google.ro/books?id=LFRE5V7hSkcC&pg=PA3&dq=F%C3%A9lix+Lacambre.+F%C3%A9lix+LACAMBRE+L%27%C3%89GLISE+A+CHANG%C3%89...+DEPUIS+1945+Collection+Tout+simplement+%C3%89DITIONS+OUVRI%C3%88RES+12,+avenue+de+la+S%C5%93ur+Rosalie+75013+PARIS+A+mes+petits-enfants+:+Chlo%C3%A9,+Jean-Michel,+Pascal,+Mathieu,+Marion&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwif_9zk7NXTAhXDWBoKHY-2Bx4Q6AEIITAA#v=onepage&q=F%C3%A9lix%20Lacambre.%20F%C3%A9lix%20LACAMBRE%20L%27%C3%89GLISE%20A%20CHANG%C3%89...%20DEPUIS%201945%20Collection%20Tout%20simplement%20%C3%89DITIONS%20OUVRI%C3%88RES%2012%2C%20avenue%20de%20la%20S%C5%93ur%20Rosalie%2075013%20PARIS%20A%20mes%20petits-enfants%20%3A%20Chlo%C3%A9%2C%20Jean-Michel%2C%20Pascal%2C%20Mathieu%2C%20Marion&f=false

[663] Gregory Barrau, *Le Mai 68 des catholiques*, Paris 1998, https://books.google.ro/books?id=XL_Ny8HhG7cC&printsec=frontcover&dq=Le+Mai+68+des+catholiques+Gr%C3%A9gory+Barrau&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjz75qk99XTAhWHxRQKHWnXD4YQ6AEIJTAA#v=onepage&q=Le%20Mai%2068%20des%20catholiques%20Gr%C3%A9gory%20Barrau&f=false,

Chris Reynolds, *Memories of May '68: France's Convenient Consensus*, Cardiff 2011, https://books.google.ro/books?id=d0-uBwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Memories+of+May+%2768:+France%27s+Convenient+Consensus+By+Chris+Reynolds&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi0pfHb-dXTAhVDPBQKHeb5CKsQ6AEIJzAA#v=onepage&q=Memories%20of%20May%20%2768%3A%20France%27s%20Convenient%20Consensus%20By%20Chris%20Reynolds&f=false,

Dominique Damamme, Boris Gobille, Frederique Matonti, Bernard Pudal, *Mai-juin 68*, Paris 2008, https://books.google.ro/books?id=OK2RtTLkUakC&pg=PA5&dq=Mai-juin+68+edited+Sous+la+direction+de+Dominique+Damamme,+Boris+Gobille+Fr%C3%A9d%C3%A9rique+Matonti,+Bernard+Pudal+MAI-JUIN+68+Les+Editions+Ouvri%C3%A8res+51-55+rue+Hoche+94200+Ivry-sur-Seine+This+Les+auteur+(e)s+Prologue+Mai-Juin+68+en+France,+le+temps&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiAuIee-NXTAhXJ0RQKHSY1D6cQ6AEIITAA#v=onepage&q&f=false,

Michael M. Seidman, *The Imaginary Revolution: Parisian Students and Workers in 1968*, New York 2004,

https://books.google.ro/books?id=3ZaXdwPyblcC&printsec=frontcover&dq=The+Imaginary+Revolution:+Parisian+Students+and+Workers+in+1968+By+Michael+Seidman&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj8yMf6hdbTAhWH0RQKHfLDBaoQ6AEIJTAA#v=onepage&q=The%20Imaginary%20Revolution%3A%20Parisian%20Students%20and%20Workers%20in%201968%20By%20Michael%20Seidman&f=false,

Julian Jackson, Anna-Louise Milne, James S. Williams, *5/1/1968: Rethinking France's Last Revolution*,

New York 2011,

https://books.google.ro/books?id=3SRnaOwJK1QC&pg=PR3&dq=5/1/1968:+Rethinking+France%27s+Last+Revolution+edited+by+Julian+Jackson+professor+of+modern+french+history,+queen+mary,+university+of+london+Anna-louise+Milne,+director+of+studies,+university+of+london+institute+in+paris+James+S.+Williams+professor+of+modern+french+literature+and+film,+royal+holloway,+university+of+london&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjBw9KjiNbTAhWDMBoKHYpyASUQ6AEIJTAA#v=onepage&q=5%2F1%2F1968%3A%20Rethinking%20France%27s%20Last%20Revolution%20edited%20by%20Julian%20Jackson%20professor%20of%20modern%20french%20history%2C%20queen%20mary%2C%20university%20of%20london%20Anna-louise%20Milne%2C%20director%20of%20studies%2C%20university%20of%20london%20institute%20in%20paris%20James%20S.%20Williams%20professor%20of%20modern%20french%20literature%20and%20film%2C%20royal%20holloway%2C%20university%20of%20london&f=false,

Gerd-Rainer Horn, *The Spirit of Vatican II: Western European Progressive Catholicism in the Long Sixties*,

Oxford 2015,

https://books.google.ro/books?id=H8NlCQAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=The+Spirit+of+Vatican+II:+Western+European+Progressive+Catholicism+in+the+long+sixties+Gerd-Rainer+Horn&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiR7sLNi9bTAhWlJ5oKHeLGAqMQ6AEIJTAA#v=onepage&q=The%20Spirit%20of%20Vatican%20II%3A%20Western%20European%20Progressive%20Catholicism%20in%20the%20long%20sixties%20Gerd-Rainer%20Horn&f=false,

Idem, Padraic Kenney, Transnational Moments of Change: Europe 1945, 1968, 1989,

Oxford 2004,

https://books.google.ro/books?id=2fDffHswPOEC&printsec=frontcover&dq=Transnational+Moments+of+Change:+Europe+1945,+1968,+1989+edited+by+Gerd+Rainer-Horn,+Padraic+Kenney&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjAv6LEjtbTAhXCa5oKHUbSAOUQ6AEIJTAA#v=onepage&q=Transnational%20Moments%20of%20Change%3A%20Europe%201945%2C%201968%2C%201989%20edited%20by%20Gerd%20Rainer-Horn%2C%20Padraic%20Kenney&f=false,

Ingrid Gilcher-Holtey, *A Revolution of Perception?: Consequences and Echoes of 1968*, New York 2014,

https://books.google.ro/books?id=dh8fAwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=A+Revolution+of+Perception?:+Consequences+and+Echoes+of+1968+edited+by+Ingrid+Gil

a numit „momentul stângist" al crizei catolice din perioada post-conciliară. Această nebuloasă a stângii a atras mai multe grupări cu diverse apartenențe, dar efectivele, la apogeu, n-au depășit 20.000-25.000 de persoane ținând cont de tirajul publicațiilor lor. Se puteau distinge cu ușurință două curente principale în interiorul acestei mișcări: „creștinii marxiști" și „creștinii critici". În timp ce primii încercau să reinterpreteze mesajul creștin în lumina teoriei marxiste („faire lire Marc par Marx", conform pastorului Casalis, adică aplicarea teoriei marxiste la Evanghelia lui Marc[664]), cei din urmă militau pentru revoluția în Biserică. *La Lettre*, grupările publicației *Temoignage chretien*, mișcarea „La

---

cher-Holtey&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiY69mpjNbTAhWDDpoKHWl0CLcQ6AEIJTAA#v=onepage&q=A%20Revolution%20of%20Perception%3F%3A%20Consequences%20and%20Echoes%20of%201968%20edited%20by%20Ingrid%20Gilcher-Holtey&f=false,

Vladimir Tismaneanu, *Promises of 1968: Crisis, Illusion, and Utopia,* Budapesta 2011, https://books.google.ro/books?id=tPxTLlRgehEC&pg=PR3&dq=Promises+of+1968:+Crisis,+Illusion,+and+Utopia+edited+by+Vladimir+Tismaneanu+central+european+university+press+budapest-new+york&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjj3fvskdbTAhWRaFAKHdN6CawQ6AEIJTAA#v=onepage&q=Promises%20of%201968%3A%20Crisis%2C%20Illusion%2C%20and%20Utopia%20edited%20by%20Vladimir%20Tismaneanu%20central%20european%20university%20press%20budapest-new%20york&f=false

[664] Jean-Claude Petit, Jean-Claude Breton, *Seul ou avec les autres?: le salut chrétien à l'épreuve de la solidarité, Actes du 28e Congrès de la Société canadienne de théologie tenu à Montréal du 25 au 27 octobre 1991,* Quebec 1992, https://books.google.ro/books?id=uV5omMusd9kC&pg=PA6&dq=le+salut+chr%C3%A9tien+%C3%A0+l%27%C3%A9preuve+de+la+solidarit%C3%A9+:+actes+du+28e+Congr%C3%A8s+de+la+Soci%C3%A9t%C3%A9+canadienne+de+th%C3%A9ologie+tenu+%C3%A0+Montr%C3%A9al+du+25+au+27+octobre+1991+Soci%C3%A9t%C3%A9+canadienne+de+th%C3%A9ologie.+Congr%C3%A8s,+Jean-Claude+Petit,+Jean-Claude+Breton&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiJ75bbotbTAhVLBsAKHcTQBPYQ6AEIITAA#v=onepage&q=le%20salut%20chr%C3%A9tien%20%C3%A0%20l%27%C3%A9preuve%20de%20la%20solidarit%C3%A9%20%3A%20actes%20du%2028e%20Congr%C3%A8s%20de%20la%20Soci%C3%A9t%C3%A9%20canadienne%20de%20th%C3%A9ologie%20tenu%20%C3%A0%20Montr%C3%A9al%20du%2025%20au%2027%20octobre%201991%20Soci%C3%A9t%C3%A9%20canadienne%20de%20th%C3%A9ologie.%20Congr%C3%A8s%2C%20Jean-Claude%20Petit%2C%20Jean-Claude%20Breton&f=false

Vie nouvelle", Cercul Ioan al XXIII-lea la Nantes, Parohia universitară și Tineretul Creștin aparținau primei tendințe. Mișcarea preoților Schimb și dialog, fondată la Paris în ianuarie 1969, aparținea celui de-al doilea curent, mai radical.

Diversele tentative de regrupare a acestor mișcări, dintre care cea mai importantă a fost Adunarea creștinilor în cercetare și a comunităților de bază care s-a desfășurat la Rennes între 29 aprilie-1 mai 1972, n-au condus la niciun rezultat concret. La fel s-a întâmplat și în cazul implementării în Franța, după Spania, Italia și Portugalia și Belgia, a mișcării Creștinilor pentru socialism lansată în Chile în aprilie 1971. Promotor al mișcării La vie nouvelle, Philippe Warnier a fost în avangarda acestei lupte pentru socialism în Franța. În cartea sa *La Foi d'un chretien revolutionnaire* (1975), „Credința unui creștin revoluționar", el relua toate cuvintele de ordine ale propagandei comuniste din această perioadă: sprijin pentru lupta popoarelor din lumea a treia pentru eliberarea lor, limitarea influenței clasei dominante în toate categoriile vieții sociale, lupta ideologică din interiorul tuturor instituțiilor vieții sociale, efort de transformare a mentalităților. Reflectând la adeziunea sa la marxism, el ajungea chiar până în punctul de a accepta ateismul marxist ca pe un „ateism metodologic" care îl elimina pe „Dumnezeul provizioriu din ignoranțele noastre umane", ca o critică salutară a religiei „concepută ca o luptă împotriva unei ideologii religioase care deturnează oamenii de la rezolvarea problemelor lor reale".

La zece ani de la încheierea conciliului, cardinalul König constata cu amărăciune în paginile publicației *Osservatore Romano* că dialogul „i-a făcut pe unii să se identifice atât de bine cu interlocutorii lor încât și-au pierdut identitatea creștină". O epocă, cea a stângismului și tentativa de simbioză între marxism și creștinism, caracteristică primei jumătăți a anilor 1970, era pe cale să se încheie.

Șocul reprezentat de publicarea în Occident a lucrării *Arhipelagul Gulag* (1974) a lui Aleksandr Soljenitin[665] a zguduit din temelii buna conștiință revoluționară a unei părți a intelectualității stângiste. Sosirea unui papă polonez pe Scaunul lui Petru, patru ani mai târziu, decis să lupte cu totalitarismul comunist, a schimbat datele problemei. Raportul de forțe între cele două doctrine nu mai era la fel ca acum zece ani. Marxismul nu mai era filosofia dominantă a epocii: „Printre intelectuali, nota René Remond, anticomunismul este acum la modă." În ianuarie 1990, într-un interviu răsunător acordat publicației *Le Figaro*, cardinalul Decourtray, arhiepiscop de Lyon, regreta „existența unei anumite complicități" a preoților și episcopilor din generația sa cu comunismul.

Către un compromis istoric?

Prima ofensivă de atragere a Partidului Comunist Francez în direcția catolicilor a avut loc, după cum am văzut, în perioada Frontului Popular.[666] Politica „mâinii întinse", lansată de Maurice Thorez înaintea alegerilor din mai 1936, a suscitat reacții variate în lumea catolică franceză, mergând de la refuz până la diferite forme de acceptare mai mult sau mai puțin marcante. Vaticanul lui Pius al XI-lea a trebuit să intervină cu fermitate pe lângă episcopat pentru a pune capăt echivocului. Experiența „catolicilor comuniști" la Eliberarea din Italia a fost de scurtă durată. În iulie 1949, când tensiunea dintre Est și Vest era la apogeu, Sfântul Oficiu a publicat un decret care interzicea orice formă de colaborare a catolicilor cu partidele sau organizațiile derivate din comunism. Pentru a înlătura orice idee de schimbare a liniei,

[665] A se vedea nota 2, p. 11.
[666] Annie Lacroix-Riz, *Le PCF entre assaut et mea culpa: juin 1949 et la resistance communiste*,
http://www.historiographie.info/culpa.pdf

cardinalul Ottaviani, în acord cu noul președinte al Conferinței episcopale italiene, cardinalul Giuseppe Siri, a republicat acest decret la începutul pontificatului lui Ioan al XXIII-lea.

La sfârșitul conciliului, *Civilta Cattolica* și-a marcat opoziția față de orice formă de dialog cu marxiștii sub pretextul că risca să facă jocul electoral al Partidului Comunist Italian. În ciuda deschiderilor pastorale ale lui Ioan al XXIII-lea și a considerațiilor extrem de pozitive asupra evoluției Bisericii ale statelor sovietice și occidentale, sfârșitul conciliului nu a dat ocazia unei noi ofensive de atragere din partea partidelor comuniste în direcția lumii catolice. Aceasta s-a produs abia la mijlocul anilor 1970, datorită unui dublu context politic, extern și intern. Pe plan internațional, semnarea Actului final al Conferinței de la Helsinki (31 iulie 1975) consacra un proces de relaxare între cele două blocuri în care Sfântul Scaun a fost foarte implicat. În interiorul mișcării comuniste, apropierea dintre partidele francez, italian și spaniol exprima o dorință de autonomie față de fratele mai mare sovietic și de căutare a unei noi căi, democratice, către socialism care va fi numită „eurocomunism”[667]. În noiembrie 1975, o declarație comună între

[667] Chris Harman, „Eurocommunism: The State and Revolution”, *International Socialism*, Nr.101, septembrie 1977, pp. 11-14,
https://www.marxists.org/archive/harman/1977/09/eurocomm.htm,
Manuel Azcárate, „What is Eurocommunism?”, *Eurocommunism* (G. R. Urban), 1978,
https://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/it/eurocommunism.htm#azcarate,
Western Europe, The Decline of Eurocommunism, martie 2014,
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0001144824.pdf,
Ernest Mandel, „A Critique of Eurocommunism”, *Marxist Perspectives*, Vol. 2, No. 4, 1979, pp. 114-142,
http://www.ernestmandel.org/en/works/txt/1979/a_critique_of_eurocommunism.htm,
Geoffrey Roberts, *Eurocommunism*,
http://www.academia.edu/23327314/Eurocommunism,
Craig Arnold McElroy, *The Spanish Communist Party, A eurocommunist enigma*, septembrie 1978,
https://www.google.ro/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=24&ved=0ahUKEwj7_KTFp-rQAhUBoSwKHasnDZo4FBAWCCcwAw&url=http%3A%2F%2Fcalhoun.nps.edu%2

Fbitstream%2Fhandle%2F10945%2F28555%2Fspanishcommunist00mcel.pdf%3Fsequence%3D1&usg=AFQjCNEfV_cTGcVdMK8ZB203OBOjbMOXHQ&sig2=0XfnlzW-BREzY3AI4t_bgw&cad=rja,
Valentine Lomellini, „A Window of Opportunity? Eurocommunism(s) and Détente", Elena Calandri, Daniele Caviglia, Antonio Varsori, *Detente in Cold War Europe, Politics and Diplomacy in the Mediterranean and the Middle East*, Londra 2012, pp. 89-102,
http://www.academia.edu/8396620/A_window_of_opportunity_Eurocommunism_s_and_d%C3%A9tente,
Michelangela Di Giacomo, Tommaso Nencioni, *Note sulla crisi del comunismo spagnolo*,
http://www.academia.edu/2067347/Note_sulla_crisi_del_comunismo_spagnolo,
„Eurocommunism or Undisguised Revisionism", *Albania Today*, nr. 1 (1978),
https://www.marxists.org/history/erol/albania/albania-7.pdf,
George Ross, *Workers and Communists in France: From Popular Front to Eurocommunism*, California 1982,
https://books.google.ro/books?id=QpRVV071D0wC&pg=PR3&dq=From+Popular+Front+to+Eurocommunism+George+Ross.+Workers+and+Communists+in+France+From+Popular+Front+to+Eurocommunism+GEORGE+ROSS+UNIVERSITY+OF+CALIFORNIA+PRESS+BERKELEY+.+LOS+ANGELES+%E2%80%A2+LONDON+This+One&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjl0t21rtnTAhUKiCwKHWE2CzkQ6AEIITAA#v=onepage&q=From%20Popular%20Front%20to%20Eurocommunism%20George%20Ross.%20Workers%20and%20Communists%20in%20France%20From%20Popular%20Front%20to%20Eurocommunism%20GEORGE%20ROSS%20UNIVERSITY%20OF%20CALIFORNIA%20PRESS%20BERKELEY%20.%20LOS%20ANGELES%20%E2%80%A2%20LONDON%20This%20One&f=false,
Carl Boggs, David Plotke, *Politics of Eurocommunism*, Montreal 1980,
https://books.google.ro/books?id=YLpeehsfuMwC&pg=PP7&dq=Carl+Boggs,+David+Plotke.+THE+POLITICS+OF+EUROCOMMUNISM+SOCIALISM+IN+TRANSITION+EDITED+BY+CARL+BOGGS+AND+DAVID+PLOTKE+BLACK+ROSE+BOOKS+MONTREAL+Copyright+%C2%A9+1980+Published+by+Black+Rose+Books,+3981+boulevard&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjYj5bqrdnTAhVEWCwKHbX5Ai0Q6AEIITAA#v=onepage&q=Carl%20Boggs%2C%20David%20Plotke.%20THE%20POLITICS%20OF%20EUROCOMMUNISM%20SOCIALISM%20IN%20TRANSITION%20EDITED%20BY%20CARL%20BOGGS%20AND%20DAVID%20PLOTKE%20BLACK%20ROSE%20BOOKS%20MONTREAL%20Copyright%20%C2%A9%201980%20Published%20by%20Black%20Rose%20Books%2C%203981%20boulevard&f=false,
Roy Godson, Stephen Haseler, *'Eurocommunism': Implications for East and West*, Londra 1978,
https://books.google.ro/books?id=cXOuCwAAQBAJ&pg=PP4&dq=%E2%80%98Eurocommunism%E2%80%99:+Implications+for+East+and+West+By+Roy+Godson,+Stephen+Haseler+research+contributors+leonard+schapiro-annie+kriegel-giuseppe+are+francois+bourricaud-rui+machete-eusebio+mujal-

Partidul Comunist Francez și Partidul Comunist Italian insista asupra necesității unei adunări a tuturor forțelor populare pentru construcția socialismului, inclusiv a „forțelor populare de inspirație creștină”, care, era menționat în declarație, „puteau și trebuiau să aibă un rol important în crearea unei noi societăți”.[668]

---

leon&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiP_prqs9nTAhVEuhQKHeMdBEkQ6AEIJTAA#v=onepage&q=%E2%80%98Eurocommunism%E2%80%99%3A%20Implications%20for%20East%20and%20West%20By%20Roy%20Godson%2C%20Stephen%20Haseler%20research%20contributors%20leonard%20schapiro-annie%20kriegel-giuseppe%20are%20francois%20bourricaud-rui%20machete-eusebio%20mujal-leon&f=false,

Bernard Edward Brown, *Eurocommunism & Eurosocialism: The Left Confronts Modernity*, New York 1979, https://books.google.ro/books?id=pKrAXChllJAC&pg=PR1&dq=The+Left+Confronts+Modernity+Bernard+Edward+Brown.+Eurocommunism+%26+Eurosocialism+The+Left+Confronts+Modernity+Edited+by+Bernard+E.+Brown+Cyrco+Press,+Inc.,+Publishers+%E2%80%A2+New+York+and+London+Copyright+%C2%A9+1979+by+Cyrco+Press,+Inc&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjqq8LJuNnTAhXoD8AKHT2PAQ4Q6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Left%20Confronts%20Modernity%20Bernard%20Edward%20Brown.%20Eurocommunism%20%26%20Eurosocialism%20The%20Left%20Confronts%20Modernity%20Edited%20by%20Bernard%20E.%20Brown%20Cyrco%20Press%2C%20Inc.%2C%20Publishers%20%E2%80%A2%20New%20York%20and%20London%20Copyright%20%C2%A9%201979%20by%20Cyrco%20Press%2C%20Inc&f=false,

Richard Kindersley, *In Search of Eurocommunism*, Londra 1981, https://books.google.ro/books?id=culeCwAAQBAJ&pg=PR2&dq=Richard+Kindersley.+St+Palgrave+Macmillan+Series+General+editor:+Archie+Brown,+Fellow+of+St+Antony%27s+College,+Oxford.+This+new+series+contains+academic+books+written+or+edited+by+members+of+St+Antony%27s+College,+Oxford,+or+by+authors+with+a+special+association+with+the+College.+...+T%C3%B3k%C3%A9s+(editor)+OP+POSITION+IN+EAST+E+R+N+E+U+R+O+PE+IN+SEARCH+OF+EUROCOMMUNISM+edited+by+Richard+Kindersley&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi0nsXzttnTAhUqBsAKHdE6CREQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Richard%20Kindersley.%20St%20Palgrave%20Macmillan%20Series%20General%20editor%3A%20Archie%20Brown%2C%20Fellow%20of%20St%20Antony%27s%20College%2C%20Oxford.%20This%20new%20series%20contains%20academic%20books%20written%20or%20edited%20by%20members%20of%20St%20Antony%27s%20College%2C%20Oxford%2C%20or%20by%20authors%20with%20a%20special%20association%20with%20the%20College.%20...%20T%C3%B3k%C3%A9s%20(editor)%20OP%20POSITION%20IN%20EAST%20E%20R%20N%20E%20U%20R%20O%20PE%20IN%20SEARCH%20OF%20EUROCOMMUNISM%20edited%20by%20Richard%20Kindersley&f=false

[668] Declarație datată în 15 noiembrie 1975.

Să vedem care a fost răspunsul lumii catolice (episcopat, clerici, laici) în Franța și în Italia la o astfel de ofertă de colaborare.

Adeziunea catolicilor la marxism nu implica obligatoriu adeziunea lor la partidul comunist. În Franța, mișcarea creștinilor revoluționari era divizată în ceea ce privea strategia Uniunii de stânga și Programul comun. În cartea sa deja citată, Philippe Warnier recunoștea existența unui clivaj la nivelul strategiei politice între aceștia, *stângiștii,* care preconizau o strategie de reunire „ a tuturor forțelor (politice, sindicale, culturale, religioase) care proveneau din extrema stângă" și cei care, „considerând iluzorie constituirea acestei forțe politice de extremă stângă", luau în serios „puterea mișcării de masă unitară declanșată de alianța dintre Partidul Comunist și Partidul Socialist în jurul Programului comun (chiar dacă, deseori, ei contestau conținutul acestuia)". Acest clivaj între stângiști și partizanii Uniunii de stânga a izbucnit în cadrul unei reuniuni ținute la Orleans în iunie 1976 în scopul de a lansa mișcarea Creștinilor pentru socialism în Franța. Apelul lansat creștinilor, trei zile mai târziu la Lyon, de primul secretar al Partidului Comunist Francez, Georges Marchais, avea în acest context o semnificație aparte: „Astăzi, în Franța, acțiunea comună a comuniștilor și a creștinilor a căpătat o dimensiune nouă. Ea poate și trebuie să aibă o importanță decisivă."[669]

Reacțiile la acest nou apel al mâinii întinse au fost per ansamblu mai degrabă rezervate, mergând de la ironie până la o ostilitate francă. În timp ce un catolic de stânga precum Georges Hourdin se bucura „de această întoarcere a fiului risipitor" care, „după ce a rătăcit mult timp prin labirintul dictaturilor orientale", „descoperă necesitățile și grandoarea democrației în culorile Franței și ale creștinismului"[670], episcopul de Strasbourg, monseniorul Elchinger, într-o omelie îndelung comentată, pronunțată în catedrala sa la 11 iulie 1976, avertiza creștinii

[669] Discurs pronunțat la Lyon la 10 iunie 1976.
[670] *Ibidem*.

împotriva unei „alianțe politice” care nu putea să conducă decât la „devierea mesajului evanghelic” prin „sacralizarea” principiului luptei de clasă, această „erezie a secolului”. Declarația „Pentru o practică creștină a politicii”, adoptată de episcopii francezi în octombrie 1972, nu mai părea de actualitate. Recunoscând „legitimitatea pluralismului” politic al catolicilor, aceasta trata cu bunăvoință postulatele și analizele „științei marxiste”. În iulie 1977, două noi documente privind credința creștină și marxismul înfățișau într-o manieră mai critică adeziunea catolicilor la partidul comunist: declarația Consiliului permanent al episcopatului publicată cu titlul „Marxismul, omul și credința creștină” și o notă a Comisiei episcopale a lumii muncitorești intitulată „Credință și marxism în lumea muncitorească”. În urma publicării acestor două documente, Centrul de cercetare și de acțiune socială, care a precedat Acțiunea Populară după conciliu, a cerut mai multor specialiști în această chestiune (Henri Chambre, Pierre Jadot, Henri Madelin) să comenteze aceste texte.[671] Exigența unui „nou discernământ critic asupra marxismului” se făcea simțită, conform părintelui Jean-Yves Calez, unul dintre principalii promotori ai Centrului.

În Italia, deschiderile partidului comunist nu s-au limitat la un apel la electorii catolici, ci au luat forma unui vast proiect strategic de alianță guvernamentală cu Democrația Creștină, partidul catolicilor aflat la putere fără întrerupere de la sfârșitul războiului. Ideea acestui nou mare „compromis istoric” (*compromesso storico*) între principalele două formațiuni ale Peninsulei a fost lansată de secretarul general al Partidului Comunist Italian, Enrico Berlinguer, în octombrie 1973 după lovitura de stat a generalului Pinochet în Chile.[672] În cadrul

[671] Anul precedent, Centrul de cercetare și de acțiune socială publicase un dosar privind această temă prezentat de Henri Madelin, *Chretiens et marxistes dans la societe française* (Creștini și marxiști în societatea franceză), Paris 1977.

[672] Mary Helen Spooner, *Soldiers in a Narrow Land: The Pinochet Regime in Chile,* Los Angeles 1994, https://books.google.ro/books?id=FyC45GYNguwC&pg=PR3&dq=The+Pinochet+Reg

congresului de fondare a mișcării Creștini pentru socialism la

---

ime+in+Chile+Mary+Helen+Spooner.+SOLDIERS+IN+A+NARROW+LAND+The+Pinochet+Regime+in+Chile+MARY+HELEN+SPOONER+UNIVERSITY+OF+CALIFORNIA+PRESS+BERKELEY+Los+ANGELES+LONDON+University+of&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiWlouyj9zTAhWsA8AKHWzpAO8Q6AEIITAA#v=onepage&q=The%20Pinochet%20Regime%20in%20Chile%20Mary%20Helen%20Spooner.%20SOLDIERS%20IN%20A%20NARROW%20LAND%20The%20Pinochet%20Regime%20in%20Chile%20MARY%20HELEN%20SPOONER%20UNIVERSITY%20OF%20CALIFORNIA%20PRESS%20BERKELEY%20Los%20ANGELES%20LONDON%20University%20of&f=false,

Steve J, Stern, *Remembering Pinochet's Chile: On the Eve of London 1998*, Londra 2004,

https://books.google.ro/books?id=myZ9ZZBniTIC&pg=PR5&dq=Steve+J.+Stern+Remembering+Pinochet%E2%80%99s+Chile:+On+the+Eve+of+London+1998+book+one+of+the+trilogy+the+memory+box+of+pinochet+chile+duke+university+press+durham+london+2004&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwifvcqEjNzTAhUkCsAKHa5sBDUQ6AEIJTAA#v=onepage&q=Steve%20J.%20Stern%20Remembering%20Pinochet%E2%80%99s%20Chile%3A%20On%20the%20Eve%20of%20London%201998%20book%20one%20of%20the%20trilogy%20the%20memory%20box%20of%20pinochet%20chile%20duke%20university%20press%20durham%20london%202004&f=false

Idem, *Battling for Hearts and Minds: Memory Struggles in Pinochet's Chile, 1973–1988*, Londra 2006,

https://books.google.ro/books?id=-dDaYlvbG1MC&printsec=frontcover&dq=Steve+J.+Stern+Battling+for+Hearts+and+Minds:+Memory+Struggles+in+Pinochet%E2%80%99s+Chile,+1973%E2%80%931988+book+two+of+the+trilogy+the+memory+box+of+pinochet+chile+duke+university+press+durham+london+2006&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiaxpbxitzTAhUqCcAKHfb-B-IQ6AEIJTAA#v=onepage&q=Steve%20J.%20Stern%20Battling%20for%20Hearts%20and%20Minds%3A%20Memory%20Struggles%20in%20Pinochet%E2%80%99s%20Chile%2C%201973%E2%80%931988%20book%20two%20of%20the%20trilogy%20the%20memory%20box%20of%20pinochet%20chile%20duke%20university%20press%20durham%20london%202006&f=false

Idem, *Reckoning with Pinochet: The Memory Question in Democratic Chile*, 1989–2006, Londra 2010,

https://books.google.ro/books?id=yKmO90s3ElUC&pg=PR7&dq=Reckoning+with+Pinochet:+The+Memory+Question+in+Democratic+Chile,+1989%E2%80%932006+By+Steve+J.+Stern+book+three+of+the+trilogy+the+memory+box+of+pinochet+chile+duke+university+press+durham+london+2010&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiog4P0idzTAhVqIsAKHcM2DrIQ6AEIITAA#v=onepage&q=Reckoning%20with%20Pinochet%3A%20The%20Memory%20Question%20in%20Democratic%20Chile%2C%201989%E2%80%932006%20By%20Steve%20J.%20Stern%20book%20three%20of%20the%20trilogy%20the%20memory%20box%20of%20pinochet%20chile%20duke%20university%20press%20durham%20london%202010&f=false

Bologna în septembrie 1973, calificată drept „eveniment istoric” și „punct de cotitură” de către presa italiană, părintele Giulio Girardi chema catolicii să facă „o alegere creatoare” în favoarea socialismului și a luptei de clasă.

Ecoul suscitat de schimbul de scrisori dintre un episcop italian, monseniorul Luigi Bettazzi și Enrico Berlinguer, este revelator pentru climatul acestor ani. În iulie 1976, după alegerile legislative marcate de ascensiunea partidului comunist, episcopul de Ivrea, monseniorul Bettazzi, cunoscut pentru simpatiile sale pacifiste și stângiste, adresa o scrisoare deschisă secretarului general al Partidului Comunist Italian pentru a-i exprima preocuparea sa în privința viitorului „creștin și uman” al țării sale, Italia, dominată de „un partid care profesează explicit ideologia marxistă, evident ireconciliabilă cu credința creștină”. În răspunsul său, datat la 7 octombrie 1977, liderul comunist italian contesta, referindu-se la statutul partidului său, afirmația conform căreia partidul pe care îl conducea „ar fi profesat explicit ideologia marxistă ca filosofie materialistă atee”. Se schimbase Partidul Comunist Italian? *Osservatore Romano* și-a exprimat „perplexitatea” și amintea „incompatibilitatea între profesarea credinței creștine și acceptarea presupozițiilor doctrinale ale marxismului”.[673] O respingere mai argumentată a pretinsei „laicități politice” a Partidului Comunist Italian a apărut la scurt timp în publicația *Civilta Cattolica*.[674] Îndepărtarea apoi

[673] *Osservatore Romano*, 17-18 octombrie 1977.

[674] „Il PCI e un partito politico laico? Riflessioni sulla lettera dell'on. Berlinguer a mons. Bettazzi”, *Civilta Cattolica*, nr. 128 (1977), pp. 209-220, https://books.google.ro/books?id=hwo5AQAAMAAJ&pg=PA209&dq=IL+PCI+E+UN+PARTITO+POLITICO+LAICO?+Riflessioni+sulla+lettera+dell%27on.+Berlinguer+a+mons.+Bettazzi+Larga+eco+ha+suscitato+la+lettera+che+il+segretario+del+PCI,+on.+Enrico+Berlinguer,+ha+inviato+il+7+ottobre+1977+al+vescovo+d%27Ivrea,+mons&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiblNy4ldzTAhXrI8AKHZeBCRAQ6AEIITAA#v=onepage&q=IL%20PCI%20E%20UN%20PARTITO%20POLITICO%20LAICO%3F%20Riflessioni%20sulla%20lettera%20dell%27on.%20Berlinguer%20a%20mons.%20Bettazzi%20Larga%20eco%20ha%20suscitato%20la%20lettera%20che%20il%20segretari

asasinarea secretarului general al Democrației Creștine Italiene, Aldo Moro, marele interlocutor al lui Berlinguer, de către Brigăzile roșii în primăvara anului 1978, urmată, trei luni mai târziu, de moartea papei Paul al VI-lea (6 august 1978), au marcat în mod tragic sfârșitul acestei perioade de deschidere politică între catolici și comuniști în Italia.

Spre deosebire de dialogul intelectual din a doua jumătate a anilor 1960, datorat inițiativei catolicilor, politica de deschidere de la mijlocul anilor 1970 era rezultatul unei noi strategii de reunire din partea partidelor comuniste occidentale. Dacă marxiștii au răspuns pozitiv invitației la dialog a creștinilor, nu la fel a fost răspunsul creștinilor (ierarhie și credincioși confuzi) la apelulul „mâinii întinse" a comuniștilor. Dar între timp, vântul schimbării își schimbase direcția. În timp ce comunistul își dezvăluia fața concentraționară și marxismul încetase să fie filosofia de nedepășit a epocii, catolicii redescopereau sensul identității lor plecând de la o lectură mai puțin parțială a învățăturilor Conciliului Vatican II.

Sfârșitul unei iluzii

„Ar trebui să-l credem pe Soljenitin?" Chestiunea ridicată de Etienne Borne, în articolul său publicat în *La Croix* la 19 mai 1975, nu avea nimic retoric. Puțin suspect de complicitate cu marxismul, filosoful catolic constata cu bună dreptate că „incredibilul" în revelațiile marelui dizident sovietic nu privea atât regimul în sine, cât existența unei opoziții reale și subterane la acesta din urmă. „În pofida (sau poate din cauza) vigilenței ideologice a puterilor publice și a unei educații permanente fără

o%20del%20PCI%2C%20on.%20Enrico%20Berlinguer%2C%20ha%20inviato%20il%207%20ottobre%201977%20al%20vescovo%20d%27Ivrea%2C%20mons&f=false

defecte, nimeni din Uniunea Sovietică nu mai credea în marxism."[675] Proiectul comunist per ansamblu era condamnat. Unica atitudine consecventă pentru intelectuali era prin urmare aceea a unui anticomunism fără compromisuri. Veritabil seism intelectual, publicarea cărții *Arhipelagul Gulagului* la Paris în decembrie 1973, nu a condus totuși, pe moment, la o reevaluare în mediile stângii creștine. „În numele toleranței, dorința noastră este ca fiecare să fie liber să profereze tot ceea ce dorește. Dar nu ne îndoim că la stânga, anticomuniștii dețin calități precum generozitate, noblețe sau adevăr", scria în *Temoignage chretien* referitor la dizidenții sovietici.[676] „Efectul Soljenitin" nu a lăsat indiferentă lumea culturii catolice. „ A se vedea, de exemplu, în

[675] Borne, Guitton, Ricoeur, Schwartz, *Dios, hoy*, Barcelona 1968, https://books.google.ro/books?id=v-Wv5anjl1EC&pg=PA5&dq=dios,+hoy+borne,+guitton,+ricoeur,+schwartz+editorial+barcelona&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjDmaD6j97TAhUGWxoKHaXPA-8Q6AEIJTAA#v=onepage&q=dios%2C%20hoy%20borne%2C%20guitton%2C%20ricoeur%2C%20schwartz%20editorial%20barcelona&f=false

[676] Articol din 20 decembrie 1973.
Paul Gottfried, *The Strange Death of Marxism: The European Left in the New Millennium*, Missouri 2005, https://books.google.ro/books?id=K3iNfEn1Us4C&pg=PR3&dq=The+European+Left+in+the+New+Millennium+Paul+Gottfried.+THE+STRANGE+DEATH+OF+MARXISM+The+European+Left+in+the+New+Millennium+Paul+Edward+Gottfried+University+of+Missouri+Press+Columbia+and+London+Copyright+%C2%A9+2005+by+The&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiH8df0nt7TAhUHiRoKHcAbC-0Q6AEIITAA#v=onepage&q=The%20European%20Left%20in%20the%20New%20Millennium%20Paul%20Gottfried.%20THE%20STRANGE%20DEATH%20OF%20MARXISM%20The%20European%20Left%20in%20the%20New%20Millennium%20Paul%20Edward%20Gottfried%20University%20of%20Missouri%20Press%20Columbia%20and%20London%20Copyright%20%C2%A9%202005%20by%20The&f=false,
Andrew Arato, *From Neo-Marxism to Democratic Theory: Essays on the Critical Theory of Soviet-Type Societies*, New York 1993, https://books.google.ro/books?id=8U7MQlYJgZAC&pg=PR3&dq=From+Neo-Marxism+to+Democratic+Theory:+Essays+on+the+Critical+Theory+of++soviet-type+societies+andrew+arato+m.+e.+sharpe+armonk,+new+york,+london,+england&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwik9_3L6ODTAhXJ2RoKHaoRCDgQ6AEIJTAA#v=onepage&q=From Neo-Marxism to Democratic Theory%3A Essays on the Critical Theory of soviet-type societies andrew arato m. e. sharpe armonk%2C new york%2C london%2C england&f=false

universul descris de *Arhipelagul Gulagului*, o simplă eroare, un regretabil accident pe calea care a condus la eliberare și la socialism, aceea de a da dovadă de această *stultitia* care, conform Scripturii, este orbire și complicitate cu tenebrele", scria părintele Cottier în Prefața sa la o colecție de articole privind gândirea și ideologia marxistă apărută în 1977.

Constatând că dialogul între creștini și marxiști „se găsea în fața unui impas", dominicanul elvețian, pe care papa Ioan Paul al II-lea îl va numi teolog al Casei Pontificale în 1990, a stabilit două postulate pe baza cărora dialogul ar fi devenit posibil: separarea între teoria marxistă și practica comunistă; separarea între practica revoluționară și doctrina ateismului. În viziunea acestuia, nu putea exista un „dialog constructiv" decât dacă fiecare dintre parteneri era „conștient de propria sa identitate": „Pierderea identității conduce la absorbție. Aceasta este moartea dialogului." *Biserica Franței, ai grijă să nu-ți pierzi credința!* „Strigătul de alarmă" (Henri de Lubac) lansat, cu titlu postum, de părintele Gaston Fessard, mort la 18 iunie 1978, împotriva pozițiilor lipsite de sens ale episcopatului francez în materie de colaborare cu marxismul, nu a rămas fără răspuns.[677] În acest context, trebuie descrisă reacția antitotalitară de la sfârșitul anilor 1970.

Favorabilă, după sfârșitul războiului, unui dialog constructiv cu marxismul, revista *Esprit*, chiar înainte de pensionarea directorului său, Jean-Marie Domenach, în decembrie 1976, a început să se intereseze îndeaproape de fenomenul dizidenței în Uniunea Sovietică.[678] Terminând cu simpatiile sale stângiste, acesta din urmă nu a ezitat să-l apere pe Soljenitsin împotriva atacurilor venite din partea stângii franceze:

[677] Lucrarea a apărut sub acest titlu în 1979 la Editions Julliard cu o prefață semnată de părintele de Lubac care i-a asigurat publicarea.

[678] A se vedea numerele speciale ale revistei: „Chestiunea Siniavski-Daniel" (februarie 1967), „Oponenții în URSS, izolați sau internați" (iulie-august 1971), Ghid de psihiatrie pentru dizidenții sovietici" (septembrie 1975).

„Acești excomuniști nu impresionează mai mult decât niște socialiști obsedați de promisiunea succeselor electorale. Pentru că am luat apărarea Iugoslaviei condusă de Tito, în 1949, am fost tratat ca inamic al păcii și exclus din mișcarea pentru Pace."[679] Dar mai ales datorită legăturilor sale cu disidența poloneză și cu un mic grup de intelectuali catolici de stânga reuniți în cadrul revistei *Wiez* (Liantul), revista fondată de Emmanuel Mounier a reușit să reziste în fața orbirii stângiste.[680] „În calitate de director al publicației *Esprit*, directorul *Wiez* era pentru mine un omolog, un corespondent natural. *Wiez* era o revistă soră și aveam o încredere totală unul în celălalt, o încredere care nu avea nevoie să fie exprimată", va scrie mai târziu Jean-Marie Domenach în Prefața sa la o colecție de articole scrise de Tadeusz Mazowiecki apărută în limba franceză în 1989.

Trebuie amintit aici că revista franceză considera Polonia un posibil model de reconciliere „între Biserică și socialism" în

[679] Michael Scott Christofferson, *French Intellectuals Against the Left: The Antitotalitarian Moment of the 1970s,* Londra 2004, https://books.google.ro/books?id=3_AnSRKEak8C&pg=PA277&dq=The+Antitotalitarian+Moment+of+the+1970s+Michael+Scott+Christofferson+...+Paris,+1992.+Bell,+D.+S.,+and+Byron+Criddle.+The+French+Socialist+Party:+The+Emergence+of+a+Party+of+Government.+2nd+ed.+Oxford,+1988.+Birchall,+Ian+H.+%22Sartre+and+Gauchisme.%22+Journal+of+European+Studies+19,+1+(Mar.+1989):+21-53.+Bosworth,+R.+J.+B.+The+...+New+York,+1998.+Brown,+Bernard+E.,+ed.+Eurocommunism+and+Eurosocialism&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi4vJDyueDTAhWHuRoKHUi_DTgQ6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Antitotalitarian%20Moment%20of%20the%201970s%20Michael%20Scott%20Christofferson%20...%20Paris%2C%201992.%20Bell%2C%20D.%20S.%2C%20and%20Byron%20Criddle.%20The%20French%20Socialist%20Party%3A%20The%20Emergence%20of%20a%20Party%20of%20Government.%202nd%20ed.%20Oxford%2C%201988.%20Birchall%2C%20Ian%20H.%20%22Sartre%20and%20Gauchisme.%22%20Journal%20of%20European%20Studies%2019%2C%201%20(Mar.%201989)%3A%2021-53.%20Bosworth%2C%20R.%20J.%20B.%20The%20...%20New%20York%2C%201998.%20Brown%2C%20Bernard%20E.%2C%20ed.%20Eurocommunism%20and%20Eurosocialism&f=false

[680] A se vedea articolul lui P. H. Kosicki, „L'avènement des intellectuels catholiques. Le mensuel Więź et les conséquences polonaises du personnalisme mounierien", *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, vol. 102, nr. 2, 2009, pp. 31-48, https://www.cairn.info/revue-vingtieme-siecle-revue-d-histoire-2009-2-page-31.htm

perioada postbelică, în urma călătoriei directorului său în Polonia. În primă instanță, *Esprit* a dorit să stabilească „legături strânse" mai degrabă cu tinerii mișcării Pax, decât cu intelectualii din Cracovia aflați sub influența lui Mounier (hebdomadarul *Tygodnik Powszechny*, revista *Znak*), considerați prea critici cu privire la regim.[681] A existat însă o relație de schimb cu hebdomadarul *Dzis I Jutro* (Astăzi și mâine) până la interzicerea acestuia din urmă de către Vatican în 1955.

Un mic grup de „rebeli", conduși de Tadeusz Mazowiecki și Janus Zablocki, în dezacord cu tendințele autoritare ale conducătorului său, fostul militant fascist, Boleslaw Piasecki, au ales să părăsească mișcarea pentru a fonda o nouă revistă de inspirație personalistă. „Tentativa pe care o întreprindem este profund legată și inspirată de gândirea lui Mounier și experiențele atât de bogate ale publicației *Esprit*", scria Mazowiecki lui Domenach în martie 1958.[682] În ciuda diferențelor inevitabile, au fost stabilite contacte și numeroase schimburi între cele două periodice.

După evenimentele din 1968, *Wiez* a jucat un rol decisiv în apropierea intelectualității de stânga laice cu Biserica poloneză. În cartea sa *L'Eglise et la Gauche. Le dialogue polonais,* „Biserica și Stânga. Dialogul polonez" (1979), Adam Michnik i-a adus un frumos omagiu: aceasta a știut „să ne devoaleze un alt chip, mult mai veritabil, al Bisericii Catolice și sensul profund al atitudinii episcopilor catolici". Fondatorul Comitetului de Apărare a Muncitorilor a insistat în egală măsură

[681] Jurnalul lui Mounier, 29 mai 1946 (citat în P. H. Kosicki, *op. cit.*, p. 37). Opinia lui Jacek Wozniakowski, în acea perioadă jurnalist al publicației *Tygodnik Powszechny*, este extrem de severă în privința lui Mounier: „Era foarte simpatic, dar incredibil de naiv. Am fost încântați să-l întâlnim, gândirea sa era inspirația noastră. Însă el n-a înțeles nimic din ceea ce a văzut și aceasta era deprimant". (Întrevedere din 24 mai 2007)

[682] Scrisoare din 12 martie 1958 (citată în P. H. Kosicki, *op. cit.*, p. 45). Deputat în Parlament între 1961-1971, Tadeusz Mazowiecki a condus primul guvern non-comunist al Poloniei eliberate în 1989.

asupra importanței celor două cărți: eseul marelui filosof marxist, Leszek Kolakowski, *Jesus-Christ, prophete et reformateur* (1965), „Isus-Cristos, profet și reformator" citat „cu aprobare" de cardinalul Wyszynski; lucrarea istoricului catolic Bogdan Cywinski, *Genealogie des insoumis* (1971), „Genealogia rebelilor" care evidenția o convergență de valori între intelectualitatea laică și catolicism.[683] Întâlnirea stângii cu Biserica în Polonia nu avea nimic în comun cu ceea ce încercaseră să facă în Occident mediile progresiste după sfârșitul conciliului:

Calea noastră către dialog nu a fost inspirată de cei care denunță ororile sistemului capitalist și parlamentarismul burghez, pentru care atitudinea pozitivă față de URSS și statele așa-numite „democrații populare" era un criteriu de progres.

[683] Alexis Berelowitch, *L'autre Europe : cahier semestriel. 28/29*28.29. L 'Europe de l'Est après l'effondrement du communism: le poids de l'heritage*, Paris 1994, pp. 89-90,

https://books.google.ro/books?id=hEZ_sZSblFQC&pg=PA89&dq=Car+enfin,+les+catholiques+ont+%C3%A9t%C3%A9+appel%C3%A9s+%C3%A0+s%27engager+sur+le+chemin+qui+m%C3%A8ne+%C3%A0+la+v%C3%A9rit%C3%A9+et+non+%C3%A0+rester+stupidement+plant%C3%A9s+l%C3%A0.+Et+bien+que+je+puisse+comprendre+le+besoin+d%27une+assise+s%C3%BBre+et+la+force+de+r%C3%A9sistance+du+catholicisme+populaire,+il+me+semble+...+La+publication+de+la+G%C3%A9n%C3%A9alogie+des+insoumis+de+Bogdan+Cywinski+marque+le+moment+pr%C3%A9cis+du+rapprochement+...+Bien+s%C3%BBr,+il+est+facile+d%27avoir+raison+a+posteriori+;+c%27est+pourquoi,+au+lieu+d%27essayer+de+para%C3%AEtre+malin,+je+voudrais&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjnoLWC8uDTAhVG5xoKHdxDBTsQ6AEIITAA#v=onepage&q=Car%20enfin%2C%20les%20catholiques%20ont%20%C3%A9t%C3%A9%20appel%C3%A9s%20%C3%A0%20s%27engager%20sur%20le%20chemin%20qui%20m%C3%A8ne%20%C3%A0%20la%20v%C3%A9rit%C3%A9%20et%20non%20%C3%A0%20rester%20stupidement%20plant%C3%A9s%20l%C3%A0.%20Et%20bien%20que%20je%20puisse%20comprendre%20le%20besoin%20d%27une%20assise%20s%C3%BBre%20et%20la%20force%20de%20r%C3%A9sistance%20du%20catholicisme%20populaire%2C%20il%20me%20semble%20...%20La%20publication%20de%20la%20G%C3%A9n%C3%A9alogie%20des%20insoumis%20de%20Bogdan%20Cywinski%20marque%20le%20moment%20pr%C3%A9cis%20du%20rapprochement%20...%20Bien%20s%C3%BBr%2C%20il%20est%20facile%20d%27avoir%20raison%20a%20posteriori%20%3B%20c%27est%20pourquoi%2C%20au%20lieu%20d%27essayer%20de%20para%C3%AEtre%20malin%2C%20je%20voudrais&f=false

Considerarea reflecțiilor mele drept o varietate specific poloneză sau o variantă a genului Paulus-Gesellschaft ar fi o lipsă de înțelegere totală. Partizanii catolici ai progresului și ai socialismului care participă la aceste interviuri, nu oferă explicații, din păcate, despre ce înseamnă să fii un catolic progresist când ești polonez, rus sau – Doamne ferește – lituanian.

Revenirea gândirii liberale constituie un alt fapt marcant al istoriei intelectuale a catolicismului de la sfârșitul anilor 1970. Fondată în martie 1978 de prietenii lui Raymond Aron, revista *Commentaire* nu era o revistă propriu-zis catolică, chiar dacă directorul său (Jean Claude Casanova) și mai mulți dintre colaboratorii săi (Alain Besançon, Pierre Manent) revendicau o identitate catolică. Mai mult politică decât literară, revista a efectuat o analiză critică a fenomenului totalitar. Iluziile Bisericii postconciliare au fost distruse fără concesii. La originea derivei stângiste a Bisericii Franței, se găsea un anumit milenarism „post-Ioachim”[684] despre ale cărui efecte perverse vorbea părintele de

[684] Xavier Rousselot, *Etude d'histoire religieuse aux XIIe et XIII e siécles: Joachim de Flore, Jean de de Parme et la doctrine de l'Evangile eternal*, Paris 1867, https://books.google.ro/books?id=__48AAAAcAAJ&pg=PA1&dq=Joachim+de+flore,+Jean+de+Parme+et+la+doctrine+de+l%27%C3%A9vangile+%C3%A9ternel+xavier+rousselot+deuxieme+edition+paris+ernest+throin,+libraire-editeur&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjn08viluHTAhWGtRoKHXtvCDgQ6AEIJTAA#v=onepage&q=Joachim%20de%20flore%2C%20Jean%20de%20Parme%20et%20la%20doctrine%20de%20l%27%C3%A9vangile%20%C3%A9ternel%20xavier%20rousselot%20deuxieme%20edition%20paris%20ernest%20throin%2C%20libraire-editeur&f=false,
Julia Eva Wannenmacher, *Joachim of Fiore and the Influence of Inspiration: Essays in Memory of Marjorie E. Evans (1905-2003)*, Londra 2016, https://books.google.ro/books?id=j9QYDQAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Joachim+of+Fiore+and+the+Influence+of+Inspiration:+Essays+in+Memory+of+marjorie+e.+reeves+(1905-2003)+edited+by+Julia+Eva+Wannenmacher&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjghLiamOHTAhUF1RoKHajYBTgQ6AEIJTAA#v=onepage&q=Joachim%20of%20Fiore%20and%20the%20Influence%20of%20Inspiration%3A%20Essays%20in%20Memory%20of%20marjorie%20e.%20reeves%20(1905-2003)%20edited%20by%20Julia%20Eva%20Wannenmacher&f=false,

Eugene Anitchkof, *Jachim de Flore et les milieux courtois*, Geneva 1974, https://books.google.ro/books?id=4wlVUUtssH8C&pg=PR3&dq=EUG%C3%88NE+ANITCHKOF+JOACHIM+DE+FLORE+ET+LES+MILIEUX+COURTOIS+SLATKINE+REPRINTS+GEN%C3%88VE+1974+Thi+s+One+8J06-K1R-S924+R%C3%A9impression+de+l%27%C3%A9dition+de+Rome,+1931&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiRl8CFmuHTAhWFbBoKHXb3DD0Q6AEIIzAA#v=onepage&q=EUG%C3%88NE%20ANITCHKOF%20JOACHIM%20DE%20FLORE%20ET%20LES%20MILIEUX%20COURTOIS%20SLATKINE%20REPRINTS%20GEN%C3%88VE%201974%20Thi%20s%20One%208J06-K1R-S924%20R%C3%A9impression%20de%20l%27%C3%A9dition%20de%20Rome%2C%201931&f=false,

Joachim de Flore, *Scriptum super Hieremiam prophetam ... revisum ac correctum*, 1516, https://books.google.ro/books?id=3vZJAAAAcAAJ&printsec=frontcover&dq=Scriptum+super+Hieremiam+prophetam+...+revisum+ac+correctum+By+Joachim+de+Flore,+abbas+Florensis+Calabriae+Joachimus&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiOypn3qeLTAhXMzRoKHfa2CzoQ6AEIJzAA#v=onepage&q=Scriptum%20super%20Hieremiam%20prophetam%20...%20revisum%20ac%20correctum%20By%20Joachim%20de%20Flore%2C%20abbas%20Florensis%20Calabriae%20Joachimus&f=false,

Idem, Scriptum super Esaiam Prophetam, 1517, https://books.google.ro/books?id=1iNWAAAAcAAJ&printsec=frontcover&dq=Scriptum+super+Esaiam+Prophetam+Joachim+(de+Flore)&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi79efjpuLTAhXK1BoKHWNRBTwQ6AEIJzAA#v=onepage&q=Scriptum%20super%20Esaiam%20Prophetam%20Joachim%20(de%20Flore)&f=false,

Idem, Liber concordie novi ac veteris testament, 1519, https://books.google.ro/books?id=NNJIAAAAcAAJ&printsec=frontcover&dq=Liber+concordie+novi+ac+veteris+testamenti+By+Joachim+de+Flore&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi9q6-sp-LTAhXJChoKHXdfCzMQ6AEIJzAA#v=onepage&q=Liber%20concordie%20novi%20ac%20veteris%20testamenti%20By%20Joachim%20de%20Flore&f=false,

Idem, Expositio magni prophete abbatis Joachim in Apocalipsim... ejusdem ..., 1527, https://books.google.ro/books?id=PMWYMXRvbW0C&printsec=frontcover&dq=Expositio+magni+prophete+abbatis+Joachim+in+Apocalipsim...+ejusdem+...+By+Joachim+de+Flore&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjsgYX8p-LTAhXFQBoKHaktADgQ6AEIJzAA#v=onepage&q=Expositio%20magni%20prophete%20abbatis%20Joachim%20in%20Apocalipsim...%20ejusdem%20...%20By%20Joachim%20de%20Flore&f=false,

Idem, Expositio in Apocalypsim: eiusdem Psalterium decem Chordarum, 1527, https://books.google.ro/books?id=Kjo8AAAAcAAJ&printsec=frontcover&dq=Expositio+in+Apocalypsim:+eiusdem+Psalterium+decem+Chordarum+...+By+Joachim+(de+Flore)&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwju_caymeHTAhVBORoKHc4ZADYQ6AEIKDAA#v=onepage&q=Expositio%20in%20Apocalypsim%3A%20eiusdem%20Psalterium%20decem%20Chordarum%20...%20By%20Joachim%20(de%20Flore)&f=false,

Idem, Vaticania sine prophetae abbatis Joachimi Anselmi Episiopi Marsicani, 1589,

Lubac în cartea sa *Posteritatea spirituală a lui Ioachim de Flora*, apărută la Namur în două volume în 1979 și 1981.[685] „Sub diversele forme pe care le-a îmbrăcat, consider ioachismul un pericol actual și chiar presant. L-am recunoscut în procesul de secularizare care, trădând Evanghelia, transformă în utopii sociale căutarea Regatului lui Dumnezeu. Îl văd lucrând în ceea ce a fost numită pe bună dreptate *auto-distrugerea Bisericii*", va scrie mai târziu de Lubac.[686]

Primele învățături ale papei Ioan Paul al II-lea[687] privind drepturile omului au venit ca o confirmare a opțiunii antitotalitare

---

https://books.google.ro/books?id=JtGnVZQCOa0C&printsec=frontcover&dq=Vaticania+sine+prophetae+abbatis+Joachimi+Anselmi+Episiopi+Marsicani+By+Joachim+de+Flore&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwigxcKpqeLTAhWGlxoKHUF1AjsQ6AEIJzAA#v=onepage&q=Vaticania%20sine%20prophetae%20abbatis%20Joachimi%20Anselmi%20Episiopi%20Marsicani%20By%20Joachim%20de%20Flore&f=false

[685] Cartea a făcut obiectul unei lungi recenzii a istoricului Jacques Prevotat în revista Commentaire, nr. 22 (1983).

[686] Susan K. Wood, *Spiritual Exegesis and the Church in the Theology of Henri de Lubac*, Oregon 2010, https://books.google.ro/books?id=wMtMAwAAQBAJ&pg=PR9&dq=Susan+K.+Wood.+to+the+events+in+history,+to+an+individual+Christian,+to+Christ+and+Church,+and+ultimately+to+the+final+...+The+renewed+interest+in+Henri+de+Lubac+is+possible+because+his+work+is+more+accessible+to+English-speaking+readers+thanks&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiK3eGlnOHTAhVHXRoKHTVgCDQQ6AEIITAA#v=onepage&q=Susan%20K.%20Wood.%20to%20the%20events%20in%20history%2C%20to%20an%20individual%20Christian%2C%20to%20Christ%20and%20Church%2C%20and%20ultimately%20to%20the%20final%20...%20The%20renewed%20interest%20in%20Henri%20de%20Lubac%20is%20possible%20because%20his%20work%20is%20more%20accessible%20to%20English-speaking%20readers%20thanks&f=false

[687] Elisa Ciccio, *Le Vatican sous Jean-Paul II: quelle puissance?*, 2007, http://urs-srv-eprints.u-strasbg.fr/259/01/DICICCIO_Elisa_2007.pdf, George Weigel, *The End and the Beginning: Pope John Paul II – The Victory of Freedom, the Last Years and the Legacy*, Londra 2010, https://books.google.ro/books?id=WRBM2WoOetIC&printsec=frontcover&dq=The+End+and+the+Beginning:+Pope+John+Paul+II+--+The+Victory+of+Freedom,+the+last+years,+the+legacy+By+George+Weigel&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi-mo6vq-LTAhUDrRoKHYi2B4IQ6AEIJTAA#v=onepage&q=The%20End%20and%20the%20Beginning%3A%20Pope%20John%20Paul%20II%20--

%20The%20Victory%20of%20Freedom%2C%20the%20last%20years%2C%20the%20legacy%20By%20George%20Weigel&f=false,
Judy Dodge Cummings, *Saint Pope John Paul II, Religious Leader and Humanitarian*, Minnesota 2015,
https://books.google.ro/books?id=xfkuCgAAQBAJ&pg=PA3&dq=saint+Pope+John+Paul+II+religious+leader+and+humanitarian+by+Judy+Dodge+Cummings+content+consultant+dr.+massimo+faggioli+assistant+professor,+history+of+modern+christianity+university+of+saint+thomas&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjV08v1rOLTAhXLfxoKHYo4BTsQ6AEIITAA#v=onepage&q=saint%20Pope%20John%20Paul%20II%20religious%20leader%20and%20humanitarian%20by%20Judy%20Dodge%20Cummings%20content%20consultant%20dr.%20massimo%20faggioli%20assistant%20professor%2C%20history%20of%20modern%20christianity%20university%20of%20saint%20thomas&f=false,
Paul Kengor, *A Pope and a President: John Paul II, Ronald Reagan, and the Extraordinary Untold Story of the 20th Century*, New York 2017,
https://books.google.ro/books?id=UZSxDgAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=A+Pope+and+a+President:+John+Paul+II,+Ronald+Reagan,+and+the+Extraordinary+untold+story+of+the+20th+century+Paul+Kengor+new+york+times+bestselling+author+of+god+and+ronald+reagan&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjDjK_hreLTAhXIbBoKHfsNDjkQ6AEIITAA#v=onepage&q=A%20Pope%20and%20a%20President%3A%20John%20Paul%20II%2C%20Ronald%20Reagan%2C%20and%20the%20Extraordinary%20untold%20story%20of%20the%2020th%20century%20Paul%20Kengor%20new%20york%20times%20bestselling%20author%20of%20god%20and%20ronald%20reagan&f=false,
Alberto Melloni, *Le cinque perle di Giovanni Paolo II*, Milano 2011,
https://books.google.ro/books?id=Tgejj55tUHwC&printsec=frontcover&dq=Le+cinque+perle+di+Giovanni+Paolo+II:+i+gesti+di+Wojtyła+che+hanno+cambiato+la+storia++Alberto+Melloni&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj8hoGnr-LTAhVDcBoKHRDqCzcQ6AEIJTAA#v=onepage&q=Le cinque perle di Giovanni Paolo II%3A i gesti di Wojtyła che hanno cambiato la storia Alberto Melloni&f=false,
Peter Hebblethwaite, *Pope John Paul II and the Church*, Kansas City 1995,
https://books.google.ro/books?id=SQPukmG0A9cC&pg=PR3&dq=Pope+John+Paul+II+and+the+Church+By+Peter+Hebblethwaite+sheed%26ward+kansas+city&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjCzOrUsOLTAhVLXBoKHRRTCDoQ6AEIMzAC#v=onepage&q=Pope%20John%20Paul%20II%20and%20the%20Church%20By%20Peter%20Hebblethwaite%20sheed%26ward%20kansas%20city&f=false,
Charles E. Curran, *Moral Theology of John Paul II*, New York 2005,
https://books.google.ro/books?id=WPrYxemPm_YC&printsec=frontcover&dq=Moral+Theology+of+John+Paul+II+By+Charles+E.+Curran&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiH_teos-LTAhVlC8AKHRS8BkQQ6AEIJTAA#v=onepage&q=Moral%20Theology%20of%20John%20Paul%20II%20By%20Charles%20E.%20Curran&f=false,
Christopher Tollefsen, *John Paul II's Contribution to Catholic Bioethics*, Dordrecht 2004,

https://books.google.ro/books?id=cDvuBwAAQBAJ&pg=PP3&dq=Series+Founding+Co-
Editors+John+Collins+Harvey,+Georgetown+University,+Washington,+D.C.,+U.S.A.+Francesc+Abel,+Institut+Borja+de+Bioetica,+Centre+Borja,+Barcelona,+Spain+Series+Editor+Christopher+Tollefsen,+University+of+South+Carolina,+Columbia,+SC,+U.S.A.+Editorial+...+St.+Louis+University,+St.+Louis,+MO,+U.S.A.+JOHN+PAUL+II%27S+CONTRIBUTION+TO+CATHOLIC+BIOETHICS+Edited+by+CHRISTOPHER&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjipZbTtuLTAhVDuhoKHW1fBz0Q6AEIITAA#v=onepage&q=Series%20Founding%20Co-
Editors%20John%20Collins%20Harvey%2C%20Georgetown%20University%2C%20Washington%2C%20D.C.%2C%20U.S.A.%20Francesc%20Abel%2C%20Institut%20Borja%20de%20Bioetica%2C%20Centre%20Borja%2C%20Barcelona%2C%20Spain%20Series%20Editor%20Christopher%20Tollefsen%2C%20University%20of%20South%20Carolina%2C%20Columbia%2C%20SC%2C%20U.S.A.%20Editorial%20...%20St.%20Louis%20University%2C%20St.%20Louis%2C%20MO%2C%20U.S.A.%20JOHN%20PAUL%20II%27S%20CONTRIBUTION%20TO%20CATHOLIC%20BIOETHICS%20Edited%20by%20CHRISTOPHER&f=false,

Antoine Nachef, *Mary's Pope: John Paul II, Mary, and the Church Since Vatican II,* Wisconsin 2000,
https://books.google.ro/books?id=t_JtmrGDLB4C&pg=PR4&dq=Mary%27s+Pope:+John+Paul+II,+Mary,+and+the+Church+Since+Vatican+II+By+Antoine+Nachef+foreword+by+james+cardinal+hickey&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjUkbmPt-LTAhUF1BoKHeZGBjoQ6AEIJTAA#v=onepage&q=Mary%27s%20Pope%3A%20John%20Paul%20II%2C%20Mary%2C%20and%20the%20Church%20Since%20Vatican%20II%20By%20Antoine%20Nachef%20foreword%20by%20james%20cardinal%20hickey&f=false,

George E. Stanley, *Pope John Paul II: Young Man of the Church*, New York 2005,
https://books.google.ro/books?id=bXO2jSWz5xEC&pg=PP1&dq=The+Biography+Tad+Szulc.+%22(HIS%5D+STORY+IS+AN+AMAZIN(i+...+THE+NEW+YORK+TIMES+BOOK+REVIEW+POPE+JOHN+PAUL+II+ACCLAIM+FROM+THE+CATHOLIC+PRESS+FOR+TAD+SZULC%27S+POPE+JOHN.+TAD+SZULC+WITH+A+NEW+AFTERWORD+BY+THE+AUTHOR+POCKET+BOOKS+New+York+London+Toronto+Sydney.+Front+Cover&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiv6_7UuOLTAhXMWRoKHQzhBzkQ6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Biography%20Tad%20Szulc.%20%22(HIS%5D%20STORY%20IS%20AN%20AMAZIN(i%20...%20THE%20NEW%20YORK%20TIMES%20BOOK%20REVIEW%20POPE%20JOHN%20PAUL%20II%20ACCLAIM%20FROM%20THE%20CATHOLIC%20PRESS%20FOR%20TAD%20SZULC%27S%20POPE%20JOHN.%20TAD%20SZULC%20WITH%20A%20NEW%20AFTERWORD%20BY%20THE%20AUTHOR%20POCKET%20BOOKS%20New%20York%20London%20Toronto%20Sydney.%20Front%20Cover&f=false,

Tad Szulc, *Pope John Paul II: The Biography*, New York 1995,
https://books.google.ro/books?id=bXO2jSWz5xEC&pg=PP1&dq=The+Biography+Tad+Szulc.+%22(HIS%5D+STORY+IS+AN+AMAZIN(i+...+THE+NEW+YORK+TIMES+BOOK+REVIEW+POPE+JOHN+PAUL+II+ACCLAIM+FROM+THE+CATHOL

a liderilor revistei: acest om care prin intermediul „experienței și eșecului prometeismului modern”[688] știa că „trebuie căutat în altă

IC+PRESS+FOR+TAD+SZULC%27S+POPE+JOHN.+TAD+SZULC+WITH+A+NEW+AFTERWORD+BY+THE+AUTHOR+POCKET+BOOKS+New+York+London+Toronto+Sydney.+Front+Cover&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiv6_7UuOLTAhXMWRoKHQzhBzkQ6AEIIzAA#v=onepage&q=The%20Biography%20Tad%20Szulc.%20%22(HIS%5D%20STORY%20IS%20AN%20AMAZIN(i%20...%20THE%20NEW%20YORK%20TIMES%20BOOK%20REVIEW%20POPE%20JOHN%20PAUL%20II%20ACCLAIM%20FROM%20THE%20CATHOLIC%20PRESS%20FOR%20TAD%20SZULC%27S%20POPE%20JOHN.%20TAD%20SZULC%20WITH%20A%20NEW%20AFTERWORD%20BY%20THE%20AUTHOR%20POCKET%20BOOKS%20New%20York%20London%20Toronto%20Sydney.%20Front%20Cover&f=false,
Ugo Colombo Sacco di Albiano, *Giovanni Paolo II sulla scena del mondo: magistero sociale, dialogo e diplomazia*, Milano 2004,
https://books.google.ro/books?id=E1F-KiUKFdIC&pg=PP1&dq=Giovanni+Paolo+II+sulla+scena+del+mondo:+magistero+sociale,+dialogo+e+diplomazia+By+Ugo+Colombo+Sacco+di+albiano&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjO5YfF8orUAhVJaxQKHbLtCP4Q6AEIJjAA#v=onepage&q=Giovanni%20Paolo%20II%20sulla%20scena%20del%20mondo%3A%20magistero%20sociale%2C%20dialogo%20e%20diplomazia%20By%20Ugo%20Colombo%20Sacco%20di%20albiano&f=false

[688] Prometeismul (în limba poloneză: Prometeizm) a fost un proiect inițiat de liderul polonez Józef Piłsudski. Scopul Prometeismului era să reducă puterea Imperiului Rus și a succesorului acestuia, Uniunea Sovietică, prin sprijinirea naționalismului și a mișcărilor de independență ale celor mai importante popoare neruse, care trăiau între granițele fostului imperiu țarist.
În perioada interbelică, Prometeismul și celălalt concept al lui Piłsudski, "Federația Międzymorze" constituiau două strategii complementare, fundamentale pentru liderul polonez și câțiva dintre sprijinitorii săi. Deși nici unul dintre cele două concepte nu a produs rezultatele scontate în perioada aceea, ele au prefigurat evenimentele ultimelor decenii: apariția Uniunii Europene și dezmembrarea Uniunii Sovietice.
Ray Brassier, *Prometheanism and its critics*, 2014,
https://arena-attachments.s3.amazonaws.com/371121/bdcdb0c3a2d4cb96dc189dedcebbac48.pdf,
Łukasz Dryblak, *Only Prometheanism? The policy of the Polish state towards selected circles of the Russian emigration in the years 1926–1935*,
http://www.sdr-ihpan.edu.pl/images/volume51no1SI/04-Dryblak.pdf,
Despre cum prometeismul marxismului ştiinţific persistă în structurile mondialiste, septembrie 2013,
https://searchnewsglobal.wordpress.com/2013/09/21/despre-cum-prometeismul-marxismului-stiintific-persista-in-structurile-mondialiste/
Un exemplu de prometeism:
Artur Niedźwiecki, „Pragmatism or prometheism? The attitude of Estonia to the conflict in Georgia”, *Biuletyn Opinie*, Nr. 22/2009, Varșovia 2009,

parte" și că „misiunea Bisericii" nu trebuie niciodată confundată cu „serviciul omului". Procesul episcopatului francez, acuzat că a folosit pentru prea mult timp un „limbaj de lemn" para-ideologic, s-a transformat într-un proces mai general al Bisericii.

Unul dintre cei mai influenți editorialiști ai revistei, Alain Besançon, convertit la marxism, a ales să denunțe ceea ce numea „a doua tăcere a Bisericii" în Prefața sa la lucrarea unui tânăr dominican francez, Jean-Miguel Garrigues, *L'Eglise, la societe libre et le communism*, „Biserica, societatea liberă și comunismul", apărută în colecția „Commentaire" la Juillard în 1983. Autorul constata, cu surprindere, că dispăruse cuvântul însuși din documentele magisteriului, după aproape douăzeci de ani.

În timp ce Pius al XI-lea și mai ales Pius al XII-lea n-au încetat să avertizeze împotriva pericolelor comunismului, Biserica Catolică, de la începutul conciliului, a interzis termenul în vocabularul său, în numele unei „false simetrii" care consta în situarea la poli opuși a „lumii capitaliste" și „a celeilalte lumi, așa-zis socialistă".[689] „Ceea ce trebuie spus despre comunism nu

---

http://fae.pl/biuletynopinieestoniaandtheconflictingeorgia.pdf,
Andrew Korybko, *Hybrid wars: The indirect adaptive approach to regime change,*
Moscova 2015, p. 15,
http://orientalreview.org/wp-content/uploads/2015/08/AK-Hybrid-Wars-updated.pdf

[689] Maciej Zięba, *Les papes et le capitalisme: l'enseignement social de l'Église de Léon XIII à Jean Paul II,*
Saint-Maurice 2002,
https://books.google.ro/books?id=ODoAuXxT0D8C&pg=PA5&dq=l%27enseignement+social+de+l%27%C3%89glise+de+L%C3%A9on+XIII+%C3%A0+Jean-Paul+II+Maciej+Zi%C4%99ba.+LES+PAPES+ET+LE+CAPITALISME+L%27enseignement+social+de+l%27%C3%89glise+de+L%C3%A9on+XIII+%C3%A0+Jean-Paul+II+Traduction+et+adaptation+du+polonais+par+Th%C3%A9r%C3%A8se+Wilkanoivicz+cardinal+conseil+pontifical&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjAjfKp1-LTAhVDthoKHeE-AzcQ6AEIITAA#v=onepage&q=l%27enseignement%20social%20de%20l%27%C3%89glise%20de%20L%C3%A9on%20XIII%20%C3%A0%20Jean-Paul%20II%20Maciej%20Zi%C4%99ba.%20LES%20PAPES%20ET%20LE%20CAPITALISME%20L%27enseignement%20social%20de%20l%27%C3%89glise%20de%20L%C3%A9on%20XIII%20%C3%A0%20Jean-

este faptul că ar fi nedrept, tiranic sau ateu ci în primul rând că este fals, că nu există, că este o falsitate generalizată", scria el vizibil influențat de scrierile lui Soljenitin, pe care l-a și citat în mod explicit. Articolul a suscitat o dezbatere internă. Jean Laloy, un discipol al lui Maritain, împărtășea multe dintre ideile autorului. „În absența cuvântului, fenomenul există", nota el referitor la unele documente recente ale magisteriului roman. El făcea distincția între poziția Romei, mai degrabă fermă și cea „a diferitelor grupări sau organisme". Răspunzând prietenului său, Alain Besançon persista în denunțul său al „tăcerii Bisericii": „chiar refuzul de a pronunța cuvântul este adevărata problemă". „Comunismul a primit fără îndoială lovituri extrem de grave, dar a înregistrat recent și unele succese și unul dintre ele este tăcerea pe care a reușit să o impună asupra naturii și identității sale. Ruptura ar fi un eveniment."

În Italia, la sfârșitul anilor 1970, acest refuz al iluziei unei alianțe posibile între creștinism și marxism era reprezentat de filosoful catolic Augusto Del Noce[690]. Născut în 1910 la Pistoia,

---

Paul%20II%20Traduction%20et%20adaptation%20du%20polonais%20par%20Th%C3%A9r%C3%A8se%20Wilkanoivicz%20cardinal%20conseil%20pontifical&f=false,
Idem, Papal Economics: The Catholic Church on Democratic Capitalism, from Rerum Novarum to Caritas in Veritate, New York 2014,
https://books.google.ro/books?id=NU46AwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Papal+Economics:+The+Catholic+Church+on+Democratic+Capitalism,+from+Rerum+novarum+to+caritas+in+veritate+Maciej+Zieba&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiQotni2OLTAhVIahoKHe5MARwQ6AEIJTAA#v=onepage&q=Papal%20Economics%3A%20The%20Catholic%20Church%20on%20Democratic%20Capitalism%2C%20from%20Rerum%20novarum%20to%20caritas%20in%20veritate%20Maciej%20Zieba&f=false

[690] Augusto Del Noce, *The Crisis of Modernity*, Montreal 2014,
https://books.google.ro/books?id=60C3BQAAQBAJ&pg=PT14&dq=McGillQueen%27s+University+Press+2014+Translated+with+permission+from+Fondazione+Centro+Studi+Augusto+Del+Noce+ISBN+9780773544420+(cloth)+ISBN+9780773544437+(paper)+ISBN+9780773596733+(ePDF)+ISBN+9780773596740+(ePUB)+Legal+deposit+fourth+quarter+2014+Biblioth%C3%A8que+nationale+du+Qu%C3%A9bec+...+English%5D+The+crisis+of+modernity/Augusto+Del+Noce;+edited+and+translated+by+Carlo+Lancellotti&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi0zPOHk-PTAhVBDxoKHXGZA-EQ6AEIIzAA#v=onepage&q=McGillQueen%27s%20University%20Press%202014%20Translated%20with%20permission%20from%20Fondazione%20Centro%20Studi%2

Augusto Del Noce a urmat studiile la Torino unde familia sa se mutase de la începutul Primului Război Mondial. El aparținea acestei elite intelectuale piemonteze (Norberto Bobbio, Cesare Pavese, Felice Balbo) care marcase istoria culturală și politică a țării în secolul XX. După o teză despre Malebranche (1932), tânărul filosof, antifascist convins, s-a stabilit la Roma unde a legat o relație de prietenie cu Franco Rodano, unul dintre liderii grupării catolicilor comuniști care, la Eliberare, a dat naștere Partidului stângii creștine (*Partito della sinistra cristiana*). Cititor entuziast al publicației *Humanisme integral* de la publicarea sa în Franța, a reținut din lecțiile lui Maritain această idee că ateismul marxist, departe de a nega Dumnezeul revelației creștine[691],

---

0Augusto%20Del%20Noce%20ISBN%209780773544420%20(cloth)%20ISBN%209780773544437%20(paper)%20ISBN%209780773596733%20(ePDF)%20ISBN%209780773596740%20(ePUB)%20Legal%20deposit%20fourth%20quarter%202014%20Bibl ioth%C3%A8que%20nationale%20du%20Qu%C3%A9bec%20...%20English%5D%20The%20crisis%20of%20modernity%2FAugusto%20Del%20Noce%3B%20edited%20and%20translated%20by%20Carlo%20Lancellotti&f=false,

Alberto Mina, *Augusto Del Noce, Verità e ragione nella storia: Antologia di scritti*, Milano 2007,

https://books.google.ro/books?id=MQp-PEZBWEoC&printsec=frontcover&dq=Verit%C3%A0+e+ragione+nella+storia:+Antologia+di+scritti+By+Augusto+Del+Noce&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjUwYT_k-PTAhXK0RoKHfuXBAwQ6AEIKDAA#v=onepage&q=Verit%C3%A0%20e%20ragione%20nella%20storia%3A%20Antologia%20di%20scritti%20By%20Augusto%20Del%20Noce&f=false,

Vittorio Possenti, *Profili del Novecento: Incontri con Norberto Bobbio, Augusto Del Noce, Giorgio La Pira, Giuseppe Lazzati, Jacques Maritain, Luigi Sturzo*, Torino 2007, https://books.google.ro/books?id=8iNf13Og-5sC&printsec=frontcover&dq=vittorio+possenti+Profili+del+Novecento:+Incontri+con+Norberto+Bobbio,+Augusto+Del+Noce+giorgio+la+pira+giuseppe+lazzati+jacques+maritain+luigi+sturzo+Vittorio+Possenti&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjusZ7-lOPTAhXC0xoKHdaIDB4Q6AEIITAA#v=onepage&q=vittorio%20possenti%20Profili%20del%20Novecento%3A%20Incontri%20con%20Norberto%20Bobbio%2C%20Augusto%20Del%20Noce%20giorgio%20la%20pira%20giuseppe%20lazzati%20jacques%20maritain%20luigi%20sturzo%20Vittorio%20Possenti&f=false

[691] Karim Schelkens, *Catholic Theology of Revelation on the Eve of Vatican II: A Redaction History of the Schema De Fontibus Revelationis (1960-1962)*, Leiden 2010, https://books.google.ro/books?id=bx0sxAxInxoC&printsec=frontcover&dq=Catholic+Theology+of+Revelation+on+the+Eve+of+Vatican+II:+A+Redaction+history+of+the+

combate „falsul Dumnezeu” al burgheziei dominante și că era prin urmare posibil să se colaboreze cu cei care susțineau construirea unei ordini sociale mai juste și mai conforme cu valorile Evangheliei. Iluzia a fost de scurtă durată.

În 1946, recitindu-l pe Maritain, el devine conștient de natura „esențial” atee a marxismului și o scrie într-o carte, *Problema dell'ateismo*, „Problema ateismului”, care va trece relativ neobservată la publicarea sa în Italia în 1964. Abia din a doua jumătate a deceniului următor, tezele lui Del Noce privind „dizolvarea marxismului” și „suicidul revoluției” (titlul unei lucrări publicate în 1978) vor avea un mare ecou în lumea catolică italiană. Numit între timp profesor de Filosofie politică la Universitatea din Roma, Augusto Del Noce a devenit mentorul studenților catolici din mișcarea Comuniune și Eliberare (CL) fondată la Milano de don Giussani la sfârșitul anilor 1960.[692]

---

schema+de+fontibus+revelationis+(1960-1962)+by++Karim+Schelkens&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjJi6q3vePTAhUGrxoKHWHSDK0Q6AEIJzAA#v=onepage&q=Catholic Theology of Revelation on the Eve of Vatican II%3A A Redaction history of the schema de fontibus revelationis (1960-1962) by Karim Schelkens&f=false

[692] *Comunione e Liberazione, un movimento nella Chiesa*, https://it.clonline.org/cm-files/2017/03/14/comunione_e_liberazione.pdf, Dario Zadra, „*Comunione e Liberazione: A fundamentalist idea of power*”, *Accounting for Fundamentalisms: The Dynamic Character of Movements*, (Martin E. Marty, R. Scott Appleby), Londra 1994, pp. 124-148, https://books.google.ro/books?id=XTDteHrDgfAC&pg=PR4&dq=The+Dynamic+Character+of+Movements+Martin+E.+Marty,+R.+Scott+Appleby.+The+collection+of+essays+in+this+volume+is+based+on+a+project+conducted+under+the+auspices+of+the+American+Academy+of+Arts+and+Sciences+and+supported+by+a+grant+from&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiKoLjr4OnTAhVpBsAKHUQ8AYAQ6AEIITAA#v=onepage&q=The%20Dynamic%20Character%20of%20Movements%20Martin%20E.%20Marty%2C%20R.%20Scott%20Appleby.%20The%20collection%20of%20essays%20in%20this%20volume%20is%20based%20on%20a%20project%20conducted%20under%20the%20auspices%20of%20the%20American%20Academy%20of%20Arts%20and%20Sciences%20and%20supported%20by%20a%20grant%20from&f=false, Saverio Tommasi, *Gesù era ricco: Contro Comunione e Liberazione*, Roma 2014, https://books.google.ro/books?id=qS9QAwAAQBAJ&pg=PT1&dq=Contro+Comunione+e+Liberazione+Saverio+Tommasi.+Saverio+Tommasi+Ges%C3%B9+era+ricco+Contro+Comunione+e+liberazione+Aliberti+editore+%C2%A9+2013+Imprimatur+srl+T

utti+idiritti+riservati+Sede+legalee+operativa:&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiYp_Sxn-rTAhUGChoKHfdFBzgQ6AEIITAA#v=onepage&q=Contro%20Comunione%20e%20Liberazione%20Saverio%20Tommasi.%20Saverio%20Tommasi%20Ges%C3%B9%20era%20ricco%20Contro%20Comunione%20e%20liberazione%20Aliberti%20editore%20%C2%A9%202013%20Imprimatur%20srl%20Tutti%20idiritti%20riservati%20Sede%20legalee%20operativa%3A&f=false,

Pietro Zovatto, *Storia della spiritualità italiana*, Roma 2002, pp. 626-634, https://books.google.ro/books?id=6nBojy4ahA4C&printsec=frontcover&dq=costanzo+cargnoni+-+antonio+gentili+mauro+regazzoni+-+pietro+zovatto+storia+della+spiritualit%C3%A0+italiana+a+cura+di&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj9-uzroOrTAhWqJcAKHQ5vAdgQ6AEIKDAA#v=onepage&q=costanzo%20cargnoni%20-%20antonio%20gentili%20mauro%20regazzoni%20-%20pietro%20zovatto%20storia%20della%20spiritualit%C3%A0%20italiana%20a%20cura%20di&f=false,

Luigi Giussani, *L'avvenimento cristiano: Uomo Chiesa Mondo*, Milano 1993, https://books.google.ro/books?id=V7MD1sbELqcC&pg=PP4&dq=L%27Uomo+Chiesa+Mondo+Luigi+Giussani.+Luigi+Giussani+-+L%27avvenimento+cristiano+Uomo+Chiesa+Mondo+Biblioteca+Universale+Rizzoli+Propriet%C3%A0+letteraria+riservata+%C2%A9+1993RCS+Rizzoli+LibriS.p.A.,+Milano+%C2%A9+1994&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjhmqvCourTAhWDhRoKHeD9CYkQ6AEIJDAA#v=onepage&q=L%27Uomo%20Chiesa%20Mondo%20Luigi%20Giussani.%20Luigi%20Giussani%20-%20L%27avvenimento%20cristiano%20Uomo%20Chiesa%20Mondo%20Biblioteca%20Universale%20Rizzoli%20Propriet%C3%A0%20letteraria%20riservata%20%C2%A9%201993RCS%20Rizzoli%20LibriS.p.A.%2C%20Milano%20%C2%A9%201994&f=false,

Idem, The Religious Sense, Montreal 1997, https://books.google.ro/books?id=WYF3Y_zT8zoC&pg=PR3&dq=Luigi+Giussani.+The+Religious+Sense+LUIGI+GIUSSANI+Translated+by+John+Zucchi+McGill-Queen%27s+University+Press+Montreal+%26+Kingston+%E2%80%A2+London+%E2%80%A2+Ithaca+%C2%A9+McGill-Queen%27s+University+Press+1997+ISBN+0-77;+)+ISBN+07735-1626-3&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj6xabDperTAhWLtBoKHQnNBPsQ6AEIITAA#v=onepage&q=Luigi%20Giussani.%20The%20Religious%20Sense%20LUIGI%20GIUSSANI%20Translated%20by%20John%20Zucchi%20McGill-Queen%27s%20University%20Press%20Montreal%20%26%20Kingston%20%E2%80%A2%20London%20%E2%80%A2%20Ithaca%20%C2%A9%20McGill-Queen%27s%20University%20Press%201997%20ISBN%200-77%3B%20)%20ISBN%2007735-1626-3&f=false

„Comunione e Liberazione. Laying the building blocks of a parallel Christian society in Italy", *Claiming Society for God: Religious Movements and Social Welfare, Egypt,*

Critica sa la adresa progresismului catolic postconciliar, în care nu a ezitat să recunoască renașterea ereziei pelagiene, mergea în sensul orientărilor noului pontificat al lui Ioan Paul al II-lea.[693] El va sprijini Campania ofensivă lansată de mișcarea Comuniune și Eliberare în anii 1980 împotriva anumitor personalități catolice (printre care și rectorul Universității Catolice din Milano, Giuseppe Lazzati), acuzate că prin atitudinea lor conciliantă cu privire la modernitate, au favorizat „secularizarea" societății italiene.

Congresul de la Lorette (1985) a marcat apogeul acestor tensiuni din interiorul Bisericii italiene între organizațiile Acțiunii Catolice, susținătorii unei spiritualități în linia maritaină și noile mișcări (printre care și Comuniune și Eliberare), partizane ale unei strategii de prezență vizibilă și puternic identitară. Preotul genovez Gianni Baget Bozzo, raliat la dreapta berlusconiană, provenit din stânga dominată de Giuseppe Dossetti, a făcut bilanțul catastrofal al „înțelegerii" (*intreccio*) între catolici și comuniști în Italia, care a luat naștere în mijlocul anilor 1970 pe ideea unui *compromesso storico*: acest proiect de alianță guvernamentală între Democrația Creștină Italiană și Partidul

---

Israel, Italy and the United States, (Nancy J. Davis, Robert V. Robinson) Indiana 2012, pp. 88-112,
https://books.google.ro/books?id=aLl--mb6d1sC&pg=PR3&dq=Claiming+Society+for+God:+Religious+Movements+and+Social+Welfare+egypt,+israel,+italy+and+the+united+states+By+Nancy+J.+Davis,+Robert+V.+Robinson+indiana+university+press+bloomington+and+indianopolis&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiU-Y2ZpOrTAhUJ0xoKHWRaCnAQ6AEIJzAA#v=onepage&q=Claiming%20Society%20for%20God%3A%20Religious%20Movements%20and%20Social%20Welfare%20egypt%2C%20israel%2C%20italy%20and%20the%20united%20states%20By%20Nancy%20J.%20Davis%2C%20Robert%20V.%20Robinson%20indiana%20university%20press%20bloomington%20and%20indianopolis&f=false

[693] A se vedea cartea sa *Il cattolico comunista* (Milano, 1981) care se prezintă ca un răspuns la un comentariu al lui Franco Rodano privind enciclica *Redemptor hominis* (1979).
Augusto Del Noce, *Il cattolico comunisto*, Cap. II „Inveramento del marxismo e senso della conciliazione col pensiero cattolico",
http://www.sturzo.it/files/edu/cap4/1-2/DelNoce.pdf

Comunist Italian, „de necrezut” în orice altă democrație occidentală, manifesta, în viziunea sa, „esența excepției italiene”.[694]

[694] Domenico Toniolo, *Il Compromesso Storico. Un tentativo de collaborazione tra marxisti e non marxisti*,
Roma 1981,
https://books.google.ro/books?id=smhjd8xxKkYC&pg=PA2&dq=STUDIA+SOCIALIA+Collana+pubblicata+dalla+Facolt%C3%A0+di+Scienze+Sociali+della+Pontificia+Universit%C3%A0+Gregoriana+1.+...+dell%27universit%C3%A0+gregoriana,+roma+1981+DOMENICO+TONIOLO+Compromesso+Storico+tentativo+di+collaborazione+tra+marxisti+e+non+marxisti&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiMgbWU1-PTAhUoCsAKHUElC9EQ6AEIITAA#v=onepage&q=STUDIA%20SOCIALIA%20Collana%20pubblicata%20dalla%20Facolt%C3%A0%20di%20Scienze%20Sociali%20della%20Pontificia%20Universit%C3%A0%20Gregoriana%201.%20...%20dell%27universit%C3%A0%20gregoriana%2C%20roma%201981%20DOMENICO%20TONIOLO%20Compromesso%20Storico%20tentativo%20di%20collaborazione%20tra%20marxisti%20e%20non%20marxisti&f=false,
Sondra Cerrai, *I partigiani della pace in Italia,* Padova 2011,
https://books.google.ro/books?id=-aFGpEm78CsC&pg=PP1&dq=Sondra+Cerrai.+STUDI+E+PROGETTI+Sondra+Cerrai+I+PARTIGIANI+DELLA+PACE+IN+ITALIA+Tra+utopia+e+sogno+egemonico+libreriauniversitaria.it+edizioni+I+PARTIGIANI+DELLA+PACE+IN+ITALIA+Tra+utopia+e+sogno.+Front+Cover.&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj4sq-80ePTAhXsJMAKHWIXDI0Q6AEIITAA#v=onepage&q=Sondra%20Cerrai.%20STUDI%20E%20PROGETTI%20Sondra%20Cerrai%20I%20PARTIGIANI%20DELLA%20PACE%20IN%20ITALIA%20Tra%20utopia%20e%20sogno%20egemonico%20libreriauniversitaria.it%20edizioni%20I%20PARTIGIANI%20DELLA%20PACE%20IN%20ITALIA%20Tra%20utopia%20e%20sogno.%20Front%20Cover.&f=false,
Francesco Malgeri, Leonardo Paggi, *L'Italia repubblicana nella crisi degli anni Settanta: Partiti e organizzazioni di massa,* Roma 2001,
https://books.google.ro/books?id=RBTago7HcgIC&pg=PA3&dq=L%27Italia+repubblicana+nella+crisi+degli+anni+Settanta:+Partiti+e+organizzazioni+di+massa+a+cura+di+Francesco+Malgeri+e+Leonardo+Paggi&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj86JCt1OPTAhUkAcAKHdkeAdkQ6AEIJTAA#v=onepage&q=L%27Italia%20repubblicana%20nella%20crisi%20degli%20anni%20Settanta%3A%20Partiti%20e%20organizzazioni%20di%20massa%20a%20cura%20di%20Francesco%20Malgeri%20e%20Leonardo%20Paggi&f=false,
Agostino Giovagnali, Silvio Pons, *L'Italia repubblicana nella crisi degli anni Settanta: Tra guerra fredda e distensione*, Roma 2003,
https://books.google.ro/books?id=5A_GoqdTzU0C&pg=PA145&dq=L%27Italia+repubblicana+nella+crisi+degli+anni+Settanta:+Tra+guerra+fredda+e+distensione+a+cura+di+Agostino+Giovagnali+e+Silvio+Pons+italia+repubblicana+nella+crisi+degli+anni+settanta&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjyw7Gj0uPTAhUsIsAKHZ8bBkIQ6AEIKDA

Capitolul XI

BISERICA ȘI CĂDEREA COMUNISMULUI

Alegerea lui Ioan Paul al II-lea, primul papă slav din istorie, la 16 octombrie 1978, a schimbat profund atitudinea Bisericii față de comunism. Spre deosebire de predecesorii săi imediați, cardinalul Karol Wojtyla avea o experiență directă și personală a acestor „ideologii ale răului" politic absolut reprezentate de nazism și comunism, și a ravagiilor pe care le

---

A#v=onepage&q=L%27Italia%20repubblicana%20nella%20crisi%20degli%20anni%20Settanta%3A%20Tra%20guerra%20fredda%20e%20distensione%20a%20cura%20di%20Agostino%20Giovagnali%20e%20Silvio%20Pons%20italia%20repubblicana%20nella%20crisi%20degli%20anni%20settanta&f=false,
Gabriele de Rosa, Giancarlo Monina, *L'Italia repubblicana nella crisi degli anni Settanta: Sistema politico e istituzioni*, Roma 2003,
https://books.google.ro/books?id=6vfy1jCEj64C&pg=PA468&dq=a+cura+di+gabriele+de+rosa+e+giancarlo+monina+L%27Italia+Repubblicana+nella+crisi+degli+anni+Settanta.+Tra+guerra+fredda+e+distensione.+Voi.+I+134.+Fiamma+Lussana-Giacomo+Marramao+(a+cura+di),+L%27Italia+Repubblicana+nella+crisi+degli+anni+Settanta.&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiV0MTR0-PTAhVLI8AKHebhCQQQ6AEIJTAA#v=onepage&q=a%20cura%20di%20gabriele%20de%20rosa%20e%20giancarlo%20monina%20L%27Italia%20Repubblicana%20nella%20crisi%20degli%20anni%20Settanta.%20Tra%20guerra%20fredda%20e%20distensione.%20Voi.%20I%20134.%20Fiamma%20Lussana-Giacomo%20Marramao%20(a%20cura%20di)%2C%20L%27Italia%20Repubblicana%20nella%20crisi%20degli%20anni%20Settanta.&f=false,
Fiamma Lussana, Giacomo Marramao, *L'Italia repubblicana nella crisi degli anni Settanta: Culture, nuovi soggetti e identita*, Roma 2001,
https://books.google.ro/books?id=M5iUUqXHcqUC&printsec=frontcover&dq=L%27Italia+repubblicana+nella+crisi+degli+anni+Settanta:+Culture,+nuovi+soggetti,+identita+Fiamma+Lussana+e+Giacomo+Marramao&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjl8MSx1ePTAhVHL8AKHWpEDdsQ6AEIJTAA#v=onepage&q=L%27Italia%20repubblicana%20nella%20crisi%20degli%20anni%20Settanta%3A%20Culture%2C%20nuovi%20soggetti%2C%20identita%20Fiamma%20Lussana%20e%20Giacomo%20Marramao&f=false

cauzaseră în viața popoarelor din Europa în secolul XX. „Este ceva care va rămâne înscris pentru totdeauna în memoria mea", scria suveranul pontif în cartea sa testament publicată în 2005.[695] Acest papă „venit de departe" era purtătorul suferințelor, dar și al speranțelor unei Biserici care trăise martirajul opresiunii totalitare după invadarea Poloniei de trupele naziste în septembrie 1939. În cadrul primei sale deplasări în afara Vaticanului, la Assisi (5 noiembrie 1978), când cineva a strigat: „Nu uitați Biserica tăcerii!", Ioan Paul al II-lea a răspuns categoric: „Nu mai este Biserica tăcerii pentru că ea vorbește prin vocea mea."[696]

Este dificil de spus în ce măsură a cântărit „chestiunea comunismului" (Ostpolitik, compromis istoric, dialog cu marxismul) asupra celor două conclave din anul 1978. În timpul scurtului său pontificat, Ioan Paul I nu a avut ocazia de a preciza cu adevărat intențiile sale în privința tuturor acestor puncte. Ca patriarh al Veneției, cardinalul Albino Luciani a fost deosebit de critic cu privire la ceea ce el considera drept un risc de „marxizare" a gândirii creștine și nu și-a ascuns opoziția față de orice formă de „compromis istoric" în Italia anilor 1970.[697] În

[695] Giovanni Paolo II, *Memoria e identita*, Milano 2005, https://books.google.ro/books?id=dvJ4AKm0iSoC&printsec=frontcover&dq=Memoria+e+identit%C3%A0+giovanni+paolo+II+rizzoli&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiBuIHH_YrUAhUDSBQKHf36DcgQ6AEIJjAA#v=onepage&q=Memoria%20e%20identit%C3%A0%20giovanni%20paolo%20II%20rizzoli&f=false

[696] Jean-Yves Calvez, „Jean Paul II. L'« affirmation »", *Études*, Vol. 402, nr. 5 (2005), pp. 583-591, https://www.cairn.info/revue-etudes-2005-5-page-583.htm

[697] Agostino Giovagnali, Silvio Pons, *L'Italia repubblicana nella crisi degli anni Settanta: Tra guerra fredda e distensione*, Roma 2003, https://books.google.ro/books?id=5A_GoqdTzU0C&pg=PA3&dq=Agostino+Giovagnali,+Silvio+Pons.+Direzione+Generale+per+i+Beni+Librari+e+gli+Istituti+Culturali+COMITATO+NAZIONALE+Bilancio+dell%27esperienza+repubblicana+all%27inizio+del+nuovo+secolo+L%27ITALIA+...+degli+anni+settanta+Tra+guerra+fredda+e+distensione+a+cura+di+Agostino+Giovagnoli+e+Silvio+Pons+Atti+del+ciclo+di+convegni+Roma&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjozbrMgovUAhVIUhQKHW-PDs0Q6AEIJDAA#v=onepage&q=Agostino%20Giovagnali%2C%20Silvio%20Pons.%20Direzione%20Generale%20per%20i%20Beni%20Librari%20e%20gli%20Istituti%20Culturali%20COMITATO%20NAZIONALE%20Bilancio%20dell%27esperienza%2

cadrul reuniunilor care au precedat conclavul din octombrie 1978, cardinalul Ratzinger, pe atunci tânăr arhiepiscop de München, i-a avertizat pe ceilalți cardinali despre pericolul comunist.[698] Dacă cardinalul Wojtyla și-a manifestat întotdeauna solidaritatea cu alegerile primatului Wyszynski și a susținut „politica dialogului" aplicată de Sfântul Scaun, el s-a dorit promotorul, atât în calitate de fiu al națiunii poloneze, cât și ca fiu spiritual al Conciliului Vatican II, al unui proiect strategic revoluționar pe care circumstanțele i-au permis să-l realizeze, contrar tuturor așteptărilor: eliberarea popoarelor din cealaltă Europă de opresiunea totalitară și reintegrarea lor în „familia popoarelor europene".

0repubblicana%20all%27inizio%20del%20nuovo%20secolo%20L%27ITALIA%20...%20degli%20anni%20settanta%20Tra%20guerra%20fredda%20e%20distensione%20a%20cura%20di%20Agostino%20Giovagnoli%20e%20Silvio%20Pons%20Atti%20del%20ciclo%20di%20convegni%20Roma&f=false,

Raffaele Nocera, Claudio Rolle Cruz, *Settantatré. Cile e Italia, destini incrociati*, Napoli 2010,

https://books.google.ro/books?id=uYMIkxhva50C&pg=PT5&dq=Settantatr%C3%A9.+Cile+e+Italia,+destini+incrociati+propriet%C3%A0+letteraria+riservata+a+Think+Thanks+sede+operativa+via+Acate+68+Napoli+sede+legale+via+D.+Morelli+7+Napoli+1a+edizione:+maggio+2010+a+cura+di+Raffaele+Nocera+e+Claudio+Rolle+Cruz+Settantatr%C3%A9+Cile+e+Italia,+destini+incrociati+editing&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjiraiEiIvUAhXDqxoKHTIxAjoQ6AEIjAA#v=onepage&q=Settantatr%C3%A9.%20Cile%20e%20Italia%2C%20destini%20incrociati%20propriet%C3%A0%20letteraria%20riservata%20a%20Think%20Thanks%20sede%20operativa%20via%20Acate%2068%20Napoli%20sede%20legale%20via%20D.%20Morelli%207%20Napoli%201a%20edizione%3A%20maggio%202010%20a%20cura%20di%20Raffaele%20Nocera%20e%20Claudio%20Rolle%20Cruz%20Settantatr%C3%A9%20Cile%20e%20Italia%2C%20destini%20incrociati%20editing&f=false

[698] Într-un interviu publicat anterior în Frankfurter Allgemeine Zeitung (8 octombrie 1978), el a avertizat „în privința riscului unei influențe comuniste asupra conclavului".

Europa în timpul pontificatului lui Ioan Paul al II-lea

După conciliu, Europa încetase să mai reprezinte o miză majoră în învățăturile magisteriului Bisericii. În timp ce Pius al XII-lea a insistat pe tema vocației civilizatoare a Europei creștine, Părinții conciliari nu au considerat că e indicat să revină asupra liantului care a unit, de la origine, creștinismul cu civilizația occidentală. Perspectiva constituției pastorale *Gaudium et Spes* era total universalistă: „Biserica, trimisă tuturor popoarelor din toate timpurile și din toate locurile, nu este legată într-o manieră exclusivă și indisolubilă de nicio rasă sau națiune, de nicio cutumă veche sau recentă. Fidelă în mod constant propriei sale tradiții și totodată conștientă de universalitatea misiunii sale, ea poate intra în comuniune cu diferitele civilizații: de unde și îmbogățirea care rezultă pentru ea însăși și diferitele culturi" (58, 3).

În ultima sa enciclică *Pacem in terris* (aprilie 1963), Ioan al XXIII-lea a făcut apel la constituirea unei veritabile autorități mondiale, fără a acorda prea multă atenție dimensiunii regionale europene. Preocupat să promoveze o politică de pace și de înțelegere în Europa și de disociere a Bisericii de fostele puteri coloniale, Paul al VI-lea a evitat să identifice cauza catolicismului cu cea a Vechiului Continent. Cardinalul Wojtyla nu a dat dovadă de aceeași prudență. Înaintea alegerii sale la pontificat, a dedicat chestiunii frontierelor Europei un articol premonitoriu în care obiecta împotriva unei viziuni „exclusiv occidentale" a Europei și regreta dispariția, după sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, a *Mitteleuropa* ca punte spirituală între cele două Europe: Europa occidentală și Europa orientală.[699]

[699] Giovanni Barberini, „La grande Europa di Giovanni Paolo II", *Stato, Chiesa e pluralismo confesionale*,
nr. 34 (noiembrie 2014),
http://riviste.unimi.it/index.php/statoechiese/article/view/4419/4489,

Aldino Cazzago, *Cristianesimo d'Oriente e d'Occidente in Giovanni Paolo II*, Milano 1996,
https://books.google.ro/books?id=11bd2yAPwDMC&printsec=frontcover&dq=Cristianesimo+d%27Oriente+e+d%27Occidente+in+Giovanni+Paolo+II+Aldino+Cazzago+collezione+communio&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj429GD2-rTAhUPM8AKHY_OD2QQ6AEIJTAA#v=onepage&q=Cristianesimo%20d%27Oriente%20e%20d%27Occidente%20in%20Giovanni%20Paolo%20II%20Aldino%20Cazzago%20collezione%20communio&f=false,
Antonio G. Chizzoniti, *Chiesa cattolica ed Europa centro-orientale: libertà religiosa e processo di democratizzazione*, Milano 2004,
https://books.google.ro/books?id=gfM9PnEQqdAC&pg=PP4&dq=Chiesa+cattolica+ed+Europa+centro-orientale:+libert%C3%A0+religiosa+e+processo+di+democratizzazione+a+cura+di+Antonio+G.+Chizzoniti&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiDmuzY2-rTAhVoCcAKHVjBCnQQ6AEIJTAA#v=onepage&q=Chiesa%20cattolica%20ed%20Europa%20centro-orientale%3A%20libert%C3%A0%20religiosa%20e%20processo%20di%20democratizzazione%20a%20cura%20di%20Antonio%20G.%20Chizzoniti&f=false,
Alessandro Guerra, Andrea Marchili, *Europa Concentrica: Soggetti, città, istituzioni fra processi federativi e integrazione politica dal XVIII a XIX secolo,* „I papi e l'Europa, Dal' eredita carolingia alla multipolarita globale", Roma 2016,
https://books.google.ro/books?id=ctTJDAAAQBAJ&pg=PP1&dq=diritto+economia+a+cura+di+Alessandro+Guerra,+Andrea+Marchili,+Europa+Concentrica:+Soggetti,+citt%C3%A0,+istituzioni+fra+processi+federativi+e+integrazione+politica+dal+XVIII+al+XXI+secolo&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiNhY-q3-rTAhWJHxoKHV-ICJQQ6AEIJTAA#v=onepage&q=diritto%20economia%20a%20cura%20di%20Alessandro%20Guerra%2C%20Andrea%20Marchili%2C%20Europa%20Concentrica%3A%20Soggetti%2C%20citt%C3%A0%2C%20istituzioni%20fra%20processi%20federativi%20e%20integrazione%20politica%20dal%20XVIII%20al%20XXI%20secolo&f=false,
Guido Formigoni, „Un'Europa cattolica? I cattolici italieni e la costruzione europea", Piero Craveri, Antonio Varsori, *op.cit*., pp. 349-368,
https://books.google.ro/books?id=VGicKb-NnZsC&printsec=frontcover&dq=L%27Italia+nella+costruzione+europea.+Un+bilancio+storico+(1957-2007):+Un+bilancio+storico+(1957-2007)+storia+internazionale+dell+eta+contemporanea+AA.+VV.&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjy7Mvl5-rTAhVJVxoKHYiKBH0Q6AEIJTAA#v=onepage&q=L%27Italia%20nella%20costruzione%20europea.%20Un%20bilancio%20storico%20(1957-2007)%3A%20Un%20bilancio%20storico%20(1957-2007)%20storia%20internazionale%20dell%20eta%20contemporanea%20AA.%20VV.&f=false

Insistența cu care arhiepiscopul de Cracovia (unde părintele activase ca ofițer în armata austro-ungară în timpul Primului Război Mondial) sublinia importanța Europei orientale nu era lipsită de nostalgia pentru Imperiul multinațional al Habsburgilor. Dar aceasta exprima în același timp sentimentul unei solidarități de destin între popoarele Europei Centrale care îl determina să respingă diviziunea artificială a Europei decisă după încheierea războiului și să privească cu un ochi critic acordurile de la Yalta care împărțiseră continentul în zone de influență.

Marea dezbatere privind instalarea noilor rachete de croazieră (Pershing și Cruise) pe teritoriul european a condus câțiva ani mai târziu la apariția acestei viziuni „paneuropene" a frontierelor continentale. Bisericile creștine și îndeosebi Biserica Catolică, n-au ezitat să preia frâiele acestei mișcări de contestație pacifistă. Este suficient să amintim impactul extraordinar al declarației colective a episcopilor americani „Provocarea păcii: promisiunea lui Dumnezeu și răspunsul nostru" (19 mai 1983), care condamna războiul nuclear și punea la îndoială legitimitatea morală a strategiei de descurajare nucleară. Mai prudente, episcopatele europene, în special episcopatul german, au contribuit într-o măsură mai mică la ridicarea chestiunii unității Europei, „dincolo de frontierele de astăzi, care par de nedepășit din punct de vedere politic".[700] Această „dorință a Europei" pe care o exprima cardinalul Wojtyla și care era comună multor intelectuali dizidenți din Est nu semăna cu o revendicare pacifistă. Ea exprima, înainte de toate, după cum vom vedea, o dorință de reîntoarcere la libertate.[701]

Dacă Europa era „una singură" pe plan spiritual datorită moștenirii creștine comune, ea se compunea din două curente de tradiții și culturi diferite care corespundeau diviziunii interne a

[700] „Justiția creează pace". Declarația Conferinței episcopale privind pacea (18 aprilie 1983).
[701] „Opusul comunismului nu era capitalismul, ci Europa", scria just istoricul Tony Judt.

creștinătății survenite la începutul celui de-al doilea milenar între Roma și Constantinopol. Viitorul Ioan Paul al II-lea a insistat mult asupra existenței celeilalte Europe (Europa orientală), care se formase în jurul centrului de putere și civilizație reprezentat de Constantinopol și pe complementaritatea între cele două Europe, între ceea ce el numea Orientul și Occidentul Europei.

Fiu al națiunii poloneze, Karol Wojtyla era și fiu spiritual al Conciliului Vatican II. Participarea sa, ca tânăr arhiepiscop de Cracovia, la adunările sinodale, a reprezentat pentru el o profundă experiență spirituală și umană, „un har special al lui Dumnezeu", asupra căreia nu va înceta să revină pe tot parcursul pontificatului său:

Am avut șansa unică de a participa la Conciliu din prima până în ultima zi. Nu a fost ușor, căci autoritățile comuniste din țara mea mi-au acordat ca un privilegiu, supus arbitrariului bunăvoinței lor, dreptul de a merge la Roma. Dacă în aceste condiții mi-a fost totuși dat să particip la toate sesiunile Conciliului, se poate discerne aici un har special al lui Dumnezeu.

Dacă papa vedea retrospectiv în participarea sa la lucrările conciliului „un har special al lui Dumnezeu", aceasta nu se datora doar situației tragice a Bisericilor situate în spatele Cortinei de Fier care făcuseră extrem de problematică deplasarea clericilor la Roma, ci și pentru că aceasta reprezentase ocazia a numeroase schimburi și întâlniri care i-au permis să-și perfecționeze teologia și să-și aprofundeze intuițiile pastorale. Tânărul episcop auxiliar de Cracovia – avea patruzeci și doi de ani la deschiderea Conciliului Vatican II – făcea parte din delegația formată din șaptesprezece episcopi polonezi (dintr-un total de șaizeci și patru) care fuseseră autorizați să meargă la Roma pentru a asista la conciliu. Orașul Etern nu-i era deloc străin. Ca student la Teologie la dominicanii de la Angellicum în anii 1946-1948, a avut ocazia de a face ceea ce va numi mai târziu „ucenicia de la Roma". În timpul acestor ani petrecuți la Roma, dar și cu ocazia

unui scurt sejur în Franța, a descoperit cu simpatie experiența preoților-lucrători. Mai mult filosof decât teolog, interesele sale se îndreptau înainte de toate către chestiunile ce țineau de morala familială, materie pe care a predat-o din 1954 la Universitatea Catolică din Lublin, singura universitate liberă din universul sovietic.

Votumul în latină pe care l-a trimis la Roma în decembrie 1959, ca răspuns la consultarea comisiei antepregătitoare, nu avea nimic în comun cu un catalog de reforme care trebuiau adoptate, ci se prezenta mai degrabă ca un eseu filosofic centrat pe tema umanismului creștin. Era „opera unui gânditor, și nu a unui specialist în drept canonic", va nota mai târziu unul dintre biografii săi. Fără a neglija chestiunile de ordine internă (precum liturghia) pe ordinea de zi a conciliului, el și-a concentrat atenția pe problemele care vizau raporturile Bisericii cu lumea înconjurătoare. Una dintre temele cele mai dragi era cea a revalorizării locului laicilor în viața Bisericii. Așa cum s-a alăturat ierarhiei poloneze pentru a reclama un document aparte despre Fecioara Maria (pe care adunarea îl va refuza în cadrul unui vot istoric în octombrie 1963), tot la fel se va întâmpla și în cazul dezbaterii privind libertatea religioasă, atunci când va face auzită o voce mai personală. Pentru episcopul-filosof care era Karol Wojtyla, recunoașterea acestui drept fundamental reprezenta o problemă vitală pentru viitorul Bisericii în statele comuniste. O astfel de recunoaștere trebuia să se bazeze pe recunoașterea demnității persoanei umane, precum a declarat în intervenția sa *in aula* din 25 septembrie 1964: „Pentru a trata chestiunea libertății religioase, este indispensabil să se reprezinte cu o mare rigoare persoana umană, care nu poate fi prezentată ca un instrument al vieții economice și sociale."[702]

[702] J. Grootaers, „La participation de Mgr. Karol Wojtyla, archeveque de Cracovie, au concile", Actes et acteurs à Vatican II, p. 100, https://books.google.ro/books?id=-AjS8BtG9fwC&pg=PP5&dq=bibliotheca+ephemeridum+theologicarum+lovaniensium

Contribuția sa majoră la lucrările conciliului a avut efect și asupra elaborării schemei XIII privind Biserica în lumea contemporană.[703] Numit membru al comisiei mixte însărcinate cu revizuirea schemei, arhiepiscopul de Cracovia a participat activ la reuniunea acesteia la Arricia (aproape de Roma) în februarie 1965. Preocuparea sa de a apăra, în numele episcopatului polonez, un punct de vedere mai mult teologic decât sociologic, i-a adus stima teologilor până atunci critici cu privire la orientarea prea „orizontală" a schemei, precum părinții Danielou și De Lubac. În jurnalul conciliar al părintelui Congar este descrisă puternica impresie produsă de personalitatea sa asupra membrilor comisiei: „Wojtyla face o impresie extrem de puternică. Personalitatea sa se impune. El transmite o anumită forță profetică foarte calmă, dar irecuzabilă" (2 februarie 1965).[704]

Un alt teolog prezent la Arricia, redemptoristul Bernard Haring, va scrie mai târziu că „fără conciliu și fără prezența arhiepiscopului polonez la conciliu, nu s-ar fi ajuns niciodată la alegerea papei polonez". În acești ani conciliari, viitorul papă va lega o strânsă prietenie cu cardinalul austriac Franz König, unul dintre principalii artizani ai politicii de deschidere către Est a

---

+CXXXIX+actes+et+acteurs+a+vatican+II+par+j+grootaers+leuven+university+press+1998+uitgeverij+peeters+leuven&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi_2uW3mZ_TAhViL8AKHeIuBm8Q6AEIGjAA#v=onepage&q=bibliotheca%20ephemeridum%20theologicarum%20lovaniensium%20CXXXIX%20actes%20et%20acteurs%20a%20vatican%20II%20par%20j%20grootaers%20leuven%20university%20press%201998%20uitgeverij%20peeters%20leuven&f=false

[703] *Ibidem*, pp. 105-128.

[704] Yves Congar, *op. cit.*,
https://books.google.ro/books?id=MlIYG3_oaM4C&pg=PP4&dq=My+Journal+of+the+Council+By+Yves+Congar+op+op+op+op,+translated+from+french+by+mary+john+ronayne+mary+cecily+boulding+english+translation+editor+Denis+Minns+a+michael+glazier+book+collegeville+minnesota&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi42sGzz7PTAhVNJVAKHQAbBl8Q6AEIIzAA#v=onepage&q=My%20Journal%20of%20the%20Council%20By%20Yves%20Congar%20op%20op%20op%20op%2C%20translated%20from%20french%20by%20mary%20john%20ronayne%20mary%20cecily%20boulding%20english%20translation%20editor%20Denis%20Minns%20a%20michael%20glazier%20book%20collegeville%20minnesota&f=false

Sfântului Scaun, care va fi marele său elector în timpul conclavului din octombrie 1978. Alte întâlniri din cadrul adunării conciliare (cu episcopi africani îndeosebi) sau în afara acesteia (în jurul monseniorului Deskur, un prelat polonez al Curiei) au îmbogățit sejururile romane ale monseniorului Wojtyla pe parcursul conciliului. La închiderea oficială a lucrărilor conciliare de către papa Paul al VI-lea, la 8 decembrie 1965, nu doar că arhiepiscopul de Cracovia nu mai era „un necunoscut", ci avea să devină unul dintre principalii protagoniști ai noii perioade care se deschidea în viața Bisericii: cea a aplicării deciziilor adoptate la Conciliul Vatican II.

Reîntors în dioceza sa, Karol Wojtyla a avut un singur obiectiv: explicarea și aplicarea deciziilor conciliului. Cu această ocazie, i-a venit ideea inedită de a organiza în propria sa dioceză un soi de „mini-conciliu" destinat să redea spiritul Conciliului Vatican II. Ideea i-a surprins pe cei mai apropiați colaboratori ai săi, dar arhiepiscopul nu s-a lăsat oprit de scepticismul unora sau conformismul altora. Sinodul de la Cracovia s-a deschis în catedrala de la Wavel, la 8 mai 1972, după un an de pregătire și a durat opt ani până până la închiderea sa de către Ioan Paul al II-lea însuși în timpul primei sale călătorii în Polonia în iunie 1979.[705]

Pentru a pregăti această reuniune a învățăturilor conciliului, cardinalul Wojtyla a redactat un comentariu pe marginea acestora, care a apărut sub titlul *La sursele reînnoirii. Studiu privind aplicarea învățăturilor Conciliului Vatican II*. Lucrarea, prezentată ca un „*vademecum* introductiv la documentele Conciliului Vatican II, dar întotdeauna din punctul de vedere al aplicării lor la realitatea vieții și a credinței

[705] *Apostolic Pilgrimage to Poland, Holy Mass for the solemn closing of the archidiocesan Synod of Krakow, Homily of his Holiness John Paul II, Wawel Cathedral, Krakow*, 8 iunie 1979, https://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/homilies/1979/documents/hf_jp-ii_hom_19790608_polonia-cracovia-wavel-sinodo.html

Bisericii", a fost destul de unică în felul său. Mai mult decât voința arhiepiscopului de Cracovia de a face cunoscute diocezanilor săi învățăturile de la Vatican II, el și-a manifestat grija sa de păstor responsabil pentru credința enoriașilor săi de a propune o lectură justă în continuitatea învățăturilor Bisericii. Numit cardinal în 1967, Karol Wojtyla va fi raportorul sinodului privind evanghelizarea în lumea contemporană în 1974. În martie 1976, Paul al VI-lea l-a invitat să predice exercițiile spirituale la Vatican. Textul acestor meditații publicat în franceză sub titlul *Le Signe de contradiction* (1979)[706] exprima bine viziunea sa tragică despre istoria marcată de confruntarea dintre Biserică și „ideologiile răului" absolut precum marxism-leninismul.

Europa lui Ioan Paul al II-lea nu era Europa lui Pius al XII-lea și a succesorilor săi imediați: nu mai era „mica Europă" a anilor 1950 („Europa lui Carol", cum spuneau unii), ci „marea Europă" care se întindea de la Atlantic până la Ural (după formula generalului de Gaulle pe care papa o va prelua) și nu se confunda cu instituțiile Comunității Europene. Noul pontif va afirma foarte clar în discursul său la președinția Parlamentului European în aprilie 1979: „Partenerii reuniți să nu uite că nu constituie ei singuri toată Europa." Pentru noul pontif, nu mai era vorba atât de a încuraja cu orice preț unificarea economică și politică a unei părți a Europei, cât de a pune capăt rupturii intolerabile survenite în urma războiului, amintind unitatea morală și spirituală a întregii Europe. Proclamându-i pe sfinții Chiril și Metodie, doi apostoli ai slavilor, „copatroni ai Europei"

[706] Gabriel Isperian, „Le signe de contradiction", *Echos de Saint-Maurice*, Vol. 75 (1979), pp. 103-113,
http://www.digi-archives.org/pages/echos/ESM075014.pdf,
Jean-Guy Page, „JEAN-PAUL II, Le signe de contradiction", *Laval théologique et philosophique*, vol. 35, nr. 2 (1979),
https://www.google.ro/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=10&ved=0ahUKEwjbsZaD3-3TAhVGORQKHfB0BYUQFghsMAk&url=https%3A%2F%2Fwww.erudit.org%2Frevue%2Fltp%2F1979%2Fv35%2Fn2%2F705731ar.pdf&usg=AFQjCNEfJv9SmU_HTyEMqYk9r9pNhN5bAQ&sig2=PgBalO3uwktgJmUwtA4CjQ&cad=rja

alături de sfântul Benedict, Ioan Paul al II-lea va da acestui proiect veritabila sa dimensiune spirituală și simbolică. „Europa este fructul uniunii a două curente de tradiție creștină la care se adaugă două forme de cultură diverse, dar în același timp profund complementare", scria el în enciclica *Egregiae Veritas* (31 decembrie 1980).[707] Această concepție a Europei unice și diverse „ca doi plămâni ai aceluiași organism" va fi reluată și tematizată în scrisoarea apostolică *Euntes in mundum* (22 martie 1988)[708], publicată cu ocazia milenarului botezului Rusiei. „Europa este creștină în rădăcinile sale. Cele două forme ale marii tradiții a Bisericii, occidentală și orientală, cele două forme de cultură se includ reciproc ca cei doi plămâni ai aceluiași organism…"

Ideea de națiune ocupa un loc central în proiectul paneuropean al lui Karol Wojtyla: „Nu se poate înțelege omul în afara acestei comunități care este națiunea, este natural ca ea să nu fie unica comunitate, totuși este o comunitate deosebită, poate cea mai intim legată de familie, cea mai importantă pentru istoria spirituală a omului", declara suveranul pontif la Gniezno în iunie 1979. Nu este dificil de regăsit în această exaltare a ideii de națiune toată moștenirea literaturii poloneze a epocii romantice, îndeosebi marii poeți din exil (precum Adam Mickiewicz) cu

---

[707] *Lettera Apostolica Egregiae Virtutis del Sommo Pontefice Giovanni Paolo II con la quale i santi Cirillo e Metodio vengono proclamati compatroni d'Europa*, https://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/apost_letters/1980/documents/hf_jp-ii_apl_31121980_egregiae-virtutis.html,
Michele Brignone, *Cirillo e Metodio, Giovanni Paolo II e l'Europa*, http://www.centrostudium.it/brignone.pdf,
Jiří Maria Veselý, *Scrivere sull'acqua: Cirillo, Metodio, l'Europa, Introduzione alla lettera apostolica „Egregiae Virtutis"*, Milano 1982, https://books.google.ro/books?id=13xPrF3oHSEC&printsec=frontcover&dq=Scrivere+sull%27acqua:+Cirillo,+Metodio,+l%27Europa+Ji%C5%99%C3%AD+Maria+Vesel%C3%BD&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiXsKWAvO_TAhViEpoKHaWODR8Q6AEIITAA#v=onepage&q=Scrivere%20sull%27acqua%3A%20Cirillo%2C%20Metodio%2C%20l%27Europa%20Ji%C5%99%C3%AD%20Maria%20Vesel%C3%BD&f=false

[708] Papa Ioan Paul al II-lea, Scrisoarea apostolică *Euntes in Mundum*, https://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/apost_letters/1988/documents/hf_jp-ii_apl_19880125_euntes-in-mundum-universum.html

lectura cărora papa s-a delectat în anii tinereții. În timp ce predecesorii săi (îndeosebi Pius al XII-lea) au predicat depășirea naționalismelor în numele supraviețuirii comune, Ioan Paul al II-lea, în schimb, de la începutul pontificatului său, a invitat la respectarea „acestei suveranități fundamentale pe care o posedă orice națiune în virtutea propriei sale culturi" (discurs la UNESCO, 2 iunie 1980). Această insistență privind drepturile națiunii n-avea alt scop decât eliberarea celeilalte Europe de sub tutela comunismului și de a pune capăt absurdei diviziuni a Europei după război. Pentru a ieși de sub condițiile de la Yalta și a construi împreună „casa familiei popoarelor europene" (al V-lea centenar al lui Luther, 24 martie 1984), Ioan Paul al II-lea nu va înceta să facă apel la respectarea libertății religioase, la fel ca în omelia pronunțată în fața catedralei din Spire la 4 mai 1987: „Dumnezeu nu vrea să ne folosim de forță, ci de voință" (Sfântul Otto). Doar respectând acest principiu statele și blocurile politice vor depăși antagonismele internaționale și se va putea naște o Europă unită de la Atlantic la Ural." Lupta pentru eliberarea Europei era inseparabilă de lupta pentru libertatea religioasă.[709]

Centralitatea temei drepturilor omului și a libertății religioase în primele declarații ale lui Ioan Paul al II-lea a „frapat" toți observatorii. „O astfel de insistență transa sobrietatea obișnuită a magisteriului ecleziastic. Dar îi frapa îndeosebi pe cei familiarizați cu vechile poziții pontificale", remarca, de exemplu, părintele Pinto de Oliveira după „un an de pontificat" într-un volum publicat cu sprijinul Universității din Fribourg. În prima sa

[709] Ugo Colombo Sacco, *John Paul II and World Politics: Twenty Years of a Search for a New Approach 1978-1998*, Leuven 1999, https://books.google.ro/books?id=HvTgxZ9ebfkC&printsec=frontcover&dq=John+Paul+II+and+World+Politics:+Twenty+Years+of+a+Search+for+a+New+Approach+1978-1998+Ugo+Colombo+Sacco&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiR06CemPDTAhVBG5oKHSbfC0EQ6AEIJTAA#v=onepage&q=John%20Paul%20II%20and%20World%20Politics%3A%20Twenty%20Years%20of%20a%20Search%20for%20a%20New%20Approach%201978-1998%20Ugo%20Colombo%20Sacco&f=false

enciclică *Redemptor Hominis* (4 martie 1979)[710], papa afirma cu tărie, bazându-se pe învățăturile conciliului, „solicitudinea fundamentală a Bisericii" pentru omul „concret", „istoric", respectarea demnității și a drepturilor sale, cel mai important dintre ele fiind „dreptul la *libertatea religioasă* alături de dreptul la *libertatea conștiinței*". Enciclica conținea un apel vibrant la toți guvernanții în favoarea respectării acestui drept fundamental:

În virtutea misiunii mele, eu doresc, în numele tuturor credincioşilor din lumea întreagă, să mă adresez celor de care depinde organizarea vieții sociale şi publice, cerându-le imperios să respecte drepturile religiei şi activitatea Bisericii. Nu solicit niciun privilegiu, ci respectarea unui drept elementar. Realizarea acestui drept este unul dintre testele fundamentale pentru verificarea progresului autentic al omului în orice regim, în orice societate, sistem sau mediu.

Această temă a respectării libertății religioase, ca o contribuție „la respectarea dimensiunii spirituale a omului", va fi reluată în marele discurs pe care l-a pronunțat în fața Adunării generale a Națiunilor Unite la 2 octombrie 1979 și care conține o lungă citare a declarației *Dignitatis humanae*.[711] „Începând din acest moment, nota teologul Gerard Thils, alocuțiunile papei la corpul diplomatic și intervențiile reprezentanților Sfântului Scaun în întâlnirile organismelor internaționale vor relua tema libertății religioase în privat și în public". Deși se dorea o aprofundare și o actualizare a învățăturilor conciliului (îndeosebi privind dreptul la libertatea religioasă), mesajul european al fostului arhiepiscop de Cracovia va fi interpretat de unii în sens contrar. Se vorbea de un proiect de „restaurare a Europei creștine" pe modelul medieval fundamental ostil modernității. Ioan Paul al II-lea nu a omis să

[710] Ioan Paul al II-lea, Scrisoarea enciclică *Redemptor Hominis*, 4 martie 1979, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_04031979_redemptor-hominis.html

[711] Papa a menținut această parte a discursului său împotriva opiniei Secretariatului de Stat.

amintească, citând faimosul cuvânt evanghelic: „ Daţi-i, aşadar, Cezarului ceea ce este al Cezarului şi lui Dumnezeu ceea ce este al lui Dumnezeu" (Matei 22, 21), că o anumită formă de „laicitate" în sensul unei separări „bine înțelese" între Biserică și stat era în logica creștinismului. Până la discursul susținut la 11 octombrie 1988 în fața Parlamentului European de la Strasbourg, papa nu mersese niciodată atât de departe în repudierea oricărei forme de „integralism religios", considerat „incompatibil cu geniul propriu al Europei așa cum l-a modelat mesajul creștin":

Istoria noastră europeană ne arată din plin cât de des a fost încălcată frontiera între „ceea ce este al Cezarului" și „ceea ce este al lui Dumnezeu", în ambele sensuri. Creștinătatea latină medievală, care a elaborat teoretic, reluând marea tradiție a lui Aristotel, concepția naturală a statului, n-a scăpat întotdeauna de tentația integralistă de a exclude din comunitatea temporală pe cei care nu profesează adevărata credință. Integralismul religios, fără distincție între sfera credinței și cea a vieții civile, încă practicat în alte țări, pare incompatibil cu geniul propriu al Europei așa cum l-a modelat mesajul creștin.

Pentru Ioan Paul al II-lea, ca și pentru predecesorii săi, dezvoltarea construcției Europei trebuia marcată de respectarea din ce în ce mai mare a libertății religioase în care rezidă o parte din geniul său civilizator. Repudierea oricărei forme de restaurare creștină nu semnifica totuși privatizarea faptului religios. „Creștinismul, declara el în același discurs în fața Parlamentului European, are vocație de profesie publică și de prezență activă în toate domeniile vieții."

Datoria mea este de a sublinia cu tărie că dacă substratul religios și creștin al acestui continent va fi marginalizat în rolul său de inspirator al eticii și în eficacitatea sa socială, nu doar întreaga moștenire a trecutului european ar fi negată, dar un viitor demn de omul european – mă refer la orice om european, credincios sau necredincios – va fi grav compromis.

Criza poloneză

Ioan Paul al II-lea nu avea niciun fel de experiență în diplomația vaticană. Ca arhiepiscop de Cracovia, nu a manifestat vreun dezacord de fond privind politica pașilor mici aplicată de Sfântul Scaun pentru a garanta un minim de libertate Bisericilor din spatele Cortinei de Fier. Trebuie recunoscut că, în cazul Poloniei, această politică n-a produs decât rezultate limitate, în pofida voinței de deschidere afișate de noul lider al regimului, Edward Gierek cu privire la Biserica considerată „o forță stabilizatoare" după revolta studenților din martie 1968 și greva din șantierele navale din Gdansk în decembrie 1970.

Căutarea unei „normalizări" a condus la deschiderea unui dialog în trei între guvern, episcopat și Sfântul Scaun. În ceea ce privește modalitatea de a înțelege această „normalizare" în Polonia comunistă a anilor 1970, exista o netă divergență între orientările cardinalului primat și poziția intelectualilor catolici. Pentru cardinalul Wyszynski, normalizarea raporturilor cu statul semnifica respectarea drepturilor naturale ale națiunii și a drepturilor divine ale Bisericii ca bază a unei colaborări în vederea păcii (omelie din 8 mai 1971 la Cracovia). Pentru intelectualii din Cracovia, în schimb, aceasta presupunea modernizarea societății poloneze și respectarea drepturilor omului. Manifestându-și solidaritatea cu orientările definite de conducătorul Bisericii poloneze, Karol Wojtyla nu și-a ascuns niciodată simpatia pentru dizidența poloneză. Colaborator regulat al hebdomadarului *Tygodnik Powszechny* (condus de Jerzy Turowicz) și al revistei *Znak* (condusă de Jacek Wozniakowski), a menținut un contact regulat cu redacția celor două periodice de-a lungul episcopatului său.

În urma revoltelor muncitorești de la Ursus și Radom (iunie 1976), care au precedat înființarea Comitetului de apărare a muncitorilor, Karol Wojtyla a luat o poziție mai fermă în favoarea apărării libertăților societății poloneze. „Statul trebuie să

fie în serviciul națiunii și nu invers", a susținut el în timpul unei predici pronunțate în seara de 31 decembrie 1976. În mai 1977, a inaugurat biserica din Nowa Huta, acest „oraș fără Dumnezeu" construit douăzeci de ani mai devreme ca „alternativă socialistă și atee la Cracovia catolică".[712] Cardinalul Wojtyla devenise inamicul numărul unu al regimului în locul cardinalului „patriot" Wyszinski. Toate faptele și gesturile sale erau urmărite cu atenție de poliția secretă, în anturajul său s-au infiltrat sistematic informatori aflați în serviciul regimului, curia Cracoviei devenind, la sfârșitul anilor 1970, un veritabil cuib de spioni.[713] Este ușor de imaginat stupoarea autorităților poloneze la aflarea „veștii incredibile" a alegerii sale pe Scaunul lui Petru la 16 octombrie 1978. Mesajul lansat, câteva zile mai târziu, în cadrul ceremoniei de întronizare în fața camerelor de luat vederi din lumea întreagă, suna ca un apel la schimbare în Est:

Nu vă fie teamă să-l primiți pe Cristos și să-i acceptați puterea. Ajutați-l pe papa și pe toți cei care doresc să-l servească pe Cristos și, cu puterea lui Cristos, să slujiți persoana umană și întreaga umanitate.

Nu vă fie teamă. Deschideți larg ușile pentru Cristos. Deschideți-i puterii salvatoare frontierele statelor, sistemele economice și politice, vastele domenii ale culturii, civilizației și dezvoltării.

Nu vă fie teamă. Cristos știe „ce este un om". El sigur o știe.

---

[712] Kinga Pozniak, *Nowa Huta: Generations of Change in a Model Socialist Town,* Pittsburgh 2014, https://books.google.ro/books?id=zPpXBgAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Nowa+Huta:+Generations+of+Change+in+a+Model+Socialist+Town+By+Kinga+Pozniak&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiaqu7P0o_UAhUJtRQKHf4ACx0Q6AEIJjAA#v=onepage&q=Nowa%20Huta%3A%20Generations%20of%20Change%20in%20a%20Model%20Socialist%20Town%20By%20Kinga%20Pozniak&f=false

[713] Documentele conservate de Institutul polonez al memoriei naționale demonstrează existența mai multor „spioni" în anturajul imediat al cardinalului Wojtyla la sfârșitul anilor 1960.

Abia ales, Ioan Paul al II-lea și-a manifestat dorința de a merge în Polonia. Liderii polonezi au înțeles repede că nu era posibil să se opună acestei dorințe. Monseniorul Agostino Casaroli a fost trimis pentru a negocia cu aceștia din urmă condițiile călătoriei. În aprilie 1979, cel care fusese până atunci marele arhitect al politicii de deschidere către Est a Sfântului Scaun a fost chemat să-l înlocuiască pe cardinalul Jean Villot, decedat cu o lună înainte, ca Secretar de Stat, în timp ce cel mai fidel colaborator al său, monseniorul Achille Silvestrini, a fost numit secretar al Consiliului pentru afacerile publice ale Bisericii.[714] Se putea spune că noul pontif reluase marile linii ale politicii predecesorilor săi cu privire la țările din Est și la Polonia în special? Într-o carte publicată recent, cardinalul Stanislas Dziwisz, care a fost secretarul său particular, amintește cât l-a făcut să „sufere" această politică de acorduri cu guvernele, chiar dacă înțelegea motivele. El nu dorea să se priveze de serviciile unor astfel de colaboratori care reușiseră să stabilească contacte cu liderii din Estul comunist.

Cele două strategii, cea a dialogului și cea a rezistenței, nu erau incompatibile, ci complementare, cum a explicat atunci papa colaboratorilor săi: „Foarte bine, mergeți înainte cu negocierile, eu aș proceda în alt mod." În timpul primei sale călătorii în Polonia (2-10 iunie 1979), Secretarul de Stat a menținut contactul cu responsabilii polonezi. În fiecare seară, responsabilul de chestiuni religioase la Comitetul Central, Stanislaw Kanja, viitorul succesor al lui Gierek la conducerea partidului, venea să-l informeze despre doleanțele guvernului pe care le transmitea, la rândul său, papei, care, își amintește Casaroli, se arăta „gata să le rezolve în măsura în care i se păreau juste". Ioan Paul al II-lea era primul papă care vizita o țară comunistă. După cum am văzut, Paul al VI-lea nu a putut realiza acest proiect atunci când s-a celebrat milenarul Poloniei în 1966. Kremlinul a făcut tot

[714] Născut în 1923, acest diplomat de carieră a participat, ca șef al delegației Sfântului Scaun, la toate etapele procesului de la Helsinki.

posibilul pentru a împiedica această călătorie: „venirea papei va cauza doar probleme”, avertiza Leonid Brejnev într-o convorbire telefonică cu Gierek, pe care acesta din urmă a raportat-o în memoriile sale. Primul secretar al Partidului Muncitoresc Unit Polonez, care a fost primit la Vatican în decembrie 1977, dorea să ofere imaginea unei Polonii comuniste tolerante față de religie. El nu a luat în considerare impactul pe care l-au avut declarațiile emise de papa în timpul acestei călătorii asupra societății poloneze:

Să coboare Spiritul tău,
Să coboare Spiritul tău,
Și să reînnoiască fața pământului,
Fața acestui pământ.

Rugăciunea lui Ioan Paul al II-lea, în sâmbata din 2 iunie 1979, în ajunul Rusaliilor și în ziua aniversară a botezului Poloniei, în fața mai multor sute de mii de credincioși la Varșovia, era cu siguranță o invocare a Duhului Sfânt, dar se dorea și un apel la popor pentru a-și lua în mâini propriul destin. Polonezii au înțeles atunci că nimic nu va mai fi ca înainte: „Am înțeles, și alții alături de mine, forța imensă de care dispune țara. Toată ideologia oficială este o ruină! Mă gândeam: dacă cineva reușește să reunească aceste forțe încă o dată, nimeni nu se va putea opune”, va mărturisi mai târziu un tânăr muncitor polonez prezent la eveniment. Locurile următoare, Gniezno, centrul catolicismului polonez și scaunul primațial, Czestochowa, „sanctuar al națiunii”, Auschwitz, „această Golgota a lumii contemporane”, Cracovia, capitala istorică și orașul „său”, au reprezentat ocazii de a declina, într-un climat de fervoare patriotică și religioasă, marile teme ale pontificatului: unitatea spirituală a Europei, dreptul la libertatea religioasă, demnitatea persoanei umane.

În Silezia, teren minier și fief politic al lui Edward Gierek, autoritățile n-au permis nicio vizită. Muncitorii polonezi care au mers în masă la Czestochowa pentru a-l întâlni pe suveranul

pontif, au căpătat în urma acestei întâlniri o nouă conștientizare a drepturilor lor în fața unei puteri care nu-i mai reprezenta. În iulie 1980, când guvernul a decis să ridice prețul alimentelor de bază fără a mări și salariile, muncitorii s-au revoltat. Cei șaptesprezece mii de muncitori de pe șantierul naval Lenin din Gdnask, conduși de un electrician de treizeci și șapte de ani fără serviciu, Lech Walesa[715], au decis să facă grevă și au solicitat înființarea unui sindicat liber. În timp ce episcopatul întârzia să ia măsuri în privința evenimentelor aflate în desfășurare, Ioan Paul al II-lea a adresat un mesaj cardinalului Wyszynski pentru a-i cere să

[715] Lech Walesa, *The Struggle and the Triumph: An Autobiography*, New York 1991, https://books.google.ro/books?id=L4O-cDD3b7EC&pg=PR4&dq=English%5D+The+struggle+and+the+triumph+:+an+autobiography+/+by+Lech+Walesa+with+the+collaboration+of+Arkadiusz+Rybicki+;+translated+by+Franklin+Philip+in+collaboration+with+Helen+Mahut.+p.+cm.+...+Published+in+the+United+States+by+Arcade+Publishing,+Inc.,+New+York+Distributed+by+Little,+Brown+and+Company+Design+and+typography+by+David+Frederickson+10+987654321+Printed+in+the+United+States+of+America&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjhvL-oh_TTAhVlIsAKHb3wBcgQ6AEIIzAA#v=onepage&q=English%5D%20The%20struggle%20and%20the%20triumph%20%3A%20an%20autobiography%20%2F%20by%20Lech%20Walesa%20with%20the%20collaboration%20of%20Arkadiusz%20Rybicki%20%3B%20translated%20by%20Franklin%20Philip%20in%20collaboration%20with%20Helen%20Mahut.%20p.%20cm.%20...%20Published%20in%20the%20United%20States%20by%20Arcade%20Publishing%2C%20Inc.%2C%20New%20York%20Distributed%20by%20Little%2C%20Brown%20and%20Company%20Design%20and%20typography%20by%20David%20Frederickson%2010%20987654321%20Printed%20in%20the%20United%20States%20of%20America&f=false,
Michael R. Dobbs, K. S. Karol, Dessa Trevisan, *Poland, Solidarity, Walesa*, 2013, https://books.google.ro/books?id=up03BQAAQBAJ&pg=PA4&dq=Poland,+Solidarity,+Walesa+Michael+R.+Dobbs,+K.+S.+Karol,+Dessa+Trevisan+David+P.+Baker.+CONTENTS.+DESSA+TREVISAN+Why+Poland?+Background+to+Crisis+IO+Influence+of+Polish-Soviet+relations%E2%80%94origins+of+the+Pol.+ish+kingdom%E2%80%94the+partitions%E2%80%94Polish&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjT6pCjjfTTAhUBBMAKHRNsDfoQ6AEIITAA#v=onepage&q=Poland%2C%20Solidarity%2C%20Walesa%20Michael%20R.%20Dobbs%2C%20K.%20S.%20Karol%2C%20Dessa%20Trevisan%20David%20P.%20Baker.%20CONTENTS.%20DESSA%20TREVISAN%20Why%20Poland%3F%20Background%20to%20Crisis%20IO%20Influence%20of%20Polish-Soviet%20relations%E2%80%94origins%20of%20the%20Pol.%20ish%20kingdom%E2%80%94the%20partitions%E2%80%94Polish&f=false

susține mișcarea greviștilor. Acordurile semnate la Gdansk la 31 august 1980 prevedeau crearea unui „sindicat independent și autonom”. Nașterea oficială a *Solidarnosc* (Solidaritatea)[716]

[716] Thomas Bouvier, *Le mouvement „Solidarnosc”, une histoire polonaise*, iunie 2008, http://www.ess-europe.eu/sites/default/files/publications/files/wp2008_13solidarnosc.pdf,
Albert Szymanski, *Class Struggle in Socialist Poland: With Comparisons to Yugoslavia*, New York 1984, https://ia800500.us.archive.org/30/items/ClassStruggleInSocialistPoland/Class%20Struggle%20in%20Socialist%20Poland.pdf,
Le Programme de Solidarnosc: Texte intégral des thèses élaborées par le Congres de deleguées à Gdansk le 7 octobre 1981, Lille 1982, https://books.google.ro/books?id=z-sm_uohq6QC&pg=PA5&dq=Le+Programme+de+Solidarnosc:+texte+int%C3%A9gral+des+th%C3%A8ses+%C3%A9labor%C3%A9es+par+le+Congr%C3%A8s+des+d%C3%A9l%C3%A9gu%C3%A9s+%C3%A0+Gdansk+le+7+octobre+1981+NSZZ+Solidarnosc+...+7+octobre+1981+Traduction+r%C3%A9alis%C3%A9e+sous+la+direction+de+Daniel+Beauvois+Par+la+section+d%27Etudes+Polonaises+de+Lille+III+Janusz&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwihxL7q9_PTAhWsJcAKHdpxCS0Q6AEIJDAA#v=onepage&q=Le%20Programme%20de%20Solidarnosc%3A%20texte%20int%C3%A9gral%20des%20th%C3%A8ses%20%C3%A9labor%C3%A9es%20par%20le%20Congr%C3%A8s%20des%20d%C3%A9l%C3%A9gu%C3%A9s%20%C3%A0%20Gdansk%20le%207%20octobre%201981%20NSZZ%20Solidarnosc%20...%207%20octobre%201981%20Traduction%20r%C3%A9alis%C3%A9e%20sous%20la%20direction%20de%20Daniel%20Beauvois%20Par%20la%20section%20d%27Etudes%20Polonaises%20de%20Lille%20III%20Janusz&f=false,
Radzislawa Gortat, „The Feud within Solidarity‘s Offspring”, *Parties, Trade Unions, and Society in East-Central Europe*, (Michael Waller, Martin R. Myant), Essex 1994, https://books.google.ro/books?id=5W-UMU2dOjQC&pg=PP14&dq=Parties,+Trade+Unions,+and+Society+in+East-Central+Europe+Michael+Waller,+Martin+R.+Myant+...+Series+324.247+ISBN+0-7146-4583-4+Library+of+Congress+Cataloging-in-Publication+Data+Parties,+trade+unions,+and+society+in+East-Central+Europe+/+edited+by+Michael+Waller+and+Martin+Myant.+p.+cm.&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwja5PHN-fPTAhXJVxoKHU_FBywQ6AEIITAA#v=onepage&q=Parties%2C%20Trade%20Unions%2C%20and%20Society%20in%20East-Central%20Europe%20Michael%20Waller%2C%20Martin%20R.%20Myant%20...%20Series%20324.247%20ISBN%200-7146-4583-4%20Library%20of%20Congress%20Cataloging-in-Publication%20Data%20Parties%2C%20trade%20unions%2C%20and%20society%20in%20East-

Central%20Europe%20%2F%20edited%20by%20Michael%20Waller%20and%20Martin%20Myant.%20p.%20cm.&f=false,

Jacqueline Hayden, *The Collapse of Communist Power in Poland: Strategic Misperceptions and Unanticipated outcomes*, New York 2006, https://books.google.ro/books?id=jk1_AgAAQBAJ&pg=PP1&dq=The+Collapse+of+Communist+Power+in+Poland:+Strategic+Misperceptions+and+unanticipated+outcomes++Jacqueline+Hayden+BASEES/routledge+series+on+russian+and+east+european+studies&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjPo76Y-_PTAhXCWhoKHVSHAiEQ6AEIJTAA#v=onepage&q=The Collapse of Communist Power in Poland%3A Strategic Misperceptions and unanticipated outcomes Jacqueline Hayden BASEES%2Froutledge series on russian and east european studies&f=false,

Dariusz Aleksandrowicz, Stefani Sonntag, Jan Wielgohs, *The Polish Solidarity Movement in Retrospect: A Story of Failure Or Success?*, Berlin 2009, https://books.google.ro/books?id=jRg6R9y3oF8C&pg=PA3&dq=The+Polish+Solidarity+Movement+in+Retrospect:+A+Story+of+Failure+Or+Success?+edited+by+Dariusz+Aleksandrowicz,+Stefani+Sonntag+and+Jan+Wielgohs+GSFP+gesellschaft+sozialwissenschaftliche+forschung+und+publizistik+mbH+berlin+2009&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiA3-vr_PPTAhWGlxoKHRwnDWwQ6AEIJTAA#v=onepage&q=The%20Polish%20Solidarity%20Movement%20in%20Retrospect%3A%20A%20Story%20of%20Failure%20Or%20Success%3F%20edited%20by%20Dariusz%20Aleksandrowicz%2C%20Stefani%20Sonntag%20and%20Jan%20Wielgohs%20GSFP%20gesellschaft%20sozialwissenschaftliche%20forschung%20und%20publizistik%20mbH%20berlin%202009&f=false,

Karolina Pietras, „L'Europe de l'Ouest face aux tensions dans le bloc communiste. La crise polonaise des annees 1980", *Les deux Europes* (Michele Affinito, Guia Migani, Christian Wenkel), *Actes du IIIe colloque international RICHIE*, Bruxelles 2009, https://books.google.ro/books?id=fNVRD0gh_7YC&pg=PA360&dq=Les+deux+europes+Michele+Affinito,+Guia+Migani+%26+CHRISTIAN+WENKEL+(dir./eds.)+les+deux+europes+actes+du+IIIe+colloque+international+RICHIE+the+two+europes+proceedings+of+the+3rd+international+RICHIE+conference&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjY2oPJ__PTAhWCPRoKHdhoA5oQ6AEIJzAA#v=onepage&q=Les%20deux%20europes%20Michele%20Affinito%2C%20Guia%20Migani%20%26%20CHRISTIAN%20WENKEL%20(dir.%2Feds.)%20les%20deux%20europes%20actes%20du%20IIIe%20colloque%20international%20RICHIE%20the%20two%20europes%20proceedings%20of%20the%203rd%20international%20RICHIE%20conference&f=false,

Michael D. Kennedy, *Professionals, Power and Solidarity in Poland: A Critical Sociology of Soviet-type society*, Cambridge 1991, https://books.google.ro/books?id=nW2Y4ofh-vIC&pg=PP4&dq=Professionals,+Power+and+Solidarity+in+Poland:+A+Critical+Sociology+of+Soviet-Type+Society+Michael+D.+Kennedy.+The+Solidarity+movement+of+the+early+1980s+not+only+triggered+a+transformation+in+Polish+society:+it+forced+a+fundamental+reconsideration+of+the+nature+of+socialism+...+MICHAEL+D.+Kennedy+is+Assistant+Professor+of+Sociology+at+The+University+of+Michigan&hl=en&sa=X&ved=0a

constituia o breșă în citadela totalitarismului comunist. Tensiunea s-a intensificat în toamnă, în urma obstacolelor puse de guvern în

---

hUKEwiT8KSigfTTAhXBnRoKHei-C74Q6AEIIzAA#v=onepage&q=Professionals%2C%20Power%20and%20Solidarity%20in%20Poland%3A%20A%20Critical%20Sociology%20of%20Soviet-Type%20Society%20Michael%20D.%20Kennedy.%20The%20Solidarity%20movement%20of%20the%20early%201980s%20not%20only%20triggered%20a%20transformation%20in%20Polish%20society%3A%20it%20forced%20a%20fundamental%20reconsideration%20of%20the%20nature%20of%20socialism%20...%20MICHAEL%20D.%20Kennedy%20is%20Assistant%20Professor%20of%20Sociology%20at%20The%20University%20of%20Michigan&f=false,

Gregory F. Domber, *Empowering Revolution: America, Poland, and the End of the Cold War*, Chapel Hill 2014, https://books.google.ro/books?id=Hlk7BAAAQBAJ&pg=PA375&dq=Empowering+Revolution:+America,+Poland,+and+the+End+of+the+Cold+War+Gregory+F.+Domber+UNIVERSITY+OF+NORTH+CAROLINA+PRESS+chapel+hill&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjpyLjngfTTAhWEDRoKHXsOCsIQ6AEIJTAA#v=onepage&q=Empowering%20Revolution%3A%20America%2C%20Poland%2C%20and%20the%20End%20of%20the%20Cold%20War%20Gregory%20F.%20Domber%20UNIVERSITY%20OF%20NORTH%20CAROLINA%20PRESS%20chapel%20hill&f=false,

Andrzej Paczkowski, *Revolution and Counterrevolution in Poland, 1980-1989: Solidarity, Martial Law, and the End of Communism in Europe*, New York 2015, https://books.google.ro/books?id=N-ItCwAAQBAJ&pg=PR4&dq=Revolution+and+Counterrevolution+in+Poland,+1980-1989:+Solidarity,+Martial+law,+and+the+end+of+communism+in+europe+Andrzej+Paczkowski+translated+by+christina+manetti&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwj5xLOKg_TTAhXCDxoKHeEeAu4Q6AEIJTAA#v=onepage&q=Revolution%20and%20Counterrevolution%20in%20Poland%2C%201980-1989%3A%20Solidarity%2C%20Martial%20law%2C%20and%20the%20end%20of%20communism%20in%20europe%20Andrzej%20Paczkowski%20translated%20by%20christina%20manetti&f=false,

Andrzej Paczkowski, Malcolm Byrne, Gregory F. Domber, Magdalena Klotzbach, *From Solidarity to Martial Law: The Polish Crisis of 1980-1981: a documentary history*, Budapesta 2007, https://books.google.ro/books?id=wI9TUaZZeAMC&printsec=frontcover&dq=From+Solidarity+to+Martial+Law:+The+Polish+Crisis+of+1980-1981+:+a+documentary+history+edited+by+Andrzej+Paczkowski+and+Malcolm+Byrne,+Gregory+F.+Domber,+Magdalena+Klotzbach&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi_4pLWuvTTAhUJCpoKHUwLAYsQ6AEIJTAA#v=onepage&q=From%20Solidarity%20to%20Martial%20Law%3A%20The%20Polish%20Crisis%20of%201980-1981%20%3A%20a%20documentary%20history%20edited%20by%20Andrzej%20Paczkowski%20and%20Malcolm%20Byrne%2C%20Gregory%20F.%20Domber%2C%20Magdalena%20Klotzbach&f=false

calea recunoașterii oficiale a noului sindicat. Noul secretar al partidului, Kania, a mers la Moscova pentru a-l întâlni pe omologul său Brejnev și a-i împiedica pe sovietici să ocupe Polonia. Avertizat de pregătirile pentru intervenție de către consilierul american pentru securitate, Zbigniew Brzezinski, Ioan Paul al II-lea a trimis o scrisoare liderului sovietic pentru a-l pune în gardă împotriva unei astfel de decizii. Scrisă în franceză și datată la 16 decembrie 1980, scrisoarea evoca precedentul „agresiunii" hitleriste din septembrie 1939 și făcea referire la acordurile de la Helsinki pentru a aminti dreptul Poloniei, în calitate de semnatară a acestor acorduri, de rezolvare a problemelor sale fără o intervenție exterioară. Susținerea cauzei noului sindicat era exprimată în termeni voalați: „Evenimentele care au avut loc în Polonia în ultimele luni au fost provocate de necesitatea ineluctabilă a unei reconstrucții economice a țării, care solicită, în același timp, o reconstrucție morală fondată pe angajamentul conștient, în solidaritate, a tuturor forțelor societății".

Niciun răspuns, „nici măcar indirect", nu a fost trimis la Roma. Câteva săptămâni mai târziu, Kremlinul îi convoca la Moscova pe liderii polonezi, prim-secretarul Kania, prim-ministrul Jaruzelski care tocmai ce fusese numit în acel post) pentru a le cere să instaureze legea marțială. Trebuie spus că între timp, situația economică și socială a țării se degradase și mai mult. Primindu-l pe Lech Walesa aflat la conducerea unei delegații a Solidarității la 15 ianuarie 1981 la Vatican, papa le-a cerut să contribuie la reînnoirea morală a societății poloneze. Polonia, a adăugat el, avea dreptul la o astfel de reînnoire națională, la fel ca oricare altă națiune. În timp ce părea să se instaleze o acalmie, au survenit două evenimente de importanță capitală pentru viitorul Bisericii poloneze: atentatul împotriva lui Ioan Paul al II-lea (13 mai)[717] și moartea cardinalului Wyszynski

[717] Alex Alexiev, *The Kremlin and the Pope*, aprilie 1983, http://lbr.rand.org/content/dam/rand/pubs/papers/2008/P6855.pdf,

(28 mai). Dacă n-ar fi scăpat „în mod miraculos” din atentat („A fost o mână care a tras și o alta care a ghidat glonțul”, va spune papa mai târziu după ce a luat cunoștință despre cel de-al treilea secret al Fecioarei la Fatima[718]), Polonia ar fi pierdut doi oameni care au ghidat-o și care i-au apărat drepturile în perioada comunistă. „Fără ajutorul acestui papă polonez, mărturisește astăzi fostul său secretar, revoluția Solidarnosc nu s-ar fi putut impune.” Papa însuși, fără să dispună de informații secrete, n-a crezut niciodată ipoteza trăgătorului care a acționat singur. În închisoarea sa din Rebibbia, Ali Agça nu a mărturisit nimic atunci când a fost vizitat de papa în decembrie 1983. Dacă „pista bulgară”, îndelung evocată, nu a condus nicăieri, rămâne dificil

---

Daniel C. Scotto, „Pope John Paul II, the Assasination Attempt, and the Soviet Union”, *The Gettysburg Historical Journal*, Vol. 6, art. 7 (2007), http://cupola.gettysburg.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1074&context=ghj

[718] Timothy Tindal-Robertson, *Fatima, Russia and Pope John Paul II: How Mary Intervened to Deliver Russia from Marxist atheism, may 13, 1981 - december 25, 1991*, Herefordshire 1992, https://books.google.ro/books?id=07rrZM4PgAoC&printsec=frontcover&dq=Fatima,+Russia+and+Pope+John+Paul+II:+How+Mary+Intervened+to+Deliver+Russia+from+marxist+atheism+may+13,+1981-december+25,+1991+By+Timothy+Tindal-Robertson+revided+edition&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiXoJqhxfTTAhUBBBoKHcfECQwQ6AEIJzAA#v=onepage&q=Fatima%2C%20Russia%20and%20Pope%20John%20Paul%20II%3A%20How%20Mary%20Intervened%20to%20Deliver%20Russia%20from%20marxist%20atheism%20may%2013%2C%201981-december%2025%2C%201991%20By%20Timothy%20Tindal-Robertson%20revided%20edition&f=false,
Thomas W. Petrisko, *Fatima's Third Secret Explained*, 2001, https://books.google.ro/books?id=iS8u9bUr3GsC&printsec=frontcover&dq=Fatima%27s+Third+Secret+Explained+By+Thomas+W.+Petrisko+st.+andrew+productions&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjtxPavxvTTAhXB6xoKHeDnB1sQ6AEIJTAA#v=onepage&q=Fatima%27s%20Third%20Secret%20Explained%20By%20Thomas%20W.%20Petrisko%20st.%20andrew%20productions&f=false,
Cardinal Tarcisio Bertone, *The Last Secret of Fatima*, New York 2008, https://books.google.ro/books?id=81nF3iyA640C&printsec=frontcover&dq=The+Last+Secret+of+Fatima:+The+Revelation+of+One+of+the+Most+Controversial++Cardinal+Tarcisio+Bertone+introduction+by+pope+benedict+XVI&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi79rfyw_TTAhXkDsAKHdLUApoQ6AEIJTAA#v=onepage&q=The Last Secret of Fatima%3A The Revelation of One of the Most Controversial Cardinal Tarcisio Bertone introduction by pope benedict XVI&f=false

de crezut, chiar și în absența unor dovezi tangibile, că KGB-ul și serviciile secrete din țările din Est au fost total străine de operațiune. În ceea ce privește dispariția cardinalului primat, aceasta a privat națiunea de o autoritate incontestabilă chiar în momentul în care guvernul se pregătea să treacă la acțiune sub conducerea generalului Jaruzelski, noul lider al partidului. Instaurarea stării de urgență la 13 decembrie 1981, a pus capăt experienței primului sindicat liber din istoria comunismului sovietic, dar nu și speranței căreia i-a dat naștere în rândul populației.

Una dintre primele decizii ale papei Ioan Paul al II-lea a fost trimiterea reprezentantului său, monseniorul Luigi Poggi, în țările din Est. Acesta din urmă era purtătorul unei scrisorii personale adresate generalului Jaruzelski în care pontiful, amintind „gravele ofense" pe care Polonia le suferise de-a lungul „ultimelor două secole", îi cerea să pună capăt stării de război și să restabilească dialogul social. În enciclica *Laborem exercens*[719], prima enciclică socială a pontificatului publicată la 14 septembrie, Ioan Paul al II-lea a apărat cu tărie dreptul muncitorilor „de a se asocia, de a se uni" pentru a-și apăra „interesele vitale". Moderația de care a dat dovadă noul primat al Bisericii poloneze, monseniorul Jozef Glemp, în prima sa intervenție televizată după evenimente, putea lăsa totuși să se creadă că aceasta își abandonase soarta în mâinile lui Lech Walesa și ale prietenilor săi. Ori papa, după ce l-a primit la Vatican pe secretarul general al conferinței episcopale poloneze, monseniorul Bronislaw Dabrowski, a decis contrariul. Lumânarea aprinsă la fereastra sa, în seara de 24 decembrie, exprima „solidaritatea" sa cu poporul polonez în fața lumii întregi. Din acel moment, în timpul intervențiilor sale publice, îndeosebi în

[719] Ioan Paul al II-lea, *Laborem Exercens*, 14 septembrie 1981, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_14091981_laborem-exercens.html

cadrul audiențelor de miercuri, nu a încetat să-și afirme susținerea pentru sindicatul independent.[720]

În acest context deosebit s-a înscris și cea de-a doua călătorie a lui Ioan Paul al II-lea în patria sa între 16-23 iunie 1983. Oportunitatea acestei călătorii a fost luată în considerare deoarece starea de asediu nu fusese ridicată iar liderii opoziției erau încă în închisoare. Tocmai de aceea papa a pus ca și condiție pentru vizita sa permisiunea de a se întâlni liber cu liderul Solidarității. Întâlnirea a avut loc în ultima zi a voiajului său, la 23 iunie, într-o cabană aproape de Zakopane. Era aceasta o modalitate pentru suveranul pontif de a întoarce pagina aducând un omagiu unui războinic învins? Pentru că a comentat în acești termeni întâlnirea lui Ioan Paul al II-lea cu Lech Walesa, vice-directorul publicației *Osservatore Romano,* don Virgilio Levi, a fost forțat să demisioneze. Apelul la „dialog social" lansat de papa în Polonia nu semnifica „sacrificarea" Solidarității și „normalizarea" raporturilor între Biserică și Stat. Acesta implica în schimb luarea în considerare de către putere a tuturor componentelor societății poloneze, prin respectarea acordurilor semnate la Gdansk în august 1980. Rezistența poloneză, și nu doar cea poloneză, a fost indiscutabil consolidată în urma acestei călătorii. Precum scria trimisul special al *Le Monde,* Bernard Guetta:

Mulțimile reunite de Ioan Paul al II-lea în Polonia, perfecta comuniune morală și politică existentă între ele și acest papă care știe că omul nu trăiește doar cu pâine, nu sunt indiferente față de viitorul celorlalte țări comuniste. Viitorul Poloniei va cântări asupra evoluției întregului bloc de care

[720] Catherine Guicherd, *L'Église catholique et la politique de défense au début des années 1980*, Cap. 7 „A la recherche d'une éthique des relations internationales", Geneva 1988, pp. 245-285, http://books.openedition.org/iheid/1852

aparține, iar în privința acestui viitor Ioan Paul al II-lea are o importanță considerabilă.[721]

Asasinarea părintelui Jerzy Popieluszko (19 octombrie 1984), care în „slujbele sale pentru patrie" nu încetase să-l citeze pe Ioan Paul al II-lea pentru a apăra drepturile muncitorilor, va demonstra în mod tragic că regimul nu înțelesese (încă) mesajul. A fost nevoie de o nouă călătorie în Polonia (8-14 iunie 1987) și de sosirea unui nou lider la Kremlin, Mihail Gorbaciov, pentru ca lucrurile să se schimbe în Est.

Căderea finală

După climatul glacial din perioada pontificatului lui Pius al XII-lea, relațiile între Vatican și Uniunea Sovietică au cunoscut o îmbunătățire notabilă sub pontificatele lui Ioan al XXIII-lea și Paul al VI-lea. Dorind să normalizeze aceste relații, Hrușciov, impulsionat de diplomația italiană, precum am văzut, n-a întârziat să-și manifeste simpatia față de inițiativele de pace ale papei Ioan Paul al II-lea. Din 1963, un tânăr diplomat sovietic, Jurij Karlov, care tocmai își susținuse teza de drept pe tema suveranității internaționale a Sfântului Scaun, a fost însărcinat să elaboreze un studiu aprofundat privind acest subiect pentru serviciile secrete sovietice. Trimis la Roma, el a continuat să urmărească activitățile Vaticanului, devenind în cele din urmă primul ambasador al URSS pe lângă Vatican în 1990. Dacă audiența acordată ginerelui lui Hrușciov și fiicei sale în martie 1963 a permis spargerea gheții, întrevederea lui Paul al VI-lea la Națiunile Unite cu Gromyko, în decembrie 1965, a marcat punctul de plecare al unei serii de contacte directe la cel mai înalt nivel. Liderul diplomației sovietice va fi de fapt principalul interlocutor al Sfântului Scaun în anii următori. În cadrul unei

[721] *Le Monde*, 22 iunie 1983.

întrevederi din 1970, el a reușit să obțină de la Paul al VI-lea adeziunea Vaticanului la Tratatul privind non-proliferarea armelor nucleare. Adeziunea la acest tratat era motivată de dorința Sfântului Scaun, scria într-un document oficial, „de a aduce propria sa contribuție la promovarea securității, încrederii reciproce, cooperarea pașnică între popoare”.[722]

O delegație vaticană condusă de monseniorul Casaroli a mers la Moscova în februarie 1971 pentru a depune instrumentul de adeziune la tratat. În întrevederile sale cu liderii sovietici, diplomatul a confirmat dorința Sfântului Scaun de a continua să lucreze pentru pace și dezarmare, încercând să-și convingă interlocutorii din Consiliul pentru afacerile religioase de necesitatea de a semna un acord bilateral, de tip concordatar, pentru garantarea drepturilor Bisericii pe întreg teritoriul sovietic.[723] „Sfântul Scaun, a amintit atunci Casaroli ca un *credo*, se inspiră, în raporturile sale cu fiecare stat, din acest principiu: respectarea legilor și grija de a evita acțiunile secrete, clandestine, direcționate împotriva acestora din urmă, cu scopul de a stabili cu autoritățile civile un raport deschis, respectuos și franc.” Dar diplomația nu era singura carte de care dispunea Vaticanul pentru a „ajunge” la Moscova.

Dialogul ecumenic cu ortodoxia reprezenta o altă cale posibilă pentru ameliorarea situației Bisericii Catolice în spatele Cortinei de Fier și promovarea păcii mondiale. Conciliul Vatican II, de fapt, nu doar că promovase o nouă anatemă împotriva comunismului, dar regândise în egală măsură și raporturile sale cu celelalte Biserici și comunități creștine. La sfârșitul conciliului, patriarhatul Moscovei și-a exprimat satisfacția privind progresele realizate de Biserica Catolică în materie de ecumenism, dar a exclus, în același timp, orice subordonare față

[722] Declarație adițională la instrumentul de adeziune la Tratatul de non-proliferare a armelor nucleare, Vatican, 25 februarie 1971.
[723] Silvio Ferrari, *Il modello concordatario post-conciliare*, martie 2004, http://www.olir.it/areetematiche/63/documents/Ferrari_Modelloconcordatario.pdf

de Roma. Intransigența patriarhatului se datora unor motive de ordin strict eclezial. Biserica ortodoxă rusă, complet supusă puterii sovietice după încheierea războiului, nu avea libertate de acțiune. Decizia de a trimite doi observatori la prima sesiune a conciliului s-a datorat faptului că autoritățile din Kremlin au decis astfel. În 1967, patriarhul Alexei a publicat o enciclică pentru a celebra cincizeci de ani de la revoluția rusă și a aminti linia „imprimată Bisericii ortodoxe ruse de Sfântul Patriarh Serghei în spiritul patriotismului".

Un alt obstacol în calea unei apropieri cu Roma era chestiunea Bisericii uniate ucrainiene. Încorporată forțat în Biserica ortodoxă rusă, aceasta s-a reconstituit în străinătate sub autoritatea liderului său spiritual, mitropolitul Josyf Slipyj, pe care Hrușciov l-a eliberat din închisoare în ianuarie 1963 după optsprezece ani petrecuți în lagărele sovietice.[724] Trebuie spus că

[724] Geoffrey A. Hosking, *Church, Nation and State in Russia and Ukraine*, New York 1991,
https://books.google.ro/books?id=d36xCwAAQBAJ&pg=PR3&dq=Church,+Nation+and+State+in+Russia+and+Ukraine+edited+by+Geoffrey+A.+Hosking+professor+of+russian+history+school+of+slavonic+and+east+european+studies+university+of+london+palgrave+macmillan&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi_ycTs0_fTAhVFOpoKHRXDAj8Q6AEIJTAA#v=onepage&q=Church%2C%20Nation%20and%20State%20in%20Russia%20and%20Ukraine%20edited%20by%20Geoffrey%20A.%20Hosking%20professor%20of%20russian%20history%20school%20of%20slavonic%20and%20east%20european%20studies%20university%20of%20london%20palgrave%20macmillan&f=false, Catherine W. Cooper, Zoran Pavlovic´, Charles F. Gritzner, *Ukraine,* 2006,
https://books.google.ro/books?id=4yllnFQ0tSAC&pg=PA3&dq=Catherine+W.+Cooper,+Zoran+Pavlovic+%CC%81,+Charles+F.+Gritzner.+Ukraine+Second+Edition+Catherine+W.+Cooper+With+additional+text+by+Zoran+Pavlovi+%CC%81c+Series+Editor+Charles+F.+Gritzner+South+Dakota+State+University+Frontispiece:Flag+of+Ukraine+Cover:+Vydubytsky+Monastery,+Kiev,+Ukraine+Ukraine,+SecondEdition.&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwint6_q1ffTAhWlB5oKHQIMBHYQ6AEIIzAA#v=onepage&q=Catherine%20W.%20Cooper%2C%20Zoran%20Pavlovic%20%CC%81%2C%20Charles%20F.%20Gritzner.%20Ukraine%20Second%20Edition%20Catherine%20W.%20Cooper%20With%20additional%20text%20by%20Zoran%20Pavlovi%20%CC%81c%20Series%20Editor%20Charles%20F.%20Gritzner%20South%20Dakota%20State%20University%20Frontispiece%3AFlag%20of%20Ukraine%20Cover%3A%20Vydubytsky%20Monastery%2C%20Kiev%2C%20Ukraine%20Ukraine%2C%20SecondEdition.&f=false,

Andrii Krawchuk, Thomas Bremer, *Churches in the Ukrainian Crisis*, Londra 2016, https://books.google.ro/books?id=CjwUDgAAQBAJ&pg=PR4&dq=Churches+in+the+Ukrainian+Crisis+edited+by+Andrii+Krawchuk,+Thomas+Bremer+...+The+publisher,+the+authors+and+the+editors+are+safe+to+assume+that+the+advice+and+information+in+this+book+are+believed+to+be+...+on+acid-free+paper+This+Palgrave+Macmillan+imprint+is+published+by+Springer+Nature+The+registered+company+is+Springer+International+Publishing+AG+Switzerland&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjs2Muy2PfTAhWCbZoKHbd1CkYQ6AEIJjAB#v=onepage&q=Churches%20in%20the%20Ukrainian%20Crisis%20edited%20by%20Andrii%20Krawchuk%2C%20Thomas%20Bremer%20...%20The%20publisher%2C%20the%20authors%20and%20the%20editors%20are%20safe%20to%20assume%20that%20the%20advice%20and%20information%20in%20this%20book%20are%20believed%20to%20be%20...%20on%20acid-free%20paper%20This%20Palgrave%20Macmillan%20imprint%20is%20published%20by%20Springer%20Nature%20The%20registered%20company%20is%20Springer%20International%20Publishing%20AG%20Switzerland&f=false,

Daniela Kalkandjieva, *The Russian Orthodox Church, 1917-1948: From Decline to Resurrection*, New York 2015, https://books.google.ro/books?id=wUKLBQAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=The+Russian+Orthodox+Church,+1917-1948:+From+Decline+to+Resurrection+By+Daniela+Kalkandjieva&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjRxoyl3vfTAhUD2xoKHWj6A0oQ6AEIJzAA#v=onepage&q=The%20Russian%20Orthodox%20Church%2C%201917-1948%3A%20From%20Decline%20to%20Resurrection%20By%20Daniela%20Kalkandjieva&f=false,

W. E. D. Allen, *Ukraine: A History*, Cambridge 1994, https://books.google.ro/books?id=WVUHAwAAQBAJ&pg=PR3&dq=W.+E.+D.+Allen.+A+History+by+W+E.+D.+ALLEN+Author+of+A+History+qf+the+Georgian+People+CAMBRIDGE+AT+THE+UNIVERSITY+PRESS+1940+CAMBRIDGE+UNIVERSITY+PRESS+University+Printing+House,+Cambridge+CB2+855,+United.&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwi5y6SH4ffTAhVDQpoKHR9NCYAQ6AEIITAA#v=onepage&q=W.%20E.%20D.%20Allen.%20A%20History%20by%20W%20E.%20D.%20ALLEN%20Author%20of%20A%20History%20qf%20the%20Georgian%20People%20CAMBRIDGE%20AT%20THE%20UNIVERSITY%20PRESS%201940%20CAMBRIDGE%20UNIVERSITY%20PRESS%20University%20Printing%20House%2C%20Cambridge%20CB2%20855%2C%20United.&f=false,

Michael Prokurat, Michael D. Peterson, Alexander Golitzin, *The A to Z of the Orthodox Church*, Plymouth 2010, p. 331, https://books.google.ro/books?id=E0RPOYa77IUC&pg=PR3&dq=Michael+Prokurat,+Michael+D.+Peterson,+Alexander+Golitzin.+The+A+to+Z+of+the+Orthodox+Church+Michael+Prokurat+Alexander+Golitzin+Michael+D.+Peterson+The+A+to+Z+Guide+Series,+No.+175+%C2%A7+THE+SCARECROW+PRESS,+INC.+Lanham+%E2%80%A2+Toronto&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjHpfih3PfTAhXJlSwKHdphDroQ6AEI

prelatul ucrainean nu era un partizan al ecumenismului și al politicii de deschidere către Est. Numit oficial cardinal în februarie 1965 (era deja *in pectore* din martie 1960), va denunța, în perioada post-conciliară, profitând de autoritatea pe care i-o oferea sinodul episcopilor, persecuțiile suferite de catolicii uniați sub regimul sovietic și sacrificarea acestora din urmă de către Vatican pe altarul reconcilierii cu Moscova. „*Vir casaroliensis non sum*", îi plăcea lui să repete cu referire la acțiunea condusă de „ministrul Afacerilor Externe" al Sfântului Scaun. Abia după alegerea unui papă slav tragica soartă a Bisericii uniate ucrainiene a fost înțeleasă mai bine în palatul apostolic. Într-o lungă scrisoare adresată cardinalului Slipyj cu ocazia pregătirii milenarului botezului Rusiei (19 martie 1979), Ioan Paul al II-lea a amintit persecuțiile suferite de catolicii ucrainieni și a cerut imperios libertatea religioasă pentru Biserica lor.

Aceste dificultăți nu au descurajat eforturile Vaticanului de a ajunge la un veritabil dialog cu Moscova. Secretariatul pentru unitatea creștinilor, înființat în 1960 sub președinția cardinalului Bea, a încercat să mențină cele mai bune raporturi posibile cu patriarhatul. La sfârșitul conciliului, secretarul său și viitorul președinte, monseniorul Willebrands, a mers în capitala rusă pentru a mulțumi liderilor Bisericii ruse pentru participarea lor la conciliu. Au urmat alte întâlniri și colocvii: la Leningrad (1967), la Bari (1970), la Zagorsk (1973), la Trento (1975). Una dintre căile urmate de Roma în vederea favorizării dialogului cu Mosocova a fost așa-numita „cale istorică a ecumenismului". Comitetul pontifical al științelor istorice[725], fondat în 1954, a

ITAA#v=onepage&q=Michael%20Prokurat%2C%20Michael%20D.%20Peterson%2C%20Alexander%20Golitzin.%20The%20A%20to%20Z%20of%20the%20Orthodox%20Church%20Michael%20Prokurat%20Alexander%20Golitzin%20Michael%20D.%20Peterson%20The%20A%20to%20Z%20Guide%20Series%2C%20No.%20175%20%C2%A7%20THE%20SCARECROW%20PRESS%2C%20INC.%20Lanham%20%E2%80%A2%20Toronto&f=false

[725] Site-ul oficial al Comitetul pontifical al științelor istorice, *Pontificio Comitato di Scienze Storiche*,

jucat din acest punct de vedere un rol cu totul esențial sub conducerea președintelui său, monseniorul Michele Maccarrone. În calitate de consultant al Secretariatului pentru unitatea creștinilor, istoricul Lateranului, care se bucura de încrederea lui Paul al VI-lea, a fost implicat personal în lucrarea de apropiere între Roma și Constantinopol.

Lucrând la pregătirea declarației comune privind ridicarea excomunicărilor din 1054, i-a venit ideea de a organiza un mare congres istoric interconfesional cu Bisericile ortodoxe. Colocviul ținut la Bari în aprilie-mai 1969 pe tema „Biserica greacă în Italia din secolul VIII în secolul XVI" se dorea ilustrarea noii strategii ecumenice urmate de Comitet: reunirea cercetătorilor celor două confesiuni, catolică și ortodoxă greacă, pentru a explora împreună „problemele și aspectele" unei istorii comune. În august 1970, o delegație a Comitetului a mers la Moscova pentru a participa la Congresul mondial al științelor istorice. Nu era prima oară când o delegație vaticană participa la un congres pe teritoriu sovietic, dar era prima oară când o făcea într-o manieră atât de „explicită și oficială". „Drapelul Vaticanului flutura printre drapelele congresului de la Universitatea din Moscova", nota Maccarrone în raportul său trimis superiorilor.

Delegația istoricilor Sfântului Scaun (printre care figurau profesorul Alphonse Dupront de la Sorbona și canonul Roger Aubert de Louvain) a fost primită cu onoruri de reprezentanții patriarhatului atât la Moscova cât și la Leningrad. Președintele Comitetului pontifical a profitat de ocazie pentru a lansa ideea unei aprofundări în comun a rădăcinilor istorice ale diviziunii, fără a întâlni un interes particular din partea interlocutorilor săi din patriarhat (îndeosebi monseniorul Juvenal, care îl înlocuia pe mitropolitul Nicodim, aflat în călătorie în străinătate). „Consider totuși că este vorba de o idee care merită luată în considerare în cadrul unor eventuale conversații sau întâlniri, deoarece ar putea

http://www.historia.va/content/scienzestoriche/it.html

conduce la realizări concrete." Dar mai ales în perioada pontificatului lui Ioan Paul al II-lea, Comitetul va avea ocazia de a aprofunda „calea istorică a ecumenismului" atât de dragă președintelui său.

Alegerea cardinalului Wojtyla a alarmat serviciile secrete sovietice. „Moscova l-ar fi preferat pe Aleksandri Soljenitin ca secretar general al Națiunilor Unite decât un papă polonez", declara un jurnalist italian bine informat după alegeri. Într-un raport comandat de șeful KGB-ului, Iuri Andropov, scria că alegerea papei polonez era rezultatul „unei conspirații americano-germane" care viza destabilizarea Poloniei și a tuturor țărilor din Pactul de la Varșovia (raportul cita numele cardinalului Krol, arhiepiscop de Philadelphia și pe cel al consilierului președintelui Carter, Zbigniew Brzezinski, ambii de origine poloneză). Un alt raport privind economia sistemului socialist mondial, comandat Institutului de conducerea partidului, prevedea că alegerea va produce „o intensificare a presiunilor Vaticanului în favoarea libertății religioase în țările pactului de la Varșovia". În timpul întrevederii sale cu Gromyko la Vatican la 24 ianuarie 1979, Ioan Paul al II-lea a abordat fățiș chestiunea libertății religioase, lucru care l-a deranjat pe interlocutorul său. Acest mod de a ridica deschis problema libertăților (și a libertății religioase în special) semnifica, în practică, subminarea totalitarismului comunist. Nu a fost nevoie de readucerea în discuție a condamnărilor teoretice: fidel stilului său pastoral, Ioan Paul al II-lea a refuzat să practice supralicitarea în materie de anticomunism. În spiritul conciliului, papa și-a manifestat mai degrabă dorința de a continua dialogul cu ateismul, respectiv cu marxismul. Misiunea Secretariatului pentru dialogul cu necredincioșii, condus de Paul al VI-lea în 1965, fusese confirmată: studiul ateismului pe de o parte, dialogul cu necredincioșii „deschiși la o colaborare sinceră" pe de altă parte.[726] În anii 1980, Secretariatul a luat

[726] Conform constituției *Pastor bonus* privind Curia romană din 28 iunie 1988. Ioan Paul al II-lea, Constituția apostolică *Pastor bonus*, 28 iunie 1988,

inițiativa de a organiza, sub conducerea noului președinte, cardinalul francez Paul Poupard, și a noului său secretar, episcopul sloven Franc Rode, o serie de întâlniri cu gânditorii marxiști din țările din Est (la Ljubljana în 1984, la Budapesta în 1986, la Kligenthal în 1989, la Moscova în 1991). Cea mai importantă dintre întâlniri, cea ținută la Budapesta în octombrie 1986, sub auspiciile Academiei de Științe din Ungaria, avea drept temă „Societatea și valorile etice". Alegerea capitalei maghiare, dorită de Ioan Paul al II-lea, nu era întâmplătoare. Sfântul Scaun era în mijlocul unei negocieri cu guvernul maghiar pentru numirea unui succesor al cardinalului primat Laszlo Lekai, mort la 30 iunie 1986. Simbol al loialității Bisericii față de putere, acesta din urmă succedase el însuși în februarie 1974 un alt simbol, cel al rezistenței față de comunism, cardinalul Mindszenty, constrâns să demisioneze de către Vatican, la trei ani după ce fusese nevoit să părăsească ambasada americană la Budapesta unde se refugiase în noiembrie 1956.[727] Cardinalul Lekai făcuse totul pentru a marginaliza vocile dizidente din Ungaria la sfârșitul anilor 1970, precum cea a părintelui Gyorgy Bulanyi, fondatorul „comunităților de bază", fără a le face totuși să fie condamnate de către Roma.[728] Vaticanul s-a opus participării la această întâlnire a secretarului episcopatului, monseniorul Cserhati, teoreticianul coabitării între Biserică și stat. Insistența marxiștilor maghiari privind valorile umaniste în gândirea lui Marx a frapat teologii catolici prezenți:

---

http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/apost_constitutions/documents/hf_jp-ii_apc_19880628_pastor-bonus.html

[727] Cardinalul Mindszenty a ținut să precizeze, într-o declarație publică, că „n-a renunțat nici la responsabilitatea sa arhiepiscopală, nici la demnitatea sa de Primat al Ungariei" și că decizia sa a fost luată „unilateral de Sfântul Scaun".

[728] Horvath Zsuzsa, „Le Ferment de l'Église: le mouvement des communautés de base en Hongrie/ The Lifeblood of the Church: the Movement of Basic Communities in Hungary, *Archives de sciences sociales des religions*, vol. 65, nr. 1, (1988), pp. 81-106, http://www.persee.fr/doc/assr_0335-5985_1988_num_65_1_2460

Colocviul mi-a lăsat o impresie puternică: partidul, care ținea strâns frâiele puterii, simțea că tineretul îi scapă din mâini și, fără a o spune explicit, conta pe experiența Bisericii în materie de educație. El s-ar fi ocupat de cetățenii de vârstă adultă. Este de la sine înțeles că acest proiect, care era o iluzie, revela o criză profundă.

Preluarea Societății lui Isus reprezenta în acest context una dintre deciziile cele mai semnificative de la începutul pontificatului. După încheierea conciliului, aceasta a fost condusă de un iezuit basc, părintele Pedro Arrupe. Născut la Bilbao în 1907 într-o familie catolică, intrat la iezuiți în 1927, părintele Arrupa și-a efectuat practic toată cariera sa în Japonia unde a cerut să fie trimis după încheierea noviciatului său în Olanda în 1938. Deși până la acea dată Societatea lui Isus, sub conducerea generalilor precedenți (părintele Wladimir Ledochowski între 1916-1942 și părintele Jean-Baptiste Janssens între 1945-1964), se dorise vârful de lance al luptei Bisericii împotriva comunismului ateu în Europa, ea s-a poziționat, în perioada noului său „general", în climatul de euforie postconciliară, în avangarda luptei pentru promovarea justiției sociale în țările din lumea a treia. „Misiunea Societății lui Isus este în prezent slujirea credinței iar promovarea dreptății constituie o exigență absolută dat fiind că aparține reconcilierii oamenilor, atât de necesară reconcilierii lor cu Dumnezeu", scria în faimosul „decret 4" privind Credința și Justiția adoptat în cadrul celei de-a treizeci și doua Congregații generale reunite la Roma în noiembrie 1974.

Departe de a combate marxismul precum predecesorii săi, părintele Arrupa considera contrariul, că trebuie colaborat cu acesta în spiritul marilor învățături ale conciliului pentru promovarea justiției sociale.[729] Contestate chiar în interiorul Societății lui Isus, aceste orientări au stat la originea unor tensiuni puternice în perioada pontificatului lui Paul al VI-lea care nu a

[729] A se vedea scrisoarea sa „Despre analiza marxistă" adresată tuturor provincialilor din America Latină în decembrie 1980.

ezitat să intervină în mai multe rânduri pentru a avertiza Societatea împotriva oricărei „politizări" a acțiunii sale. Ioan Paul I atenționase, de asemenea, Societatea lui Isus să nu interpreteze greșit sensul vocației sale în slujba dreptății. „Atât de doritul contact apostolic cu lumea nu semnifică asimilarea de către lume." Ioan Paul al II-lea nu a ascuns faptul că împărtășea integral viziunile părintelui Arrupa. Acesta din urmă a înțeles atunci că nu avea altă opțiune decât să se auto-demită din motive de sănătate, în conformitate cu noile constituții. Papa a numit, în octombrie 1981, „un delegat personal" la conducerea Societății, părintele Paolo Dezza, în urma atacului cerebral pe care l-a suferit părintele Arrupa la întoarcerea sa dintr-o călătorie în Orientul Extrem și care l-a făcut incapabil să-și mai exercite mandatul. Ingerința papală în chestiunile interne ale Ordinului a suscitat tensiuni în rândul iezuiților.[730] Acestea anunțau o ofensivă de mai mare amploare, de natură doctrinală, împotriva susținătorilor teologiei eliberării.

Deși nu vizau în mod specific regimurile comuniste din Est, cele două instrucțiuni privind teologia eliberării publicate, în 1984 și 1986, de Congregația pentru doctrina credinței marcau o critică severă a marxismului, catalogat drept „o concepție totalizatoare a lumii". Tocmai în numele acestei ideologii de eliberare milioane de oameni au fost privați de libertăți fundamentale „de regimurile totalitare și atee care au acaparat puterea prin metode revoluționare și violente", scria în prima „Instrucțiune privind anumite aspecte ale teologiei eliberării" (datată la 6 august 1984). „Nu se poate ignora această rușine a timpurilor noastre: pretinzând că le readuce libertatea, îi menține în condiții de servitudine nedemne de omul națiunilor" (XI, 10). A doua „Instrucțiune privind libertatea și eliberarea creștină", publicată douăzeci de ani mai târziu, a venit ca o completare a acestui text, arătând care era adevăratul sens al eliberării creștine

[730] Criza s-a rezolvat prin alegerea unui nou superior general, părintele Peter-Hans Kolvenbach, în septembrie 1983.

ca alternativă la falsa eliberare a marxismului. Biserica lui Ioan Paul al II-lea nu se confunda cu nici unul din cele două mari sisteme economice, capitalist și colectivist, la scară planetară: acesta era mesajul enciclicii *Sollicitudo rei sociali* (30 decembrie 1987)[731] publicată cu ocazia celei de-a douăzecea aniversări a *Populorum progressio* a lui Paul al VI-lea. Unii comentatori au evocat atunci o judecată ca cea a lui Solomon: papa polonez „devenise apostolul echivalenței morale" între cele două blocuri?[732] În perioada în care imperiul sovietic dădea primele semne de prăbușire, diplomația și-a reintrat, pentru un timp, în drepturi.

Noul curs imprimat politicii sovietice de către sosirea lui Mihail Gorbaciov[733] la putere n-a avut o incidență imediată

[731] Ioan Paul al II-lea, *Sollicitudo rei sociali*, 30 decembrie 1987, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_30121987_sollicitudo-rei-socialis.html

[732] Conform expresiei unei mari publicații americane, de tendință liberală și anticomunistă.

[733] Francis Fukuyama, *Gorbachev and the New Soviet Agenda in the Third World*, Santa Monica 1989, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/reports/2007/R3634.pdf, *„Europe as a Common Home", Address given by Mikhail Gorbachev to the Council of Europe (Strasbourg, 6 July 1989),* https://chnm.gmu.edu/1989/archive/files/gorbachev-speech-7-6-89_e3ccb87237.pdf, *Mikhail Gorbachev Letter to Ronald Reagan, December 5, 1985,* http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB172/Doc28.pdf, *Record of Conversation between Mikhail Gorbachev and Margaret Thatcher, March 30, 1987, Moscow,* http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB422/docs/Doc%201%201987-03-30%20Gorbachev-Thatcher%20memcon.pdf, Kenneth L. Knotts, *Mikhail Gorbachev's „New Thinking": Implications for Western Security*, 1991, https://ia802707.us.archive.org/17/items/mikhailgorbachev00knot/mikhailgorbachev00knot.pdf, B. Thomas Trout, *The Educational Challenge of Gorbachev's Perestroika: What do we know, what can we teach?*, 1988, http://www.ascd.org/ASCD/pdf/journals/ed_lead/el_198812_trout.pdf, Anatoli Cherniaev, *Gorbachev's Foreign Policy: The Concept,*

http://www.hoover.org/sites/default/files/uploads/documents/978-0-8179-4632-6_111.pdf,
Mihail Gorbaciov, *The road we travelled, the challenges we face, Speeches, articles, interviews*, Moscova 2006,
http://www.gorby.ru/userfiles/file/gorbaghev_book_speeches_en.pdf,
Idem, Gorbachev: On My Country and the World, New York 2000,
https://books.google.ro/books?id=HsWx9_RYE6MC&pg=PT2&dq=On+My+Country+and+the+World+Mikhail+Gorbachev.+GORBACHEV+O+N+M+Y+C+O+U+N+T+R+Y+A+N+D+T+H+E+W+O+R+L+D+Translated+from+Russian+by+George+Shriver+COLUMBIA+UNIVERSITY+PRESS+NEW+YORK+Copyright+%C2%A9+2000+Columbia+University&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjd9uzVrf7TAhWCwxoKHZhgDm8Q6AEIITAA#v=onepage&q=On%20My%20Country%20and%20the%20World%20Mikhail%20Gorbachev.%20GORBACHEV%20O%20N%20M%20Y%20C%20O%20U%20N%20T%20R%20Y%20A%20N%20D%20T%20H%20E%20W%20O%20R%20L%20D%20Translated%20from%20Russian%20by%20George%20Shriver%20COLUMBIA%20UNIVERSITY%20PRESS%20NEW%20YORK%20Copyright%20%C2%A9%202000%20Columbia%20University&f=false,
Idem, The New Russia, 2016,
https://books.google.ro/books?id=tVRRDAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=The+New+Russia+By+Mikhail+Gorbachev&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjFr4_Urv7TAhUpKcAKHXoaCdYQ6AEIJTAA#v=onepage&q=The%20New%20Russia%20By%20Mikhail%20Gorbachev&f=false,
Green Cross International, *Mikhail Gorbachev, Prophet of Change : from the Cold War to a Sustainable World*,
East Sussex 2011,
https://books.google.ro/books?id=xmzPSpNUzmIC&printsec=frontcover&dq=Mikhail+Gorbachev:+Prophet+of+Change+:+from+the+Cold+War+to+a+Sustainable+World+By+Mikhail+Sergeevich+Gorbachev,+Green+Cross+International+compiled+and+edited+by+green+cross+international&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiKitulsP7TAhXkJcAKHa24Co4Q6AEIJzAA#v=onepage&q=Mikhail%20Gorbachev%3A%20Prophet%20of%20Change%20%3A%20from%20the%20Cold%20War%20to%20a%20Sustainable%20World%20By%20Mikhail%20Sergeevich%20Gorbachev%2C%20Green%20Cross%20International%20compiled%20and%20edited%20by%20green%20cross%20international&f=false,
Arkady Ostrovsky, *The Invention of Russia: From Gorbachev's Freedom to Putin's War*, New York 2016,
https://books.google.ro/books?id=KyLFCgAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=The+Invention+of+Russia:+From+Gorbachev%27s+Freedom+to+Putin%27s+War+By+Arkady+Ostrovsky&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjz6q__rv7TAhXIAsAKHSWEAdMQ6AEIJTAA#v=onepage&q=The%20Invention%20of%20Russia%3A%20From%20Gorbachev%27s%20Freedom%20to%20Putin%27s%20War%20By%20Arkady%20Ostrovsky&f=false,
John L. H. Keep, *A History of the Soviet Union, 1945-1991: Last of the Empires*, New York 1955,

asupra raporturilor cu Vaticanul. Neîncrederea, moștenită din perioadă precedentă, dominată de Andropov și Cernenco, era încă puternică la Kremlin cu privire la o putere percepută ca fiind ostilă. În timpul celei de-a doua întâlniri cu Ioan Paul al II-lea la Vatican în 1985, Gromyko i-a reproșat atitudinea ostilă a Bisericii „față de țările socialiste". A fost nevoie de o „scurgere de informații" la Vatican, cum amintește ambasadorul Karlov în memoriile sale, pentru ca liderii partidului să îi autorizeze în cele din urmă pe reprezentanții săi la Roma să reia discuțiile cu cei mai înalți responsabili ai Curiei (cardinalul Casaroli și monseniorul Silvestrini), care primiseră, de asemenea, ordinul să caute „canale de dialog cu Uniunea Sovietică".

Aceste contacte au permis călătoria, decisivă din toate punctele de vedere, a secretarului de stat al lui Ioan Paul al II-lea la Moscova în iunie 1988. Delegația vaticană a fost invitatul oficial al patriarhatului Moscovei cu ocazia celebrării Milenarului botezului Rusiei. După un prim colocviu, la 12 iunie, cu

---

https://books.google.ro/books?id=vumgEWt6irUC&printsec=frontcover&dq=A+History+of+the+Soviet+Union,+1945-1991:+Last+of+the+Empires+By+John+L.+H.+Keep&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiUvpnrm__TAhWCCBoKHXDvAXMQ6AEIJTAA#v=onepage&q=A%20History%20of%20the%20Soviet%20Union%2C%201945-1991%3A%20Last%20of%20the%20Empires%20By%20John%20L.%20H.%20Keep&f=false,

Roger Keeran, Thomas Kenny, *Socialism Betrayed: Behind the Collapse of the Soviet Union*, New York 2010, https://books.google.ro/books?id=PcqZAgAAQBAJ&pg=PP1&dq=Behind+the+Collapse+of+the+Soviet+Union+Roger+Keeran,+Thomas+Kenny.+SOCIALISM+BETRAYED+Behind+to+Collapse+O+the+Soviet+Union+By+Roger+Keeran+and+Thomas+Kenny+1917+-+1991+The+Communist+Party+and+the+Auto+Workers+Unions.&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiZnYv89IrUAhWGVRQKHdijC3oQ6AEIIjAA#v=onepage&q=Behind%20the%20Collapse%20of%20the%20Soviet%20Union%20Roger%20Keeran%2C%20Thomas%20Kenny.%20SOCIALISM%20BETRAYED%20Behind%20to%20Collapse%20O%20the%20Soviet%20Union%20By%20Roger%20Keeran%20and%20Thomas%20Kenny%201917%20-%201991%20The%20Communist%20Party%20and%20the%20Auto%20Workers%20Unions.&f=false

reprezentanții guvernului, cardinalul Casaroli a fost primit de Gorbaciov la Kremlin la 13 iunie. Întrevederea dintre cei doi a durat o oră și jumătate, în prezența a doi interpreți.[734] Inventatorul *glasnost* („transparență) și *perestroika* („reformă") a început prin a sublinia convergența între „noua gândire politică" și „linia urmată de Vatican": „Noi avem în comun numeroase concepte, numeroase idei", insista el. Purtător al unei scrisori personale a papei însoțită de un memorandum privind situația Bisericii în Rusia, cardinalul a subliniat schimbarea de atitudine a politicii Vaticanului față de URSS după pontificatul lui Ioan al XXIII-lea. Atunci când Gorbaciov i-a explicat că principala sursă de inspirație a acțiunii sale era „binele omului, umanizarea vieții omului în societate", cardinalul i-a răspuns că o astfel de concepție asupra acțiunii politice era „într-o perfectă concordanță cu poziția papei".

Prim-secretarul Partidului Comunist al Uniunii Sovietice a fost în schimb mult mai ferm în privința non-ingerinței Bisericii în viața internă a popoarelor Uniunii Sovietice care, explica el interlocutorului său, nu aveau intenția de a renunța la socialism. Chestiunea stabilirii unor relații diplomatice oficiale între cele două state nu a fost deloc abordată. Singura deschidere a liderului sovietic s-a produs la sfârșitul întâlnirii, când a lăsat de înțeles gazdei sale, în momentul de rămas-bun, că s-ar putea revedea în Italia": „aceasta a fost fraza cheie a întrevederii", nota ambasadorul Karlov.

Vizita lui Gorbaciov la Vatican a avut loc pe 1 decembrie 1989.[735] Diplomațiile ambelor părți au avut nevoie de optsprezece

[734] Conform celor două rapoarte elaborate în urma acestei întâlniri: procesul verbal al întrevederii redactat de interpretul Vaticanului, monseniorul Audrys Backis și o notă sovietică datată la 25 iulie 1988.

[735] *Gorbachev confronts the Challenge of Christianity*, mai 1988, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000498825.pdf, „The Kremlin and the Vatican: Gorbachev visits Pope at Vatican; Ties are forged", *New York Times*, 2 decembrie 1989,

luni pentru a pregăti această întâlnire istorică. Liderii sovietici au început cu adevărat să-și manifeste interesul pentru normalizarea relațiilor cu Sfântul Scaun, mai ales din primăvara lui 1989, după ce au văzut că situația le scapă de sub control în țările blocului din Est. Vaticanul lui Ioan Paul al II-lea devenise obiectul atenției lor. Trebuie spus că Biserica Catolică se găsea peste tot în avangarda luptei societății civile din aceste țări pentru libertate și democrație. În Polonia, unul dintre liderii istorici ai Solidarității, catolicul Tadeusz Mazowiecki, se pregătea să constituie primul guvern non-comunist al erei sovietice după triumful electoral al mișcării la primele alegeri libere din iunie 1989. În Cehoslovacia, cardinalul Tomasek, după ce s-a opus Cartei 77, a devenit unul dintre simbolurile dizidenței alături de Vaclav Havel și Alexander Dubcek. În ianuarie 1988, el a îndemnat catolicii cehi „să răspândească și să semneze" o petiție în 31 de puncte în care se solicita libertatea religioasă: „Lașitatea și frica sunt nedemne de un adevărat creștin", scria el atunci. Schimbarea arhiepiscopului, aclamată de mulțimea în delir în cadrul unei adunări a Forumului Civic în noiembrie 1989, se datora în mare măsură influenței prietenului său Ioan Paul al II-lea care îl primise de mai multe ori la Vatican după alegerea sa.

Scrisoarea adresată de Gorbaciov lui Ioan Paul al II-lea în data de 6 august 1989 a constituit un veritabil punct de cotitură. Fructul unei elaborări laborioase, aceasta vorbea de o „schimbare de abordare a Vaticanului" și elogia „rolul pozitiv" pe care acesta din urmă îl putea juca în viața internațională. Ambasadorului Karlov, venit într-o vizită oficială la Castelul Gandolfo, papa i-a făcut elogiul perestroikăi ale cărei baze, spunea el, erau „drepturile omului, libertatea conștiinței, dreptul la libera

---

http://www.nytimes.com/1989/12/02/world/the-kremlin-and-the-vatican-gorbachev-visits-pope-at-vatican-ties-are-forged.html,
Record of Conversation of M.S. Gorbachev and John Paul II, Vatican, 1 decembrie 1989,
http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB298/Document%208.pdf

profesare a credinței". „Dacă Gorbaciov vine la Roma, și vorbim deja de o certitudine, dacă îmi face onoarea vizitei sale, îl voi întâlni cu plăcere și speranță." Potrivit emisarului sovietic, principalul obiectiv al Vaticanului era stabilirea relațiilor diplomatice cu URSS, ceea ce ar fi constituit „punctul culminant" al carierei cardinalului Casaroli.[736]

O vizită a monseniorului Angelo Sodano, noul șef al diplomației vaticane, la Moscova în octombrie 1989, a permis reluarea discuției privind această chestiune. Gorbaciov a încercat atunci să explice interlocutorului său că nu era posibil să se gândească la o normalizare a raporturilor fără a include un al treilea partener, Biserica ortodoxă rusă. Consimțământul patriarhatului era necesar pentru legalizarea Bisericii greco-catolice ucrainiene. Din acest motiv, liderul sovietic, înainte de a merge la Roma pentru a se întâlni cu Ioan Paul al II-lea, s-a consultat cu patriarhul Pimene privind eventualitatea unei călătorii papale în Rusia. În cadrul vizitei sale oficiale la Vatican, la 1 decembrie, s-a vorbit evident despre această călătorie pe care papa dorea să o efectueze pentru a se întâlni cu credincioșii și a vizita locurile sfinte din Rusia, dar și despre alte subiecte precum pacea internațională, situația din Est, libertatea credincioșilor în Uniunea Sovietică, chestiunea uniată și stabilirea unor relații diplomatice între cele două părți. A fost întâlnirea din 1 decembrie „un act de capitulare pur și simplu", precum a scris George Weigel în biografia lui Ioan Paul al II-lea?[737] În

[736] Scrisoare adresată ministrului Afacerilor Externe, Chevardnadze, 31 august 1989.
[737] George Weigel, *Witness to Hope, The Biography of Pope John Paul II*, New York 1999, p. 734, https://books.google.ro/books?id=DB7gQb5n0VIC&pg=PP1&dq=George+Weigel,+Witness+to+Hope,+The+Biography+of+Pope+John+Paul+II+by+far+the+most+authoritative+and+encyclopedic+biography+to+date+los+angeles+times+book+review&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjRpaqouv_TAhWYOsAKHRF2CZYQ6AEIJTAA#v=onepage&q=George%20Weigel%2C%20Witness%20to%20Hope%2C%20The%20Biography%20of%20Pope%20John%20Paul%20II%20by%20far%20the%20most%20authoritative%20and%20encyclopedic%20biography%20to%20date%20los%20angeles%20times%20book%20review&f=false

scrisoarea trimisă liderului sovietic în data de 2 mai 1990, papa s-a ferit să interpreteze schimbările intervenite în Est în termeni de victorie a unei tabere asupra celeilalte, a creștinismului asupra ateismului, preferând să sublinieze convergența analizelor lor asupra necesității de a construi „casa comună" a popoarelor Europei.

Eu cred că analiza făcută de noi asupra situației coincide cu recunoașterea faptului că profundele schimbări survenite în mai multe țări europeane – din păcate nu întotdeauna pe cale pașnică – au avut drept protagonist Omul, subiect al drepturilor și centru al ordinii juridice naționale și internaționale.[738]

Odată cu anul 1989, „*annus mirabilis*", a luat sfârșit, „*în mod miraculos*", conform expresiei lui Vaclav Havel, noul președinte cehoslovac, într-un discurs inspirat din formula de „Bun venit" pe care i-a adresat-o lui Ioan Paul al II-lea la sosirea sa pe aeroportul din Praga la 21 aprilie 1990, clivajul Europei survenit în urma războiului a cărui absurditate papa a denunțat-o deseori. Odată cu acesta, s-a prăbușit și sistemul totalitar care își aservise popoarele în numele unei anumite filosofii materialiste a istoriei și a progresului. De asemenea, a luat sfârșit și „secolul ideologiilor", aceste „religii de substituție" împotriva cărora Biserica a purtat cu succes o luptă lungă și inegală. Tot în urma acestor evenimente a luat sfârșit și ultima erezie creștină.

[738] Scrisoare din 2 mai 1990.

Concluzii

Ca o concluzie, trebuie revenit asupra principalelor patru axe de reflecție ale acestei lucrări. Prima privește relațiile diplomatice între Sfântul Scaun și Uniunea Sovietică. Termenul este impropriu deoarece abia după vizita lui Mihail Gorbaciov la Vatican în decembrie 1989 se poate vorbi despre stabilirea unor veritabile relații diplomatice între cele două părți. Trebuie menționat totuși că apariția primului stat ateu din istorie, Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste (URSS), nu a modificat în profunzime abordarea Vaticanului cu privire la statele moderne constituite în urma Revoluției din 1789. Eforturile diplomației vaticane din anii 1980 pentru a ajunge la un „modus vivendi" cu autoritățile sovietice care să permită garantarea unui spațiu minim de libertate pentru Biserică în Rusia se înscriau în logica unei politici concordatare care nu va fi niciodată abandonată complet. Dacă de-a lungul celor mai duri ani ai terorii staliniste, Uniunea Sovietică nu părea deloc interesată de încheierea unui astfel de acord, lucrurile vor sta cu totul diferit după moartea „țarului roșu".

Diplomația sovietică a trimis o serie de semnale pacifiste Vaticanului lui Pius al XII-lea care au fost primite cu neîncredere. Sosirea lui Ioan al XXIII-lea pe Scaunul lui Petru a favorizat crearea unui climat nou în relațiile dintre Roma și Moscova, care a condus la desemnarea a doi observatori ortodocși ruși la prima sesiune a conciliului. Aceste reuniuni conciliare la care au participat mai multe delegații episcopale din Est (poloneză, maghiară, iugoslavă), au avut o deosebită importanță în aplicarea politicii de deschidere către Est a Vaticanului. Inițiată de Ioan al XXIII-lea și continuată cu curaj de Paul al VI-lea în ciuda îndoielilor și a lipsei de rezultate concrete, această politică a făcut, încă de la început, obiectul criticilor severe în interiorul lumii catolice, inclusiv din partea episcopatelor. În realitate, căutarea unor acorduri de tip concordatar (chiar dacă nu a fost

niciodată cu adevărat vorba de concordate în sensul formal al termenului) destinate să garanteze supraviețuirea instituțională a Bisericii în spatele Cortinei de Fier, prin menținerea sau restabilirea unei ierarhii ecleziastice în comuniune cu Roma, nu avea nimic revoluționar în raport cu strategia anterioară. Distincția pe care aceasta se fonda, între state și ideologii, nu a încetat niciodată să inspire politica Sfântului Scaun cu privire la totalitarisme. Ioan Paul al II-lea însuși, acest papă „venit de departe", atât de străin Curiei și modului său de gândire și de funcționare, s-a abținut să pună la îndoială acțiunea cardinalului Casaroli pe care îl va face secretarul său de Stat.

Al doilea subiect privește colaborarea catolicilor cu comuniștii. Chestiunea a început odată cu alegerile din aprilie-mai 1936 care au condus la victoria Frontului Popular în Franța. „Apelul mâinii întinse", lansat de secretarul general al Partidului Comunist Francez, Maurice Thorez, înaintea acestor alegeri, și reiterat ulterior, a suscitat o aprigă dezbatere în interiorul lumii catolice franceze. Întreaga avangardă a intelectualilor și a publicațiilor a crezut de cuviință să ofere un răspuns, dacă nu pe deplin pozitiv, cel puțin binevoitor, în numele solidarității necesare a Bisericii cu lumea muncitorească. Această formă de „anticomunism pozitiv", care insista asupra „reminiscențelor" creștine ale valorilor justiției sociale apărate de comuniști, a suscitat încă de la început neîncredere la vârful ierarhiei.

Condamnarea doctrinală a comunismului ateu în enciclica *Divini Redemptoris* (19 martie 1937) a fost însoțită de o serie de măsuri disciplinare împotriva publicațiilor (*Terre Nouvelle, Sept*) considerate prea conciliante. Preocupările pastorale ale lui Pius al XI-lea, îngrijorat să nu facă jocul nazismului dacă se ralia cauzei unui anticomunism primar, nu au modificat cu nimic această linie de mare fermitate care a avut drept punct culminant publicarea decretului Sfântului Oficiu (1 iulie 1949) care interzicea orice colaborare a catolicilor cu partide sau asociații derivate din ideologia comunistă, sancțiunile mergând până la excomunicare.

Măsura a fost greu de aplicat într-un stat catolic precum Italia unde alegătorii comuniști reprezentau aproape jumătate din populație. Toți promotorii „progresismului creștin" din perioada postbelică, care crezuseră această colaborare posibilă după victoria comună asupra fascismului, s-au găsit brusc delegitimați, atât în Est, cât și în Vest.

În timp ce mai mulți Părinți conciliari doreau o nouă condamnare a comunismului ateu, majoritatea adunării a refuzat acest lucru, susținuți fiind de papii Ioan al XXIII-lea și Paul al VI-lea. Această „a doua tăcere" a Bisericii, în momentul în care papa Pius al XII-lea a fost atacat dur pentru atitudinea sa privind Shoah-ul în timpul războiului, a deschis calea către o nouă fază a colaborării care va conduce în Italia, la mijlocul anilor 1970, la faimosul „compromis istoric" între Democrația Creștină și Partidul Comunist. Alegerea lui Ioan Paul al II-lea în octombrie 1978 a marcat revenirea la o formă de anticomunism doctrinal și practic la vârful Bisericii, manifestată, printre altele, de publicarea a două instrucțiuni privind teologia eliberării și Societatea lui Isus.

Al treilea subiect al lucrării tratează raporturile dintre gândirea creștină și marxism. Dacă reflecția creștină asupra totalitarismului sovietic s-a dezvoltat începând din anii 1930, atracția față de filosofia marxistă în mediile intelectuale catolice a fost posterioară războiului. Prestigiul pe care i l-a conferit, la Eliberare, victoria Uniunii Sovietice asupra Germaniei lui Hitler și rezistența comunistă la nazism explică parțial această atracție. Tendința de alianță cu marxismul a caracterizat promotorii progresismului creștin. Aceasta a determinat numeroși autori să valorizeze baza umanistă a gândirii marelui filosof german (referindu-se îndeosebi la scrierile lui Marx din tinerețe, faimoasele *Manuscrise din 1844*) și să idealizeze modelul sovietic. Mai puțin numeroși au fost autorii care au riscat să stabilească convergențe între cele două doctrine.

Calea dialogului cu lumea necredinței, inaugurat de conciliu, a legitimat toate cercetările în acest sens. Colocviile între intelectualii creștini și marxiștii occidentali, organizate de Paulus-Gesellschaft în anii 1965-1967, s-au străduit să stabilească bazele unei convergențe posibile între un creștinism și un marxism private de dogmele lor pe terenul unui umanism al întrupării profetice. Stângismul catolic al anilor 1970 nu va mai fi liantul între marxism și ateism sau cel puțin va tinde să considere într-o lumină pozitivă critica marxistă a religiei. Conceptele marxiste (alienare, lupta de clasă) au oferit instrumentele unei analize științifice a realității sociale. Publicarea lucrării *Arhipelagul Gulagului* a lui Aleksandr Soljenitin a amintit natura esențial concentraționară a experienței sovietice. Deriva totalitară și criminală a regimurilor comuniste nu mai putea fi considerată un simplu accident, fiind atribuită paranoiei unui tiran sângeros precum Stalin, dar se înscria în logica ateismului marxist. Sfârșitul iluziei comuniste a favorizat, în state precum Polonia, apropierea Bisericii de mediile dizidenței și a permis marea revoluție pașnică în vederea instaurării democrației la sfârșitul anilor 1980.

A patra și ultima dimensiune a lucrării este ecumenismul. Mișcarea ecumenică a luat naștere după Primul Război Mondial. Biserica Catolică s-a arătat reticentă cu privire la o mișcare care căuta să promoveze uniunea Bisericilor pe modelul Societății Națiunilor. Strategia unionistă care a animat-o după pontificatul lui Leon al XIII-lea prevedea reîntoarcerea Bisericilor orientale dizidente în sânul creștinătății romane. Mișcarea a inspirat, în urma revoluției din Octombrie, marele proiect papal al recuceririi Rusiei schismatice al cărui artizan a fost Michel d'Herbigny, până la dubla dizgrație în care a căzut în anii 1930. Sfârșitul mirajului rus nu a determinat, cel puțin nu imediat, o apropiere cu Biserica ortodoxă rusă, victima unei teribile persecuții până când aceasta a devenit, din 1943, cel mai bun aliat al puterii sovietice în marele război patriotic împotriva invadatorului teuton. Eforturile

președintelui american Truman de a mobiliza Bisericile creștine împotriva comunismului ateu în contextul Războiului Rece n-au fost în asentimentul papalității. Vaticanul, așa cum a făcut în perioada războiului din Spania și de-a lungul celui de-al Doilea Război Mondial ca răspuns la solicitările Axei, a refuzat să-și dea binecuvântarea pentru o nouă cruciadă a Occidentului împotriva bolșevismului rus. Solicitudinea pentru poporul rus l-a condus pe Pius al XII-lea la conceperea ideii unei „punți spirituale și creștine", al cărei promotor a fost Giorgio La Pira, primarul Florenței, în lumea catolică din anii 1950. Apropierea spectaculoasă dintre Roma și Moscova a permis participarea reprezentanților patriarhatului la prima sesiune a Conciliului Vatican II. Calea ecumenismului pe care Biserica conciliară a ales să se implice era totodată și calea păcii și a înțelegerii cu Estul. Proaspăt ales, papa Ioan Paul al II-lea, n-a încetat să amintească existența a două tradiții creștine, tradiția occidentală și tradiția orientală și să lucreze, cu success, la reconcilierea marii familii a popoarelor europene.

CUPRINS

Cronologie 3

INTRODUCERE 13

Capitolul I: BISERICA ȘI REVOLUȚIA DIN OCTOMBRIE 20

De la o revoluție la alta 21

Logica concordatară 32

Provocarea internaționalismului 44

Capitolul II: MIRAJUL RUSESC....52

Roma și Orientul....55

Rusia și Biserica universală 64

Între unionism și ecumenism 77

Capitolul III: CATOLICI ȘI COMUNIȘTI 90

Cel mai mare pericol....92

Condamnarea doctrinală a comunismului....110

A accepta „mâna întinsă”?....120

Capitolul IV: RĂZBOI JUST SAU RĂZBOI SFÂNT? 130

Tentația războiului sfânt 136

Martiriul Poloniei 159

Refuzul cruciadei 171

Capitolul V: ROMA SAU MOSCOVA 179

Alianța americană 183

Ascensiunea democrației creștine 203

O Europă vaticană? 220

Capitolul VI: CRIZELE PROGRESISMULUI CREȘTIN 234

Apelul de la Stockholm și urmările sale 236

Interzicerea preoților muncitori 250

Maritainismul în proces 261

Capitolul VII: BISERICA TĂCERII ȘI MARTIRII EI 274

Perioada persecuțiilor 278

Problema coexistenței 302

Chestiunea Ungariei și consecințele sale 318

Capitolul VIII: DE LA ANATEMĂ LA DIALOG 328

Revoluția lui Ioan al XXIII-lea 329

Comunismul la Conciliul Ecumenic Vatican II 354

Calea dialogului 371

Capitolul IX: POLITICA DE DESCHIDERE CĂTRE EST A VATICANULUI 382

Primele acorduri 384

Rezistențele și eșecurile 399

Drumul către Helsinki 411

Capitolul X: CREȘTINISMUL ȘI MARXISMUL 416

Momentul stângii 422

Către un compromis istoric? 437

Sfârșitul unei iluzii 445

Capitolul XI: BISERICA ȘI CĂDEREA COMUNISMULUI 464

Europa în timpul pontificatului lui Ioan Paul al II-lea 467

Criza poloneză 479

Căderea finală 491

Concluzii 508